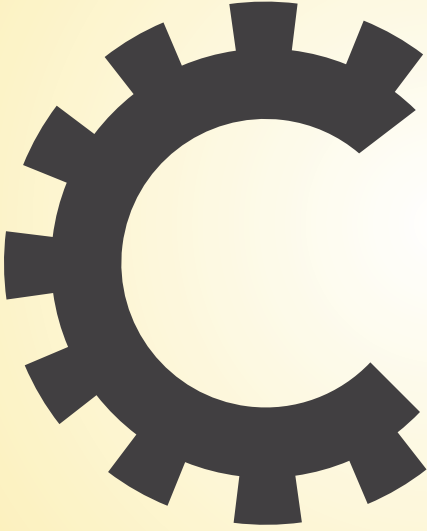

CURRENT DEBATES IN HISTORY & POLITICS

VOLUME 6

Oya Gözel Durmaz
Abidin Çevik
Günay Gönüllü

CURRENT DEBATES IN **HISTORY & POLITICS**

VOLUME 6

Edited By

Oya Gözel Durmaz

Kocaeli University, Kocaeli/Turkey

Abidin Çevik

Kocaeli University, Kocaeli/Turkey

Günay Gönüllü

Kocaeli University, Kocaeli/Turkey

Current Debates in **History & Politics**

(Edited by: Oya Gözel Durmaz, Abidin Çevik, Günay Gönüllü)

IJOPEC Publication Limited

CRN:10806608

615 7 Baltimore Wharf

London E14 9EY

United Kingdom

www.ijopec.co.uk

E-Mail: info@ijopoc.co.uk

Phone: (+44) 73 875 2361 (UK)

(+90) 488 217 4007 (Turkey)

Current Debates in History & Politics

First Edition, December 2017

IJOPEC Publication No: 2017/20

ISBN: 978-1-912503-07-0

No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, transmitted in any form or by any means electronically without publisher's permission. No responsibility is accepted for the accuracy of information contained in the text, illustrations or advertisements. The opinions expressed in these chapters are not necessarily those of the editors or publisher. The publishing, scientific, ethical, and linguistic responsibilities of the chapters in this book belong to the authors.

A catalogue record for this book is available from Nielsen Book Data, British Library and Google Books.

Printed in London.

Composer:

Çelebi Şenel

Cover illustration created by Freepik

Contents

INTRODUCTION	
Current Debates in History & Politics.....	1
Part I Transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic	
1. THE RISE OF THE OTTOMAN MILITARY MEDICAL SCHOOL AS THE CENTER OF ANTI-HAMIDIAN OPPOSITION	7
<i>Oya Gözel-Durmaz</i>	
2. 31 MART'A GİDERKEN OSMANLI BASINI: HÜRRİYET Mİ? İSTİBDAT MI? / THE OTTOMAN PRESS THROUGH 31 MARCH INCIDENT: FREEDOM OR DESPOTISM?	21
<i>M. Emin Çaycı</i>	
3. THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM? THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?.....	45
<i>Abidin Çevik</i>	
4. MANUFACTURING REPUBLICAN BODIES: THE EVOLUTION OF THE ONE PARTY STATE TURKISH PHYSICAL EDUCATION DURING THE 30S	59
<i>Umutcan Gökce</i>	
Part II Theoretical Discussions	
5. A.GRAMSCI'DE HEGEMONYANIN KURULUŞUNDA POLİTİK TOPLUMUN ROLÜ / POLITICAL SOCIETY'S ROLE IN ESTABLISHING HEGEMONY IN A.GRAMSCI	81
<i>Mehmet Özgüden</i>	
6. 2008 SONRASI YENİ HEGEMONYANIN İNŞAASI: RIZADAN TAHAKKÜME GEÇİŞ/ BUILDING THE NEW HEGEMONY IN POST-2008 TURKEY: FROM CONSENT TO OPRESSION	107
<i>Ferihan Polat - Mehmet Melih Basmacı</i>	
7. BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME / A COMPERATIVE ANALYSIS OF STATE BUILDING IN BOURDIEU AND OPPENHEIMER.....	139
<i>Hasan Pekdemir</i>	
Part III Neoliberalism, Migration and Turkey	
8. GÖÇ-GÖÇMEN KAVRAMLARI VE GÖÇLER KARŞISINDA TÜRKİYE / THE CONCEPTS OF MIGRATION/MIGRANT AND TURKEY'S STAND	159
<i>Ayşegül Şentürk</i>	
9. NEOLIBERAL GLOBALIZATION AND ITS POLITICS	169
<i>Ayşegül Kars Kaynar</i>	
10. NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE	181
<i>Reşide Adal Dündar - Onur Dündar</i>	

Part IV Citizenship, Social State and Communication

11. AB ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK KAPSAMINDA VATANDAŞLIK SORUNU /THE ISSUE OF CITIZENSHIP IN TURKEY WITHIN THE CONTEXT OF MULTICULTURALISM IN THE EU MEMBERSHIP PROCESS 207
Ahmet Özer- Av. Seraf Özer
12. VOTING BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW IN CONTEXT OF POLITICAL PROMISES AND IDEOLOGIES 229
Gökhan Arslantürk - Ali Dönmez
13. YENİDEN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL YEREL YÖNETİMLERE DOĞRU / SOCIAL STATE ONCE AGAIN AND TOWARDS SOCIAL LOCAL GOVERNMENT 243
Ahmet Özer
14. İNTERNETTE “SKANDAL”/ SCANDAL ON THE INTERNET 261
Betül Duman - Zühal Güler

Part V History and Art

15. ESKİ ÇAĞ TÜRKLERİNİN ANADOLU'DAKİ İZLERİ KURGANLAR / THE KURGANS AS THE TRACES OF THE ANCIENT TURKS IN ANATOLIA.....285
Hacı ÇOBAN
16. URINATION AND DOMINATION: TRACING A ROYAL DREAM FROM THE MEDIEVAL MUSLIM DYNASTIES TO GREEKS AND ASSYRIANS 311
İslam Kavas
17. OKSİDENTALİZM BAĞLAMINDA BABUR RESİM SANATI: KİTABHÂNE'DEKİ AVRUPA ETKİSİ VE RESİMLİ ELYAZMALARINDAKİ İZLERİ/ MUGHAL PAINTING IN TERMS OF OCCIDENTALISM: EUROPEAN INFLUENCE ON THE COURT ATELIER AND ITS REFLECTIONS ON THE ILLUSTRATED MANUSCRIPTS.....321
Gülşen Tezcan Kaya
18. NİKSAR'DAKİ TAŞ KÖPRÜLER / STONE BRIDGES IN NİKSAR.....339
Erkan Atak
19. THE SOCIETY FOR THE ENCOURAGEMENT OF ARTISTS AND THE CREATION OF A PUBLIC SPHERE FOR VISUAL ARTS IN TSARIST RUSSIA 359
Marat Ismagilov
20. A DEMOGRAPHIC STUDY ON THE MUSLIM POPULATION IN THE SEASIDE VILLAGES OF ANTALYA, A TOWN OF THE TEKE SANJAK, ACCORDING TO THE CENSUS BOOK DATED 1841/ 1841 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİ'NE GÖRE, TEKE SANCAĞI ANTALYA KAZASI'NIN SAHİL KISMI KÖYLERİNDEKİ MÜSLÜMAN NÜFUS ÜZERİNE DEMOGRAFİK BİR İNCELEME 367
Aylin Doğan
21. HOZAT'TA OSMANLI SANCAĞI: GÜVENLİK KENTİNDE MEKÂN ÜRETİM DENEYİMLERİ/HOZAT AS AN OTTOMAN SANJAK: THE EXPERIENCE OF SPATIAL PRODUCTION IN A SECURITY TOWN 385
M. Ali Sağlam

Current Debates in Social Sciences Series
Scientific Scientific Committee

Abdunnur Yıldız

Fırat University

Adam Safronijevic

University of Belgrade

Alfredo Saad-Filho

University of London

Ali Osman Öztürk

N. Erbakan University

Anastasia P. Valavanidou

Ministry of Culture

Aslı Yüksel Mermod

Marmara University

Atila Göktürk

Dokuz Eylül University

Ayşe Cebeci

Harran University

Başar Soydan

Marmara University

Bige Aşkun Yıldırım

Marmara University

Birgit Mahnkopf

B. School of Econ. & Law

Bora Erdağ

Kocaeli University

C. Alberto Dondona

IRES Piemonte

Dallen J. Timothy

Arizona State University

Derman Küçükaltan

İstanbul Arel University

Devrim Dumludağ

Marmara University

Dibyesh Anand

University of Westminster

Donald F. Staub

B. Onyedi Eylül University

Dursun Zengin

Ankara University

Ensar Yılmaz

Yıldız Technical University

Erhan Aslanoglu

Piri Reis University

Ergün Serindağ

Çukurova University

Erich Kirchler

University of Vienna

Erika Torres Godinez

UNAM México

Erinç Yeldan

Bilkent University

Erol Turan

Kastamonu University

Eyyup Yaraş

Selcuk University

Farhang Morady

University of Westminster

Fatih Tepebaşlı

N. Erbakan University

Fikret Şenses

METU

Friederick Nixon

Manchester University

Georgios Katsangelos

University of Thessaloniki

Gülçin Taşkiran

Gaziosmanpaşa University

H. Gülçin Beken

Gümüşhane University

Hakan Kapucu

Kocaeli University

Hakan Öniz

Selçuk University

Hatice Sözer

İ. Technical University

Hayri Kozanoğlu

K. Altınbaş University

Hilal Yıldız

Kocaeli University

Hun Joo Park

KDI School of P. Policy & M.

İnci User

Acıbadem University

İzzettin Önder

İstanbul University

Joachim Becker
WU Vienna University

Julia Nentwich
University of St. Gallen

Julienne Brabet
University Paris-Est Créteil

Kaoru Natsuda
R. Asia Pacific University

Kemal Yakut
Anadolu University

Ljiljana Markovic
University of Belgrade

Mahmut Tekçe
Marmara University

Mehmet Okan Taşar
Selçuk University

Melih Özçalık
Celal Bayar University

Michalle Mor Barak
University of S. California

Mike O'Donnell
University of Westminster

Milenko Popovic
Mediterranean University

Muhammet Koçak
Gazi University

Mukadder Seyhan Yücel
Trakya University

Murat Demir
Harran University

Murat Donduran
Yıldız Technical University

Murat Gümüş
Batman University

Murat Şeker
İstanbul University

M. Mustafa Erdoğan
Marmara University

Naciye Tuba Yılmaz
Marmara University

Nadir Eroğlu
Marmara University

Nihal Ş. Pınarcıoğlu
Batman University

Nurit Zaidman
University of the Negev

Olivia Kyriakidou
University of Athens

Óscar Navajas Corral
Universidad de Alcalá

Osman Küçükahmetoğlu
Marmara University

Oxana Karnaukhova
S. Federal University

Örgen Uğurlu
Kocaeli University

Özlem Ergüt
Marmara University

Paul Zarembka
New York University

Peter C. Young
University of St Thomas

Peter Davis
Newcastle University

Salvatore Capasso
University of N. Parthenope

Savaş Çevik
Selçuk University

Seçil Paçacı Elitok
Michigan University

Sena Durguner
University of S. California

Sevda Mutlu Akar
B. Onyedi Eylül University

Sevinç Güler Özçalık
Dokuz Eylül University

Sinan Alçın
Kültür University

Süleyman Karaçor
Selçuk University

Şenel Gerçek
Kocaeli University

Şükrü Aslan
MSGS University

Tahit Balcı
Çukurova University

Targan Ünal
Okan University

Thankom Gopinath Arun
University of Essex

Turgay Berksoy
Marmara University

Umut Balcı
Batman University

Yılmaz Kılıçaslan
Anadolu University

Introduction

Current Debates in History & Politics

This volume, as the outcome of the sixth international congress on Current Debates in Social Sciences (CUDES), covers a wide range of topics related to the main theme of the conference, titled “Current Debates in Social Sciences”, and basically focuses on politics and history. The articles in the volume evaluate different aspects of the mentioned areas such as the transition period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, theoretical discussions in politics, history and arts, and the issues regarding neo-liberalism, migration, citizenship and communication.

The studies of the first part of the book draw attention to the transition period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic. In her paper, titled “The Rise of the Ottoman Military Medical School as the Center of Anti-Hamidian Opposition”, Oya Gözel-Durmaz evaluates the rise of the Committee of Union and Progress (CUP) at the Military Medical School and argues that the existing studies in the field only analyzes the ideological roots of the political opposition, but omits the organizational side of the movement. Therefore, the author focuses on the organizational factors which contributed to the formation of the CUP at the School instead of a mentality analysis. In particular, she emphasizes the administrative peculiarities of the academy and its student composition.

M. Emin Çaycı also deals with a subject related to the Unionists, the Ottoman press during the 31 March Incidents. The press censorship was lifted with the declaration of the Second Constitutional Period, and Çaycı argues that the press became a major actor in Ottoman politics from then on. He examines the murder of journalist Hasan Fehmi Bey on 6 April 1909, and the 31 March Incidents to show the importance of the Ottoman press in the formation of public opinion. However, Çaycı also draws attention to the fact that the attitudes of the Ottoman press were so dependent on the power changes in the politics. Therefore, he claims that there was a mutual relation between the press and the political events.

In the third article of Part I, Abidin Çevik investigates a significant topic of the Turkish Republic: The state-religion relations and the establishment of the Presidency of

Religious Affairs. Çevik analyzes the foundation of the Presidency of Religious Affairs in the context of the Turkish modernization and tries to understand how such an institution existed in a secular state. In this respect, he discusses the issue of secularism and the close relation of the Presidency of Religious Affairs with the politics.

Umutcan Gökçe's article, titled "Manufacturing Republican Bodies: The Evolution of the One Party State, Turkish Physical Education during the 30s", examines the evolution of sports and physical education politics of the Turkish government in collaboration with patriotism and militarism during the 1930s. Gökçe evaluates the development of physical education in the context of nation-state formation and argues that the German youth organization system influenced Turkey.

Part II includes theoretical issues on politics. In the first paper, Mehmet Özgüden investigates the works of Gramsci to understand the role of the political society in the formation of hegemony. He emphasizes that the ideological functions and effects of political society are essential in determining the contours of political life. According to him, the political society, with its ideological function, is a determining factor for securing and reproducing hegemony.

Ferihan Polat and Mehmet Melih Basmacı also explore the issue of hegemony, but in the context of Turkey. The authors draw attention to the painful neoliberal transformations of the 2000s, and particularly try to answer which mechanisms applied in the post-2008 Turkey to maintain the consent of the society despite the destructive effects of neoliberal policies on various social protection mechanisms. The position of social classes and the mechanisms applied by the ruling party to consolidate its hegemony are considered in relation to this transformation process.

In the paper titled "Bourdieu ve Oppenheimer'da Devletin Oluşumuna Dair Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Hasan Pekdemir compares the approaches of Bourdieu and Oppenheimer regarding the state. He states that the classical figures of the state theory have fallen into the trap of seeing through the eyes of the state or ignoring it because of their essentialist approaches. Pekdemir examines the ideas of Bourdieu, evaluating the state as a specific political form of modern era and a bureaucratic field, and particularly underlines the concept of "symbolic violence". In the second part of his article, Pekdemir analyzes Oppenheimer's approach.

Part III deals with the issues of neoliberalism and migration. Ayşegül Şentürk's study addresses the issue of immigration in Turkey. She emphasizes that migration has been a significant part of the Turkish history in the Anatolian lands, and then presents a summary of the migrations from the exchange of populations between Turkey and Greece to the immigrations of 1950 and 1989, from the Iraqi immigrants of the Gulf War to Syrian immigrants. Şentürk argues that Turkey has pursued different policies during the migration processes.

Focusing on Neoliberal Globalization, Ayşegül Kars Kaynar states that neoliberal globalization strengthens authoritarian policies and practices in both anti-democratic states and established democracies. According to her, this situation refutes conventional liberal theories on globalization which claims that internationalization of capitalism and market relations would boost the development of democracy in nation states. In this framework, Kars-Kaynar asserts that neoliberalism reinvigorates archaic political regime types which are unbounded by the constitutions and only sporadically respect rights and liberties.

In the last article of Part III titled "Neoliberal Approach to Natural Water Beds and Its Destructive Effects: The Filyos Riverbed and Çaycuma Bridge Example", Reşide Adal Dünder and Onur Dünder discusses the effects of neoliberal policies on the common natural resources such as forests, rivers and oceans. The authors emphasizes that not only national but also local governments are under global influences of neoliberal economic policies and capital movements. In this context, the firms appropriate and exploit the commons, creating destructive effects on both vital ecological services and human lives. The article tries to demonstrate these destructive effects at a local basis, Filyos Riverbed, and highlights that the state in every level provided private interest with more maneuver area at the expense of the commons as a result of its neoliberal positioning.

Part IV considers a number of topics related to the politics such as citizenship, social state and communication. Ahmet Özer and Seraf Özer deal with the issue of citizenship in the process of EU membership. They focus on the development of citizenship in historical context and multiculturalism emerges as a key concept in their analysis.

Gökhan Arslantürk and Ali Dönmez attempt to make a literature review regarding voting behaviour. They state that political candidates take advantage of different advertising

strategies, diverse products of communication technologies, political communication principles and political promises in line with voters' expectation in the campaigns organized during the election periods. In this way, political candidates aim to direct voters' preferences. Arslantürk and Dönmez also address the relationships among the voting behaviour, political ideologies, political promises, and demographic variables.

The paper titled “Yeniden Sosyal Devlet ve Sosyal Yerel Yönetimlere Doğru” investigates the rapid urbanization process and its problems in Turkey. Ahmet Özer argues that the recent urbanization in Turkey has some characteristics: First of all the cities are not urbanized demographically but instead are inflated with the population; the employment opportunities are not sufficient in cities and there is not any policy on developing job opportunities in industry or technology; therefore, there are increased number of poor people living in the cities, and lastly he asserts that this process leads to anomalous urbanization. The study underlines the urgent need to solve the problems of the rapid urbanization process.

Betül Duman and Zuhul Güler explore a subject related to informatics and politics: Scandal on the Internet. The subject matter of their study is to introduce the usage and definition of the word, scandal, within the perspective of sociology and political science through internet search in news headings. Duman and Güler try to find out what types of events, actions and conducts are described as scandal in Turkey, and what are the norms and values attached to certain types of transgression.

The last part of the book covers different topics related to History and Art. In the first article titled “Eski Çağ Türklerinin Anadolu'daki İzleri Kurganlar”, Hacı Çoban focuses on the *kurgans* of Anatolia. Çoban tries to trace the history of Turks in Anatolia by analyzing the characteristics of the graves and explains where the kurgans existed in Anatolia.

İslam Kavas's study draws attention to the royal dreams from the medieval Muslim dynasties to Greeks and Assyrians, and especially evaluates urination as a common symbol within the dreams. Kavas emphasizes that dreams of urination was a common expression among the Mediterranean civilizations since the Assyrians. He argues that urination was also a royal/funding dream among the Muslim dynasties although

considered as a dirty and negative thing in the Muslim tradition, and it comes, as a symbol, from the ancient civilizations.

In the paper titled “Oksidentalizm Bağlamında Babur Resim Sanatı: Kitabhâne’deki Avrupa Etkisi ve Resimli Elyazmalarındaki İzleri”, Gülsen Tezcan Kaya explores the paintings of the Mughal period in connection with the cultural-artistic interaction between the East and the West. According to Tezcan-Kaya, Mughal Shahs, who ruled between 1526 and 1858 as descendants of Timur, illustrated manuscripts produced under their patronage which reveal their interaction with the Europeans. She emphasizes that the painters who worked in the court atelier during Akbar Shah and Jahangir Shah periods interpreted the European subjects, figures, clothes, furniture and motives with an Occidentalist approach by integrating their existent traditions with the European techniques.

Erkan Atak’s article focuses on the historical stone bridges in and around Niksar which was located within the Tokat Province. Atak gives information on the history of these bridges.

Marat Ismagilov considers the foundation of the first non-governmental organization in charge of promoting visual arts in Tsarist Russia: The Society for the Encouragement of Artists. Ismagilov evaluates the ideology behind the decision to create the Society, the political grounds for the project, and also the Society’s administrative framework. The paper makes a connection between the foundation of the Society and the emerging public sphere of art lovers. According to him, well-heeled art lovers developed a market for visual arts and challenged the traditional artistic competencies of aesthetic judgments.

In the last article of Part V, Aylin Doğan focuses on the first census records of the Ottoman Empire to examine the socio-economic life of the Muslim population in the seaside villages of Antalya.

As will be seen, the papers in the book draw attention to different aspects of history and politics. Even though most of the papers deal with the issues regarding Turkey, there are also studies on ancient Anatolia, the Medieval Muslim Dynasties, the Mughal period, the Ottomans and Tsarist Russia. We believe that such studies would contribute to the development of debates in social sciences and encourage interdisciplinary approaches.

1

THE RISE OF THE OTTOMAN MILITARY MEDICAL SCHOOL AS THE CENTER OF ANTI-HAMIDIAN OPPOSITION

Oya Gözel-Durmaz

Abstract

Even though the role of the Military Medical School (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) as the center of the anti-Hamidian opposition is generally underlined within the field, the factors which gave way to the rise of the Committee of Union and Progress (CUP) at the school were not adequately evaluated. The existing studies focus on the mentality of the students through the intellectual environment of the Military Medical School, and concepts such as materialism, positivism and social Darwinism are key elements in these studies. Such an approach only analyzes the ideological roots of the political opposition, but omits the organizational side of the movement. However, not only the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane but all modern education institutions in the Ottoman Empire generated anti-Hamidian ideas. This means that the distinctive feature of the Tibbiye is not the rise of opponent ideas, but the rise of an organized political movement in the school. Therefore this study prefers to focus on organizational factors which contributed to the formation of the CUP at the Military Medical School instead of a mentality analysis. In particular, the administrative peculiarities of the academy and its student composition will be evaluated.

Key Words: The Military Medical School, Hamidian Regime, The Committee of Union and Progress

Introduction

The Committee of Union and Progress (CUP) was established by a group of Military Medical School (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) students in 1889 and the doctors graduated from the academy became a significant part of the anti-Hamidian movement. It is a fact that modern education institutions in the Ottoman Empire were significant centers of the opposition, and “mektepli” (student) as a general category represented the Young

THE RISE OF THE OTTOMAN MILITARY MEDICAL SCHOOL AS THE CENTER OF ANTI-HAMIDIAN OPPOSITION

Oya Gözel-Durmaz

Türk movement (Berkes, 1998: 274-276; Hanioglu, 1989: 57-66). However, this situation not exactly explains why the opposition as a political organization was formed in the Military Medical School but not in other modern higher education institutions such as Harbiye (the Military Academy) or Mülkiye (the School of Administration) since their students also involved in activities against the Hamidian regime.

Even though the role of the Military Medical School as the center of the opposition is generally underlined within the field, the factors which gave way to the rise of the organization at the school were not adequately evaluated. Within the existing studies M. Şükrü Hanioglu's are especially noteworthy since they shape the dominant approach toward the Young Turks. Hanioglu argues that the rise of the Young Turks first at the Mekteb-i Tibbiye-i Şahane was related with the emergence of a new type of intellectual there. This type of intellectual was biological materialist and also conflicting with the value systems of the Ottoman society in which religion was determinant to a great extent. The books and instructors brought to the school from France, where positivism was dominant at that period, were influential in the development of a materialist-positivist generation at the Military Medical School. In Hanioglu's approach, the curriculum which was positivist in essence was the key factor regarding the rise of the Young Turks. Because of different curriculums, the emergence of an organization such as the CUP was not likely at other schools (Hanioglu, 1981: 8). In this framework, most frequently used concepts are materialism and positivism.¹

It seems that a Scottish writer Charles MacFarlane, who visited the Ottoman Empire in the 1840's, had a significant impact in the development of such an approach regarding the Mekteb-i Tibbiye-i Şahane. In his book, *Turkey and Its Destiny*, MacFarlane mentions of his visit to the Ottoman Medical School. He states that the medical library had a huge book collection of materialism and even a student was reading at the library "Systeme de la Nature", which was described as the manual of atheism by MacFarlane (1850: 270-271). He also tells about his visit to Military Hospital at Scutari:

We were invited into an elegant saloon, set apart for the use of the doctors and the young Turks their assistants. A book was lying open on the divan. I took it up. It was a copy of a

1 Hanioglu (1995: 20) states that: "The role of Royal Medical Academy played through the socialization of its students is noteworthy. This institution had been a spawning ground for materialist and anti-religious ideas for decades when the Young Turk movement emerged there."

recent Paris edition of the Atheist's manual, the "Systeme de la Nature", with the name of Baron d'Holbach on the title-page as the author. The volume had evidently been much used; many of the striking passages had been marked, and especially those which mathematically demonstrated the absurdity of believing in the existence of a God and the impossibility of believing in the immortality of the soul (Mac Farlane, 1850: 301).

As it is seen the Military Medical School is presented as the center of materialist and anti-religious ideas. Following MacFarlane, Hanioglu argues that the curriculum and the intellectual environment at the academy triggered the development of the political opposition there. Such an argument only focuses on the ideological roots of the movement, but omits its organizational side. However, not only the Mekteb-i Tibbiye-i Şahane but all modern education institutions -including Galatasaray, Hukuk Mektebi (the Law School), Harbiye etc.- in the Ottoman Empire generated anti-Hamidian ideas, but only in one institution these ideas gave birth to an organized movement. This means that the distinctive feature of the Military Medical School is not the rise of opponent ideas, but the rise of an organized political movement. Therefore this study prefers to focus on the organizational factors which contributed to the formation of the CUP at the Military Medical School instead of a mentality analysis.

The Composition of the Students

First of all it has to be underlined that the *Mekteb-i Tibbiye-i Şahane* was a military boarding school without tuition and additionally the Ottoman government paid monthly salaries to its students (Tahsin, Vol I, 1991: 15). This means that the students of the Military Medical School took education without making any expenditure. It was especially crucial for the families out of Istanbul and not having a good financial situation since such families could not otherwise afford the expenses of a medical faculty student living in Istanbul. This feature made it possible for the young from all around the empire to attend the academy. A comparison with the Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye, the other medical school in Istanbul for the education of civil doctors, makes the issue clearer. The Mülki Tibbiye was not a boarding school²; therefore its students had to pay for a boarding house and living expenses if their families were not residents of Istanbul.

2 The Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye was established in 1867 to meet the crushing doctor need of the Ottoman society (Ergin, Vol. 1-2, 1977: 649; Tahsin, Vol. I, 1991: 38).

It is obvious that only the well-to-do families could afford such expenses. Hence, it can be thought that most of the Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye's students came from Istanbul and its environs.

The experience of İbrahim Temo, one of the founders of the CUP at the Military Medical School, confirms this situation. Temo in fact came to Istanbul from Struga (Macedonia-Ohrid) to be a student of the Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye. However, his family could not afford his living expenses in Istanbul. Since the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was a boarding school, Temo began to attend it to take education instead of the Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Temo, 1987: 7-8).³ The case of Temo illustrates that its position as a boarding school -free of any payment- made the Military Medical School a center of attraction for the young throughout the empire who want to take a qualified education. Besides, all graduates had job-guarantee since all of them were appointed as military doctors in the army. This is why the Military Medical School had a wide range of students from all parts of the empire: Rumelian, Anatolian, Arab, Albanian, Circassian, Istanbulite and Kurdish (Sağlam, 1981: 21). Besides, there were students from all religious groups⁴, and also from distinct class positions: from the children of Pashas, to ordinary officials, officers, craftsmen and merchants.⁵

However, the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane attracted students not only from the Ottoman lands, but also from Russia and Iran. This means that the political agenda of Russia and Iran became influential in the school, and thus the students had a broader political

3 Medmed Rauf also mentions a similar situation in his memoirs. According to Mehmed Rauf, one of his friends, Mehmed Efendi, a student of the Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, had money problems and therefore he could not attend the school. As a solution to his money problems, his friends including Mehmed Rauf thought that Mehmed Efendi could transfer his school registration to the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane which was a boarding school (Leskovikli Mehmed Rauf, 1991: 36-40).

4 The Imperial Edict of Gülhane and the Reform Edict of 1856 both promised equality of all Ottoman subjects regardless of creed. The Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was one of the first imperial schools which began to accept students from all religious groups (Ergin, Vol. 1-2 1977: 346).

5 For example, İbrahim Temo's father was merchant Murat Bey; Rıza Nur's father was shoemaker Mahmud Zeki Efendi; Tevfik Sağlam's father was the director of Sadaret Şifre Kalemî Salim Bey; Abdullah Cevdet's father was an officer (Diyarbakir 1. Tabur Katibi) Ömer Vasfi Efendi; Cemil Topuzlu's father was a governor (mutasarrıf) Yusuf Ziya Paşa; Rıfat Osman's father was a kadi Tosyavizade Osman Fevzi Efendi; Şerafeddin Mağmumi's father was an official (askeri erzak ambarı memuru) Hacı Mustafa Fevzi Efendi; Bahaeddin Şakir's father was merchant Abdullah Efendi (Çiçek, 2007: 26; Hanioglu, 2000: 354; Hanioglu, 1981: 5; Topuzlu, 2002: 25; Birinci, 2008: 65; Sağlam, 1981: 2; Osman, 1998: 10-11; Polat, 2002: 17).

perception beyond the borders of Istanbul. Iran and Russia were very important countries for the Ottoman Empire with centuries old interaction and both of them were experiencing deep social transformation like the Ottomans in the last decades of the century. It has to be remembered that constitutionalist movements rose in Russia, Iran and Ottoman Empires at the same period and resulted in revolutions in the first decade of the 20th century: The Russian Revolution of 1905, the Iranian Revolution of 1906 and the Young Turk Revolution of 1908.⁶ As expected the encounter of the young generation from these three countries was also a chance of interaction for the rising revolutionary movements.

In fact, the Russian Muslims studying at the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane served as a link between the Russian and Ottoman revolutionary movements. Hüseyinzade Ali, who had graduated from Petersburg University and then became a student of the Military Medical School in Istanbul, played a significant role in this respect. He had valuable information regarding the revolutionary movement in Russia, and specifically on the student movements of 1885-1886. As a coincidence Lenin's brother Alexhander (Sasha) Ulyanov was also a student of Petersburg University during Hüseyinzade's student days at Petersburg, and Hüseyinzade witnessed the arrest and hanging of the university students including Ulyanov. When he came to Istanbul, Hüseyinzade involved in the foundation of the CUP and his knowledge on the organizational features of the revolutionary student committees in Russia served as a model for the Young Turks.⁷ The students of the Military Medical School were also following the developments in Iran. İbrahim Temo mentions this interaction in his memoirs by stating that they were reading the newspapers of the Iranian revolutionaries at the academy and distributing them to reliable students (Temo, 1987: 9). Hence the rise of the anti-Hamidian opposition at the Military Medical School could not be evaluated as an isolated development; instead it was part of the rising worldwide constitutionalist movements against the monarchies. In this respect, the student composition of the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane including the ones coming from Russia and Iran contributed to the rise of the academy as the center of revolutionary organization.

6 For an evaluation of the Russian Revolution of 1905, the Iranian Revolution of 1906 and the Young Turk Revolution of 1908 in a historical context see Sohrabi, 1995: 1383-1447.

7 Hüseyinzade Ali, "İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu?", <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32046/001517315006.pdf?sequence=1> (accessed November 18, 2017).

THE RISE OF THE OTTOMAN MILITARY MEDICAL SCHOOL AS THE CENTER OF ANTI-HAMIDIAN OPPOSITION

Oya Gözel-Durmaz

In addition to Iranian and Russian constitutionalist movements, the students of the Military Medical School were also closely acquainted with a significant nationalist movement through its Bulgarian students. Since there was not any higher education institution within the Bulgarian lands, the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was a center of attraction for the Bulgarian youth.⁸ The nationalist movement consolidated its ground among the Bulgarians in the 19th century like the other Balkan nationalities, and its impact on the Bulgarian students of the Military Medical School was apparent by the 1860s. The records show that the Bulgarian students and doctors from the academy began to escape Bulgaria by the middle of 1860s and the escapes continued until the creation of an autonomous Bulgaria in 1878 (Tahsin, Vol I, 1991: 111-133; Tahsin, Vol. II, 1991: 1-6). Even though the effect of such a separatist national movement on the rise of the Young Turks cannot be exactly evaluated, the confrontation with the Bulgarian nationalist movement can be regarded as a shock for the students of the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, an institution which indeed followed the principles of Ottomanism. It is highly likely that the Bulgarian nationalism triggered counter-nationalism among the Muslim students.

At exactly that period, the Ottoman government took an important decision to change the language of education from French to Ottoman Turkish, and in fact this decision profoundly affected the student composition of the academy. The language of education was French at the Military Medical School since its foundation. However, the number of doctors who had graduated from the academy until the 1870s could not meet the need of the army, and it has been believed that the language of education was the reason of the failure in numbers. Therefore the school accepted Ottoman Turkish as the language of education in 1870. According to Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye, which is the most important source regarding the history of the academy, only 368 students had graduated from the Military Medical School between 1843 and 1870. This means that 13 doctors per year graduated from the school, and it was far below the needs of

8 Sabev (2015: 166-168) states that at least 139 Bulgarian had studied at the Military Medical School until 1878 and 71 of them had graduated from the school. Upon the demand of Istanbulite Bulgarians, the Sultan issued a decree which allocated fifteen-student quota at the Military Medical School for the Bulgarians in 1858 and fifteen students had been admitted to the school in accordance with this order as the members of the Bulgarian millet. By 1867 the number of Bulgarian students rose to twenty with another decree. The Ottoman government covered all the expenses of those students.

the Ottoman army (Tahsin, Vol I, 1991: 80-117).⁹ As it is seen at Table 1, 465 doctors had graduated from the academy from 1850 to 1875, and the number of Muslim and non-Muslim graduates was very close. The Military Medical School accepted students from all millet groups in proportion to their numbers within the total population¹⁰; therefore the number of Muslim students was actually more than other religious groups. While the Muslim students outnumbered the non-Muslims in the first classes of the academy, many of them could not successfully finish the school. It was expected that the students could be more successful in Turkish language education, and indeed the change in the language of education gave the desired impact as the number of graduates highly increased in the next twenty-five years. Besides the Muslims became the leading among the graduates (Tahsin, Vol I, 1991: 86-133, Tahsin, Vol. II, 1991: 1-84).

Table 1: The change in the number of graduates

1850-1875	
Number of the graduates	465
Number of the Muslims	214 (%46)
Number of the Non-Muslims	251 (%54)
1876-1899	
Number of the graduates	1203
Number of the Muslims	1010 (%84)
Number of the Non-Muslims	193 (%16)

Source: Rıza Tahsin, Minat-ı Mekteb-i Tıbbiye Vol I, Vol. II

9 The Military Council (Dar-ı Şura-yı Askeri) decision of 1870 states that it had been predicted that about 30-40 students could graduate from the Military Medical School per year. However the number of graduates had been far below the predictions with about three hundred graduates in total (Ergin, Vol. 1-2, 1977: 349-352; Günergun and Yıldırım, 2001: 31).

10 There was a proportion between Muslim and non-Muslim students: while the non-Muslims would compose one-third, the Muslims would be two-third of the total students at the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Günergun and Yıldırım, 2001: 39; Dünder, 2013: 41). In addition to this proportion, all millets had a student quota and students were accepted to the Military Medical School in accordance to their millet quotas. Ergin states that forty students from the Armenian millet were accepted to the Tıbbiye by 1858 (Ergin, Vol. 1-2 1977: 758). For the quota of Bulgarian millet see footnote 9.

The numbers show that the change in the language of education positively affected the Turkish speaking; conversely it negatively influenced other groups. In this respect, we encounter an archival document in which the Greek Patriarchate complains that the Greek students could not understand the courses at the high school of the Military Medical School since they did not know Turkish well.¹¹ Thus, the Turkish speaking began to dominate the academy as the number of students not knowing Turkish decreased. This means that there was a significant transformation within the school by the last quarter of the 19th century, which brought a rapid Turkification.

The Administrative Organization

As it is seen the Military Medical School has a special student composition, and this article argues that the administrative organization of the academy made easier the rise of the committee among these students. First of all, it has to be underlined that the Military Medical School had a long period of education compared to other higher education institutions. After a four-year high school education, its students had to take a more six years education at the *Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane* (Tahsin, Vol I, 1991: 31-32). In other words, all *Tıbbiye* students lived together at least six years in a dormitory after the high school education. It refers to a long enough period of time to be socialized and politicized together.¹²

There was also a different system in the dormitories which unintentionally promoted the organization of the students. In the period of six-year education, the upper classes (the 5th and 6th classes) had a privileged position. While the students in their first four years lived together in large dorm rooms, the upper class students had triple or four person special rooms. Such special rooms became key areas for the organization of the committee since they provided the needed secrecy for the opponent students to involve in activities such as preparing pamphlets and organizing meetings. For instance, the room of Abdullah Cevdet, one of the founders of the CUP, was one of these areas. There were regular meetings in his

11 BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BEO, 715/53583 (29 Teşrin-i Sani 1311/11 December 1895).

12 Indeed, this period was longer than other higher education institutions; for example the education was four years at Mülkiye and Hukuk Mektebi, and three years at Harbiye in the last quarter of the 19th century. There were also upper classes at Harbiye for the education of staff officers (Erkan-ı Harbiye) and it was also three years. Mülkiye had been converted to a boarding school between 1885 and 1902, and education became three years by 1900 (Ergin, Vol. 1-2, 1977: 601-618; Ergin, Vol. 3-4, 1977: 1111; Türkmen, 2016: 943, 946).

room on politics, literature, history or philosophy, and students from all classes attended these meetings (Osman, 1998: 43, 45; Topuzlu, 2002: 35; Cevri (Mehmed Reşid), 1909: 28). The special rooms of the last classes also served as a link to the outside world since the Tibbiyelis had generally overnight guests in those rooms. Cemil Topuzlu describes the academy as Tibbiye Hotel in his memoirs. It is expected from a military student having an isolated life during his education under military discipline; however, Topuzlu (2002: 36-37) tells how they go outside freely, even sometimes collectively skip the school to go to theatre, and collectively return to the dormitory.¹³

The extern students who did not reside at the school were also considered as a factor which negatively affected discipline within the Military Medical School. The externs, who were called as harici, would not be military doctors but would be pharmacist or doctor for the civilian population, but they were taking education within the academy. They had been another link with the outside world for the military students. According to an Ottoman archival report, there were about 150 haricis within the school.¹⁴

In the development of the undisciplined situation within the Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, the administration of the school was also influential. Even though it was a military school, its director was not a military officer, but a doctor until the 1890s.¹⁵ Since the administration of the academy was at the hands of the doctors, there was not a strict military discipline. In fact, a relatively loose discipline and tolerance of the doctor directors facilitated the politicization and organization of the students compared to other military schools. The students of this period underline the free environment in the academy as a common point in their memoirs. On the other side, the archival documents from 1892 commonly emphasize the indiscipline of the students and the

13 Indeed a collective truancy led to the interference of the regime to the administration of the Military Medical School in 1892. BOA, Y.PRK.ASK, 78/81 (3 Kanun-ı Sani 1307/15 January 1892); BOA, Y.MTV, 59/3 (21 Kanun-ı Sani 1307/2 February 1892).

14 In addition to harici students, the veterinary medicine (Baytar Mektebi) students and about one hundred midwifery students were taking education at the same building. Moreover, two medical commissions (Cemiyet-i Tibbiye-i Mülkiye and Hıfz-ı Sıhhat-ı Umumiyye Meclisi) also operated there. According to an archival report, all these factors damaged the military discipline at the academy (Osman, 1998: 44-45; BOA, Y.PRK.ASK, 20/27).

15 Marko Pasha was appointed as the director of the Military Medical School in 1871 and remained at that position for 17 years. After the death of Marko Pasha in 1888, Saib Pasha became the director of the school. He was dismissed from his position in 1892 and the Mekteb-i Tibbiye-i Şahane lost its autonomous position since a military officer came to the administration of the academy from then on (Tahsin, Vol I, 1991: 45, 51, 55, 57).

disorder within the academy. Under these circumstances, the Ottoman administration thought that the doctor director was one of the reasons of this situation. Therefore he was dismissed and military officers were appointed as the director from 1892 on. After that, strict military discipline was implemented at the Military Medical School like other military academies.¹⁶ One of the first steps of the new director was to close the special rooms of the upper classes since it is thought that these private areas and the loose control within the school highly contributed to the rise of the opposition, and thus all students began to stay in large dorm rooms (Topuzlu, 2002: 35; Osman, 1998: 57). However it has to be remembered that the CUP was already established by 1889 and the number of its members has already exceeded one hundred within two years.¹⁷

Conclusion

In the rise of the CUP at the Military Medical School, not only the curriculum or the intellectual environment of the school but also the student composition and the administrative features of the academy seems influential. Since the Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane was a boarding school without a tuition fee, it attracted students from all around the empire; besides there were students from Russia and Iran who served as a link to the constitutionalist movements in those countries. There was a composition of the young men from all religious groups, and also from distinct class positions. It has to be underlined that there was also an obvious Turkification in the student profiles as the language of education became Turkish after 1870. Such a group of students witnessed the fall of the empire and with the contribution of administrative factors they experienced a politicization process. The long time of education, the life at the dormitories, especially the special rooms of the upper classes, the haricis, the loose discipline and the administration of the doctors in a military school were all influential in the organization of the secret committee. In this respect, all of the mentioned factors have to be taken into account in the development of the CUP at the Military Medical School. The curriculum or the mentality of the students are surely important elements but cannot be accepted as the main or sole reasons of the rise of the organization within the school.

16 BOA, Y.PRK.ASK, 78/73 (27 Kanun-ı Evvel 1307/8 January 1892); BOA, Y.PRK.ASK, 78/81 (3 Kanun-ı Sani 1307/15 January 1892); BOA, Y.MTV, 58/29 (4 Kanun-ı Sani 1307/16 January 1892); BOA, Y.MTV, 58/53 (9 Kanun-ı Sani 1307/21 January 1892); BOA, Y.MTV, 59/3 (21 Kanun-ı Sani 1307/2 February 1892); Tahsin, Vol I, 1991: 73; Topuzlu, 2002: 35-39; Sağlam, 1981: 39; Cevri (Mehmed Reşid), 1909: 28.

17 (Tahsin, Vol I, 1991: 73). Mehmed Reşid states that most of the Military Medical School students joined the Committee and the number of its members- including the ones outside the school- reached nine hundred within four years (Cevri (Mehmed Reşid), 1909: 27-28).

Appendices

Appendix 1

Table 2: The number of Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane graduates between 1850 and 1875

Year	Number of Graduates	Number of Muslims	Number of Non-Muslims	Percentage of the Muslims
1266 (1849-1850)	17	8	9	47,1%
1267 (1850-1851)	11	4	7	36,4%
1268 (1851-1852)	12	7	5	58,3%
1269 (1852-1853)	11	6	5	54,5%
1270 (1853-1854)	12	5	7	41,7%
1271 (1854-1855)	7	2	5	28,6%
1272 (1855-1856)	9	1	8	11,1%
1273 (1856-1857)	17	3	14	17,6%
1274 (1857-1858)	20	7	13	35,0%
1275 (1858-1859)	9	3	6	33,3%
1276 (1859-1860)	27	9	18	33,33%
1277 (1860-1861)	18	8	10	44,4%
1278 (1861-1862)	11		11	0,0%
1279 (1862-1863)	8	4	4	50,0%
1280 (1863-1864)	4	4		100,0%
1281 (1864-1865)	14	10	4	71,4%
1282 (1865-1866)	18	12	6	66,7%
1283 (1866-1867)	30	15	15	50,0%
1284 (1867-1868)	32	16	16	50,0%
1285 (1868-1869)	11	3	8	27,3%
1286 (1869-1870)	16	7	9	43,8%
1287 (1870-1871)	23	11	12	47,8%
1288 (1871-1872)	26	10	16	38,5%
1289 (1872-1873)	33	20	13	60,6%
1290 (1873-1874)	32	16	16	50,0%
1291 (1874-1875)	37	23	14	62,2%
Total	465	214	251	46%

Source: Rıza Tahsin, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye Vol I, pp. 86-127.

THE RISE OF THE OTTOMAN MILITARY MEDICAL SCHOOL AS THE CENTER OF ANTI-HAMIDIAN OPPOSITION

Oya Gözel-Durmaz

Appendix 2

Table 3: The number of Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane graduates between 1876 and 1899

Year	Number of Graduates	Number of Muslims	Number of Non-Muslims	Percentage of the Muslims
1292 (1875-1876)	23	19	4	82,6%
1293 (1876-1877)	68	34	34	50,0%
1294 (1877-1878)	28	22	6	78,6%
1295 (1878)	5	3	2	60,0%
1296 (1878-1879)	28	22	6	78,6%
1297 (1879-1880)	18	14	4	77,8%
1298 (1880-1881)	65	49	16	75,4%
1299 (1881-1882)	77	55	22	71,4%
1300 (1882-1883)	80	64	16	80,0%
1301 (1883-1884)	51	38	13	74,5%
1302 (1884-1885)	37	36	1	97,3%
1303 (1885-1886)	55	49	6	89,1%
1304 (1886-1887)	31	27	4	87,1%
1305 (1887-1888)	41	36	5	87,8%
1306 (1888-1889)	50	47	3	94,0%
1307 (1889-1890)	56	55	1	98,2%
1308 (1890-1891)	31	28	3	90,3%
1309 (1891-1892)	46	44	2	95,7%
1310 (1892-1893)	48	42	6	87,5%
1311 (1893-1894)	40	36	4	90,0%
1312 (1894-1895)	41	33	8	80,5%
1313-iptidasında (1895)	65	59	6	90,8%
1313-evvelinde (1896)	86	73	13	84,9%
1314 (1896-1897)	54	52	2	96,3%
1315 (1897-1898)	42	37	5	88,1%
1316 (1898-1899)	37	36	1	97,3%
Total	1203	1010	193	84%

Source: Rıza Tahsin, *Minat-ı Mekteb-i Tıbbiye Vol I*, pp. 127-133, *Vol. II*, pp. 1-84.

References

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi).

BERKES, N. (1998), *The Development of Secularism in Turkey*, London: Hurst & Company.

BİRİNCİ, A. (2008), “Rıza Nur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. 35, 65-66.

CEVRİ (Mehmed Reşid) (1909), *İnkılab Niçin ve Nasıl Oldu*, Matbaa-i İc̣tịhad.

ÇİÇEK, H. (2007), Dr. Bahattin Şakir: İttihat ve Terakki'den Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakoben'i, İstanbul: Kaynak Yayınları.

DÜNDAR, F. (2013), *Kahir Ekseriyet: Ermeni Nüfus Meselesi (1878-1923)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ERGIN, O. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, Vol. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası.

ERGIN, O. (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, Vol. 3-4, İstanbul: Eser Matbaası.

GÜNERGUN, F. N. Yıldırım (2001), “Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye Getirdiği Eleştiriler (1857-1867)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Vol. 3, No. 1, 19-63.

HANIOĞLU, M. Ş. (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal.

HANIOĞLU, M. Ş. (1989), *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul, İletişim Yayıncılık.

HANIOĞLU, M. Ş. (1995), *The Young Turks in Opposition*, New York: Oxford University Press.

HANIOĞLU, Ş. (2000), “İbrahim Temo”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Vol. 21, 354-355.

- HÜSEYİNZADE Ali, “İttihat ve Terakki Nasıl Kuruldu?”, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/32046/001517315006.pdf?sequence=1> (accessed November 18, 2017)
- LESKOVİKLİ Mehmed Rauf (1991), *İttihat ve Terakki Ne İdi?*, İstanbul: Arba Yayınları.
- MAC FARLANE, C. (1850), *Turkey and Its Destiny*, Vol. II, London: John Murray.
- OSMAN, R. (1998), *Hayatım ve Hatıratım*, Ankara: Gata Basımevi.
- POLAT, N. H. (2002), *Dr. Şerafettin Mağmumi, Bir Jöntürk'ün Serüveni*, İstanbul: Büke Yayınları.
- SABEV, O. (2015), “Boğaziçi Kıyılarında Hayata Hazırlanmak: Osmanlı İstanbul’unda Okumuş Bulgarlar Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı İstanbulu III*, III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 163-181.
- SAĞLAM, T. (1981), *Nasıl Okudum*, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- SOHRABI, N. (1995), “Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran and Russia, 1905-1908”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 100, No. 6, 1383-1447.
- TAHSİN, R. (1991), *Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye)*, Vol I-II, İstanbul: Özel Yayınlar.
- TEMÖ, İ. (1987), *İbrahim Temo’nun İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul: Arba Yayınları.
- TOPUZLU, C. (2002), *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İstanbul: Topuzlu Yayınları.
- TÜRKMEN, Z. (2016), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane”, IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri (ed. by Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan), İstanbul: Gök Matbaası, 931-954.

2

31 MART'A GİDERKEN OSMANLI BASINI: HÜRRİYET Mİ? İSTİBDAT MI?

THE OTTOMAN PRESS THROUGH 31 MARCH INCIDENT: FREEDOM OR DESPOTISM?¹

M. Emin Çaycı

Abstract

In the Ottoman Empire, the press censorship was lifted with the declaration of the Second Constitutional Monarchy, and concessions for publishing newspapers in Istanbul were begun. Newspapers and magazines representing all kinds of ideology emerged in the liberty air that arose. The press became a major actor in all conflicts in domestic and foreign politics. Increasing the dominion of the Committee of Union and Progress brought a new transformation in the Ottoman Empire. In all the social and political developments that took place, the press became an effective subject by taking sides as well as accelerating and slowing the events. One of the events that showed the importance of the press after the declaration of Constitution was the murder of journalist Hasan Fehmi Bey on 6 April 1909. Hasan Fehmi, who is known for his criticism of the Committee of Union and Progress, is the first press martyr who went to victim of unsolved murder. This murder, which took place in an environment of increasing criticism against Unionists and fight between assigned and staff officers in the army, triggered the March 31st Incident. One of the reasons of the rage against the Union and Progress was this murder. In addition, foreign policy developments of the period were used by the press against the Unionists. For example, the belief that the fall of the Kamil Pasha cabinet would cause the loss of British friendship was frequently expressed in anti-Union opposition newspapers and tried to form a social opposition. Naturally, British influence cannot be ignored in the formation of these reports. It is also natural that these developments were experienced during the period when the press was thought to be a representative of capital or a certain ideology. On the other hand, the attitude of the press in the face of sovereign power is also striking. Press is not static in power changes. For example, on the first day of March 31, the anti-

1 Bu makale M. Emin Çaycı'nın Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde tamamladığı "Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı" adlı yüksek lisans tezinden çıkarılmıştır.

Union and Progress press, which encouraged the rebel soldiers by praising them, called the soldiers to return to their military posts as soon as possible after seeing their loyalty of the sultan. Because most of the writers who had been exiled during the reign of Abdülhamit II. were in fear of the future despotism. When they heard that the Army of Action is on the way to repress the uprising, they wrote reports celebrating that and blaming the rebel soldiers of treason. After the rebellion the reports of the opposing press that first hold the soldiers then Abdülhamit II. responsible for all these, served for the Unionists purpose and thus the sultan's dethronement has been legitimized in the public opinion. It is the nature of the press to exhibit such a volatile attitude. It is concerned with all kinds of political events because it is at the forefront of the sovereignty struggle. This concern creates mutual effects; it both affects the events and is affected by them. This feature of the press from Ottomans is still kept today.

31 Mart'a Giderken Osmanlı Basını: Hürriyet mi? İstibdat mı?

Giriş

23 Aralık 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 12. maddesinde basınla ilgili şu cümle yer almaktaydı: Matbuat kanun dairesinde serbesttir. Bir mizah gazetesi olan Hayal, bu durumu eleştiren bir karikatür yayınlamıştı. Karikatürde “matbuat kanun dairesinde serbesttir” yazısı ile elleri ve ayaklarına zincir vurulmuş bir Karagöz yer almaktaydı (Hayal, 20 Şubat 1877, No:319). Bu karikatürden sonra gazetenin yayını bir süre durdurulacaktır. Gazetenin sahibi Teodor Kasap bu karikatür nedeniyle 3 yıl hapse mahkum olacak ve İstanbul'dan kaçacaktır (Topuz, 2003: 49). 1877 Nisanında mecliste basın kanunu tasarısı görüşülmeye başlamıştır. Tasarıda basın özgürlüğünü kısıtlayan pek çok madde bulunmaktaydı. Bu nedenle mecliste uzun tartışmalar yaşanmıştır İstanbul Milletvekili Hasan Fehmi özgür basının ülkeyi geliştiren bir araç olduğunu ve yazılanlardan şikayeti olanın mahkemeye başvurması gerektiğini belirterek tasarıdaki kısıtlamaları eleştirmiştir (Karal, 1983: 408). Bir başka İstanbul vekili Vasilaki Bey de basın kanunu tasarısını ceza kanununa benzeterek tasarıyı eleştirmiştir (Karal, 1983: 409). Tasarıda mizah gazetelerinin yasaklanmasına dair hükümler de çok tartışılmıştır. Matbuat Müdürü Macit Bey mizah gazetelerini lüzumsuz, faydasız ve zararlı bulduğunu belirten bir konuşma yaparak tasarıya destek vermiştir (Topuz, 2003: 53). Ancak tüm tartışmalar boşa gidecektir çünkü bir süre sonra Padişah Sıkıyönetim Nizamnamesiyle, gerekli gördüğü gazeteleri kapatma yetkisini eline alacak ve Meclis-i Mebusan kapatılınca tasarı gündeme gelmeyecektir. Meclisin kapatılmasıyla birlikte başlayan yeni düzen basın açısından da tam bir felaket olmuştur. II. Abdülhamit'in başa geçmesi ile birlikte

kendisini alkışlayan, anayasanın ilanıyla padişahı göklere çıkaran basın, Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki başarısızlıkları dile getirmeye başlayınca padişahın şimşeklerini üzerine çekmiştir. 1878'den itibaren basın üzerinde şiddeti giderek artan bir sansür uygulaması başlamıştır. Maarif Nezareti, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti bu iş için yetkili kılınmışlardır. Yurt dışından gelen yayınların incelenmesi için Hariciye Nezareti'nde Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur.

1908'de Meşrutiyetin ikinci kez ilanı Osmanlı Devleti'nde pek çok alanda yeni bir sayfa açmıştır. Özellikle basın, oluşan yeni havayı en derinden hisseden kesim olmuştur. İstibdat döneminin basını saran zincirleri kırılmış ve yıllarca uygulanan sansür ortadan kalkmıştır. Sürgün hayatı yaşayanlar ülkeye dönmeye başlamışlardır. Bab-ı Ali gün geçtikçe hareketleniyordu. Kısa sürede pek çok gazete açma imtiyazı alınmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanından sonra ortaya çıkan gazeteler içerisinde en dikkat çekici olanı Tanin gazetesidir. Hüseyin Cahit tarafından çıkarılan bu gazete İttihat ve Terakki'nin yayın organlarından biriydi. 31 Mart Olayı sırasında saldırıya uğrayan bu gazete kısa sürede toparlanmış ve tekrar yayın hayatına dönmüştür. Dönemin bir diğer ünlü gazetesi de Murat Bey'in Mizan Gazetesidir. II. Abdülhamit'in vaatlerine inanarak İstanbul'a dönen ve Şuray-ı Devlet üyesi olan Murat Bey uzun sessizlik devresine son vermiştir. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Mizan'ı yeniden çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin 30 Temmuz 1908 tarihli ilk nüshasında İttihat Terakki Cemiyeti'ne seslenerek kendisini hala Cemiyet'in üyesi olarak gördüğünü hatta şube başkanı olduğunu ve bu sıfatla yayınlara başladığını bildirir (Emil, 1979: 205). Zamanında Padişahın teklifini kabul ettiği için ihanetle suçlanan Murat Bey elbette Cemiyet tarafından kabul görmez. Böylelikle İttihatçıların Mizancı Murat'ı artık Cemiyet'in en önemli muhaliflerinden biri haline gelir. 31 Mart'ın kışkırtıcılarından biri olarak kabul edilecek olan Murat Bey bu olaydan sonra sürgün edilir ve gazetesi kapatılır. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte sahneye çıkan bir diğer gazete de Volkan'dır. Kıbrıslı Derviş Vahdeti'nin çıkardığı bu gazete dönemin en ilgi çeken yayın organıdır. Sürgünden dönen Vahdeti, Volkan'ı çıkarmakla kalmaz ayrıca İttihad-i Muhammedi isminde bir de cemiyet kurar. Volkan gazetesi 31 Mart Olayı'nın sorumluları arasında gösterilerek kapatılacak ve Vahdeti idamla cezalandırılacaktır.

Mevlanazade Rifat tarafından çıkarılan iki gazete de yine dönemin adından bahsettiren gazeteleri olmuştur. Bunların birincisi Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı

olan Hukuk-ı Umumi Gazetesidir. Bu gazete kapandıktan sonra Rıfat Bey Serbesti isimli bir gazete çıkarmaya başlar. Bu gazete Prens Sabahattin'in Ahrar Fırkası'nı desteklemektedir. 31 Mart Olayı'ndan bir hafta önce gazetenin başyazarı Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsü üzerinde öldürülmüş ve katilleri bulunamamıştır. Cenazesi büyük bir kalabalıkla kaldırılmış ve İttihatçılara karşı birleşen bir öfkeye sebep olmuştur. 31 Mart'tan sonra bu gazetede kapanmak durumunda kalacaktır. Çünkü Mevlanazade Rıfat da isyanın teşvikçilerinden kabul edilerek suçlu bulunacaktır.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte göze çarpan bir diğer yayın türü İslamcı dünya görüşünü savunan dergilerdir. Bunların en önemlisi elbette Sırat-ı Müstakim'dir. Eşref Edip'in sahip olduğu derginin en önemli yazarı Mehmet Akif'tir. Derginin ilk sayısının ilk yazısı "Hürriyet-Müsavat" adını taşır. Yazarı daha sonra İttihatçıların şeyhülislamlığını üstlenecek olan Musa Kazım Efendi'dir (Toprak, 1985: 126). Dergi İslam'a reformist bir anlayışla yaklaşır. Sırat-i Müstakim'in Meşrutiyetle birlikte doğduğunu ve istibdat döneminin İslam'a zarar verdiğini belirten dergi hürriyetin ve meşrutiyet fikrinin en önemli savunucusu olmuştur (Sırat-ı Müstakim, 3 Mayıs 1909, No: 34). Bunun yanı sıra Beyanü'l-Hak, Saday-ı Din gibi dergilerde Meşrutiyet dönemi dergileri arasında önemli yer tutacaklardır. II. Meşrutiyet, her türlü düşüncenin yayınlanıp kamuoyuna sunulduğu bir dönem olmuştur. İlk sosyalist yayınlar da yine bu döneme rastlar. İstibdat devrinde görünmeyen mizah gazeteleri peş peşe yayınlanmaya başlar. Ancak bu özgürlük ortamı pek uzun sürmeyecektir. 31 Mart'ta yaşananlar dikkatleri yine basının üzerine çekecektir. 28 Nisan 1909'da hükümet, basın özgürlüğünü kısıtlayan bir kanun tasarısını Meclis-i Mebusan'a taşımıştır. Uzun tartışmaların sonunda 14 Temmuz'da bu tasarı kabul edilmiştir. Bu basın kanunu çeşitli değişikliklerle 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

II. Meşrutiyet'in İlanı ve İktidar Mücadelesinin Basındaki Yansımaları

Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile birlikte Osmanlı Basını yeniden hayat bulmuştur. Başlangıçta herkes istibdadın sona erişinin mutluluğunu kutlayan yazılar yazıyor ve yeni düzenin nasıl olması gerektiğini anlatıyordu. Ancak İttihat ve Terakki'nin siyasi yaşam üzerinde etkisini göstermesi ile birlikte basında İttihatçılara karşı bir muhalefet ortaya çıkmıştır. Meşrutiyetin ilanının birinci ayında başlayan ve gün geçtikçe artan bu muhalefette bazen ilgi çekici satırlara da rastlanmaktadır. İstibdat döneminde büyük

zorluklar yaşamış olan Murat Bey buna rağmen İttihat Terakki'ye karşı Abdülhamit'i savunan yazılar bile kaleme almıştır. 2 Ağustos 1908 tarihli Mizan'da yer alan bir yazı gerçekten ilginçtir. Bu yazı Padişahı yerden yere vurarak başlar ardından İttihat Terakki'ye karşı Padişahı savunmaya başlar. Mizan gazetesi İttihat ve Terakki'nin gizli cemiyet yapısını muhafaza etmesinin büyük bir tehlike olduğunu belirtmektedir. Ayrıca onların siyasi tavrının Yeniçerileri hatırlattığını ifade etmektedir (Mizan, 17 Ağustos 1908, No: 19).

İttihatçıların bu tutumundan dönemin en köklü gazetesi İkdam da endişelidir. Fakat İkdam'ın yayınları Mizan gazetesi kadar sert değildir. Meclis-i Mebusan'ın açıldığı gün Ali Kemal Bey İkdam'daki yazısında, meclisin artık çalışmaya başladığını bu nedenle İttihatçıların kanun dairesi içerisindeki yerlerini almalarını, siyasetin hem meclis hem hükümet hem de İttihat Terakki üzerinden yürümeceğini işaret ederek Cemiyet'e uyarılarda bulunuyordu (İkdam, 17 Aralık 1909, No: 5231). İkdam cemiyetin gizli özelliğinin Kanun-i Esasi ile bağdaşmayacağını bunun sisteme zarar vermesinden korktuğunu dile getirmektedir. Bir süre sonra İkdam net bir şekilde muhalif tavrını ortaya koyacak İttihatçılara karşı Prens Sabahattin'i desteklemeye başlayacaktır. Bu muhalefet grubuna katılacak olan diğer bir gazete de Volkan'dır. İttihat ve Terakki'ye muhalefette diğer bütün gazeteleri geride bırakacak olan Volkan Meclis-i Mebusan açılmadan bir hafta önce yayınlanmaya başlamıştır. Volkan gazetesi İslamcı yönünün yanı sıra Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi'yi de savunmaktadır. Derviş Vahdeti Volkan'da İttihat Terakki'ye karşı ateş püskürürken Ahrar Fırkası'nın politikalarının savunuculuğunu yapar. Çünkü ona göre izlenecek olan yol İngiliz siyasetidir. Vahdeti, Kıbrıs'ta İngilizlerin uyguladığı adem-i merkeziyet politikasının Kıbrıs'ı adeta küçük İsviçre'ye çevirdiğini ifade etmektedir (Volkan, 15 Ocak 1909, No: 21). Bunun yanı sıra başta Ahmet Rıza olmak üzere İttihatçıları dinsizlik ve alkol düşkünlüğü ile suçlayarak memleketin yönetiminin bunlara teslim edilmemesi gerektiğini de vurgulamaktaydı.

Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan bir diğer gazete de Serbesti'dir. Serbesti İttihat Terakki'ye muhalif olduğu kadar Abdülhamit'i de sert şekilde eleştirmekten geri durmaz. Ahrar Fırkası'nın politikalarını destekleyen gazete Kamil Paşa'nın düşürülüp yerine Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin kurulması ile birlikte muhalefet dozunu iyice artıracaktır. Başta Rusya olmak üzere Osmanlı'nın etrafındaki devletlerin Hüseyin Hilmi Paşa'nın İngiltere'nin desteğini alamayacağını bildiğini, bunun dış politikada

olumsuz sonuçlar doğuracağını savunan gazete İttihatçıları şu şekilde eleştirir: “Zavallı Millet! İstibdad esnasında işgal olunduğun yetmiyormuş gibi birde Meşrutiyette işgal olunuyorsun” (Serbesti, 13 Mart 1909, No: 118).

İttihatçılar ise muhalefetin bu eleştirilerine karşı kendi yayın organları Şura-yı Ümmet ve Tanin gazeteleri aracılığı ile cevap veriyordu. Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit, İttihatçıların siyasete müdahaleleri yönündeki eleştirilere karşı çıkarak Cemiyetin milletvekillerine etki etmediğini sadece meşrutiyetin gözcüsü ve koruyucusu olduklarını iddia etmektedir (Tanin, 13 Nisan 1909, No: 252). İttihat ve Terakki'nin muhalefetle arasında yaşadığı bir diğer çatışma da Meşrutiyet'in gözcüsü olarak Rumeli'den İstanbul'a getirilen Avcı Taburları meselesidir. Kamil Paşa bu taburları geri göndermek için uğraşmış ve yaşanan kaos onun sadrazamlığını kaybetmesine neden olmuştur. Muhalefet bu birliklerin İttihatçılar tarafından baskı kurmak amacıyla getirildiğini ve siyasete müdahaleyi amaçlamakta olduklarını öne sürmüştür. Hüseyin Cahit ise Avcı Taburları'nın varlığının önemine dikkat çekerek şunları söylemiştir: “Avcı Taburları meşrutiyetin ilk aylarından itibaren bir hareket-i irticaiye vukuundan endişe edildiği zamanlarda kalplere bir hiss-i emniyet vermek ve icabında meşrutiyet-i müdafaa etmek üzere Rumeli'den getirilmiş kahramanlardır (Tanin, 12 Şubat 1909, No: 192). Hüseyin Cahit tüm varlığı ile Avcı Taburları'nı savunurken 31 Mart günü aynı taburlar ayaklanarak İstanbul'u birbirine katmışlar üstelik onun bu satırları yazdığı gazetenin matbaası da dağıtılıp yağmalanmıştır. Daha da vahimi Hüseyin Cahit'i öldürmek istemişlerdir.

İslamcılığın temsilcisi olan Sırat-ı Müstakim ve Beyan'ül-Hak dergilerinin yazılarında direk İttihat ve Terakki'yi hedef alan ifadeler yer almaz. Örneğin Sırat-ı Müstakim istibdad yönetimine kesinlikle karşıdır ve İslam'ın ancak hürriyet ortamında yaşanabileceğini iddia eder. Cemiyet-i İlmiye'nin yayın organı olan Beyan'ül-Hak dergisi de meşrutiyet yanlısı bir yayın politikası izlemektedir. Hatta ülke içinde yaşanan ayrılıkların giderek keskinleşmesi üzerine Mekteb-i Sultani öğretmenlerinde Rıfat Bey'in yazısı aracılığıyla barış çağrısı yapılır. Ancak bu çağrı geç kalmış bir çağrıdır. Çünkü Rıfat Bey'in “İttihad” başlıklı yazısı ayaklanmadan 1 gün önce yayınlanacaktır. Rıfat Bey yazısında ülkenin ve milletin selameti için herkesin bir araya gelerek ittifak oluşturması gerektiğini belirtmekte ve partiler arasında yaşanan çatışmaların dış düşmanların işine geldiğini,

buna fırsat vermemek için ordusuyla, meclisiyle, hükümetiyle herkesin birlikte çalışması gerektiğini vurgulamaktadır (Beyan'ül-Hak, 12 Mart 1909, No: 28).

13 Şubat 1909'da Kamil Paşa hükümetinin düşürülmesi diğer muhalif gazetelerde olduğu gibi Volkan'da da ele alınmıştır. M. Ali imzalı "Siyasiyatta Şahsın Önemi" başlıklı yazıda İngiltere'yle ilişkilerin bozulmaya başladığı vurgulanarak İngiliz siyasetinin Osmanlı aleyhine dönmesinin sebebinin Kamil Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılması olduğu belirtilmektedir (Volkan, 12 Mart 1909, No: 71). Bediüzzaman Said-i Kürdi imzalı "Yaşasın Şeriat-ı Garra" başlıklı yazıda da milletvekillerine seslenilerek şeriatın dünyevi, uhrevi ve içtimai konularda ne kadar faydalı olduğu uzun uzun anlatılarak kaynak olarak şeriatın alınması gerektiği vurgulanır (Volkan, 14 Mart 1909, No: 73). Volkan gazetesinin 31 Mart'a doğru hitap etmeğe başladığı asıl kitle askerler olacaktır. Zaten askerin tahrik edilmesi için yeterince malzeme bulunmaktadır. Şeriat meselesi bunlardan sadece birisidir. Diğer taraftan çok ağır talimler yapan askerin şikayetlerinin artması, alaylı subayların ordudaki gücünün bitirilmeye çalışması gibi olaylar bunları kullanan Volkan'ın kışlalara sızmasını sağlıyordu. Hüseyin Cahit'in muhalefeti suçlayan ve onları uyaran yazılarına karşılık Fatih Dersiamlarından Divrikli Kadızade Abdullah Ziyaüddin imzalı bir yazıda Avcı Taburları'na seslenilmektedir: "(Hüseyin Cahit) herkes vazifesini bilmeli diyor. Acaba bu vazifeşinaslık kendisinde, tecessüm ettiğinden ağah değil mi ki ulemanın vazifesine tecavüz ederek ahkam-ı şeriyyeyi ale'l-amyâ taksim ve bir takım tahkika kalkışıyor. Ve daha garibi 'sonu pişmalıktır' diyor. Bunun musarrıfı herkesçe malumdur. Acaba bu sözü hangi kuvvetine güvenerek söylüyor. Yoksa bir müddetten beri Şeref Sokağı'nın (İttihat Terakki'nin Genel Merkezi Şeref Sokağındadır) öteye beriye saldırdığı vatan yavruları bulunan Avcı Taburları'na mı güveniyor. Ey evlad-ı vatan, ey asakir-i İslamiye; Analarınız sizleri bir zaman sizi rahm ü batınında taşıyarak bin türlü zahmetlerinizi çektiler ve doğduktan sonra hiçbir kimsenin tenezzül etmeyeceği tenzifat ve tahriratı sizde icra ettiler... eğer böyle iğfalata kapılarak ehl-i vatan üzerine hücum edecek olursanız analarınız size emzirdiği sütü helal etmeyecektir. (Volkan, 19 Mart 1909, No: 78).

Vahdeti demagojiyi çok iyi biliyordu. Kamuoyundaki İttihat Terakki muhalifi havayı arkasına almak için bütün yolları deniyordu. "İttihat ve Terakki Cemiyeti" başlıklı bir yazı doğrudan askere hitap ediyordu: "Asker bütün manasıyla asker olmalı. Askerlik için yaşmalı. Askerlik için ölmeli. Yoksa Avrupa'da Frenkleşerek avdet etmiş dört tane sarhoş

için askerlik ediyorsa ve onların vatanperveriz dediklerine inanıyorsa, vay bu milletin haline. Askerler! Millet sizden bu dakikada hizmet bekliyor. Düşününüz inanınız! Yapınız!” (Volkan, 22 Mart 1909, No: 81). Aynı nüshada “Millet, Asker” başlıklı yazıda da yine Avcı Taburları konu edilmektedir: “Bir müddetten beri vasıl-ı sem-i teessüf olan bir şey var ise o da askerimizin İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne münkad olduğu avazeleridir. Ba-husus en ziyade lisanda deveran eden Avcı Taburu’dur. Bu nasıl fikr-i fasid, bu nasıl akl-ı kasid! Ancak ehl-i izan ve sahib-i basiret ve kiyaset olanlarca meçhul değildir ki asker hiçbir vakit hiçbir cemiyete merbut olmaz ve olmasını mesleğine asla yakıştırmaz... Cümlemizin mesaisi, ictimadı din için değil mi? Selamet, saadet-i millet için değil mi? Yaşasın din-i mübin-i Muhammedi. Yaşasın şeriat-ı mutahhara-i Ahmedi, yaşasın millet-i İslamiyan, yaşasın asker-i Osmanıyan! Kahrolsun hainin, mahvolsun müfsidin”.

Volkan artık askerle ilgili her konuyu İttihat ve Terakki’ye karşı bir silah olarak kullanıyordu. Bu konulardan birisi de alaylı-mektepli subay çatışmasıdır. İttihat ve Terakki ordudaki alaylı subayları tasfiye etmeye çalışıyordu. Artık sadece Harbiye ve Tıbbiye mezunlarının subay olacağı ifade ediliyordu. Vahdeti bu konuyla ilgili yazısında mektepli subayların da alaylı subaylarında ordu için önemli olduklarını, ikisinin birbirinden ayrılamayacağını, alaylı ve mektepli subayların birbirlerini sevmedikleri iddialarının yalan olduğunu savunur. Durumun böyle görünmesinin sebebi olarak da eski askeri sistemi gösteren Vahdeti, alaylıların kısa sürede ferikliğe kadar yükselmelerinin sistemden kaynaklandığını belirtmektedir. Mekteplilerin de Halife’ye sadık olmadıkları yönündeki sözlerin doğru olmadığını ifade ederek subayların askerlere şahsi işlerini yaptıramayacağını ve onlara kötü davranamayacağını vurgular. Askerin, milletin can ve mal güvenliğini sağlamakla görevli olduğunu söyleyen Vahdeti, kalplerinde hep Meşrutiyet ve hürriyet duygusunu beslemelerini tembihler. Elbette bu yazıda da lafı İttihat ve Terakki’ye getirmeyi ihmal etmez ve yine hakaret dolu sözlerini sarf eder: “O Meşrutiyet ki şeriatımız onunla kaimdir. Hep birden muhafazasına çalışalım. Yalnız dikkat edelim ki, Avrupa’dan gelmiş dört tane herif-i na-şerif bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlakiyle mütehallık edemesinler. Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak, yahut, bir Müslüman hürdür, diye meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim. Lakin Avrupalıların bütün sanatlarını, hünelerini hep alalım...” (Volkan, 23 Mart 1909, No: 82).

Gazeteci Hasan Fehmi'nin cenaze töreni sonrasında "Teskin-i Helecan Emr-i Muhal" başlıklı yazısında Vahdeti, halkı açıkça ayaklanmaya çağırıyor ve İttihatçıları da hedef gösteriyordu. "Ey Osmanlılar! Vatani ve birbirimizi seviyor muyuz? İsbat edelim. İşte mezalim! İşte istibdad! Meydanda. Bunları defetmek için fikr-i serbesti lazım değil mi? İşte meşrutiyet! İşte hürriyet! Bunlar da meydanda. Eğer o mezalime, o istibdada –ki Şeref Sokağı'nın pis murdar, elleriyle icra ediliyor- boyun eğsek kansız bir millet olduğumuza dünya kani olacak, haysiyet-i milliyemiz pamal-i hakaret olacak. Eğmeyelim. Bu cinayetlere katiyen boyun eğmeyelim (Volkan, 12 Nisan 1909, No: 102). 31 Mart İsyanı başladığı gün yayınlanan Volkan'da ise bir subayın askerlere güya itaat dersi nasihati vermek için için kışlarına geldiği ve "Askerler! Şu sokaklarda gördüğünüz başı sarıklı hocalar yok mu? Size emrettiğimiz zaman bunları, süngülerinizin ucuna takacaksınız!" (Volkan, 13 Nisan 1909, No: 103) dediğini iddia etmektedir. Aynı yazıda askere padişah mı yoksa milleti mi daha çok seviyorsunuz gibi kafa karıştırıcı soruların da sorulduğu ifade edilmektedir.

Vahdeti önce Volkan'ın satışlarını artırmak için halkın dini duygularını okşayan yazılarla işe başlamış, popülist yaklaşımlarla kendisine taraftar oluşturunca da harekete geçmiştir. İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'nin kurulması ve açılış mevlidine katılanların sayısı Derviş Vahdeti'yi cesaretlendirmiştir. Hasan Fehmi cinayetiyle birlikte muhalif basının ortak bir dil kullanması Vahdeti'nin bunu fırsat bilerek cinayet meselesi üzerinden propaganda yapmasını sağlamıştır. İsyanın başlaması ile birlikte Volkan, kendisini olayların kontrolünü sağlayabilecek bir güç olarak görmüş ancak Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya inmesiyle tam tersine dönerek olaylarla hiç ilgisi yokmuş gibi kendisini savunmuştur.

31 Mart öncesinde Ahrar Fırkası'na yakın Mizan, Serbesti, Osmanlı ve İkdam gazeteleri iç ve dış politikada Hüseyin Hilmi Paşa'yı eleştiriyorlardı. Elbette bu eleştirilerin asıl hedefi İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Ancak bu gazetelerde kullanılan üslup Volkan'dakinden farklıydı. Volkan sürekli tansiyonu yükselten heyecanlı ve hakaret içeren cümleler seçerken diğerleri daha politik ithamlarda bulunuyorlardı. Hasan Fehmi cinayetinde ve Kamil Paşa'nın düşürülmesinde ise Volkan'ın tarzına benzer yazılar bu gazetelerde de yerini alıyordu. İkdam'da Ali Kemal, Serbesti'de Hasan Fehmi, Mizan'da Murat, Osmanlı'da Nihad Reşad muhalefetin en önde gelen kalemleriydi.

Meclis-i Mebusan içerisinde İttihat ve Terakki'ye en önemli muhalefeti gösterenlerden birisi olan Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur "Görüyorum ki İş Fena Gidiyor" (İkdam, 12 Mart 1909, No: 5314) başlıklı yazısında İttihat Terakki'nin siyasete müdahalesine değiniyor ve askerinin isyanından bir ay önce tehlike sinyali veriyordu. Rıza Nur'a göre, İttihat Terakki hürriyetin ilanından başka bir şey düşünmediği için Meşrutiyetle birlikte nasıl bir politika uygulayacağını da şaşırmıştı. Özellikle cemiyete dahil olan ve kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen kişiler elde ettikleri kuvvetle işin çıkırından çıkmasına sebep olmuşlardır. Cemiyetin içerisinde namuslu insanlar olduğunu da vurgulayan Rıza Nur, diğerlerinin daha baskın çıkarak İttihat Terakki'nin yapısını bozduğunu dile getirmektedir. Cemiyet'in hükümet gibi çalıştığını vali ve memur atamalarına bile müdahale ettiğini, taşradaki milletvekili seçimlerinde vatandaş baskı altına aldıklarını, Hükümetin de bunlara ses çıkaramadığını savunmaktadır. Bunların yanı sıra Cemiyet üyelerinin eş, dost ve akrabalarının çeşitli mevkilere yerleştirdiğini iddia eder. Tüm bunlara rağmen Cemiyet'in varlığına bir süre daha ihtiyaç olduğunu, o nedenle ilgasının uygun olmayacağını belirten Rıza Nur, yine de Cemiyet'in milletin başına bela olmaması gerektiğini dile getirir. Pek çok konuya değinilen bu uzun yazıda Rıza Nur, İttihat Terakki'den ayrılan veya ihraç edilen kişilerin birleşerek muhalif bir yapı oluşturmalarının son derece doğal olduğunu, Cemiyet'in buna tepki vermemesi gerektiğini ifade etmiştir. Nur'a göre, asıl tehlike, fırkacılığın asker içerisine yayılmaya başlamasıdır. Avcı Taburları'nın İttihat Terakki Cemiyeti birlikleri gibi yansıtılması diğer askerlerin de farklı fırkalara girmesine sebep olacaktır. Rıza Nur'un bu yazısı aslında muhalefetin aklından geçenleri tam anlamıyla ifade ediyordu. İkdam, memleketin gidişatını beğenmediğini söyleyen yazıları sık sık sütunlarına taşımaktadır. 2 Nisan 1909 tarihli nüshada Ali Kemal'in "Geri değil. İleri" yazısı, II Mahmut'la başlayıp Tanzimat ve Islahat Fermanları ile devam eden Osmanlı modernleşmesinin devam ettirilmesini savunurken, Matbuat Nizamnamesi ile basının baskı altına alınmasının bir geriye gidiş olacağı ve İttihatçı basının bunu savunmasının şaşırtıcı olduğunu dile getirmektedir (İkdam, 2 Nisan 1909, No: 5335). "Fena Ala'im" başlıklı bir diğer yazısında da istibdat döneminde halkın haber alma özgürlüğünün nasıl engellendiğini hatırlatarak, bugün de "halkı heyecana veriyor" bahanesiyle istibdat döneminde olduğu gibi basının kısıp alınacağını dile getirmektedir. Ülkedeki aksaklıkların sebebinin hürriyetin uygulanmasından korkulması olarak gören Ali Kemal, yeni istibdadçıların önlerinde engel olarak gördükleri basından şikayet ettiklerini ifade etmiştir. İkdam'ın üzerinde durduğu bir diğer konu da Osmanlı dış politikasında yaşanan değişimdir. Almanlarla

yakınlaşmanın ve İngiltere'den uzaklaşılmasının altı çizilmektedir (İkdam, 12 Nisan 1909, No: 5345).

Ahrar Fırkası'nın bir diğer savunucusu olan Osmanlı gazetesi de Harbiye Nezareti'nin üstüne giden birkaç yazıyla dikkat çekmektedir. 5 Nisan 1909 tarihli "Harbiye Nazırı'nın İhmali" başlıklı yazıda Ali Rıza Paşa'ya ağır ithamlar dile getirilmiştir: "Evet. Yalnız ihmal kelimesini bulabildik. Osmanlı ordusunun en büyük amiri hakkında başka kelime isti'mal etmeye askerlerimize olan hürmet-i azimemiz mani oluyor. Yoksa Ali Rıza Paşa'nın meslek ve muamelatını izah için daha pek ağır kelimat aramaya mecburuz" (Osmanlı, 5 Nisan 1909, No: 20). Peki, nedir gazeteyi bu kadar kızdıran olaylar? Osmanlı, Ali Rıza Paşa'nın ordunun perişanlığına göz yumduğunu, üst rütbeli subayların alt rütbedeki subayların hakaretlerine maruz kaldığını, Paşa'nın bunları bildiği halde hiçbir şey yapmadığını öne sürmektedir. Ordu ile ilgili pek çok konu olduğunu ancak bir konunun mutlaka dile getirilmesi gerektiğini, çünkü sonuçlarının vahim olabileceği uyarısını yapar. Gazetede bahsi geçen mesele, açığa alınmış olan alaylı subayların durumu meselesidir. 31 Mart Olayı'nda ortaya atılan konulardan birisi de işte bu alaylı subayların göreve dönmesi işi olacaktır.

Muhalefetin hükümetle, Osmanlı gazetesinin de (özellikle) Ali Rıza Paşa'yla uğraşmasının neticesi midir bilinmez Harbiye Nezareti, subayların Yeni Gazete, Osmanlı, Mizan, İkdam ve Serbesti gazetelerini okumamaları yönünde bir emirname yayınlamıştır. Emirnamede bunların besleme basın olduğu ve zararlı neşriyatta bulundukları belirtilmiştir. Osmanlı'yı hemen harekete geçirmiştir. "Harbiye Nazırı Sansürlük Ediyor" başlıklı yazıda "Osmanlı ordularının tanziminden başka her şeyle iştigal eden Ali Rıza Paşa" ifadesi kullanılıp olay hakkında bilgi verildikten sonra Paşa'ya şu soru sorulmuştur: "Ali Rıza Paşa gerçekten meşrutiyetperver bir nazır ise bu emri ne hakla verdiğini ve bu beş gazeteye ne salahiyetle muzır vasfını isnad ettiğini sorarız." (Osmanlı, 11 Nisan 1909, No: 26).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hem Abdülhamit'i hem de İttihat Terakki'yi hedef alan Serbesti Gazetesi ordu içerisinde askere yeterli ilginin gösterilmediğini, hatta askeri okullarda öğrencilerin bazılarının kış paltosuz geçirdiğini iddia ederek sorumlu olarak Harbiye Nazırını göstermiştir. "Kışların hali bu kadar elim olduğu halde onların yüzünden ekmek yiyen Serasker (affedersiniz unuttum) Harbiye Nazırı'nın konağına giderseniz orada iş değişiyor. Yıldızlı kapılar, manto ruvayallı perdeler, ayna-ı

endam, elli mumlu avizeler, aman ya Rab daha neler daha neler. Milletin nazarında bir askere bin Harbiye Nazırı feda olsun...” (Serbesti, 23 Mart 1909, No: 126). Ahrar Fırkası adına Harbiye Nazırı’na hitaben yazılan bir mektup da Serbesti aracılığıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Bu mektupta Ahrarcılar İttihat Terakki’nin, devirdikleri istibdad makamına oturmaya çalıştığını, silah gücüyle hükümeti ve meclisi baskı altını aldıklarını, gayr-i Müslim vatandaşları birlik duygusundan uzaklaştırdıklarını savunmaktadırlar. Mektupta, bu konunun daha önce de kendisine bildirildiğini ancak hiçbir cevap vermediğini, bu nedenle kendisinin tarafgir ve garizkar olduğunun görüldüğünü öne sürmüşlerdir (Serbesti, 26 Mart 1909, No: 129). Hasan Fehmi’nin 27 Mart tarihli başyazısı ise, hükümeti halkın parasını israfla suçlamakta dış politikada da hata yaparak sınır kasabalarını tehlikeye düşürdüklerini ileri sürmektedir. Yazıda halk arasında ayrılıkların baş göstermesi konusuna da değinilmektedir (Serbesti, 27 Mart 1909, No: 130). “Millet-Hükümet, Cemiyet-Padişah” başlıklı yazıda da Meşrutiyetin ilanından beri yaşananlara değinilmiş, halkın istibdattan kurtulduğuna sevinmeden İttihatçıların baskısı altında kaldığı, kan emen istibdadın sonrasında halkın kalan kanlarının da şimdi emildiği söylenmiştir. İttihatçı liderler, merhametsiz ve insafsız yılan yaradılışlı kişiler (rüesa-yı mar-ı tıynet) olarak isimlendirilirken yazının sonunda Cemiyet’in kötülüklerinin aklıktan, kıtlıktan ve koleradan daha tehlikeli olduğu ifade edilmiştir (Serbesti, 3 Nisan 1909, No: 137).

Hasan Fehmi’nin öldürülmesinin ardından Serbesti elbette daha sert bir dil kullanmaya başlamıştır. Ayaklanmadan iki gün önce çıkan Serbesti’nin ilk sayfasında İsmail Kemal, Mizancı Murat, Mevlanazade Rifat ve Ali Kemal’in fotoğrafları beraber yer almaktadır. Bu isimler Hasan Fehmi gibi İttihatçıların hedefi olabilecek kişiler olarak yansıtılıyordu. Gazetenin o günkü başyazısı ise “Hıyanet-i Vatanîye” adını taşımaktadır. Yazıda hem İttihat Terakki hem Zabtiye Nezareti hem de Harbiye Nezareti topa tutuluyordu. “Memleketin hiçbir tarafında asayişten katiyen eser bulunmadığı halde her yerde asayişin berkemal olduğunu, Allah’tan korkmadan, millettten haya etmeden nasıl yazacağız?”. Hükümetin acizliği yetmezmiş gibi milletin üzerine kabus gibi çöken kana susamış, sırtlanlara mahsus vahşilikte bir cemiyetin halkın cesedini kemirdiğini söyleyerek İttihatçıların halkı soyduğu ve hükümetin buna seyirci kaldığı iddia edilmiştir (Serbesti, 11 Nisan 1909, No: 145).

Ayıklanma günü çıkan Serbesti'nin başmakalesi "Yaşasın Harbiye Nazırı!" (Serbesti, 13 Nisan 1919, No:147) adını taşıy ve ilgi çekici bir özelliği vardır. Yazının başlangıcında vilayetlerden gelen haberlerin artık hükümeti ve hükümetin alkışçıları düşünürmeye başladığı ve ahalinin sıkıntılar içerisinde yaşadığı şeklinde daha önce de üzerinde durulmuş konular ele alınmıştır. Ardından İttihatçılar ve Ahmet Rıza hakkında kaleme alınan bazı şeyler Derviş Vahdeti'nin tarzını hatırlatan cinstendir: "Biz bu cemiyeti teşkil eden aza-yı kiramı yegan yegan biliriz. Bir kısmı haricden gelenler ve bir kısmı da ba'de'l-meşrutıye ihtida eden hafiyeler değil mi? Haricden gelenlerin en büyüğü olan zat-ı âlikadirin (Ahmet Rıza) fesler şapkaya, camiler tiyatroya tahvil olunmazsa İstanbul'a avdet etmeyeceğinden bahseder, ve buradakiler evlad-ı vatani yalanlarla, iftiralarla, bühtanlarla; denizlere zindanlara menfalara sevk eylerdi. Bunların din ile diyanetle hatta Mecusilerin esnamı ile aralarındaki maneviyat-ı kazibe kadar bir alaka bulunmadığı hareketleriyle sabitti...". Yazının diğer ilginç kısmı ise İngilizlerle ilgilidir: "Bizi bizden ziyade düşünen İngilizler (Memalik-i Osmaniye'de asayişin istikrarı tahakkuk etse ve hükümet gibi mevcudiyet gösteren Cemiyet izale olunsu Avrupa'nın emniyet-i umumiyesi eski kabine zamanında olduğu gibi iade ve temin edilir ve bu yüzden birçok şirketler, ticarethaneler, müessesat-ı mühime, fabrikalar, dar'ül sanailer tesis olunur. Ve her şirkete verilecek imtiyazda kadro haricinde kalan memurunun istihdamı şart edilir) diye bize idari ve iktisadi ders veriyorlar". Burada da görüldüğü gibi bizi bizden ziyade düşünen İngilizler, İttihat Terakki Cemiyeti'nin ortadan kalkması ve asayişin sağlanması ile Kamil Paşa zamanındaki güven ortamının geri geleceğini ve Osmanlı'nın yabancı sermaye ile yeniden ekonomik olarak kalkınacağını iddia etmektedirler. Serbesti de İngilizlerin yaptıkları uyarıların İttihat Terakki tarafından ciddiye alınması gerektiğini ve bu doğrultuda hareket etmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Mizan'ın 31 Mart öncesi yayınları diğer muhalifler gibi İttihat Terakki'nin müdahaleci tutumundan, Kamil Paşa hükümetinin faydalarından ve meşrutiyete sahip çıkılması gerekliliğinden bahsetmektedir. Mizan Gazetesi Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti'nin, istibdad dönemini hatırlatan uygulamalarda bulunmaya başladığını ve bunun tehlikeli bir durum olduğunu belirterek, hazır meclis çalışmaya devam ederken ve basın bu çalışmalara köstek olmuyorken işlerin yoluna konmasının gerekliliğini vurgular. Milletvekillerinin evlerine dönmesi ve gazetelerin kapanması durumunda geç kalınmış olacağını dile getirir (Mizan, 3 Nisan 1909, No: 114). Gazete, Kamil Paşa'nın suni gerekçelere sadrazamlıktan düşürüldüğünü, bu işin sorumlularının bununla yetinmeyip

her tarafa beyannameler göndererek yapılacakları böyle bildirdiklerini, gizli emirler aracılığıyla da sağa sola tecavüz etmekten çekinmediklerini iddia etmektedir. Etrafa gönderilen gizli beyannamelerden birinde Fransa büyükelçisi ile ilgili iddiaların varlığının büyükelçiyi rahatsız ettiğini ve gidip Sadrazamla görüştüğünü ifade eden Mizan, Hükümetin, beyannameyi yazarları değil de ortaya çıkarınları suçlamasını da Bab-ı Ali'nin mantık-ı icabı budur diyerek eleştirmiştir (Mizan, 2 Nisan 1909, No: 113). Hasan Fehmi cinayeti ile birlikte artık Mizan da Hükümete ve Cemiyete taarruzunu artırmıştır. Ülkede anarşinin kol gezdiği ve can güvenliğinin olmadığı savunulduğu gazete, hükümetin ya işini yapmasını ya da istifa edip işi ehline bırakmasını önermektedir. “Meşrutiyet demek, hakimiyet-i mutlaka-i kanuniye demektir. Kanunsuzluk ortalıkta yüzüyor” diyen Mizan milletin artık tahammülünün kalmadığını vurgulamıştır. Gazete ayrıca Hasan Fehmi cinayetinde Meclis önüne gelen gençleri muhatap almamakla suçladığı Ahmet Rıza'yı da ağır şekilde eleştirmiştir (Mizan, 9 Nisan 1909, No: 120). Mizan'ın 10 Nisan tarihli nüshasında ise Galata Köprüsü'nün bir krokisi çizilerek karakollar, bekçi noktaları, iskeleler ve görevli bölümleri tek tek gösterilmiş, katillerin buradan nasıl kaçıklarının yanıtlanması istenmiştir.

31 Mart Olayı öncesinde muhalif basının genel olarak üzerinde durduklarını konular bunlardır. Sırat-ı Müstakim ve Beyan'ül-Hak gibi dergiler ise bu konulara pek girmemiştir. Bu yayınlar çoğunlukla reformist bir anlayışla İslamiyet içindeki tartışma konularını sayfalarına taşır. Dönemsel siyaset yerine din ile ilgili genel meseleler ele alınır. İslam'da çok konuşulan içtihat kapısının kapanıp kapanmadığı meselesi üzerine makaleler yazan Manastırlı İsmail Hakkı 8 Nisan 1909 tarihli yazısında, içtihat kapısının açılmasının İslamiyet'e pek faydalı olacağına inandığını belirtir. İctihat kapısının kapalı olduğunu savunanların bu durumdan çıkarlarını olduğunu söyleyen İsmail Hakkı, kapının açılmasının açıktan açığa istibdat taraftarı olanların işine gelmeyeceğini ifade ederek, içtihat kapısının kapalı olduğunu savunmanın Şeriat-ı Muhammediye dostluk olmadığını belirtir (Sırat-ı Müstakim, 8 Nisan 1909, No: 33).

31 Mart'ın yaklaştığı günlerde İttihatçı basın ise hükümet sayesinde Osmanlı'nın Avrupalı devletlerin saygınlığını yeniden kazandığını iddia etmekte ve İttihat Terakki'nin Meşrutiyet'in garantisi olduğunu dile getirmektedir. 31 Mart günü çıkan Tanin gazetesi ise ilginç özellikler taşır. Aslında gazetenin yayınında bir değişme yoktur ancak iki önemli nokta göze çarpmaktadır. Birincisi Hüseyin Cahir'in başyazısında İttihat ve

Terakki'nin artık bir siyasi fırka olduğu ve Cemiyet'in Meclis'teki milletvekillerine etki etmediği belirtilmektedir. Ancak iş işten geçmiştir ve İttihat Terakki'yi temize çeken bu yazı ayaklanmaya kurban gitmiştir. İkincisi ise daha mühimdir. Ahrar Fırkası'na Dair başlıklı yazı aynen şöyledir: "Ahrar Fırkası hakkındaki rivayet-i ma'lumeye dair Ahmet Samim Bey'den aldığımız tezkerenin meseleye taalluk eden fırkaları ber vech-i ati aynen derc olunur: Benden istenecek malumatın sizinle bir ay evvel aramızda cereyan eden mübahaseye dair olduğunu tahmin ediyorum. Sizinle Tanin'in neşriyatı hakkında teati-i efkar ediyor idik. Ben size gazetenizin, Fırka-ı Ahrar hakkındaki neşriyatının efkar-ı umumiye üzerinde su-i tesir hasıl ettiğinden bahs ile selamet-i memleket namına ta'dil-i lisan etmeniz icab edeceğini söylemiş idim. Hergünkü makalelerinize halkı beyhude tehyic ve tahrik etmekten başka bir şey yapmıyorsunuz. Bu vahim bir netice tevliid edebilir. İstanbul'da birçok cemiyetler, ihtilal fırkaları varmış. Bilahare bir vaka zuhur eder; bunlarda müdahale edebilirler" (Tanin, 13 Nisan 1909, No: 252). Bu tezkere gösteriyor ki 31 Mart'tan çok önce bu tip bir olayın patlak verme riski pek çok kişi tarafından bilinmektedir. Ancak bu yazının yer aldığı gazete çıktığı gün İstanbul askerler tarafından zapt edilecektir.

İsyanın Başlangıcı ve Muhalif Basının Tavrı

Hüseyin Cahit'in Meşrutiyet Bekçisi Avcı Taburları, Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp şeriat isteriz naraları atmaya başlayınca muhalif basın ayaklanmayı hemen sahiplenmiştir. Askerlerin İttihatçı baskılar karşısında nefsi müdafaa hakkını kullandığı, siviller gayr-i Müslimler ve yabancıların can ve mal güvenliğinin tehlikede olmadığı duyurulmuştur. En dikkat çekici konu, muhalif basının olayların gidişatına göre nasıl ağız değiştirdiğidir. Basının, ayaklanmanın ilk günlerdeki kahraman askerler söylemi Hareket Ordusu'nun gelişi ile kandırılmış zavallı vatan evlatlarına dönüşecektir. Tanin ve Şura-yı Ümmet matbaaları saldırıya uğradığı için bir süre bu gazeteler yayınlanamayacaktır. Ayaklanmanın 2. Günü yayınlanan Mizan Gazetesi, askerlere açık destek veren ve yaptıklarını en çok onaylayan (Volkan'la beraber) gazetelerdendir. Mizan, askerin yaptığını, tarih-i alemdede görülmemiş bir fazilet ve kahramanlık olarak nitelendirmektedir. "İnkılab-ı Sahih-Teşekkürat-ı Bi-payan" başlıklı yazıda gazete, hem kendi hem okurları adına isyancı askerlerin cümlesinin pak alınlarından öperek kutlamaktadır. Bir diğer yazı "İnkılab u Selamet Devlet ü Millet" adını taşımaktadır. Bu yazıda, askerlerin ve Arnavut'ların sayesinde Meşrutiyet'in ilan olunduğu hatırlatılarak

“O vakit millet uykuda idi. Kurban-ı hürriyet Hasan Fehmi Bey’in cenazesi münasebetiyle millet ayaklandı. Fakat o gün millet yalnız idi. Dün, millet ile asker beraber olarak azhar-ı vücud etti. Devlet de musafaha-i umumiye’yi takdir eyledi. Artuk vücud-ı Osmani tekemmül etti demektir. Yaşasın Osmanlılık, yaşasın hilafet-i İslamiye yaşasın meşrutiyet, meşrua-i Osmaniye. Avrupalılar görsünler ibret alsınlar. Avrupa’da bir müddet vakitlerini geçirmiş gençler mi Temmuz İnkılabını husule getirmiş, yoksa Anadolu’dan giden Mehmetçikler ile Arnavud Bayramcıklar mı?” şeklindeki ifadelerle askeri yüceltmışlerdir (Mizan, 14 Nisan 1909, No: 125).

Volkan gazetesinde ise tam bir zafer havası sezilmektedir. Öyle ki Vahdeti, hemen Halife-i İslam Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup başlığıyla padişaha akıl vermeye bile başlamıştır. “Zat-ı emirü’l-mü’mininleri için en büyük bir şeref varsa o da meşrutiyet-i Osmaniye’nin himaye buyurulması kaziyesidir... Bugün Meşrutiyetimizi ref etmek, Meclis-i Mubusan-ı Osmaniye’yi kapatmak yed-i kudret-i şahanenizedir. Meclis-i Mebusan’ı bir dakika bile kapatmak fikrini, şayet zat-ı ali-i cenab-ı cihanbanilerine telkin edecekler bulunursa, o gibilere hain-i din ü vatan nazarıyla bakınız...”. Vahdeti padişaha yapması ve yapmaması gerekenleri hatırlatırken gazetenin yazarlarından Lütfi, dün gördüğü manzarayı anlatırken adeta büyümlü bir atmosferi tarif etmektedir. Askerlerin gayet düzenli bir şekilde toplandıklarını ve konuştuklarından zeki, iyi ahlaklı, akıllı olduğu anlaşılan bir başçavuşun yaptığı bir konuşmayı aktarır. Başçavuşun konuşmasının alkışlarla karşılandığını söyleyen Lütfi’nin adeta mutluluktan ayakları yerden kesilmiştir: “Bu nutk-ı mübecceli görüp iştittikten sonra bende teessürden, kederden, gamdan meraktan eser kalmamıştı. Kalben ferih, fahur olarak arabacıya çek! işaretini tekrar ettim. Fakat sevincimden araba içinde duramayarak Soğukçeşme telgrafhanesinin önünde indim... Mebusan dairesinin önü bembeyaz kesildi. Herkeste hissiyat-ı diniye galeyana geldi. Bir taraftan yaşasın Şariat-ı garra-yı Muhammedi’ye diye feryad ediyorlar bir taraftan da Allah Allah diye figan ediyorlardı” diyerek ortamın havasını anlatmaya çalışan Lütfi, Şeref Sokağı’ndakilerin kendilerini dev aynasında görmelerinin cezasını çektiklerini ifade etmektedir (Volkan, 14 Nisan 1909, No: 104).

Osmanlı Gazetesi Mizan ve Volkan gibi övgü dolu sözler kullanmamakla beraber yaşanan gelişmeleri aynen aktarır. Ancak gazetenin ifadesine göre askerin niyeti, hükümet ve Meclis içinden hüsn-i niyetlerine emin olmadıkları birkaç kişinin ihracı yönündedir. Gazetede Padişahın genel af ilanı, Ahmet Rıza’nın istifa dilekçesi ve yeni

hükümetin oluşturulduğuna dair haber de yer almaktadır. Birkaç zabitin katledildiğine dair şayiaların bulunduğunu dile getiren Osmanlı gazetesi olaylar nedeni ile yalnızca iki sayfa çıkmıştır. Zaten gazete, olayların sonucunu tam olarak kestiremediğinden fazla yorum yapmaktan kaçınmıştır (Osmanlı, 14 Nisan 1909, No: 29).

Serbesti Gazetesi de sorumluluğu, ilk yayınladıkları günden beri uyardıkları İttihat Terakki ve hükümete yüklemekteydiler. Ayaklanma neticesinde yeni hükümetin kurulduğu belirtilerek, artık vatandaşların sağda solda toplanmak yerine işlerinin başına dönmeleri tavsiye ediliyordu. Askerlerin hiç kimseye zarar vermeden düzenli bir şekilde hareket etmesinin takdire şayan olduğu vurgulanarak yabancıların buna hayret ettikleri ifade edilmiştir. Serbesti, yeni hükümetin kurulduğunu ve vatanın menfaatleri için herkesin işine dönmesi gerektiğini tekrar tekrar vurguluyordu. Gazete herkesi sakin olmaya davet ettiği Lüzum-ı Sükunet başlıklı yazıda istibdad döneminde hürriyet yanlılarının uğradıkları haksızlıkları hatırlattıktan sonra askeri isyana götüren durum anlatılmıştır (Serbesti, 14 Nisan 1909, No: 148).

İkdam Gazetesi ise tüm ayaklanmayı detaylı bir biçimde anlatmıştır. İkdam, her ne kadar olayları olduğu gibi aktarıyor gibi görünse de ifadeleriyle askerleri savunan bir havaya bürünmüştür. Gazete, Hadisenin Esbabı başlığı altında ki yazıda ayaklanmanın sebebi olarak subayların askerlere söylediği şu sözleri göstermektedir: “Hocalarla katiyen görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah’tan başka kimse tanınmaz. Padişah ve efrad-ı ahali İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin elindedir” İkdam’da askerlerin tek arzusunun Ahmet Rıza Bey, Hüseyin Hilmi Paşa, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının azledilmesi olduğu belirtilerek askerın Kamil Paşa’nın Sadrazam olmasını talep ettiğini işaret eder. İkdam ayrıca Adliye Nazırı Nazım Paşa’nın Ahmet Rıza’ya benzetilerek yanlışlıkla öldürüldüğünü ve askerın bu duruma çok üzüldüğünü, cenazenin Meclis’te bir yere konduğunu ve askerlerin kendisine uygun bir cenaze merasimi yapmak istediklerini aktarır (İkdam, 14 Nisan 1909, No: 5347). Askerın subayları tarafından ağır talimlere zorlandığını ve bundan şikayetçi olduklarını satırlarına taşıyan İkdam, askerın idman yapmasının doğal olduğunu ancak bunun takat sınırını aşmaması gerektiğini vurgulayarak askere hak veriyordu. Rum Yüzbaşı Romulus İspatari’nin ölümünü de yanlış anlaşılma sonucunda ve kazaen şeklinde ifade eden İkdam, askerlerin de buna çok üzüldüğünü Rumca gazetelerin de bunu böyle ifade ettiğini belirtiyordu. Yunan basınıın 31 Mart olaylarına yaklaşımı da sayfalarına taşıyan gazete, Yunanlıların da olayların

sorumlusu olarak İttihat Terakki'nin politikalarını gördüğünü aktarmaktadır (İkdam, 15 Nisan 1909, No: 5348).

Havaya ateş ederek halkın parasını boşa harcamayın diyerek askerleri uyaran Mizan gazetesi ise artık yeni bir dönemin başladığını ve her şeyin değiştiğini savunmaktadır. Olaylarda hayatını kaybeden kişilerden bahseden Mizan, bunların hiçbiri olmasaydı inkılabımız daha şanlı, daha parlak olurdu diyerek askerın ayaklanmasını sahiplenmiştir. Adliye Nazırı'nın öldürölmesi konusuna değinirken de kendisinin yanlışlıkla değıl Hasan Fehmi cinayetindeki ihmalden dolayı öldürölmlölş olabileceğinin de kulaklarına fıslldandığını dile getirmiştir (Mizan, 15 Nisan 1909, No: 126).

Serbesti gazetesi, bir askerın Hasan Fehmi'nin katillerinin bulunmasını isteyen etkileyici konuşmasının dinleyenleri ağılattığını dile getirerek, Hasan Fehmi'nin cennetteki yerinden bunları gördüğü ve sevgili askerlerimizi takdis ettiğı vurgulanmıştır. Serbesti İttihat Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilanındaki katkılarının hakkını teslim ettikten sonra Cemiyetin yapısındaki bozulmaları anlatmıştır. Gazeteye göre istibdad döneminin hafiyelerinin Cemiyete girmesi ve Avrupa'dan yurda dönen bencillerin yaptıkları İttihat Terakki'yi mahvetmiştir. Üstelik bu kişilerin 31 Mart olaylarını ve askerın meşru taleplerini çarpıtarak Avrupa'ya yanlış aksettirdikleri işaret edilmiştir. Serbesti, askeri ve halkı sakin olmaya davet etmeyi de ihmal etmemiştir. “Bugünden sonra, hatta kabinenin teşekkölölü dakikasından itibaren” askerın kışlasına dönmesi ve itaate devam etmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur (Serbesti, 15 Nisan 1909, No: 149).

Yeni hükümet kurulmuş Meclis tekrar toparlanmaya başlamış ancak askerler hala kışlalarına dönmemiştir. Ayaklanma giderek Padişah'a bağılılık yeminlerinin edildiğı bir harekete dönüşüyordu. İstibdad devrine geri dönme tehlikesi herkesi ürktötmeye başlamıştı. Muhalif basına göre isyan başarılı olmuş ve sonuçlanmıştı. Hükümet değışmiş, İttihatçılar ortadan kaybolmuştu. İttihat ve Terakki karşıtı grubun içerisinde değışik görüşler vardı. Ancak iki noktada birleşiyorlardı. Biri İttihatçıları yönetimden uzaklaştırmak ikincisiyse devlet politikasını tamamen İngiltere'ye bağımlı hale getirmektı (Koloğlu, 2002: 128). İttihat ve Terakki bitmişti. Asker artık kışlasına dönmeli ve itaat etmeliydi. Fakat bu bir türlü gerçekleşmiyordu. 16 Nisan tarihli gazeteler ağız birliğı etmişçesine aynı konunun üzerinde duruyordu.

İkdam Gazetesinde Beyan'ül-Hak dergisi yazarlarından Hüseyin Hazım'ın "Ahalimize, Muazzez Asker Kardaşlarımıza Bir Nasihat-ı Diniye" başlıklı yazısı yer alıyordu. Hüseyin Hazım, yaşanan bazı olayların şeriata ve millî terbiyeye taban tabana zıt olduğunu ifade etmiştir. İstibdaddan yeni kurutulduklarını ve meşrutiyete sahip çıkılması gerektiğini sözlerine ekleyen Hazım, Tanin ve Şura-yı Ümmet matbaalarının yağmalanması gibi olayların da asla kabul edilemeyeceğini söylemiştir. Askerlerin rast geldiği gibi zabitlerini çığneyip geçivermesinin cezalandırılması gereken bir hareket olduğunu savunan Hazım, eğer şeriata aykırı hareket eden zabitler olursa bunları cezalandıracak olanların ulema, hükümet ve Meclis-i Mebusan olduğunu belirtmektedir. Ne yazık ki gazetede zabitlere itaatin önerildiği asker o gün Binbaşı Ali Kabuli Bey'i öldürecektir. İkdam'da ayrıca havaya rastgele ateş açılması sonucunda Süleymaniye'de Despina adlı ihtiyar bir kadının yaralandığı da duyurulmaktadır (İkdam, 16 Nisan 1909, No: 5349).

Mizan'da da durum İkdam'dan pek farklı değildir. Murat Bey'in başyazısında "Millet-i Osmaniye'nin ilk önce kulağına küpe edineceği bir şey vardır. O da ortada Meşrutiyet ve Millet Meclisi bulunmazsa hiçbir şeyin elimizde kalmayacağına kanaat-ı kamiledir" diyerek askeri itaate, ahaliyi de sükunete davet etmektedir. Mizan, Hükümetin yayınladığı bir tebligatı sayfalarına taşır. Tebligatta, Hükümetin asayiş sağlaması için çalışmalara başladığı ve Dersaadet'e hariçten asker celb olunacağına dair olan işaat ve neşriyatın katiyen asl ü esası olmadığı vurgulanmaktadır. Mizan bu tebligat nedeniyle hükümeti tebrik etmiştir (Mizan, 16 Nisan 1909, No: 127).

Osmanlı da ayaklanmanın kontrol altına alınması gerektiğini ve vahim sonuçların oluşabileceğini işaret etmektedir (Osmanlı, 16 Nisan 1909, No: 31). Serbesti gazetesi, şeriata yegane tatbikini emrettiği usul-ı meşrutiyetin korunması gerektiğini işaret etmek ve "Asker Kardeşlerimizden Rica" başlığı altında artık vazifelerinin başına dönmeleri isteği yinelenmektedir (Serbesti, 16 Nisan 1909, No: 150). Diğer gazetelerde gördüğümüz endişe Serbesti'nin satırlarına da yansımıştır. Gazete Avrupa ile ilişkilerin sürdürülmesinin şartının bir an önce Hükümet'in sükuneti sağlaması olduğunu savunmaktadır.

16 Nisan 1909 tarihli Volkan ise ayaklanmanın İttihad-i Muhammedi Cemiyeti'ne üye askerler tarafından çıkarıldığını kabul ediyor ancak bunun planlı bir tertip olmadığını iddia ediyordu. Peki bu görüşleri neden ileri sürüyordu? Ayaklanmadan iki gün önce Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa askere bir Umum Ordu Emri göndermiştir. 11 Nisan 1909 tarihli bu emirde Meşrutiyet'in ilanından beri pek çok

cemiyetin kurulduğu ve bunlardan birisinin de İttihad-i Muhammedi Cemiyeti olduğu belirtilmiştir. Bu cemiyetin saf kalpli ve cahil ahaliyi kullanarak akıllarını karıştırdığı, Müslümanlar arasında nifak çıkarmayı amaçladığı iddia edilerek irtica ve istibdad yanlılarına kuvvet vermek amacıyla kurulduğu belirtilmiştir. Vahdeti'nin Türrihat (Saçmalık) başlıklı yazısında, asker ve halk arasına fesad tohumları saçanlar olduğundan bahsedildikten sonra Hareket Ordusu'nun gelişine değiniliyordu: "Ve bir de Rumeli'den taburlar gelerek burada azim muharebeler olacaktı. Memleketimizde ne oldu ki, böyle şeylere mahal olsun? Binaenaleyh gözümüzle görmediğimiz şeylere katiyen inanmamanızı tavsiye ederiz. Her ne zaman ordular karşı karşıya gelirse o vakit yine askerlerimizin birbirlerini kucaklayacaklarına şüphemiz yoktur" (Volkan, 16 Nisan 1909, No: 106).

İsyanın Sonu Yaklaşırken Değişen Düşünceler

İttihat Terakki muhalifi basının isyanın başlangıcında memnun bir ifadeyle askerleri göklere çıkardıklarını ve yapılanlarını onayladıklarını gördük. Fakat ilerleyen günlerde durum ciddi bir hal almaya başlar. Yıllarca Abdülhamit'in yönetimine karşı mücadele eden muhalefet, ayaklanmanın ülkeyi yeniden istibdada götürebileceği tehlikesi karşısında askeri uyarma telaşına düşmüşlerdir. Aslına bakılırsa muhalefetin amacı hem İttihat Terakki'den kurtulmak hem de Kamil Paşa'nın yeniden Sadrazam olmasını sağlamaktı. Bu amaçlarından birini gerçekleştirmiş gibi görünüyordular. İttihatçılar ortadan kaybolmuştu. Ancak Kamil Paşa'nın Sadrazam olması sağlanamamıştı. Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya inmesi ile basının tavrı da değişmeye başlayacaktır.

Osmanlı Gazetesi askere seslenerek, onların nasıl kandırıldığını anlatmaya çalışmaktadır. Askerin dini duygularını tahrik ederek ayaklandırırların istibdad döneminde şeriata en fazla zarar verenler olduğu ifade ediliyordu. Osmanlı, isyancı askerlerle Hareket Ordusu'nun çatışmaması için askere şu telkinde bulunuyordu: "Arkadaşlar! Bilmeyerek tehlikeye ilka ettiğiniz idare-i meşruta-i meşruamızı her türlü halelden muhafaza ve sıyanet etmek üzere ikinci ve üçüncü ordulardan Çatalca'ya vürud eden kardaşlarınız bugün İstanbul'a dahil olmuştur. Bunların maksatları memlekette emn ü asayiş bir daha nakabil taarruz bir surette temin etmek ve idare-i meşrutayı takviye ve tahkim eylemekten ibarettir". Gazete bu sözlerle birlikte askerlerin subaylarının emri altına girerek kışallarına dönmeleri halinde kendilerine dokunulmayacağını, hatta yaptıklarının unutulacağını aksi takdirde cezalandırılacaklarını iddia etmiştir (Osmanlı, 20 Nisan 1909, No: 35).

Yayın hayatına yeni atılan Hilal Gazetesinde Ahmet Samim “Şurut-ı Hilafet” başlığıyla öyle bir yazı kaleme alıyordu ki gazetenin kapatılması ve bu sayısının toplatılmasına, sahibi ile ilgili soruşturma açılmasına karar veriliyordu (BOA. MV. 127/2). Bu nedenle gazete Abdülhamit tahttan indirilene kadar kapalı kalacak ve 27 Nisan’da yeniden yayınlanmaya başlayacaktır. Ahmet Samim, Abdülhamit’i, halife unvanını kullanarak Sultanahmet Meydanı’na toplanan asker ve halkın dini duygularını tahrik ederek tahtını koruma derdine düşmekle suçlamaktaydı. Samim, Abdülhamit’in Volkan ve diğer casuslarını da yanına alarak bir kısım cahil halkın masum dini duygularını kullanmakla itham etmekteydi. Ayrıca pek çok dini referans göstererek Abdülhamit’in bir zalim olduğunu ve zalimlerin Halife olamayacağını söyleyen Ahmet Samim, İmam Mehmet Birkevi’nin “Zalimin yaşaması için dua bile küfürdür” dediğini hatırlatarak sert eleştirilerde bulunmuştur (Hilal, 21 Nisan 1909 No: 2).

İkdam, “Serseri Vahdeti ve Mahiyeti” başlığı altında Volkan’ın yayınlanmadığı ve Vahdeti’nin ortadan kaybolduğu bildiriliyordu (İkdam, 22 Nisan 1909, No: 5355). Osmanlı Gazetesinde Süleyman Nazif “Hafiyelere Dair” başlıklı yazısında Abdülhamit döneminde yaşanan acı hatıraları anlatarak mazinin çabuk unutulduğunu ve bir daha o günlere dönmek gerektiğini ifade ediyordu. Gazetede “Acı Bir Levha” başlığı altında Kadıköy’de sokakta dolaştığı ve saçı görüldüğü bahanesiyle bir kadının asker tarafından dövülüp saçının kesildiği ve baygın bir halde yerde bırakıp gittiklerini haber veriyordu. Olayı Osmanlı gazetesi muhabirinin gördüğü belirtilerek askerlere şu soru soruluyordu: “Acaba bir haftadan beri devam eden hareket-i gayr-i meşrualarıyla memlekette hasıl eyledikleri şuriş ve heyecan asker arkadaşlarımıza kafi gelmiyor mu?” (Osmanlı, 22 Nisan 1909 No: 37). Bu ifadelerde de görüldüğü gibi bir hafta önce fitrat-ı merdanesinden bahsedilen asker artık ne yapacağı belli olmayan birer asayiş bozucu olmaya başlamıştı. Serbesti gazetesi de artık yayınlanmıyordu çünkü Mevlanazade Rifat olaydan sonra ülkeyi terk etmiş ve Paris’e giderek Serbesti’yi oradan yayınlamaya başlamıştır. Gazetenin Osmanlı topraklarına gönderilmesinden dolayı ülkeye sokulması yasaklanmıştır (BOA. DH. MKT. 2890/19). Hatta gazetenin posta yoluyla bazı adreslere gönderildiği anlaşıldıktan sonra postanelerde de tedbirler alındığı anlaşılmaktadır (BOA. DH. MKT. 2897/23).

Osmanlı Gazetesi de “Çare-i Yegane” başlıklı yazıda Abdülhamit’i yerden yere vuruyordu. Başa geçtiği günden beri 93 Harb’i ni milletin başına sardığı, yanlış politikaları nedeniyle Girit, Kars, Ardahan, Batum, Teselya ve Bosna-Hersek gibi yerlerin kaybedildiği, üstüne

üstlük istibdad uygulamalarıyla memleketin mahvolduğu savunuluyordu. Yegane çere ise şöyle açıklanıyordu: “bize kalırsa daha zaide kan dökülmemek için Sultan Hamid Han istifa etmeli ve çekilmelidir. Otuz üç senelik devr-i saltanatının yegane hayırlı ameli bu istifa ve ferağ olacağına emin olsun” (Osmanlı, 23 Nisan 1909, No: 38).

Abdülhamit’i hedef alan bir diğer yazı da İkdâm’da yayınlanıyordu. “Sükunet Daima Sükunet” başlıklı yazıda vatani istibdaddan kurtarmak için geceli gündüzlü çalışan ordunun İstanbul’a yürümeye başladığı duyuruluyordu. “Bu günler bütün Osmanlı milleti için bir yevm-i halas, bir ruz-ı saadet olduğu tezahür eder... Şu otuz üç sene zarfında zavallı millet-i Osmaniye’nin duçar olduğu felaket-i azama maatteessüf bize bu felaketlerin hepsini göstermiş” (İkdâm, 23 Nisan 1909 No: 5356).

Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girdiği gün (24 Nisan) yayınlanan gazetelerde farklı durumlar söz konusuydu. İkdâm ordunun harekete geçtiğini duyururken, Mizan olanlardan habersizmiş gibi hala nasihat vermekle meşguldü. Osmanlı gazetesinde ise Süleyman Nazif Ayastefanos’a gittiğini ve gördüklerini anlatıyordu. İkdâm gazetesinin “Müsademe mi? Musafaha mı?” başlıklı yazısında Hareket Ordusu’nun düzenli bir şekilde şehre gelmekte olduğu ancak kimsenin telaşa kapılmaması isteniyordu. Gelen askerlerin irticacıları cezalandırmak niyetinde olduğu zaten ayaklanan askerlerin de pişman oldukları için gelen kardeşlerine kucak açacağı vurgulanıyordu (İkdâm 24 Nisan 1909 No: 5357). Mizancı Murat da kurtuluş için tavsiyelerde bulunuyordu. Milletvekilleri istisnasız olarak toplanmalı ve gereken kararları açık bir şekilde alıp ilan etmeliydi. Basına da seslenen Murat Bey halkı heyecanlandıran uydurma bilgilerin yayınlanmasından kaçınılmasını öneriyordu (Mizan, 24 Nisan 1909 No: 135). Bu sayı Mizan’ın son sayısı olacaktır. Hareket Ordusu’nun gelişiyse Murat Bey tutuklanacaktır.

Hareket Ordusu’nun İstanbul’a girişiyle yaşanan olaylar nedeni ile ertesi gün (25 Nisan 1909) İstanbul’da hiçbir gazete yayınlanamamıştır. Volkan, Serbesti ve Mizan gazeteleri Hareket Ordusu’nun gelişi ile zaten kapanmıştı. Hareket Ordusu İstanbul’a tam olarak hakim olmuş isyancı askerler kaçmış yada yakalanmıştı. Muhalefetin önde gelen liderlerinden bazıları ülkeyi terk etmiş Prens Sabahattin ve Mizancı Murat gibi isimler de tutuklanmışlardı. İkdâm Gazetesi de Hareket Ordusu’nun şehre girişini İstanbul’un yeniden fethi olarak duyuruyordu. Gazete, asi askerlerin başlarındaki hain-i devlet zabitleri ile Hareket Ordusu’na direnmelerinin bir zillet olacağını belirtmektedir. Muzaffer ordunun halkın alkışları arasında şehre girmeye başlamasıyla,

para karşılığında vatanlarını helaka sürükleyen zelil askerlerin ellerinden silahlarının alındığını söyleyen İkdam, yakalanan asi askerlerin arasında kalpleri vatan için atmayan zabitelerin de bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu askerleri gören halkın yüzünde nefret alametlerinin belirdiği de vurgulanmaktadır (İkdam, 26 Nisan 1909, No: 5358). Olaylar sona erdikten sonra II. Abdülhamit tahttan indirilmiş ve Mehmet Reşad padişah olmuştur. Basın yeni Padişahı büyük bir mutlulukla selamlamıştır. Osmanlı Gazetesi'nde Abdülaziz döneminden itibaren yaşananlarla ilgili hatırlatmalar yapılarak II. Abdülhamit'in şehzadelik ve padişahlık dönemleri anlatılarak ülke yönetiminde takip ettiği uygulamalar eleştirilerek verilmiştir (Osmanlı, 30 Nisan, 1909, No: 43).

Sonuç

31 Mart Olayı başladığında isyancılara destek veren veya sesini çıkarmayan basın Hareket Ordusu'nun gelişi ile nasıl bir değişiklik gösterdiğini ve asi askerleri nasıl hain ilan ettiklerini gördük. Tüm bu durumu özetleyen en güzel örnek ise II. Abdülhamit istibdadını eleştiren mizah dergilerinden birisi olan Karagöz'ün kendini savunmasıdır. Karagöz olay başladıktan sonra çıkan ilk sayısında isyan sonrası oluşturulan hükümeti destekleyen yazılar yayınlamış ikinci sayıda ise hiçbir şey yokmuş gibi davranmıştır. Ancak olaylar sona erdikten sonra yayınlanan sayısında (29 Nisan) ilk sayfayı tamamen kaplayan büyük puntolarla "Fatıha-i İkbal-i Millet (Milletin Mutluluğunun Başlangıcı) ve Meşrutiyetin İlk Padişahı Sultan Mehmet Han-ı Hamis Hazretleri" yazısı dikkat çekmekteydi. Karagöz, okuyucularının derginin isyan günlerinde çıkan iki sayısındaki tutumunu eleştiren mektuplarına yer veriyordu. Mektuplarda derginin bir tutum değişikliği içerisinde olup olmadığı soruluyordu. Karagöz'ün Meşrutiyet'le ağzını açan bir dergi olduğunu ve tuttukları yolu değiştirmediklerini cevabını verirken olaylar sırasında matbaaların taarruz ve tehdide maruz kalması nedeniyle geçici olarak tavır değişikliği yapmak zorunda olduklarını itiraf eden dergi okuyucularının bu durumu anlayışla karşılayacağını umduğunu belirtmiştir (Karagöz, 29 Nisan 1909, No: 79). Bu ifade aslında her şeyi özetlemekte ve basının duruma göre nasıl şekil aldığını gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

- EMİL, B. (1979), "Mizancı Murad Bey", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul.
- KARAL, E. Z. (1983), "Osmanlı Tarihi", cilt IV, TTK yay, Ankara.

KOLOĞLU O. (2002), “İttihatçılar ve Masonlar”, Eylül yay., İstanbul.

TOPUZ, H. (2003), “Türk Basın Tarihi”, İstanbul,

TOPRAK, Z. (1985), “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, Tanzimattan Cumhuriyete
Türkiye Ansiklopedisi, cilt I, İletişim yay, İstanbul, 126-132.

Gazete ve Dergiler

Beyan’ül-Hak, No: 28

Hayal, No: 319

Hilal, No: 2

İkdam, No: 5231, 5314, 5335, 5345, 5347, 5348, 5349, 5355, 5356, 5358

Karagöz, No: 79

Mizan, No: 19, 113, 114, 120, 125, 126, 127, 135

Osmanlı, No:20, 26, 29, 31, 35, 37, 38, 43

Serbesti, No: 118, 126, 129, 130, 137, 145, 147, 148, 149, 150

Sırat-ı Müstakim, No: 33

Tanin, No:192, 252.

Volkan, No: 21, 71, 73, 78, 81, 82, 102, 103, 104, 106

Arşiv Belgeleri

B.O.A. DH. MKT. (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi) Dosya No: 2890, Gömlek
No: 19.

B.O.A. DH. MKT. Dosya No: 2897, Gömlek No: 23.

B.O.A. MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları) Dosya No: 127, Gömlek No: 2.

3

THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM? THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?

Abidin Çevik

Abstract

The Republic of Turkey has emerged as a result of the Ottoman modernization that began in the eighteenth century is a well-known fact recognized by almost all scholars. This point apparently has been seen in the construction of the new state economically, socially and politically. In addition to modernization, many problems remained as inherited from the Ottoman Empire and appeared in various areas during the new regime. The regulations of the religion-state relations have emerged as a first area the Republican modernists seemed more radical than their predecessors. The reformist was acting more radical considered secularism as the most significant part of the new regime, and they took steps to achieve it. The Establishment of the Presidency of Religious Affairs which meant to organize religious life was one of these actions. This study aims to find out what the Presidency of Religious Affairs implies for this modernization process. This research also tries to understand why and how such an institute existed in a secular state. Finally, this study will analyze if the Religious Affairs succeeded its establishment purposes.

Keywords: Laicism, Secularism, the Presidency of Religious Affairs, Laicism, Modernization

Introduction

During the process of modernization in the Republic of Turkey, the roots of which were based on Ottoman reforms in the nineteenth century; the most debated issues were religious and religious life, religious institutions and their relations with the state. The Republican administration, whose primary target has been Modernization since its foundation, has given great importance on such issues. Since the adoption of secularism as a constitutional principle, religion-oriented tensions have been experienced between

the state and different social groups. The state has taken various steps to establish secularism, which was very radical measures for that period. In this process, one of the most important actions taken by the reformists is the establishment of The Presidency of Religious Affairs. The primary purpose of the institution has been to organize religious life in a society where the vast majority are Muslims. Due to its significant position, The Presidency of Religious Affairs has become one of the most discussed institutions since its foundation. This study aims to find out the historical roots of The Presidency of Religious Affairs from its organization, and what it means in the context of secularism. For this reason, the historical background of institutions that may be available in the Ottoman Empire for The Presidency of Religious Affairs will be discussed shortly before studying the institution and what it means for the new regime. Besides, this study will also examine how much influence the organization is in the religious life of the society, what it means to different belief groups in Turkey, and how it approaches these groups.

A Brief history of the Religious Institutions from the Ottoman Empire to the Republic

In the context of secularism, the Presidency of Religious Affairs has always been at the center of some debates in different groups since its foundation.

Arguments have been carried out mainly about the existence, scope, and boundaries of such an institution in a secular country. It is regarded The Shaykh al-Islam authority in the Ottoman State as the same as the Presidency of Religious Affairs in the Republican period. There are various opinions about when the shaykh al-Islamism institution was founded and who the first person to be appointed was. In his article called “Şeyhülislam”, Mehmet İpsirli wrote that the concept emerged in the second half of the Xth century and that the word “Şeyhülislam” was later used in the sense of “the most senior of scholars in the Islamic Encyclopedia (İpsirli, 2010: 91) Ali Fuat Başgil mentioned a later period, Fatih period. Başgil stated that the authority had emerged during this period and it had a privileged place in the eyes of the State and that shaykh al-Islam was an absolute representative of the Sultan’s religious affairs (Başgil, 2016: 203; Kara, 2014: 63). İpsirli also confirmed Başgil’s considerations in a sense by stating that the appointment of Mullah Fenari in 1425 as a mufti to Bursa in the official sense was regarded as the establishment of the shaykh al-Islam and müftü institution. Moreover,

he indicated that the institution gained its official identity by “organization law” in the period of Sultan Mehmed the Conqueror.¹

Shaykh al-Islamism has gradually become the most critical authority after the caliph/sultan and grand vizier and was equipped with essential powers on the legislative, executive and judiciary, as well as on education, courthouse, and foundations (Kara, 2014: 62). On April 23, 1920, after the establishment of the Grand National Assembly in Ankara, the Şer’iye and Evkaf Ministry of Justice was established by the law dated 4 May, so that the shah Islamic authority was bound to this institution. The foundation, which continued to operate until 1924, has limited jurisdiction compared to the Shaykh al-Islamism body, but it has broader powers than the Presidency of Religious Affairs established after it. This agency has continued to be a competent institution in its era by dealing with different fields such as religious services, religious life, madrasas, tekkes and foundations.

On March 3, 1340 (1924), the law of Şer’iye ve Evkaf ve Erkanıharbiye Umumiye Vekaletlerinin İlgası numbered 429 abolished the Şeyhülislamlık institution, which had undergone various transformations since the Ottoman era, and replaced by the Presidency of Religious Affairs.

A Brief History of the Presidency of Religious Affairs

The modernization efforts that started in the late periods of Ottoman Empire gained a new impetus from the announcement of the Republic that the contemporary founding willpower has begun to take the political steps that will pass the principles through without delay. The phrase “Authority, without any condition and reservation, belongs to the nation” stated in the first article of the Constitutional Law No. 85 noted that the understanding of the sovereignty of the new state would be a secular and modernist. As pro-reformism required secularism/laicism in the shaping of social life and nation, the steps for this started immediately.

1 Murat Akgündüz stated in the study titled “Şeyhülislamlık in Ottoman State” that the phrase firstly passed in Fatih’s Law, but that it became the highest scholastic class member during the Kanuni period. As a concept, it is generally accepted that it was first seen in Fatih’s Law. For detailed information, see Murat Akgunduz, *haykh al-Islamism in Ottoman State*, (Istanbul: Beyan Publishing, 2002).

THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM?
THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?

Abidin Çevik

On March 3, 1340, new successive laws established the background of the new regime. A new threshold has been set for the future of Turkish secularism with the new laws: Law No. 429 on the Interpretation of Şeriye and Evkaf and Erkanıharbiyei Umumiye Ministries, which also established the Directorate of Religious Affairs; Law No. 430 on Tevhid-i Tedrisat; Law No. 431 on the abolition of the Caliphate and on the deportation of the Ottoman dynasty from Turkish Republic.

Şer'iye and Evkaf Ministry ended with the proposal of "Law no. 429" given by Siirt deputy Halil Hulki and his colleagues. (Article no.2). It was proposed to establish "Umuru Diyaniye Riyaseti Makaması" in the capital of the Republic. The first disagreement on the proposal broke out about concepts; Tunali Hilmi opposed to the proposal of the speaker of the Assembly to write "umuru diniye" instead of "umuru diyaniye." Hilmi Bey argued, "what umuru diniye is when there is the term Religious Affairs?" Upon this objection, the speaker of the Assembly presented two proposals to the vote, and assembly accepted the proposal of the Tunalı Hilmi as the result of the vote; and that the name of the new institution to be established would be "Head of Religious Affairs." With this step, it was finalized with Article 2 of the Law that the Şer'iye and Evkaf Ministry were abolished. With the articles 3, 4, 5, 6 and 7 of the Law, the duty definition of the institution, where it depends, and how the budget is to be created (TBMMZC, 1982:21-24).

The Presidency of Religious Affairs, which was included in the Prime Ministry's budget and was also established under the Prime Ministry, attained a constitutional institution within the General Administration through the 1961 Constitution (Küçükcan, 2005: 119; Gözaydın, 2009: 39).

With the seizure of the Turkish Armed Forces on September 12, 1980, Turkey entered a new phase regarding political, social and economic conditions and the military government required new tools in social engineering. The leader of the Coup, Kenan Evren, held the holy book 'Qur'an' in his hand while addressing the public that was an essential sign for the politics of the new era. In fact, the compulsory courses included the course of "Religious Culture and Moral Education" in primary and secondary education institutions with the regulation in the third paragraph of Article 24 entitled "Constitutional Religion and Conscience Freedom." The Presidency of Religious Affairs

of the new constitution took place as its previous shape, and the institution protected its statue within the General Administration (Gözyayın, 2009: 39-40).

Presidency of Religious Affairs in the context of Secularism

There is no consensus on the question of what the concepts of secularism and laicism are. Moreover, since it is not within our aim to draw a theoretical framework, details about both ideas will not be studied. Notions of secularism and laicism interchangeably are often used as if they are the same. Since the Ottoman modernization period, we have used secularism more often. The much more used concept has been secularism since arranging the religious area is considered as a public issue. Moreover, the same perception has continued through the general authority to a great extent. Again, the density of French influence, especially in the field of religion-state relations of republican modernization, highlights the concept of secularism. As both ideas emerged together with the modernization process, secularism has played an essential role in the social structure that the republican modernists aimed. As a result of radical steps in this area, a secular model was developed to hold the locality in the field of religion-state. The Presidency of Religious Affairs, established on March 3, 1340 (1924) with the law numbered 429, was one of the first and most important institutions of this political secularism. From the moment it was established, the foundation, which is expected to assume a more inclusive role in the field of religion-state relations, has been the target of various social groups and criticisms from time to time. Discussions took place predominantly around secularism, and the central question of inquiry was whether such an institution was compatible with secularism. At various times, the Alevi people, in particular, are the foremost of the social sectors that brought severe criticism to this aspect of the religion. In recent years, the Alevi people have begun to make loud voicings against to the Presidency of Religious Affairs much more visible than in the past because of the undetermined status of Djemevi's, the place of worship for Alevi people. The main point of the objection by the Alevi people is that an institution financed by the State with taxes from all citizens is only serving Sunnis Muslims. Another aspect of the opposition is to what extent such an organization, with the support of the state, overlaps with secularism. Relativistic tensions between the Alevi and the Presidency of Religious Affairs have recently become more visible due to the tendency of Alevi to move from rural to urban areas different from the past, the growing interest in education and

THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM? THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?

Abidin Çevik

positive developments in the EU process. The Alevi people have increasingly begun to organize more through associations, foundations, and Djemevis, which they regard as a place to pray and they have made requests for religious services from the State in a more planned way. These demands *noles volens* caused the State to confront the Alevi people about some issues as the places of worship and the obligatory religious lessons in schools. Alevi community organizations held Alevi people to meet for objecting to the negative approach of the Presidency of Religious Affairs towards Djemevis, and the Alevi people stated that the Religious Affairs acted on the side in these matters (Hürriyet, 2016). As a result of the apparent increasing supports taken by the State and the ruling power in the light of post-1980's Turkish-Islamic views, the political Islam has become more visible. The perception of the public about the Religious Affairs has always been as if it is only representing the Sunni Islam. This, in turn, caused an increasing tension between the Alevi and the institution, making the institution meaningless in the Alevi who embraced secular life.

The objection to the role and the function of the Presidency of Religious Affairs regarding Muslims has not only come from secular or different belief ones. Groups and intellectuals that express themselves conservatively or religiously have also criticized the Presidency Religious Affairs for many reasons since its foundation. For example, Ali Fuat Başgil, one of the influential names whom the religious people respect, is an intellectual like this and expressed highly critical opinions about the institution. According to Başgil, the fact that religion does not take place in decision-making mechanisms is not sufficient for a state to be considered secular; at the same time, an institution like the Presidency Religious Affairs should be independent (Başgil, 2016: 207). He criticized the fact that despite the separation of religion and state affairs, no reversal had taken place. Also, he pointed out that the state adequately controls the spiritual field, and he described it as a “state-dependent religion system,” which is like the summary of our religion-state relations.

Another example that we can give is the questions about the secularism asked by Eşref Edip, the head editor of the newspaper, *Sebilürreşad*, which stopped publication after the declaration of the republic, yet started again in 1948:

“Will the Religious Affairs remain as a formal government affiliated with the ruling or will it be an independent Islamic community like the other elements? The government

we claim to be secular today has characteristics of religion. Because the Religious Affairs is officially linked to your government, the budget passes through the Assembly and is included in the Parliament. (muvazane-ı umumiye) Is this figure intellectual with secularism? Where is such a strange secularism in the world?"(Edip, 1949: 494).

The thoughts expressed by Eşref Edip are fascinating as a common criticism mentioned in various periods about Presidency Religious Affairs. Indeed, it is an important question whether there should be a similar institution in a country declared as secular in its constitution. The secularism in Turkey comes from France but has considerable local properties. Edip's criticisms are not a surplus because he knows that the state wants to keep religious control from the first day.²

Ismail Kara, who describes the religion as "an institution stuck between religion and the State," has already considered the institution as "an institution at the center of debates." Kara argues that ambiguity in the definition of secularism makes the religion controversial in the eyes of various sections, and this is a severe problem (Kara, 2014: 53-54). In fact, the question that Kara has mentioned through secularism comes from the fact that secularism, which constitutes the most important branch of the modernization of the Republic, does not have a precise definition that can be understood and accepted by large groups. Indeed, secularism, having different meanings for various social groups and being considered highly political has been the subject of political debate from the beginning. The State having desire to control the religion as a result of locality mentioned above has intervened in the religious field whenever it can. The Religious Institution, which seemed to be the most suitable tool for this intervention, was a problem because of these features. The institution has always been as a tool for the state, which conveys its politics via religious field and that seems more valuable act than meeting the spiritual needs of the citizens in the street. In almost every period, the institution of Religious Affairs has sought to direct the broader social members according to the policies determined by the state, in line with the changing powers. Concerning

2 Binnaz Toprak said that the State developed mechanisms to regulate state and religion from the very beginning, as it was known that separating religion and state from each other would be very difficult due to Islam's political nature. See Binnaz Toprak, 'The Supervising Function of Religion in Turkey' Political Life of Turkey Ed: Ersin Kalycioglu-Ali Yaşar Sarıbay, 5. Bs.(Bursa: Sentez Publishing 2014), 395; Ismail Kara argues like Toprak, that the Republic ideology has never foreseen a religious-state split in the western understanding, and that it has even developed policies to control this sort of separation as a danger for it. See, Kara, 2014, 77.

the political institution, the Religion was regarded as a reasonably favorable political tool. The agency has placed itself in the center of the debate, as it has increasingly been a tool in politics for broader social groups through mosques connected to the Institution, in the direction of the power politics. This reality in mosques caused tension between religion and religious groups at various periods of Republic history, and moreover, some religious groups developed alternative organizations of the diaspora regarding religious activities. In a sense, an institution under state supervision has established an apparent objection to the structure of religious life.

Rusen Cakır and Irfan Bozan expressed in their research they conducted on behalf of TESEV that some sects began to look more positively towards the Institution after the military coup of 12 September. Although political Islamists regarded the religious life as a problem under state control for quite an extended period, this situation has changed in a significant way after 12 September, as mentioned above. Undoubtedly, in this, the share of Ozal, who came to power after the elections made after the military coup of 12 September, is considerable, and the parties, who are more sensitive to the issue of religion, take place in the political scene.

Political Relationships of the Presidency of Religious Affairs

Because it has been dependent mutually on the state since its establishment, and because of the general policies of the system on the religious field, the institution has been interrelated with politics almost every period. This closeness and intertwining naturally varies according to the dominant political power, and the discourse is parallel to the power at large. Eventually, the appointment of the Director of Religious Affairs takes place with the proposal of the Prime Minister and the approval of the President. The process exposed the institution open to the intervention of every government. The fact that the organization is so close to politics has been a source of annoying for those outside the circle of power. Sometimes this annoyance also appeared in the society of Religious Affairs itself and had been expressed appropriate times and environments. For example, M. Sait Yazıcıoğlu, who was himself a President of Religious Affairs for some time, made a clear statement in the 1993 interview with Altınoluk magazine about how the discomfort we mentioned above was actually lived:

For example, M. Sait Yazıcıoğlu, who had been president of Religious Affairs for a while, made a clear statement in an interview in 1993 with Altınoluk magazine about how the annoyance they feel: “In my opinion, it is not the “painful “but the “most painful” institution in Turkey. We experienced this pain, as well and are still experiencing it today. The main reason for this is the position of the Religious Institution. Well, there is secularism in Turkey, and the institution has a particular position. The difficulties in interpreting secularism are also echoing in the Institution. That is why politics and religion cannot be put on a solid basis.” (Yazıcıoğlu, 1993: 17).

Tayyar Altıkulaç is another famous president who has a similar approach to Yazıcıoğlu's thoughts on the institutional position. Altıkulaç also expresses the distressed relationship between politics and the institution in his interview in the same magazine and states that the problem arises from this distress. Altıkulaç states that the use of the authority of the president of Religious Affairs by the political authority poses serious problems, but he supports the fact that an institution such as the institution is under state control. Altıkulaç's approach, stating that leaving religious activities to sects and communities would lead to social conflict, is very similar to the perception of the state, not of the classical Islamic concept (Altıkulaç, 1993: 20).

In fact, there are many other signs which show the close relationship of the Institution with politics. From the very beginning, it is quite common for the presidents to be actively involved in politics, especially before or after their mandate. Since the first president of the institution, Rifat Borekci, almost all the presidents were in active politics. Except for Rifat Borekci and Sabri Hayirlioglu, who are members of the Republican People's Party, most of the presidents are members of the right-wing conservative party; this feature is significant to show the preferences in the institution. In fact, there are many other signs which show the close relationship of the Institution with politics. From the very beginning, it is quite common for the presidents to be actively involved in politics, especially before or after their mandate. Since the first president of the institution, Rifat Borekci, almost all the presidents were in active politics. Except for Rifat Borekci and Sabri Hayirlioglu, who are members of the Republican People's Party, most of the presidents are members of the right-wing conservative party; this feature is significant to show the preferences in the institution. Except for Dr. Lutfü Dogan, deputy of Cumhuriyet Halk Partisi (Republican People's Party) who had been the President of

THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM? THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?

Abidin Çevik

Religious Affairs during the 2nd Ecevit government, the presidents made politics in the right conservative parties. İbrahim Elmali was a deputy in the Millet Partisi (Nation Party) and the Demokrat Parti (Democratic Party); Lütfi Doğan, in turn, served in the Milli Selamet Partisi (National Salvation Party), the Refah Partisi (Welfare Party) and the Fazilet Partisi (Virtue Party) and Tayyar Altıkulaç in the Doğru Yol Partisi (True Path Party) and the Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party). Mustafa Sait Yazıcıoğlu has been a deputy and minister of state in the AKP (Kara, 2014: 87).

Since its establishment, the Presidency of Religious Affairs and its presidents have been so close to the political institution, and the unilateralism of their political preferences has created distress in a significant part of society. Aforementioned has always led to a distance between the foundation and several social divisions. Ali Bardakoğlu, the president of the former Presidency of Religious Affairs, delivered a speech at the 20th Eurasian Economic Forum held in Istanbul last year. Bardakoğlu's statement in a session entitled "Contribution of Religions to Peace in the Context of Violence and Terrorism on the Islamic Solidarity Spirit and Refugees and Terrorism" can be considered as an earnest self-criticism of the institution's intertwining with politics. It is notable for Bardakoglu to say that the organization is too much close to governments and that it is the religion itself who has suffered the most from it. Stating that the nature of politics is a separator, Bardakoğlu justifies the concerns of groups with different beliefs in a sense. Such an institution, which is considered to be a unifying and inclusive element, has become a tool for an unwilling attention (Birgün, 2017).

As a result, the staff of the Directorate of Religious Affairs, like other public institutions, is in the state of civil servant status and incoming of the institution comes from the allocation of the central budget. For this reason, the presidency has always been in close contact with the public sphere. But many different features distinguish Presidency of Religious Affairs from other institutions. First, addressing a wide range of social discontent and leaning back on a strong feeling of religion has made it one of the most critical foundations of the state. If it means assuming that the most crucial step of the modernization of the Republic constitutes secularity/secularism, the institution has always been interested in politics. This relationship of dependence has made it open to the influence of the political system as well as to the position of being viewed with suspicion in the society. Another major problem is that the Presidency of Religious

Affairs sets political trends according to the conditions of the day. The stance and attitude towards military interventions that we have frequently encountered in recent history have made the institution open to political interventions. That has led to discussions of “autonomy” in specific periods, but most secular groups and religious circles have argued that the institution should be under state control. Aforementioned, in turn, strengthens the thesis that a different situation will not arise in the institutional position.

Conclusion

The fact that the Presidency of Religious Affairs is in the status of other public institutions due to the foundation law has made it dependent on the state from the outset. A country with laicism in its constitution should be expected to remain neutral to all faith groups, but the government in Turkey has an attitude against secularism by establishing the Ministry of Religious Affairs. Since this approach makes the institution vulnerable to political power and the state bureaucracy, it is quite natural that the desired result remains not reached. All personnel, including the president of the institution, are in the status of the state officer, this situation creates an unwilling dependency. Determination of how the activities of religion through the public will hold formed creates problems for all beliefs. When considered in this respect, a religious perception that operates within the boundaries determined by the state is also a problem for believers. Sovereign political ideology, in one way or another, affects the institution to start from above, which has always led it to be at the center of political debates. The fact that the foundation has a structure to protect the Sunni-Hanafi belief has always been a significant problem. The fact that the institution considers a single group of faiths in this way has created a distance between the faith groups and the institution, especially the Alevis. The Diyanet has long been a problem for some sects and communities as well as a source of problems for the Alevis, who represent a broad mass with the “uniquely” structure. After the 1973 elections, the change began with making the National Salvation Party a coalition partner of the government. After the military intervention on September 12, the state became more moderate towards the religious area than before, and the institution against sects and communities became more positive than earlier.

The increasingly more visible organization of the Alevi and the declaring concrete demands have led the Institution to support obviously one side whereas it is supposed to represent all Muslims. From this date onwards, especially the problems between the Alevis and the Diyanet have continued to increase. The pace of apparent increase in the organizations of the Alevi people and their frequent expression of concrete demands made the institution, which is supposed to represent all Muslims, even more biased. The increase in the requirements of the Alevi people, especially in the place of worship, has increased this side of the attitude further, the Presidency of Religious Affairs has not fulfilled most requests in these matters (Mardin, 2013: 69). Aside from the secularism of attempting to arrange religion through an official institution, it is a dangerous problem for democracy that the Alevi people is subjected to assimilation almost systematically through the system. As a result, secularization/laicism is the most critical modernization project of the republic. The first and concrete step of this project is the Presidency of Religious Affairs. However, due to its structure and functions, the institution established to provide religious services has been the subject of debate among various social groups from the first day. The conjecture makes it impossible for the organization to be discussed at this time, but a possible political change will undoubtedly make the institution debatable.

Bibliography

- AKGÜNDÜZ M. (2002), *shaykh al-Islamism in Ottoman State*, Beyan Publishing, İstanbul.
- ALTIKULAÇ, T. (1993), “More Courageous Institution”, *Altınoluk*, Erkam Publishing, İstanbul, s. 93, pp. 20-22.
- BAŞGİL, A. F. (2016), *Religion and Secularism*, Kubbealtı Publishing, İstanbul.
- ÇAKIR, R.-BOZAN, İ. (2005), *Is It Possible to Set up a Civil, Clear and Democratic Presidency of Religious Affairs?*, TESEV, İstanbul.
- EDİP E. (1949), “The Prime Ministry of Gunaltay and Akisler”, *Sebilürreşad*, c. II, s. 29, pp. 494.

- GÖZAYDIN, İ. (2009), Religious Affairs, Arranging Religion in the Republic of Turkey. İletişim Publishing, İstanbul.
- İPŞIRLI, M. (2010), “Şeyhülislam”, Islam Encyclopaedia, c. 39, Turkish Religious Foundation Pub., İstanbul, pp. 91-96
- JASCHKE G. (1972), Islamism in New Turkey, translated by Hayrullah Örs, Bilgi Publishing, Ankara.
- KARA, İ. (2014), Islam, a Problem in Republican Turkey 1 , Dergah Publishing, İstanbul.
- KARDAŞ, Ü., “Is the regime a secular with the Religion?” Artigerçek, 11 September 2017.
- KÜÇÜKCAN T. (2005), “Religion in the Context of Modernization and Secularization Theories, Social Change and Islamic World”, Islam Research Journal, s. 13, pp. 109-128.
- MARDIN Ş. (2013), Turkey Islam and Secularism İletişim Publishing, İstanbul.
- , (1973), Contemporarization in Turkey, Bilgi Publishing, İstanbul.
- YAZICIOĞLU, M. S. (1993), “The Most Painful Institution, Religious Affairs”, Altinoluk, Erkam Publishing, s. 93, İstanbul, pp. 17-20.
- Birgün, <https://www.birgun.net>, 12. 04. 2017.
- Hürriyet, The Alevi reply to the Religion” <http://www.hurriyet.com.tr/alevilerden-diyanete-yanit-40040607>, 14. 01. 2016.
- TBMM Zabıt Ceridesi for the details of the interviews. 1982. Period II, Assembly Year 1, c. 7, 3 March 1340(1924), Latin-style printing, Ankara: TBMM Press House, 1982, 21-24.

THE PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS: SECULARISM?
THE STATE AS THE MEDIATOR OF RELIGION?

Abidin Çevik

4

MANUFACTURING REPUBLICAN BODIES: THE EVOLUTION OF THE ONE PARTY STATE TURKISH PHYSICAL EDUCATION DURING THE 30S

Umutcan Gökce

Abstract

In this research, I aim to clarify the evolution of sports and physical education politics of the government in collaboration with patriotism and militarism in Turkey during the 1930s. During the construction of nation states in the 19th and 20th centuries, keeping minds and bodies of citizens under control was critical for governments. Where propaganda and education trained obedient minds, physical training would help forge able, strong and disciplined bodies. In the 19th century, the shortage in military services due to war; the increasing costs and the need for labor led governing powers to search for a solution to keep the people physically ready for possible conflicts. During the aftermath of the Great Depression in the 20th century, there has been a shift towards statist policies in some countries: Post-war psychology, the acceleration of tension within the international relations and the arms race in the military arena fueled the desire to raise a youth, totally dedicated to the state ideology. Therefore, education system would simply serve to evolve minds dedicated to rise of the nation and at the same time to forge strong bodies which are always prepared for war. From the proclamation of the republic in 1923 until the late 1930s, sports in Turkey has gone through a western type modernization just like every other aspect of life. As this social engineering initiative took hold, the nationalization of sports administration rocked sports life; restrictions on professionalism allowed for no income to be made, clubs lost their independence due to athletes collectively being made party members, and organization of competitions by private organizations and individuals was banned. Main aim of the Turkish government was to create a youth organization loaded with patriotism and militarist ideology. Influence of the German youth organization system on Turkey will be revealed within this research. Therefore, the research concentrates on the relationship between regulations (nizamnameler) and laws (kanunlar) about the physical education of the Turkish one-party state and its potential inspiration from German physical education system.

Keywords: Youth Organisation, Total War, Militarism, Physical Education, Patriotism

Foreword

This research is a part of my ongoing doctoral thesis at the University of Cologne. There are a few academic studies related to this period. There are two postgraduate theses that inspired me to start this study. First is one of the most referenced sources about the period; a master's thesis from 2003, published as a book with the original title "Gürbüz ve Yavuz Evlatlar" (Akin, 2014). Through extensive archive research, this study historicises physical training and sports issues in the early Turkish republic period, from proclamation of republic in 1923 till the end of World War II, in the perspective of militarism, bio-policy and social policy approaches. The other important source about the period is the master's thesis based on Akin's paper by Tokatlıoğlu, who found Carl Diem's report on Turkish Sports Scene; a source Akin couldn't access due to disorder in the archives (Tokatlıoğlu, 2012). Including a chapter on Diem, this thesis historicises state-sports relationship during the period between two wars through an extensive press and archive research. Diem was a pioneer sport scientist of Germany before, during and after NSDAP era, he was also a consultant to Turkish one party state in this field. Obviously, both mentioned papers underline the influence of sports and physical training politics in foreign countries on Turkey and try to rationalise the motivation of the state in this transformation. In my research, I briefly mention institutions which are subject to sports administration and discussions in the press on this subject, which were both covered extensively in Akin and Tokatlıoğlu's papers. I did not intend to focus on how sports clubs, institutions and public were affected by nationalization of sports by the People's Party (Halk Partisi). What I aim in this paper is to analyse four significant official sources by the People's Party between 1933 and 1938, which focus on "youth organization" within the context of party ideology and policies. These sources are as follows: Diem's report and regulations, the People's Party 1935 doctrine and the Physical Training Law (Beden Terbiyesi Kanunu, 1938). I am still working on my doctoral thesis in which I aim to write a more comprehensive history of relations between the Turkish and German youth politics by analysing sources in archives. I aim to compare the political background of relations between the People's Party and the German NSDAP within this context.

Historical Background: Youth from Empire to the Republic

Modern curriculums, which has been very influential on the politicization of youth during the Tanzimat Reform Era and Constitutional Periods of Ottomans, was started to be taught in schools such as Tıbbiye (School of Medicine – 1827), Harbiye (Military College – 1834), and Mülkiye (Civil Service School – 1859). Certain movements that were in effect during the ‘western modernization’ period of Ottomans could be associated with the generation who grew up within these curriculums. European influenced reforms were made in the military and education institutions, influenced by the effect of the French Revolution, by reformist sultans such as Selim III and Mahmud II and the Tanzimat Reform Era in 1839. The young intellectual movement ‘New Ottomans’ which disregarded the Tanzimat reforms and adopted a synthesis of Islam, liberalism, parliamentarism, and Ottomanism was effective enough to start the first constitutional monarchy period in the Ottoman history by deposing Abdulaziz in 1876. Following the suspension of the parliament indefinitely in 1877 by Abdulhamit II; youngsters who believed in the western ideals and parliamentarism, having trained in the army or western style civil schools –which were established and developed by the sultan himself– would start a movement against the sultan and eventually become the primary power to enable declaration of the second constitutional period (Mesrutiyet II) in 1908 to resurrect the parliamentary regime. It should be underlined that the dissident youth movement sparked by New Ottomans in the 19th century sowed the seeds for Young Turks, who enabled transition into the parliamentary regime again in 20th century. After the re-declaration of constitution (Kanun-i Esasi), Ittihat ve Terakki (Union and Progress) –the party of Young Turks– won 160 seats in the parliament thereby the ‘Associations Law’ was passed in 1909 which would pave the way for the legalization of youth organizations. I believe that it should also be emphasized that the aforementioned 1909 Associations Law was in force until the summer of 1938, with small amendments such as lowering the minimum age of membership from 20 to 18. Following the military coup of January 23rd 1913 (also known as Raid on the Bâb-ı Âli) led by Enver and Talat pashas, who were the leading figures of Union and Progress movement; efforts by the Ittihat members for the propagation of ‘paramilitary’ youth organizations took action. Certain youth organizations during the Second Constitutional Period, which were a synthesis of paramilitary structure and the patriotic ideology include: Türk Gücü Cemiyeti (Power of Turks Association), Osmanlı Güç Dernekleri (Ottoman

Power Associations, Genç Dernekleri (Youth Associations), Gürbüz Dernekleri (Robust Association), and Dinç Dernekleri (Vigorous Associations). One of the leading reasons behind the governmental support to paramilitary youth organizations of the early 1910s was that only one in five young men had formal education. Therefore, other institutions were needed to militarize the youth. Big territory losses in the early 20th Century, nationalist uprisings from minorities in the empire, the approaching war and the alliance with Germans may be listed as the leading factors for Ittihat members to adopt and spread youth movement and Turkism.

On 25 January 1912, Türk Ocakları (The Society of Turks) was established, which would later become one of the most influential organizations of Turkism in Ottoman Empire. Established in 1913, Türk Gücü Cemiyeti (Turkish Power Association) was a scouting organization which embraced the Turkism ideology was modelled on the German 'Pfadfinder' association to a large extent (Toprak, 1973). This association was an organization supported by the Ministry of War which aimed to raise a patriotic youth. Military cooperation between the Ottoman and German Empires and reform movements of German officers within the Ottoman army continued throughout the Great War. The Ottoman Youth Association was established by von Hoff on April 17th, 1916 with advice from General Goltz Pasha. Goltz was a passionate defender of the total war doctrine which he explained in his book "Totaler Krieg" was 'Turkified' by Afet Inan in the republic era with the title "Military Duty" (Ünder, 2000: 52-53). This association classified youngsters as "robust" by age twelve, and "vigorous" by age seventeen. "Walking March", sung as required by the Ottoman Youth Association regulation article twelve, was in use during the republic era under the title "Youth March" (Zürcher, 2008:159-160).

During the invasion period after the war, youth organizations were comprised mostly of the minority and foreign organizations such as the YMCA (Young Men's Christian Association), because other associations established by the Ittihat members were neutralized. During the 'War of Independence' period -from Sevres treaty until the declaration of the Republic of Turkey in 1923- youth movements established by pro-independent groups have contributed a great deal to the independence movement led by Mustafa Kemal. With a leader like Mustafa Kemal, who resigned from army and started pursuing an independent act as a civilian, the civils of Anatolia has become

soldiers and led a revolt against the invading forces. In 1926, the Ministry of Education has officialised the boy scout troops. In 1928, the rights of Turkish citizens regarding youth organizations was adopted (TBMM Tutanak Dergisi, 1928). In this law, the establishment and membership rights for boy scout organizations within or outside schools were reserved only for Turkish citizens and the foreign folk were deprived of these rights. During the thirties, the pursuit of the People's Party to establish their own monopolized youth organization within the party, and the overall admiration for youth organizations such as the Italian "Ballila", Czech "Sokol" and especially the German "Hitlerjugend" were reflected in the administrative declarations and the press (Tokatlıoğlu, 2012: 50-62). Party management has sent various delegations abroad with investigative purposes and eventually chose to follow old associate Germany's steps in the shaping the domestic youth and sports organizations. Carl Diem was chosen to implement the German example in Turkey. Diem was a sport scientist who was also the founder of the sports academy in Cologne. He was regarded as a prestigious figure before, during and after the national socialist government. He was chosen as the organizer of the astonishing 1936 Berlin Olympic Games. Diem's collaboration with the People's Party had become one of the primary reasons behind the transformation of sports life in Turkey and found its place in the party programme. From an economical perspective: The People's Party limited budget for sports administration between 1926-1928 period has depleted due to the global economic crisis of 1929 and the Olympic failures. While the budget reserved for sports administration increased gradually during the early thirties, the real significant raise was observed after the transition to Turkish Sports Institute era. Paralleling the increase in the budget, the party has strengthened its grip on sports. As this research suggests, Diem's report and the regulation in 1933 was not officially implemented in the same year, but it had a great impact on institutional transformations in 1936 and 1938, the official regulations that followed and the policies of the party and Halkevleri (People's Houses) which may be defined as an ideological party apparatus.

Importance of Youth for People's Party

During the thirties, in collaboration with the press, People's Party started collecting opinions from experts developed policies and propagated to reform sports and physical training institutions for the benefit of the previously planned "youth organization"

project. During this period, the institutional structure of national sports administration was integrated into the party doctrine step by step and studies were conducted in the sake of “national duty” which proposed organizing the youth. After the declaration of republic, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı (Turkey Training Associations Alliance – TİCİ), an association considered to be a public welfare society, was established in Istanbul in 1922. It has become the active sports administration institution in the country until 1936. This alliance which gathered the sports federations under its roof was sort of a “semi-official” institution funded by the party administration. During the transition into the 30s, most of the discussions covered in press were about TİCİ’s incompetence to administrate Turkish sports scene, the effects of the economic crisis, Olympic failures, and the necessity to organize youth. Thus, it was underlined that a party intervention was required on TİCİ. At the 8th TİCİ congress in 1936, the institution has become a part of the People’s Party, has been officialised and renamed as the Turkish Sports Institution and its headquarters was relocated in Ankara, the capital city. During this transition, party propaganda on sports without reward, praised homeland defence and the preparation for military service had been in effect for a number of years. Besides, statements of the party administration and the articles in press have helped propagate for a new institutional structure which was required for the party to take full control of sports. The Turkish Sports Institution (TSK) administered by the party-state had become the first step towards an institutional transformation, dominated by ideals such as “youth organization” for “homeland defence”. The Turkish Sports Institution was shut down in 1938 for various reasons including the opinion that unsuccessful results achieved in sports damaged the party’s reputation. Thus, a new era started where sports were moved from party to state control. This action may be regarded as a phase of the planned transformation because the People’s Party passed a law to establish General Directorate of Physical Training (BTGM), which received all assets of the Turkish Sports Institution (Beden Terbiyesi Kanunu, 1938: 1). With this law, People’s Party made physical exercise an obligation for all citizens in 1938. In this institutionally led social transformation, a successful cooperation between educational, military institutions and the People’s Houses was established. Despite all these efforts, the desired youth organization was not or could not be established. Transformation of the government in these years regarding youth organization was closely related to fascist and national socialist ideals; thereby making physical exercises obligatory is a subject worth considering. For a country like Turkey, a nation state located at a geo-politically risky position which

gained independence through a national struggle, establishing a youth organization was crucial; while in practice it turned out to be a stillborn policy regarding the World War at hand, technical incompetencies and economical problems. Most of the Kemalist staff who established the republic were military officers who were also the members of former revolutionary organizations and therefore they had first-hand experience of how much an organized youth could achieve. Besides, it is not surprising for a young republic which was westernized with revolutions in twenties to pursue an organized youth movement in order to write its own history and propagate party principles. While the party reformed sport and physical training system with the purpose of establishing a youth organization, they maintained a predominant collaboration with Germany during the period between two world wars, which was similar to the relationship developed in the final years of Ottoman Empire. While reconstructing physical training system in the academic and politic spheres, the People's Party utilized the expertise of German specialists, especially of Diem, in preparing reports and regulations. Notable sources of the period are "The Report on Turkish Sport" and "Turkish Sports Regulations" by Carl Diem, who was invited to Turkey in 1933 by secretary general of the party Recep Peker. After preparing his reports Diem would tour the country and pen the regulation before returning to his country. These documents by Diem had a great impact on shaping the sports policy of the People's Party. Again in 1933, Nizamettin Kırşan, the responsible name for sports in the People's Party and Turhan Rabat, another significant figure in the party have travelled to Germany to examine the newly established "Hitlerjugend" youth organization. Quoting from Ali Hikmet Ayerdem, a military-originated officer and the first president of the Turkish Sports Institution established in 1936; the only missing component was a youth organization like the one in Germany. He was actually referring to militaristic harmony when he said "...thousands of arms rise simultaneously ..." (Akin, 2014: 149). Another example showing that in this period, sports identified with the party in Turkey, is that the Turkish athletes bore the "six arrows" party logo on their shirts in the 1936 Berlin Olympic Games. Baldur von Schirach, the Führer of Hitlerjugend who visited Turkey in January 1937 was another example to demonstrate the German influence on youth organization planning in this period (Akin, 2014: 149). Shirach states that People's Houses should be used more effectively for organizing youth and propaganda publications prepared by him were introduced to the party by Secretary of the Interior, Şükrü Kaya.

Starting from the last century of the empire, German militarism and bureaucracy were closely related with Ottomans and especially with Ittihat members. After all, these two soldier-nations were allies before. Most of the Kemalist staff who established the republic were either Ittihat ve Terakki (Union and Progress) originated or simply soldiers who received training in the same barracks with them. Therefore, from the perspective of People's Party youth policy in the thirties, the historical background of relations of the People's Party with national socialist Germany should be taken into consideration under the scope of relations of the empires. The close relationship between the military and "modern" physical training starting from the late Ottoman period has continued through the republican era and especially in the thirties. It was a matter of debate, along with the need for "youth organization" defending that sports had to stand for patriotism and military service. This was a period when the professional and free spirit of sports was under pressure from the state.

Diem's Consultancy to People's Party and Report on Turkish Sports Scene-1933

In this report which defined the state as the sole director on sports system, physical culture exercises were described as a "spiritual" duty which must be introduced to every single Turkish individual. This system classified citizens into groups: pre-school, school (6-19 years), Gazi (veteran) youth (10-18 years), sports federation (18 and above), culture union (30 and above) (Diem, 1933a:1). According to this report, the most important age group in terms of exercises, is the youth between ages 10-20. Winning women with physical training was specified as almost more important than men; women were supposed to deliver healthy babies into this world, and start their physical training from the very beginning. Along with this, farmers were seen as a requirement to be earned with all their strength. Lively and joyful physical exercises should include dancing and feminine joy of beauty specific to women (Diem, 1933a: 2). The spiritual motivation behind physical training comprises of various purposes: Health and personal well-being should be in cooperation with the "military capacity" of the nation. Profit seeking, partisanship, syndication, and professionalism must be denied, and "chivalry" must be focused on. Sports exercises must stay modest and humble. In order for athletes to follow this purpose, Turkish culture and folklore must be deliberately blended into all festivals and federations (Diem, 1933 a: 2-3). Pre-school education was not mandatory. Schools

would feature exercise hours, monthly walking days, and annual camps. Gymnastics, hygiene training, and education must be combined with “chivalry”. Sports passports to be issued for every young individual at age ten would register medical records, growth scale, achievements, and Gazi Youth activities. Similar kind of passports was present in the Hitlerjugend. Gazi Youth Union consisted of three age groups: 10-14 years, 15-16 years, 17-18 years. Citizens of age thirty and above were expected to congregate for health and recreation. Principles for all Gazi Sports and Culture unions would be determined by People’s Party representatives (Diem, 1933a: 3-4). Report stated that TİCİ, laws related to which seemed difficult to simplify, needed to be adapted to newly determined rules (Diem, 1933a: 7). Sports facility managers were required to go on a four-weeks travel to German and Italian sports schools (Diem, 1933a:8). As a patriotic duty, each Turkish individual was expected to be healthy, educated, and capable of defending themselves (Diem, 1933a: 9). Sports duties of youth was listed as follows: each Turkish young individual between 6-18 years had to exercise by the law. These exercises would be performed at school and Gazi youth clubs. Attendance would be free. Parents were responsible for their children’s attendance to Gazi youth clubs. Each individual who performs their sportive duties as required and proves with their sports passport would be granted military privileges by Ministry of Defence (Ministry of War in original text) (Diem, 1933a: 13).

As pointed out to himself by Selim Sırrı, a famous Turkish sports inspector from 1920s, Diem also interpreted Turkish physical training system as an “oriental reflection of Swedish system”. Selim Sırrı was a name who played an important role in development of modern sports and Swedish gymnastics in Ottoman Empire, established Olympic Committee in Turkey, and trained instructors. Diem also adds that Turkish youth should stick to German and American gymnastics instead of Swedish gymnastics, which was predominant in twenties (Diem, 1933a:15). According to “American method”, chivalry should be like the “ten commandments”, transferred to children by repeating at every ceremony and available atmosphere. Teachers should be proud of them for their chivalry, but they should also be punitive in major crimes (Diem, 1933a: 18). Gazi youth (Gasijugend), should be established by People’s Party commissars and People’s Houses. Young members of the organization between 10-16 years and 17-18 years, would attend a military training held twice a week (Diem, 1933a: 21). Clubs would promote suitable walking activities and river runs in accordance with the special list to be created by sports administrators and

Ministry of War. Each municipality should have a shooting range (Diem, 1933a: 22). The purpose of sports clubs was defined as providing physical training and society spirit, and raising awareness on homeland (Diem, 1933 a: 23).

Another issue I would like to cover in this report is Culture Union issue. While the original report lists the union to be attended by citizens over age thirty under German “Kultur-Vereine” title, the phrase “Dopolavoro” also appears in parentheses (Diem, 1933a:29). Opera Nazionale Dopolavoro is the name given to Italian Fascist leisure and recreational organization. Hence, the German expertise on the planned system also uses Italian system. Primary purpose of Turkish Cultural Union, prepared based on Italian and German organizations, is to revitalize social and cultural life by physical exercises preventing early aging. As homework for the homeland, it was stated that press should stand spotlessly against every sneaky step towards professionalism. International rules about football had no place in Turkey. Propaganda and “supreme song of homeland’s purpose” should be taught, along with a permanent ethical education provided by leaders. Disadvantages of rivalries between clubs were also mentioned (Diem, 1933a: 37). Sports travels were described to strengthen the economy and house, and travels to capital city would be promoted. The motto for promotion of these travels was “every Turk in Ankara once” (Diem, 1933a: 38). Women’s competition should not be under community lights, and women should only unite under women’s leadership (Diem, 1933a: 39). Celebrating an annual Gazi Youth festival on May the 19th as a patriotic celebration was also mentioned in this report for the first time. Also, military sports competitions to be held on September the 9th was proposed (Diem, 1933a: 41). The idea to organize Turkish National Games every four years can be seen as sort of a Turkish Olympics. The idea behind these games can be related to Diem being assigned as chief director of 1936 Berlin Olympic Games, a short time before his visit to Turkey. Those who understood the great national importance of physical training, and deserve a gratitude would be awarded with a “pro patria ring”. It would be ensured that army would pose a model for all clubs and federations, and collaborate with schools (Diem, 1933a: 49).

Diem and Turkish Sports Regulation-1933

This regulation underlines that Turkish sports is put under state administration in the first sentence. The person responsible for this administration was declared as “chief

of youth”, who is the leader of Ministry of National Defence National Training and Discipline Department. Chief of youth assigns sports chief under his supervision. Sports chief would administer Turkish sports, united under Turkish Sports Union (Diem, 1933b). Turkish Sports Union is the organization blanketing all clubs, and representing sports against all foreign countries. The purpose of the union is to “ensure physical, mental, and militaristic training and discipline for Turkish nation, and carry sports onwards”. While advancing on this purpose, “physical training and discipline for women is as important as for men”. Since Turkish sports is a “national duty” and therefore no benefit should be expected from it, financial gains (professionalism) was forbidden (Diem, 1933b). Just like Peker making classlessness remarks in his statements, Diem’s regulations also underline that sports recognize no class differences. Clubs were required to act with these “feelings”. In terms of membership rights, it is observed that all Turkish citizens have the same rights without any class discriminations, but foreigners are only welcome as guest “members” without the right to vote. Clubs were responsible to make their members perform the public physical training defined as the basis of sports, in accordance with the programme prepared by sports chief. “Every single club will pursue raising social discipline with society lifestyle and love for country”. Following this sentence, it is clarified that all clubs’ current programmes will be tailored to meet these new guidelines as of first day of 1935. Administrative staff assignment dates were scheduled to repeat every four years from January the 1st of 1934. General assembly meetings would be held in January every year (Diem, 1933b). Youth governor would assign the sports counsellors and specialist leaders determined by manager of the union, sports chief, and sports leaders in regions. Club registration would be done by sports chief under youth governor’s supervision. Sports chief was responsible for assigning 13 specialist sports chiefs working under himself. These sports are classified as 1. Public training and discipline, and national defence (militaristic) sport, 2. Light athletics, handball, 3. Wrestling and boxing, 4. Football, 5. Tennis, 6. Swimming, 7. Rowing, 8. Sailing, 9. Cycling, 10. Horseback riding, 11. Shooting, 12. Unmotorized planes, 13. Mountaineering and skiing.

In the section where standing committee is clarified, “Turkish Olympic Committee” would consist of sports chief and specialist chiefs of Olympic sports. Turkish representatives in International Olympic Committee are also members of this committee. Public scribe of Turkish Olympic Committee assigned by sports chief would

be the administrator. In an atmosphere where Olympic committees were emphasised to be independent, putting them under political and state administration was a sensational decision. When explaining amateurship principle under sports' principles, it was explained in comparison to Olympic competitions that only amateurs could compete in sports in Turkey. International specific sports rules could apply to Turkey "if necessary". Rights of foreign people were limited to participating in international competitions. It was forbidden for persons, charity organizations, or financial establishments to organize competitions. The article about sports rewards mentions that any reward can only be "local" fine art works. Analysis and discussion on kinds of sports rewards delivered in this period is subject of another study. To briefly mention rewards, national champions would be granted a plaque. Club managing members, club captains and leaders serving continuously for ten years would be given a letter of honour. Achieving success in significant competitions abroad would get a brooch of honour, while those deemed worthy in command and control of youth would earn a Homeland Ring. Here, Homeland Ring replaces the "pro patria" ring mentioned in the report on Turkish sports scene prepared by Diem. Pro Patria Ring was an honorary decoration meaning "for one's country". Homeland ring seems to be the Turkish version of "pro patria" ring. Apart from these, those who serve well in "Kemal Youth Association" and Turkish Sports Union, and trainers in various physical training activities would be rewarded a ring (Diem, 1933b). It was underlined that women's sports activities should be supervised by women, and it was deemed necessary to provide them with an opportunity to "exercise without audience". Women's competitions would be held at separate times from men's.

Performances to be held under "Kemal Youth Festival" title would be filled with "organizations and national cheers" by Sports Union. It was decided to separate youngsters into three groups per ages 13-14 / 15-16 / 17-18. Winners in long jump, game ball throwing, 100 metres sprint (75 metres for girls), and 50 metres swimming would be rewarded with a diploma from the president. Another big organization planned to be annually held on May the 19th was Grand Relay Race; all clubs from every town and city with a population of three thousand or more were expected to participate in this race. Military sports team competitions would be held annually on another symbolic day, September the 9th. September the 9th of 1922 was the day İzmir was liberated from Greek occupation, and September the 9th of 1923 was the official establishment day of People's Party. Military competitions were planned to include:

25 kilometres walk with 12,55 kilo weights, throwing 500-gram practice grenades at a certain target, long jump, 10x100 relay race, and shooting. Military age groups were separated into three, as 20-30 / 30-40 /40 and above. Winners would be rewarded with an honour award by the president. Every year, on a predetermined day, all sports clubs will drop all sports activities, and organize a walk of at least 25 kilometres, separate for men and women, with participation of at least eighty percent of their members. Sports branches to be included in Turkish National Competitions to be held in Ankara every four years were: Light athletics, wrestling, boxing, fencing, swimming, horseback riding, unmotorized planes, military sport, close drills, national dances, oriental competitions. Another organization aiming to bring together all sportsmen in Ankara, centre of the new revolutionist and secular republic government, was a Star Relay Race starting from 5 different spots of the country towards Ankara “over the rivers and seas” (Diem, 1933b). Training Target Practice for boys and girls were determined as follows: Swimming (300 m for boys, 200 m for girls), running (100 m for boys, 75 m for girls), high or long jump, agility; game ball weight throw (shot put), unmotorized planes, shooting and endurance; 3000 m running, 25 kilometres walking. Another article of the regulation that catches attention is about sports outfit. “Uniform” outfit was adopted for Turkish sports. This outfit consisted of out-dress, white grey trousers, blue jacket and sailor hat, and this outfit would bear the club logos (Diem, 1933b).

IV. General Assembly of the Party and 1935 Party Programme

In the party programme announced at the fourth CHP congress, gathered in May 1935, establishing a youth organization as well as institutionalization of physical training and sports were mentioned. In addition to these, it was observed that the responsibilities of the People's Houses for mass education are explicitly stated. In foreword of the programme booklet, following a portrait of Atatürk, it's written that all principles followed by the party constitute the principles of “Kemalism” (C.H.P Parti Programı, 1936: 2). When the programme is reviewed, it can be seen that the first section includes four chapters, namely “Motherland”, “Nation”, “Main theory of the state” and “Public rights”. In the article “4/B Equality of Women and Men”, the statement says: “Party does not discriminate men and women in giving rights and duties to citizens” (C.H.P Parti Programı, 1936:3). The second section contains six articles describing the principles of the party. These items, as I have just explained and as after 1931, are

republicanism, populism, nationalism, secularism, etatism and revolutionism. These principles, symbolically referred to as the six arrows, and how the party defines them are described in detail (C.H.P Parti Programı, 1936: 6-10). The fifth section of the programme describes certain educational and sporting reforms that are performed and planned to be performed with direct links to the six doctrines mentioned above. Article “41/C” gives the message: “The great idea is to care for development of the body as well as the mind, and to raise character to prime levels seen in our profound national history”. (C.H.P Parti Programı, 1936: 33-34) Some articles later, it is explained that party shows utmost care to teach citizens about “superior history of the Turks”. Mentioning that there is a “sacred essence” that feeds the capacity and energy of the Turks, and their unshakable resistance to all movements that will “harm the national essence” underlines the importance of the teaching manufactured national history. Article “48 Mass Education and People’s Houses” describes the necessity of providing a continuous and massive public education besides the classical education system (C.H.P Parti Programı, 1936: 48).

Primary focal point of this research is Article “50. Youth Organization and Sports”: especially states that Turkish youth will be connected to a national organization that will gather all in a clear morality, and big love for homeland and revolution (C.H.P Parti Programı, 1936:41-43). As it can be seen, youth organization project was included in the party programme after the Diem was brought to Turkey in 1933, and before TSK period has begun. Programme says that youth will be subjected to physical education that will nurture their enthusiasm and health, and thus educated to “bear the idea to consider protection of revolution and the homeland with all their maturity skills as the supreme duty, and be ready to sacrifice all their assets for this duty”. The party clearly states that primary expectation from sports organization and youth organization planned to be established is training young people ready to defend their homeland, who are raised with six doctrines. It was also clearly included in the party programme that joining this organisation and performing sports were planned to be obligatory, as a long time as three years before the 1938 BTGM law. It is also described that youth will be made to work “under the influence of the strict discipline, which is the only element in achieving every difficult task”. The youth organization would keep young people ready for military service at any moment with a strict discipline mentality. Likewise, it is stated that the sports organization and its affiliated clubs in Turkey will

be regulated and managed on these bases. The fact that the youth organization to be established would be in cooperation with universities, schools and institutes, People's Houses, factories, and institutions using collective labour, shows the size of the planned organizational structure. It has also been mentioned that the adaptation of physical and revolution education, and sports affairs would be focused in the country. Through the declaration that citizens in the schools, state institutions and private enterprise factories will be obliged to practice physical training in groups divided according to ages, it is understood that physical training obligation planned at the beginning of the thirties and put into effect in 1938 is not a momentary plan, but a policy studied and planned for a long time.

General Directorate of Physical Training –Physical Training Law, 1938

The first article of the said Law states that the General Directorate of Physical Training affiliated to the Prime Ministry has been incorporated for management of the games, gymnastic and sports activities subject to development of the physical and moral capabilities of the citizens according to “national and revolutionary” purposes. (Beden Terbiyesi Kanunu, 1938: 1160) As can be seen clearly in the Law, the physical training and sports activities are put under the state's control with intentions to educate the youth according to the prevailing ideology. The fourth article of the said law stipulates that the youth should continue the physical training in their leisure times and should become members of the clubs. The same article further specifies that the sportive obligations for all citizens from all age groups during which seasons and for what duration should be identified pursuant to the decisions to be adopted by the Executive Deputies committee. Tenth, eleventh and twelfth articles detail the organizational chart of the organization. Each province shall represent a physical training region, where the governors are acting as the chairman of such regions (Beden Terbiyesi Kanunu, 1938: 1161). This responsibility is encumbered to the district governors in townships, to the sub-district governors at sub-districts, to the mayors at villages within municipal organization and to village headmen at other villages. The regional physical training directors affiliated to the governors were associated with the federations of the branches of sports executed in the region. The thirteenth article mentions about the sports groups and clubs as can be seen from the Diem's report and regulations. It is specified that clubs shall be established at villages, towns, cities and solitary locations where fifty or more people obliged

with the physical training activities are present, and sport groups shall be established at localities with fifty or more people obliged with the physical training activities are present apart from the schools and barracks. The state also assumes the responsibility of founding sport clubs at the towns and cities with more than five hundred citizens at age of obligation for physical training, provided that the number of participants to each club is not more than five hundred and less than two hundred. Pursuant to the Law, the People's Houses are also authorized and empowered, in conjunction with the General Directorate of Physical Training, to organize physical training activities for its members and other citizens wishing to join such activities. The provincial credentials committee shall comprise of the regional physical training director, cultural director, local military commander or any person appointed by such commander, director of health, one permanent councilman to be elected by the general council on annual basis, the mayor and the physical training teacher from the high school or secondary school at such center as affiliated to the governor. The township credentials committee, on the other hand, shall comprise of the civil servant from directorate of education, commander of the recruiting office, the mayor, state physician, and physical training teacher of the school as affiliated to the district governor. As can be seen, both committees involve military commanders (*Beden Terbiyesi Kanunu*, 1938: 1162). Although not implemented in practice, an article related to the laborers and civil servants is also notable. The establishments, plants, trading houses and similar organizations with number of civil servants and laborers less than five hundred were obliged to gymnasiums and recruit professional physical training coaches or trainers for their civil servants and laborers if any decision in this respect has been adopted by the credentials committees. The obligations of the public enterprises concerning the physical training are also disclosed. The physical training activities shall be managed by the ministry of education at the barracks, by the ministry of justice at the penitentiaries, and by the executives of the respective ministries at other enterprises. All schools, gymnasiums and institutions of the private enterprises were subjected to the consent of the general directorate and state control. Upon dissolution of TSK, a predecessor institution directly affiliated to People's Party, its assets have been transferred to the General Directorate of Physical Training. In this manner, as of 1938, the sole body competent with respect to sports and physical training in Turkey has become the General Directorate of Physical Training, which is directly under state control and which involves military executives (*Physical Training Law*, 1938: 1163-1164).

Responsibility of the People's Houses as regards Physical Training and Sports

"In this country, the educated are not only obliged to develop the extension and depth of the thought potency of this nation by reading more and causing other to read, and educating and keeping the public awake for each business and profession of the national life, but also to maintain the Sports and Physical Training at such levels. Here, while nourishing the notion of working the minds and maturing the ideas through the libraries, books and publications, the aspect of "Physical Training and Sports is also approached likewise at the People's Houses..." (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1942: 6). The number of the People's Houses established by CHP in February 1932 "for the purpose of keeping alive and improving the attempts and actions of social advancement permanently throughout the country" increased gradually. The topics addressed by the People's Houses comprise the following nine branches: Language and Literature, Fine Arts, Representation, Sports, Social Welfare, Public Training Centers and Courses, Library and Publications, Rural Affairs, History and Museum. One of the nine branches of the People's Houses, the Sports Branch, has become an active institution for introducing the sports to the public and growing a custom in line with the ideology of the republic. The activity program includes a disclosure where the People's Houses address the sports and physical training as an integral part of the pursuit for the National Culture, where affiliation of this notion that the party developed within the People's Houses to an organization which encompasses the youth of the nation is observed, and that the political power nationalized this notion by means of the "Physical Training Law". (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1942:3) Although this program declares that the party shall abandon its direct administration responsibility for sports but will continue to cooperate with the recently incorporated state agency, BTGM, the most significant link concerning such cooperation will be the People's Houses. It was the People's Houses' duty to ensure that all masses of people not attending to schools adopt sports as a way of life. The duty of reviving and nationalizing the national sports sunk into oblivion was also assigned to the People's Houses in order to utilize the Sports and Physical Training actions as a creative tool for "beautification of the body", "consolidation of the structure", "developing ethics and character", "nourishing the sense of motherland and nation", "creating the sense of self-sacrifice and valor" and "evoking the humane thoughts". (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1942: 6-7)

Apparently, the guidelines for the People's Houses were produced for instilling such themes to the citizens through sports, for prioritizing the same as "good ideas". The program stated that the People's Houses required gymnasiums as well as libraries, reading rooms and representation rooms. The program stipulated that improvements will be made at the existing People's Houses in this respect and the new People's Houses will be constructed accordingly. The party highlights that the budget reserved for the People's Houses and the sports had been allocated by the party through great sacrifices. Taking into consideration the fact that the sports is approached as an "element of defense", it is not surprising that the party particularly prioritized sports such as mountaineering and skiing. These branches of sport are of paramount importance for allowing the citizens to get used to military service and the struggle with the nature: "In order to provide an opinion in this respect, it would be sufficient to mention that various Gymnastic and Sports tools and equipment of variable sizes (13116) has been delivered to the Gymnasiums and Gardens of the People's Houses during last three years. Furthermore, the People's Houses are actively involved in Mountaineering and Skiing Sports for the last three years. Skis and skiing shoes have also been delivered to the People's Houses (354) at regions suitable for Mountaineering and Skiing Sports. It is possible to mention that a deep interest has been evoked for such sports at the People's Houses. Furthermore, it is also possible to say that the People's Houses has assigned an element of defense for such sports." (C.H.P. Halkevleri ve Halkodaları, 1942: 7)

Conclusion

In the thirties, the People's Party used education both in mental and physical terms in order to impose its revolutions and principles. Through establishing the Turkish Historical Society (1931) and the Turkish Language Institution (1932), the Party would infuse the "Turkishness" perception by means of institutions such as schools and People's Houses. While pseudo-scientific "Turkish History Thesis" manufactured by the Turkish Historical Society was used in identifying the character of Turkish race, the Turkish Language Institution made its contribution with "Sun Language Theory" to adapt the society to a new sense of national identity. Education equipped with such information should have been given not only through classrooms, but also by means of physical training. Following the third congress of the Party in 1931, statism and revolutionism were added to the existing four principles of the party as declared in

1927; namely republicanism, populism, nationalism and secularism. As early as the beginning of the thirties, the party added propagation of the statist economic mentality and the revolutions to the people among their goals. Secretary General Recep Peker was a leading ideologist and propagandist of the mentioned period who saw it through the late thirties. Revolution Lectures (İnkılap Dersleri) by Peker in Istanbul University in 1933, party doctrines prepared in the thirties and the programmes of People's Houses were produced in line with these goals. Peker emphasizes that for the good of the country, citizens should avoid the hegemony of the opinion which stands for a class-divided society. A society dominated by a populist mentality, where citizens as a whole constitute a nation is the ideal one (Peker, 1984). Peker, who idealised a classless society, made statements in favour of anti-professional sports and advocated physical training policies in line with this view. With the party shifting towards liberal policies once more during the World War II and afterwards; in transition to a multi-party system in 1946, and through NATO membership of the Republic of Turkey, the sports community would partially regain its freedom. After all, the regime in Germany had collapsed after the war and oppressive government mentality reached to a risky point. However, the oppression enforced in the planned establishment of a youth organization in the thirties in Turkey would cause the physical training approach to continue with a militarist infrastructure for decades. Even though a youth organization could not be established, it is possible to say that physical training continued with a tendency to raise the youth to be ready for the army by means of education institutions in the multi-party system, as was the case in the single-party system.

The most important basic principle determined by the Nazi system in Germany is to keep all activities of all members of the society under control. Full control should have been established in professional and recreational fields, in the same way as it is established in education institutions and the media. For the politic and militarist elite; a beneficial society was considered to be one which was honourable, brave and equipped with national values like a soldier for life. Just like the Mustafa Kemal's party did, the government of Hitler's party believed all men were meant to be soldiers and all women were meant to be mothers. However, in the time of need, women and children should also become bold soldiers. While Mustafa Kemal Atatürk expressed that he wanted "athletes to be clever, agile and moral", Hitler idealised the youth as "...slim and trim, swift as a greyhound, tough as leather and hard as Krupp steel". Both governments agreed

upon the centralization of education. Germany's new curriculum in the thirties was a nationalized curriculum that contained a history based on "blood and soil", biology and physical education. Meanwhile the People's Party "Turkified" the old Anatolian civilizations with its own history thesis, just like the NSDAP "Nordicized" the ancient Greek elements. Afet İnan, who was the academican and foster daughter of Mustafa Kemal, took measurements from thousands of skulls in the thirties to anthropologically define the Turkish race for her thesis. Although there were quite different racist tendencies and the NSDAP increasingly adopted an aggressive racist mentality, this example is necessary in order to present the importance attached by the People's Party to the race issue. In the thirties, there were publications that claimed "sport" is a Turkish Word and many sport branches had actually been created by Turks. Just like Afet İnan who taught children in her writings that those who escape from the battleground are cowards and those who fight are heroes; the same coward-hero distinction was also made in Germany. Both parties dignified the concept of a natural born soldier and fighter nation. According to the Revolution Lessons by Recep Peker, state is a power which has the right to intervene in all economic, social, political and cultural activities of the individual. The youth are, above all, guardian soldiers of the republic. The youth would need to be educated for this national purpose. The Nazi curriculum which was prepared in 1934 aimed primarily at preparing the youth for military service and put physical training before intellectual training. Physical education system in Turkey was transformed for the same purpose in 1936. Just like the annual Nuremberg Rally of the Nazi's, the People's Party created May the 19th, The Youth and Sports Fest. While the Germans, as a defeated ally in the Great War, presented Versailles treaty as a lesson that should be taken from the history, the Turks presented Sevres treaty as the same. With the rise of the Hitler Youth from 1931 to 1937, the Nazis neutralized all the remaining youth groups. In the Turkish Sports Institution period, People's Party monopolized the sports and youth issues.

Baldur von Schirach expressed in a statement that "Whoever walks with Hitler Youth, he is not just one among the millions, but he is a soldier of an idea". Youth constitute the most vulnerable layer of the society to propaganda, as explained in the Turkish proverb "as the twig is bent, so grows the tree". Both Germans and Turks applauded the importance of manufacturing bodies who internalized the party ideology and has been physically prepared through youth organizations.

References

- AKIN, Y. (2014). “Gürbüz ve Yavuz Evlatlar”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beden Terbiyesi Kanunu. (1938). T.C. Resmi Gazete, 3530, 16 Temmuz 1938.
- C.H.P. Halkevleri Halkodaları 1932-1942. (1942). Ankara: Aleaddin Kırıl Basımevi.
- C.H.P. Parti Programı 1935. (1936). Ankara: Ulus Basımevi.
- DIEM, C. (1933a). Türk Sporı Hakkında Rapor Dr. Carl Diem 1933. Belge No: 490.1/1116.75.1. BDA
- Cumhuriyet Arşivi, Ankara.
- DIEM, C. (1933b). Türk Spor Nizamnamesi. Belge No: 490.1.0.0-1115.69.1. BDA
Cumhuriyet Arşivi, Ankara
- PEKER, R. (1984). “İnkılap Dersleri”, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TBMM Tutanak Dergisi. (1928) 15 Mayıs 1928
- TOPRAK, Z. (1973) “İttihat ve Terakki’nin Paramiliter Gençlik Örgütleri”, B.Ü. Beşeri Bilimler Dergisi, VII
- ÜNDER, H. (2000) “Atatürk ve Kadınların Askerliği”, Tarih ve Toplum, Nr:195.
- ZÜRCHER, E.J. (2008) “Milli Mücadelede İttihatçılık”, “N. Salıhoğlu, Trans.”
İstanbul: İletişim Yayınları.

MANUFACTURING REPUBLICAN BODIES: THE EVOLUTION OF THE ONE PARTY STATE TURKISH PHYSICAL EDUCATION DURING THE 30s

Umutcan Gökce

5

A.GRAMSCI'DE HEGEMONYANIN KURULUŞUNDA POLİTİK TOPLUMUN ROLÜ POLITICAL SOCIETY'S ROLE IN ESTABLISHING HEGEMONY IN A.GRAMSCI

Mehmet ÖZGÜDEN

Abstract

This study, titled Political Society's Role in Establishing Hegemony in A. Gramsci, aims to answer the question that what role political society plays in establishing hegemony. Hence, the study, contrary to the conceptions developed in most Gramscian literature, focuses on the thesis that the ideological functions and effects of political society which is identified with the use of coercion are essential in determining the contours of political life. In this sense, political society, with its ideological function, is a determining factor in securing and reproducing hegemony at three functional levels. One of these functions which political society performs is that it helps the whole body of people, by means of 'compulsory (elementary) schooling system', turn into citizens of a particular nation and also provide them with the ruling ideology, and in this way build a collective and cultural memory. Political society, through this mechanism, creates a dominant cultural and ideological homogenization, and leads to the collective social memory needed to get the active consent of the masses that are now called citizenry. The second function comes into play when the political society enjoys the power of making legal regulations. The important point in this context is to keep in mind that jurisdiction, or the legal system in general, not only disciplines and penalizes the larger society but also shapes it using ideological state apparatuses. The most important ideological effects of this phenomenon expresses itself in the fact that the state lets the social organizations which are present in civil society, such as societies, political parties, associations etc., structure their ideology and spread it within the pre-established legal frames. Therefore, the legal system performs an ideological task and, being the ontological base of the hegemony, serves as a ruling ideology. The third function of the political society is to bring up the intellectuals—in masses—who are supposed to establish hegemony and making it dominant in civil society, and to structure policies aiming at this particular group.

A.Gramsci’de Hegemonyanın Kuruluşunda Politik Toplumun Rolü¹

Gramsci’nin Özgünlüğü

Marksist bir siyasal teorinin öncülüğünü yapan Gramsci (Hobsbawm, 1977: 207), 1920’li yılların İtalya’sında sosyalist bir devrim gerçekleştirmeyi hedefleyen siyasal harekete önderlik eden bir eylem adamıdır. K. Marx, teorisini, kapitalizmin vahşi kapitalizme dönüştüğü, kapitalist devletin de henüz şekillenmeye başladığı bir dönemde geliştirmiştir. Oysa Gramsci, teorisini, kapitalist sistemin ekonomik, siyasal ve ideolojik olarak K.Marx’ın öngörülerinin çok ötesinde bir esneklik, dayanıklılık ve yerleşiklik kazanarak tekeli ve emperyalist bir aşamaya ulaştığı, kapitalist devletin ise çok gelişip karmaşıklaştığı bir dönemdeki gözlemlerine dayanarak oluşturmuştur. Bu dönem, I. ve II. Dünya Savaşları arasında kapitalist sistemin ve kapitalist devletin ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerde çok derin bir krize girdiği, İtalya’da ise, faşizmin en ağır koşullarının yaşandığı bir kriz dönemidir.

K.Marx, gittikçe büyüyen işçi sınıfı hareketlerine bakarak, sosyalist bir devrimin, yakın bir gelecekte, ilk önce Batı’nın gelişmiş kapitalist ülkelerinde olacağını ileri sürmüştür. Ancak ilk sosyalist devrim, beklendiği gibi Batılı bir ülkede değil, kapitalizmin ve işçi sınıfının mücadele geleneğinin çok zayıf olduğu Rusya’da gerçekleşmiştir. Devrimin beklendiği Batı’da ise, gerekli tüm nesnel ve tarihsel koşullar bulunmasına rağmen devrim gerçekleşmemiştir. İşte Gramsci’nin teorisi, kapitalizmin ve kapitalist devletin derin bir krizle birlikte yükselen sosyalist devrim denemeleri karşısında sarsılmak bir yana, bu süreçten faşizmin iktidara gelmesi sonucu nasıl daha da güçlenerek çıktığı ve faşizmin ağır koşullarının hakim olduğu bu konjonktüre rağmen kendini yeniden nasıl var edebildiği “bilmece” bir yanıtıdır (McLellan, 1998: 204).

Gramsci, sosyalist bir siyasal stratejiyi saptayabilmenin yolunun kapitalist sistemin işleyişini anlamaktan geçtiğini ileri sürmüştür. Kapitalizmin nasıl olup da faşizm gibi istisnai dönemler hariç, açık bir şiddete ve zora başvurmaksızın kitleleri yönetebildiğini, kısaca “kapitalist devletin zora dayalı iktidarını değil, bu zoru görünmez, hatta gereksiz

1 - Bu bildiri metni 2015 tarihinde basılan “Hegemonya ve Politik Toplum: Bir Gramsci Okuması” adlı kitabımın, gözden geçirilmiş, sadeleştirilmiş, düzeltilmiş ve çok özetlenmiş bir halidir. Mehmet ÖZGÜDEN (2015), Hegemonya ve Politik Toplum: Bir Gramsci Okuması, Phoenix Yayınları, Ankara, ss:141.

kılacak iktidar biçimlerini” çözümlmeye başlamıştır. (McLellan, 1998: 204; Üşür, 1997: 29). İşte Gramsci, “bütünleşik devlet” kavramını böyle bir çözümleme için geliştirmiştir.

Bütünleşik Devlet

Gramsci, kavramı, Kıta Avrupa’sında, özellikle de Fransa’da ulus devletin ortaya çıkması süreci içinde yaşanan dönüşümün gerçekleştiği “Uzun On Dokuzuncu Yüzyıl”ı analiz ederek geliştirmiştir. Bu dönemde burjuvazi, Fransız Devrimi’nden başlayarak eski rejime karşı, yeni ve eksiksiz bir toplum örgütleme misyonuyla hareket etmiş ve tüm toplumsal ve siyasal eğitim programını üstlenmiştir (Thomas, 2009: 142). Aslında bu dönüşümün özü, kendinden önceki feodal üretim tarzının kasta dayalı yapısını tamamen çözmesi ile beraber sınıflar arasında bir geçiş ilişkisinin mümkün hale geldiği bir evrimleşme sürecidir. Burjuvazi kendisini sürekli hareket halinde bir organizma olarak tüm toplumu, kendi kültürel ve ekonomik seviyesine çekme, kendine benzetme ve soğurma yeteneği gösteren bir organizma olarak ortaya koymuştur. Böylece, devletin bütün işlevi dönüştürülmüştür; Devlet bir eğitici (educator) haline gelmiştir” (Gramsci, 1971: 260). Bundan böyle burjuvazi, devlet ile olan ilişkisini yeniden tanımlayarak bir önceki dönemde hayal bile edilemeyecek bir biçimde toplumun tüm düzeylerini kuşatmıştı bile. Devlet, artık, bir egemen sınıfın sınıfsal çıkarlarını topluma yukardan zorla dayatan sadece bir şiddet aygıtı olmaktan çıkmıştı. Devlet, şimdi, rıza üretmek için, hem tüm toplumsal ve siyasal eğitim programlarını üstlenerek toplumsal işlevlerini genişletmiş, hem de yönetici sınıfın gittikçe genişleyen çıkarlarını içeren projesi ile yönetilen sınıfları bütünleştirmek için bir toplumsal ilişkiler ağı haline gelmişti. İşte bu bütünleşmeyi sağlayabilecek en temel araçlar, burjuvazinin yarattığı “hukuk devrimi” nin zemini üzerinde yükselen sivil toplum alanının, gelişmesi, genişlemesi ve çeşitlenmesi sayesinde ortaya çıkmıştır (Thomas, 2009: 143). Hem devlet ile ilişki içinde olan ve hem de devletten ayrı bir alan olarak modern anlamda sivil toplumun gelişmesinin bu dönemde ortaya çıkması, yaşanan dönüşümlerin bir sonucuydu. Sivil toplum, devlete karşıt ya da muhalif olmanın yanında, devletin tamamlayıcı bir parçası olarak modern devletten ayrı bir hukuki eşitlik ve haklar sisteminin rasyonel bir örgütlenmesi olarak ortaya çıkmıştı. Devlet, sivil toplumun organları aracılığıyla özel çıkarları tanıyıp geliştirirken, eş zamanlı olarak sivil toplumdaki bireyler de kendi özel çıkarlarına karşı bile olsa kamusal çıkarları kendi temel çıkarları gibi tanıyıp kabul etmeyi öğrenmiştir (Thomas, 2009: 144, 181). Böylece sivil toplum, yönetici olmayan sınıflara bir önceki dönemin egemen

sınıfları olan aristokrasinin bir ayrıcalığı olan tabakalara dayalı kast yapısında hayal bile edemeyecekleri bir özgürlüğün hayalini vermiştir. Bu özgürlükler ile bu özgürlüklerin devlet içinde gerçekleştirilebilmesi gerçekte sadece burjuvaziye ait olmasına rağmen, hukuksal düzlemde özgürlüklerin herkese açık hale gelmesi burjuvazinin yaptığı devasa hukuk devriminin bir sonucu olmuştur. Böylece sivil toplum, yönetilenlerin “rızasına” dayanan yeni bir siyasal pratikler dizisi olarak doğmuştur (Thomas, 2009: 144). Devlet, rızayı, “yönetici sınıfların özel etkinliğine bırakılmış, siyasal ve sendikal dernekler gibi özel organizmalar aracılığıyla” hem örgütlemiş hem de “eğitmiştir” (Gramsci, 1971: 259).

Rızayı yaratan bu yeni siyasal pratikler dizisi ise, yeni burjuva hukuku temeli üzerinde yükselmiştir. Bu siyasal pratikler, yönetilenlerin ister oy hakkının genişlemesi ister sivil toplum alanındaki, sendika ve siyasal partiler gibi örgütsel araçlarla olsun siyasal rekabete katılarak egemen sınıfların devletini, etkileme, dönüştürme ve hatta giderek devleti ele geçirme inancı ile siyasal oyuna katılabildikleri demokratik siyasal süreçlerin hepsini birden kapsamıştır. Aslında bu siyasal süreçlerin hepsi, yönetilenlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirleyeceğine inanmalarını sağlayarak var olan sisteme eşsiz bir rıza beslemelerine yol açmıştır. Bu rızanın özgünlüğü, yönetilenlerin burjuva hukukunun yarattığı formel demokratik eşitlikten yola çıkarak var olan düzeni kendi lehlerine değiştirebileceklerine “inanmalarıdır” (Anderson, 1988: 52).

“Bütünleşik devlet” teorisini geliştirirken bu tarihsel verilerden hareket eden Gramsci, teoriyi, olgunlaştırırken de N.Machiavelli’den esinlenmiştir. N.Machiavelli’ye göre, Prens’in şahsında cisimleşen siyasal iktidarın, hem aslan (yırtıcı olma, zor kullanma, vb.), hem de tilki (kurnazlık, kandırma, yalan, hile, vb.) gibi davranabilen iki yüzü olmalıdır. Prens, gerektiğinde herhangi birini ön plana çıkararak yeteneklerini dengeli bir şekilde kullanabilmelidir. Gramsci, bunu, “Devlet=politik toplum+sivil toplum” denklemi ile formüle etmiştir. Devlet, politik toplumun ve sivil toplumun oluşturduğu bir bileşke olmasının yanı sıra, her iki toplum arasındaki ilişkilerin uyumlu bir dengesinin de ifadesidir. “Devlet, politik toplum ile sivil toplum ya da bir toplumsal grubun bütün bir ulusal toplum üzerinde özel denilen örgütlenmeler aracılığıyla sürdürdüğü hegemonya arasında bir denge olarak anlaşılmalıdır” (Gramsci, 1994a: 67).

Batılı demokrasileri tasvir etmek için kullanılan bütünleşik devlet, gücün ve rızanın kombinasyonu aracılığıyla güç ve rızanın, gücün rıza üzerinde hakim olmaksızın, karşılıklı

olarak birbirlerini dengeledikleri bir görünümü ifade eder (Buci-Glucksmann, 1980: 93; McLellan, 1998: 204). Böylece devlet kavramı, “zorlayıcı gücün zırhıyla korunan hegemonya” olarak daha geniş bir anlam kazanır. Bu anlamıyla devlet, politik toplum ya da “dar anlamda devlet” (“hukuksal hükümet”) ve sivil toplum olarak “yönetici sınıfın yalnızca kendi egemenliğini meşrulaştırmak değil, aynı zamanda yönettiklerinin aktif rızalarını kazanma yeteneği ile birlikte tüm teorik ve pratik faaliyetlerin bir bileşkesi olmaktadır” (Gramsci 1971: 208, 244, 63).

Bütünleşik devlet denklemi, modern Batılı demokrasilerin sınıf hakimiyetini gerçekleştirirken yararlandığı, zor ve rıza ya da kültürel-ideolojik meşrulaştırma işlevlerini birbirinden ayırarak analiz etmeyi de sağlar. Yani, politik toplum ve sivil toplum ayrımı, devlet iktidarının biçimleri ve alanları arasındaki yöntemsel bir ayrımdır. Bu toplumlar, esasen, egemen sınıf hegemonyasının iki farklı görünümü olup (Portelli, 1982: 34-35), “fiili gerçeklikte sivil toplum ve devlet (politik toplumu kastederek) bir ve aynı şeydir” (Gramsci, 1971: 160). Bu ayrım, tam da burjuva hukukunun devlet iktidarının kurulduğu alanın sınırının ayrımı olarak, kamu ve özel arasında tipik devlet (kamu) ve sivil toplum (özel) ayrımından yola çıkıp bunu organik nitelikte bir ayrımına büründürerek iki alan arasındaki bir karşıtlık ilişkisi biçiminde sunmuşlardır. “Devlet=politik toplum+sivil toplum denklemi ise, biçimsel nitelikteki kamu ve özel arasındaki gerçek ilişkiyi gösterir” (Hall vd., 1985: 8). Kamu ve özel ayrımı, biçimsel/hukuki bir ayrımdır ve özel alanın varlık koşullarını ve sınırlarını belirleyen de nihayet, hukuku yapan politik toplumdur. “Özel”in alanının ancak ve ancak yasal olarak politik toplumun önsel müdahalesi ile kurulabilmesi, bu örgütlenmelerin ancak “mevcut anayasal-yasal hukuki bir çerçeve içinde kalarak kurulabileceği ve faaliyette bulunabileceği anlamına gelir” (Merrington, 1985: 276-277; Thomas, 2009: 192-193).

Kamu ve özel arasındaki ayrımın daha derin anlamı ise, özel alanın da kamunun bünyesinde olmasına rağmen hukuki olarak, kamudan göreceli özerk olmasıdır (Poulantzas, 1980: 318, 327). Bunlar, “modern devletin egemen grubun aktif hegemonyasına kazanmak üzere hukuken alt sınıflara tanımış olduğu, parti, sendika ve kültürel dernekler gibi “modern özerklik biçimleri” dir (Gramsci, 1971: 54). Ancak, demokratik bir rejim altında hukuki düzlemde tanınan özerklik, faşizm gibi olağanüstü rejim biçimleri altında ortadan kaldırılır ve bu özerk yapılar yeniden kamunun bünyesine (politik topluma) dahil edilirler. Böylece, demokrasinin işleyebildiği olağan bir konjonktürde sivil toplum

ile politik toplum arasındaki -fiili ve gerçek olmakla birlikte “görünmeyen” (bu toplumlar arasında bir ayrım varmışçasına görünen) -organik ilişki kapitalist devletin krize girerek faşizme dönüştüğü zaman bir eşitlik (devlet=sivil toplum ya da “fiili gerçeklikte devlet ve sivil toplum bir ve aynı şeydir”) ilişkisi biçiminde yeniden aleniyet kazanmış olur (Gramsci, 1971: 158).

Her iki toplum da tek ve aynı devletin farklı işlevlerle donatılmış ve değişik biçimlere bürünmüş, iktidarın biçimleri ve alanları arasında yapılan yönetsel bir ayrımdır. Bu ayrıma göre politik toplum, devletin şiddet aygıtlarının yoğunlaştığı bir alan iken sivil toplum, devletin eğitimsel, kültürel ve öteki kurumları aracılığıyla iktidarını, görünmeyen incelikli biçimlerini güçlendirmek için faaliyette bulunduğu bir alandır (Chandhoke, 1995: 149).

Politik Toplum

Politik toplum, ordu ve polis gibi doğrudan fiziki şiddet kullanan şiddet aygıtları ile hukuki olarak şiddet aygıtlarını elinde tutan ve bunları harekete geçirme gücüne sahip olan hükümetten oluşur. Hükümet, aynı zamanda “tarihsel olarak da gerçek bir ekonomik iktidarın hukuksal aygıtı” olduğu için devletin gücünü kendi siyasal ve ekonomik amaçlarına göre düzenleyen ve idare eden tek bir parti ya da partiler koalisyonundan oluşan politik toplumun da “devindirici merkezidir” (Gramsci, 1977: 305, 1994b: 61). Hapishaneler, mahkemeler, yargı ve hukuk sistemi ile okul sistemi gibi değişen derecelerde yasal zor kullanımının çok inceltilmiş, disipline edici ve eğitici zorlama aygıtlarının hepsi ve kamu yönetiminin tüm öteki organları da politik toplumun birer parçasıdır (Buci-Glucksmann, 1980: 91; Gramsci, 1971: 246).

Yasaları kendi çıkarlarına göre yapma ayrıcalığı sayesinde hukuku elinde tutan siyasal iktidar “dar anlamda devlet” ile özdeşleşmiştir (Gramsci, 1977: 305). Ancak bu durum yüzeysel bir bakışla faşist bir rejimde de aynı gibi görünür. Oysa, olağan demokratik bir rejim ile faşist bir rejim, iktidarda bulunan partilerin işlevleri arasındaki niteliksel farklılık analiz edilmeden anlaşılamaz. Faşist rejimde, iktidardaki totaliter parti, hem politik toplumun tüm öteki organlarını tam bir denetimle, hem de sivil toplumu tamamen kuşatarak kendi uzantısı haline getirir. “İktidardaki parti, devlet ile tamamen bütünleşerek bir şiddet ve totaliter tek sesli kaba bir propaganda aygıtına dönüşür” (Sassoon, 1987: 224). Demokratik bir rejimde ise, iktidardaki parti, hem politik

toplumun öteki organları ile hem de sivil toplum alanı ile ilişkisinde anayasal ve yasal kurallar ve demokratik süreçler çerçevesi içinde hareket eden bir yürütme gücüdür (Gramsci, 1971: 182, 246).

Sivil Toplum

Sivil toplum, “halk dilinde özel denilen ve egemen grubun bütün toplumda uyguladığı hegemonya işlevine karşılık düşen özel örgütlenmeler bütünlüğüdür”. Olağanüstü bir çeşitlilik sergileyen sivil toplum alanı, kitle iletişim araçları yanında, dernekler, sendikalar, siyasi partiler gibi tüm özel örgütlenmelerin toplamından oluşur. Bu örgütlenmeler, “ekonomik yapı ile yasama ve zor mekanizmalarıyla devlet arasında yer alır” (Anderson, 1988: 6; Gramsci, 1971: 208). Başta sınıf mücadeleleri olmak üzere, farklı türden öteki mücadeleler de sivil toplum alanındaki örgütlenmeler aracılığıyla verilir. Sınıf mücadeleleri, hem bu örgütlenmelerin içinde, hem de daha şiddetli bir biçimde bu örgütlenmeler arasında verilir. Bu nedenle sivil toplum, sınıfların siyasal iktidarı elde etmek için ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin hepsinde birden hegemonya mücadelesi verdikleri “bir savaş alanıdır”. Bu alanda sosyalist mücadele veren muhalif partiler ve öteki örgütlenmeler yanında, egemen sınıfların müttefiki partiler ve örgütlenmeler de bulunur. Hegemonya mücadelesi sivil toplum alanında verilerek hegemonya burada kurulmakta ve böylece yapı ile üstyapı arasındaki ilişkilerin koşulları da eninde sonunda sınıf mücadeleleri pratiği yoluyla bu alanda belirlenmektedir (Hall vd., 1985: 9; Hunt, 1986: 209).

Sivil toplum, politik toplumu kontrol eden yönetici grupların kendi hegemonyalarını -yani kendi ideolojilerini ve yaşam biçimlerini- geliştirerek rızayı örgütlediği, sürdürdüğü ve yeniden ürettiği bir alandır (Green, 2011: 73). Bu nedenle politik toplum, sivil toplum içinde kendi etkinliğini sürekli güçlendirmeye çalışarak sivil toplumda kendi politikaları ve programları için onay bulup hegemonya kurma işlevini sivil toplum aracılığıyla yerine getirmeyi amaçlar (Chandhoke, 1995: 148; Hunt, 1986: 209). Sivil toplumda kurulmuş olan hegemonya da yönetici grubun politik toplumdaki otoritesini destekler. Bu yüzden sivil toplum alanı, egemen grubun politik toplum içindeki siyasal iktidarının toplumsal temeli olarak işlev görür. Mahkemeler ve polis gibi politik toplumun şiddet aygıtları da yönetici grubun hegemonyasına aktif ya da pasif rıza göstermeyen grupları hukuk aracılığıyla disipline sokar. Politik toplumun elinde tuttuğu hukuk, aynı zamanda

“yasal disipline edici boyutuyla” yönetici grubun, siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun düşen toplumsal uyumu yaratmak için sivil toplumu dışarıdan yönlendiren kurucu-biçimlendirici ideolojik bir işlevi de yerine getirir (Green, 2011: 73).

Sivil toplum alanının en stratejik öznesi, siyasal partilerdir (Sassoon, 1987 :154). Bunun nedeni, genel seçimlerden en yüksek ‘oy’u alması durumunda kendilerine anayasal olarak hükümet kurma hakkının tanınmış olmasıdır (Gramsci, 1994b: 61). Bir parti iktidarda olmadığı ve oy toplamak için örgütlenip rekabet ederek siyasal iktidarı ele geçirmek için mücadele ettiği sürece, sivil toplumun bir parçasıdır (Camett, 1967: 203).

Hegemonya

Gramsci’nin “siyaset ve ideolojiyle ilgili düşüncelerinin örgütleyici odağı hegemonya” kavramıdır (Baret, 1996: 64). Gramsci, hegemonya kavramını, hem Lenin’in sınıflar ittifakı anlamındaki kullanımı olan siyasal liderlik, hem de nüfusun, ideolojik, ahlaki ve kültürel rızasını örgütlemek olan kültürel liderlik anlamında kullanmıştır. Hegemonya kavramını yalnızca ulusal değil, uluslararası ilişkilerle birlikte ele alan Gramsci’nin hegemonya çözümlemesinin odak noktası, ulus devlet düzeyidir ve amacı da ulus devlet içindeki güç ilişkilerini çözümleyerek modern ulus devleti tasvir etmektir (Sassoon, 1987: 113). Bu nedenle hegemonya en geniş ve esnek bir tanımla, verili bir ulus devletteki egemen bir sınıfın ya da yönetici grubun bütün sınıfların oluşturduğu ulus üzerinde entelektüel bir liderlik kurması anlamına gelir (Bocock, 1986: 35).

Bir toplumsal sınıfın hegemonik olması demek, toplumun, tüm kültürel, ideolojik ve inanç sistemlerinin içine baştan başa yayabilmeyi başardığı kendi ideolojisinin halkın geneli tarafından, geçerli, doğru ve haklı kabul edilmesi demektir (Fontana, 1993:140). Eğer yönetilen sınıflar bir egemen sınıfın ideolojisini, kendi hedeflerinin, isteklerinin ve çıkarlarının bir yansıması olarak algılayıp, o siyasal-toplumsal düzeni meşru ve doğal kabul ediyorlarsa, egemen sınıfların öğretileri, ortak duyu haline gelmiş demektir. Yönetilen sınıflar ortak duyu sayesinde kendi çıkarlarıyla egemen sınıfların çıkarları arasında bir ayrım yapamaz hale geldikleri zaman da hegemonya kurulmuş demektir (Van Dijk, 1998: 102). O halde ancak kendi özel bilgi ve değerler sistemini oluşturabilen ve onları genel ve evrensel olarak uygulanabilir ideolojilere dönüştürebilen ve dahası bir de o ideolojileri halkın geneli tarafından benimsenen bir ortak duyuya dönüştürme kapasitesine ulaşmış bir sınıf entelektüel liderliği kurabilir (Fontana, 1993: 140). Bu

yüzden, hegemonya, yalnızca yeni bir dünya algılayışını yaymayı değil, aynı zamanda, “yeni bir ideolojik alan yaratarak bilinçlerde ve bilgi yöntemlerinde bir dönüşüme yol açtığı ölçüde bilişsel ve felsefi bir olgudur” (Gramsci, 1971: 365).

Hegemonyanın zihinleri denetleyen bilişsel bir olgu olduğunun altını çizmek gerekir. Hegemonya, “kişisel kanıları bir toplumdaki hakim değerlerin kopyası olacak şekilde biçimlendirerek ve dönüştürerek toplumsal davranış ve tercihleri zihinsel olarak denetlemektir”. Zihinsel denetim ise, hakim bir gerçeklik algılamasının toplumdaki tüm düşünce ve davranış biçimlerini şekillendirmesi sürecidir (Femia, 1981: 24). R. Williams’ın meşhur ifadesiyle, “hegemonya, içinde belirli bir yaşam ve düşünce biçiminin hakim olduğu bir düzen, toplumun kamusal ve özel görünümünün hepsinde baştan başa yayılmış, toplumun ruhuyla birlikte tüm beğeni, ahlak, görenekler, dinsel ve siyasal ilkeleri ve bütün toplumsal ilişkileri ve özellikle de bu ilişkilerdeki entelektüel ve ahlaki çağrışımları biçimlendiren bir gerçeklik algılamasıdır” (Williams, 1990: 87-92).

Ancak, kavramın sadece kültürel-ideolojik üst yapısal bir düzey olarak incelenmesi de son derece yanıltıcı olacaktır. “Hegemonya eğer etik-politik ise, ekonomik olmadan da olamaz”. Hegemonyanın bu yapısal boyutu, egemen sınıfın ittifak yaptığı sınıflara –iktidar bloğu– ve alt sınıflara belirli bir noktaya kadar, o da kendi ekonomik çıkarının özünü zedelemeyeceği ya da tehlikeye düşürmeyeceği sınıra kadar, tavizler vermesidir. Çünkü hegemonya egemen sınıfın, yalnızca kendi ekonomik çıkarlarını değil, kendi dışında yer alan sınıfların da ekonomik çıkarlarını gözeterek onlarla belirli bir uzlaşma zemini yaratmak için bir tasarım geliştirebilmesidir. Bu nedenle bir egemen sınıfın, alt bağımlı sınıflara sadece ideolojik düzeyde vaatler vermesi yetmez, onların ekonomik çıkarlarını kendi ekonomik çıkarlarına zarar vermeyecek bir noktaya kadar somut olarak karşılayabilmesi de gerekir (Gramsci, 1971: 161). “Hegemonya ulusal nitelikteki isteklerin kendinde düğümlendikleri bir kavram” olduğu için, “egemen grup somut olarak alt bağımlı grupların genel çıkarlarıyla eş güdümlenmekte ve devlet yaşamı egemen grup ile alt bağımlı grupların çıkarları arasındaki -yasal sınırlar içindeki- kararsız dengelerin devamlı oluşması ve aşılması olarak düşünülmektedir” (Gramsci, 1971: 182). Bu ifadeler, hegemonyanın pratikte hiçbir zaman tam olmadığını, alternatif ve karşı hegemonya mücadeleleriyle birlikte “sürekli olarak yenilenmesi, yeniden yaratılması, savunulması ve değiştirilmesi gerektiğini de gösterir” (Williams, 1990: 90).

Gramsci, hegemonya kavramını, yaratıcı bir biçimde ideoloji ile olan sınıfsal diyalektiğine vurgu yaparak, ideolojinin, adeta, hegemonyanın kurulmasını ve çalışmasını sağlayan bir “motor” işlevi gördüğünü de ortaya koymuştur (Anderson, 1988: 89).

Hegemonya ve İdeoloji

Gramsci, kavramın ideoloji ile ilişkisini kurarak geliştirirken Marx ile olan derin düşünsel bağlantısını da ortaya koymuş olur. “Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda egemen düşünceler olmuştur, yani toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda o toplumun egemen entelektüel gücü olmuştur. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda entelektüel üretim araçlarını da emrinde bulundurur...” (Marx ve Engels, 1970: 92). Gramsci’nin “Alman İdeolojisi”ndeki bu çözümlemeye dönüştürerek ve geliştirerek eklediği şey, hegemonya kavramı olmuştur (Carnoy, 2001: 256). Gramsci, hegemonya kavramı ile aslında egemen ideolojinin yerine getirdiği ideolojik hakimiyet sürecini yani, üretim araçlarına sahip olan bir egemen sınıfın, dünyayı kendi özel görme biçimini toplumun tümüne empoze etmeye çalışması sürecini anlatmak ister. Ancak bunu yaparken esas olarak egemen bir sınıfın kendi iktidarını sürdürürken sahip olduğu, maddi ve ideolojik araçların stratejik bağlantısını çok daha derin bir analize tabi tutar (Femia, 1981: 31, Hawkes, 1996: 130).

Egemen bir sınıfın kendi hegemonyasını kurmak için yararlandığı kendi ideolojisini yayma araçları o sınıfın “maddi örgütüdür”. Maddi örgütün en dinamik bölümü sivil toplum alanında yer alan yazılı basındır. Siyasi gazeteler, bilimsel, edebi ve felsefi her türlü süreli yayınlar belirli bir ideolojik eğilime göre yayın yaparlar. Ayrıca kamuoyunu etkileyen akla gelebilecek her şey de maddi örgüte aittir. Kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, okullar, mimari yapı, hatta sokak isimleri bile ideolojik yapının birer parçasıdır (Portelli, 1982: 21-22) ve hepsi de egemen sınıfın hegemonik sınıf ilişkilerinin araçları olarak hegemonyanın “kılcal entelektüel damarları”nı oluştururlar (Morton, 2007: 92).

İdeoloji

İdeoloji, en geniş anlamda “sanatta, hukukta, ekonomik etkinlikte, bireysel ve kolektif yaşamın tüm belirtilerinde örtükçe kendini gösteren belirli bir dünya görüşüdür”. İdeoloji, insan yığınlarını örgütleyerek insanların, kendi tarihsel ve sınıfsal konumlarının ve çıkarlarının bilincine vardığı ve bunun için mücadele ettiği bir savaş alanıdır (Gramsci,

1971: 323, 377). Toplumsal sınıflar ideoloji sayesinde, kendi sınıfsal konumlarının ve tarihsel rollerinin farkına varırken, bir sınıfın öteki sınıflar üzerindeki hegemonyası da zorunlu olarak ancak bir ideoloji içinde ve bir ideoloji aracılığıyla kurulabilir ve sürdürülebilir olmaktadır (Larrain, 1983: 80). Bu da ideolojiyi, sınıfsal ve toplumsal pratiklerin tümünde birden içkin olan “bir dünya görüşü ile bu dünya görüşüne uygun düşen davranış biçimleri arasındaki bir bütünlük” olarak incelemeyi gerektirir (Hall vd., 1985: 14, Larrain, 1983: 80). İdeoloji, bireylerin gündelik hayatlarındaki tüm özel ve kamusal toplumsal etkinliklerinde içkin olarak varlığını sürdürür. İdeoloji, siyasal partiler, sendikalar ve sivil toplum alanında yer alan öteki örgütlenmeler yanında, devlet aygıtları, sanayi ve ticari şirketleri vb.nin tüm toplumsal pratiklerinde maddileşerek varlığını sürdürür (Portelli, 1982 : 21-22).

Egemen İdeoloji

Egemen ideoloji de karmaşık sınıf mücadeleleri pratiği içinde ulaşılan ve nihai olarak hegemonik sistemin bir bütün olarak yeniden üretilmesini sağlayan ideolojik bir sentezdir (Hall vd., 1985: 11-15, Mouffe, 1978: 184). Yeni bir hegemonyanın inşa edilmesine liderlik etme süreci de aslında, egemen bir sınıfın hegemonyası altında ortak bir irade yaratılması anlamına gelir. Bu ortak irade de temelini, birleştirici-kaynaştırıcı bir ilke işlevi görececek olan belirli bir dünya görüşünden alır. Bu nedenle hegemonik bir sistemde ideolojinin işlevi, egemen bir sınıfın hegemonyasını garanti altına alabilmek amacıyla, farklı dünya görüşlerini ve değer sistemlerini bir çimento vazifesi görürcesine birleştirebilmesidir (Mouffe, 1978: 184). Bu da “hegemonyayı, devlet iktidarını, sınıf ittifakları ve bu ittifakları birbirine bağlayan ideolojilerin kuruluşu ve çözülüşü süreci” (Martin, 1998: 85) olarak analiz etmeye olanak sağlar.

Egemen sınıfın liderliğinde yeni bir hegemonya inşa etmek üzere oluşturulan iktidar bloğu, hem farklı sınıfsal çıkarların belirli bir noktada uzlaştırıldığı ortak bir “ekonomik tasarımın”, hem de o sınıfların birbirinden farklı ideolojilerinin sentezlenerek “yeni bir ortak ideoloji” aracılığıyla bütünleştirildiği bir iktidar merkezidir. İşte egemen sınıfın kendi ideolojisinin kesin bir görelî ağırlığı sonucundaki bir sentezle geliştirilen bu yeni ve ortak ideoloji, egemen ideolojidir. Bu bağlamda hegemonya, egemen sınıf ve onunla ittifak halindeki sınıfların, ekonomik, siyasî, entelektüel vb. hedeflerinin egemen ideoloji içinde ve egemen ideoloji aracılığıyla tümüyle kaynaştırılmasıdır (Mouffe, 1978: 181).

Aydınlar

İdeolojinin, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve yeniden üretilmesi sürecinin tümü aydınlar tarafından yapılır. Bu nedenle hegemonya somut olarak aydınlar tarafından kurulur. İdeoloji, nasıl sınıflara ait ise, sınıflar için ideoloji “üretmek”, sınıflara türdeşliğini ve sınıf bilincini kazandıran aydınlar da sınıflara ait kategorilerdir. “Organik aydın” kavramı tam da bu anlamda, ait olduğu sınıfların çıkarlarını ve ideolojisini savunan aydınları nitelemek üzere kullanılır. Aydın ile temsilcisi olduğu sınıf arasındaki organik bağ, aydının bir sınıfı homojen ve hegemonik bir duruma getirmek üzere üstyapı içerisinde gösterdiği etkinlikte ortaya çıkar. Üretim dünyasındaki her toplumsal sınıf, kendisiyle birlikte organik olarak yalnızca ekonomik alanda değil, devlet aygıtından siyasal-kültürel-ideolojik entelektüel alanlara kadar, o sınıfın çıkarlarının bilincini veren bir ya da birkaç aydınlar katmanı yaratır. Aydınlar devleti ele geçiren iktidar bloğunun “üst yapı memurlarıdır”, egemen grubun toplumsal hegemonya ve devlet aygıtının işlevlerini uygulama memurlarıdır. Sınıf mücadelesi “somut olarak” belirli bir toplumsal-siyasal düzeninin hegemonyasını kuran aydınlarla, alternatif başka bir hegemonyanın örgütlenmesi için mücadele veren muhalif aydınlar arasında yapılır (Gramsci, 1971: 330).

Aydınlar sözü edilen organik bağları, yönetici grupların ideolojisi/kültürü ile yönetilen kitlelerin kültürü arasında yaşanan, gerilim, çelişki ve çatışma gibi tüm uyumsuzlukları giderme işlevini yerine getirerek kurarlar. Onların görevi, belirli bir toplumsal grubun çıkarlarını “herkesin çıkarınaymış gibi” sunarak ve bunu tekrar tekrar yeniden formüle ederek “rızaı imal etmektir” (Fontana, 1993: 141).

Filozoflar, sanatçılar, bilim adamları, sistemli entelektüel bir düşünsel kapasiteye sahip oldukları için yeni bir dünya görüşünün yaratıcılarıdır ve hegemonyanın da gerçek entelektüel bloğunu oluştururlar (Gramsci, 1971: 316). Hükümetin politikacıları, politik toplumun devlet bürokrasisindeki kadroları ile eğitim bürokrasi (ilk okul öğretmeninden üniversite profesörüne kadar) ve yargı bürokrasi de eğitici ve ikna yöntemleriyle ideolojiyi kullandığı için aydınların üstlendiği işlevi yerine getirirler (Portelli, 1982: 103). Gramsci’nin aydın çözümlemesi bir anlamda Marx’ın, Alman İdeolojisi’ndeki “maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda entelektüel üretim araçlarını da emrinde bulundurur” önermesinin bir özeti gibidir (Larrain, 1983: 84).

Hegemonyanın Kurulması

Politik toplum, eğitici ve hizaya getirici ikna ve incelikli yasal yöntemleri ile ideolojiyi çok etkin olarak kullanır. Politik toplumun, ideolojiyi temel alan bu yüzü, Batılı ulus devletlerin şiddeti dışlayarak yönetme paradigmasının da özü olmuştur, Yönetilenlerden elde edilen rızanın, doğrudan devlet tarafından, örgütleniyor, eğitiliyor ve disipline ediliyor olması, devletin, artık yalnızca geleneksel şiddet-zor aygıtı olarak analiz edilemeyecek kadar yeni bir işlevle donatılmış olduğunu gösterir. Yeni yönetim zihniyetinin dayandığı paradigma, şiddetin yalnızca istisnai bir yöntem olarak gizil kalmasıdır. İşte bu yüzden devlet, artık bizzat hegemonyanın örgütleyicisi olarak analiz edilmelidir (Poulantzas, 1980: 312, Ransome, 1992: 142). Politik toplum, toplumsal rızayı örgütleyerek sivil toplumda hegemonyanın kurulmasında ve yeniden üretilmesinde “ideolojik” bir işlev yüklenir. Çünkü hegemonya, hiçbir şekilde tesadüfen oluşan bir rıza ile kurulamaz ve yeniden üretilemez, tersine, politik toplumun ideolojik etkisi ve işlevi ile, bilinçli, sistemli, örgütlü, disipline edilmiş ve eğitilmiş rıza ile kurulur ve yeniden üretilebilir.

Politik toplumun ideolojik işlevlerinden ilki, iktidardaki partinin, hem egemen ideolojiyi sentezlemede ve hem de onu, her düzeydeki organik aydınları ile birlikte, doğrudan ve oldukça gürültülü bir biçimde, eğitim, propaganda ,vb. faaliyetleri ile topluma yaymasıyla ortaya çıkar. Bu faaliyetler iktidardaki partiyi kitlesel siyasal eğitimin en stratejik ideolojik aygıtı haline getirir. Bu nedenle iktidardaki parti, bir hegemonya kurmak ve onu sürdürmek için gerekli olan kitlesel örgütlü rızayı yaratmak kadar, hegemonyaya verilen aktif “rızanın eğitilmesi” işlevini yerine getirmede de ana ideolojik kaynaktır (Gramsci, 1971: 259).

Aydın Yetiştirme ve Aydın Politikaları Geliştirme

Politik toplum, işlevi, sadece hegemonya ile ideoloji arasındaki köprüyü kurarak değil, aynı zamanda ideolojiyi, üretmek ve örgütleyerek hegemonyayı somut olarak inşa eden “aydınları, en sistemli ve kesintisiz bir şekilde yetiştirebilen ve bir aydınlar politikası geliştirebilen” yegane iktidar merkezidir. Bu nedenle, politik toplumun yaptığı en stratejik ideolojik müdahalelerden biri, kendi yetiştirdiği ve biçimlendirdiği aydınlar aracılığıyla gerçekleştirir. Çünkü aydınlar, “meşruiyetin uzmanları” olarak rızayı imal ederek bütün hegemonik sistemi çalıştıran en stratejik öznelerdir.

Politik toplumu ele geçiren, egemen bir sınıfın kurduğu her hegemonik sistemin kendi kendini yeniden üretebilmesinin ön koşulu, o sınıfın ekonomik üretim dünyasında egemen olmasının yanı sıra gerçek bir “aydınlar politikası” da geliştirebilmesidir (Portelli, 1982: 74). Egemen sınıf elinde bulundurduğu politik toplum aracılığıyla iki boyutu olan bir aydınlar politikası izlemelidir.

Politikalardan ilki, egemen sınıfın kendi organik aydınlarını yetiştirmesidir. Örneğin, kapitalist üretim tarzı kendisiyle birlikte işletme şefinden, ekonomik-politik ve hukuk bilginine kadar bir dizi aydınlar katmanı yaratmıştır (Portelli, 1982: 108). Kapitalist üretim tarzı kendi organik aydınlarını “sistemli olarak” modern okul sistemi ya da milli eğitim sistemi aracılığıyla yetiştirmektedir. Devletin (politik toplumun) en önemli işlevi, modern okul sistemi aracılığıyla tüm nüfusu zorunlu ilk öğretim eğitiminden geçirdikten sonra isteğe bağlı olarak eğitimine devam edenleri lise ve üniversite düzeyinde de eğiterek egemen ideolojinin bireylerde içselleşmesini sağlamaktır. Bu faaliyetin amacı, egemen sınıfın hegemonyasının tüm ulusa nüfuz etmesini sağlamaktır. Böylesine kapsamlı bir faaliyeti yerine getirebilmek yine aynı okul sisteminde kendi organik aydınlarını yetiştirerek bu aydınların seferber edilmesiyle olur. Okul sistemi, ilkokul öğretmeninden çeşitli bilimlerin ve sanatların yaratıcıları olan üniversite profesörlerine kadar, büyük bir kitlenin ezici bir çoğunluğunu egemen sınıfın organik aydınları olarak yetiştirir (Forgacs, 2010: 274). Ancak egemen ideolojiye muhalif olanları olsa da ezici çoğunluğu oluşturan bu en türdeş ve kalabalık kitle, egemen sınıfın (ittifak yaptığı sınıflarla birlikte iktidar bloğunun), kararlaştırdığı belirli bir eğitim politikası (belirli bir öğretim programı ya da pedagojik ilkeler çerçevesinde) sonucunda ortaya çıkan egemen ideolojiyi içselleştirmesi sağlanarak yetiştirilir. Bu süreç “eğiticilerin de eğitildiği” döngüsel, kendi kendini yeniden üreten bir sistemdir. Eğitim politikasını saptayanlar da egemen sınıfın organik aydınlarıdır; eğitim politikası aracılığıyla belirli bir ideolojiye göre yetiştirilip bunu tekrar tekrar yeniden üretenler de yine egemen sınıfın organik aydınlarıdır. Bu nedenle, eğitim, devletin yerine getirmesi gereken en stratejik “entelektüel kamu hizmetlerinden” biridir ve okulun işlevi de “her düzeyde aydınlar yetiştirmeye yarayan bir araç” tır (Gramsci, 1971: 10).

Öte yandan hegemonyanın kurulması süreci, egemen sınıfla ittifak halindeki müttefik sınıfların halihazırdaki aydınlarının da hegemonyaya kazanılması anlamına gelir. Bu strateji, aslında iktidar bloğundaki sınıflar arası uzlaşma pratiğinin, değişik sınıfların

aydınlarının birbiriyle kaynaştırılmasına dayanır. Egemen ideoloji, müttefik sınıfların aydınlarının kendi ideolojilerini de bütünüyle terk etmeksizin, egemen sınıfın ideolojisi yöresinde ideolojik olarak kaynaşma, soğurulma, dönüştürülme, vb. eklemlenme pratikleri ile biçimlenir. Bu sürecin somut siyasal pratikteki anlamı ise, bir partinin daha kurulmasından başlayarak müttefik sınıfların aydınlarının partiye alınması, ardından da iktidara geldikten sonra bilinçli bir aydın politikası izlenmesidir. İktidara gelen parti, müttefik sınıfların aydınlarını politik toplumun tüm bürokratik mevkilerine getirerek ya da onlara maddi kazançlar ve sembolik ödüller, vb. sağlayacak stratejiler izleyerek hegemonik sisteme dahil eder (Portelli, 1982: 143).

Aydınlar politikasının ikinci boyutu da, hegemonyadan dışlanan sınıfların organik aydınlarının muhalefet etme gücünün ortadan kaldırılmasına yönelik politikalarından oluşur. Bu politikalar, hegemonyadan dışlanan kesimlerin sınıfsal çıkarlarının, siyasal etkinliklerinin ve ideolojik mücadelelerinin bastırılması için onların organik aydınlarının incelikli yöntemlerle hegemonik sistem lehine dönüştürülmeleridir. Gramsci, egemen sınıfın, alt sınıfların organik aydınlarını, devşirme, tarafsızlaştırma, soğurma, etkisizleştirme, ideolojik olarak dejenere etme gibi yöntemlerle kendi içinde eritmek ve kendisine benzetmek için izlediği politikaların tümüne birden “transformizm”(dönüştürmecilik) adını verir (Yetiş, 2002: 233). Transformizm, alt sınıfların alternatif hegemonya geliştirmelerini engellemek için bu sınıfların organik aydınlarının ideolojik olarak soğurularak dönüştürülmeleri yöntemleridir. “Alt sınıfların bu entelektüel bakımdan boynunu vurma politikaları”, onların organik aydınlarının egemen sınıfların siyasal partilerine alınması biçiminde olabileceği gibi (işçi sınıfının organik aydınları ve eski sendikacı aydınların tutucu liberal partilere alınması, dönecek solcuların yönetici sınıfa katılması gibi yöntemlerle ; bkz. Portelli, 1982: 83, 141), maddi ve sembolik ödüller, prestij sağlama ,vb. çok farklı yöntemler de kullanılabilir. İdeolojik olarak soğurulma, hegemonyadan dışlanan alt sınıfların organik aydınlarının saf değiştirmeleri sağlanarak egemen sınıfın/sınıfların çıkarlarını savunan organik aydınlar haline getirilmeleri demektir. Hegemonyayı hedefleyen bir sınıfın en temel stratejisi de bilim, sanat, edebiyat, hukuk, felsefe, vb. “ideolojinin yaratıcıları” ve hegemonik sistemin gerçek entelektüel-ideolojik bloğu olan büyük aydınlara yönelik olmalıdır (Gramsci, 1971: 152-153).

Politik Toplumun Eğitici ve Biçimlendirici Rolü

Gramsci, bütünsel devlet kavramını genellikle, etik devlet ya da eğitici olarak devlet kavramı ile ilişkili olarak kullanmıştır (Buci-Glucksmann, 1980: 127). Bu kullanımlarında da devletin, eğitici ve biçimlendirici rolüne referans vererek, politik toplumun toplumsal rızayı örgütleyerek hegemonyanın kurulmasında üstlendiği stratejik ideolojik işlevi (Simon, 1982: 80-81) çeşitli cümlelerinde ifade etmiştir.

Politik toplumun sivil toplumdaki rızanın örgütlenmesinde oynadığı rol, en genel düzeyde politik toplumun (devletin) en büyük işlevi “büyük bir halk kitlesini üretici güçlerin gelişme ihtiyaçlarına, dolayısıyla egemen sınıfların çıkarlarına uygun düşen belirli bir kültürel ve moral düzeye (ya da kalıba) yükseltmektir” (Gramsci, 1971: 258). Bu düşüncenin daha özel ve somut düzeydeki yansıması ise, eğitim ve hukuk ile ilgili kritik ifadelerde belirginlik kazanır. “En önemli işlevlerinden birisi nüfusunun büyük bir kısmını belirli bir kültürel ve ahlaki düzeye yükselttiği müddetçe her devlet etik devlettir. Olumlu eğitici işleviyle okul ve olumsuz baskıcı işleviyle mahkemeler, bu anlamda en önemli devlet faaliyetleridir” (Gramsci, 1971: 258; Bocock, 1986: 29). Bu ifadelerden iki temel saptama yapmak mümkün görünmektedir. İlki, “politik toplumun zorlayıcı işlevinin, eğitici ve uyumlu hale getirici işlevinden ayrılmayacağıdır” (Gramsci, 1971: 258). İkincisi de okul sistemi ve hukukun sivil toplumda rızanın yaratılmasında ve yeniden üretilmesinde politik toplumun kurumsal yapısının merkezi aygıtları olduğunun altının çizilmesi gerektiğidir (Martin, 1998: 71).

Politik Toplumun Eğitici Rolü

Politik toplumun toplumsal rızayı örgütleyerek sivil toplumda hegemonyanın kurulmasında oynadığı ideolojik işlevin en önemli boyutu modern okul sistemidir. Ulus devletin “kamusal eğitim” sisteminin tüm amacının, burjuvazinin hegemonyasını kurmak olduğuna işaret eden Gramsci, olumlu eğitici özelliği ile okulun, hegemonyanın kurulmasında birbirinden ayrılmayacak birden çok stratejik işlevi yerine getirdiğine vurgu yapmıştır (Gramsci, 1985: 39).

Bütünleşik devlet başlığı altında da belirtildiği üzere burjuva sınıfı, bütün toplumu kendi kültürel ve ekonomik düzeyine göre kendine benzetme ve soğurma yeteneği göstererek devleti, kapitalizmin gereksinimleri doğrultusunda dönüştürmüş ve devleti bir “eğitici”

(educator) haline getirmiştir (Gramsci, 1971: 260). Modern uygarlıkla beraber tüm pratik etkinlikler öylesine karmaşık bir hale gelmiştir ki yalnızca bilimsel-teknik alanlarda değil, insan bilimlerindeki alanlarda da pratik etkinlikler günlük yaşam ile öylesine iç içe geçmiştir ki “her pratik etkinlik kendi alanında yeni yöneticiler ve uzmanlar için yeni tip bir okul yaratma eğilimine girmiştir” (Gramsci, 1971: 26). O halde okulun birinci işlevi, kapitalist üretim sisteminin teknik ve insan bilimleri alanlarında ihtiyaç duyduğu, yeni beceri ve uzmanlık alanlarında insanlar yetiştirmek olmuştur. Modern okul sistemi içinde ülkeden ülkeye farklılık gösterse de özellikle herkes için zorunlu olan ilk öğretimden sonra tercihe bağlı olarak gidilen meslek okulları ile başlayan ve daha sonra da üniversitelerde devam eden, teknik ve uzmanlık gerektiren mesleki eğitim, kapitalist sistemin ekonomik olarak yeniden üretimine katkıda bulunur. Bu katkının en doğal sonucu, kapitalist üretim sistemine kitlesel düzeyde kendiliğinden rıza üretmesidir.

Okulun ikinci işlevi ise, ilkinden farklı olarak yalnızca kapitalist üretimin ekonomik gereksinimlerini karşılayarak yarattığı “dolaylı bir meşruiyet” değil, kapitalist sistemin “ulus devlet aracılığıyla” yeniden üretimini “doğrudan meşrulaştıracak bir kültürel-ideolojik atmosfer” yaratması sayesinde gerçekleşir. Bu ideolojik işlev, ülkeden ülkeye farklılık gösterse de ilk öğretimin hatta giderek yaygınlaşan bir eğilim olarak orta öğretimin bile genel (Common School) ve zorunlu (Compulsory School) hale getirilerek nüfusun kitlesel bir eğitimle okullaştırılması süreci aracılığıyla yerine getirilir. Genel ve zorunlu kamusal okul sistemi, bina, teknik donanım ve eğitim bürokrasi ile tüm masraflarını devletin karşıladığı, olağanüstü ve kapsamı giderek genişleyen bir bütçe ayrılarak sürdürülebilen devasa bir faaliyettir (Gramsci, 1971: 29-30). Yalnızca politik toplumun yerine getirebileceği böylesine kapsamlı bir faaliyetin amacı, nüfusu, siyasal, ideolojik ve hukuksal düzeylerin hepsinin birden kendinde düğümlendiği homojen bir bütün olan yurttaşlar topluluğuna dönüştürmektir.

Bu bağlamda ilkokulda eğitimin amacı, yeni kuşaklara, hem doğa bilimlerini öğreterek onları, feodal dinsel kültürün doğa ve evren hakkındaki “büyülü dünya algılayışından” kurtarıp bilimsel-akılcı yönde eğitmek, hem de “yurttaşlığa ilişkin hak ve ödevlerin öğretilmesiyle çocuğun devlet ve sivil topluma katılmasını sağlamaktır”. Amaç, “kendi yaşamı üzerinde hakimiyet kurarak yaşamını, kendi aklıyla yönlendirmek isteyen insanı” (Gramsci, 1971: 34), burjuva hukukunun haklara ve sorumluluklara sahip bireyleri

olarak eğiterek bütün bir halkı belirli bir kültürel ve ahlaki kalıba sokmak ve bu sayede halkta yeni bir uygarlık ve yurttaşlık bilinci yaratmaktır (Gramsci, 1971: 29).

Tüm nüfusu, bir ulusa dönüştürmek amacıyla çocukluktan başlayarak gençlik çağına kadar geçen uzun bir süre boyunca zorunlu ve aynı eğitimden geçirerek onlara, “bizim ulusun” belirli bir tarihi, edebiyatı, coğrafyası, dili, kültürü, vb. olduğunun öğretilmesi bir ulusun haklara ve sorumluluklara sahip yurttaşları olmanın kolektif bilincinin inşa edilmesini sağlamak içindir (Bocock, 1986: 36). Yurttaşlık bilincinin inşa edilmesi süreci içinde, nüfusun, hem devlete, hem de sivil topluma hazırlanması ile yaratılan bu en kitlesel düzeyde paylaşılan kültürel-ideolojik toplumsal ortak hafıza, hegemonyanın kurulabilmesinin en temel ön koşuludur.

Ancak modern kamusal eğitim sistemi, bir ulusun yurttaşları olmanın ortak bilincini kazandırmanın yanında, eşzamanlı olarak bir de o ulusa belirli bir siyasal bilinç kazandırmak üzere programlanmıştır. Hegemonyayı “bilişsel-felsefi ve eğitimbilimsel bir olgu” (Gramsci, 1971: 350) olarak niteleyen Gramsci, hegemonyanın, bütün bir ulusal toplumun “iktidar bloğunun ideolojisine yani egemen ideolojiye uygun bir eğitimden” geçirilerek oluşturulan siyasal bir bilinç sayesinde kurulduğuna işaret etmiştir. Bu da politik toplumu elinde tutan iktidar bloğunun, belirli pedagojik ilkelerle birlikte eğitim programının içeriğini ve çerçevesini kendi çıkarlarına uygun düşen belirli bir ideolojiye göre belirleyeceği anlamına gelir (Gramsci, 1985: 40). Bu sayede yurttaşlara iktidar bloğunun ideolojisini yani, egemen ideolojiyi aşıl原因 bir eğitim verilir. Çünkü hegemonya, siyasal olarak bilinçlendirilmiş yurttaşların toplamı olan bir ulusa dayanmayı zorunlu kılar (Ransome, 1992: 79).

Diğer taraftan, politik toplum, hegemonyanın kurulmasında yalnızca doğrudan kendisinin yasal-kurumsal uzantısı olan modern okul sisteminden yararlanmakla da yetinmez. Müzeler, tiyatrolar, gibi yine kendisinin doğrudan yasal-kurumsal uzantısı (bürokrasisi) durumundaki bütün kültür-eğitim kurumlarından (Femia, 1981: 28) ve bir devlet müdahalesi olmadıkça yerine getirilemeyecek bütün kültür kurumlarından da yararlanır. Başta eğitim-öğretim olmak üzere, nüfusun teknik-kültürel düzeyini yükseltmek, nüfusu üretici güçlerin gelişme ihtiyaçlarına ve egemen sınıfların çıkarlarına uygun belirli bir kültürel-moral düzeye yükseltmek ve “sivil toplum örgütleri tarafından yayılmış bulunan farklı ideolojileri birleştirmek” gibi amaçları gerçekleştirmeyi hedefleyen hizmetler, politik toplumun eğitici olarak yerine getirdiği “entelektüel kamu

hizmetleri” dir. Politik toplum bu hizmetleri, özel girişime bırakmak bir yana, tam tersi bir tutumla bizzat kendi kurumsal güvencesi altına alarak kendi eliyle yürütmekte son derece kıskanç ve kararlı bir tavır sergilemektedir (Femia, 1981:28, Portelli, 1982: 32).

Politik toplumun, sivil topluma özellikle kültür ve eğitim alanında tekel oluşturarak bu denli yoğun bir müdahalede bulunması (Femia, 1981: 28) hegemonyanın neden tesadüfen oluşan bir rıza ile kurulamayacağını da en açık kanıtıdır. Politik toplum, bizzat kendi “entelektüel kamu hizmetleri” aracılığıyla tüm nüfusu egemen ideoloji doğrultusunda eğiterek o ideolojinin ulusun tüm bireylerinde kitlesel ortak bir hafıza inşa ederek içselleşmesine çalışır. Ulusun belirli bir ideolojik eğitimden geçirilerek bu ideolojiye uygun bir siyasal bilinçle donatılması ve o bilinç doğrultusunda yönlendirilmek istenmesinin amacı, egemen sınıfın hegemonyasının bütün ulusa ve bu sayede de -bu ulusun örgütlenmiş kesimlerinin oluşturduğu- sivil toplum alanına nüfuz etmesini sağlamaktır.

Aslında politik toplumun, bütün eğitici müdahaleleri, sivil toplum örgütleri tarafından yayılan farklı ideolojileri birleştirici bir işlevi de yerine getirir. Söz konusu birleştirme, sivil toplum örgütlerinin her ne kadar kendi ideolojik farklılıklarını korumaya devam ediyor olmalarına rağmen, onların yine de egemen ideoloji ile önemli ölçüde çakışarak egemen ideoloji aracılığıyla birbirlerine benzemeleri anlamına gelir. Nüfusun tümünün aynı eğitimden geçmesi doğal olarak aynı eğitimden geçen bu nüfusun ezici bir çoğunluğunu da zaten egemen ideoloji doğrultusunda biçimlendirmiş olacaktır. Bu durum, her ne kadar tek kaynak olmasa da en etkili kaynak olarak okul sisteminin tüm nüfusta yarattığı kitlesel düzeydeki kültürel-ideolojik ortak hafızanın, toplumdaki “ortak duyu”yu oluşturmada ve yeniden üretmedeki gücünün de doğal bir sonucudur. Böylesine kuşatıcı bir ideolojik/kültürel ortamın içinde faaliyetlerini sürdürmeye devam eden sivil toplum örgütleri ve onların yaydığı farklı ideolojiler politik toplumun kitlesel düzeyde yarattığı bu kültürel-ideolojik atmosferin içine adeta hapsolarak, kaçınılmaz bir biçimde bu atmosferle şu ya da bu ölçüde uyumlu hale gelecektir. Doğal olarak, sivil toplum örgütlerinin yaydığı farklı ideolojiler ile egemen ideoloji arasında uyumsuzluklar ve çelişkiler de her halükarda devam ediyor olacaktır. Ancak, egemen ideoloji, sahip olduğu birleştirici ve biçimlendirici gücü ile farklı ideolojileri yapıstırıcı bir işlev görmeye de devam edecektir. Kısaca, çeşitli sivil toplum örgütlerinin yaydığı

birbirinden farklı ideolojiler arasındaki birlik, çoğunlukla çelişkili bir biçimde de olsa egemen ideoloji ile aracılığıyla sağlanır.

Politik Toplumun Biçimlendirici Rolü

Politik toplumun kitlesel eğitime ilişkin tüm bu girişimleri daha doğrusu “doğrudan ideolojik girişimleri” bir hegemonyanın kurulabilmesi için zorunlu bir önkoşul olmakla birlikte, yine de yeterli değildir. Politik toplum, hegemonyayı güvence altına almak için tamamlayıcı bir müdahalede daha bulunmak zorundadır. Bu müdahale, tüm sistemin sorunsuz olarak işlemesini garanti altına alan ve bu yanılla da bütün sistemi ayakta tutan “hukuk” aracılığıyla gerçekleştirilir.

Aslında Gramsci, Hapishane Defterleri’nde hukuk ile ilgili olarak çok fazla bir şey yazmamıştır. Ancak, yazdıklarının sistematik bir okumaya tabi tutulması halinde de oldukça önemli analizler yapmaya yetecek kadar anlamlı olduğu görülecektir. Yazdıkları üzerinden yapılacak olan genel bir değerlendirmede; hukukun eşzamanlı ve birbirinden ayrılmayacak olan hem “baskıcı”(fiziksel zor) ve hem de “kurucu-biçimlendirici” (hegemonik) olmak üzere çift taraflı bir işlevi yerine getirdiği görülür (Litowitz, 2000 :530).

M. Weber’in, devleti “bir ülkedeki meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran bir örgütlenme” olarak tanımladığından beri devlet, hemen hemen herkesin üstünde uzlaştığı şekilde “bir ülkenin şiddet ya da cezalandırma iktidarının hukuksal olarak düzenlenmesini temsil eden bir örgütlenme” olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Ancak Gramsci, bu örgütlenmede hukukun, yalnızca mahkemeler aracılığıyla doğrudan doğruya cezalandırmaya yönelik çıplak baskı araçlarını harekete geçirecek olan “yasal zor kullanma boyutuna” değil, bundan çok daha kapsayıcı olan bir hegemonya etkeni olarak “kurucu-biçimlendirici” boyutuna dikkati çeker. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken şey, hukukun bu boyutunun, hem hukukun yasal zor kullanma gücü ile tahkim edilmiş olduğu ve hem de ancak ona dayanarak işleyebildiği gerçeğidir. Bir potansiyel olarak yasal zor kullanma gücünün her an harekete geçmeye hazır varlığı, “negatif bir eğitici baskı mekanizması” olarak işleyerek bireyler üzerinde “disipline edici” bir sonuç yaratarak bir hegemonya etkeni olan kurucu-biçimlendirici bir rol oynar. “Politik toplumun eğitici ve biçimlendirici rolünün bir aracı olarak çalışan hukukun bu boyutu”, politik toplumun ihtiyaç duyduğu toplumsal uyumu yasal zora hiç başvurmada

yaratmayı sağlar. Yasal zoru gereksiz hale getirerek onu görünmez kılmak, hegemonyanın inşa edilmesi için gerekli olan aktif rızayı elde etmede eşsiz bir kazanımdır.

Hukukun bu boyutu, sadece ve sadece yasalara dayanarak akla gelebilecek tüm kamusal (kitlesel kamusal zorunlu eğitim ,vb.) ve özel kurumlar (partilerin, derneklerin, özel ticari şirketlerin, vb. kurulması) ile belirli bir yaşam tarzını (yurttaşlık, evlenme, boşanma, çok eşliliği yasaklama, mülkiyet, miras ,vb, ilişkilerini düzenleme) inşa ederek bütün bir siyasal-toplumsal ilişkiler setini üreten ve meşrulaştıran “kurucu-biçimlendirici” bir işlevi yerine getirir (Litowitz, 2000 : 530). Bu işlev ile birlikte, hukuk, kurucu bir homojenleştirme etkeni olarak çalışarak, hegemonyanın kurulmasında doğrudan doğruya belirli bir ideoloji olarak işlev görür (Neocleous, 1996: 43-44). Hukuk, bu eğitici-kurucu yanıyla tıpkı kamusal okul sistemi gibi işleyerek ve hatta onunla koordineli bir biçimde işleyerek, bir egemen ideolojinin işlevini yüklenir.

Hukukun kurucu-biçimlendirici boyutu, en genel ve soyut düzeyde, “bazı gelenek ve tutumları ortadan kaldırarak ve onların yerine başkalarını yaygınlaştırarak” bütün nüfusu iktidar bloğunun ideolojisine uyumlu hale getirecek bir kalıba sokacak bir egemen ideoloji işlevini yüklenmesi anlamına gelir. Gramsci, bunu en soyut düzeyde şöyle ifade eder: ”Her devlet belirli tipte bir uygarlık ve vatandaş (ve dolayısıyla belirli bir türde uygarlık ve birlikte yaşayış ve bireysel ilişkiler) yaratmak ve bunları sürdürmek, bazı gelenek ve tutumları ortadan kaldırmak ve başkalarını yaygınlaştırmak eğiliminde ise eğer (okul sistemi ile birlikte öteki kurumlar ve faaliyetlerle birlikte) hukuk bu amaca ulaşmak için bir araç olacaktır” (Gramsci, 1971: 246).

Bu alıntı, hukukun, bütün bir bireysel ve toplumsal ilişkiler seti ile birlikte belirli bir yaşam tarzını inşa ettiğini göstermenin yanı sıra, bu yaşam tarzının oluşturulmasında kamusal okul sistemi ile birlikte koordineli bir biçimde işleyen stratejik bir ilişki içinde olduğunu da açıkça göstermektedir. Eğer hukuk tüm sistemi, düzenleyen ve bir arada tutan bir biçimlendirme mekanizması ise, kamusal okul sisteminin, kurulması, düzenlenmesi ve en önemlisi de eğitim programının içeriğinin iktidar bloğunun ideolojisine uygun bir biçimde saptanması da dahil olmak üzere bu sürecin tamamı politik toplumun oluşturduğu bir hukuki çerçeveye bağlı kalınarak işleyecektir. Dahası, aynı süreç tüm boyutlarıyla birlikte kamusal okul sisteminin dışında kalan “özel okullar” tarafından yerine getirilen bütün eğitim faaliyetlerinin hepsi için de geçerli olacaktır. Aslında kural olarak, “özel”in alanın da ancak ve ancak yasal olarak politik toplum tarafından

kurulabileceği (Thomas, 2009: 192-193) hatırlanırsa, sivil toplum alanında yer alan özel okulların da nihayet politik toplumun belirlediği ve sınırlarını çizdiği bir “hukuki çerçeve” ye bağlı kalarak kurulduğu ve faaliyette bulunmak zorunda olduğu görülecektir. Dolayısıyla, siyasal ve ideolojik içeriği hukuksal olarak güvence altına alınmış olan aynı eğitimin, yaratacağı “ideolojik sonuç” da aynı olacaktır. Zira, hukuki açıdan, özel ve kamusal ayrımı kadar bu ayrımların sınırlarını belirleyen de son tahlilde politik toplum olduğu hatırlanırsa, bir ülkedeki tüm eğitim sistemi, politik toplumun tekelinde tuttuğu bir hukuksal zemin üzerindeki yasal sınırlar içinde yürütülüyor demektir. Mevcut eğitim sisteminin “eğitim programının ideolojik içeriğinin saptanması” gibi, sonucu, doğrudan doğruya toplumu belirli bir ideolojik yönde biçimlendirebilme faaliyeti zorunlu olarak ancak belirli bir anayasal-yasal hukuki çerçeveye bağlı kalınarak yapılabileceğine göre, hukukun nasıl olup da tıpkı bir egemen ideoloji gibi çalıştığı anlaşılabilecektir. Hukukun bir egemen ideoloji gibi çalışması demek aynı zamanda politik toplumun, en kitlesel düzeyde okul sistemi aracılığıyla yaygınlaştırdığı egemen ideolojiyi ve onun yeniden üretilmesini yasalar aracılığıyla güvence altına alması da demektir.

Öte yandan hukukun kurucu biçimlendirici öteki boyutu da politik toplumun, hukuk aracılığıyla, doğrudan doğruya sivil toplum alanını düzenleyerek sivil toplumu, yönetme ve yönlendirme faaliyetlerini elinde bulundurması sonucunda ortaya çıkar. “İktidar bloğu, kendi gelişme çizgisine uygun düşen toplumsal bir uyum ve homojenleştirme yaratmak için hukuku, kitlelerin iktidar bloğunun amacına uyum göstermesini sağlayan eğitici bir mekanizma olarak kullanır” (Gramsci, 1971: 195). İktidar bloğunu oluşturan yönetici sınıflar, hukuk aracılığıyla bir yandan sivil toplumda daha önceden kurmuş oldukları hegemonyayı korumayı bir yandan da sivil toplum alanını, üretimdeki yeni gelişmelerin ve değişimlerin hem iktidar bloğu içinde yol açtığı güç dengelerine hem de yönetilen sınıflarla girilen güç dengelerine göre yeniden düzenlemeyi amaçlarlar (Neocleous, 1996: vı).

Söylenenlerden de anlaşılabileceği gibi, politik toplum, hukuku birbirinden ayrılmayacak iki temel amacı gerçekleştirmek için kullanır. Bunlardan ilki ve özel olanı, politik toplumun, hukuku, “yasal disipline edici boyutuyla” yönetici grubun, siyasal ve ekonomik çıkarlarına uygun düşen toplumsal uyumu yaratmak için sivil toplumu yönlendiren bir araç olarak kullanmasıdır (Green, 2011: 73). Bunlardan ikincisi ve hegemonik sistemin tümünü güvence altına alma amacını taşıyan genel olanı ise, sivil

toplum alanındaki birbirinden farklı çıkarları temsil eden heterojen, dağılmış ve çatışan iradelerin bir potansiyel olarak yaratabileceği “kaotik toplumsal durumu bir arada yaşanabilir düzenli bir toplumsal duruma dönüştürmektir”. Politik toplum, hukuku, sivil toplumu çevreleyerek ve onu bir ağ gibi sarıp sivil toplumun kaosa eğilimli gizil doğasını düzenlemek amacıyla dışarıdan zorlayıcı bir güç olarak kullanır (Thomas, 2009: 189).

Politik toplumun, sivil toplumu yönetmeyi ve yönlendirmeyi amaçlayan hukuki faaliyetlerinin anlamı, sivil toplumun ya da özerk örgütlenmelerin var oluş koşullarının ve yaydıkları ideolojilerin yasal-hukuksal sınırlarını çizmektir. Politik toplum, sivil toplum örgütlerini “egemen ideolojiye uygun yasal bir çerçeve” içine hapsederek onların ancak bu çerçeve içinde kalmak kaydıyla farklı ideolojiler geliştirmelerine ve yaymalarına izin verir. Politik toplum, sivil toplum örgütlerinin ancak bu yasal çerçeve dayanarak geliştirebildikleri ve yayabildikleri farklı ideolojileri, çizdiği bu yasal çerçeve aracılığıyla birleştirmeyi amaçlar (Morera, 1990: 165). Yukarıda kitlesel eğitim sistemi aracılığıyla yayılan egemen ideolojinin homojenleştirme etkisinin, sivil toplum örgütlerinin yaydığı farklı ideolojileri birleştirici bir işlev yüklediği söylenmişti. Şimdi daha da açık bir biçimde anlaşılabileceği gibi, söz konusu homojenleştirme-birleştirme hukuk aracılığıyla da güvence altına alınır. Dahası, eğitim sisteminin yaydığı egemen ideoloji aracılığıyla sağlanan birlik, hukuksal olarak da güvence altına alınır. Sivil toplum alanının, ancak ve ancak politik toplumun belirlediği bir yasal-hukuksal çerçeveye dayanarak kurulabildiği ve faaliyette bulunabildiği düşünülürse, bir kez daha, hukukun nasıl olup da bir egemen ideoloji gibi çalışabildiği de ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Şu ana kadar söylenenlerden şöyle toparlayıcı bir sonuç yapmak mümkün görünmektedir. Politik toplum hukuk aracılığıyla yalnızca bütün bir kamusal ve özel kurumlar ile toplumsal-siyasal ilişkiler setini ve belirli bir yaşam tarzını kurmakla kalmaz. Eş zamanlı olarak bütün bu kurumları, toplumsal ilişkileri ve yaşam tarzını belirli bir ideoloji doğrultusunda kuşatır ve yönlendirir. Bunu da hegemonyanın kurulabilmesinin en etkili araçları olan eğitim sistemini ve sivil toplum alanını belirli bir ideoloji doğrultusunda düzenleyerek ve yönlendirerek yerine getirir. Bu süreç içinde hukuk, her aşamada egemen ideolojiyi ve onun yeniden üretimini garanti altına alarak

tıpkı bir egemen ideoloji gibi çalışır. Çünkü hukuk üstlendiği kurucu işlev ile hem egemen ideolojinin geliştirilmesinin hem de yeniden üretilebilmesinin biricik ontolojik kaynağı ve güvencesidir.

Kaynakça

- ANDERSON, P. (1988), Antonio Gramsci: Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji, Çev. Tarık Günersel, Alan Yayınları, İstanbul.
- BARRETT, M. (1996), Marx'tan Foucault'a İdeoloji, Çev. Ahmet Fethi, Sarmal Yayınları, İstanbul.
- BOCOCK, R. (1986), Hegemony, Ellis Horwood Limited Publishers, Tavistock Publications, London, New York.
- BUCCI-GLUCKSMANN, C. (1980), Gramsci and The State, Trans. D. Fernback, Lawrence and Wishart, London.
- CAMETT, J.M. (1967), A.Gramsci and The Origins of Itallian Communism, Stanford University Press, Stanford, California.
- CARNOY, M. (2001), "Gramsci ve Devlet", Çev. M. Yetiş, Praxis, III. 252-278.
- CHANDHOKE, N. (1995), State and Civil Society: Explorations in Political Theory, Sage Pablications, New Delhi, Thousand Oaks, London.
- GRAMSCI, A. (1971), Selection From The Prison Notebooks, Eds. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith, International Publishers, New York.
- GRAMSCI, A. (1977), "The Revolution Aganist 'Capital'", in Selection From Political Writing (1910-1920), Eds. Q. Hoare, J.Mathews, Camelot Press, Southampton, pp. 34-37.
- GRAMSCI, A. (1985), Selections from Cultural Writing, Eds. D. Forgacs, G.Nowell-Smith, W.Boelhower, Lawrence and Wishart, London.
- GRAMSCI, A. (1994a), Letters From Prison, Eds. F. Rosengarten, R. Rozenthal, Colombia University Press, New York.

- GRAMSCI, A. (1994b), *Pre-Prison Writings*, Eds. R.Bellamy, V. Cox, Chambridge University Press, England.
- GREEN, M. E. (2011), "Gramsci can not speak: Presentations and Interpretations of Gramsci's concept of Subaltern", in *Rethinking Gramsci*, Eds. M. E Green, Routledge, London and New York, pp. 68-90
- FEMIA, J. V. (1981), *Gramsci's Political Thought*, Clarendon Press, Oxford.
- FONTANA, B. (1993), *Hegemony and Power: On The Relation Between Gramsci and Machiavelli*, University of Minnesota Press, Minniapolis, MN, USA.
- FORGACS, D. (2010), *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Çev. İ.Yıldız, Dipnot Yayınları, Ankara.
- HALL, S. LUMLEY, B. McLENNAN, G. (1985), *Siyaset ve İdeoloji: Gramsci*, Çev. S. Emrelap, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- HAWKES, D. (1996), *Ideology*, Routledge, Florence, KY, USA.
- HOBBSBAWM, E. J. (1977), "Gramsci and Political Theory", *Marxizm Today*, XXXV, 205-215.
- HUNT, G. (1986), "Gramsci, Civil Society and Bureaucracy", *Praxis International*, V-3-4, 320-339.
- LARRAIN, J. (1983), *Marxism and Ideology*, Humanities Press, ABD.
- LİTOWİTZ, D. (2000), "Gramsci, Hegemony and The Law", *Brigham Young University Law Review*, 2, 515-550.
- MARX, K and ENGELS, F. (1970), *The German Ideology*, GBR; ElecBook, London.
- MARTIN, J. (1998), *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction*, Macmillan Press, London.
- McLELLAN, D. (1998), *Marxizm After Marx*, Macmillan Press, London.
- MERRINGTON, J. (1985), "Gramsci'nin Marxizm Anlayışında Kuram ve Uygulama", içinde *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Çev ve Ed. K. Saybaşı, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, ss:263-302.

- MORERA, E. (1990), Gramsci's Historicism: A Realistic Interpretation, Routledge, London, New York.
- MORTON, A.D. (2007), Unravelling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in Global Economy, Pluto Press, London.
- MOUFFE, C. (1978), "Hegemony and Ideology in Gramsci", in Gramsci and Marxist Theory, Eds. C. Mouffe, Routledge Kegan Paul, London, pp.168-205.
- NEOCLEOUS, M. (1996), Administering Civil Society: Towards A Theory of State Power, Macmillan Press, London.
- PORTELLI, H. (1982), Gramsci ve Tarihsel Blok, Çev. K. Somer, Savaş Yayınları, Ankara.
- POULANTZAS, N. (1980), Faşizm ve Diktatörlük, Çev. A. İnsel, Birikim Yayınları, İstanbul.
- RANSOME, P. (1992), Antonio Gramsci: A New Introduction Harvester Wheatsheaf, New York, London, Toronto.
- SASSOON, A.S. (1987), Gramsci's Politics, University of Minnesota Press, Minniapolis.
- SIMON, R. (1982), Gramsci's Political Thought: An Introduction, GBR, London.
- THOMAS, P. D. (2009), The Gramscian Moment: Philosophy, Hegemony and Marxism, Brill, London, Boston.
- ÜŞÜR, S. S (1997), İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- VAN DİJK, T. A. (1998), Ideology: A Multidisciplinary Approach, Sage Publications, London, Thousand Oaks.
- WILLIAMS, R. (1990), Marxizm ve Edebiyat, Çev. E. Tarım, Adam Yayınları, İstanbul.
- YETİŞ, M. (2002), "Gramsci ve Aydınlar", Mülkiye, ss. 217-245.

6

2008 SONRASI YENİ HEGEMONYANIN İNŞAASI: RIZADAN TAHAKKÜME GEÇİŞ

BUILDING THE NEW HEGEMONY IN POST-2008 TURKEY: FROM CONSENT TO OPPRESSION¹

Ferihan Polat - Mehmet Melih Basmacı

Abstract

When historical survey specific to Turkey is reviewed, painful neoliberal transformations which resulted in destructive social consequences could be seen. This study aims to suggest an explanation to economic and political transformations of the post-2000 period, and in this context evaluates which mechanisms applied in the post-2008 Turkey to maintain the consent of the society despite the destructive effects of neoliberal policies on various social protection mechanisms. The position of social classes and the mechanisms applied by the ruling party to consolidate its hegemony are considered in relation to this transformation process.

Keywords: Neoliberalism, Hegemony, 2008 Crisis, New Hegemony Strategies

Giriş

Hegemonya sermaye fraksiyonları arasındaki karşıt çıkarları aynı potada eriterek, bu çıkarlara toplumsal çıkar örüntüsü altında meşruiyet oluşturma kapasitesi şeklinde tanımlanabilir (Daldal, 2010: 86-87). Hegemonya zor ve rızayı içeren fakat rıza

¹ Bu metin, Dr. Ferihan Polat'ın danışmanlığında hazırlanıp, Mehmet Melih Basmacı tarafından yazılan ve "Türkiye'de Yeni Kapitalist Hegemonyanın İnşası" adı ile Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

boyutunun belirleyici olduğu bir iktidar tarzını ifade eder. Jessop'a göre hegemonya; *farklı sınıfsal ve sınıf-bağlantılı toplumsal güçlerin belli bir sınıfın veya fraksiyonun siyasi, entelektüel ve ahlaki önderliği altında örgütlenmesidir. Hegemonya projeleri, bir yandan iktidar bloğunun (yani hâkim sınıfların ve sınıf fraksiyonlarının) birliğini sağlarken diğer yandan da ekonomik yeniden dağıtım mekanizmaları ve ideolojik-politik pratiklerle bağımlı sınıfların rızasını ve desteğini almaya yönelik ulusal-popüler eylem programlarıdır ve kapitalist toplumlarda siyasal sınıfegemenliğinin kurulma biçimidir*” (Jessop, 2013: 247-261).

Neoliberalizm, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eden bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Neoliberal teoriye göre, devletin piyasalara müdahalesi en alt sınırdan tutulmalıdır; çünkü devletin piyasa sinyallerini (fiyatları) tahmin etmesini sağlayacak yeterli bilgiye sahip olması mümkün değildir; ayrıca, demokrasilerde güçlü çıkar gruplarının devlet müdahalesini kendi yararına saptırması ve etkilemesi kaçınılmazdır (Harvey, 2015: 10). Neoliberalizmde devletin rolü, özel mülkiyet haklarını güvence altına almak, piyasaların düzgün işleyişini gerekirse zorla garantilemek için gereken ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemektir. Fakat devlet bu görevlerin ötesinde bir işe girişmemelidir.

Kapitalizmin tüm yaşam alanlarına nüfuz etmesini sağlayan bir ekonomik ve siyasal pratikler bütünü olarak neoliberalizm, muhafazakârlıkla eklemlenerek kurduğu Yeni Sağ iktidar tarzı ile özellikle 1980 sonrasında Türkiye ve dünyada tüm toplumsal yaşamda büyük dönüşümlere öncülük etmiştir. Yeni Sağ iktidarlar eliyle başlatılan neoliberalleşme süreci, diğer siyasal hareketlerin de benimsediği bir yönetim tarzı olarak hakim paradigma haline gelmiştir.

1980'ler, batıdaki dönüşüme paralel olarak Türkiye'de de yeni sağcı hükümetlerin kurulduğu, Türkiye tarihinde kapitalizmin derinleştiği ve burjuva hegemonyasının inşa edildiği yıllar olmuştur. Bu yıllarda ANAP, neoliberal kapitalizme özgün siyaset biçimi olan Yeni Sağ hareketin öncülüğünü üstlenmiş ve klasik popülizmi Yeni Sağ yorumuyla yeniden üretmiştir. ANAP'ın hegemonya projesi, neoliberalizm, otoritaryanizm ve muhafazakârlığın bileşiminden oluşan Yeni Sağ siyasette vücut bulmuştur (Özkazanç, 2011: 18-19). Yeni Sağın bileşenlerinden ilki olan neoliberalizm, sadece devletin

ekonomik ve sosyal politikalarına karşı piyasa ekonomisini vaaz etmekle kalmamış, ideolojik olarak da tüm toplumun piyasa aynasında şekillenmesini öngören bir piyasa fetişizmini savunmuştur. Yeni Sağın toplumsal tasavvuru, kamusal yurttaşlığın, çıkar odaklı ve tüketici bir bireycilik ile ikamesini hedeflemiştir. Yeni Sağ bölüşüm ilişkilerini dışlayan -aynı zamanda neoliberalizme içkin olan- teknik bir ekonomi anlayışını da benimsemiştir. Yeni sağ siyasetin otoriter karakteri, toplumsal meselelerin siyaset dışına taşınması ve siyaset kurumunun bireylerin apolitikleştiren bir düzlemde yeniden inşa edilmesinde kendini gösterir. Yeni Sağ'ın diğer bir bileşeni olan muhafazakarlığa, kamusalığın zayıflatıldığı toplumsal dokuyu onarma işlevi yüklenmiştir (Akça, 2011:29).

Bu yıllarda kendi içindeki çekişmeleri kontrol altına alan burjuvazi, sınıf içi uzlaşmayı sağlayabilmiştir. ANAP toplumsal tabanında bulunan muhafazakârlık, milliyetçilik ve çağdaşlık eğilimlerini birbirine eklemlmeyi başarmıştır. Ayrıca ANAP'ın popülizmi kentli yoksulları ile kırsal göçlerle kentlerde yığılan yoksul kesimleri, piyasacı ideolojisinin destekçisi haline getirmeyi başarmıştır (Boratav, 2000: 164; Öngen, 2004: 84).

Neoliberalizmin ekonomik liberalleşmeyi siyasal liberalleşmenin takip edeceği iddiasının aksine özellikle geç kapitalistleşmiş olan ülkelerde ekonomik liberalizasyon “yönetsel kapasitesi güçlü” otoriteryan siyaset biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Ekonominin liberalizasyonu ile “güçlü” devlet arasında bir ilişki kurmak; devleti toplumsal güçler arasındaki mücadelenin bir alanı olarak görmeyi değil, devletin kendisini toplumdan korumak için otoriterleştiği ve toplumu apolitize ettiği bir düzenlemeyi gerektirmiştir (Gürgen, 2013: 47). Ancak neoliberalizmin batıda görülen pratiklerinden farklı olarak Türkiye’de aşırıya kaçan otoriterleşme eğilimleri göze çarpmaktadır. 80’lerin sonundan itibaren ANAP’ın sınıf atlama vaatlerinin gerçekleşmediğinin görülmesi ve piyasacılığın teşvik ettiği tüketim kültürünün yarattığı “kültürel yozlaşma” nedeniyle liberal-muhafazakâr ittifak zayıfladıkça, muhafazakârlar İslamcı Hareket’e doğru yönelmeye başlamışlardır (Akça, 2011:29).

Neoliberalizm geniş anlamıyla sermaye sınıflarının çıkarları uyarınca devleti ve kapitalist ilişkileri yeniden yapılandırma girişimi; dar anlamıyla söz konusu yeniden yapılandırmaya yönelik tüm dünya üzerinde uygulanan politikaların bir ortalaması veya standartlaşmış politika demeti olarak tanımlanabilir. Neoliberal tanımına uyan rejimlere sahip ülkelerin kendilerine has neoliberalleşme tecrübeleri de bu dar tanıma denk düşmektedir. 2002 yılında tek başına iktidara gelen AK Parti, dar tanımıyla

neoliberalizmi, 2008 krizine kadar olan ilk iktidar döneminde görece eksiksiz uygularken, bu tarihten sonra bu tanımın sınırlarında dolaşan çoğunlukla da dışına taşan politikalara geçiş yapmıştır. AK Parti'nin iktidar biçimi otoriterleştikçe artık neoliberal olmadığı veya otoriterizmin neoliberalizme içkin olduğu yönünde görüşler yaygınlaşmıştır. Bu farklı yorumlardaki anlaşmazlık neoliberalizm kavramına yüklenen anlamla doğrudan alakalıdır. Neoliberalizmin teorik arka planına ve dünyadaki pratiklerine bakıldığında; toplumun depolitize edilmesi, karar alma mekanizmalarının siyasal süreçlerin dışına taşınması, kolektif yapıların tasfiyesi gibi unsurları bünyesinde barındırması anlamında bir otoriterlik neoliberalizme içkindir. Fakat AK Parti politikalarında 2008 sonrasında görülen otoriter eğilimler, neoliberalizme özgü otoriterliğin boyutunu bir hayli aşmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizme içkin olan otoriterlik, AK Parti'nin 2008'e kadar uyguladığı pratiklerde gözlenebilirken, sonrasında dozu giderek yükselen otoriter eğilimleri dar anlamda neoliberalizmin dışında değerlendirilmelidir. Ancak, sermayeye yeni birikim alanları açma maksadıyla kamusal varlıkların metalaştırılmasının; şaşmaz biçimde sermayenin çıkarına bükülen bölüşüm politikalarının; sermayenin maliyetini düşüren ve uluslararası rekabet gücünü artıran taşeronlaştırma ve güvencesizleştirme gibi politikaların AK Parti siyasetinin belirgin yüzü olduğu dikkate alındığında, AK Parti'nin geniş anlamdaki neoliberalizm çizgisinden hiç sapmadığı, bilakis istikrarlı biçimde neoliberal politikaları genişlettiği ve derinleştirdiği görülecektir.

1. 2008 sonrası Yeni Hegemonya: Rızadan Tahakküme Geçiş

AK Parti'nin 2002'den 2007'ye kadar olan iktidar dönemi rüştünü ispatlama, gelebilecek tepkileri nötralize etme ve güven sağlama evresi olmuştur. 2007 seçim zaferinden güç alan AK Parti, hegemonya stratejisini düzenleyerek, hâkimiyetini perçinlemek için devlet içi hiyerarşiyi yeniden belirlemiş; devlet organları ile ajanlarının tamamını hükümete bağlayarak bütün işlemleri tek bir elde toplamıştır (Öngen, 2011: 412).

2007 seçimlerinin kazanılmasından bir süre sonra; tüm dünyada kendini gösteren 2008 krizinin Türkiye'de, işsizlik artışları, küçük ve orta ölçekte işletmelerin iflasları, yeniden dağıtım mekanizmalarının gevşetilmesi şeklinde tezahürleri olmuştur. Buna bağlı olarak sermaye içi ittifaklar çözülmeye başlamış, demokratikleşme vaatlerinin tersine dönmesi ve uluslararası ittifaklarının çözülmesiyle birlikte AK Parti'nin hegemonya projesi hâkimiyetini yitirmeye başlamıştır.

“Tüm bu gelişmeler AK Parti’nin hegemonya projesi çerçevesinde biraraya getirdiği geniş koalisyonun farklı parçalarının farklı gerekçelerle de olsa geri çekilmeye başladığı ve bugüne kadar depolitize edebilmeyi başardığı konuların politikleşerek önüne gelmeye başladığı bir süreci tetiklemiştir. AK Parti hükümeti burjuvazi içi sermaye birikim ve bölüşüm gerilimlerini yönetebildiği, siyasal strateji ve kültürel-ideolojik alanlarda da iktidar bloğu içinde birliği sağlayabildiği dönemlerde otoriterleşme eğilimlerini gizleyebilmiş veya geciktirmiştir. Ancak, kapitalist sınıflar arasındaki yarılmaların belirginleştiği ve çatışma konularının çoğaldığı ve derinleştiği koşullarda ise daha kapsayıcı olmaya çalışan hegemonya stratejisinden vazgeçmek zorunda kalmıştır” (Akça, 2011:35-36).

Bu sürecin çok boyutlu ve tedrici olarak gelişmesi nedeniyle AK Parti’nin politikalarındaki dönüşüme belli bir milat atfetmek kolay değildir. Fakat hem kendi başına hem de tetiklediği dinamikler dikkate alındığında sürecin en önemli belirleyenlerinden biri olan 2008 ekonomik krizi, bu süreci başlatan önemli bir mihenk taşı olarak belirmektedir.

2. Rızadan Tahakküme Geçiş Stratejileri:

2008 krizine kadar olan dönemde, AK Parti’nin AB yönelimiyle başlattığı siyasal reformlar, liberal entelijansiya ve ulus ötesiyle kurduğu stratejik ortaklıklar, ekonomide yaşanan hızlı büyümenin yarattığı göreceli refah artışı, kamu reformları gibi atılımlar bu arızalı tarafların ön plana çıkmasını engellemiştir. Fakat 2008 sonrası dönem Türkiye’de ekonomik büyümenin yavaşlaması, derinleşen işsizlik sorunuyla beraber toplumsal tepkilerin görünür olmaya başladığı zamanlara denk düşmektedir. Özellikle kentsel mekânların inşası ve Soma, Ermenek gibi ihmalden kaynaklanan iş kazaları, AK Parti’nin sermaye sınıflarından yana olan tutumunu açığa çıkardığı oranda, AK Parti’nin sınıfsal karakteri deşifre olmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, AK Parti’nin, Gezi olaylarından itibaren belirginleşen otoriter tutumu nedeniyle liberal entelijansiyanın büyük bir bölümü ile yolları ayrılmış; eski ortağı Gülen Cemaati ile açıktan çatışmaya başlamıştır. Dolayısıyla iç politikada yaklaşık on senedir yürüttüğü koalisyonların dağılmasıyla yalnızlaşan AK Parti; dışarıda da “Yeni Osmanlıcılık” politikaları nedeniyle aynı akıbete uğramıştır. Kimlik politikalarında hedeflediği Sunni-Ulus projesi, önce laik kesimlerin yoğun tepkisiyle karşılaşmış, ardından Kürt hareketinin etkili muhalefetiyle akamete uğratılmıştır. AK Parti’nin burjuvazi içindeki çatışmaları idare edebilme kapasitesi oldukça zayıflamış; temsilcisi olduğu sermaye gruplarının artı

değere el koyma mekanizmalarının bağımlı sınıflarda yarattığı memnuniyetsizlikler kendini hissettirmeye başlamış; bu mekanizmaların üzerinde yükselen toplum projesine büyük oranda rıza gösterilmemiştir. Dolayısıyla AK Parti'nin, iktidarını inşa etmesini sağlayan mekanizmalar, toplumu bir proje etrafında bütünleştirmekte ve toplumdan rıza devşirmekte yetersiz kalmaya başlamıştır. Zor ve ağırlıklı olarak rızanın birlikteliğine işaret eden bir egemenlik biçimi olan hegemonyada “rıza”, siyasal temsiliyetin ötesinde bir içeriğe sahiptir. Buradan hareketle “AK Parti'ye rıza gösterenler” ifadesi kendi seçmenlerinden daha geniş bir onay dairesine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla AK Parti'nin hegemonyasını, sadece seçimlerde kazandığı oy oranları üzerinden anlamaya çalışmak eksik ve bazen de hatalı bir yaklaşım olacaktır.

AK Parti hükümetleri bir yandan yeni rıza/onay teknikleri geliştirerek, diğer yandan da eski mekanizmaları yenilere eklemek suretiyle zayıflayan hegemonyasını tahkim etme yoluna gitmiştir. Öncelikle seçmen tabanının büyük bir bölümünü oluşturan proleter sınıfların, kendisine alternatif arayışının önünü kesmek için harekete geçmiştir. Bunun için sosyal yardımların yoğunluğunu artırmış, ilişki ağlarını güçlendirmiştir. Vergi oranlarını, işçi ücretlerini, sosyal hakları burjuvazinin genel çıkarına uygun düşecek şekilde düzenlemiştir. İnşaat ve altyapı yatırımlarına hız vererek, hem kendi sermayedarlarını memnun etmiş; hem de “hizmet eden iktidar” imajını ön plana çıkarmıştır. Bürokraside cemaat kadrolarının tasfiyesinin ardından, organik bağ kurabileceği kadroları devşirebilmek için milliyetçi/mukaddesatçı ittifak arayışına girmiştir. İşçi sınıfının eylemliliğini bertaraf edebilmek için de kimlik politikaları üzerinden kutuplaştırma siyaseti izlemiş, iktidar gücünü kullanarak kendisine yakın sermaye sınıflarının elinde toplanmasını sağladığı medya kuruluşları üzerinden ideolojik yönlendirme kapasitesini arttırmıştır. Aşağıda bu yeni hegemonya inşasında kullanılan mekanizmalar açıklanmıştır.

2.1. Bağımlı Sınıfların Edilgenleştirilmesi

AK Parti'nin ilk döneminde, ücretleri baskılama ve emek gücünü denetim altında tutmak için, doğrudan siyasal zor kullanmadan, esnek çalışma ilişkileri, güvencesizleştirme ve sosyal yardımlar gibi dolaylı ama daha etkili kontrol biçimleri tercih edilmiştir. Çünkü serbest piyasa ekonomisinin taşeronluk ilişkileri ve dış kaynaklardan emek gücü edinimi gibi istihdam yapısının yeni biçimleri, devletin doğrudan kontrolünün,

yani siyasal baskının dışında kendiliğinden gerçekleştiği yanılması yaratmaktadır. Sendikasılaştırılan, pazarlık gücü olmayan, güvencesizleştirilen ve giderek yoksullaşan kesimlere yönelik siyasal iktidarın kontrolünde gerçekleştirilen doğrudan yardımlarla da bu kesimler hem hoşnut, hem de denetim altında tutularak siyaseten etkisiz kılınmaya çalışılmıştır (Gürgen, 2013). Fakat ekonomik büyümenin durması ve ağırlaşan yaşam koşullarıyla birlikte yükselen tepkilerin üstesinden gelmek için yeni önlemlere ihtiyaç doğmuştur.

12 Eylül 1980 darbe yönetimi, önceki dönemlerden gelen 1475 sayılı İş Kanunu üzerinde yaptığı değişikliklerle yola devam ederken sendikalar, toplu iş sözleşmesi ile grev ve lokavt mevzuatı için aynı yolu izlememiştir. 1983 tarihinde 2821 ve 2822 sayılı kanunlarla, 1963 tarihli Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt kanunları yürürlükten kaldırılmıştır. AK Parti'nin 2012'de getirdiği Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu da bu yasanın kısıtlayıcı yapısını korumuş, çeşitli maddelerle de sendikaları iktidara bağımlı bir alana çekmeyi amaçlamıştır. Yeni kanunda, yasa sendika kurma hakkını sadece işçi ve işverenlere tanımıştır. Fakat bu kanunla emekliler, çiftçiler, işsizler ve ev eksensli çalışanların sendikalaşma hakları kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca önceki kanunda bulunan işkolu esaslı sendikalaşma anlayışı korunarak; işyeri, meslek, bölge ve federasyon esaslı sendikalaşmaya imkân tanımamıştır. Yasayla beraber, altı aydan az kıdemli olan ve otuzdan az işçi çalıştıran işyerlerinde çalışan işçilerin sendikal tazminat hakları ellerinden alınmıştır. İşkollarıyla ilgili de yeni düzenlemeler getirilerek, daha önce 28 olan işkolu sayısı 20'ye düşürülmüştür. İşkollarının birleşmesiyle birlikte birçok iş kolunda barajı yükselerek, sendikaların mevcut üye sayısı ile baraj altında kalmasına neden olmuştur (Boratav vd., 2015: 69-70; Erdinç, 2011: 161).

2011 tarih ve 6111 sayılı Torba Kanunla, yıllar boyunca emekçiler lehine kazanılmış birçok ilkeye olumsuz müdahaleler yapılarak, kapsamlı bir emek karşıtı mevzuat düzenlemesi tek kanunda toplanmıştır. Kanunla, örgütlenme hakları ve sendikal haklar ağır yara alırken, iş güvencesi ortadan kaldırılmış, geçici süreli / güvencesiz / esnek çalışma teşvik edilmiş, düşük maliyetli işgücü yaygınlaştırılmış, işsizlik fonuna el atılmış, çalışma güvencesi ve sosyal güvenlik piyasaya terk edilmiştir.²

2 “ İşçiler için, işyerlerinde, iş sağlığını ve güvenliğini temin etmek üzere çıkarılan 6331 sayılı Kanun, kaçınılmaz olarak düzenleme yapılması yerine gündelik ihtiyaçları giderilmesi ve her alanda olduğu gibi işçi sağlığı alanında da pazar yaratma kaygısıyla hareket eden yaklaşımın ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Bu kanundaki işçi sağlığı ve iş güvenliği tedbirlerine ilişkin temel düzenlemelerin çoğu zo-

Emek örgütlenmelerinin önüne set koyularak etkisiz hale getirilmesi, işçi sınıfının ücret ve elverişli çalışma koşulları gibi varoluşsal taleplerini dizginlenmesi hatta geriletilmesini beraberinde getirmiştir. Sendikalar aynı zamanda, kamusal hizmetlerin ve kamusal varlıkları sermayenin tasarrufuna tabii kılma girişimlerine karşı gelişen toplumsal muhalefetin örgütsel çekirdeği konumundadır. Dolayısıyla sendikaların etkisizleştirilmesinin piyasalaştırma patikasının düzeylen bir etkisi de olmuştur.

Türkiye’de açık işsizlik oranı Temmuz 2014 TÜİK verilerine göre %9.3 olarak hesaplanmıştır. Fakat TÜİK’in işsizlik oranı; eksik istihdam ve örtük işsizleri hesaba dahil etmeden sadece açık işsizleri kapsamaktadır. İşsizlik oranı eksik istihdam ve örtük işsizler dahil edildiğinde %20.7’ye ulaşmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de işsizlik emekçiler için varoluşsal bir sorun olmanın yanı sıra; çalışanlara vad edilen uzun çalışma saatleri, kayıtdışı ve esnek istihdam koşulları ve işyeri şiddetinin de zeminini hazırlamaktadır (Boratav vd., 2015: 74).

Sendikal örgütlenmelerin geriletilmesi, grev haklarının fiilen kaldırılması, sarı sendikalar veya sendika yönetimlerinin yönlendirmesiyle grevlerin etkisiz kılınması gibi yöntemlerle emek hareketleri kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunun en açık örnek olarak; 2013 Mayıs ayındaki Türk Hava Yolları grevinde, grev çağrısı yapan Hava İş Sendikası’nın, yaptığı grev çağrısının arkasında durmaması, grev sonucu atılan 305 işçinin sorumluluğunu almak istememesi gösterilebilir. Fakat grevlerin önü alınamayıp, toplantı ve gösteri yürüyüşlerine dönüştüğü takdirde, polis zorunun devreye sokulduğu görülmektedir. Örneğin, metal direnişinde başı çeken Oyak Renault işçileri, hükümet yanlısı (sarı) sendika ve sermayedarların işbirliğiyle tertipledikleri girişimlere direnmiş,

---

runlu değil, ihtiyari önlemleri içermektedir. 2012 tarih ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve İş Güvenliği Kanunu ise, “iş cinayeti” olarak tanımlanan, yaralanmalar ve ölümlerle sonuçlanan birçok iş kazasının ardından, bir yandan toplumsal baskının diğer yandan da uluslararası alanda benimsenmiş ILO’nun karar ve sözleşmelerinin etkisiyle, gecikmeli olarak devreye sokulmuştur. İş kanunun 23 maddesi düzenlenmiş; birçok maddede ek ve değişiklik yapılırken, kimi maddeler de yürürlükten kaldırılarak yeni kanuna taşınmıştır...2014 tarih ve 6552 sayılı Torba Kanun’la, İş Kanunu’nun sekiz maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bu Kanun ayrıca, madencilik, sigorta, vergi, ihale, teşkilatlanma, devlet memurları, eğitim, orman, afet, usul hukuku, avukatlık, ticaret, belediyeler, elektrik, posta, özelleştirme, yargı kararlarının uygulanması, internet ortamında yayınlar gibi birçok alanda 68 kanunda değişiklik ve eklemeler yapmıştır. 6552 sayılı Kanun’un belirgin özelliği, güvencesizi işçi çalıştırılmasını ve güvencesizliği kurallaştırmasıdır. TBMM’ye sunulan ilk halinde taşeronluğu her alana yayacak ve daha da meşrulaştıracak olumsuz düzenlemeler, tepki üzerine komisyon görüşmeleri sırasında kanundan çıkarılmasına rağmen taşeronlaşma kanunlaşmıştır”(Boratav vd., 2015:62-63, 67).

fakat polis saldırısına maruz kalmışlar ve gözaltına alınmışlardır. Yine, Yatağan İşçilerinin Özelleştirme karşıtı direnişi valilik tarafından yasaklanmış, Ankara yürüyüşüne giden otobüslerine geçiş izni verilmemiştir. Bütün bu uygulamalara ve baskılara rağmen, İzban grevi, Kazova direnişi, Amasya Yeni Çelteç açlık grevi eylemleri gibi amacına ulaşmayı başarmış eylemler de bulunmaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, eylemlerin yeni haklar kazanmaktan çok elindeki hakları kaybetmemek veya ağırlaşan çalışma şartlarının yükünü hafifletme amacı taşımasıdır. Dolayısıyla savunma durumuna sıkıştırılan emek hareketinin olası kazanımları, burjuvazinin ve iktidar partisinin “emeğe saygı” hanesine artı puan getirirken, işçi sınıfı için sadece mevcut hakların korunmasıyla sınırlıdır.

AK Parti’nin işçi sınıfını denetim altında tutmasını kolaylaştıran unsurlardan biri de; neoliberal politikaların yardımıyla esnekleştirdiği istihdam yapısı ile emek piyasasının gittikçe parçalı bir nitelik kazanmış olmasıdır. 90’larda başlayan Kürt göçü, 2000’li yıllarda ve Afrika ve Orta Doğu’dan gelen göçmenler, Türkiye’de ucuz işgücü ve esnek istihdam koşullarının ulusal bir strateji haline getirilmesiyle birlikte düşük ücretli ve güvencesiz işlerde tutunmaya çalışmışlardır (Akça ve Özden, 2014:32). 2010 ve sonrasında Arap Baharı’nın etkisiyle iç-savaş yaşanan ülkelerden (özellikle Suriye’den) gelen çoğu genç mülksüz kitleler insanlık dışı şartlarda çalıştırılarak, işgücünün sömürü toleransını yükselterek işgücü maliyetlerinin aşağı çekilmesini kolaylaştırmışlar; aynı zamanda yaygınlaşmış taşeron ilişkileri sayesinde düşük katma değerli üretim yapan firmaların uluslararası rekabet gücünü arttırmışlardır. İşçi sınıfının en alt katmanında bulunan bu kesimlerin, ücretler üzerindeki aşağı yönlü baskının sorumluları olarak görme eğilimi, sömürünün sınıfsal boyutunu perdeleyen bir eğilimdir. İşçi sınıfının kendi arasındaki farklılaşmaların derinleşmesi, AK Parti tarafından daha kolay denetim altında tutulmalarını sağlamakta, yönetim kapasitesini arttırmaktadır.

Fakat AK Parti’nin işçi sınıfına yönelik düzenlemeleri uzun vadede eğitim alanında gerçekleştirilmektedir. Eğitim sistemi 4+4+4 şeklinde adlandırılan formatta düzenlenmiş ve imam hatip okullarının sayılarının artırılması hedeflenmiştir. 4+4+4 sisteme göre dört yıl temel eğitim alındıktan sonra öğrenciler mesleki uzmanlaşmaya yönlendirilmektedir. Uzmanlaşma alanını tercih eden çocukların bir an önce meslek sahibi yapılmak istenmesinin altında, bu çocukların erkenden kapitalist üretim sürecine katılması, erken yaşta fabrika ve atölyelere çekilmesi yatmaktadır. Özellikle erkek

öğrencileri, ucuz işgücü saflarına katma amacı taşıyan bu proje, İslamcı burjuvazinin ve KOBİ'lerin birikim modeline uygun olarak Asya ülkeleriyle rekabet gücünü arttıracak olan ucuz emek havuzunun genişletilmesine hizmet etmektedir. Bu eğitim projesi kıdem tazminatlarının budanması, esnek çalışma gibi mikro reformlarla esneklik politikalarıyla birbirini tamamlayıcı niteliktedir (Sönmez ve Kozanoğlu, 2012: 197-198, 215-216). Kadınların anne kimliğine vurgu yaparak toplumsal hayattaki rolünü bu kimliğe indirgenen muhafazakâr söylemin uzantısı olarak uygulanan bu politikalar, kadınların eğitim fırsatlarından mahrum bırakılmasına; görece sağlam bir iş güvencesi, sosyal güvenlik ve yüksek ücret imkânlarına ulaşamamalarına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu eğitim projesinin yapılandığı sistemde kadının yeri, ya karşılığı ödenmeyen ev içi emeğe ya da düşük ücretli, kayıt-dışı, örgütsüz ve güvencesiz emek saflarına tekabül etmektedir.

AK Parti'nin eğitim sisteminde değişikliği getirmesinde “dindar nesil” yaratma amacının yanı sıra, kamuoyu araştırmalarının da gösterdiği üzere en fazla oyu ev hanımlarından alması da önemli bir etkidir. Parti'nin geçim yardımı, okul-çocuk için verilen desteklerle etki alanına aldığı ev hanımlarının, özellikle muhafazakâr aile yapılarında emek sürecini olabildiğince yalnız sürdürmesi dolayısıyla “kendisinden olmayan” ile iletişim ve sosyalizasyon düzeyi düşük seyretmektedir. Bu da AK Parti'ye olan siyasal yönelimi kolaylaştıran, en azından mevcut yönelimin muhafaza edilmesini sağlayan bir ilişkisel koruma kalkanı yaratmaktadır. Diğer yandan bu eğitim projesi, AK Parti tabanında, hala umdukları muhafazakârlaşmayı bulamamış kesimlerin desteğinin sürekli kılınması açısından önemlidir.

2.2. Borçlandırmayı Yönetim

Türkiye’de ve dünyada neoliberal paradigmanın hâkimiyeti, toplumların hem bireysel hem de kamusal olarak borç sarmalı içerisine girmelerine neden olmuştur. Borçlanma ve finansman sadece ekonomik bir araç olmanın ötesinde, belli bir yönetim ilişkisini de inşa etmektedir. Lazzarato’ya göre bu yönetsellik, bireyleri ve toplumların geleceğini denetim altına almayı amaçlamaktadır: Neoliberal politikaların biçimlendirdiği toplumlar, toplumsal iş bölümüne dair adlandırmaların tamamı borçlandırılmış tüketiciye, borçlandırılmış kullanıcıya ve nihayet, borçlandırılmış vatandaşa dönüştüren öznel “borçlandırılmış” insan figürü tarafından kuşatılmıştır. Borç ekonomik bir aygıt

olarak gördüğü işlevin yanında, aynı zamanda yönetilenlerin davranışlarının belirsizliğini azaltmayı hedefleyen hükümetin bir güvenlik tekniğidir. Yönetilenleri “söz vermek” yani borcuna sadık kalkmak için eğiterek, kapitalizm “geleceği peşinen denetim altına” almaktadır. Zira borç yükümlülükleri şimdiki davranışlar ile gelecekteki davranışlar arasında eşdeğerlilikleri öngörür, hesaplar, ölçer, tesis eder ve böylece kapitalizmin şimdi ile gelecek arasında bir köprü atmasına olanak tanır. Önemli olan geleceği ve onun imkânlarını şimdiki iktidar ilişkilerine indirgemek ve böylece geleceği nesnelleştirerek onu şimdiden denetim altına almaktır. Bu nesnelleştirme çalışma zamanının doğasından bambaşka bir mahiyete sahiptir; zamanı nesnelleştirmek, üzerinde peşinen denetim kurmak geleceğin barındırdığı tüm seçim ve karar olanaklarını kapitalist iktidar ilişkilerinin yeniden üretimine bağımlı kılmak anlamına gelir. Böylece borç ücretlilerin ya da genel olarak nüfusun şimdiki emek süresini kendine mal etmekle kalmaz, aynı zamanda kronolojik olmayan zamanı, her bir kişinin ve bütün toplumun geleceğini herkesten önce ele geçirir (Lazzarato, 2014: 38, 43-44). Taşkale borçlanmanın bireyler üzerindeki etkilerini şu şekilde açıklar:

“Borçlanma bireyi gelecek tasavvurundan yoksun bırakan neoliberal bir yönetimsellik biçimidir. Borç, kolektif tepki verilmesine de meydan okur; çünkü bir yönetimsellik biçimi ve kapitalist serbest piyasa ekonomisinin bir parçası olarak görülmekten ziyade, “bireysel kader” olarak görülüp doğallaşır. Böylelikle kolektif tepki veremeyen, izole olmuş ve parçalanmış bir karaktere bürünen birey için borç, acısı bireysel olarak çekilen kolektif bir fenomene dönüşür. Birey kendisini perişan eden, borç batağında yüzmesini sağlayan toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulları sorgulamak yerine kendi kendisini suçlamaya yönlendirilir. Kaygı ve tecritle yüz yüze kalan birey, böylece daha kolay yönetilebilir biri haline gelir. Bu bağlamda borç, radikal toplumsal değişimi etkisiz hale getirmeyi amaçlayan neoliberal bir yönetimsellik biçimi olarak görülmelidir. Sırtına borç semeri vurulmuş bir halde yaşaması istenen birey böylece direnemeyecek, tepki veremeyecek hale gelir. Borcun öznesi, işsizliğe ve borç rejimine karşı ortaya çıkan bireysel tepkileri toplumsallaştırmayıp, piyasanın kâr maksimizasyonu ve risk minimizasyonu düşüncesiyle sürekli yeniden üretilip yönetilir. Bu yollar bireyin diğer güvencesiz gruplarla dayanışması engellenir. Güvencesizliği ortaya çıkaran yapısal koşulları düzeltecek toplumsal eylem mekanizmaları da bastırılır” (Taşkale, 2015: 158-160).

1990’ların sonlarında ve 2000’lerin başlarında kriz yaşayan pek çok Doğu Asya ve Latin Amerika ülkesinde olduğu gibi; Türkiye’de özellikle 2000’li yıllarda dünya ekonomisiyle

rekabet edebilirliğini arttırmak ve kriz sonrası hızlı büyümeyi sağlamak için emekçilerin ücretleri sürekli baskılanmıştır. Bu süreçte kredi kullanımının teşvik edilmesiyle gelen tüketim artışları, yüksek büyümeyi olanaklı kılmıştır. Bu süreçte tüketici kredileri, ücretlilerin geçim sıkıntılarına geçici bir çözüm üretirken, ücret artışını ikame edici bir işlev görmüştür. Fakat bu eğilim kriz süreci atıldıktan sonra da devam ettirilmiştir. Emek piyasalarındaki bu dönüşüm, emek gücünün yeniden üretimini de giderek daha belirsiz hale getirerek, kredi geri ödemelerinin yapılmasını da güçleştirmiştir. Emek piyasalarını düzenleyen kuralların gevşetilmesiyle birlikte yaygınlaşan güvencesiz ve esnek istihdam biçimleri bir yandan geçici işsizlik ya da ücretlerin geç ödenmesi gibi durumlarda kredinin bir ücret ikamesi gibi kullanılmasına neden olurken, diğer yandan kredi geri ödemelerinin düzenli yapılabilmesini de giderek daha imkânsız hale getirmiştir. Böylelikle, özellikle konut kredisi gibi uzun vadeli olan kredi türlerinde, iş ve gelir güvencesizliği borçlanmanın getirdiği baskının daha da artmasına yol açmaktadır. Güvencesizliğin yüksek olduğu bir emek piyasası borçlu emekçileri daha kötü çalışma koşullarını, uzun çalışma saatlerini, zorunlu ücretsiz işten çıkarmaları ya da düşük ücretle fazla mesai yapmayı kabul etmek zorunda bırakmaktadır. Böylelikle borç emekçi sınıfların omuzlarında bir yük olduğu kadar, sermaye açısından da giderek önem kazanan bir denetim mekanizmasına dönüşmüştür. AK Parti döneminde Türkiye ekonomisi giderek bir borçlar ekonomisi halini almıştır. Kamu sektörü borcunun yerini özel sektör borcunun aldığı bu süreçte, bir yandan şirketlerin yurt dışı borçları hızla artarken, diğer yandan hane halkları daha önce Türkiye’de hiç tanık olunmamış bir şekilde bankalardan borçlanmaya başlamışlardır. Böylelikle 2000’li yıllarda bireyler için bankalardan konut sahibi olmak ve temel ihtiyaçları karşılamak için borçlanmak giderek sıradanlaşmıştır. TCMB Finansal İstikrar Raporları’ndaki verileri dayanarak Türkiye’de, 2003 ve 2013 yılları arasında hanehalkı borçlarının GSYİH’ye oranla %3.0’dan %23.8’e, hanehalkı kullanılabilir gelirine oranla ise %7.5’ten %55.2’ye çıktığını görülmektedir. Tüketici kredilerinin hızla artmasında konut kredilerinin yanı sıra, ihtiyaç kredileri ve kredi kartlarından yapılan borçlanmadaki artış da kilit rol oynamıştır. Dayanıklı tüketim malları ve temel ihtiyaçları karşılamak için kullanılan bu kredilerdeki artış Türkiye’de AK Parti döneminde görülen tüketime dayalı büyümenin sürdürülebilmesinde önemli bir etken olmuştur. 1990’larda özel tüketim GSYİH’nin ortalama %68’ini oluştururken, bu oran 2001 krizinden 2013 yılında %71’e ulaşmıştır. (Boratav vd., 2015: 169, 178). 2002 yılında hanelerin toplam kredi tutarının tüketimlerine oranı %2.6’dan 2010 yılında %21.7’ye yükselmiştir (Karahanoğulları, 2012: 133-134)

Türkiye’de bireysel borçlanmadaki artış da, baskılanan reel ücretlerin yanında, halkın tüketim kalıplarında yaşanan dönüşüm de doğrudan belirleyici olmuştur. Türkiye’de bankaların bireysel bankacılıkta giderek uzmanlaştığı bu süreçte, özellikle düşük gelirli hane halklarına ve ücretli çalışanlara verdikleri kredileri nasıl bu denli hızla artırabildikleri, talep dinamiklerini etkileyen faktörler göz önüne alındığında açıklık kazanmaktadır. Bu süreçte ilk aşamada göze çarpan gelişmeler olarak, teknolojik açıdan ileri ürün kullanımından, uluslararası markaların hızla Türkiye pazarına girmesinden ve AVM’lerin hızla yaygınlaşmasından da anlaşılabileceği gibi, tüketim kalıpları hızla değişmiştir. Değişen tüketim kalıpları emek gücünün yeniden üretiminin parasal maliyetini arttırırken, bu duruma uyum sağlamaya çalışan emekçi sınıflar artan tüketim harcamalarını giderek borçlanma yoluyla karşılamaya başlamışlardır. Bilhassa 2005 yılı sonrasında verilmeye başlanan uzun vadeli konut kredilerinin etkisiyle, bireysel kredilerde konut borçlanması toplam hane kredilerinin üçte birine yükselmiştir. Otomobil kredileri ilk zamanlarda %89 paya sahipken sonraki yıllarda toplamdaki payı %3'lere düşmüştür. Dolayısıyla, hane halkı borcu denildiğinde %37'sinin konut ve otomobil kredilerinden oluştuğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu krediler geçim sıkıntısı nedeniyle yapılan borçlanmalardan ziyade belli düzeyde bir gelire sahip olan bireylerin borçlanmalarıdır. Geçim sıkıntısı ile ilgili üzerinde durulması gereken, ihtiyaç kredileri ve kredi kartı ile yapılan borçlanma tutarlarıdır. İhtiyaç kredileri, çoğunlukla daha önceki bir borcu kapamak amacıyla kullanılan kredilerdir. İhtiyaç kredilerinin toplamdaki payı 2004 yılında %22 den 2014'te %41'e yükselmiştir. Kredi kartı borçlanma oranları ise 2013 sonunda %25 iken, BDDK'nın aldığı kısıtlayıcı tedbirler ile 2014 ortasında %22'ye düşürülmüştür. Kredi kartı borçlanması ve ihtiyaç kredilerinin toplamı, bireysel krediye oranı %63'ü aşmış bulunmaktadır. Aile borçlanması ya da bireylerin borç yükü üzerinden değerlendirme yaparken sadece bankalar üzerinden borçlanmalara odaklanmak yeterli değildir. Zira toplumsal yapıda senetle ve dövizle borçlanmanın yanında hatır gönül ilişkisiyle ve verisiye alışveriş yoluyla borçlanmalar da oldukça yaygındır. Dolayısıyla borçlanmanın bu boyutu dikkate alındığında, borçlanma oranlarının çok daha yukarılarda seyrettiği tahmin edilebilir (Boratav vd., 2015: 169, 178; Sönmez, 2015: 185-187).

Türkiye’deki emekçi sınıflar bir yandan değişen tüketim kalıpları karşısında artan harcamalarına borçlanma yoluyla ayak uydurmaya çalışırken, öte yandan emek piyasasındaki artan güvencesizleşme de borçlanma artışında önemli rol oynamıştır. Ne

var ki, güvencesiz ve düşük gelirli işlerde çalışan işçilerin kredi kartı borçlanmalarını giderek ücret ikamesi amacıyla kullanmak durumunda kalmaları ciddi maliyetlerle karşılaşmalarına yol açmaktadır. TCMB'nin 2008 yılı finansal istikrar raporunda ihtiyaç kredilerinin aynı zamanda kredi kartları borçlarını ödemek için de kullanıldığı belirtilmektedir. Bu durum borcun borçla çevrildiğini göstermektedir. Ocak 2009 – Şubat 2015 döneminde tüketici kredisi veya kredi kartı borcu dolayısıyla yasal takibe alınan kişilerin sayısı 2 milyon 981 bine ulaşmıştır. Borçlanmadaki artışla ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken temel nokta, bu borçlanmanın genellikle düşük gelirli gruplar ve ücretli çalışanlar tarafından yapılıyor olmasıdır. 2009 ile 2011 yılları arasında toplam tüketici kredisi kullanıcılarının her yıl yaklaşık % 70'ini aylık 2000 TL'nin altında kazananlardan oluşturmaktadır (Boratav vd., 2015: 173-177).

Neoliberal sistemin getirdiği ve AK Parti'nin yaygınlaştırdığı bir diğer borçlanma şekli ise öğrencilerin borçlandırılmasıdır. Öğrencilerin eğitim için borçlanmaları, gelecek planları da büyük değişime uğratarak, eğitim tecrübelerini kökünden değiştirmektedir. Borçlandırma, toplumsal sorunlara ilgi duyan ve sorgulayıcı bir eğilim içerisine giren öğrencilerin eylemlerini ve gelecekle ilgili piyasanın kurallarına göre tasarlamak durumunda bırakarak, konformist bir hayata adapte eder. Bu nedenle borçlanmanın disipline edici ve denetleyici nosyonunun öğrenciler üzerinde verdiği sonuçlar, toplumun duyursızlaştırılması ve depolitize edilmesi açısından özel bir öneme sahiptir (Taşkale, 2015: 158-159).

Türkiye'de 2000-2001 krizi sonrası 57. Hükümet döneminde başlatılan IMF'nin yapısal disiplin politikalarını eksiksiz devam ettiren AK Parti iktidarı döneminde, dünyadaki konjonktürel finansal genişlemenin de etkisiyle birlikte ekonomik düzleşme çıkmıştır. İstikrarlı büyümenin yaşandığı ve köklü kamu reformlarının gerçekleştiği bu dönem, AK Parti hükümetine ve 'tek parti iktidarı'na mal edilerek, hem siyasal hem politik istikrar için bir tek parti hükümetinin zaruri olduğu düşüncesinin yaygın olarak kabul görmesine neden olmuştur. Önceki koalisyon hükümetleri istikrarsızlık, köklü reformların ertelenmesi ve parlamenter sistemin kilitlenmesi gibi sorunlardan sorumlu tutularak, popülist ve yolsuzluğa meyilli olmakla suçlanmışlardır. Nitekim "güçlü hükümet" tartışmalarıyla birlikte artan "istikrar söylemi" AK Parti'nin hegemonyasını kurma girişiminde önemli bir rol oynamıştır. Sonuçta 2002 öncesi kaosu hâkim olduğu

bir dönem olarak mahkûm edilirken, sonrasında oluşan yeni denge istenilir bir durum olarak resmedilmiştir (Hoşgör, 2014:297-298).

Yaratılan bu istikrar söylemi, bilhassa borçlandırılmış kesimlerde anlamlı bir karşılık bulmuştur. Özellikle politik tercihlerin belirlenmesi konusunda varoluşsal bir öneme sahip olan geçim kaygısı üzerinden kurulan bu 'istikrar söylemi'yle AK Parti, mevcut siyasal ortamda kendisi haricindeki seçeneklerin tek başına iktidar olamayacağı mesajını vererek, alternatif tercihlerin belirsiz bir geleceğe yönelmekle eşdeğer olduğu algısını yaratmayı amaçlamıştır. Bu söylemle, AK Parti iktidarı ile daha önce yaşanmış olan ekonomik ve siyasal kriz ortamı arasında bir dikatomi kurularak, geçim kaygısını derinden hisseden kesimler güvencesiz konumları üzerinden tehdit edilmiştir. Üçlü koalisyon döneminde başlatılan ve AK Parti döneminde süratle uygulanan yapısal uyum programı doğrultusunda, bir yandan ücretlerin düşürülerek borçlanmanın teşvik edildiği diğer yandan da emeğin güvencesizleştirildiği hatırlanırsa, güvencesiz kesimlerin nasıl bir kısıpaca alındığı açıkça görülebilmektedir. AK Parti bir yandan emeğin güvencesizleştirilmesi ve borçlandırılmasına neden olacak politikalar izlemiş, diğer yandan da borçlandırılmış ve güvencesizleştirilmiş emekçileri istikrar söylemiyle yürüncesinde tutmayı hedeflemiştir. Yılmaz'a göre; siyasal iktidar ile yoksullar arasında çifte borçlandırma yoluyla çift taraflı işleyen özgül bir bağlanma ortaya çıkmaktadır. Bu borçlanma olanağının devamlılığı hem sosyal transferlerin sürekliliği hem de siyasal iktidarın devamlılığına dayalı iktisadi istikrarın sürdürülmesiyle düğümlenmiştir. İktisadi borçlanma süreçleri, sosyal politika pratikleriyle beslenen bir siyasal borçlanma sarmalıyla da iç içe geçmiştir (Yılmaz, 2013: 62-63). AK Parti gerek yerel yöneticiler aracılığıyla gerekse partinin en üst kademesinden, siyasal alacakların karşılığının verilmemesi halinde, sosyal yardımların ve hatta sağlanan en temel hizmetlerin kesilebileceğini dillendirerek "istikrar" söylemine bu tehdit örtük olarak yerleştirmiştir.

Neoliberal dönemde sermayenin merkezileşmesiyle birlikte küçük esnaf ve zanaatkarların içine dâhil olduğu küçük burjuvazi rekabet yönünden dezavantajlı konumları nedeniyle sermayenin en zayıf halkası konumuna düşmüştür. Bu yüzden Türkiye'de ekonomik kırılmanın yansımaları doğrudan küçük burjuvazi üzerinden izlenebilmektedir. TÜİK'in verilerine göre 'kendi hesabına çalışan' şeklinde tanımlanan esnafın oranı 2009 yılında %20.8 bulunurken, 2013'te %18.7'e düşmüştür. 2015 yılındaki verilere

göre 2 milyon 868 bin esnafın % 82'sinin, (2.366.000 kişi) Bağ-Kur prim borcu bulunurken, borçlu esnafın %44'ü (1.061.000 kişi) borçlarını yapılandırmıştır

AK Parti'nin uyguladığı neoliberal politikalar, küçük esnaf ve zanaatkarların büyük sermayedarlar tarafından yutulmalarına salık vermiş olsa da; bu sınıflar, enflasyonun stabil düzeyde kalması, uygun kredi ve borçlanma imkanlarına kavuşmaları, özellikle AK Parti iktidarının ilk yıllarında yakalanan hızlı büyümenin nimetlerinden faydalanmaları ve piyasanın daraldığı dönemlerde bazı teşviklerden yararlanma olanaklarına kavuşmaları dolayısıyla hükümeti destekleyen saflarda yer almışlardır. AK Parti'nin burjuvazinin genel çıkarına uygun politikaları da, sağlanan bu desteğin önemli nedenlerinden biridir. Dolayısıyla, AK Parti'nin istikrar söyleminin hedefinde çoğunluğu borçlu olan küçük burjuvazi de yer almaktadır.

AK Parti'nin hegemonyasını sağlamlaştırdığı 2008 krizine kadar olan dönemde, istikrar söylemini dolaşıma sokmuş fakat iktidarını kaybetme korkusu yaşamadığı için tehditvari boyutunu çok fazla ön plana çıkarmamıştır. Özellikle Gezi olayları sonrasında ve 2015 Haziran seçimlerinde tek başına iktidar olmasına izin vermeyen seçim sonuçları akabinde bu borç-istikrar düzleminde inşa edilen bu yönetim ilişkisini hayata geçirmiştir. 2015 Haziran seçim sonuçları sonrasında, Erdoğan döviz kurlarındaki yükselişi olası koalisyon hükümetinin bir emaresi olarak yorumlarken, kurucu milletvekili Burhan Kuzu'nun “milletimiz kaosu seçti, hayırlı olsun” ifadesi tarzında AK Parti cehanından gelen beyanlar ‘istikrar söylemi’nin tehditkâr boyutunu ifşa etmiştir. AK Parti’nin tek başına iktidarıyla özdeşleştirilen ‘istikrar’ mefhumu, AK Parti ülke idare etme kapasitesini yitirdikçe iktidarın merkezileşmesinin ve otoriterleşmesinin önündeki engellerin aşılması şartına endekslenmiştir. Bu koşullanma kimi zaman bir referandumun onaylanması, kimi zaman sınır ötesi bir harekât kararının alınması, bazen de bürokratik ve hukuki engellerin kaldırılmasına yönelik bir talep şeklinde kendini göstermektedir.

Sonuç olarak AK Parti, proleterleşmiş ve güvencesizleşmiş kesimlerin, bir yandan örgütlenme ve ifade özgürlüklerini bastırırken diğer yandan da borçlu olma hallerini hatırlatarak istikrarsızlıkla tehdit etmektedir. Oysaki kendi iktidarı döneminde yaşanan muazzam proleterleşmeye, güvencesizleşmeye ve borçlanmaya salık veren uyguladığı neoliberal politikalarıdır. Bir taraftan da devlet kurumları aracılığıyla uyguladığı sosyal politikaları, dini motiflerle partinin bir himmeti olarak sunarak bir karşılıklılık ilişkisi yaratmaktadır. Bu karşılıklılık “lütüfta bulunduğuş” kesimlerin partiye minnet

etmesini ve gittikçe kötüleşen yaşam şartlarına seslerini yükseltmelerini engellemeyi amaçlamaktadır. AK Parti, bir taraftan saflarına katılma çağrılarıyla işçilere bireysel imkânlarıyla kolaylıkla erişemeyecekleri fırsatlar sunarken diğer taraftan da kolektif eylemlere yönelik tahammülsüz tutumuyla; hakların sınıf mücadelesiyle değil klientalist ilişkiler yoluyla kazanılabileceğini vaaz eden fakat bireysel özgürlüklerin sadece partinin İslamcı/muhafazakâr sınırlarında makul karşılandığı amorf bir ferdiyetçiliğin önderliğini yapmaktadır. AK Parti, yeni eğitim sistemiyle, temsilcisi olduğu burjuvazinin ihtiyaç duyduğu vasıfta işçi yetişmesini sağlayacak düzenlemeler getirmekte; aynı zamanda kadınların ev dışı çalışmalarını zorlaştırarak, en iyi ihtimalle emek sürecinin daha yoğun kontrol altında tutulduğu güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmaya mahkûm ederek muhafazakâr/islami gündemini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

2.3. Sermaye, İktidar, Himmet Üçgeni

AK Parti'nin özellikle otoriter karakterinin belirgin hale geldiği dönemlerinde, sınıflardan özerk bir yapıya evrildiği görüşü oldukça yaygındır. Fakat bu yaklaşımda, AK Parti'nin burjuvazinin hâkim kanadı olan Büyük burjuvazinin değil diğer fraksiyonların temsilciliğini üstendiği gözden kaçırılmaktadır. AK Parti'nin Büyük burjuvazi ile çatışma içine girmesi, -kısa vadede de olsa- kendi burjuvazisinin çıkarlarına yönelik politikalar izleyemeyeceği anlamına gelmemektedir. AK Parti'nin özellikle ideolojik yönelimlerinin etkisiyle kendi burjuvazisinin çıkarlarını zedeleyecek hamleleri karşısında bu kesimlerden caydırıcı bir reaksiyon görmemesinin nedenlerinden biri, Türkiye'de burjuvazi ile devlet seçkinleri arasında gelişen tarihsel ilişki biçimine dayanmaktadır. Türkiye'de burjuvazi ve devlet seçkinleri arasındaki ilişkilerin tarihsel gelişim serüveninin, Batı modellerinden ayrılan bu yönü, burjuvazinin hem devleti yönlendirme kapasitesinin hem de faaliyet çerçevesinin hukuksal zemine oturtulması sağlanamamış, bu yüzden de burjuvazi (hâkim fraksiyonun buyruğuyla) devlet aygıtının müdahalelerine açık hale getirmiştir.

Dolayısıyla AK Parti'nin görece özerklik kapasitesinin bu denli geniş olmasını sağlayan unsur öncelikle Türkiye'de burjuvazinin devletle olan bağımlılığıdır. Bu bağımlılık özelleştirme, kamu ihaleleri yoluyla burjuvaziye yeni birikim alanları açılması şeklinde olabildiği gibi vergilerin veya ekonomik faaliyetlerin hukuksal denetiminin keyfiliği üzerinden tesis edilebilmektedir. Örneğin burjuvazinin güçlü üyesi Koç Holding'in de içinde bulunduğu ortak girişim grubuna verilen Üçüncü Köprü İhalesi Özelleştirme

Kurulu tarafından iptal edilerek, AK Parti'nin organik burjuvalarından biri olan İçtaş İnşaat'a bırakılmıştır. Diğer bir örnek; medyada hükümet karşıtı tutumuna karşılık Doğan Grubu'na 5 milyar dolar vergi cezası kesilmesinin ardından, 2011 seçimlerine 25 gün kala af yasasından faydalandırılarak cezasını 940 milyona düşürülmesi de söz konusu keyfiliği net biçimde göstermektedir. Burada üzerinde durulması gereken öncelikli konu, hükümetin devlet kurumlarını eleştirel düşüncüyü bastırmak için kullanmasının sakıncalarından ziyade, Türkiye'deki kapitalistlerin ancak vergi kaçırma ve usulsüzlük yoluyla kazanç sağlamalarına olanak veren ekonomik yapının varlığıdır. Kayırma ve rant aracılığıyla yürütülen sistemde, vergi kaçırmadan usulüne uygun çalışan firmalar otomatik olarak rekabete yenik düşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu durum burjuvazi arasındaki bir rekabet ölçütü olması açısından işçi sınıfını ilgilendirmiyor gibi görünse de; kaçırılan doğrudan vergilerin maliye tarafından dolaylı vergilerle telafi edilme eğilimi, maliyetten kısmak için firmaların sigortasız işçi çalıştırması ve güvenlik önlemlerini almaması, karşılığı ödenmeyen mesai saatlerinin artması gibi belirlenimler nedeniyle işçi sınıfını doğrudan etkilemektedir. İkincisi ise AK Parti'nin inşaat ihaleleriyle palazlandığı organik burjuvazisinin hakim fraksiyon konumuna gelecek güçte olmamasıdır. Organik burjuvazinin birikimini AK Parti'nin sağladığı olanaklara borçlu olması dolayısıyla, parti desteği olmaksızın Büyük burjuvazi ile rekabet edebilecek kudrete sahip değildir.

İlk iktidar döneminde burjuvazinin farklı kanatları arasında dengeli bir yönetim sergileyen AK Parti, 2008 krizi sonrasında organik sermayesinin çıkarlarını koruma saikiyle izlediği politikaların dozajını tedrici olarak arttırarak, sınıf-İçi dengeleri gözetken politikalardan giderek uzaklaşmıştır. Büyük burjuvazinin iktidarı yönlendirme girişimleri, AK Parti'nin üzerinde yükseldiği sermaye sınıfının çıkarına ters zıt düştüğü ölçüde bastırılmıştır. AK Parti hükümetinin temsilcisi olduğu sermaye sınıfı, politik çıktılarının son tahlilde kendi çıkarına olacağı güvencesiyle burjuvazinin pasif aktörü konumuna razı olması, iktidar partisine karar alma süreçlerinde, sınırları bir hayli geniş bir özerklik kazandırmıştır. Bu sayede AK Parti, kendi organik sermayesinin denetiminden ve yönlendirmesinden görece azade kalabilme kabiliyetine sahip olmuştur ve burjuvazinin iç çelişkilerinin su yüzüne çıkmaya başladığı 2008 kriz sonrasında giderek daha özerk bir konuma geçmiştir.

AK Parti'nin bu özerkliğini borçlu olduğu bir diğer etken ise Türkiye'de siyasi otoritenin, dernekleri, burjuvazinin çıkar temsiline meşru organları olarak kabul etmedeki

isteksizliğidir. Buğra'ya göre, kişisel çıkar kaygısının ekonominin gelişmesinde en önemli rolü oynadığına inanan hükümetlerin dahi, çıkarların sınıfsal düzeyde ve örgütlü olarak ifade edilmesine şiddetle karşı çıktıkları görülmüştür. Bu durumda, devlet-işadamlı ilişkilerinin neo-korporatist tarzda örgütlenme eğilimi, partikülarist yaklaşımlar ve rant sağlama çabaları karşısında güçsüz kalmaya devam etmektedir. Bu durum kısmen de Türkiye'de çıkar temsiline yönelik bütün faaliyetlerin sağlam bir meşruiyet zemininden yoksun olmalarıyla ilişkilidir (Buğra, 2015: 355). Fakat kapitalistleşmenin olanca hızıyla ilerlediği son 21.yy Türkiye'sinde, bu ilişkinin artık geçerliliğinin kalmadığı söylenebilir. Dolayısıyla AK Parti'nin burjuvazinin çıkar örgütlerinden daha çok tekil sermayedarlarla kurduğu ilişkiler vasıtasıyla politikalarını belirlemesi belli bir tarihselliğe dayanmaktadır. Organik burjuvazinin de bu partikülarist eğilimle hareket etmesi ve örgütsel temsiliyetin devlet nezdinde yeterince meşru görülmemesi, AK Parti üzerindeki kolektif yönlendirme gücünden mahrum kalmalarına neden olmakta, bu da AK Parti'nin özerliklik kapasitesini arttırmaktadır.

Buğra'ya göre işadamlarının devlete bağımlılığının derecesi arttıkça, kişisel çıkar maksimizasyonu çabasının sosyal engellerle sınırlanmasına razı olma eğilimi de güçlenebilmektedir. Ekonomik ve sosyal konumu güçlendirmek için devletin desteğine ihtiyaç duyan girişimcilerin, gerekli sosyal sorumlulukları üstlenerek, devletle işbirliği içinde, yarı-kamusal bir rol üstlenmeye istekli olmaları beklenebilmektedir (Buğra, 2015b: 320). Buğra'nın bu görüşü doğrultusunda AK Parti'nin burjuvazinin desteğini de alarak genişlettiği sosyal yardım politikaları, burjuvazinin kamusal inisiyatif olarak aynı zamanda çıkarını maksimize ettiği bir ilişki çerçevesine oturtmak mümkündür. Ancak AK Parti'nin desteklediği sermaye sınıfları ile arasında kurduğu ilişki bu biçiminin, karşılıklı ilişkinin ötesinde bir denklem içinde ele alınması gerekmektedir. Özellikle Refah Partisi döneminde, İslamcı burjuvazi ve iktidar arasındaki dinamikler, birbirini kayırma ve burjuvazi tarafından üstlenilen kamusal rollerin partinin toplumsal desteğini arttırıcı etkileri üzerinden işlediği söylenebilir. Fakat AK Parti iktidarı, ekonomik dinamikleri, KİK'in yetkilerinin arttırılması, bürokrasideki ağırlığının arttırması ve yargı denetiminin zayıflatılması gibi "kazanımlarla" yeni bir dağıtım mekanizması inşa etmiştir.

AK Parti ihtiyaç duyduğu kitlesel desteği sağlayabilmek için devlet eliyle yürüttüğü sosyal yardım politikalarını, neoliberal paradigmaya uygun olarak özel sektörden hizmet

veya meta alımları yaparak yürütmektedir. Gerek yerel yönetimler gerekse merkezi bütçe, aynı yardımların ve konut, sağlık gibi sektörlerin tedarigini belirli firmalardan yapmaktadır. Bu firmalar kamusal alımlarla satış garantisi kazanırken, diğer yandan da yapılacak olan ihalelerde ayrıcalık kazanmaktadır. Bu ayrıcalıklar karşılığında, kamu alımlarına piyasa fiyatının altında ürün tedarik ederek, kamu yararı kisvesine bürünen bir ilişki biçimi yaratılmaktadır. Bu firmaların düşük bedelle yapılan satışlarının zararı, çok daha büyük kârlara tekabül eden ihalelerle veya vergi, mali denetim, güvenlik önlemleri gibi mali “kölfelemler” azade kılınmalarıyla telafi edilmektedir. Konut sektöründe, özellikle TOKİ üzerinden belli firmalara tahsis edilen araziler karşılığında, ihtiyaç sahiplerine ucuz konut imkânı sunulurken, bu firmalara iş garantisi ve devlet arazileri üzerinden ucuz arsa fırsatları yaratılmaktadır. Özellikle belediyeler ve yerel parti örgütleri ile yerel sermayedarlar arasındaki bu paylaşım mekanizması aynı zamanda ihtiyaç sahiplerine istihdam imkânları sunmakta, bağış yoksul yardımı gibi toplumsal örüntüleri de içeren ilişki ağlarıyla partinin toplumsal nüfuzunu geliştirmektedir. Yerel yönetimlerin tasarrufundaki orta ve küçük ölçekteki ihalelerden, merkezi yönetimin kontrolündeki büyük yatırımlara kadar uzanan bu devasa ekonomik döngü, birçok küçük ve büyük sermayedarın kazanç kaynağı haline gelirken, çok daha fazla sayıda yurttaş için umut kapısı halini almıştır.

İnşaat sektörü, AK Parti’nin kendi organik sermayedarlarını oluşturması için oldukça uygun bir kulvar yaratmıştır. Buna ek olarak inşaat yatırımlarının, inşaat malzemesi üreticisinden iş makinesi operatörüne, küçük-orta boy inşaat taşeronundan vasıflı-vasıfsız işçiye kadar önemli bir nüfus için iş imkânı yaratma gibi bir işlevi de olmuştur. İnşaat sektöründe çalışan sayısı, 2004 yılında 1 milyon dolayında iken, 2014 yılında 2 milyon 177 bin’e yükselirken; toplam istihdamda payı %5.1’den %8.3’e kadar çıkmıştır. Bu veriler inşaat-gayrimenkul istihdamı, doğrudan şantiyelerde çalışanları içermektedir. Bir de sektöre inşaat malzemesi üreten, taşocağı, mermer ocaklarında çalışarak katkıda bulunan, hizmet sektöründeki beyaz yakalı istihdamın sektördeki 2.2 milyonluk istihdama ayrıca eklendiğinde sektörün istihdamdaki payının %10’ların üzerine çıkacağı söylenebilir. AK Parti’nin inşaat odaklı politikaları sektörün yerel ve merkezi iktidarın “ruhsatlarına” tabi olması açısından önemli bir rol oynamaktadır. Yapı ruhsatından iskân yani kullanım iznine, arsa tahsisinden imar olanlarına, kat çıkma izninden plan tadilatlarına kadar inşaatla ilişkin bir dizi karar, belediyeler ve onun yetkilerini kullanabilen Çevre ve İskân Bakanlığı’nın hatta TOKİ’nin yetki alanına girmektedir. İnşaatın siyasi

otoritenin ruhsatlarına bağımlı durumu, müteahhit proje ortağı seçiminde, ruhsatların verilip verilmemesinde kayırmacılık-kollamacılık ilişkisinin zeminini oluşturmuştur. AK Parti inşaat üstünden bu yekilerini kullanarak kendi burjuvazisini oluşturmak için inşaat odaklı büyüme politikasına yönelmiştir. Kamu arsalarını yöneten Arsa Ofisi'ni TOKİ'ye bağlayarak, TOKİ'yi sınırsız bir arsa varlığı ile donatan Erdoğan, eski Emlak Bankası'nın bakiyesi Emlak Konut'u da TOKİ'nin iştiraki yaptıktan sonra en prestijli arsalarından başlayarak lüks konut üretimini Ağaoğlu, Aşçıoğlu, Varyap, İhlas, Torunlar, Kuzu, Egeyapı gibi inşaat gruplarıyla gerçekleştirmiştir. Bu model üstünden AK Parti'ye yakın ilişkileri olan müteahhit firmalar palazlandıkça, partiye olan bağlılıkları da artmıştır. Bunlara, kamu inşaat ihalelerini alan Limak, Cengiz, Kolin, Kalyon, Çeçen gibi müteahhit grupları da eklenerek, altyapı yatırımları üstünden devletten iş alıp büyüyen AK Parti'nin organik sermayedarları olarak sivrilmişlerdir (Sönmez, 2015: 30-32).

Yeni yoksul, işsiz enformel kesimde çalışan güvencesiz ya da örgütsüz kent ve kır emekçilerine dönük yardım politikalarının, sosyal güvenliğin ve kamusal hizmetlerin piyasalaştırılması sermaye için yeni bir birikim alanı açılmasını sağlamıştır. Kamudan piyasaya kaynak aktarılma mekanizması olarak işleyen ücretsiz kitap dağıtımının sosyal yardım örüntüsüne büründüğü ortamda, hanehalkı gelirindeki eğitim harcamaları payının %35'i aşması, bu yardımların temel mantığının metalaştırma olduğunu göstermektedir. Yoksul kesimlerin büyük teveccühünü kazanan sağlık politikasının, özel sağlık kuruluşlarına ve ilaç tekellerini ihya edici özelliği, sağlık harcamalarındaki büyük artışlarla yine yurttaşla ödetilmektedir. Benzer şekilde, yoksul kesimlerin ev sahibi olma arzusunun hitap eden sosyal politikalar; sermaye için kent merkezine yakın gecekondu arazilerinin yeni birikim alanları açılması anlamına gelirken, yoksul kesimlerin kentlerin çeperlerine doğru itilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu iktidar biçimi, emekçi ve mülksüzleşmiş kesimlerin bölüşüm ilişkilerinde edilgenleşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla AK Parti iktidarının uyguladığı sosyal politikalar, yoksullaşmış emekçi kitleleri "en zenginler" in hegemonya projesine bağlayan bir araç görevi görmektedir (Yıldırım, 2013: 81-82).

Burjuvazi, siyaset arasında kurulan ve bağımlı sınıfların içine çekildiği bu paylaşım mekanizmasının bir diğer boyutu da gerçekleştirilen büyük yatırımlar aracılığıyla AK Parti'nin toplum nezdinde "hizmet eden iktidar" imajının sürekli güncellemesidir.

Sönmez'e göre, hâkim neoliberal söylemin tüm küçülme iddialarına rağmen, Türkiye'de devlet harcamalarında bir düşüş gözlenmemiştir. Harcamalara göre milli gelir verilerinde harcama tutarları 2010'da 114 milyar TL'den 2012'de 150 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu harcamaların %40'ı devlete mal ve hizmet alımında kullanılırken, %60'ı ile de yatırım yapılmış; devletin satın aldığı mal ve hizmetlerin, milli gelire oranı %10'u aşmıştır. Kamu yatırımlarında ulaştırma ilk sırayı almıştır. Özellikle duble yollar gibi, karayolları üstüne bina edilmiş ulaştırma sisteminde dikkat çeken bir uygulama ile İstanbul başta olmak üzere büyük kentlere yapılan kamu harcamaları ile ayrıca "çalışan-çalışkan iktidar" izlenimi yaratılmıştır. Bunlara TOKİ'nin kamu arsalarını kullanarak öncülük üstlendiği konut ağırlıklı inşaat yatırımları ile sağlıkta erişim kolaylaştıran hükümet pratikleri de eklenmiştir. Bu pratik, bir yandan AK Parti'ye yakın, organik sermayedarlara inşaatı sağlığa, sanayiden hizmete birçok sektörde iş alanı açmak, buradan birikim yapmalarına olanak tanımak, bir yandan istihdamı artırmak ve seçmene de hizmet sunucu becerikli iktidar portresi çizmeyi, mümkün kılmıştır. AK Parti iktidarını güçlendirdikçe KİK'i işlevsizleştirerek, ihale konut mal ve hizmet alımı kapsamını daraltmıştır. 2015 yılında kamu harcamalarının %44'ü ihalesiz, yapılmış dolayısıyla yolsuzluğa ve rüşvete açık duruma getirilmiştir (Sönmez, 2014b: 48; Sönmez, 2015: 262). Bunun yanı sıra 2010 yılında yenilenen Sayıştay Yasasında yer alan bazı düzenlemelerin, mevcut işleyişin karanlık yüzünü ortaya çıkarma riski görülerek, sakıncalı maddeler ayıklanmış, bu yüzden Sayıştay Raporları 2012 yılında meclise sunulmamış, 2013 yılında özet yazılar halinde meclise gönderilebilmiştir. 2014 yılında Sayıştay Raporları'nın kamuya açıklanması engellenmiş ve yine 2016 yılında 74 kamu işletmesinin denetim raporları meclise gönderilmiş fakat kamuya açıklanmamıştır. Bu tutumlar, Sayışlar Raporları'nın, kamu kurumlarından gelen eksik bilgiler ve sakıncalı görülen verilerin sağlıklı olmadığı, iktidarın bilgisi dâhilinde düzenlenerek hazırlandığına yönelik şüpheler oluşmuştur

2.4. İdeolojik Manipulasyon

Sermaye ile iktidar arasında kurulan bu paylaşım mekanizmasının önemli bir aparatı da medya sektörüdür. Ataa'y'a göre; medya, gerek neoliberalizmin ideolojik tekelinin kurulmasında, gerek ülke gündeminin belirlenmesinde, gerekse ülkedeki siyaset tarzını temelden değiştirilerek, siyasal pazarlama ve reklamcılık odaklı siyasetin kurumlaştırılmasında çok etkili bir rol üstlenmiştir (Ataa, 2008: 78). Nihai kertede kapitalist sistemin meşruiyetini inşa etmekle malul görsel ve yazılı basın, Türkiye

özelinde; iktidar partisinin toplumsal rıza/onay devşirme yükünü üstlendiği ölçüde burjuvaziye birikim kapılarını açan bir anahtar işlevi görmektedir. Dolayısıyla, giderek hukuki denetim dışına çıkarılan bu devasa rant döngüsünün ürettiği, gerek Sayıştay Raporları'nda üstü örtülmekte zorlanılan usulsüzlüklere, gerekse uluslararası boyut kazanmış yolsuzluklara varan çıktılarının toplumda yaratacağı memnuniyetsizlikleri önleme aşamasında medya merkezi bir öneme sahiptir.

Buğra'ya göre; medya sektörünün diğer sektörlerden kritik bir farkı vardır, çünkü medya sektörü işadamlarının hükümetten iyilik gördüğü değil aslında hükümete iyilik yaptığı bir alandır. Bu yüzden yeni girişimcilerin medya alımları doğrudan ekonomik kazanç peşinde koşmalarından kaynaklanmamıştır. Ancak bu girişimciler medya sektörüne girerek siyasi ilişki ağlarındaki konumlarını güçlendirmiş ve dolaylı yoldan ekonomik çıkar elde etmiş olmaları muhtemeldir. Siyasi bağlılıklar, medya alımlarında belirleyici olmuştur. Fakat bu alımların sermayedarlar açısından asıl önemi, hükümetle iyi ilişkileri sağlamlaştırma konusundaki işlevselliğidir. Çünkü özellikle son otuz yıllık dönemde bu ilişkilerin diğer sektörlerde başarılı olmanın için kaçınılmaz bir etkisi olmuştur (Buğra, 2014:162).

Türkiye'de 1970'lerin sonlarına kadar medya alanında yatırım yapanlar başka sektörlerde faaliyet göstermezlerken, geniş bir yelpazede ekonomik faaliyetlerde bulunan Aydın Doğan tabloya dâhil olduktan sonra, durum ciddi ölçüde değişmiştir. Doğan kimi zaman Rupert Murdoch'la kıyaslanan bir medya devi haline gelmiştir. Medya yatırımları, ideolojik ve politik güç sağlayarak Aydın Doğan'ı önemli bir sermayedar grubu konumuna getirmiştir. Doğan Medya Grubu, 1990'larda siyasal İslam'ın yükselişine karşı sert bir tutum almış ve daha sonra da AK Parti hükümetini en yüksek sesle eleştiren grup olmuştur. Doğan'ın medyadaki hâkimiyeti, onun bir anlamda TÜSIAD'ın koçbaşı olmasını ve yayın organlarıyla Büyük burjuvazinin sözcülüğünü üstlenmesini de beraberinde getirmiştir. 2003 yılından itibaren Cemaat ve AK Parti çevresinin, hem yazılı hem görsel basında nüfuz kazanmalarına rağmen toplamda hâkimiyet ana akım medyada olmuştur. 2000'lerin ikinci yarısında Doğan Grubu ile AK Parti arasındaki husumet geniş çaplı vergi denetimleriyle zirveye ulaşan bir savaşa dönüşmüştür. AK Parti, Aydın Doğan'ın hem Petrol Ofisi'yle ilgili ticari faaliyetlerinde, hem de medya holdingindeki faaliyetlerinde muhtelif vergi usulsüzlüğü iddialarıyla üstüne giderek ciddi vergi borçları çıkarmıştır ve çok sert bir şekilde Aydın Doğan'ı küçülmeye zorlamıştır.

Öyle ki, Aydın Doğan, Petrol Ofisi'ndeki hisseslerini Avusurya kökenli ortağı OMV'ye, Milliyet ve Vatan gazetelerini Demirören'e, Star televizyon kanalını Doğuş Grubu'na satarak istenildiği gibi küçülmeye gitmek zorunda kalmıştır. Aydın Doğan özelinde girilen bu "ticari kıyım", büyük sermaye kesimlerini gözle görülür bir şekilde yıldırarak, aynı akıbete uğramaktan çekinen büyük sermaye kesimlerinde ciddi bir suskunluk ve gerilemeye neden olmuştur. Hatta yaratılan bu korkunun etkisiyle, Doğuş ve Ciner grubu gibi TÜSİAD içinde bazı kesimlerin AK Parti'ye yaklaştıkları gözlenmiştir. Doğuş Grubu'nun hem Garanti Bankası gibi önemli bir finans yatırımının olması, hem ithal otomobilde önemli bir güç olması, yeni enerji yatırımlarına girmesi, özelleştirme projelerine girmesi, sahip olduğu medya grubunu da bir anlamda AK Parti'nin istediği formata dönüştürmesine yol açmıştır. Aynı zamanda grubu yöneten Ferit Şahenk, sırası geldiği halde, TÜSİAD Başkanlığından uzak durarak, birçok platformda AK Parti'ye olan desteğini açıkça beyan etmiştir. TÜSİAD içerisinde başkanlık rotasyonla yapılan bir görev olmasına rağmen, bu çatışma döneminde AK Parti'ye en hayırhah bakan ve muhafazakâr iş adamlarıyla yakın iş ilişkileri geliştirmiş bir ailenin üyesi olan Ümit Boyner'in başkanlığa getirilmesini TÜSİAD'ın hükümetle uzlaşma girişimini olarak görülmüştür (Sönmez ve Kozanoğlu, 2012: 194; Buğra, 2014:159-160).

Modern Türkiye tarihinin büyük bir kısmında bu tür gerilimler yaşanmış, hemen her hükümet, farklı ölçülerde, medyayı kendi hegemonyasını inşa etmek ve korumak için bir araç olarak kullanmaya çalışmıştır. Fakat AK Parti döneminde, hükümet-işadamlı ilişkilerinde meydana gelen yeni dinamiklerin de etkisiyle medya sektörü, siyasal ve ekonomik hayatı daha öncekilerine kıyasla çok daha belirleyici bir konuma yerleşmiştir. Buğra'ya göre: işadamlarının medya sektörüne girmeleri, medyayı siyasi manipülasyona daha da açık hale getirerek zaten sorunlu olan bu ilişkiye yeni bir boyut eklemiştir. Bu süreçte iflas eden medya kuruluşları TMSF havuzunda toplanarak Akın İpek, Ethem Sancak ve Fettah Tamince gibi AK Parti'ye yakın sermaye gruplarına satılmıştır (Buğra, 2014:159-160).

İktidarın medya üzerindeki baskısı, medya patrollerinin muhalefet dozajını olabildiğince düşürmelerine, diğer yandan da hükümetin lütuflarından yararlanmaya çalıştıkları bir ortamın doğmasına yol açmıştır. Bu durum, AK Parti'ye "çeşitli şirketlerin talep ettikleri lisansların ve ihale tekliflerinin uygun olup olmadığı"na karar verirken "yumuşak devlet gücü" kullanma olanağını vermiştir. Türkiye'nin ikinci en büyük medya patronluğunun

el değıştirmesi bunun en belirgin örneklerinden birisidir. 2007’den itibaren AK Parti, bir yandan bu grubu etki alanına sabitlemiş bir yandan da yeni medyalar kurarak kitlelere “erişim kapasitesini” genişletmiştir. Cemaat bağlantılı İpek Grubu, Tuncay Özkan’dan satın aldığı Kanal Türk’ün yanına Bugün medyayı da eklemiştir. Ergenekon ve Balyoz operasyonlarında yaptığı manipölasyonlarla ünlenen Taraf gazetesi de devreye sokulmuş; TRT ve Anadolu Ajansı, yani kamu iletişimi iyice kontrol altına alınmıştır (Hoşgör, 2014:241; Sönmez, 2014: 97-98; Hendrick, 2014: 370).

AK Parti medya gücünü genişlettikçe, medya kuruluşlarında aralıksız boy gösteren ve otoriterizm eleştirisi üzerinden iktidara desteğini sunan en önemli grup “liberal” entelijansiya olmuştur. Savran’a göre: Geçmişte birçoğu sol politika ya da ideolojiye yakınlığıyla bilinen liberal entelijansiya, AK Parti yanlısı gazetelerdeki köşelerinden yüksek ücretler kazanmışlar ve televizyonlardaki tartışma programlarının müdavimi haline gelmişlerdir. AK Parti’nin demokratikliği konusundaki “yüksek fikirlerini” topluma yaymak için muazzam olanaklardan yararlanmışlardır (Savran,2014:107-108). AK Parti’nin Gezi olaylarına karşı gösterdiği otoriter tutumu savunmanın rasyonel bir zemini kalmadığını gören (hala bazı istisnaları olmakla birlikte) liberal aydınların büyük bir bölümü AK Parti ile yollarını ayırmışlardır. Fakat AK Parti’nin ideolojik istikametinde, liberal aydınların desteğine ihtiyaç kalmamış; bilakis bu ayrılık Erdoğan’ın sıklıkla kullandığı -1980 darbesiyle topluma enjekte edilmiş olan- “aydın düşmanlığı”nın halk nezdinde somut bir karşılık bulmasını sağlamıştır.

İktidar liberal aydınların arasındaki kopuştan sonra, yeniden yapılandığı ideolojisini kitlelere taşımak için organik aydınlarını ve muhtelif saflardan devşirdiği simaları seferber etmiştir. Hoşgör’e göre; gündelik hayatın tüm kurumları gibi, İslami medya da yaygınlığı, erişebilirliği ve sembolik kapasitesiyle kitlelerin günlük bilincini yönetme yetkinliğine sahip oldukça gelişmiş bir ilişkiler ağına evrilmiştir. Medyanın İslamileşmesi, politik figürlerin yoğun bir dini söylem ve kültürel muhafazakâr referanslar kullanmasına olanak sağlayarak İslami hareketin resmi ideoloji ile hesaplaşmasının ve yeni manevra alanları oluşturabilmesinin önünü açmıştır. AK Parti’nin ideolojik hegemonyası, belli tutum ve davranışların sembolik olarak ödüllendirilmesi veya cezalandırılması yoluyla muhafazakâr norm ve değerlerin içselleştirilmesine katkı sağlamıştır (Hoşgör, 2014: 310-311). Tekelleşmiş medya iktidarın hegemonyasının elverişli bir aygıtı olmasının

yanı sıra, burjuvazinin egemenliğini güvence altına alarak, bağımlı sınıflar üzerindeki tahakkümüne meşru kılmaktadır (Oğurlu ve Öncü, 2014:384).

Yıldırım'a göre; bağımlı sınıflarının otoriter bir biçimde siyasal sürecin dışına fırlatıldığı, siyasetin otoriter temelde ve neoliberalizmin gereksinimleri doğrultusunda yeniden yapılandırıldığı bu aşamada, AK Parti'nin yeni hegemonyası, bir yandan ideolojik referans çerçevesiyle, diğer yandan da neoliberalizmle uyumlu dağıtım siyasetiyle birlikte inşa edilmiştir. Bu durum, siyasetin kutuplaşma ekseninin sınıfsal içeriğinden soyutlanmasını zorunlu kılmaktadır. Yeniden siyasallaştırma adı verilen bu siyaset tekniği ile iktidar bloku hegemonya projesi çerçevesinde siyaseti sınıflar arası bir kutuplaşma dilinden soyutlayarak “bürokratik elitler” ile “halk” arasında bir kutuplaşma eksenine yaslamakta ve bu teknikle “iktidarda iken muhalefet olma” dilini de sürdürmektedir. Nitekim sürekli olarak, görünmeyen bir düşmanla “kavga halinde” olan bu lider imajı, Erdoğan örneğinde değişim için” statükocular”la çetin bir mücadele içine girdiği izlenimini pekiştirmesi adına oldukça araçsaldır” (Yıldırım, 2013: 85).

Günlük dilde, AK Parti'nin “mağduriyet söylemi” şeklinde ifade edilen bu retorik, salt bir iktidar stratejisi olmanın ötesinde belli bir tarihselliği de içinde barındırmaktadır. Bir ideoloji olarak İslamcılığın yaklaşık 150 senelik serüveninde, sürekli muhalif pozisyonunda olmanın getirdiği birikimin yansımaları AK Parti'nin söylemlerinde gözlenmektedir. Burada meydana gelen “egemen ama muhalif olma hali, İslamcılık ideolojisinin toplum tasavvurunun, AK Parti'nin iktidar dinamikleriyle örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Kapitalist birikim modelinin oldukça sınır tanımaz bir varyantı üzerinde tesis edilen AK Parti iktidarı, İslamcılığın muhalif olduğu zamanlardan getirdiği asrı saadet özelemleri gibi nostaljik semboller dışında bugüne hitap edebilecek bir toplum tasavvuruna hiçbir zaman sahip olmamıştır. Dolayısıyla Erdoğan'ın “dindar gençlik” söylemiyle ima ettiği toplum tasavvuru, egemen olmak için gerekli entelektüel temelden yoksun olmanın yanında; teveccüh gördüğü kesimlerde de bireysel dindarlık kavrayışının ötesinde bir karşılık bulamamaktadır.

Medya, iletişimin belkemiği olan topluma haber ve bilgi aktarma işlevlerinin, kitle iletişim araçlarıyla gerçekleştirilen diğer sembolik üretimler yanında ikincil bir konuma indirildiği ve kamusal sorumlulukların ön plana çıktığı basın döneminden farklı olarak endüstriyel nitelik arz eden boyutlarının baskın olduğu bir döneme karşılık gelmektedir (Kaya, 2009: 111-112). Türkiye'de basının medyaya dönüşümü basın hayatının 90'lar

ve sonrasında yaşanmış ve daha önce devlet tekeline olan bilgi aktarma işlevi terk edilerek sembolik üretime odaklanarak endüstriyel bir niteliğe evrilmiştir. AK Parti, muhafazakâr kimliğine rağmen, medyanın popüler kültür üzerinden dolaşıma soktuğu ürünlere, yaratmak istediği mitlere zeval getirmedikçe karşı çıkmamış; eline geçirdiği medya gücü sayesinde sembolik üretimi kendi ideolojisi çerçevesinde şekillendirme olanağına kavuşmuştur. Din veya milliyetçilik gibi ideolojik kisveye bürünen söylemler, içerisinde maddi bir karşılığı olan eylemler dizisini barındırmaktadır. Bakırezer ve Demirel'e göre: sosyo-ekonomik konumların siyasal yönelimin temelinde olduğu kültürel/dinsel söylem, zaman zaman görece bağımsız dinamikleri içerebilse de, daha çok sınıfsal çıkar ve çelişkilerin ifade ediliş biçimleri olarak anlam bulmaktadır (Bakırezer ve Demirel, 2013: 153). Medyanın tekelleşmesi, bağımlı sınıfların maddi çıkarlarının AK Parti iktidarına endekslenmesi bakımından parti adına oldukça işlevseldir. Fakat maddi gerçeklikle yapılan manipülasyon makası açıldıkça, bu işlevsellik geçerliliğini yitirme tehlikesiyle karşılaşır. Dolayısıyla medya iktidar için oldukça elverişli ve hayati bir araç olmakla birlikte, propaganda makinasına dönüştükçe en cılız muhalif sesin dahi büyük yankılar uyandırdığı bir ortam yaratır. İktidarın en cılız sesleri dahi bastırma gereği duymasının ve bu nedenle basın/medya üzerinde sürekli artan baskısının temelinde, zayıflayan hegemonyasını güçlendirme gayreti değil, dağılmasını önleme endişesi yatmaktadır.

Sonuç

2008 Krizi sürecinde sermaye sınıfları arasındaki gerilimlerin su yüzüne çıkmasıyla birlikte; AK Parti burjuvazinin hegemonik kanadı olan Büyük Burjuvazi'nin çıkarlarını merkeze alan politikarlardan uzaklaşmaya başlamıştır. AK Parti'nin sermaye sınıfları arasındaki bu tercihi, birikim rejiminin devamlılığı için uygun bir strateji olmadığı görülmektedir. Sermayenin yeniden üretiminin ve birikimin garanti altına alınması için, iktisadi politikaların burjuvazinin hegemonik kanadının çıkarlarını öncelemesi gerekmektedir. Burjuvazinin hegemonik kanadının, kapitalist sistemle eklemlenmenin baş aktörü konumunda olması, ona uluslararası ekonomik ilişkileri örgütleyici bir işlev ve yetki kazandırır. Dolayısıyla AK Parti'nin dış güçler ve üst akıl söylemleriyle tepki gösterdikleri gerilimler aslında büyük burjuvazinin çıkarlarının ihmal edilmesinin bir yansımasıdır.

AK Parti'nin hem organik burjuvazisini güçlendirmek, hem de sermayeye yeni birikim alanları açmak için yöneldiği inşaat odaklı politikalar, birikim rejiminin hegemonik olma şartı olan sanayi sermayesinin çıkarlarının öncelenmesi şartını da ihlal etmektedir. Döviz kazandırmayan yatırımlara ağırlık vermesi ve finansmanı ancak yüksek faizlerle karşılayabilmesi ekonominin tıkanmasına yol açmaktadır. Bu yüzden AK Parti bir yandan sermayenin genel çıkarını sağlamak amacıyla sömürü oranını artırmakta, diğer yandan da bu politikalarına karşı yükselen tepkileri bastırmak için otoriter politikalara yönelmektedir. İnşaat odaklı politikalarının bir uzantısı olarak kentsel dönüşüm projeleri, toplumsal memnuniyetsizlikleri artırmış, siyasal ittifaklarının dağılması ve burjuvazi içindeki gerilimlerin artması da ideolojik yönetim mekanizmalarına daha fazla ağırlık vermesine neden olmuştur.

AK Parti'nin iktisadi tıkanıklığın yarattığı sorunları ideolojik aygıtlar yoluyla aşma çabaları, göreceli özerklik kapasitesinin önemine işaret etmektedir. AK Parti'nin, iktidar bloğunu bir arada tutma stratejisi, burjuvazinin hegemonik kanadını kentsel rantlar ve büyük ihalelerden uzak tutmanın bedeli olarak ücretlerin ve sosyal güvencelerin geriletilmesi yoluyla tatmin edilmesine dayanmaktadır. Büyük rant ve birikim alanlarından uzak tutulan büyük burjuvazinin AK Parti'nin bu göreceli özerkliğine karşı alternatif bir projenin sürükleyicisi olamamasının iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi, tarihsel olarak Türkiye'de ekonomik ilişkiler ve faaliyetlerin tam anlamıyla korunmayan yasal sınırların dışında gerçekleşme geleneğine dayanmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de yasal sınırlar içerisinde faaliyetlerini sürdüren –özellikle büyük ölçekli-kapitalistler rekabete yenik düşmekte, diğerleri de herhangi bir hukuki denetime tabi tutulduklarında büyük cezalarla karşılaşma tehdidi altında faaliyetini sürdürmektedir. Bu durum iktidar açısından özellikle –medya tekelinin kırılması gibi- burjuvazinin karşı hamle olanakları kısıtlandığı ortamda çok ciddi bir pasifizasyon aracıdır. İkinci neden ise burjuvazinin açıktan bir mücadeleye girişmesinin siyasetin kutuplaşması, toplumsal eylemlerin başlaması gibi birikimini tehlikeye atacak riskler içermesidir.

AK Parti doğrudan destekçisi olan sermaye kesimleri karşısındaki özerkliği de dikkate alınmalıdır. Dünya kapitalizmiyle eklemlenmiş bir ekonominin, uluslararası ilişkilerdeki dalgalanmalardan, müsadere usullerini andıran mülkiyet ihlallerinden, toplumda yaşanan kutuplaşma ve çatışmalardan olumsuz etkileneceği açıktır. Özellikle finansmanını sıcak para ile sağlayan bu kesimlerin, kısa vadedeki ihale ve rantlardan ziyade uzun

vadedeki çıkarlarını düşündüklerinde AK Parti'nin kendileri için elzem olmayan bazı politikalarına mesafeli durmaları gerekir. Bu durumun gerçekleşmemesinin nedeni, Türkiye'de örgütlü çıkar temsiline meşruiyet algısının zayıflığından ileri gelmektedir. Sermayedarlarla tek tek ilişki kurmayı tercih eden iktidar pratiğinin, AK Parti'nin sermayeye olan yaklaşımında da izlerini sürmek mümkündür. Dolayısıyla sermaye örgütlerinin iktidar partisinin politikalarına yön verme kapasiteleri oldukça kısıtlıdır. Bu sermaye sınıfının diğer bir dezavantajı ise, AK Parti'nin iktidardan düştüğü koşullarda, mevcut birikim imkânları ve büyük burjuvazi ile rekabet şanslarının bulunmamasıdır.

AK Parti zayıflayan hegemonyasını tahkim edebilmek için; ekonomideki tıkanmayı çözebilmek ve burjuvazinin sınıf içi gerilimlerinin yarattığı gerilimleri azaltmak için bir yandan bağımlı sınıflar üzerindeki sömürüyü ve baskıyı artırırken diğer taraftan da özerklik kapasitesini kullanarak rıza üretme mekanizmalarındaki tıkanıklığı ideolojik hegemonya yöntemleriyle aşmaya çalışmıştır. İslamcı-muhafazakâr politikaları hem de bu motiflerin hâkim olduğu milliyetçi yönelimlerinin dozajını artırarak toplumsal desteğini sağlamlaştırmaya gayretine girmiştir. Fakat bu girişim belli ideolojik hatlarındaki kısıtlar nedeniyle kapsayıcı olamamış, toplumda yapıstırıcı işlev görememiştir. Bağımlı sınıflar üzerindeki baskının, ideolojik mekanizmalarla hafifletilmesi belli sınırlara tabiidir. İfade özgürlüklerinin kısıtlanması, gösteri ve yürüyüşlerin şiddetle bastırılması, toplumsal muhalefetin her türlüşünün kriminalize edilmesi gibi baskıcı politikalar bu sınırlar çerçevesinde sürdürülebilir değildir. Dolayısıyla bu baskı kırılabilirdiği anda egemen sınıflar arasındaki gerilim ve çatlakların genişleyecek olması, bağımlı sınıflara hem AK Parti'nin zayıflayan hegemonyasını hem de neoliberal birikim rejiminin adaletsiz koşullarını tersine çevirme fırsatı sunmaktadır.

Özetle AK parti hegemonyasını salt kültürel söylemler üzerine inşaa etmemiş; aynı zamanda maddi dayanaklarını da üretmiştir. Fakat izlenen neoliberal politikaların ana seyri maddi ödün ve iltimaslara muhatap olan sınıfların aleyhine işlemiş; dolayısıyla bu politikalar demeti nihai olarak burjuvazinin genel çıkarlarına hizmet eden bir nitelik göstermiştir. AK parti hükümetinin 2008 sonrası uyguladığı ekonomik politikalar zaman zaman neoliberal politikalara özgü bazı temel unsurları ihlal ederek, kendi burjuvazisini güçlendirmek yönünde kullanıldığından, büyük burjuvazinin tepkisini çekmiştir. Çünkü büyük burjuvazi her ne kadar bu dönünüşümün sömürü oranını yükseltilmesinden memnun olsa da rant dağıtımından istediği payı elde edememiştir.

Dolayısı ile AK Partinin 2008'e süren global süreçte inşa etmiş olduğu ekonomik ve siyasal düzenin değişmesi ile birlikte, çizdiği yeni iktidar stratejisi gereği; bir yandan burjuvazinin en güçlü fraksiyonu ile çıkarlar birliğinin bozulması, diğer yandan da tarihsel ittifaklarını (Gülen cemaati, liberaller, kürtler) kaybeden AK Partinin daralan rıza çemberini tahkim etmek ve oluşmaya başlayan toplumsal muhalefeti bastırmak için yeni iktidar mekanizmaları üretmek durumunda kalmış; borçlandırma, ideolojik manipülasyon ve bağımlı sınıfların edilgenleştirilmesi suretiyle yeni iktidar mekanizmalarını üretmek durumunda kalmıştır.

Kaynakça

- AKÇA, İ. (2011). "1980'lerden Bugüne Türkiye'de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi", İktisat Dergisi, no. 515-516: 25-36.
- AKÇA, İ., ÖZDEN, B. (2014). "AKP ve Türkiye'de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri", Başlangıç Dergi, no. 2: 13-37.
- ATAAY, F. (2008). Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi: 2000'li Yıllarda Türkiye'de Siyasal Değişimin Dinamikleri, Ankara: De Ki Basım Yayım.
- BAKIREZER, G., DEMİRER, Y. (2013). "AK Parti'nin Sosyal Siyaseti", AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu, Üzgel, Duru, (der.), Ankara: Phoenix Yayınevi, 153-178.
- BORATAV, K. (2000). "İktisat Tarihi: 1981-1994", Türkiye Tarihi, Cilt 5, Tanör, Boratav, Akşin (der.), Bugünkü Türkiye: 1980-1995, İstanbul: Cem.
- BORATAV, K., ŞENSES, F., TÜREL, O., VOYVODA, E. (2015). AKP'li Yıllarda EmegİN Durumu, İstanbul: Yordam Kitap Basın Yayın.
- BUĞRA, A. (2014). Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BUĞRA, A. (2015). Devlet ve İşadamları, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DALDAL, Ş. (2010). *Kuralsız Kapitalizm Batağında Emek*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

- ERDİNÇ, İ. (2014). “AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma: Hak-İş ve Ötekiler”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2014/2: 155-173.
- GÜRGEN, M. (2013). “Türkiye’de Neoliberal Ekonomi Politikalarının Uygulanması Sürecinde Bir Yönetim Stratejisi Olarak Apolitizasyon ve Depolitizasyon”, 2000’li Yıllarda Türkiye’de Kamu Politikaları, *Praksis Dergisi*, no:30-31, Ankara: Dipnot Yayınları, 43-76.
- HARVEY, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (çev; A. Onacak), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- HENDRİCK, J. (2014). “Küreselleşme, İslami Aktivizm ve Türkiye’de Pasif Devrim”, Balkan, N., Balkan, E., Öncü, A., (der.) *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam Kitap, 337-382.
- HOŞGÖR, E. (2014). “İslami Sermaye”, Balkan, N., Balkan, E., Öncü, A., (der.) *Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP*, İstanbul: Yordam Kitap, 215-250.
- JESSOP, B. (2013). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*, (çev; A.S. Özcan), Ankara: Epos Yayınları.
- KARAHANOGULLARI, Y. (2012). “Neoliberal Popülizm: 2002-2010 Kamu Maliyesi, Finans, Dış Ticaret Dengesi ve Siyaset”, *Toplum ve Bilim*, no. 123.
- KAYA, R. (2009). *İktidar Yumağı: Medya-Sermaye-Devlet*, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÖNGEN, T. (2004). “Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri: Düşük Yoğunluklu Çatışmadan Düşük Yoğunluklu Uzlaşma Rejimine”, Balkan., Savran., (der.) *Sürekli Kriz Politikaları*, İstanbul: Metis Yayınları, 76-104.
- ÖNGEN, T. (2011). “‘Yeni Liberal’ Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi” , Köse, Şenses,Yeldan, (der.), *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 163-192.
- ÖZKAZANÇ, A. (2011). *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık-Suç-Eğitim*, Ankara: Dipnot Yayınları.

- SAVRAN, S. (2014). “İslamcılık, AKP, Burjuvazinin İç Savaşı”, Balkan, N., Balkan, E., Öncü, A., (der.) Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP, İstanbul: Yordam Kitap, 53-142.
- SÖNMEZ, M. (2014). AKP-Cemaat, Ankara: NotaBene Yayınları.
- SÖNMEZ, M. (2015). Ak Faşizmin İnşaat iskelesi, Ankara: NotaBene Yayınları.
- SÖNMEZ, M., KOZANOĞLU, H. (2012). Neler Oluyor Hayatta?: 10 Başlıkta Türkiye ve Dünya Analizi, Ankara:NotaBene Yayınları.
- TAŞKALE, A. (2015). Neoliberal ve Militarist Post-Politika, Ankara: Notabene Yayınları.
- YILMAZ, Z. (2013). “AKP ve Devlet Hayırseverliği”, Toplum ve Bilim Dergisi, no:128, 32-70.

7

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

A COMPERATIVE ANALYSIS OF STATE BUILDING IN BOURDIEU AND OPPENHEIMER

Hasan Pekdemir

Abstract

The state is not a fully completed concept but rather a notion that describes differentiated and dispersed ideas, processes and practices as an entity formed through different ways. First of all it's a unique totality of acts and designs, also a historical product. State is a part of instutionalization, subjectivation and becoming subject. First of all, sovereignty, representation and citizenship discussion is a livelong process that is shaped by political and class struggles. Because of this reason while it creates, organizes and reproduces its own 'politeias', on the other hand it is a 'critical and crisis' moment that consists of its own 'politeias' against itself. The classical figures of the state theory have fallen into the trap of seeing through the eyes of state or ignoring it because of their essentialist approaches. Bourdieu abstains from referring essentialism to state. For Bourdieu state is a specific political form of modern era and a bureaucratic field. This field is the specific domain where the symbolic capital works on people with the concentration of different types of capitals. The state is reproduced and built through the power of symbolic capital on which it functions. In this study the state notion will be examined in three sections. Firstly it will be analyzed as "concentration field of symbolic violence" with reference to Bourdieu. Second section involves Oppenheimer's approaches. Finally comparative advantage of Bourdieu's theory over Oppenheimer with respect to regarding approaches of political philosophy will be discussed. The purpose of this study is to examine the possibilities ("field" and "symbolic violence" are proper concepts for evaluating historicism, specific genesis, development and transformation of struggle practice of state Notion) and handicaps (thinking through French constructivism, sorting the sovereignty, representation,

citizenship concepts of Bourdieu out) for political science, that analyzes the state with reference to his lectures on state as a sociologist.

Keywords: Sovereignty, Symbolic Violence, Field, class State, State as a Notion.

Giriş: Devlet, Egemenliğin Sahası

Devlet tarihin belli momentinde tasavvurların, pratiklerin ürünü olarak ortaya çıkmış bir organizasyondur. 15. yüzyıldan önce bu kavrama rastlamıyoruz. Bu tarihten önce farklı siyasal organizasyonlar (dominum, imperium, principatum, kingdom, res publica, polis gibi) ve onların mantığına dair tartışmalar vardı ama devlet kavramı yoktu. Carl Schmitt 1927 yılında “SİYASAL KAVRAMI devlet kavramından önce gelir” (Schmitt, 2016: 39) (vurgu aslında) derken çok önemli bir müdahalede bulunuyordu. Schmitt’e aşağıda tekrar dönmek üzere kavramın kendisine geri dönelim. Kavrama ilk olarak Machiavelli’de rastlıyoruz. Machiavelli hükümdara şu ifadelerle giriş yapıyor: “İnsanlar üzerinde geçmişte ve günümüzde egemen olmuş tüm devletler [statu] ya da hükümdarlıkların [dominini] yönetim biçimi ya cumhuriyet [repubbliche] ya da hükümdarlık [principatu] olmuştur” (Machiavelli, 2011: 3).¹ Machiavelli bütün siyasal örgütlenme biçimlerinin hepsine statu demiyor, onu, önceki siyasallık biçimlerinden ayırıyor. Devlet Machiavelli’de yeni bir politeum iken bir siyasal tasarı olarak cumhuriyeti ya da hükümdarlığı bu politeum üzerinde yükselecek, yaşadığı dönemin politeiası olarak kuruyor.

Burjuvazinin yükselişi ve mevcut kriz durumunun üstesinden gelmesine karşı yükselen feryat devletin kurumsallaşma sürecine çok önemli bir boyut getirdi. Auctoritas ve Potestas tek bir elde birleşmesi demek olan yeni bir gövdeye ve buna duyulan ihtiyaç. Bu ihtiyacın ilk karşılık gördüğü isim olarak Bodin egemenlik kuramının ilk temsilcisi olarak çıkıyor karşımıza (d’Entreves, 1967).² Kanuni hükümet ve genel aidiyet üzerinde şekillendirilen egemenlik, devleti diğer insani oluşumlardan ayıran en önemli şeydir.

1 Çevirmen dominini ve principatu kavramlarını her ne kadar hükümdarlık kavramıyla karşılasa da İtalyanca aslında ve İngilizce çevirilerinde bu ayrıma riayet edilmiş. İngilizce çeviriler de dominini kavramı power kavramı ile karşılanmış. İtalyanca bir baskı için bkz, Il Principe, Benvenuto nel wikibook http://history-world.org/The_Prince_T.pdf ve İngilizce bir baskı için bkz. The Prince, çev. W. K. Marriott, Constitution Society, <http://www.constitution.org/mac/prince.pdf>.

2 Egemenlik ile ilgili söylediklerim D’Entreves’in bu kitabına özellikle ikinci bölümüne referansla oluşturulmuş olup daha sonrasında tekrar referans vermeye ihtiyaç görüyorum. Bkz. Özellikle s. 69-150.

Bodin açısından egemenliğin olmadığı yerde devletten söz etmek mümkün değildir. Egemenlik üç özelliğin bileşimi ile çıkar karşımıza: 1) sonsuzluk ve mutlaklık, 2) bölünemezlik ve 3) hükmetme üzerine kurulur. Egemen ağzından çıkan şeyin yasa olduğu birisi değil, rasyonellik üzerinden savaşı önleyecek aşkın bir kurumun varlığını tescil edecek birisi. Hukuk tarafından sınırlandırılan bir egemenden bahsediyoruz artık. Egemen ancak acil durumlarda savaş açma ve kıtlık durumlarında vergi artırımına karar verme önceliği olan kişi. Egemenliğin bu özelliği aynı zamanda ilk olağanüstü hal kuramıdır. Egemenlik ile birlikte Auctoritas ve Potestas artık bir elde birleşiyor ancak egemen bunları bir keyfilik üzerinden elde etmiyor kurallardan, kurumsallıktan alıyor. Hukuk, egemenlik ve otorite devlet oluşumunun en önemli ayağı olarak tarih sahnesinde artık. Egemenlik, örfün yeni yönetim teknikleriyle donatılıp hukuklaşmasıyla birlikte kurumsal bir bütünlük kazanmıştır. Kişinin yerini kuralların aldığı bir evredeyiz artık. Bu kurumsallığın uygulayıcısı olarak ise egemen devreye giriyor.

Bu aşamadan sonra modern devletin ilk modern temsilini, gücü kurumsallaştırıp hukuka kanalize eden Hobbes'ta görüyoruz. Hobbes'ta devlet sadece bir güç sistemi değil aynı zamanda bir hukuk sistemi. Hobbes egemenliği, devleti yalnızca bir legal sistem içerisinde anlaşılabilecek bir biçimde iktidar açısından ele alıyor. Ancak hukuk yasallığın kendisinden değil egemenin iradesinden doğar. Egemen *Legibus Solutus*'dur. Egemenliğin Bodin'de bulunan üç özelliği Hobbes'ta da devam ediyor. Egemenlik en temel olarak içerde birlik ve dışarda bağımsızlığı sağlama görevi ile donatıldığı andan itibaren Hobbes ile birlikte bu gün üzerinde düşündüğümüz devletin köşe taşları oluşturulmuş oluyor. Devletin içinde olmayan ve devletsiz bir iktidardan, toplumdan, kanundan bahsedemeyiz Hobbes'ta. D'Entreves bu açıdan modern devletin Hobbes'un devleti olduğunu söyler. Gerek Hobbes olsun gerek Bodin her ikisinde de halka yer verilmiyor. İdari aygıt olarak devletin hukukunu çiziyor ve koruyor Hobbes, yurttaşın değil. Devletin ve topluluğun ruhu olarak egemenliği gösteriyor. Bunu cisimlendirecek olan şey Bodin'de olmayan Auctoritas'tır. Hobbes bu eksikliği Leviathan ile tamamlar.

Bu noktada Schmitt'e bir kulak vermek yerinde olacaktır. Yukarıda siyasal kavramının devlete önceliğini belirtmiştim. Ancak Schmitt öyle becerikli bir manevra yapar ki devletsiz bir siyasallığın düşünülmeyeceğini açıkça ilan eder. Siyasallık dost-düşman ayrımı (Schmitt, 2006: 47) üzerinden işlediğinde devlet kavramın merkezine yerleşir. Çünkü dostun ve düşman kim olduğuna, örgütlenmiş bir siyasal birlik olan devlet

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

karar verir (Schmitt, 206: 50). Dolayısıyla devlet siyasalı temellendiren kurucu bir unsu oluyor (Çelebi, 2016: 16). Devlet Schmitt açısından siyasal olanın özgül içeriğidir (Schmitt, 206: 63) ve siyasal kavramı varlığını devletin içinde sürdürür (Schmitt, 206: 51). Schmitt devlet etrafında bütünleşmiş bir ulusu kurma amacıyla toplumsal çıkar çatışmalarını aşan (Çelebi: 2006: 13) bir siyasal birliğin teorisini oluşturmaya çalışır. Siyasal birlik yukarıdan tesis edilmesinin imkansızlaştığı, toplum-devlet özdeşliğinin ortadan kalktığı durumda ne olacak sorusuna Schmitt tipik bir muhafazakar gibi cevap vermez. Bu durumda siyasal birliğin tabandan olup olamayacağını arar. Devletin siyasal birliği sağlama konusunda aciz kaldığı noktada başka aktörler devreye girecektir. Temsil bu noktada siyasal birliği yaratma adına merkezi öneme yerleşiyor (Çelebi, 2006: 15). Hareket halindeki siyasal kamusalılık olan ulus, siyasal bir töz olarak kurucu iktidarı/”natura naturans”ı oluşturur. Yöneten ve yönetilenler arasındaki siyasal özdeşlik “natura naturans”a en yakın kurum olan başkanlık rejiminde kurulur. Başkanlık rejimi ulusun siyasal iradesini halkoyuyla seçilen devlet başkanı aracılığıyla tali iktidar üzerinde sürdürdüğü bir sistemdir. Böylece kurucu iktidar tali iktidar içinde kaybolmuyor, kurucu iktidarın ruhu ulusal kamuoyunda yaşamaya devam ederken ulusun siyasal iradesi de tali iktidar üzerinde etkili oluyor (Çelebi, 2008). Schmitt demokratik ilkeyi özdeşlik ilkesi ile beraber düşünmesi açısından contra-Hobbes. Hobbes sözleşme ile kalabalığı halk kılıyordu ancak ondan sonrasında halka dair suskundu. Leviathan’dan beri ya özdeşlik ya da temsil ilişkisi olan egemenliğin Schmitt’de özdeşlik üzerinden kurulması oldukça önemli. Ne var ki özdeşlik ilkesinin demokrasiye aykırı, aristokratik bir yöntemle oluşturulmaya çalışılması hala bir sorundur. Schmitt’in devlet ile siyasallık arasında kurduğu ilişkide şu iki şey dikkatlerden kaçıyor. Birincisi siyasal kavramının devlete önceliğini vurgularken, modern bir siyasal örgütlenme biçimi olarak devletin, tarihsel olarak önceki siyasal örgütlenme biçimleri karşısında özgüllüğünü tespit etmiş oluyor. Bu, Schmitt’in amaçladığı bir şey miydi o tartışılabilir ancak amaçlasın ya da amaçlamasın bir gerçekliği çok net bir biçimde ifade ettiği su götürmez. Schmitt’in iddiasının kendisi açısından asıl önemli kısmı yani siyasallığın ancak devlet düzleminde mümkün olması, devlete dair ikinci tespittir. Devlet sadece bir siyasal zemin olmakla kalmıyor aynı zamanda bu zemin üzerindeki farklı siyasallıklara da yer açıyor. Farklı siyasallık biçimlerini kendi alanında oynamaya zorluyor.

Devlet felsefesinin bu klasik figürleri üzerinden devletin özüne dair bir yargı belirtmek gerekirse tek kelimeyle EGEMENLİK demek gerekir. Devlet ne tam olarak bir Leviathan

ne bir makine, devlet egemenlik üzerinden çeşitli yollarla oluşan bir entitedir. D'Entreves devletin egemenlik üzerinden seyrine dikkat çekerken onun bir tamamlanmış, ermiş bir kavramdan ziyade farklılaşan, dağınık fikir ve süreçleri, pratikleri niteleyecek şekilde nosyon olduğunu söylemekte haklıdır.

Buraya kadar Machiavelli-Hobbes-Schmitt hattından devletin ne olduğuna dair bir serimleme yapmamın sebebi Bourdieu'de devlete dair aradığım sorunun cevabının olup olmadığını ya da ne derece olduğunu görmek için bir referans gerektiğindendir ki zira bu isimler olmadan devlete dair bir düşünüşün olmayacağı aşikardır. Bourdieu devlete dair burada açıklamaya çalıştığım hususlara doğrudan değinmez ancak bunları yadsımaz da. Öyle görülüyor ki Bourdieu klasik figürlerin devlet inşası üzerinden kendi kavramlarını açıklayıcı birer araç olarak seferber etmeye çalışıyor. Bunu yaparken devletin eleştirel bir teorisini yapmaya çalışıyor. İzleyen bölümde Bourdieu'nun devlete dair bu girişimi anlatıldıktan sonra literatürde klasikleşen eseri ile Oppenheimer'ın devlete dair açıklaması sunulup, sonrasında devlet üzerinde düşünmede her iki ismin bizlere ne tür imkanlar açtığı tartışılacaktır.

Pier Bourdieu'de Devlet: Sembolik Şiddetin Yoğunlaşmış Sahası

Bourdieu devleti her şeyden önce bir bürokrasi alanı olarak görür. Öyle özgün bir alandır ki bu alan, kendisine bir devlet düşüncesi atfederiz. Düşüncelerimizin, bilinç yapılarımızın içerisine öylesine sokulmuştur, onu öylesine içselleştirmişizdir ki günlük hayatta hiç sorgulamadığımız normal kabul ettiğimiz pratiklerimizin içinde görünmez bir zırha bürünmüştür. Bu zırhların en doğal gibi görüneni en sıradan olanı hiç şüphesiz takvim ve zamansallığın yapısıdır. Takvimler ve saatler özelin tam merkezinde yer alırlar ancak bu özel olduklarından değil kamusal olduklarından ileri gelir. Tarihsel olarak çeşitli siyasal birliklerin oluşmasına müteakip kamusal bir zaman oluşturulduğunu görürüz. Tüm devrimler resmi takvimleri elden geçirir; tatilleri, bayramları, resmi tören günlerini, dini ve milli bayram günlerini yeniden düzenler. İş, okul, ibadethane, ev hepsi de özel alanın mekanları gibi görünür ama tüm bu mekanlar bireysel hafızamızdaki kamusal olarak belirlenmiş zamansallığın müşterek faaliyet alanlarıdır. Devletin kamu düzeninin esaslarından biri olması buradan ileri gelir. Kamu düzeni sadece polis ordu gibi fiziksel şiddet tekelinden ibaret değil ve ayrıca zamanı düzenlemekle de ilişkilidir (Bourdieu, 2015: 22-4). Zamansallığın sorgulanmadan kabul edilşinin müşterek

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

düzenlenişi kamu düzenine dair bir rıza oluşturduğumuz anlamına gelir. Bu rıza ki devletin sembolik şiddetinin tekeli altında olduğumuzun kanıtıdır. En özeline içine sızmış bir devlet üstelik bu açıdan en anarşistimizin bile defedemediği, boyun eğmekten başka çaresi olmayan bir devlet. Şimdi Bourdieu'nün şu devlet tanımını vermenin tam zamanı:

‘Devlet’ dediğimiz şeyin kısa bir tanımını yapmamız gerekseydi; iktidar alanının ‘idari alan’ ya da ‘kamu hizmetleri alanı’ olarak tanımlayabileceğimiz bölümünün, yani devlet denildiğinde muğlak bir biçimde zihnimizde canlanan o bölümün, meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli elinde bulundurmasıyla nitelendiğini söyledim’ (Bourdieu: 2015: 18).

Weber'in meşhur tanımının zihnimizde fiziki yönünün canlanışına bir itirazla başlıyor Bourdieu bu tanımında: “meşru fiziksel ve sembolik şiddet tekeli”. Bu tanımıyla hem Weberci hem de değil. Üstelik en az Weber kadar beslendiği iki kaynağa daha itirazı var Bourdieu'nün. Bunlardan biri Durkheimci gelenek diğeri ise Marksist gelenek. Durkheimci geleneğe itirazı onun, devleti toplumsal dünyanın mantıki ve ahlaki bütünleşmesinin temeli olarak görmesinden kaynaklanır ki bu bakış açısı devleti tarafsızlığın mekanı olarak resmeder. Yarı tanrısal bir devlet tahayyülü vardır Durkheimci geleneğin (Bourdieu, 2015: 218-19). Marksizm ise devletin varlığı sorusunu sormadan onu yerine getirdiği işlev açısından tanımlar: kamusal düzeni egemenler adına koruyan aygıt olarak devlet. Devletin temellerini oluşturan mekanizmaların yapısıyla ilgilenmez Marksizm. Devlet meselesi işlev meselesine indirgenir ki iyicil işlevselliğin yerine kötücül işlevsellik konulur. Her ne kadar devlet birtakım işlevleri (toplumsal muhafaza işlevi, sermayenin biriktirilmesi koşullarının muhafazası işlevi gibi) yerine getiriyor olsa da salt işlevler üzerinden hareket etmek mekanizma üzerine bir şeyler öğrenmenin önünde engeldir (Bourdieu, 2015: 19-21).

Beslendiği üç temel gelenekle devlete dair görüşünde bu şekilde ayrılan Bourdieu tüm çalışmalarının gayesinin “sembolik olana dair materyalist bir teori ortaya koyak” (Bourdieu, 2015: 204) olduğunu belirtir. Meseleyi bu şekilde koyması ve çalışmalarının genel seyri açısından belirtmek gerekir ki Bourdieu'nün Marksizmle arasına mesafe koyduğu üç önemli yolu vardır. Bunlardan ilki çıkar kavramını Marksizmdeki gibi sadece ekonomi ile ilişkilendirmez. Toplumsal hayatın ekonomik olmayan, simgesel amaçlarına yönelmiş alanlarında da çıkar işler (Swartz, 2011: 98-99). Hatta Bourdieu

için hayatın hiçbir alanında çikarsızlıktan bahsedilemez. Çikarsızlığın da bir çıkarı vardır. İkinci olarak Bourdieu sermaye kavramının iktisadi vurgusunu da tepetaklak etmiştir. Maddi, kültürel, toplumsal, simgesel iktidar alanlarının her birinin kendine özgü sermaye biçimleri vardır (Swartz, 2011: 108-109). Marksizmle arasına mesafe koymak için çizdiği üçüncü yol toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde simgesel form ve süreçlerin rolünü vurgulamasıdır (Swartz, 2011: 98-99). Marksizmde emeğe çizilen başat rol Bourdieu’de simgesel formlara (simgesel şiddet, simgesel sermaye) çizilmiştir. Hatta o kadarki bu kavram modern devlet oluşumunun başat kavramıdır.

Bourdieu farklı sermaye türlerinin ilkel birikiminin mantığı üzerinden devletin oluşumunu açıklamaya koyulur ki bu sermaye türleri birikirken bir yandan da dönüşürler. Birikime konu dört sermaye türü vardır: ekonomik sermaye, kültürel sermaye, sosyal sermaye ve simgesel sermaye. Simgesel sermaye diğer sermaye türlerinde zaten içkin olan bir sermaye türü olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahiptir. Hem kendi başına bir sermaye türü hem de her sermaye türünün bir nevi ek getirisi biçimindedir (Bourdieu, 2015: 232-3).

Hanedan devleti farklı sermaye türlerinin bir alanda yoğunlaşmasının özgül bir formudur. Bu özgülük askeri, ekonomik ve sembolik sermayenin aynı iktidarın bünyesinde toplanmasıyla oluşur. Bu demektir ki bir tür üst sermayenin yani diğer sermayeler üzerinde iktidar uygulayabilecek bir sermayenin ortaya çıkması demektir. Burada devlet “iktidarların üzerindeki iktidar”dır (Bourdieu, 2015: 239).

Sermayeye sahip olmakla söz konusu sermayeye güç kazandıran bir sermayeye sahip olmak arasındaki ayrım, tüm alanlarda geçerlidir. Farklı sermaye türlerini çok büyük oranda bünyesinde toplayan devlet, iktidarını her bir sermaye üzerinde uygulayabilmesine imkân veren bir üst-sermayeyle donatılmıştır (Bourdieu, 2015: 240).

Bu durum iktidarın birleştirici ilkelerinden birini ortaya çıkarır: İktidar alanı bir savaş alanıdır. Alan içindeki farklı sermaye türlerinin muhafazası ve yeniden üretimi, üst sermayenin elde tutulması ya da ele geçirilmesi ile mümkün olur ki bu da bu iktidar alanını bir savaş alanı yapar (Bourdieu, 2015: 40). Bu savaş doğası gereği iktidara karşı ve onu yok edici bir savaş olamaz tersine iktidarı güçlendiren bir savaştır. Savaşılan şey diğer sermaye türlerini tek bir noktada toplayan bir güç olduğundan, güç için savaşmanın kendisi, gücü bırakın ortadan kaldırmayı, kuvvetlendirir.

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

Sermayenin yoğunlaşma sürecinin iki boyutu vardır. Birincisi fiziki güçlerin yoğunlaşması ikincisi ise vergi tekeli yoluyla ekonomik sermayenin yoğunlaşmasıdır. Bu iki sürecin işleyebilmesi için sembolik sermayenin yoğunlaşması esastır (Bourdieu, 2015: 250). Devletin oluşumunu askeri güç ve vergi sisteminin oluşmasıyla açıklayan teorileri Bourdieu fiziksel güç sermayesi olarak adlandırır ve bu sermayenin yoğunlaşmasının sonucu kamusal gücün ortaya çıktığını ileri sürer (Bourdieu, 2015: 240). Kamusal güç olmanın anlamı devlet dışındaki diğer alanları güç kullanımından men etmektir (Bourdieu, 2015: 240). Kültürel, dini, sembolik vb. alanlarda da olduğu gibi bu durumun en somut tezahürü fiziki güç kullanımı alanındadır. Weber'in devlet tanımı burada belirgin bir şekilde açığa çıkar. Bu süreç aynı zamanda bir “mülksüzleşme” sürecidir. Belli bir alandaki sermaye yoğunluğu devletin tekeline alındığında devlet dışındaki güçlerin meşruluğu kendiliğinden sorgulanır hale geliyor. Buradan Bourdieu'nün devlete ilişkin bir denkleminin anlamı daha net açığa çıkıyor. Bourdieu yer yer yoğunlaşmanın, evrenselleşme ve tekelleşmenin toplamı olduğunu belirtir. Fiziki güç kullanımı tekeli bunun en somut örneğidir. Şiddet ya devlet ya da onun tarafından vekâlet verilmişler eliyle uygulanır ki bunun da simgesel bir yoğunlaşması gözlerden kaçmaz. Polis, asker, özel güvenlik birimleri hepsi de üniformalarıyla, hareket ve müdahale biçimleriyle, üzerlerinde taşıdıkları araç gereçlerle merkezileşmiş, yetkilendirilmiş, disiplinli, uzmanlaşmış güç kullanımı simgeleri (Bourdieu, 2015: 240).

Fiziksel sermayenin yoğunlaşması iki biçimde meydana gelir: Bir taraftan mevcut veya potansiyel başka devletlere karşı diğer taraftan ise içerdeki prenslikler vergi ve askere almaları karşı koyan ezilen halklara karşı. Ancak bu yoğunlaşma, gücün mobilize olması, tanınması ve meşruiyetinin sağlanması için yeterli değildir. Bourdieu'ye göre devletin inşasının lokomotifinin fiziksel sermayenin yoğunlaşması olduğunu söyleyen her görüş son derece naiftir.³ Eğer eşzamanlı veya öncel bir simgesel sermaye birikimi yoksa fiziksel sermaye birikimi olması imkânsızdır (Bourdieu, 2015: 242).

Kamusal gücün ortaya çıkmasının ikinci unsuru ise vergilendirmedir. Bu konuda Bourdieu çok kritik bir müdahalede bulunur: “Devletin üst-alan olarak, tüm alanları inşa eden güç olarak inşası, her bir alanın inşasından geçer” (Bourdieu, 2015: 240).

3 Bourdieu'nün burada Tilly'ye bir göndermede bulunduğu açıktır. Tilly devletin oluşumunda sermaye ve zorun birikim ve yoğunlaşması üzerinde duruyordu: “Zor araçlarının birikim ve yoğunlaşması bir arada arttığında, devletler ortaya çıkar” (Tilly, 2001: 47). Bourdieu'nün Tilly'nin çalışmasına ilişkin değerlendirme ve eleştirisi için bkz. 2015: 164-168.

Ekonomik alan bunun için çok kritiktir. Zira hem Marx hem de Tilly'nin iddialarının tam tersi bir müdahaledir bu. Devlet ekonomik alanın yoğunlaşmasının bir ürünü değildir. Bir üst-alan olarak kurulurken devlet ekonomik alanın oluşumuna hem destek verir hem de onu yönlendirir (Bourdieu, 2015: 244). Hazinesinin oluşması, merkez bankalarının varlığı, para basma tekeli, kurları belirlenmesindeki etkisi, piyasanın düzenlenmesi için yapılan hukuki düzenlemeler vb. hepsi de devletin özerk bir iktisadi alanın inşasına olan müdahalesini kanıtlar. Öyleyse mesele iktisadi alanın devlet oluşumunda belirleyiciliği değil, devletin kendisini merkezi ekonomik iktidar alanı olmasıdır. Özerk bir ekonomik uzam inşası, ulusal bir pazar yaratılmasıyla eş zamanlı olarak merkezi ekonomik iktidarın da inşasıdır (Bourdieu, 2015: 244).

Bourdieu açısından bunun anlamı, fiziki güç tekelinde olduğu gibi ekonomik alan üzerinden bir simgesel iktidarın oluşumudur. Verginin gelişimi her şeyden önce bir savaş ekonomisi ile alakalıdır. Savaşın zorunlu kıldığı fiziki güç tekeli simgesel gücün inşasından önce olamaz. Vergi ile birlikte armağan ve karşı armağan türündeki para toplama biçimleri devlet alanına geçer. Yani bürokratik alanın meşru işlevlerinden biri haline gelir. Bürokrasi simgesel iktidarının bir taraftan inanç, itaat ve boyun eğme düzlemleri üzerinden oluştururken diğer taraftan devasa bir bilgi birikimi oluşturur. Kameralizmin vergi toplama üzerinden başlayıp özerk bir bilimsel alan olarak ortaya çıkması es geçilecek bir konu değildir. Buna ilave olarak askeri gücün yoğunlaşması sadece dış savaş gerekçesiyle oluşan bir şey değil, aynı zamanda verginin cebirsel yönüyle de alakalıdır. Vergi üzerinden bürokrasi, bilgi ve askeri alanların oluşumu birbirleriyle iç içe geçmiş eş zamanlı süreçlerdir. Bunların her birinin hem ayrı ayrı hem de birbirleriyle ilişkisi içinde işleyebilmelerinin yegâne koşulu sembolik sermaye birikimidir. İnsanları vergi vermeye ikna etmek için askeri gücün ve bilimsel tekelin salt araçları yetersiz kalacaktır. Bunların var olma ve işleyiş biçimlerinin yarattığı sembolik iktidarın yanında bürokrasinin meşrulaştırıcı söylemler de icat etmesi gerekecektir. Sadece vergi toplamak için seferber edilmiş askeri gücün hem fiziksel hem de simgesel iktidarı bir yere kadardır. Sadece savaş zamanı alınan vergilerin süreklilik kazanması daha üstün bir simgesel iktidarın yaratılması ile mümkün olabilir. Devletin aşkın bir nesne olarak inşa edilmesi bu simgesel iktidar gerekliliğinden ayrı düşünülemez (Bourdieu, 2015: 245-247).

Devletin oluşumuna ekonomik ve askeri sermaye dışında başka alanlara ilişkin sermaye yoğunlaşma süreçleri de eşlik eder; en somut tezahürünü bilimsel alanda gördüğümüz

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

kültürel sermaye ve hukuksal sermaye gibi. Bütün bu sermaye türlerinin yoğunlaşması sonuçta sembolik sermayenin yoğunlaşması olarak devlet oluşumuna katkı sunarlar. Bourdieu'nün kendi cümlesiyle ifade edersek “Devlet yavaş yavaş Sembolik sermayenin merkez bankası haline gelir” (Bourdieu, 2015: 261). Bu açıdan yukarıda özetlediğim temel sermaye yoğunlaşma süreçlerinin aktarmanın yeterli olduğunu düşünüyorum. Beni bu düşünceye sevk eden iki gerekçem var. Birincisi yukarıdaki özetin Bourdieu'nün devlete yaklaşımının epistemolojik ve metodolojik düşünme tarzını yeteri kadar sergilediğini düşünüyorum. İkincisi ise devlete dair düşüncesini oluştururken Avrupa devletlerinin oluşumu sorunsalı üzerinden literatürde sözü geçen temel çalışmalarla⁴ kurduğu gerilimli ilişkiye dair ipuçlarını da yansıttığını düşünüyorum.

Bütün bu süreçten sonra Bourdieu'de devlete dair birbirinden ayrılamaz iki ilke çıkar ortaya. Devlet farklı sermaye türlerini sembolik iktidar potasında eriterek bürokratik alanı oluştururken bunu iki biçimde yapar. Birincisi devlet tüm bu süreçler boyunca evrenselleştiricidir. İkincisi ise bütünleştiricidir. “Kısacası devlet kendisini inşa ederken birleştirir ve evrenselleştirir” (Bourdieu, 2015: 273). Bu iki süreç birlikte yürür. Ulusal bir piyasanın oluşturulması, zorunlu eğitimin ortaya çıkması, dilin meşru bir formunun öne çıkması, milliyetçiliğin inşası gibi süreçler devletin bütünleştirici ve evrenselleştirici çehrelerini oluştururlar. Devlet bu piyasaları yerelin tikelliğinden alıp ulusal ölçüğe yayarak kendi yabancılaştıran, mülksüzleştiren, boyun eğdiren, mütehakkim tekeline oluşturur (Bourdieu, 2015: 275).

Devletin bu oluşumunun bugüne kadarki süreci Bourdieu açısından dört safhada gerçekleşmiştir. Birinci safha sembolik sermayenin birikimi, ikincisi patrimonyal safha, üçüncüsü “kralın evinden devlet aklına” varan yoğunlaşma ve dönüşüm süreci ve son olarak bürokratik devletten sosyal refah devletine geçiş. Son safha hakkında Bourdieu pek bir şey söylemez ancak buna dair ipuçlarını bir mülakatından çıkarabiliyoruz. Bu röportajında Bourdieu bir sosyal devlet özlemi ortaya koyar (bkz. Bourdieu, 1992). Devleti sağ eli cinsiyetçi, paternalist, kontrol eden, disipline eden elidir. Sol eli ise onun sosyal devlet olmasından ileri gelen barınma, beslenme, eğitim gibi işlevleri üzerinden okunur (bkz. Loic Wacquant, 2007).

4 Barrington Moore, Perry Anderson, Shmuel Noah Eisenstadt, Karl Polanyi, Ernst Cassirer, March Bloch ... gibi isimler konuya ilişkin çalışmalarıyla Bourdieu'nün kah eleştirdiği kah faydalandığı isimler olmuşlardır. Durkheim, Weber ve Marx'tan bahsetmeye bile gerek yok.

Oppenheimer’da Devletin Oluşumu: Sınıf Devleti

Oppenheimer’ın temel iddiası devleti sosyolojik açıdan ele almanın hem bir tarih felsefesi hem de bir ekonomi kuramını içerdiğidir ki devleti bu açıdan ele aldığını belirtir. Bu tarzın devletin gelecekteki gelişmesi hakkında da bir tanı sunacağını belirtir. Devletin özel varlığıyla ilgilendiği için devletin almış olduğu hukuksal biçimlerin dışı durumlarını bir kenarı bırakır. Devlet hakkındaki var olan kuramların, devleti sosyolojik bakış açısıyla incelememiş olması temelinde ortaklaştıklarını belirten Oppenheimer devletin sosyolojik bir incelemesinin, onun tüm tarih boyunca görünen bir olgu olarak doğasının ortaya konmasının ancak evrensel tarihin geniş ve kapsamlı bir incelemesiyle mümkün olabileceğini iddia eder.⁵ Oppenheimer’a göre geçmişte var olmuş ve günümüzde var olan her devlet bir sınıf devletidir. Devletin en belirleyici özelliği budur ve bu özellik onun diğer işlevlerini önceler. Devletin ortaya çıkışı ve özü de ancak bu işlevi üzerinden yola çıkarak kavranabilir (Oppenheimer, 1997: 33).

“Tarihte her devlet bir sınıf devleti idi, zamanımızda her devlet bir sınıf devleti’dir; ya rütbe, mertebe ya da mülk farklılıklarına dayanan üst ve alt toplumsal gruptan oluşan bir hiyerarşidir. Bu olguya ‘devlet’ denmelidir. Tarihin konusu işte bu tür örgüttür” (Oppenheimer, 1997: 37).

Oppenheimer’ın Bourdieu’den ilk farkı bu şekilde ortaya çıkıyor. Bourdieu devlete bu şekilde özcü bir varlık atfetmekten kaçınır hatta özcülüğün tam karşısında yer alır. O devletin modern dönemin özgül bir siyasal formu olduğunu yadsımaz. Devletin sınıfsal karakteri Bourdieu açısından her ne kadar yadsınamayacak bir gerçeklik ise de bu devleti açıklamak için yeterli bir olgu değildir.

Oppenheimer’da aralarında farklılıklar olsa bile siyasal örgütlenmelerinin tüm türleri için kullanılan sınıf devletinin oluşumu nasıl oluyor peki? Bu konudaki doğal hukukçu ve ekonomist açıklamaları baştan reddederek devletin bir sınıf devleti olarak fetih ve boyun eğdirme yoluyla ortaya çıktığını ileri sürer (Oppenheimer, 1997: 42). Devlet oluşumu sırasında tümüyle, varlığının ilk aşamasında ise özünde zafer kazanmış bir grubun kendini güvenceye almak için bir düzen oluşturma zorunluluğundan doğmuştur. Zafer kazanan hem içindeki ayaklanmalara karşı hem de dışardan gelebilecek tehlikelere

5 Franz Oppenheimer, Devlet, s. 32-33, çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul: Engin Yayıncılık, 1997. Yazının bundan sonraki kısmı bu kitap üzerinden gideceği için sonraki atıflarda cümle sonunda sayfa numarası vermekle yetinilecektir.

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

karşı gelebilmek için bir toplumsal kurum oluşturur ve bunu yendiklerine zorla kabul ettirir. Bunun sonucu ise yenilenler üzerindeki ekonomik sömürüdür (Oppenheimer, 1997: 43). Devletin “ilkel devlet” olarak adlandırılan bu ilk biçimi fetihle birlikte bu şekilde ortaya çıktıktan sonra tarihsel seyri içerisinde “özgür vatandaşlık düzeni” denen bir aşamaya gelir (Oppenheimer, 1997: 46).

Oppenheimer devletin oluşumundan sosyolojik ve sosyo-psikolojik bir ontolojik zemin kurar kendisine. Tarihin gelişiminin insanın beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını karşılama gereksinimi üzerinden olduğunu belirtir. Çalışmak ve soymak insanın geçim olanağını sağlamak için başvurduğu iki yoldur (Oppenheimer, 1997: 48). Bu iki yoldan birincisini yani gereksinimlerini çalışma ve çalışmasını başkalarının çalışmasına denk bir biçimde trampa ederek sağlayan yollara “ekonomik yol”, ikincisini ise yani gereksinimlerin karşılıksız olarak başkalarının çalışmasına el koyarak sağlanan yolları “siyasal yollar” olarak adlandırır (Oppenheimer, 1997: 49). Gereksinim gidermenin bu iki biçimi Oppenheimer açısından tarihin motorudur. Aynı zamanda devletin tarihi de demek olan dünya tarihi “özgür vatandaşlık düzeni”ne ulaşana kadar bu iki yolun çatışmasından ibarettir (Oppenheimer, 1997: 50).

El koymanın, soygunun olmadığı ekonomik yolların hakim olduğu toplulukların devlete evrilmesi mümkün değildir. O yüzden devlet siyasal yollardan başka bir biçimde var olmuş olamaz (Oppenheimer, 1997: 50). Bu nedenle avcı topluluklar ve ilkel köylü toplumlarında bir devlet oluşumuna dair hiçbir belirti yoktur. Onlar ancak dıştan gelecek bir itkiyle devlete evrilmişlerdir (Oppenheimer, 1997: 50-53). Buna mukabil çoban topluluklarının kabile ekonomisine hem ekonomik yollarla hem de siyasal yollarla köleliğin girmesiyle devletin teritoryal öge dışındaki unsurları oluşmuş oluyor. Bu biçimdeki asıl unsur tahakkümdür(dominion). Devletin bu ilk biçimi “ilkel fetih devleti” olarak adlandırılır (Oppenheimer, 1997: 54-58). Bundan sonra süreci kara ve deniz devletlerinin oluşumu izler. Çoban topluluklarla avcı toplulukların karşılaşmasından bir devlet biçimi doğmazken köylü topluluklar ile çoban toplulukların karşılaşmasından kara devleti doğar (Oppenheimer, 1997: 64-65). Bu devletin oluşumu altı aşamadan meydana gelir. Bunun ilk biçimi sınır kavgalarından başlayıp soygunculuk, adam öldürme, kadınların ve çocukların kaçırılması, sürülerin yağmalanıp evlerin barkların yakılıp yıkılmasıyla sonrasında kan davası biçiminde devam eden bir süreçtir (Oppenheimer, 1997: 67). İkinci aşama birincisinin sürdürülemezliğinin

anlaşılması üzerine bir örfi hukuk sistemin gelişmesine yol açacak biçimde yalnızca artı ürüne el koyma biçimini alır. Bu iki aşama arasındaki farkı şöyle bir metaforla açıklar Oppenheimer: “birinci aşamada çoban, arı kovanını soyayım derken mahveden ayıya benzer; ikinci aşamada, arılara kısı geçinecek kadar bal bırakan arıcıya” (Oppenheimer, 1997: 72). Bu aşama devlet oluşum sürecinin en önemli halkasıdır. Bir kapital oluşumunun ilk aşamasıdır bu devre. Bundan daha önemlisi zamanla çobanlar ile köylüler arasında bir iletişim baş gösterir. Köylüler artık bir sorunları olduğunda onları çobanlara iletecek bir sistem gelişmiştir. Çoban kabilesi içerisindeki örf yavaş yavaş da olsa köylüleri de kapsamaya başladığı görülüyor. Çoban kabile kendi kapitalini korumak için egemenliği altındaki köylü topluluğuna karşı başka saldırıları engelleyen bir koruyucuya dönüşür. Bu dış saldırılar müthiş bir birleşmeyi beraberinde getirir. Zamanla aynı psişik duyguları paylaşan bir duruma geçerler: ortak zaferler, ortak yenilgiler, ortak sevinçler, ortak üzüntüler. Bu kaynaşma beraberinde dilsel, örfsel, zihinsel, düşünsel bir ortaklığa yol açar (Oppenheimer, 1997: 73-75). Dördüncü aşama ise artı ürüne el koymanın yerini düzenli bir vegi-haraç sistemine bırakmasıdır (Oppenheimer, 1997: 75). Çoban ve köylü topluluğun artık tek bir toprak parçası üzerindeki mekânsal birliğinin sağlandığı aşama ise sürecin dördüncü zinciridir (Oppenheimer, 1997: 77). Beşinci aşama komşu köyler ya da kulanlar arasındaki çatışmalar üzerine efendilerin hakemlik rolü kazandıkları gelişmedir. Bu hakemlik beraberinde kararın uygulanması için zor kullanma meşruiyetini de getiriyor (Oppenheimer, 1997: 80). Son aşama artık ilkel devlet aşamasının tamamlandığı aşamadır. Uyrukları düzenin içinde tutma ve varlıklarını çalışma kapasitelerini düşürmeden sürdürme zorunluluğu ilişkileri ulus-içi niteliğinin gelişmesine ve “millet” kavramının oluşmasına yol açmıştır. Son aşamayla birlikte biçim ve içerik olarak ilkel devletin oluşumunun tamamlandığını söyleyecektir Oppenheimer (Oppenheimer, 1997: 81).

Bu bölümü biraz uzun tutmamın nedeni Oppenheimer’in devletin bu oluşum şemasını sonraki devlet biçimleri için de bazı nüanslar dışında aynen uygulamasıdır. Devlet bu şema üzerinden bir kez oluştuğunda sonraki aşamalar bu oluşumun çeşitli yönlere evrilmesi biçiminde devam edip gider. İlkel fetih devleti dediği aşamaya tahakküm üzerinden yükselen, toprak sahipliğinden kaynaklı bir egemenlik sisteminin hukuksal bir nitelikte kaynaşmasıdır (Oppenheimer, 1997: 82). Toprak rantı ve angaryanın birlikte işlediği bir devlet biçimidir bu (Oppenheimer, 1997: 84). Bu devletin büyüüp gelişimini organizmacı bir biçimde sosyolojik döllenme dediği bir metaforla açıklar.

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

Çoban toplulukların köylü topluluklarla karşılaşması veya sınır kavgaları sonucundaki kaynaşmalar sonucu daha yüksek bir toplumsal organizmanın oluşmasıdır kastettiği (Oppenheimer, 1997: 86). Süreci dilsel bütünleşme, sınıf farklılıkları üzerinden meydana gelen farklılaşma ve son ileri aşamasında ise yönetici sınıflar arasındaki farklılaşmanın başlaması, kastların oluşup, toplumsal hiyerarşinin çeşitlenmesi vuku bulur (Oppenheimer, 1997: 98-99).

İlkel fetih devleti gelişimin bir aşamasında toprak ve ticaretle ilişkisi bakımından iki biçimde yoluna devam eder. Deniz devleti taşınır zenginliğin, kara devleti ise taşınmaz mülkiyetin gelişme alanıdır. Birincisi kapitalist köle ekonomisini ikincisi gelişmiş feodal devleti ortaya çıkardı (Oppenheimer, 1997: 104). Deniz devletleri mevcut devlet şemasının ticaret üzerinden şekillenen bir biçimi olarak sonunda Roma gibi imperium'a dönüştü (Oppenheimer, 1997: 136). Kara devleti formu ise toprak üzerindeki mülkiyetin giderek daha az sayıdaki ellerde yoğunlaşması üzerinden sürdü (Oppenheimer, 1997: 137).

Feodal devletin paranın kullanılmaya başlamasıyla çözülmesine karşın (Oppenheimer, 1997: 176) deniz devleti özü gereği değişim aracı olarak parayı kullanıyor olmasından dolayı iki büyük sonuca yol açtı. Birincisi demokratik bir anayasanın oluşması, ikincisi ise kapitalist köle ekonomisinin gelişmesidir (Oppenheimer, 1997: 127).

Fief düzeninin artık sürdürülemez bir boyuta ulaşmasının sonucu yapılan reformlar İnsanlık tarihinin ikinci büyük adımı oldu. Birinci adım “aylık” aşamasından “arıcılık” aşamasına geçilmesiydi (Oppenheimer, 1997: 72). İkinci adım ise Köleliğin kaldırılması olacaktır (Oppenheimer, 1997: 172). Fief sözleşmesi ile birlikte köylüler efendinin malı olma durumundan, vergisini ödeyen bir uyruk konumuna geçeceklerdir. Bu durum onları hukukun nesnesi olma durumundan öznesi olma durumuna yükseltecektir. Köylünün “ekonomik yolları” kendi eline alması sonucu yoğunlaşan tarımsal üretim ev endüstrisinin seyrlemesine yol açar. Tarımsal artığın kentlere arzı ve endüstri ürünlerinin kentten talebi endüstri kentlerinin yaratılması ve çok hızlı bir biçimde büyümesine yol açar (Oppenheimer, 1997: 172). Endüstri kentlerinin hızla gelişimi insanlık tarihinin ikinci büyük adımı ile üçüncü büyük adımı arasındaki mesafeyi birincisinden ikincisine geçişe oranla devasa bir hızla kat etmesine yol açacaktır (Oppenheimer, 1997: 175). Emegın ortaya çıkması üçüncü büyük adımdır (Oppenheimer, 1997: 175). Para ekonomisi merkezi erki çok kısa sürede güçlendirerek toprak soyluluğun

merkezi güç karşısında direnecek bir güçten yoksun bıraktı (Oppenheimer, 1997: 178). Süreci merkezileşme ve krallığın gücünün sınırsız artışı izledi (Oppenheimer, 1997: 179-180). Kapitalizm ve burjuvazinin ortaya çıkması, burjuvazinin eski düşmanlarıyla ittifaka girip silahlarını alt sınıflara yöneltmesi (Oppenheimer, 1997: 184), Memurluk sisteminin ortaya çıkması (Oppenheimer, 1997: 180) çağdaş anayasal devletin hızla gelişen süreçleri olarak devletin yeni bir evreye geçmesinin koşulları oldu. “Bu şekilde, devlet, ilkel soyguncu devlet noktasından, gelişmiş feodal devlet ve mutlakçılık (mutlak monarşi) aşamalarını geçerek, yavaş yavaş olgunlaşıp, çağdaş anayasal devlete ulaştı” (Oppenheimer, 1997: 184). Oppenheimer bu süreçteki en önemli farkın memurluk sisteminin ortaya çıkması olduğuna işaret eder. Ona göre çağdaş anayasal devlet ilkece önceki devletlerle aynı türden bir varlıktır. Devletin yeni bir üyesi olarak memurlar “sınıfların çıkar kavgasında bir bütün olarak devletin ortak çıkarlarını temsil edecek olan, ya da hiç değilse böyle bir amaca sahip olabilen” bir kesim olarak modern devletin en ayrıksı öğeleridirler (Oppenheimer, 1997: 184). Bunun dışında devletin tahakküm biçimi ve ekonomik yollarla sağlanan değerlerin sömürülme içeriği değişmemiştir (Oppenheimer, 1997: 185). Ulusal üretimden mümkün olduğunca çok pay almak üzere çatışan sınıfların sınıf kavgası vardır ki “devletlerin tarihi, bir bütün olarak devletin çıkarlarının yarattığı ortak eylemlerin dışında, sınıflar arasında bu yolda verilen kavgalar tarihidir” (Oppenheimer, 1997: 187). Anayasal devlette bu sınıf kavgası ekonomik kavgaya ek olarak partiler aracılığıyla anayasa kavgasını da içerir bir durumdadır (Oppenheimer, 1997: 188).

Oppenheimer devletin gelişmesini kaynağın başlayıp denize dökülen bir akarsuya benzetir (Oppenheimer, 1997: 194). Devletin gelişiminin bu aşamalı ve evrimsel işlenişi onun eğilimin yok olmaya doğru gideceği yönünde aceleci bir yargıyı doğurur (Oppenheimer, 1997: 194). Şöyle der Oppenheimer:

Devletin gelişimin gösterdiği eğilim doğrultusu, onu şaşmaz bir biçimde özü bakımından yok olmaya doğru yöneltir. Asal özellikleri açısından devletin ‘siyasal yolların gelişmiş biçimi’ olmaktan çıkıp, ‘özgür vatandaşlık düzeni’ durumuna geleceği anlaşılır. Bir başka değişle dış kabuğu oluşturan kamu yönetiminin bir memurlar takımı tarafından yürütülmesi genel olarak anayasal devlette geliştirilen biçimini koruyacak. Ama bir sınıfın bir başka sınıf tarafından ekonomik alanda sömürülmesinin ortadan kalkması ile, devlet yaşamının içeriği kaybolacaktır. Ve böylece devlette ne sınıflar ne de sınıf çıkarları bulunmayacağı

için, geleceğin devletin bürokrasisi bugün büyük çabalarla yaklaşılmaya çalışılan ortak çıkarların yansız koruyuşu olma idealine gerçekten ulaşmış olacaktır. Geleceğin 'devlet'i kendi kendini yöneten bir 'toplum' olacaktır (Oppenheimer, 1997: 194-195).

Sonuç: Başka Bir Siyasallık Biçiminin İmkanı Var mı?

Şimdi Bourdieu ile Oppenheimer arasında yukarıdaki anlatıda kendini gösteren farklılıkları tespit ederek sonlandıralım. Her şeyden önce Oppenheimer devletin oluşumunu kendisinin kurmuş olduğu ontolojik bir zemin üzerinden açıklar. Bourdieu'da ise bu ontolojik zemin öncüllerinden (Durheim, Weber ve Marx) devralınmış bir biçimde işler ancak Bourdieu'nün onlara sadık kaldığı pek söylenemez. Devlet üzerine epistemolojik incelemesi zamam zaman öncüllerinin ontolojik zeminini yerle bir eder. Özellikle Marksizm için bu yıkıcı bir hal alabiliyor. Bunun yanın da Bourdieu siyaset felsefesinin devlet üzerinde düşünme için verdiği araçları açık bir şekilde olmasa da referans tutar. Bu referansı kimi zaman bir ontolojik zemin kimi zaman işe eleştirel tespitlerle değerlendirir.

Oppenheimer devletin özünü ortaya çıkartma iddiasıyla çıktığı yolda devleti es geçmek gibi bir girdaba hapsolmuş gibi görünüyor. Modern devlet safhasını çok hızlı bir biçimde geçerek geleceğe yönelik kehanetlerini ortaya koyarken oldukça aceleci davranır. Öyle görünüyor ki Oppenheimer çalışmasına ta başından kendisinde var olan kehanetine tarihsel ve antropolojik bir destek aramak için yönelmiştir. Modern devlet sürecini bu kadar hızlı geçmesi bu görüşümü kanıtlar nitelikte. Modern dönemde devlete dair yapmış olduğu en iyi saptama bir bürokrasi alanının farkına varmış olması gibi görünüyor lakin bu meseleyi işlemek yerine devlete dair özcü tavrına kurban ediyor.

Bourdieu devlet oluşumuna ilişkin Oppenheimer'ın evrimci, totolojik ve anakronik yaklaşımını baştan reddedecektir. Bourdieu'de baştan ulaşılmış bir sonuç ve bunun üzerinden geleceğe dönük bir kehanet yoktur. Genel olarak onun epistemolojik yaklaşımı bu türden bir bilimi karşısına almıştır. Bourdieu'de devletin özünün ne olduğu gibi bir sorunun yeri yoktur. O devletin mevcut işleyişi üzerinden ne olduğunu araştırmanın derdindedir. Dolayısıyla Oppenheimer'da ki gibi bütün siyasal örgütlenme biçimlerinin tek bir ad altında birleşip gelecekteki eğiliminin saptanması yerine devlet dediğimiz modern siyasal örgütlenme biçiminin özgül yapısını açığa kavuşturmaya çalışır.

Oppenheimer’da devlet belli bir mantıklı şablon içerisinde ilerlemiş ve onun geleceğe dair yönelimi de ortaya konmuştur. Dolayısıyla devlet dışında başka bir siyasallığın imkanını açar gibi görünse de aslında bu imkanı kapatmıştır. “Özgür vatandaşlık düzeni” dediği şey devleti es geçerek hayal edilmiş mesihvari bir altın çağdır. Bu hayal üzerinden somut bir gerçekliği inşa edecek siyasal mücadele biçiminin imkanı yoktur. Bütün bunlara rağmen onun antropolojik iş tutma tarzı devlet üzerine çalışmanın ve düşünmenin imkanları açısından önemlidir diye düşünüyorum.

Bourdieu ise devleti bir mücadele alanı olarak tarif etmekle kalmıyor buna ek olarak bu alanın kendisinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışıyor. Bu açıdan Bourdieu ne devlet gibi görüyor ne de onu es geçiyor. Bu çabanın kendisi bile, es geçmek ile yok saymak arasındaki eşikte durmayı göstermesi açısından bile önemlidir diye düşünüyorum. Tüm bunlara rağmen Bourdieu tartışmayı “devletin sol eli sağ eli” ikiliğine indirgeme gibi bir handikaba girerek açmış olduğu imkanı kendi elleriyle kapatıyor.

Sembolik sermaye kavramının Bourdieu’nün kuramında bu kadar yer etmesine ilişkin çekinceme aşağıda değineceğim ancak sembolik sermaye kavramından ziyade alan kavramının devlet üzerine düşünmek ve çalışmak açısından daha verimli bir kavram olduğunu düşünüyorum. Devletin tamamlanmamışlığından hareketle, alan, bu dinamik süreci takip etmek için oldukça elverişli bir kavram. Dinamizmden kaynaklı, değişen, dönüşen kurumlarıyla, işlevleriyle, eylemleriyle tanımlayabilmeye olanak sağlaması açısından iyi bir araç. Her özgül durumu kendi özgüllüğü içerisinde kavramsallaştırmaya müsait; sınırları, ilişkileri, biçimleri içine girdiği koşulların özgüllüğünde şekillenebilmeye imkan vermesi açısından ne amorf ne de polimorf bir kavram. Devlet meselesine eğilirken Bourdieu’nün kendisinin değinmediği ya da üstünden çok çabuk atladığı konuları bile etraflıca ele almaya imkan veriyor diye düşünüyorum. Bir diğer imkan devletin Bourdieu tarafından hem bir alan hem bir fail olarak ele alınışı ve bunların mücadele üzerinden şekilleniyor oluşu. Buradaki imkan iktidar için mücadelede değil iktidara karşı bir mücadele zemininde yatıyor zira iktidar için girilen her mücadele (ne kadar iyi niyet taşlarıyla döşenmiş olursa olsun) Bourdieu’nün kuramında iktidarı ve iktidar alanını güçlendirir.

Devlet üzerine yukarıdaki soruya cevap vermenin kendi açımdan hâlâ çok erken olduğu ve fakat meselenin üzerine gitmek için, kaybolma pahasına, bir takım patikalar inşa edilebileceği kanısındayım. Örneğin Bourdieu’nün çok acelece geçtiği hukuk konusuna

BOURDIEU VE OPPENHEIMER'DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Hasan Pekdemir

benzer bir yöntemle eğilinmesi oldukça verimli olur. Zira devletin en önemli alanlarından birisi hukuksal alanın inşasıdır. Simgesel sermayeye kurban etmeden hukuksal alanın kendi sermayesi üzerinden yoğunlaşma süreci devlete ilişkin kavrayışımızdaki birçok eksikliği giderecektir. Benzer bir şekilde egemenlik alanı, temsil alanı, hükümet alanı gibi kavramsallaştırmalarla devlete dair çalışma alanlarımıza yenisini açma imkanımız bulunmakta.

Simgesel sermaye kavramı Marksizmin, özellikle Althusserci Marksizmin, körlüklerinden kurtulmak için oluşturulmuş olsa da (tabi ki buna imkan veren yanları çok) çıkmak istediği kuyuya düşmek gibi bir handikapı yok değil. O kadar kuşatıcı bir kavram ki yer yer Althusser'in ideolojik belirlenim kavramının işlevini gördüğü oluyor. Zihinsel bir belirlenim üstelik bürokrasi/kamusal alan/devlet tarafından tahakküm altına alan, yeniden üreten, biçimlendiren, sömüren bir belirlenim. Bir diğer çekincem Bourdieu'de, Althusserci yapı kavramının yerine alan kavramı getirilmiş gibi duruyor. Her yerde sınırları aşağı yukarı belirlenmiş alanlar ve o alanlarda belirlenmiş kurallara göre eyleyen failler.

Siyaset felsefesinin klasik figürleri başka bir siyasallığın imkanına dair açığın daha baştan farkındaydılar. Bu nedenle onlar, özellikle sözleşme kuramcıları, devleti öncesiz bir kurumsal yapı olarak icat ettiler. Doğa durumu anlatısı bu açıdan iki işlevi birden içinde barındırıyor. İlk olarak devlet öncesi siyasal örgütlenme biçimlerini görünmez kılarak, devleti kendinde bir nesne olarak inşa ettiler. İkincisi ise geleceğe dair arzulanmayan bir doğa durumu korkusu ile devletin sonsuz varlığını garanti altına almayı amaçladılar. Bu ise ister istemez kurucu filozofların kendi korkularını açığa çıkartıyor aslında. Onlar ta en başından başka siyasal örgütlenme biçimlerinin mümkün olduğunun farkında idiler. Bu farkında olmanın korkusu devleti öncesiz ve sonu almayan bir yapı olarak kurmaya itti onları. Klasik filozofların bu farkındalığı aslında devlete dair sonraki çalışmalar için bir zemin hazırlıyor. Ne var ki hem Oppenheimer'da hem Bourdieu'de görülen şey, varılan sonuçlar ya aceleciliğe kurban edilip devleti kavramanın dışına çıkılıyor ya da kavramak için seferber edilen araçların kendisi kavranılmak istenen şeyin önüne geçiyor. Sonuç, devlet bir tuzak alanı. Kendisinin dışında bir siyasallık arayışı dahi onun girdabına giriyor. Bu son söylediğim hem sağ olsun sol olsun modern siyaset tutma tarzlarının hem de düşünme tarzlarının kurtulamadığı bir tuzak. Muhafazakarlıktan anarşizme, kendilerini nasıl kurarlarsa kursunlar iddialarının aksine bütün modern

siyasal hareketler bu tuzağın içinde hareket etmekle malül. Aynı şekilde modern siyaset felsefisi bu tuzağa ne kadar aşmaya çalışsa da başarabilmiş değil. Bu durum devlet için bir avantaj gibi görünüyor ama belki dezavantajı tam da burada gizlidir.

Kaynakça

- BOURDIEU, P. (1992), “Devletin Sol Eli ve Sağ Eli” çeviren Emrah Göker, <https://istifhane.files.wordpress.com/2010/05/devletinsolelivesageli1.pdf>
- BOURDIEU, P. (1995), “Devlet Zihniyetleri: Bürokratik Alanın Doğuşu ve Yapısı” Pratik Nedenler, içinde, çev. Hülya Tufan, İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- BOURDIEU, P. (2012), “Toplumsal Uzay ve Sembolik İktidar”, çev. Işık Ergüden, Tözcülüğün Tasfiyesi (der. Güney Çeğin ve Emrah Göker), içinde, Ankara: Notabene Yayınları.
- BOURDIEU, P. (2015), Devlet Üzerine: Collège de France Dersleri (1989 – 1992), çev. Aslı Sümer, İstanbul: İletişim Yayınları.
- D’ENTREVES, A.P. (1967), The Notion of The State: an Introduction to Political Theory, Oxford University Press.
- ÇELEBİ, A. (2006), “Siyaset Kaderimizdir: Carl Schmitt ve Siyasal Kavramı”, Siyasal Kavramı, (Carl Schmitt), çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- ÇELEBİ, A. (2008), Devlet, Toprak Egemenlik: Carl Schmitt’in Düşüncesinde Siyasal Kavramı ve Kurucu İktidar Sorunu, Ankara, İmaj Yayınevi.
- MACHIAVELLI, N. (2011), Hükümdar, s. 3, çev. Necdet Adabağ, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- OPPENHEIMER F. (1997), Devlet, çev. Alaeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu, İstanbul, Engin Yayıncılık.
- TILLY, C (2001), Zor Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.

**BOURDIEU VE OPPENHEIMER’DA DEVLETİN OLUŞUMUNA DAİR KARŞILAŞTIRMALI
BİR İNCELEME**

Hasan Pekdemir

SCHMITT, C. (2006), Siyasal Kavramı, s. 39, çev. Ece Göztepe, İstanbul, Metis

Yayıncılık.

SWARTZ, D. (2011), Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu’nün Sosyolojisi, çev. Elçin

Gen, İstanbul, İletişim Yayınları.

WACQUANT, L. (2007), “Bourdieu ile Devleti Yeniden Düşünmek” çev. Aytuğ

Şaşmaz, Birikim, 219, 59-63.

8

GÖÇ-GÖÇMEN KAVRAMLARI VE GÖÇLER KARŞISINDA TÜRKİYE

THE CONCEPTS OF MIGRATION/ MIGRANT AND TURKEY'S STAND

Ayşegül Şentürk

Abstract

Issues of immigration and immigrants are one of the significant global problems many countries are facing today. This global issue has been brought to international agenda as a human and minority rights problem. A country of transit due to its geographical position, Turkey has received considerable number of immigrants, including voluntary, obligatory, individual and mass migration. From the exchange of populations between Turkey and Greece to the immigrations of 1950 and 1989, from the Iraqi immigrants of the Gulf War to Syrian immigrants, Turkey has pursued different policies during these migration processes. The Turkish Republic has adopted a policy that encourages immigration of people belonging to "Turkish origin and culture". Though sometimes criticized in international arena because of its policies, Turkey has become a second homeland to thousands of people. Turkey has experienced not only external migration, but also internal migration for many years, and deals with the problems of such population movements. In this study, Turkey's rich migration history, and different policies that it pursues regarding the immigrants are evaluated.

Key Words: Immigration, Immigrant, Internal Migration, Turkey, Global.

Giriş

İnsan, sosyal ve beşeri bir varlık olarak sosyal bilimlerin ana karakteridir. Sosyal bilimlerin, fen bilimlerinde olduğu gibi malzemesi doğa ve dolayısıyla fizik yasaları değil, insan ve toplumdur. Ancak böyle olması sosyal bilimlerde kuramlar ortaya konmayacağı anlamına gelmez. Göçler, insan ve toplum faaliyeti olarak sosyal bilimlerin konusunu

oluşturmaktadır ve toplumları hatta insanlık tarihini değiştirebilen en etkin olgu olarak bu faaliyet, günümüz dünyasının önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Durum böyle olunca, göçler hakkında bilimsel çalışmalar artmış ve göç olgusu rakamlardan ibaret, sebep ve sonuçları belirli nüfus hareketi olarak tanımlanmaktan çıkarak, özellikle 1960 sonrası ulus devlet kurma, homojen nüfus oluşturma ve bunun gereği olarak mübadele ile kurucu üst kimliği güçlendirme şekline dönüşmüştür. 1970'li yılların konusunu dünya genelinde iç göçler oluştururken, 1980'li yıllarda göç, nüfus değişimindeki sorunlar olarak görülmüş, 1990'lı yıllarda ise göç olgusu, mülteci sorunları çerçevesinde bir insan ve azınlık hakları sorunsalı olarak uluslararası gündeme taşınmış ve artık devletlerin toplumuna ait bir uluslararası sorun niteliğiyle incelenmiştir (Baklacioğlu, 2010,s.1). Sonuçta, iktisadi, siyasi, hukuki, sosyolojik yönleriyle ve olumlu-olumsuz neticeleriyle araştırılan ve incelenen göçler hakkında realist, liberalist, globalist olarak adlandırılan kuramlar ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Örneğin bir görüşe göre göç, sosyo-ekonomik bir olgu olarak ekonominin gelişmesi için bir fırsattır. Göç, emeğin bol ve ucuz olduğu refah düzeyi düşük ülkelerle, emeğin az ve pahalı olduğu refah düzeyi yüksek ülkeler arasındaki dengesizliği ortadan kaldıran bir unsurdur. Ancak kayıt dışı göçmenlerin emeği ucuzlaştırması ve sendikalaşma eğilimi taşımamasının işverenler tarafından tercih edilmesi, yerel işsizlerin memnuniyetsizliğine sebep olmaktadır. Bir başka görüşe göre de göçmen, hedef ülkenin sosyal ve etnik yapısı üzerinde etkili olmaktadır. Göçmenleri etnik azınlık olarak gören görüşler var olduğu gibi göçmenleri etnik azınlıklardan farklı olarak görmek gerektiğini savunan görüşler de mevcuttur. Çünkü göçmenler hedef ülkedeki yerel toplumla ayrılmak değil bütünleşmek eğilimindedirler. Aksi bir görüşe göre de, göçmenlerin kendine güveni ve yerleşme eğilimlerinin artması, yerel toplumun göçmen kültürünü ilkel ve saldırgan olarak algılamasına neden olabilmekte ve bunun sonucu olarakta yabancı düşmanlığı duygusunun gelişmesine sebep olabilmektedir. (Baklacioğlu, 2010, s.10-22). Fazlaca kabul gören bir başka görüş ise göçlerin ülkelere dinamizm getirdiğidir. Bu görüşe göre göçler, toplumları canlı kılmakta ve etnik-dini-kültürel farklılıkların birbiriyle iletişim kurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla ayrılmayı değil bütünleşmeyi beraberinde getirmektedir(Kaya-Erdoğan, 2015, s.5).

Türk tarihinde göçler, diğer milletlerin tarihinden farklı olarak önemli bir yere sahiptir. Çünkü Türk dünyası yaşadığı coğrafya itibariyle pek çok sürgün ve göçlerin yaşandığı, birçok mücadeleye sahne olan bir coğrafya olmuştur. Türkiye'nin zengin bir göç tarihine sahip olmasının sebebi ise coğrafi olarak doğu ve batı arasında bir geçiş ülkesi olmasıyla

alakalıdır. Çeşitli nedenlerle Orta Asya'dan Batı'ya doğru göç eden Türkler, sayısız devlet kurmuş, 1071'de Anadolu'nun fethine başlamış, Osmanlı Devleti ile Balkanlar'da ilerleyerek fethettiği coğrafyalara Türk nüfusunu yerleştirmiş, ancak 1878'den itibaren kaybedilen savaşlarla tekrar Anadolu'ya dönüş başlamıştır. Özellikle 1912-1913 Balkan Savaşları, 1923-1925 nüfus mübadelesi, 1930 ve 1950'li yıllarda yaşanan göçler sayesinde Türkiye'de toplumsal, siyasal ve kültürel değişiklikler yaşanmış, bu göçlerle Türkiye bir ulus devlet haline gelmiştir. Ancak Türkiye, transit coğrafyası ve çevresinde yaşanan sürekli huzursuzluklar sebebiyle 1950'den sonra kitlesel de olmak üzere göç ve göçmen almaya devam etmiş, bu da olumlu ve olumsuz toplumsal, siyasal ve kültürel değişimleri devamlı hale getirmiştir. İşte bu çalışmada öncelikle göç ve göçmen kavramları tanımlanmış, bir geçiş ülkesi olarak Türkiye'nin aldığı çeşitli göçler ve bu göçler karşısında izlediği politikalara yer verilmiştir.

Göç ve Göçmen Kavramları ve Türkiye'ye İlk Göçler

“Coğrafi mekan değiştirme sürecinin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketlerine göç denir” (Çam, 2014.s.10). Bir başka tanımda ise göç; “iyi tanımlanmış coğrafik bölgeler veya idari alanlar arasındaki yerleşim yeri değişiklikleridir” (İnan, 2016, s.14). Göçler; aynı ülke içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye ise bunun adı iç göç, geçici veya daimi olarak başka bir ülkeye yerleşmek üzere kaynak ülkeden gidiliyorsa bunun adı dış göç ya da uluslararası göç olmaktadır. Ayrıca bireysel, kitlesel, geçici, daimi, gönüllü, zorunlu olarak da çeşitli göç türleri bulunmaktadır. Gerçi hemen her göç aslında bir zorunluluğun sonucudur. Çünkü hiçkimse durup dururken yer değiştirmez. Göçü, diğer yer değiştirme hareketlerinden ayıran en önemli özellik, kişinin bulunduğu yeri terk ederek gidilen yerde ya geri dönmek üzere, ya geri dönmek üzere uzunca bir süre kalıp tekrar göç etme ya da geri dönmek üzere uzunca bir süre kalma niyetlerinden birini içermesidir (Baklacioğlu, 2010, s.7). Kişinin göç kararı almasında güdüsel ve düzenleyici değişkenler olmakla birlikte, kişi hür iradesiyle maddi ve sosyal durumunu iyileştirmenin yanında kendisi ve ailesinin gelecekte beklenenlerini artırmak için başka bir yere göç ediyorsa bu kişi ve ailesine göçmen adı verilmektedir. Çeşitli sebeplerle haklı bir korku yaşayan kişilerin kendi ülkesinden ayrılarak başka bir ülkeye sığınması ve uluslararası anlaşmalarla korunmasına ise mülteci denilmektedir. Geçmişe bakıldığında hassas bir konuma sahip olan Türkiye'nin bir göçmen ülkesi olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Türk tarihine

bakıldığında Türklerin kendisi de -özellikle Hunlar ve Göktürkler gibi-göçebeliliği yaşam tarzı kabul etmiş bir topluluktur. Hun göçlerini, sonrasında diğer Türk boyları takip etmiş ve Türkler Orta Doğu ve Anadolu'ya kadar gelmişler, gerek Balkanlara kadar ulaşan Türk boyları gerekse Osmanlı fetihleri ile de fethedilmiş topraklara Türkler yerleştirilmesi, Türk dünyasını şekillendirmiştir. Ancak 1878 tarihinden itibaren Balkanlar'da devam eden büyük toprak kayıpları ve ortaya çıkan devletlerin Türk nüfusa uyguladığı baskı sonucu, iskan politikası gereği yerleştirilen Türklerin çoğu tekrar Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır ve günümüzde de bu göçler sona ermiş değildir.

II. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan Almanya yanında savaşa katılmış ve 1945'te Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmişti. Başlayan Soğuk Savaş döneminde komünizmi benimseyen Bulgar yönetimi, önce bu yeni rejimi sağlamlaştırmak için Türk azınlığın desteğini kazanma politikası uygulamış, ancak ülkedeki hakimiyetlerini pekiştirdikten sonra "baskı dönemi"ni başlatmıştır. Aslında bu baskının savaş öncesinde de varolduğu görülmektedir. Nitekim 1939'da iki Bulgar şirketinin Türk azınlığın gayri menkullerini ve paralarını zorla ellerinden alarak sistematik bir şekilde Türkiye'ye göçe zorladıkları arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BCA, 030.10.243.642.10). Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve NATO üyeliğinden rahatsız olan SSCB, Türkiye'nin dikkatini dağıtmak amacıyla Bulgaristan'daki Türk azınlığı meselesini gündeme getirmiş ve Bulgar yönetimi ülkesindeki Türklerin göç etmesi için baskı yapmaya başlamıştır (Kemaloğlu, 2015, s. 286). 1950-1970 yılları arası Türkiye Bulgaristan'dan 154 bin göçmen almıştır. Bu göçler Türkiye'yi oldukça zor durumda bırakmıştır. Bulgaristan 1950'de verdiği bir nota ile Türkiye'nin üç ayda 250 bin Türk göçmen kabul etmesini istemiş, Bulgaristan'ın Türk olmayanları da göndermesi üzerine 150 bin kişinin giriş yapmasından sonra Türkiye sınır kapılarını kapatmıştır. İskan etme sorumluluğunu devletin aldığı bu göçlerden sonra 1980'lere kadar göçmen sayısı azalmakla birlikte asıl göç 1989'da yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri sadece Türkiye dışından Türk göçleri ile değil, aynı zamanda iç göç, alınan ekonomik kalkınma planları gereği zorunlu yerleştirme ve doğal afetlerin zararlarından kaçınabilmek için de yer değiştirme faaliyetleriyle ilgilenmek zorunda kalmıştır (Tekeli, 2015, s.162-164).

Balkan coğrafyasından Türkiye'ye yaşanan bir başka göç de Yunanistan'dan olan göçlerdir. Nitekim 1923-1925 mübadelesinden sonra da Yunan hükümetinin uyguladığı politikalar sebebiyle Batı Trakya'dan zorunlu Türk göçü devam etmiştir.

Yunanistan'ın en az gelişmiş bölgesinde yaşayan Batı Trakya Türkleri, yeterli toprakları olmadığı gibi, Türk köylerine yerleştirilen muhacirlerle de anlaşılamamışlardır. Eğitim ve dini gereksinimlerini karşılayamamış ve Türk kimlikleri reddedilmiştir. Üstelik Yunan hükümetleri kendi anayasalarını ihlal ederek Türk azınlığı gerekçe göstermeksizin vatandaşlıktan çıkartmıştır. 1956'dan itibaren Türkleri Batı Trakya'dan göç ettirmek amacıyla baskılar daha da artınca (Toprak, 2014) 1965'e kadar Türkiye'ye gelen göçmen sayısı yaklaşık 25 bine ulaşmıştır (Biber, 2015, s.320).

Türkiye özellikle göç ve sürgün coğrafyası olarak kabul edilen Güney Kafkasya'dan ayrıca Türkistan, Kırım, eski Yugoslavya ve Romanya'dan da göçler almıştır. Özellikle SSCB, II. Dünya Savaşından sonra Almanlarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla milyonlarca Türk'ü vatanından zorla çıkarmış ve sürgün etmiştir. Sovyet baskısı yaşayan bir toplulukta Ahıska Türkleridir. 2013 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ahıska Türkü 27.938'dir (Zeyrek, 2015, s.189). Ancak Türkiye 1923'ten itibaren üzerinden neredeyse bir asır geçmesine rağmen sadece Türkiye dışından gelen soydaşlarının göç hareketiyle karşı karşıya kalmamış, Yahudi göçmenlere vatan olduğu gibi ayrıca Kosova, Bosna-Hersek, Arnavutluk, İran, Afganistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Afrika'dan da göç almıştır. Anadolu'ya Yahudi göçü tarih boyunca devam ederken, Afrikalıların göçü daha çok 1990'ların sonlarında yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi Afrika ülkeleri ile olan ilişkilerin gelişmesidir. Bugün Türkiye'de yaklaşık 45 bin civarında Afrikalı olduğu tahmin edilmektedir (Şaul, 2015, s.112). Bir geçiş ülkesi olan Türkiye, aynı zamanda transit olarak adlandırılan düzensiz göçlere de sahne olmaktadır. Daha çok Müslüman ve Türk olmayan yabancı ülke vatandaşlarının oluşturduğu bu göç türü 1980'lerden sonra ortaya çıkmış olup, kayıt dışı gerçekleşen göçü ifade etmektedir. Yakın zamana kadar yakalanan düzensiz göçmenlerin sayısı yılda 55 bin olurken, yakalanan göçmenlerin toplam sayısı 800 binin üzerindedir ve yaklaşık 480 bininin daha gelişmiş bir ülkeye ve genelde Avrupa'ya seyahatleri sırasında Türkiye topraklarını kullanan transit göçmen olduğu anlaşılmaktadır (İçduygu, 2015, s.284).

Türkiye'ye Gerçekleşen Kitlemel Göçler

Türkiye'de vatandaşlık kavramı cumhuriyetçi ve üniter bir devlet fikrine dayanmakta olup, 1980'lere kadar "Türk soyu ve kültürüne" mensup kişilerin Türkiye'ye göçü teşvik edilmiş ve özellikle Balkanlar, Kafkasya ve komşu bölgelerde yaşayan Türklerin göçleri

ulus devletin bir parçası olarak kabul edilmiştir. 1989 Bulgaristan'dan kitlesel Türk göçü bu politikanın bir parçası kabul edilebilirse de, 1991'den sonraki göçler bu politika dışında, komşu ülkelerdeki sosyal, siyasi, iktisadi karşılıkların bir sonucu olarak daha çok Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine doğru olmuştur.

1989'da Bulgaristan'da komünizmin çöküşünden hemen önce, Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov'un homojen bir Bulgar milleti oluşturmaya yönelik politikası ile Türk azınlığa başlayan asimilasyon ve baskı sonucu 310 bin kadar Türk ve Pomak Türkiye'ye göçe zorlanmıştır. Burada Bulgar yönetiminin amacı Türk-Müslüman nüfusunu asimile etmek veya onlardan kurtularak mal varlıklarına el koymaktır (Zafer, 2010,s.43). Bu göç II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gerçekleşen en büyük kitlesel göç hareketi olarak kabul edilmektedir (Özlem, 2015,s.184). Bu zorlama karşısında Türk Hükümeti öncelikle ihtiyatlı bir tavır sergileyerek bu sorunu büyütmeden çözmek istemişse de, Bulgaristan'da olayların artması ve Türk kamuoyu baskısı sonucu Bulgar yönetimini “soykırım” yapmakla suçlamış hatta Turgut Özal 1987'de bu ülkeye savaş tehdidinde bulunmuştur. Sonuçta Özal, gerekirse Bulgaristan'daki tüm Türklerin tamamını Türkiye'ye kabul edilebileceğini açıklamış,bir yandan sorunu uluslararasılaştırarak dünya gündemine taşımaya çalışmış, diğer yandan da bu göçmenlere sınırlarını açarak onları kendi soydaşı olarak görmüş ve göçün idaresi sırasında herhangi bir uluslararası desteğe başvurulmamıştır. Ancak gelen göçmen sayısının fazla olması ve göçmenlerin sanayi bölgelerine yerleştirilmesi işçi ücretlerinde düşüşe sebep olmuş, bu da yerel uyumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu krizde Amerika ve Batı, Türkiye'yi desteklemiş, özellikle SSCB ve sosyalizmi düşman kabul eden Amerika, Bulgaristan'ı sert bir şekilde eleştirmiştir (Uzgel, 2015, s.180). Bu kitlesel göç sonucu 240 bin kadar Bulgar Türkü Türk vatandaşlığı alırken, bu toplu akın Bulgaristan'da ki komünist rejimin çökmesine neden olmuştur (Kirişçi-Karaca, 2015, s.299).

20. yüzyılın sonlarında Türkiye'nin karşılaştığı bir başka kitlesel göç, Kuzey Irak'tan 1991'de Saddam Hüseyin ve ordusunun zulmünden kaçarak dağlardan Türkiye'ye geçmeye çalışan çoğunluğu Kürt, yaklaşık yarım milyon Iraklı'nın göç hareketidir. Türk hükümeti 1989 göçünden farklı olarak bu göçü, ulusal kimlik ve güvenliğe bir tehdit olarak algılamış ve sınır kapılarını açmamak için direnmiştir. 1989 göçü, “Türk soyu ve kültürüne” mensup kişilerin Türkiye'ye göçünü teşvik eden 1934 tarihli İskan Kanunu çerçevesinde değerlendirilirken, 1991 göçü, 1951 Cenevre Sözleşmesi çerçevesinde

değerlendirilmiştir. Yani Türkiye sözleşmede tanımlanan “coğrafi kısıtlama”ya dayanarak Avrupa dışında gerçekleşen olaylardan kaynaklanan sığınma taleplerini mülteci saymamış, onun yerine “geçici koruma”yı sağlamaya çalışmıştır. 1991 krizinden hemen sonra Türkiye 1994’te Sığınma Yönetmeliğini kabul ederek kitlesel mülteci akınlarına karşı sınır kapılarını açmama kararı almıştır. Gerçi bu yönetmelik özellikle Avrupa dışından gelen sığınmacıların iltica işlemlerini yavaşlatması ve “geri göndermeme” ilkesini gözetmemesinden dolayı eleştirilmiştir. Türkiye’nin Iraklılara sınır kapılarını açmaması uluslararası camiadan eleştiri almasına neden olurken, Türk Hükümeti kendi topraklarında Iraklıları korumak yerine Amerika ve bazı Batılı güçlere Irak’ın kuzeyinde bir “güvenli bölge” oluşturulması teklifinde bulunmuştur. Bu teklifin kabul edilmesi ve güvenli bölgenin oluşturulması, bu bölgeye sığınan Iraklıların yurtlarına geri dönmelerini kolaylaştırırken, bu bölge daha sonra PKK militanlarının Türkiye’ye yönelik saldırıları için bir üs olarak kullanılmasına yol açmıştır.

Türkiye’nin karşılaştığı bir diğer kitlesel göç, Nisan 2011’de Beşar Esad muhaliflerine uygulanan baskıdan kaçan Suriyelilerin başlattığı göç hareketidir. Başlangıçta bu göçlerin geçici olacağı, Suriye’de rejimin bir süre sonra demokratikleşmeye dönmesiyle Türkiye’ye gelen Suriyelilerin kendi ülkelerine döneceği öngörülmüştü. Ancak öyle olmadı. Suriye’de ki olayların iç savaşa dönüşmesiyle her geçen gün daha da artan sayıda Suriyeli Türkiye’ye göç etmeye başladı. Türkiye, kitlesel Kürt göçünde izlediği politikanın aksine, Suriyelilere “açık kapı” politikası izledi. Türkiye başlangıçta Suriyeli mülteciler krizini kendi kaynaklarıyla ve kendi kendine yönetebileceğine inanırken, artan göçler karşısında uluslararası camiadan da maddi destek istedi. Suriyeli mültecilerin uzun süre ülkede kalacaklarını anlayan Türkiye, zorlandıkça aşınan kamusal hizmetler ve kaynaklar sonucu bu soruna kalıcı çözüm bulmak için entegrasyon çalışmalarına başladı. Mart 2012’de hazırlanan bir genelgeyle uluslararası hukukla tanımlanan “geri-göndermeme” ilkesine uymayı ve Suriyeli mültecilere sağlık ve barınma gibi temel insani hizmetler sağlamayı taahhüt etti. Buna göre sınır kapıları mültecilere sürekli açık kalacaktı. Güvenlik nedeniyle sınır kapıları kapatıldığında ise mülteciler resmi olmayan geçiş noktalarını kullandılar. Türkiye 2000’li yılların başında başlattığı Türk sığınma sistemini 2013’te tamamlayarak sığınmacıların ilk başvuru imkanında kolaylıklar sağlarken, geçici koruma imkanını da kabul etti. 2011’de başlayan Suriyeli göçü, 21. yüzyıl başında Türkiye’nin karşılaştığı en ciddi kitlesel göç hareketi olup, bu göç devam ettikçe Türk halkının da Suriyelilerden artan şekilde bir rahatsızlık duymaya başladığı görülmektedir.

Türk halkı artık Suriyelilerin daha uzun bir süre daha Türkiye’de kalacaklarının farkında olarak bu soruna kalıcı çözüm beklemekte ve uluslararası camianın desteğini görmek istemektedir (Kirişçi-Karaca, 2015, s.299-312).

Sonuç

“Tebdili mekanda ferahlık vardır” atasözü elbette tek bir insan için doğru bir anlam ifade edebilir. Ancak bu tebdili mekan, kitleler için söz konusu olduğunda bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Göç ve göçmen kavramları bütün insanlığı ilgilendirmekte ve ülkelerin sosyal, siyasi, ekonomik ve hatta askeri politikalarını etkileyebilmektedir. Türkiye, 21. yüzyılda göç veren bir ülke olmaktan çok, göç alan bir ülke haline gelmiştir. Avrupa Birliği’nin transit bir ülke olan Türkiye’yi “tampon bölge” haline getirmeye çalışması (Aydın, 2010,s.384) ve Avrupa’nın göçmen ve sığınmacı sorunlarına insan odaklı bir yaklaşım yerine sorunu rakamlar üzerinden ele alarak göçmen sayısını en aza indirmeye politikası (Çetin, 2017, s.44) Türkiye’ye göçleri artırmaktadır. Artık Türkiye özellikle büyük şehirleri pek çok farklı coğrafyadan insanın görüldüğü, kıyı şehirlerinde Avrupa birliği vatandaşlarının yöre sakini olduğu, evlilikler yoluyla Rus ve Moldova kökenli insanların Türkiye haritasında kendisine yer bulduğu bir ülke haline gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, sadece resmi değil, binlerce kayıt dışı göç alan ya da transit olarak kullanılan bir ülke olarak, 21. yüzyılın ilk on beş yılında dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi haline gelmiştir. Profesyonel iş göçünden, öğrenci göçüne, emeklilik göçünden, yasa dışı göçe farklı türlerdeki bu göçlerle Türkiye’ye gelen insanlar, Avrupa Birliği ülkelerinin sıkı göç politikaları sebebiyle gönüllü ya da gönülsüz Türkiye’de daha uzun süre kalmaktadırlar. Bu da özellikle göç alan şehirlerin demografik ve kültürel yapısını değiştirmektedir. Göçleri iyi ya da kötü olarak değerlendirmek pek mümkün olmamakla birlikte, Türkiye’nin farklı boyutlarda göç alması sadece kültürel değil, sosyal ve siyasi değişimleri de beraberinde getirmekte, ekonomi ve güvenlik konularında yerel halkta rahatsızlık ve tehlike hissine yol açmaktadır. Bu sebeple bugün pek çok gelişmiş ülkenin ve Türkiye’nin de göç ve göçmen sorunsalına insanlık ve insanlığın gündelik hayattaki kaygıları olarak bakması, bu sorunsalın sosyal, ekonomik ve kültürel olumsuz sonuçlarını azaltacaktır. Gerçek olan şudur ki, giderek artan bir şekilde göçmene ev sahipliği yapan Türkiye için artık göç ve göçmen kavramları, Türkiye’nin önemli bir gerçeği haline gelmiştir. Ve bu gerçek sosyal bilimlerin ve sosyal bilimcilerin inceleme, araştırma ve tartışma alanlarından biri olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- AYDIN, G., (2010) “Küreselleşme ve Güvenlik Bağlamında Yasadışı Göç ve AB’nin Türkiye’nin Göç Politikalarına Olası Etkileri”, (Ed.Hasret Çomak), 21. *Yüzyılda Çağdaş Türk Dış Politikası ve Diplomasisi*, Umuttepe.
- BAKLACIOĞLU, N., (2010) *Dış Politika ve Göç*, Derin.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No: 030.10.243.642.10.*
- BİBER, T.E.,(2015) “XX. Yüzyılda Yunanistan’dan Türkiye’ye Türk Göçleri”, (Ed. Nesrin Sariahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu), *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- ÇAM, F., (2014) *Avrupa Birliği Göç Politikaları*, Alter.
- ÇETİN, E., (2017), “Avrupa’da Göç ve Göçmen Sorunsalı”, *Yükseköğretim Dergisi* 5,Yükseköğretim Kurulu.
- İÇDUYUGU, A., (2015) “Türkiye’ye Yönelen Düzensiz Göç Dalgaları İçinde ‘Transit Göç’”, (Ed.M.Murat Erdoğan-Ayhan Kaya), *Türkiye’nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- İNAN, C.E., (2016), “Türkiye’de GöçPolitikaları:İskan Kanunları Üzerinden Bir İnceleme”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3).
- KEMALOĞLU, A.İ, (2015) “XX. Yüzyılda Bulgaristan’dan Türk Göçü”, (Ed.Nesrin Sariahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu), *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.
- KİRİŞÇİ, K.-Karaca, S.,(2015) “Hoşgörü ve Çelişkiler:1989,1991 ve 2011’de Türkiye’ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları”, (Ed.M.Murat Erdoğan-Ayhan Kaya), *Türkiye’nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- ÖZLEM,K.,(2013) “Bulgaristan Türklerinin Tarihsel Süreç İçerisinde Dönüşümü AB Üyelik Süreci ve Türk Azınlığa Etkileri”, (Ed.Yeliz Okay), *Türk-Bulgar İlişkileri Üzerine Makaleler*, Doğu.

- ŞAUL, M., (2015) “Geçmişten Bugüne Siyah Afrika’dan Türkiye’ye Göçler:Kölelikten Küresel Girişimcilığe”, (Ed.M.Murat Erdoğan-Ayhan Kaya), *Türkiye’nin Göç Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- TEKELİ, İ., (2016) Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt.
- TOPRAK, S.,(2014) “Türk-Yunan Siyasi İlişkileri Çerçevesinde Batı Trakya Sorunu”, *BEU, SBE Dergisi*, 3(1).
- UZGEL, İ., (2015), “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed.Baskın Oran), *Türk Dış Politikası1980-2001*, C.II, İletişim.
- ZEYNER, Z., (2010) “Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi”, *Akademik Bakış*, 3 (6).
- ZEYREK, Y., (2015) “Belgeleri ve Tanıklarıyla Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Göçleri ve 1944 Sürgünü”, (Ed.Nesrin Sarıahmetoğlu-İlyas Kemaloğlu), *Türk Dünyasında Sürgün ve Göç*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı.

9

NEOLIBERAL GLOBALIZATION AND ITS POLITICS

Ayşegül Kars Kaynar

Abstract

During the 1990s, globalization was one of the hotly discussed concepts of social sciences. Previously associated with liberalism, it acquired a neoliberal character with the dawn of the 21st century. Nevertheless, the meaning of neoliberalism and its relation with liberalism still needs to be clarified. Mainly, it is asserted that neoliberal globalization thoroughly disengaged from liberal globalization as the former requires and nourishes strong states rather than the weak states of the latter era. Internationally, it is said to be transformed into a new type of imperialism and witness the emergence of an empire. Domestically, neoliberal globalization is strengthening authoritarian policies and practices both in anti-democratic states and established democracies. On the one hand, these two developments go hand-in-hand and trigger each other. On the other hand, they share a common point: strong states are both internally and externally dedicated to liberalization of markets, and support liberal market values. This situation refutes conventional liberal theories on globalization, according to which internationalization of capitalism and market relations would boost the development of democracy in nation states. In this framework, this paper will focus on the domestic politics of neoliberal globalization. First, it will introduce the conceptual richness that describes neoliberal politics, such as electoral authoritarianism and competitive authoritarianism. It will assert that neoliberalism reinvigorates archaic political regime types, which are unbounded by the constitutions, and only sporadically respect rights and liberties.

Key Words: *Globalization, neoliberalism, hybrid regimes, new authoritarianism.*

I. Introduction

Discussions on globalization emerged at the beginning of 1980s, and became popular after the end of Cold War. Although it is a relatively new concept in social sciences, it is widely used. There is an extensive literature on globalization. Nonetheless, this concept lacks a precise or commonly agreed definition. Rather than being defined, we

see that globalization is used to be described from multiple angles, within multiple approaches. For instance, while elucidating globalization Leslie Sklair (1999) identifies four approaches that handle globalization from different vantage points, each of which arrives at contesting judgments about the benefits of globalization. They are the world-systems approach, the global culture approach, the global society approach, and the global capitalism approach. To give an account of what globalization is, this article will rely on the views of two prominent scholars in the field of international relations, namely, Robert Keohane and Joseph Nye in *Governance in a Globalizing World* (2000), edited by Joseph Nye and John D. Donahue.

II. Globalization Revisited

Keohane and Nye starts with clarifying the concepts that are mentioned side-by-side with globalization. Accordingly, they distinguish globalism/globalization from sheer interdependence. Globalism is defined as “networks of interdependence at multi-continental distances” (2000: 2). Meanwhile, globalization is defined as the condition of globalism, which gives globalism its extent and density. Globalism differs from interdependence in that globalism is the connection of multi-continental and complex networks as opposed to the one-dimensional single network. If it is taken as complex interdependence or global exchanges of goods, services, capital, culture and idea, the phenomenon that today we call as globalization becomes hardly a novel phenomenon. Actually, it can be brought back as much as 13th century, to the forced immigration of African people to Americas. Nevertheless, the characteristics that differ globalism of 21st century from the old-tides of interconnectedness is that today, globalism is globalized. It means that it has become highly extensive and dens.

Keohane and Nye emphasize that the old tides of globalism were “thin”: there were either one dimensional or not extensive (like Silk Road). However, today’s globalism is “thick” in the sense that the networks of interdependence is dens. Density means the intersection of different types of interdependence with each other at multiple different points. For instance, ozone depletion caused by chlorofluorocarbons was tried to be cured through regulation of production and the sale of substances that cause this problem by several agreements starting with the Montreal Agreement of 1987. Consequently, environmental issues affected economic behaviors of nation states and transnational

corporations (TNC) and influenced economic globalism. The other example is the 1997 financial crises which started in one part of the world, yet influenced the other parts very quickly. The 1997 financial crisis started in Thailand and created loss of confidence to international financial system. This confidence loss ended with huge loan given to Brazil by IMF to avoid a larger financial collapse, which nonetheless happened in 1999 (Keohane and Nye, 2000:10).

Additionally, the other peculiarity of globalization is Americanization. Current globalization is started by the end of Cold War, which signifies the triumph of the USA over communist world led by the USSR. With this development, bipolar international system disappeared, and in its place, there emerged a unipolar system anchored by the USA. The USA already had an agenda for international order that contained both economic and political institutions. Economically, it was the expansion of capitalist markets; politically, it was the spread of liberal democracy (Valerie, 2010: 21-3). Consequently, the ingredient or the substance of globalization is provided by the USA, which was designed and cooked during the Cold War, yet only find the opportunity to get global after the collapse of socialist ideology.

Moreover, what is going on in this country highly influenced the trajectory of globalization. One of the significant examples is the War on Terror that initiated after 9/11 terror attacks. The global War on Terror started a new era in which the importance of nation states is one more time acknowledged, and they start to give priority to national security issues more than economic growth. For instance, new anti-terror legislations were introduced in many of the Western countries after 9/11 terror attacks. Patriot Act and Military Commissions Act of 2001 in the USA, Anti-terrorism Act of 2001 in Canada, Anti-terrorism Crime and Security Act of 2001 in the UK, and Security Legislation Amendment Act of 2002 in Australia are only some of them. Although differ in many ways in national contexts, anti-terror legislations share certain common features. Basically, all citizens are subjected to close-up surveillance that violates privacy of communication or extensive police measures like identity checks and body searches. So, anti-terror legislations undermine civil liberties and curtail democratic freedoms that are protected by national constitutions in the name of providing security. The global War on Terror also transformed USA's international position from "soft power" to "hard

power” as the USA did not hesitate to take unilateral military actions in Afghanistan and Iraq, not backed by the UN.

As this picture shows, globalism/globalization is too hard and large to be swallowed at one bite. Therefore, Keohane and Nye (2000: 4-5) identify four dimensions of globalism/globalization, and opt to deal with it part by part. Economic globalization deals with the production and consumption flows of goods, services and capital. Military globalization is the employment of direct force or the threat/promise of force in long distances. Environmental globalization is related to long distance transport of materials in the atmosphere or oceans that affect human health. The authors give the examples of depletion of ozone layer and global warming to environmental globalization. Lastly, social and cultural globalization concerns the movement of all the ideas, information, images and people. The most important point in the socio-cultural globalization is that, it affects individuals’ habits and the way they look at culture and identity.

II.a) Economic Globalization

Among these dimensions of globalization, the authors attribute more importance to economic globalization, which pertains expansion of capitalist market relations. In the current form of globalization, this expansion is put into practice through neoliberal policies. Neoliberalism is also an ambiguous term. Yet, it is highly associated with economic policies. Neoliberalism (as an economic theory) is committed to free market and price mechanisms. Market and price mechanisms are regarded as the most effective means for organizing domestic and international economy as it is said to achieve maximum efficiency, economic growth and individual welfare. Neoliberalism favors reorientation of all national economies to export, lifting barriers to trade and foreign investment, removing all restraints on the free flow of money across national boundaries. Hence, states must roll-back from involving in economic activity through privatization process, and give way to the operations of private enterprise (Gilpin, 1989: 27). One can see that much of the neoliberal policies that regard markets as the main actor of economy, ironically tell the states how to act, and what to do.

Neoliberal globalization dictates state to open their economies to global market forces and in this way, get integrated into global economy. That specific target is also called liberalization of national economies. In terms of production, national economies are

subsumed by and subordinated to TNCs. Due to TNCs' important role in global economic relations, today's capitalist is called *corporate capitalism*. In terms of trade, the underlying theoretical rationale of neoliberalism is export oriented production, which centers on the old, liberal doctrine of *comparative advantages*. Accordingly, every country shall produce only those products over which it has a relative advantage. Thus, neoliberalism fosters specialization on production of specific goods (Cavanagh and Mander, 2002: 24). It envisions that the exchange of those goods will bring benefit to all countries who participate to global trade. When it comes to finance, financial globalization is characterized by increasing speed and quantity of the flow of capital and investment instruments such as bonds and securities. Actually it is the most important dynamic behind neoliberal globalization, sometimes called as the 'genuine face of globalization' (Weiss, 1999: 126).

Financial globalization has two theoretical roots, both which claim that liberalization in this sector will enhance national economies. *Fundamental Theorem of Welfare Economics* states that competitive markets are expected to enforce productive efficiency by directing savings to the most productive investments locations. In addition, markets have allocative efficiency which will provide better opportunities for savers. Consequently, in the absence of government intervention markets can operate near full capacity. Therefore, any kind of control over global capital flows shall be abolished. The other theory is *Efficient Market Hypothesis*. This hypothesis explains the link between financial markets and the fundamentals of an economy like growth, employment, inflation and financial balance. Similar to Fundamental Theorem of Welfare Economics, this hypothesis states that financial markets operate better than governments, and can provide discipline in financial markets that encourages better economic policies and performance (Eatwell, 1996: 11). Financial markets have better information and knowledge of the true behaviour of economy and hence use information more efficiently.

II.b) Waves of Globalization

During 1980s, neoliberalism favored minimal state intervention. Hence, the states' capacity to control its own economy and promote its national political economic objectives was highly reduced. The removal of state and its control mechanisms from economy meant deregulation of the economy. The International Monetary Fund (IMF)

and the World Bank (WB) came forth as the agents of globalization, which imposed neoliberal policies on developing countries. The main instruments of the IMF and the WB were structural adjustment programs and stand-by loans. According to the IMF and WB policies, interest rates should be increased to attract foreign capital, and national currencies be devaluated to increase exports. Consequently, balance of payment deficit would be reduced. Privatization and reduction in government spending would contribute both to the elimination of the balance of payment deficits and inflation. The overall expected outcomes of structural adjustment programs were growth and low inflation levels.

However, in 1990s it was clear that the expectations of neoliberal policies had not been fulfilled. Actually, as a result of neoliberal policies most developing countries were worse off (Pieterse, 2004: 14). Soederberg (2001) mentions about the consequences of the integration of the developing economies into global economy. One of these consequences in the systemic level was “re-peripheralisation”. Re-peripheralisation meant that the outcome of integration to global markets through neoliberal policies was increasing level of poverty and vulnerability of the economy, and high reliance on speculative short-term capital flows. As a result, growth rates in developing countries lowered, and social development continued to stagnate. Perhaps more importantly, neoliberal policies could not achieve stability in global markets. They are considered to be the number-one cause of 1997 Asian economic collapse and 1999 crisis that started in Argentina.

Seeing the crisis ridden markets, neoliberal policies were revised by the end of 1990s. With this revision, minimal state understanding was left behind. In this second stage, the functions that the state would assume for the markets and its intervention to the markets were not rejected. On the contrary, the states were encouraged to intervene and support markets. Accordingly, states should not leave the markets on their own, and should strive for the settlement of neoliberal principles. In other words, revised neoliberalism required the states to intervene in the markets for the sake of markets, protect and strengthen the markets with all their authority, capacity, institutions and means. The states should support entrepreneurship, intervene to the markets by reducing risks and offering subsidies. Particularly for developing countries, the WB acknowledged the necessity of state intervention and regulatory action.

One may wonder why increased state intervention is still considered within the borders of neoliberalism. It is mainly because, basic ideas and objectives behind state intervention are the same: the belief in the priority and superiority of markets over states continues in the second stage as well. The objective is still the provision of smooth functioning of markets. Additionally, in both stages liberalization, deregulation and privatization are promoted (Kiely, 2005: 103). The only difference between two stages is the role attributed to the states for the achievement of these objectives.

III. Globalization and Democracy

The motor of globalization is economy and markets. However, as mentioned above, globalization is a multi-faceted phenomenon, which has a big political baggage as well. Politically, globalization is expected to enhance democratization trend. With respect to relation between economic liberalization and democracy, neoliberal globalization repeats modernization theory of 1950-60s that positively links marketization with the process of democratic transition. Accordingly, economic liberalization is meant to be a necessary condition for democratization. Put it other way, democracy would follow market liberalization. Therefore, in era of neoliberal globalization, marketization is also seen as a cure for authoritarian regimes (Bloom, 2016: 3-4). With the dissolution of Soviet Union and Warsaw Pact, globalization promised the expansion of liberal democratic politics.

Just before the end of Cold War and start of globalization, the world was said to undergo *Third Wave of Democratization*. Third wave of democratization was started in 1974 in Portugal within capitalist world, and signified transitions from autocracy. The demise of Soviet Union opened new spaces for democratic expansion and said to initiate the *Fourth Wave of Democratization*. As might be expected, fourth wave of democratization mostly felt in Eastern Europe and Eurasia.

At the beginning of 1990s, post-communist world in deed adopted elections and transited to multi-party systems. However, in a short period of time, these new electoral democracies demonstrated certain authoritarian practices as well. Steven Levitsky and Lucan A. Way (2002: 51) names Ghana, Kenya, Mozambique, Zambia, Zimbabwe from Africa; Albania, Croatia, Russia, Serbia, Ukraine from post-communist world; Malaysia and Taiwan from Asia; and Mexico, Paraguay, and Peru from Latin America

as the countries that showed authoritarian tendencies while adopting multi-party elections. Their peculiarity is that they combine authoritarian practices with certain democratic rules of governance; so that these authoritarian practices cast doubt on the elections. In such countries, elections are highly controlled and results are manipulated by those already in power. The opposition is denied adequate media coverage; and their candidates and supporters are harassed (Brownlee, 2009: 517-8). Therefore, elections are no longer a mechanism of changing the power holders in a peaceful manner; rather, they are abused by dominant parties to stay in power.

This situation, first of all, damages the bound between multi-party elections and democracy. Actually, regimes that demonstrate both electoral and authoritarian features show the weak relation between multi-party elections and institution of democracy. Say it more clearly, conducting multi-party elections does not bring the expected liberal elements of democracies such as right of opposition, right of expression, and free media. In the absence of these liberties, elections may well be used for authoritarian purposes. Secondly, it damages the bound between economic liberalization and political liberalism. In post-communist world and other mentioned developing countries, democracy did not follow the development of capitalism, integration to global markets, and liberalization of trade. Although these countries adopted capitalist market system and liberated their economies, they stayed as autocrats.

Realization of these points required new concepts to explain them as well. Therefore, we see that there is a new enthusiasm towards hybrid regimes in the literature, and a search for novel concepts to describe the transformation of democracies into varieties of authoritarianism. In this framework, Andreas Schedler (2002: 47) called these new non-democracies as “electoral authoritarianism”. Accordingly, these regimes are essentially autocrats. They combine elections and non-liberal rules. On the surface, autocrats allow some form of multi-party elections. However, as the voting is manipulated, incumbents win the elections almost without exception (Schedler, 2002: 37-8). Levitsky and Way (2002: 52-3) come up with a similar concept of “competitive authoritarianism”. Competitive authoritarian regimes institute certain formal aspects and institutions of democracy. However, they use these institutions and forms as instruments of obtaining and exercising political authority. Levitsky and Way emphasize a point that stated earlier by Schedler: incumbents abuse democratic institutions and rules to consolidate their

own power, enjoy state resources for their own interests; so much so that, at the end, their regimes fall short of meeting the minimums of democratic systems.

Larry Diamond (2002), on the other hand, puts forward a more general category for these regimes that combine democratic and authoritarian elements. He analyzes them as new hybrid regimes. In hybrid regimes, conduct of elections and existence of certain formal democratic institutions masks authoritarianism of the executive power. Actually, elections are not held in sufficiently free and fair conditions so that the ruling party cannot be turned out of power, even though it is no longer preferred by the majority of the population (2002: 23). Therefore, hybrid regimes are not simply multi-party systems, yet “hegemonic-party systems”. Diamond states that hybrid regimes of this type is very common and they are peculiar to contemporary world order (2002: 24). When this is the case, one may conclude that the effect of neoliberal globalization on political systems has been the re-emergence and proliferation of non-democracies, particularly authoritarian regimes.

This situation challenges and even defies the basic promises and notions of neoliberal globalization. The basic assumptions of neoliberal globalization repeat the modernization theories and liberal dogmas, which can be seen in Samuel Huntington’s (1991) claim that “there is no grey area”. Accordingly, hybrid regimes are rejected to be stable, fully-grown systems. Rather, there is a sharp dichotomy between authoritarianism and democracy. This acceptance assumes that authoritarianism and democracy cannot survive together; countries can either be one or the other. Called as “transition regimes”, hybrid types are accepted only as temporary situations, which have to change in one direction (Olcott and Ottaway, 1999). Neoliberal globalization theorists thought that this transformation would be in the direction of democratization. It is because, there is a belief that democratic institutions create a spillover effect: once you import one democratic institution (such as elections), you have to imitate the rest of democracy as a whole. Hence, as post-communist and authoritarian countries opted for free elections, this would trigger the adoption of other democratic institutions and eventually bite authoritarianism (Krastev, 2011: 7)

All in all, it was believed that the collapse of authoritarianism would be followed by democratization of countries. However, the development of neoliberal globalization by the end of 1990s proved this “transitory” argument wrong. As Levitsky and Way

(2002: 51) stated hybrid regimes shall not be considered as temporary; they are not a step forward on the transition process to democracies. On the contrary, they are full-fledged, specific types of political regimes on their own sake. Jason Brownlee (2009: 517) supports this argument by saying that hybrid regimes are new and resilient forms of authoritarianism.

Actually, there is an organic link between neoliberal globalization and new authoritarianism. This link also clarifies why the results of third wave of democratization are that much different from the results of fourth wave. Valerie (2010:16) proposes that the third wave of democratization was realized in an ideologically divided international order, whereas the fourth wave in an ideologically united order. This change from a bipolar to a unipolar world order had significant implications on political regimes. The bipolar system of the Cold War constrained the kinds of transitions possible, both in the capitalist pole and communist pole. In contrast, the era of neoliberal globalization was dominated by one power, one hegemon. Then, American hegemony facing no competitor, no hostile power, no challenge, allowed a wider range of regimes than were necessitated before.

In addition, neoliberal economic policies indirectly supported authoritarianism of the governments. It is mainly because, neoliberal policies brought a huge social cost. As governments have applied neoliberal policies to liberalize their markets with the aim of integrating more fully into the world economy, economic inequality increased almost without exception (Woods, 2000: 8). As a requisite of neoliberalism, governments held wages down and dismantle regulatory structures and social welfare institutions to reduce the costs. These measures adversely affected the income and living standards of the lower classes in most of these countries. Unemployment as well as the growth of informal sector in national economy soared, and the gap between rich and poor broadened (Soederberg, 2001). Because of this social cost of the programs, neoliberal policies are unpopular among the majority of people, and caused social unrest and resistance. Due to this resistance, neoliberal policies were initially introduced in most countries by military regimes during 1980s. Yet, elected civilian governments that succeeded military juntas also followed suit by activating repressive measures. Hence, in many developing countries, economic liberalization requires repressive policies that are at odds with democratic values. Therefore, neoliberalism can be said to jeopardize democratization process (Woods, 2000: 7).

IV. Conclusion

The discussions on new authoritarianism and hybrid regimes are important, because it challenges the basic assumptions of neoliberal globalization. What we see in the 21st century's authoritarian regimes is that, capitalist market is enhancing, yet this enhancement does not bring democracy. On the contrary, neoliberal globalization triggered neo-authoritarian forms of ruling. What is so baffling is not only the retreat of democracy, but also proliferation of electoral authoritarianism all over the world.

The failure of the basic assumptions and promises of neoliberal globalization with respect to both economic development and politics is evident. Nevertheless, success of globalization shall be searched in the realm of discourse rather than concrete historical developments. It is because, neoliberal globalization succeeded to make market capitalism the only legitimate form of economic organization, despite its abject failure to bring economic stability and welfare. The same also holds true for the political project of neoliberal globalization. In the last decade, democracy became the single legitimate form of political organization, although it proved inadequate to realize liberal values. Today, the authoritarian governments in China, Russia or Kazakhstan also embrace democratic legitimacy, so that they claim to be democratic and nothing else (Valerie, 2010: 21). Therefore, consolidation of the legitimacy of liberal ideology backed by the USA is perhaps the only concrete achievement of global age.

Bibliography

- BLOOM, P. (2016), *Authoritarian Capitalism in the Age of Globalization*, Edward Elgar Publishing: Cheltenham
- BROWNLEE, J. (2009), "Portents of Pluralism: How Hybrid Regimes Affect Democratic Transitions", *American Journal of Political Science*, 53/3, 515-532.
- BUNCE, V.; M. MCFAUL; and K. STONER-WEISS (Eds.) (2010). *Democracy and Authoritarianism in the Post-Communist World*, Cambridge University Press: Cambridge
- CAVANAGH, J. and J. MANDER (2002), *Alternatives to Economic Globalization: A Better World Is Possible. A report of the International Forum on Globalization*. Bettett-Koehler Publishers Inc: San Francisco.

- DIAMOND, L. Jay. (2002). "Thinking about Hybrid Regimes", *Journal of Democracy*, 13/2, 21-35.
- EATWELL, J. (1996), *International Financial Liberalization: The Impact on World Development*. UNDP Office of Development Studies: USA.
- GILPIN, R. (1989), *The Political Economy of International Relations*. Princeton University Press: New Jersey.
- HUNTINGTON, S. P. (1991). "Democracy's Third Wave", *Journal of Democracy*, 2/2, 12-34.
- KEOHANE, R. and J.S. NYE, (2000), "Introduction" in *Governance in a Globalizing World*, Eds. J.S. Nye and J.D. Donahue, Brookings, Washington; pp.1-41.
- KIELY, R. (2005), *Empire in the Age of Globalization: US Hegemony and Neoliberal Disorder*, Pluto Press: London.
- KRASTEV, I. (2011). "Paradoxes of the New Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 22/2, 5-16.
- LEVITSKY, S. and L. A. WAY (2002), "Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy*, 13/2, 51-65.
- OLCOTT, M. B. and M. OTTAWAY (1999), *The Challenge of Semi-authoritarianism*, Carnegie Endowment for International Peace: Washington.
- PIETERSE, J. N. (2004), *Globalization or Empire?*, Routledge: New York
- SCHEDLER, A. (2002), "The Menu of Manipulation", *Journal of Democracy*, 13/2, 36-50.
- SKLAIR, L. (1999), "Competing Conceptions of Globalization", *Journal of World-Systems Research*, 2, 143-163.
- SOEDERBERG, S. (2001), "Grafting Stability onto Globalization? Deconstructing the IMF's Recent Bid for Transparency", *Third World Quarterly*, 22/5, 849-864.
- WEISS, L. (1999), "Managed Openness: Beyond Neoliberal Globalism", *New Left Review*, 1/238.
- WOODS, N. (2000), "The Political Economy of Globalization" in *The Political Economy of Globalization*, Ed. N. Woods, St. Martin's Press: New York, pp. 1-20.

10

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

Abstract

Our common natural wealth like forests, rivers, oceans, mines and mineral resources have been subsumed and privately appropriated within neoliberal politics. In global, regression of the states from markets, downsizing of public services, handing possession and guardianship of commons over to private interest are general observation results. National and international private interest, oriented only to the profit maximization, operates in the form of firms from various types and scales. In relation to neoliberal political dynamics, diversifying and monopolizing strengths of the firms in the global markets grow commodifying and labelling commons as economic assets and producer goods. Regarding disposal of natural common resources, not only national but also local governments are under global influences of neoliberal economic policies and capital movements.

Specific to each nation but generable for all developing and underdeveloped countries, administration, planning, construction and maintenance of these public utilities and common resources are beset with the problems due to fragmented, multipartite public administrative structures, conflict of interests amongst politicians and public officials, and absence or vacuums of necessary regulations and public controls. Taking advantage of these issues, the firms appropriate and exploit the commons, creating destructive effects on both vital ecological services and human lives.

In Turkey, rivers, sharing the same faith with other commons, are under the attack of 'construction and mining' industries which have maintained good relationship with the state and finance sector thanks to the projects of globally hegemonic development programme. The aim of this study is to demonstrate how these systemic dynamics work and what the capital movements' destructive effects are in local with a case

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

of sand mining activities of national profit firms on Zonguldak, Filyos Riverbed. With its neoliberal positioning, state in every level, provided private interest with more maneuver area at the expense of commons. The sand mining firms with severe myopia have been exploited Filyos sands for so long, their activities combined with legal and administrative failings made the environmental situation worse, lately causing Filyos Riverbed sand reservoir to deplete and, Çaycuma Bridge on Filyos to collapse costing 15 locals' lives in 2012.

Neoliberal Approach to Natural Water Beds and Its Destructive Effects: The Filyos Riverbed and Çaycuma Bridge Example

Keynesianism associated with state-led market dynamics saved liberal capitalist economy after 1929 crisis guaranteeing the wellbeing of capitalist mode of production and focused on instead intensive national capital movements with its 'boutique social state model'. Minimal social state became the star player of Fordist era accompanied by the rise of monetary economy policies. The crisis of state-led market and Fordist accumulation gave way to both intensive and extensive global capital movements unleashed. As witnessed by 2001 and 2008 economic crisis, started with mortgage sector and expanded to financial and real ones accordingly in USA and the other regions of the world, crisis are intrinsic to the capitalist economy and its social relations causing periodic systemic instabilities that might be critical conditions for prospective political and social changes. Common ground for all crisis the world went through is resilience of the system with its back up switch: Deepening labour and nature exploitation.

Nevertheless, no matter how soever deep crisis may be, they could not have caused the collapse of system, rather it survived through many recovery processes in which human life, production capacities of nations and natural commons have been systemically and continually devalued. After each crisis, end result turns out to be more and more liberalism. Globally hegemonic neoliberal politics let capital diffuse into the supranational and subnational geographies to be its new accumulation areas. Each day, new segments of society and more natural commons are being included to the meta-market-systems through the production channels of hand raising private interest supported by innovative finance sector instruments and state incentives. On the other hand, households with growing debts and states with growing current deficits become more and more dependent upon this economic system which provides them in return with debt relief solutions through securitization operations and financial derivatives. States

have been regressed from market area by full and partial divestitures, concessions, leases, BOT/BOOs (build-operate-transfers, public private partnerships, management and service contracts and other privatization practices leaving natural assets to the hands of private interests as a pledge (Rees, 1998). World Bank, IMF, various development agencies, regional (development) banks and international finance institutions support and fund these privatization programmes for environmental commons and utilities.

In our distorted perception, diamond, boron, lignite, ore, copper, iron, jade, silver like materials despite their less use value are considered precious assets under the influence of Adam Smith's paradoxical liberal economic principles while sand and aggregate are undermined and their over exploitations are largely overlooked. As opposed to this illusion, sand and gravel like materials, are actually amongst the most valuable minerals of earth in terms of their utility and role in building settled life and civilization. In specific, added value of the sand and aggregate in Turkey is another economic concern for exchange value. Sand is main component of natural aggregate whose %22 is sea sand and remaining %78 is river and mountain sand. Sand and gravel have the most added value with %41.6 followed by marble in the construction sector. (Alp, 2004)

Profit firms are in the same line with general public in negligence of over exploitation, but from different angle. From the firms' perspective and *raison d'être*, the sand extracted from our common riverbeds is considered as natural nonfuel mineral and commodity (Drew et al., 2002; Kim, 2005) instead of vital element for sustenance of river life (Jaglan and Chaudhary, 2013) and for our societies. Most notably, overexploitation provides firms with surplus value i.e. profit what they really exist for with meta fetishism and profit seeking nature deep down.

Uncontrolled, illegal and indiscriminate sand mining activities of profit firms are great threat to limited natural reservoirs and the environment all over the world. Especially, riverbed sand mining is widespread in developing and underdeveloped countries. Even though sand mining plants are not in the limelight as hydropower plants, their adverse effects on natural habitat and human environment is no less important than of large dams. There are many academic studies and reports regarding environmental effects of sand mining from different geographies of the world like Arizona, India, Nepal, Italy, China, Cambodia, California, Sri Lanka, Malaysia, Indonesia, Kenya, Maldives, Turkey, Costa Rica (Padmalal D., Maya K., Sand Vince Beiser V., 2017) Main customer

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

of these natural assets is construction sector. The sand and gravel from riverbeds are used for building houses, commercial complexes, skyscrapers, airports, highways like many other buildings that can not be construct without sand. Legitimized by infrastructure and economic development projects and never ending quest for growth, 33 billion tons of sand and gravel are consumed annually worldwide as the most basic and essential construction material. (Monforton and Windsor, 2010) Sand with gravel constitute more than 90 percent of the total volume of concrete used in a worldwide variety of construction (Kim, 2005). First and the most apparent reason behind such intensive sand and aggregate exploitation is population growth and city developments. According to UN since 1950's number of people living in urban areas geometrically increased reaching 4 billion as of today making half of the world population. Next decades are expected 2.5 billion new comers. Mega cities with more than 10 million population like Delhi, Shanghai, Mexico City, Sao Paolo, Mumbai as the most populous ones, are increase in number. For example China as the fastest growing economy and the most populated country of the world with its mega cities used more cement last few years than US's entire 20th century consumption (Guardian) As sum, thanks to world population growth rates and development needs of growing cities, the demand for such materials are expected to increase and within the profit orientation of capital behind the wheel, our common wealths shall be at the target of private appropriation practices.

Therefore, sand mining extraction operations of profit oriented companies have various detrimental effects on environment as both issues of local and global concern (Drew et al., 2002; Arun et al., 2006; Apaydın, 2012) Such mining activities lead erosions in riverbeds and cause alterations in morphologies and topographies of riverbeds, coasts and shores (Tamang, 2013) killing ecosystems around them. Changing flow regimes with sand extractions deteriorate nearby agricultural soil conditions as well. Deformed river flow channels cause more frequent floods and destroy physical habitat due to increasing velocity of flow (Starnes, 1983; Rivier and Segulier, 1985; Thomas, 1985; Sandeck, 1989; Kiteu and Rowan, 1997). Engineering structures like bridges and roads associated with the river channels are put under the danger of collapse within adverse affects of these activities (Harvey and Smith, 1998; Padmalal et al., 2008; Tamang, 2013). Sand mining activities may change groundwater levels and recharges causing water shortages or contaminations while changes in the pathway of flow cause

drying wells (Kondolf, 1994, 1997; Sonak et al., 2006; Marquez et al., 2007; Navarro and Carbonel, 2007; Peckenham et al., 2009).

Such mineral mining activities including sand are subjected to strict administrative and environmental controls through regulations and enforcements like permits, licenses, environmental impact assessments, regular and on site company work plan and activity audits, fines and penalties in many developed countries contrary to the situation in developing and underdeveloped ones. Eventhough there have been legal measurements against over extraction some latter countries unintentionally foster the illegal sand production. For example, in Nepal sand mining was forbidden in 1991 like in China Yangtze River in 2000, however, as seen from many reports on sand mining -which has become very dangerous business for a reporter making a sand mine news due to criminality of the sector- as killer agent of South Asian, Chinese and Indian Rivers, illegal activities continue to grow far from come to an end (The Third Pole, 2017). Even, there is growing competition among international and local companies for natural commons' exploitation in those geographies.

In the axis of developed ones US, EU and European countries come forward in this lopsided relationship of environment and development. The idea of environmental assessment originated at the ends of 60's in US with the pressures of 1968 movements. In 1970 US Congress responded those public demands putting National Environmental Policy Act into the force as a first example and comprehensive framework of environmental impact analysis (Li, 2008). Then it was accepted and adopted by many countries of the first world that have already developed most of their natural resources through big development projects. In 1972 European Communities were on the wagon. Since then, Environmental policies within the EU have been strict enough to overcome environmental problems of community. The EU Environment Action Programmes were designed to focus on specific and immediate problems of member countries but with an awareness of such the fact that environment was global concern having worldwide effects. Timing of First Programme is meaningful, just a year before another world accumulation crisis that would put an end to Keynesianism. It demonstrates that European Economic Communities have been aware of the fact that they had come to an end to environmental exploitation and new environment friendly regime was needed without giving up the objectives of more liberal, harmonious, stable and continuous

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

economic development. However, environmental issues had to be waited 1987 European Single Act to have a special status in EU lex and Union's development agenda. In 1992, upon the pressures from environmental and development communities, The European Bank for Reconstruction and Development adopted its own EIA policy largely based on the World Bank's 1989 one revised in 1991. By Maastricht, sustainable development concept made an appearance and then gained popularity with the support of UN environment policies formed in Dublin, Rio and Habitat 21 Conferences at a time. Between the zero development and unlimited one, eco development model was preferred making parties to sacrifice to some extent for the well-being and sustainability of both environment and the capitalist mode of production oriented to continuous growth. In 1985 Environment Impact Assessment Directive was put into force as a potential international participatory political instrument for preventing environmental problems before they occur in various production platforms. As of today, EU Commission categorizes construction materials and sand under the 'growth: internal market, industry, entrepreneurship and SMEs' title. It seems that EU could not still break mutually inclusive relationship between the natural commons and development understanding despite all green movements, parties and political awareness flourished in the region. States are proud and protector of their big construction companies supporting their competitive economic powers. On the other hand, complying with the strict environmental requirements of EU, European cement and construction material companies started to invest in developing countries, buying local firms in the business or franchising the activities to the local companies. They moved their investments from risky and production costly environments to flexible and unregulated ones either in the form of technology, infrastructure and money transfers or direct involvements like building partnerships and giving franchises. Means of production costs like labor and natural resources are comparatively quite cheap even free in those countries including Turkey. The fact that many of Turkey's main mineral resources remain undeveloped makes Turkey as an object of attraction for other developed countries in demand of minerals for both sand like construction materials and boron like intermediate goods for high tech end products. European companies' hands are tied with strict environmental regulations to search and process those materials in their own geographies. Thus, big European corporates like French Lafarge prefer to invest in South Africa, and Asian Countries with cheap labor, favorable environmental externalities and free commons rather than regulated, costly and competitive environments of first world. Until 2009,

the date of country exit, Lafarge was the biggest cement company in Turkey extracting sand, gravel and crushed stones and then gluing them in the form of cement while making Turkey as the biggest cement–exporter-trade partner of Europe. During the exit, national capital, Complementary Professional Pension Fund, Oyak Group bought its shares.

In Turkey, as public authorities favor the market interests over common good, ecological losses are inevitable, otherwise they have to face entrepreneurs' discontent and market pressure. State in terms of its internal tensions is in a tight situation remaining in between the interests of the construction companies that undertake sand mining operations and the local people whose living areas are under the threat of destructive activities of these private companies which do not care about the common good. For this reason, state is in the cross hairs of environmentalist, professional associations, and local peoples on the ground that it is paying more attention to capital growth and economic development issues at the expense of common resources, human life and dignity.

In Turkey, sand mining in seashores, riverbeds and lakes is an old and widespread practice. Sand, clavels and clay have been used for a milieu in this geography for basic housing needs of local communities. The locals have been extracting mostly the river sand inasmuch as they could build their houses that means sand was being extracted and used in situ which is sustainable enough for the replenishment of natural river sediment in cycle. Sand and aggregate were taken and consumed locally in reasonable amounts, they were not for sale. However, today it is different. Sand is intensively extracted through uncontrolled ways in various parts of the country by various private companies changing in scale from big corporates to small vendor that is rich enough to have trucks to load. It is not utilized locally, it goes long distances in large amounts to be consumed everywhere. Thanks to the urban development as a nationwide neoliberal project that came with the price. 1980's Turkey witnessed state led construction movements. By 1990's, with maturing neoliberal policies in the country, state inched back from the market, contracting out the construction works and services. "State Partnership Administration" with "Public Housing Administration" (TKİ) initiated bigger mass housing projects spreading all over the country and supported privatizations. This construction and development movements gained speed from 2002 in general and in terms of TKİ activities; along the same line, privatizations stepped up gear and private

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

sector has had a leading role in the market as a result. TKİ was the Undersecretariat of Housing subsidiary, then was placed under the Ministry of Public Works and Housing in 2003, then attached to Prime Minister in 2004. This sector specific organization, had an opportunity to make partnership with international and national private investors, or to establish its own firms; to give open and direct financial support to construction industry, take credits from foreign investors or issue any kind of securities; to extend housing credits to persons with interest subsidies when needed.

Ongoing privatization programme affected every sector and number of private public partnership operations in the mining sector increased at this period with the claims of more efficiency and accountability. Ownership profile of the commons quite changed accordingly. Alike aggregate, industrial minerals and metals of the country are produced mainly by private sector companies with the exception of government enterprises' involvement in the coal, petroleum and boron like materials which have more added value for being accepted as national concern. Almost 85% of mineral-extracting utilities are estimated to be owned by private interest. State owned enterprises are accounted for the remaining 15% as an indicator of significant change in the ownership profile of such commons that were mainly undertaken and owned by the state a decade ago (Smith, 2013; Demirkan, et.al., 2014: 425).

Over the last decade, along the lines of such development economic policy route that the country took, Turkey's big cities turned out to be main construction sites for countless projects like new subways, roads, airports, commercial and industrial areas, gated residential towns and luxury residence-mall complexes as a signature of those cities. As of today there is lopsided relationship with the supply and demand domains of housing as a result of urban development and construction mobilisation. In spite of the fact that there is more supply than demand, real estate prices skyrocketed for five years in big cities as a result of neoliberal housing speculation balloon that is still triggering construction sector for producing more construction material to be extracted from commons like rivers, lakes and seashores. More construction means more sand and aggregate exploitation. This development trend, materialized as buoyant foreign and domestic demand pressure on the country's mining sector supply, manifested itself as a sharp increase in Turkey's mineral sector's output and export since 2002. Sand and gravel depended cement sector and Turkey's exports are regarded as strategic contributors to

European Union's economy. Turkey's output is one third of all 28 European Countries's in total (Baeza et.al., 2013)

From 2002 to 2013 average annual increase of output¹ is 30.000 ton. In 2003 cement and construction material production out is 75.616.787 t. In 2012 this amount enormously rises to 441.905. 670 t. doubling the expectations. 2004-2005 and 2010-2011 periods show irregularities in the production flow. Output in 2004 is 79.477.979 ton, then a year after it becomes 145.188.054. For that period, local elections and EU accession negotiations dominated country's political agenda. The reason of this fluctuation might be regulation change in Mining Law. Until 2004 sand and gravel were not classified and included in Mining Law that defines, categorizes, regulates the main mining activities. Accordingly, sand mining output were not being taken into account before 2004, thus, the data about such valuable sector was not available. Again, while in 2010 out is 329.958.844 ton, in 2011 it fluctuates to 414.910.591 ton. 2010 is the year of Constitutional Amendment Referendum and natural disasters including many flood incidents and infrastructure failures. In 2011, General Assembly elections were held. Such output irregularities, may be evaluated as a sectoral reactions to the winding of EU accession processes and electoral tactics of the government. It may be assumed that in the eve of elections politicians oriented to public with promissory attitudes to affect their voting behaviors. Infrastructure and construction development projects like new roads, highways, more luxurious mass houses, dams etc. are the most visible and tangible public services of governments both as a reply to vital and immediate needs of people and also window dressing when they are not needed. As of today, as mentioned before regarding housing, supply side overweighted the demand in last five year. Taking advantage of state incentives and sector affiliations with the state, many construction companies erected many high towers, commercial complexes and residential buildings creating its own demand. In the case of public disinterest in the investments, those buildings, concentrated especially in big cities and capital, were leased and taken up as an additional offices of ministries without responding any real need of public personnel. As leasing expenses were financed from public budget, new debts were added to state's domestic public deficit.

---

1 Following relevant production output data was taken from MİGEM Statistics of 2013.

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

From another point of view, mostly these were undertaken by private investments, thus, firms undertaking those projects enjoyed the profit out of them. By this way, industry was incentivised and its trading volume increased. Lobbying of the companies was strong enough to influence politicians to decide on their side. It is a well known fact that construction sector had an important role in the development program of Turkey since 1980's. The sector relations with the state were always in good mood. According to a study focusing on 2010-2014 period, eventhough there are many firms from small to larger ones performing and competing in the market, structure of industry show oligopoly according to CR4 and CR8 analysis while as a market it was competitive enough for Herfindahl-Hirschman and Entropy Index. The corporate lobbying of the industry is still quite influential on domestic politics due to the fact that sector is important contributor to the general economy and GDP of the Country (Çalmaşur and Daştan, 2015).

Regarding mineral exports, China, as it is expected, is the largest market and the main customer of Turkey's mineral exports, followed by the United States, Iraq, Belgium and Italy. Significant increases were reported for mineral exports to Azerbaijan, Bulgaria, Libya, the Netherlands, and the Republic of Korea in 2013 (İstanbul Maden ve Metaller İhracatçıları Birlikleri, 2014; Maden İşleri Genel Müdürlüğü, 2014b, d, e, g; Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2014, p. 228). EU and in particular European countries, are still main trade partners of Turkey thanks to the Customs Union Agreement signed in 1995 as a cornerstone in the economic liberalisation programme of Turkey that has been supported by IMF fundings an accordance with a series of standby agreements. Russia and the European countries together constitute 50.9% of Turkey's exports. Regarding exports, Germany is the largest market with 9.0%, followed by Iraq share 7.9%, United Kingdom with 5.8%, Russia with 4.6%, Italy with 4.4%, France with 4.2%, the United States with 3.7%, and the United Arab Emirates with 3.3% (Hastorun, 2015).

Other neoliberal policies' impact indicator is the technology, that means technological structuration of the sector and technology transfers. Cement expansion investments whose main material is sand and clavel are still going on. New and huge cement plants were constructed since 2013 with foreign technology and investment transfers under the name of cooperation and trade. In the capitalist profit making equation of Turkey, in terms of production costs, as labor costs are kept fixed in theory-if the illegal

migrant manpower is not taken into account-, playing with the costs of construction material and equipment make difference for more profit. However, as reducing the costs of material- that is almost free in developing and underdeveloped countries alike- and of main technological infrastructure-depends upon developed countries' R&D and endproducts- are not viable, playing with the parts of technological set-up is best solution to profit making. Thus, technological reorganization of mining sector of the Country itself was realized in a way to achieve more productivity that means more material extraction. Biggest companies in Turkey reorganized their production infrastructure to increase their productivity with an aim of more profit. One of them, Limak Kurtalan Cement Company, ordered 1.3 million-ton-per-year-capacity (Mt/y) clinker production line from German KHD Humboldt Wedag A.G. for its Trakya cement plant. The new plants were erected nearby an existing 0.7-Mt/yr capacity production line in 2014. In October, Küpeliler Company constructed huge integrated cement plant in Eskisehir with a capacity of 2 Mt/yr and a clinker production capacity of 1.5 Mt/yr. Third production phase was initiated at its new plant in 2016. Also in 2015, Batisöke Söke Cement Industry Co., a subsidiary of the Batı Anadolu Group, contracted KHD Humboldt Wedag for a new grinding system at its Aydın cement plant increasing speed of production while decreasing energy consumption per metric ton of energy. Again, Göltaş Çimento Inc. received a vertical roller mill for cement grinding for its plant in Isparta from Loesche GmbH of Germany to produce various kinds of composite cement. Bolu Cement Industry and Trade Inc., as a subsidiary of Oyak Cement Group, bought three vertical roller mills from German Gebr Pfeiffer SE for a new production line at its Ankara plant. Those mills were supposed to grind cement raw material, pet-coke and lignite and by this way Company bought more 5 mills turning the Plant integrated cement utility as well as changing its organization of production pattern. (Global Cement, 2013a-e; Hاستorun, 2015).

Legal Framework of Mining and Environment In Turkey

Main legal reference point in Turkey is the Constitution that establishes the ownership rights. In terms of mining, as in the Article 168 stated that

“Natural wealth and resources shall be placed under the control of, and put at the disposal of the state. The right to explore and exploit resources belongs to the state. The state may delegate

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

this right to individuals or public corporations for specific periods. Of the natural wealth and resources, those to be explored and exploited by the state in partnership with individuals or public corporations, and those to be directly explored and exploited by individuals or public corporations shall be subject to the explicit permission of the law. The conditions to be observed in such cases by individuals and public corporations, the procedure and principles governing supervision and control by the state, and the sanctions to be applied shall be prescribed by law.”

Mineral deposits are not landowners’ property where minerals are found, with the exception of sand and gravel. Quarries Act, forced in accordance with the Constitution covers construction stones and aggregates stating that construction rights belong to the land owner.

In specific, mining activities are regulated by Mining Law 3213 that was put into force in 1985, amended in 2004 by Law No.5177, in 2010 by Law No.5995, and in 2016 by Law 6719. The Mining Law Implementation Regulation is dated back to 2010. In specific, Group (I) a Mining Implementation Regulation dates back to 2005 with an amendment in 2013, is other main legal reference text for sand mining activities. All natural resources and springs that have commercial value as minable minerals, with the exception of geothermal, petroleum, and natural gas that are subject to different regulations, are defined by this Law, and the all kinds operations of the companies that are exploring and producing mines and minerals are regulated by the Implementation Regulation.

According to Mining Law Article 2, minerals are classified into five main groups that can be count as (I) (a) sand and gravel used in construction and roadworks and (b) brick and roofing tile clay, cement clay, marl, pozzolanic rocks, rocks used in the cement and ceramic industries (II) Metallic Minerals covering (a) sand and rocks used in crushed form, and derived from aggregate or stone chips, andesite, basalt, calcite, dolomite, granite, limestone (b) andesite, basalt, granite, marble, stones used for decorative purposes, and travertine (III) Industrial Minerals hydrogen sulfide, carbon dioxide, salts, dimensioned and polished stones (IV) (a) minerals used as raw materials for industry, including boron, calcium, lithium, and sodium, (b) energy sources minerals, including anthracite and lignite (c) precious metals, including copper, gold, iron, and silver. (V)

precious metals and gem stones, including diamond and sapphire etc. (Sakar and Clark, 2013; Yöndem, Uzel, and Incesulu, 2014: 188).

Any other minerals and their relevant exploitation operations that are not mentioned in this article can be included upon the application of the right holder, proposal of the Ministry of Energy and Natural Resources and approval of the Council of Ministers and can be accepted as Group VI. according to the latest amendment.

Article 4 defines the ownership rights for natural resources stating that the minerals that are under the control and disposal of state can not be an issue of private property ownership. On the other hand, Article 6 softens the conditions and defines the right transfers from state to private persons under some conditions stating that

“Mineral rights are granted to individuals holding the citizenship of Republic of Turkey and able to exercise legal rights, private companies having statutory provisions for mining and established in accordance with the laws of Republic of Turkey, public economic enterprises having mining rights and their joint ventures, and other public entities and administrations.”

Neoliberal capital flows are essential for the sustainability of open and liberalised markets, thus, some mining rights are granted by the state to not only national but also foreign private persons within the 2003 dated, 4875 Numbered “The Foreign Direct Investment Law” and relevant foreign investment regulations. Foreign companies have a right to be registered as a legal person or entities for exploring and operating mines in Turkey without any share composition and cooperation enforcements with the national ones. Besides they can enjoy same rights and equal treatments as national ones, and there are also other financial and policy incentives for foreign companies to attract the capital and investments to the Country. Eventhough they may face some difficulties in practice, governments pay special attention to improve those. (Erdoğan, 2013, p. 5; Mansouri, 2013; DLA Piper Global Law Firm, 2014; OECD, 2002)

According to Article 7 and its additional paragraphes, each group are subject to different licencing procedures and environmental regulations in terms of exploration and extraction processes. The mining licences are two types as exploration and exploitation licences. Groups II(b), III, IV, and VI operations may be conducted with an exploration license, while Group V mining requires an exploration certificate as well. For Groups I(a),

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

I(b), and II(a) exploration licence is not a legal requirement, however after a-year-period of exploration, companies are required to start exploitation process which means they need operating licences to engage in their production activities in the field. Operating licences are granted to only person and exploration licences must be effective at a time when the exploitations start. Operating licences are given for a defined period of time changing from one group to another. Group I (a) sand mining operating licences are given for five year period that may be extended upon a demand from right holder who is taken responsible for meeting additional requirements.

Sand mining activities are great environmental concern, thus, 1983 dated 2872 numbered Environmental Law is a reference text of 2007 dated 3621 numbered Extraction, Operating and Controlling of Sand, and Gravel Regulation. Environmental Impact Analysis Regulation again addressing Environment Law dates back 1993, revised three times lastly in 2014. These legal texts draw the environmental framework of sand mining activities in the Country.

1990 dated 3621 Shores Law, 6831 Forestry Law, 2873 National Parks Law, Soil Contamination Control Regulation, 5403 Soil Protection and Land Use Law, 1996 Ministry of Energy and Natural Resources Mining Contract Out Regulation, and any many other laws and regulations imposed by EU Framework Adaptation Programme are among the relevant legal reference texts regulating the area.

Since the accession partnership agreement with EU, environmental measurements gained more importance and speed. Despite all these steps taken and legal structure base provided by international frameworks, predicting, preventing and protecting concepts were not valued against limitless growth and highhanded, liberalised market oriented understandings of policy makers. Politicians and hands tied bureaucracy of the country, prefer to learn from experience rather than being cautious, wise and prepared beforehand to elaborate the legal texts accordingly. Till 2004, sand mining activities were not regulated and controlled under the Mining Law. Sand mines were subject to many different local permits and discretionary controls of local governments and extended offices of relevant ministries. After inclusion to Mining Law it gained its legal framework and became more easily licenced and regulated activity. This was an improvement for a sector that has been overwhelmed with a series of disorganized bureaucratic procedures preventing the entrepreneurs from making new investments.

However, the new The Mining Law and related Sand Mining Regulations were lack of necessary environmental measurements when the our case study of Çaycuma Bridge incident happened. With 2010 amendment of the Mining Law, significant changes have been made regarding environmental permits and exploration licenses of mining activities in general. The new regulations simplified the process for obtaining necessary environmental permits. Another main element of environmental control is still missing e.i. Environmental Impact Analysis. EIA is not required for sand mining except for open field type operations using explosives above 25 hectar-area. Absence of environmental control, can only be good for firms as our case study shows.²

Moreover, last amendment of Mining Law puts some restrictions with respect to areas available to mining to protect rivers, forests, wildlife habitats, art and engineering structures and to control unlicensed mining activities. Licenses are revoked if exploration license holders do not prove that they have invested in their projects as specified in their licenses (Mansouri, 2013; Smith, 2013). However, such controls and enforcements are not strict and deterrent enough for extraction processes in practice. Ministry of Environment and Forestry executes the Environmental Law and the Regulation on EIA. Mining firms prepares an EIA report before starting mining activities. (Mansouri, 2013; Yöndem, Uzel, and Incesulu, 2014, p. 189). Mining extraction rights are licenced to persons in limited area, that is 10 hectar for sand mining as EIA free area for five-year-term. The small firms up to 200 ton per day extraction capacity are exempted from EIA permits. Firms are obliged to abide by shore edge lines defined in the law as maximum approachment to water line is 50 mt. This is because rivers and shores

2 This version 2010 of Mining Law and respective Sand Mining Regulation were at force when we first prepared technical study report on Çaycuma Bridge on Filyos River to collapse in 2012. Çaycuma Bridge connects two sides of the Çaycuma city and city center to the Zonguldak-Ankara state highway. In 6 th of April, 2012 Çaycuma Bridge suddenly collapsed and 15 local people died. First days of the event it was in the news but only a few technical field studies were done on the reasons of collapse including ours, then it was forgotten by public except families of victims who brought the issue to the court. Public prosecutor opened a file but public authorities that are accounted responsible for bridge maintainance, traffic control and other technicalities were kept trial safe due to public personnel immunities, and the file was closed. Immediately after the incident, we performed technical measurements to find out the reasons of collapse. Upon observation, meticulous morphological and hydrological assessments of Riverbed and collapse conditions of Bridge, we ruled other possible reasons out and concluded that sand mining activities of private companies all along the Riverbed were the primary cause of such accident accompanied by observable and reported environmental problems as well. Our technical report was presented in 2014, the Qua Vadis: International Social Sciences Conference, Artvin, Hopa. A year after the incident, the Sand Mining Regulation was amended.

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

belong to the state and considered as common public assets in utilization. They can not be a matter of private property and profit area for such economic activities according to Shore Law which is rooted back to 1858 Land Law. Filyos River is accepted among biggest rivers of Turkey that shore edge line applies but it is too old waiting to be revised. (Ali İhsan Köktürk, Reply to Parliamentary Question, 2011, <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-17683sgc.pdf>) Also, sand mining firms are not asked to prepare recent mapping of operation area. Ministry of Energy ve Natural Resources still relies on the existent maps of its own which are quite old and do not reflect the latest geological and administrative borders and conditions. This is also another technical problem that authorities should solve. However, as we observed, sand mining firms in Filyos Riverbed fell in line with all these rules. All of them has changed their approved initial work plan extending their contracted extraction areas and amounts illegally. Most of the firms have been registered as small scale plants enjoying EIA free exploitation rights eventhough in reality their real operation area is larger considering 300 million m³ total production coming from the area. Laws and regulations could not be an environmental barrier to million- ton- capacity big firms as well. It seems that after getting necessary permits and licenses on paper, they took advantage of missing routine controls, and acted likewise. Therefore, operations period can be extended to utmost 60 years after both physical on site and on paper reassessments of firms's ongoing performance and confirmity to its work plan. Generally firms in the area have either enjoyed this right thanks to only on paper reassessments of them by negligent authorities or they just bypassed procedures illegally. Penalties were not deterrent enough. Ironically but not unexpectedly, according to 2015 dated latest amendment of Mining Law, all the rates of penalty fines for such illegal activities of firms were reduced lessening the improvement opportunities of environmental conditions and encouraging the illegality. Because larger part of these fines are used to restore and rehabilitate the damaged environment which mostly such kind of firms leave behind their operations eventhough they are obliged to restore degraded ecosystem while closing down the plant. Pay or play logic is another problematic of neoliberal regulations showing general tendency of money accumulation extracted from the environment, commons and public budget and sent to profit firms's safe deposit. As long as they pay the price beforehand in the form of environmental comply guarantee fees, the firms feel free to act as they wish without taking care of the environment. Negative externalities are greater than such costs they paid. It seems that

domestic political system could not produce more effective instruments to compensate those externalities.

The moments of this structural inertia in system can be detected in administrative structure vacuums besides political tensions mentioned before. These laws and regulations are executed by different public authorities. Complicated and multi headed management style results in conflict of interest, conflict of power, authorization and control failures. The Ministry of Energy and Natural Resources with its delegated General Directorate of Mining Affairs is the primary mineral regulatory agency. Another one is Ministry of Environment and Urban Development. The history of its constitution and the current name reveal much about the nature of development and environment relationship in Turkish politics. Depending upon the economic and political priorities of the governments, administrative structurations and personel composition of ministries have always been rearranged along the way. The early years of Republic there were a few ministries like The Ministry of Public Works that was found in 1920 and the Ministry of Development and Housing found in 1923. They merged in 1983 reflecting emerging liberal market economy's demands and governments' urban development priorities. Until 2011 its name was Public Works and Housing then it was shut down transferring every personnel and assets to newly found Ministry of Environment, Forestry and Urban Development that lasted only two months. Shortly after, that ministry was divided into two as (a) Ministry of Environment and Urban Development and (b) Ministry of Forestry and Water Affairs. During the Filyos Çaycuma Bridge collapsed, Sand Mining Regulation addressing Mining Law was being executed by Ministry of Environment and Forestry that was not really present at that time. In terms of execution party of legal text remain invalid till the last amendment in 2014 correcting the name of ministry and filling that administrative gap.

As primary mineral regulatory agency, General Directorate of Mining Affairs (MİGEM) of the Ministry of Energy and Natural Resources (ETKB) issues exploration and operating licenses. By 2010 amendments, it was authorized to prohibit mining activities on commercially or environmentally sensitive plots of land and within the city borders. Sand mining operations can only be realized within the specific rules including approach clearances of plants regarding the roads, bridges, artistic and engineering structures, forests, settlement and agricultural areas, wetlands, national

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

parks, water courses, archeological sites, tourism areas. Execution of these rules regarding mining plant and its working area's proximity to sensitive and protected ones are realized by different public authorities again like General Directorate of Highways (KGM), DSI and district offices of respective ministries. Most of the Filyos Riverbed sand mines observed have been operating inside and nearby the villages, forests or the agricultural areas. Water contaminations and agricultural soil problems due to excavations, visual pollution, air pollution, destruction of forests and endemic fauna are general reported and observable destructive effects of Filyos Riverbed sand mines on environment. However, although there have been many complaints from public, there is no information about the penalties for firms side except for a few symbolically declared ones in MoE&UD reports

Collapsed Çaycuma Bridge is concrete solid example. Supported by three other technical reports of Union Of Chambers Of Turkish Engineers and Architects (TMOBB), Turkish Association for Bridges and Structural Engineering Structures and Aydın University, our case study, reveals that sand extraction activities of firms directly caused the bridge scour³ that is the one of the main three causes of bridge failure. Mountains lay parallel to the sea and in terms of the valley bottom are Filyos River has the largests in the Region in meander form. Regarding the hydrology of the River, it has two main tributaries of Yenice that is conflux of Soğanlı, and Araç Streams, and Devrek that is conflux of Bolu and Mengen Streams. With these tributaries Filyos carry all the waterflow of riverbasin to the sea. Surface flows in this catchment area is so deep and riverbed is so steep elevated. As the flood conditions of River is high accordingly the sediment load of river gets higher. This Riverbasin morphology of Filyos unluckly makes it very attractive to sand mining firms. As a result the firms extracted enourmous amount of sand from the river till to make its replenishment cycle broke and caused lethal damage to human life, environment and engineering structures.

The other public authorities that are in a direct and indirect relationship with the sand mining sector can be count as followingly Ministry of Forestry and Water Affairs, the provincial offices of mentioned ministries as delegated public authorities by respective central organization, Governor Offices of each cities, Municipalities, State Water Works

3 Bridge scour is the removal of sediment such as sand and rocks from and around bridge abutments and pier.

(DSİ)-that was an independent public authority until 2011, now it operates under the Ministry of Forestry and Water Works- and provincial private administrations that are independent semi public organizations with their private budgets.

Operation licences are given by provincial private administrations upon an approval of MİGEM with a contracting out procedures, and firms pay contract, licence and environmental compliance guaranteeing fee. These are registered on licence. After getting operation they are expected to pay 10 % state right fee over their yearly production rates as well. (which are quite small as compare to the real gains of firms which they did not declare). These fees are deposited in provincial private administrations's account. For sand mining activities within the discretion of municipality areas, licences are given by respective municipalities and accordingly fees are transferred to the municipality budgets. With the latest Municipality Act, regulatory units of mines changed hands in some districts. Outside the municipality borders provincial private administrations are in charge. According to law, where the provincial private administrations were abolished, execution of fine penalties were deposited to Governance Office.

However, physical checks and controls of the licenced areas are done by provincial private administrations and MİGEM only when these authorities arbitrarily need to do, not according to the strict and routine administrative control plans. There is no coordination and communication infrastructure among those authorities. Without coordination, this multiheadedness openly creates disorganization, conflict of interest and causes the control inflaws at the end.

Within the environmental politics, besides EIA, transparency and accountability in government actions provide citizens with participation and public control instruments in policy making processes according to Convention on Access to Information, Public Participation in Decision Making and Access to Justice in Environmental Matters known as Aarhus Convention since 1998. Having knowledge about public policies and their implementation processes and right to access available environmental data are necessary to participate. Eventhough Turkey did not signed this agreement, government offers general right to information for its citizens. Depending upon that right and as a part of our inquisition we officially petitioned the relevant public authorities to get information on Filyos Riverbed based sand mining firms' production activities and we

NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS: THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

were officially replied that those information about firms can not be delivered to public as a principle of not to harm the competition rights of these firms. In this example alone it is seen that state acted as a protector of private interest over the public providing its justification with the competition principle of liberal economy.

In local, intermingled, uncoordinated and reluctant authorities to share knowledge with citizens make public control and audits for such activities problematic. On the other side of these legal and administrative failures to regulate and control the sand mining firms with respect to public good and environment, there is Çaycuma bridge incident. Failure of authorities in bridge's maintainance and control was not less important. Regular maintainance of the Çaycuma Bridge was supposed to be done by Province and District Traffic Commission of Governance Office and Municipality. DSİ is another public unit responsible for regular technical engineering observations of water structures. The protection bands before the bridge piers were harmed as well due to the velocity of flow increased with sand extractions. The problem was all into the public knowledge reflected on local news papers. The problem of bridge scour has been detected and the Bridge was supposed to be taken out of traffic network by KGM. However, none of these measures have been taken and The Bridge remained open to traffic till the incident. Mayor made a short comment saying that this was an act God.

Another political and environmental participation channel in democracies is going to courts, thus, families of victims went to the court. In Filyos Çaycuma Bridge to collapse case, public prosecutor asked the permissions of relevant public authorities to investigation of DSİ, municipality and KGM officials who might be held responsible for the incident. These relevant central authorities denied the permission requests of prosecutor to bring their personnel before the court using immunity from jurisdiction card of public personnel. The case was seen in criminal court of peace eventhough it should have been in administrative court just because of the fact that questioned parties were state organs. Including the mayor whose father are murdered by this collapsed bridge incident, no one was held responsible for the collapse. And the public case was closed.

However, capital accumulation and development quest seem to be going well. In 2015 under the coordination of DSİ "Areas with Potential Significant Flood Risk

Programme” was initiated in the Filyos Riverbed in compliance with the EU Flood Directive. The riverbed due to its geographical characteristics has always been a flood area. The whole valley was handed to various types of sand mining firms and their all improper disposals of commons and illegal economic activities were ignored or overlooked for so long. All riverbed capacity was dredged and usurped by sand mining almost to the end. Recent condition of bed river ecology alarmed authorities and with 2015 and 2016 Public Mandates of DSİ 23. Regional Directorate all permits including the extraction and operate licences of sand mining companies were cancelled for good. Any activity regarding sand mining was accepted illegal and started to be punished by gross amounts of penalty fines. This is learned from experience improvement in terms of environment and human life, however there is something more coming. The all riverbed and its sea water intake i.e. its mouth, were planned to be free trade area and big industrial port. The idea of project goes back to 2011 and has been taken into latest development plan as a draft. Today it is underway. Now, we only watch with dismay the profit seeking nature of corporations, systemic capital movements and its accumulation dynamics in developing regions like technology transfers, disposals of commons, never ending urbanization and development projects, Turkey’s loyalty to liberal trade, political affiliations of domestic companies, vacuums in the legal structure of the country concerning the protection of environment and commons, domestic administrative and organizational mismanagement issues, and opportunism and short sightedness of local firms at the expense of natural values and human life, irresponsibilities of politicians despite accountability claims of governments all in a one picture. The future of Filyos Riverbed is discerned from this picture and can be interpreted as followed: The small economic activities on Riverbed were banned and taken away from the road of bigger organized foreign and national development investments with more meta flows in and out connecting region to global system. Riverbed with its rich potential is still attractive enough to new capital accumulation projects under the name of development. Thus, the affects of the free trade area and port plan underway should be observed, but it can be easily deduced from the general tendencies of capital movement and state relationship so far that the most vulnerable parties will be the environment and commons at the end of this hyperdevelopment century.

References

- Ali İhsan Köktürk, Reply to Parliamentary Question on Filyos River, <http://www.tbmm.gov.tr/d23/7/7-17683sgc.pdf>
- ALP, S., (2004). Kum, Kil ve Taş Ocakları Sektör Raporu. İstanbul Ticaret Odası, p.8.
- APAYDIN A., (2012). “Dual impact on the groundwater aquifer in the Kazan Plain (Ankara, Turkey): sand–gravel mining and over-abstraction” *Environ Earth Science* 65:241–255
- ARUN, P.R., SREEJA R., SRECBHA S., MAYA K. and PADMALAL D., (2006). River sand mining and its impact on physical and biological environments of Kerala Rivers, Southwest coast of India, *Eco-Chronicle*, Vol. 1: 1-6.
- BAEZA R., MARTELLI M., RILO R., (2013). The Cement Sector Report, The Boston Consulting Group, New York
- ÇALMAŞUR G., Daştan H., (2015). “Concentration in the Turkish Cement Industry” *Asian Social Science*; Vol. 11, No. 26; 2015
- DEMIRKAN O., ILDIRI G., ERYİĞİT B., (2014). Energy law in Turkey, in Newbery, Mark, and Goldberg, Silke, eds., *European energy handbook*: London, United Kingdom, Herbert Smith Freehills, March, p. 424–434.
- DLA Piper Global Law Firm, (2014). *Explore: Insights from the DLA Piper Mining Sector*, p. 83
- DREW LJ, Langer WH, Sachs JS (2002) Environmentalism and natural environment. *Water Engin* 9(1):45–48
- ERDOĞAN S., (2013). Mining law and its implementation in Turkey: Ankara, Turkey, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, November 6, 44 p. (Accessed January 8, 2015, at <http://www.mta.gov.tr/v2.0/duyuru/duyurular/20131106jeolojik-arastirmalar-calistayi/1-Gun/mining-workshop.pdf>.)

- HAMSICI M., (2011): “Dereler ve İsyanları” Nota Bene Yayınları, İstanbul, ISBN: 9786055513023
- Harvey, M.D. and Smith. T.W. (1998). Gravel mining impacts on San Benito River, California. <https://www.sciencebase.gov/catalog/item/505360afe4b097cd4fcd69ff>. Accessed on Dec. 27, 2012.
- HASTORUN S., (2015):“The Mineral Industry of Turkey” U.S. Geological Survey Minerals Yearbook—2013
- JAGLAN M. S. and Chaudhary B. S., (2013). Geo-environmental and Socio-economic Impacts of Mining of Construction Material: A Review of Literature. Punjab Geographer 9 (1): 17-60
- KELEŞ R, HAMAMCI C., ÇOBAN A., (2016). “Çevre Politikası” İmge Yayınevi, İstanbul ISBN: 9789755334394
- KIBAROĞLU A., SCHEUMANN W., KRAMER A., (2011). Turkey’s Water Policy: National Frameworks and International Cooperation, Springer Verlag, , s.3.
- KIM C (2005) Impact analysis of river aggregate mining on river
- KIM C., (2005). Impact analysis of river aggregate mining on river environment. Water Engin 9(1):45–48
- KITETU, J. and ROWAN, J., (1997). Integrated environmental assessment applied to river sand harvesting in Kenya. In Sustainable Development in a Developing World: Integrated Socio-economic Appraisal and Environmental Assessment, eds., Kirkpatrick, C.H. and Lee, N., Edward Elgar Publishers, Cheltenham, UK: 189-199.
- KONDOLF, G.M., (1994). Geomorphic and environmental effects of in-stream gravel mining. Landscape and Urban Planning, Vol. 28(2-3): 225-243.
- KONDOLF, G.M. ,(1997). Hungry water: effects of dams and gravel mining on river channels. Environmental Management, Vol. 21: 533551.

- Li C. J., (2008). “Environmental Impact Assessments in Developing Countries: An Opportunity for Greater Environmental Security?” USAID FESS
- MANSOURI P., (2013). Mining in Turkey—Ten things to know: Norton Rose Fulbright, May. (Accessed January 8, 2015, at <http://www.nortonrosefulbright.com/knowledge/publications/80049/mining-in-turkey-ten-things-to-know>.)
- MARQUEZ, E.D., SELLA, S.M., DEMELLO, W.Z., LACERDA, L.D. and Silva-FILHO, E.V. (2007). Hydro-geochemistry of sand pit lakes at Sepetiba basin, Rio-de-Janeiro, Southeastern Brazil. Water, Air and Soil Pollution, Vol. 189: 21-36.
- MİĞEM Statistics (2013). <http://www.migem.gov.tr/istatistikler/istatistik-dok/2003-2013%20Üretim%20Değerleri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=1106c96f-5938-431e-afc2-de2fee11a7e4>
- NAVARRO, A. and CARBONEL, M. (2007). Assessment of groundwater contamination caused by uncontrolled dumping in old gravel quarries in the Beso’s aquifers (Barcelona, Spain). Environmental Geochemistry and Health, Vol. 30: 273-289.
- OECD, (2002). OECD Global Forum on International Investment: Conference on Foreign Direct Investment and the Environment Lessons to be Learned from the Mining Sector, 7 - 8 February <https://www.oecd.org/turkey/1819472.pdf>
- PADMALAL D. and MAYA K. (2014). Sand Mining: World Scneario, Springer
- PADMALAL, D., MAYA, K., SREEBHA, S. and SREEJA, R. (2008). Environmental effects of river sand mining: a case from the river catchment of Vembanad Lake, Southwest coast of India. Environmental Geology, Vol. 54: 879-889.
- PECKENHAM, J.M., THORNTON, T. and WHALEN, B. (2009). Sand and gravel mining: effects on ground water resources in Hancock county, Maine, USA. Environmental Geology, Vol. 56: 1103-1114.

- REES, J. A. (1998). Regulation and private participation in the water and sanitation sector (TAC Background papers No. 1). Stockholm: Global Water Partnership.
- RIVIER, B. and SEGUIER, J., (1985). Physical and biological effects of gravel extraction in river beds. In *Habitat Modification and Freshwater Fisheries*, ed., Alabaster, J.S., Food and Agriculture Organization, U.N., Rome: 131-146.
- SAKAR G.E, and CLARK D., (2013). Turkey—Mining sector and mining law: Bener Law Office, January 22. (Accessed January 8, 2014, at <http://www.mondaq.com/x/217158/Mining/Mining+Sector+and+Mining+Law>.)
- SANDECKI, M. (1989). Aggregate mining in river systems. *California Geology*, Vol. 42: 88-94.
- SMITH K, (2013). “Envorinmatal Hazard Assessing Risk and Reducing Disaster” Routledge ISBN-10: 0415681065
- SONAK, S., PANGAM, P., SONAK, M. and MAYEKAR, D., (2006): Impact of sand mining on local ecology. In *Multiple Dimensions of Global Environmental Change*, ed., Sonak, S., Teri Press, New Delhi, India: 101-121.
- STARNES, L.B., (1983): Effects of surface mining on aquatic resources in North America. *Fisheries*, Vol. 8: 2-4.
- TAMANG, L. (2013). Quarrying activities along the lower Balason River in Darjeeling district, West Bengal. *Indian Journal of Spatial Science*, Vol. 4(1): 1-8.
- The Third Pole, (2017). <https://www.thethirdpole.net/2017/05/05/sandmining-is-destroying-asias-rivers/>
- THOMAS, R.B., (1985). Estimating total suspended sediment yield with probability sampling. *Water Resources Research*, Vol. 21: 1381-1388.
- USG, (2015). 2013 Minerals Year Book: Turkey

**NEOLIBERAL APPROACH TO NATURAL WATER BEDS AND ITS DESTRUCTIVE EFFECTS:
THE FİLYOS RIVERBED AND ÇAYCUMA BRIDGE EXAMPLE**

Reşide ADAL DÜNDAR - Onur DÜNDAR

VINCE, B., (2017, Feb.27). The Guardian, “Sand Mining: the global envorinmental

criss you have probably never heard of”<https://www.theguardian.com/>

[cities/2017/feb/27/sand-mining-global-environmental-crisis-never-heard](https://www.theguardian.com/cities/2017/feb/27/sand-mining-global-environmental-crisis-never-heard)

YÖNDEM T., Uzel B., and Incesulu G., (2014). Turkey, in Bourassa, Michael, and

Turner, John, eds., Getting the deal through—Mining in 28 jurisdictions

worldwide—2014: London, United Kingdom, Law Business Research Ltd.,

June, p. 188–194.

AB ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE’DE ÇOK KÜLTÜRLÜLÜK KAPSAMINDA VATANDAŞLIK SORUNU

THE ISSUE OF CITIZENSHIP IN TURKEY WITHIN THE CONTEXT OF MULTICULTURALISM IN THE EU MEMBERSHIP PROCESS

Ahmet Özer- Av. Seraf Özer

Abstract

The concept of citizenship, which occupies an important position in modern societies, is multidimensional and multilayered. These dimensions and layers provide an area for critical analysis of the following: legal and political membership of the nation state; historically and institutionally established social identity; the main principle of recognition of individual, group or cultural rights and freedoms on a democratic basis; the relationships of both state-society-individual and intra-society relations on a procedural level. Representative democracy, which is a counterpart of the nation state, falters due to developments and problems encountered. This process, which has been discussed in Turkey, faces some changes because of the top-down repression caused by dominant ethnic identities and globalization. These problems are closely related to conditions attached to Turkey’s full membership of the EU. In this context, the issue of citizenship transforms into a concept which emphasizes individual-oriented rights in parallel with the revolution the democracy underwent; however, the issue of citizenship was formerly shaped by the principal of territory and blood relation on the basis of nation. What will be the scope of application for the new citizenship concept in Turkey, especially in the context of the “Kurdish problem”? Within this context, the present study presents a historical analysis of citizenship and addresses the implications of this process in terms of the issue of citizenship. Developments within Turkey are examined and a series of recommendations is proposed.

Key words: Nation state, globalization, EU process, multiculturalism, citizenship

GİRİŞ

Anayasal ülkelerde, anayasada vaat edilen haklardan yararlanan ve o ülkeye vatandaşlık bağı ile bağlı olan kimseye vatandaş denir. Her ülke vatandaşlık gerekliliklerini –hak ve görevlerini- anayasasına yazar.¹ Günümüzde vatandaşlık gerekliliklerinin başında milliyet, doğum yeri ve kültür gibi unsurlar geliyor.² Uyraklık (tabiiyet, nationality) ise bir kişi ile bir devlet arasındaki hukuki bağıdır, kişinin etnik kökeniyle ilgili değildir.³ Uluslararası hukuk, vatandaşlık hakkında üç ilke benimsemiştir: Her kişinin vatandaşlığı olmalıdır, her kişinin yalnız bir vatandaşlığı olmalıdır, kişi vatandaşlığını seçmede ve değiştirmede özgür olmalıdır.⁴

Modern toplumlarda vatandaşlık kavramı ulus devlete üyelikten kişisel ve grupsal hak ve özgürlüklere ve kimliklere uzanacak kadar çok boyutlu ve çok katmanlıdır. (James, 2006) Kimlik konusu ise bir aidiyet meselesi olarak bugünün dünyasında karmaşık ve iç içe geçmiş bir yumak haline gelmiştir. Burada bilimsel nesnelliğin aksine sübjektivite geçerlidir, bu nedenle bugün, kimsenin kimseye “senin kimliğin şudur..., sen aslında busun...” demeye hakkı olmamalıdır. İnsanlar, kendilerini ne hissediyorlarsa odur ve onu özgürce yaşamalıdır. Demokratik devlet vatandaşına bunu yaşayabilecek olanak ve ortamı yaratmakla mükelleftir.

- 1 Türk Vatandaşlığı Kanunu, 11 Şubat 1964’de kabul edilmiş ve birkaç kere değişikliğe uğramıştır. Vatandaşlık, İşleri İçişleri Bakanlığı’nca yürütülür. Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (GM), İller İdaresi GM, Mahalli İdareler GM, Sivil Savunma GM, Kaçakçılık ve İstihbarat Harekat ve Bilgi Toplama GM., ilgili birimler; Vatandaşlık İşleri Daire Başkanlığı ise doğrudan birimdir.
- 2 Birkaç yıl öncesine kadar Alman vatandaşı olmak için anne veya babasının Alman olması gerekliliği vardı. Fransa’da doğum yeri Fransa sınırları içinde olanların vatandaş olma hakkı vardır. ABD’de ise, vatandaş olmak isteyenler, Amerikan toplumuna tam adapte olduklarını ve Amerikan kültürünü benimsediklerini kanıtlamak durumundadırlar.
- 3 Bazı hukukçulara göre yurttaş (citizen) iç hukuku; uyruklu (nationalite) uluslararası hukuku ilgilendirir. Avrupa Sözleşmesi’nde ise uyruklu ile yurttaşlık eşanlamlı kullanılmıştır. Vatandaşlık, gerçek kişilere has kullanılır; tüzel kişi ve nesneler için ise uyruklu kavramı kullanılmaktadır.
- 4 Türk Vatandaşlık Kanununa (TVK) göre vatandaşlığa giriş üç yolla olabiliyor: Kanunla, yetkili makam kararıyla, seçme hakkıyla. Yapılan değişikliklere göre Türk’le evlenen yabancılar, bakanlık kararıyla vatandaşlığa geçebilmektedir. Vatandaşlıktan çıkmak isteyen kişi, başka bir devlet vatandaşı değil ise İçişleri Bakanlığınca kendisine bir izin belgesi verilir, ilgili yabancı devlet vatandaşlığını kazandığını belirlen belgeleri getirdiğinde de ise çıkma belgesi verilir. Başka bir devlet vatandaşlığını kazanmak isteyen kişiye de Bakanlar Kurulunca tespit edilen esaslara uygun olarak İçişleri Bakanlığınca izin belgesi verilebilir. (TVK. md. 22)

VATANDAŞLIĞIN OLUŞUMU, HAKLAR ve GÖREVLER MESELESİ

Dünya genelinde geçerli olabilecek çeşitli vatandaşlık yaklaşımlarından bahsedilebilir. Bunlardan, Türkiye vatandaşlık yaklaşımını de ilgilendiren iki kategoriden bahsedebiliriz. Bunlar, “toprak” ve “kan bağı” esasına göre şekillenen vatandaşlık biçimleri ile “hak ve görev” vurgusu ölçülerine göre biçimlenen vatandaşlık biçim ve yaklaşımlarıdır.

İlki, toprak bağının öncelikli olduğu, sadakat ve bağlılığın esas alındığı, asimilasyonist yanı olan, bu yanıyla içselleştirici bir karakter taşıyan Fransız vatandaşlık geleneğidir. Burada kan bağı esası da önemli olmakla birlikte esas önemli olan toprak bağıdır. Diğer bir deyişle bu vatandaşlık anlayışına göre “soy”dan ziyade “doğulan ülke” önemlidir. Milliyetçiliğin ulus devletle eş zamanlı ortaya çıktığı (Fransa’da) bu vatandaşlık biçimi geçerli olmuştur ve bu vatandaşlık anlayışı nesnel bir kritere dayanmaz, öznelidir. Diğer bir deyişle öznel koşulların belirlediği bir vatandaşlık biçimidir.

Diğeri, Alman vatandaşlık geleneği olarak adlandırılabilir, kan bağının esas alındığı, (yanı nerde doğduğundan ziyade kim olduğu “hangi kandan geldiğinin”) önemli olduğu bir vatandaşlık biçimidir ve bu yanıyla dışlayıcıdır.

Bu iki vatandaşlık biçiminin şekillenmesinde milliyetçiliğin kronolojik olarak ulus devletten önce ya da sonra ortaya çıkmasının rolü büyük olmuştur. Milliyetçilik ulus devletten önce ortaya çıkmışsa vatandaşlık şekillenirken kan bağı öne çıkmıştır, sonra ortaya çıktığı ülkelerde ise daha çok toprak bağı vurgulanmıştır.⁵

Buna karşın ABD, Avusturya, Kanada gibi ülkelerde ise toprak bağı vatandaşlık için yeterli bir kriterdir. O nedenle sözgelimi ABD, Green Kartla aldığı vatandaş adaylarını, kendi sınırları içinde beş yıl kaldıktan sonra kan bağına veya geldiği yere bakılmaksızın vatandaşlığa kabul etmektedir.

Toprak ve kan bağı kriterlerinin dışında günümüzde daha da önem kazanan *klasik cumhuriyetçi vatandaşlık* yaklaşımı ile *liberal bireyci yaklaşım* da söz konusudur. Liberal

5 Örneğin, milliyetçiliğin ulus devletle eş zamanlı ortaya çıktığı Fransa’da vatandaşlık için Fransa topraklarında doğmak yeterli iken; ulus devletin milliyetçiliğin ortaya çıkmasından elli yıl sonra ortaya çıktığı Almanya’da ise biyolojik bağ esas alınmıştır.

bireyci anlayışta demokrasi, aşağıdan yukarıya kitlelerin mücadelesi ile kurulmuş olduğundan burada “haklar” daha önceliklidir. Bireysel yararın önce geldiği bu vatandaşlık anlayışında bireylerin görevlerinden ziyade hakları vardır. Oysa klasik Cumhuriyetçi yaklaşımda “görev”(ler) önce gelir.

Türkiye gibi yukarıdan aşağıya doğru kurulmuş olan cumhuriyetlerde haklardan ziyade görevlere vurgu daha önceliklidir. Toplumsal yarar adı altında devletin önce geldiği bu ülkelerde bireylerin vergi verme, askere gitme, bağlılık gösterme ve sadık olma gibi görevleri büyük önem taşır. Buralarda “insanın devletinden” ziyade “devletin insanı” (vatandaşı) söz konusudur.

Bu bağlamlar içinde bakıldığında Türkiye’nin bir yanıyla toprak bağıını esas alan asimilasyonist Fransız geleneğini uygularken (vatan ve ülke sınırlarına yapılan vurgu), öte yandan kan bağıını esas alan (Türklüğe yapılan vurgu) bir vatandaşlık anlayışı ile biyolojik ve nesnel ölçülerini öne alan bir yaklaşımla karma bir vatandaşlık yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. İkinci kategori açısından ise haklardan ziyade görevlerin öne alındığı klasik cumhuriyetçi vatandaşlık anlayışının henüz aşılmadığı söylenebilir.

Literatürde ise (Kadioğlu, 2008:21-30) vatandaşlık kavramı dört farklı şekilde kullanılmaktadır: 1)Modern toplumda “ulusal kimlik ve milliyetle” tanımlanmış hatta kimi zaman bunlarla eş tutulmuş olan vatandaşlık. 2) Kişilerin hukuki durumlarını ifade eden nüfus cüzdanı, pasaport gibi “evraklara” istinaden kullanılan vatandaşlık. 3) Sivil, siyasal ve sosyal “haklar” içeren bir statü olarak vatandaşlık.⁶ 4) Görev ve sorumluluk temelinde tanımlanan vatandaşlıktır.

Liberal geleneğin zayıf olduğu ülkelerde vatandaşlık için görevler sayılmış olup toplumun bireye ontolojik bir önceliği söz konusudur. Vatandaşlar da bu temelde eğitilir. Türkiye Cumhuriyetinde (TC) de vatandaşlık eğitiminin temel özelliği, katılım ve haklardan ziyade edilgen, itaatkâr, görevlere önem veren vatandaşlar yaratmaya çalışmasıdır.⁷

6 Sivil haklar 18. yy, siyasal haklar 19.yy, sosyal hakların modern vatandaşlık bağlamında ele alınması ise 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu gün birçok ülkede bütün bu haklar sayılsa bile bütün vatandaşlar bu haklardan eşit derecede yararlanamamaktadır.

7 Vatandaşlık hakları Türkiye anayasasında “Temel Haklar ve Ödevler” kısmında düzenlenmiştir. Burada önemli olan, “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” adı altında düzenlenmiş olan bu hakların kullanılmasıdır. Örneğin anayasada seyahat özgürlüğü hakkı var, ancak seyahat özgürlüğü on km gidecek parası olmayan bir vatandaş için bir anlam ifade etmez. Öte yandan, hala yaptığı konuşmadan dolayı yargılanan siyaset adamları, yazdığı kitaptan dolayı hapse atılan yazarlar varsa siyasal haklar da

Bununla beraber 21. yüzyılın başında bile hala vatandaşlık evrakı olan ancak haklardan yararlanmayan “sahte vatandaşlar”, ya da “kısmi vatandaşlar” veya “sözde vatandaşlar” dan söz edilebilmektedir.⁸

TC, Anayasasında sosyal ve hukuk devletine vurgu olmasına rağmen; gelir dağılımındaki uçurum, sosyal barışı dinamitleyen ücret politikası, halkın adalet duygularını zedeleyen hukuk sistemi, devlet kaynaklarının kullanılma biçimi, yolsuzluk ve usulsüzlüklerin ayyuka çıkması, yoksul, sakat, özürlü ve yaşlılarının yüzüne bakmayan bir işleyişin bulunması bu tanımlamayı zora sokmaktadır. Aynı durum dile, dine, özgürlüklere ilişkin şiddetli tartışmaların yaşandığı demokratik alan için de geçerlidir. Diyanet İşleri Başkanlığının kurumsal yapılanması ise laiklik ilkesinin sürekli tartışılmasına neden olmaktadır.

Sonuç itibarıyla anayasada yer alan “Türkiye cumhuriyeti laik, demokratik, sosyal bir hukuk devletidir” ibarelerinin altı doldurulmaya muhtaç görülmektedir. Hala resmi ideolojinin belirlemekte olduğu bu alanlarda birçok tartışmalı konu bulunmakta, bunlardan birini de vatandaşlık konusu oluşturmaktadır.

3. VATANDAŞLIĞA İLİŞKİN TÜRKİYEDE VAR OLAN DURUM

3.1. Cumhuriyetin Kimlikler İdeolojisi: “Türklük” ve Vatandaşlık

Resmi ideoloji, kendi milliyetçiliğinin etnik bir milliyetçilik/ulusçuluk anlayışını içermediğini, bundan türeyen “Türk milleti/ulusu” deyiminin de bir etnisiteyi değil, hukuki bir bağ ifade ettiğini vazedir. Buna göre, “başta anayasa olmak üzere hukuki mevzuatın her tarafına serpiştirilmiş olan ‘Türk Milleti’ ifadesi bir etnik kimliğe işaret etmez; aksine bu, toplumda var olan tüm kültürel ve etnik aidiyetlerden azade bir üst kimliğin adıdır; dolayısıyla diğer etnik kimlikleri taşıyanların bundan yüksünmelerinin haklı bir gerekçesi yoktur” diye iddia olunur.

Oysa gerçekte olan, etnik kimliklerden birinin diğerlerine kabul ettirilmesinden ibarettir. Türklüğün başkalarını tanıyan, koruyan ve onların kendilerini geliştirmesine

---

bir anlam ifade etmez.

8 Dönemin Genel Kurmay Başkanı Hilmi Özkök, 2005 yılında Mersinde çıkan bazı olayları değerlendiren oradaki bir kısım vatandaş için “sözde vatandaş” ibaresini kullanmıştı.

imkân tanıyan bir üst-kimlik olmadığı, kurucu elitin söylemlerinden, uygulamalardan, mevzuattan ve mahkeme kararlarından verilecek delillerle kanıtlanabilir.

Zira cumhuriyetin kurucusu olan bürokratik elit için, “çokluk” ve “farklılık” bir zayıflık nedeniydi, onlar için ülkenin huzurlu ve güçlü olmasının teminatı “teklik” ve “birlik”te yatıyordu. Kurucular, devletin bir daha parçalanma tehlikesini yaşamaması için farklı etnisiteleri izale ederek “Türk” kimlikli “yeni bir ulus” yaratma politikası yürüttüler.⁹ Kısacası yönetim erkini ellerinde bulunduranların indinde, bu ülkede sadece Türk etnik kimliği hâkim ve geçerliydi; diğer hiçbir kimliğin Türk kimliği karşısında bir kıymet-i harbiyesi yoktu.¹⁰

Bu bağlamda Cumhuriyet yönetiminin vatandaşlık pratiğine bakıldığında iki eğilim öne çıkar: Birincisi, Türklük haricindeki kimliklerin kamudaki görünürlüklerini elden geldiğince azaltmak ve hatta mümkünse ortadan kaldırmaktır.¹¹ İkincisi ise, sadece Türk etnik kimliğine dair çalışmalar yapan resmi kurumlar ihdas edip bunları kamu kaynaklarıyla finanse etmektir.¹² “Türk/Türklük” ifadelerinin, bu ülkede yaşayan her etnik yapıyı kuşatan kapsayıcı bir ifade olmadığı, aksine diğer etnik kimliklere karşı üstünlüğe vurgu yapan bir ifade olduğunu “hukuki ve kurumsal metinlerde” de tespit

9 Bu politikanın en açık ifadelerinden biri 1930’ların hükümet başkanı İsmet İnönü’nün şu sözlerinde saklı: “Bu ülkede sadece Türk ulusu etnik ve irsal haklar talep etme hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur.” (Milliyet, 31.08.1930). Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt da 1930 yılında Ödemiş’te seçmenlere yaptığı konuşmada, “Biz Türkiye denen dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz. Onun için hislerimi saklamayacağım. Türk bu ülkenin yegâne efendisi, yegâne sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette tek hakları vardır; hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman, hatta dağlar bu hakikati böyle bilsinler.” (Cumhuriyet, 19.09.1930)

10 Örneğin, 27 Mayıs Darbesinin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Kürtlerin gerçekte Türk olduğu kanaatindeydi: “Dünya üzerinde ‘Kürt’ diye adlandırılabilir müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Bunlar aslı astarı olmayan propagandalara kanmış, aldanmış, neticede yollarını şaşırmış Doğu Türkleridir.” (Coşkun, 2008)

11 “Vatandaş Türkçe konuş” kampanyaları düzenleyip çarşı-pazarda Türkçe konuşmayanları –örneğin Kürtçe konuşanları- para cezası ile cezalandırmak; 1934 Trakya Olayları, 1942 Varlık Vergisi ve 5-6 Eylül (1955) Olayları ile Gayrimüslim azınlıkların ticari ağırlıklarına son verip onları ülkeyi terk etmeye zorlamak; “yasayla yasaklanmış dil” gibi hukuk ucubeleri yaratarak milyonlarca insanı anadilinden mahrum etmek bunun örnekleridir.

12 Türk Dili Kurumu ile Türk Tarih Kurumu gibi kuruluşların tek görevi, Türk kimliğinin özelliklerine kutsiyet atfeden çalışmalar yapmak ve resmi ideolojinin uygulamalarını meşrulaştırmak ve savunmaktı(r). (Coşkun, y.a.g.e.) Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi gibi tezler bu görev anlayışının yansımalarıdır.

etmek mümkündür.¹³ Mahkeme kararlarında da gayrimüslim vatandaşlara yönelik dışlayıcı tavrın mahkemelerce benimsendiği, mahkemelerin kendilerini yalnızca Türk kimliğini korumakla yükümlü saydığı görülmektedir. Gayrimüslim yurttaşları “yabancı” olarak tanımlayan 1974 tarihli Yargıtay kararı bunun çarpıcı bir örneğidir..

Tüm bunlardan çıkan sonuç şudur: “Türk milleti/ulusu”, Türkiye toplumunun etnik, dini ve kültürel farklılıklarını tanıyan bütünleştirici ve kuşatıcı bir ifade değildir. Tersine bu terim, tamamen Türk etnik kimliğini referans alır, onun diğerleri karşısında yüceltilmesi işlevini görür ve sadece onu korur. Dolayısıyla cumhuriyetçi söylemde pek revaçta olan “Türklük”ün etnik bir çağrışım içermediğine ve herkesi kapsadığına ilişkin iddianın ne ulusal ne de uluslararası düzeyde inandırıcılığı ve geçerliliği yoktur.

3.2. Vatandaşlık ve Yasalar

Türkiye’nin 1982 Darbe Anayasasının 66. maddesi; yukarıda belirtildiği üzere “*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür.*” diyor. Burada devletin vatandaşına bir kimlik zorlaması içinde olduğu görülüyor. Kaldı ki, biz istediğimiz kadar “bu kucaklayıcı bir terimdir” diyelim, bugün geline nokta hatırı sayılır sayıda vatandaş için bu artık en iyi ihtimalle “asimilasyona zorlayıcı” bir etnik terim olarak algılanmaktadır. (Ulusoy, 2008) Uygur devletin vatandaşlarına kimlik zorlamalarından kaçınması ve kimlikler nezdinde tarafsız bir tavır takınması (tıpkı dinler nezdinde takınması gerektiği gibi) benimsenmiş bir kuraldır.

Hukukî bir durum olan vatandaşlık, bireyin devletle arasındaki haklar ve görevler temelindeki ilişkilerini belirliyorsa o taktirde bu madde değiştirilmelidir¹⁴. Bütün

13 YÖK Kanunu’nun 4. maddesine göre; yüksek öğretimin amacı, öğrencilerini “Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan, bireyler olarak yetiştirmektir.” Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 2. maddesi, Türk milli eğitiminin genel amacını, Türk milletinin bütün fertlerini “...Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren... yurttaşlar olarak yetiştirmek” olarak açıklar. İşkân Kanunu’nda halk “Türk ırkından olanlar ve olmayanlar” şeklinde bir ayrıma tabi tutulur; Soyadı Kanunu’nda vatandaşlara Türkçe soyadı alma mecburiyeti getirilir; Nüfus Kanunu’yla yurttaşların çocuklarına ancak Türkçe isim verileceği kayıt altına alınır(dı), İller Kanunu’yla bütün coğrafi birimlerin adları Türkçeleştirilmiştir..

14 66. maddenin ilk fıkrası aşağıdaki gibi değiştirilebilir: “Türkiye Cumhuriyeti Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşdır.”

etnik kimliklere eşit mesafede olması gereken anayasada Türk, Kürt gibi kavramlar olmamalıdır. Çünkü demokratik bir anayasa “etnik kör” olmak durumundadır, o nedenle herhangi bir ırka atıf yapımları gerekmez.

Maddenin ikinci fıkrası ise vatandaşlık hakkını kan bağıyla düzenliyor. Bu düzenlemenin de anayasada yapılması gerekli değildir. Ayrıca vatandaşlığın yalnızca kan bağıyla değil toprak bağıyla da (yani ülke sınırları içinde doğmakla da) hak edilen bir statü olması gerektiğini belirtmiştik. Bu durumda Anayasada da en fazla, “*TC vatandaşlığının kazanımı kanunla belirlenir*” gibi bir hüküm yeterli olabilir.

Maddenin, üçüncü ve dördüncü fıkraları, vatandaşlıktan çıkarılma kurallarını düzenlemektedir. Açıkça ifade etmek gerekir ki, on binlerce kişiyi vatandaşlıktan çıkarmış olan bu ceza, 12 Eylül kalıntısı arkaik bir cezadır. Birçok etnisiteyi bağrında barındıran Türkiye’de sorun çözücü değil sorun yaratıcı bir niteliğe sahiptir. Bu durumda, anayasanın 66. Maddesini belki tamamen kaldırmak çok daha doğru olacaktır.¹⁵

Kimlik söz konusu olduğunda, yapılacaklar tabii ki yalnızca anayasa değişikliği ile bitmiyor. Bu konuda toplumun empati yaparak tolerans içinde hareket etmesi gerekir. İsteyen kendine, “Türk”, “Kürt”, “Çerkez”, “Rum”, “Ermeni”, diyebileceği gibi, “Türkiyeli”, ... gibi ifadeler de kullanabilmelidir.¹⁶ “Ne Mutlu Türk’üm Diyene” de etnik kimlik vurgusuna dayalı bir zorlamayı ifade ediyor.¹⁷ Bu durumda üst-alt kimlik ilişkisi açısından, devlet ile yurttaş arasında üç temel ilişki düşünülebilir: 1) Yurttaş, objektif alt kimliğini terk edip, sübjektif kimlik olarak üst kimliği benimseyebilir;

15 Örneğin, Fransa, ABD, Belçika, İsviçre, Avustralya anayasalarında, 66. maddenin ilk cümlesine benzer bir ifade yoktur. “Fransada ‘Frank’ diye bir ırk yok... O yüzden Korsikalı, Bröton ‘Ben Fransızım’ diyor. Türk ismi ise hem ayrı bir ırk hem ülkedeki üst kimliği ifade ediyor. Bu da sorun çözücü olmaktan ziyade sorun üretici oluyor.” (Karluk, 2005)

16 Toplumdaki çok kültürlülük olayını, bireysel özgürlükler bazında genel toplumsal ve siyasal yapının bir parçası olarak algılayan ülkeler oldukça başarılı bir uygulama ile hem siyasal kimliğini hem de özgürlükleri koruyan bir çizgi izlemiştir. (Emre Kongar, “Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık”, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php)

17 1940’lara kadar bu ülkede gayrimüslimler normal nüfus kütüğüne değil, “Ecanip [ecnebiler] Defteri”ne kaydedildiler. 1950’lere kadar askerî okullara girmenin şartı “Öz Türk Irkından olmak”tı; 1991’e kadar uygulanan 1988 tarihli Sabotajlara Karşı Koruma Yönetmeliği, “Memleket içindeki yerli yabancılar (Türk tebaalı) ve yabancı ırktan olanları potansiyel terörcü sayıyordu. Halen yürürlükte olan 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun 24/1 maddesi, azınlık okullarındaki müdür başyardımcısının “Türk asıllı ve TC uyruklu” olmasını öngörüyor. (Baskın Oran, “Kürt milliyetçiliği nasıl güçlendirilir?”, <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/index151-200.html>),

bunun adı “gönüllü asimilasyon”dur. Sonuç: Devletle sorun çıkmaz, devlet bu durumu sever. 2) Yurttaş, alt kimliğini koruyup, üst kimliği ret edebilir. Sonuç: Çatışma çıkar; devlet katliama kadar, yurttaş ise şiddete başvurmaktan bağımsız devlet kurmaya kadar gidebilir. 3) Yurttaş, kendi alt kimliğini koruyup, üst kimliği kabul edebilir.¹⁸ Sonuç: Çatışma çıkıp çıkmayacağı devletin tutumuna bağlıdır. Eğer devlet, milletini teritoryal (topraksal) olarak tanımlıyorsa sorun çıkmaz; kan (etnik) olarak tanımlıyorsa, çıkabilir. (Oran, Y.a.g.e)

Kaldı ki bir ülkede asimilasyonun başarıya ulaşması, o ülkede ulusal ekonomik pazarın, farklı ulusal ya da azınlık bilincinin oluşmasından önce mi yoksa sonra mı yerleştiği ile de yakından ilişkilidir. Eğer pazar birliği daha önce sağlanmışsa, yönetimin azınlığı asimile etme (ona çoğunluğun dilini konuşturma, vs.) şansı yüksektir. Ama önce ulus ya da azınlık bilinci yerleşmişse, asimilasyonun şansı yok gibidir. Türkiye’de Kürtler açısından bakıldığında ikincisi geçerlidir, yani ulusal pazar oluşmadan önce Kürtlerde ulusal bilinç gelişmiştir. O nedenle asimilasyon politikası başarılı olamamıştır, bundan sonra da olma şansı yoktur. Ama “etnik kör anayasal vatandaşlığın” başarılı olma şansı vardır.

3.3. Türkiye’deki Vatandaşlığın Şekillenmesindeki Tarihsel Arka Plan

Yukarıda anlatılan Türkiye Cumhuriyetinin özel alanı ihlal edilmiş, edilgen; görevlerle yüklü; yer yer Türkçü ve Turancılığı öne çıkararak, Türk İslam sentezine dayanan vatandaşlık mantalitesinin dayandığı bir tarihsel arka planı vardır. Bu anlaşılmadan günümüzdeki durumun anlaşılması zordur.

Osmanlıdan Cumhuriyete geçilirken elde edilen vatandaşlık hakları aşağıdan yukarıya verilen bir mücadele sonucu elde edilmiş haklardan ziyade, yukarıdan aşağıya doğru verilmiş haklardır. O nedenle vatandaş ile devlet ilişkisi haklardan ziyade görevler temelinde biçimlenmiştir. Öte yandan Türk vatandaşlığı yerel bir burjuvazinin oluşumundan ve kentleşme sürecinden ve dolayısıyla kentli sınıfın ortaya çıkmasından önce ortaya çıkmış olduğundan özgürlükçü yanlarından ziyade vatandaş zapt-ü rapta alan bir mantığa sahiptir ve bu nedenle bir hayli sorunludur. Bir yönüyle dışlaştııcı

¹⁸ Üst kimlik, devletin vatandaşına biçtiği kimliktir. Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu (objektif) veya kendine biçtiği (sübjektif) kimliktir. Asimilasyonla alt kimlik sıfırlanarak birey üst kimlik içinde eritilmektedir.

öbür yanıyla asimilasyonist olan bu vatandaşlık (zihniyet) yapılanmasının tarihsel bir arka planına gelince şunlar söylenebilir:

Osmanlı yönetimi (ve bürokrasisi) Tanzimat’la beraber, dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmak için Batı’nın da etkisi altında bir takım çareler aranmaya başlamıştı. Başlangıçta Pan-Osmanlılığı bir kurtuluş yolu olarak gören bu anlayış, “Osmanlı milleti” gibi herkesi ve herkesimi kapsayan bir çatı kavramıyla sorunu aşmaya çalışılmışsa da başaramamıştır. Yunanlılar, Sırlar, Bulgarlar ve diğer Gayrimüslim halklar birer birer imparatorluktan ayrılarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Hal böyle olunca II. Abdülhamid döneminde ümmet (İslam birliği) anlayışı çerçevesinde, elde kalan Müslüman halklar Pan-islamcılık ilkesi ile bir arada tutulmaya çalışılmış, bu amaç çerçevesinde doğudaki Müslüman Kürtlerden Hamidiye Alayları teşkil edilirken, güney yarım dairesindeki Araplar için Aşiret Mektepleri kurulmuş (ki buna sonradan Kürtler de dâhil olmuştur), kuzey batıdaki Arnavutlardan da Saray Muhafız Alayı oluşturulmuştur. Bu politikayla II. Abdülhamid bu üçgende yer alan Osmanlı Müslüman halklarını İslam ümmeti inancıyla tevhide (birliğe) zorlamıştır. Ancak bu politika da işe yaramamış, başta Araplar olmak üzere, Arnavut, Boşnak gibi Müslüman halklar da imparatorluktan kopmuşlardır. Bu sürecin sonunda, Birinci Dünya Savaşı başladığında içeride biri Müslüman (Kürt), öbürü Hristiyan (Ermeni) iki ayrı halk ile az sayıda Rum ve Yahudi bulunuyordu.

Tam bu sırada yüzyılın başında Yusuf Akçura’nın Mısır’da “Türk” adlı bir gazetede “Üç Tarzı Siyaset” adlı makalesi yayınlandı. Burada Akçura yayılan etnik isyanları bastırmak ve imparatorluğun birliğini güvenceye almak için Osmanlılık ve İslamcılığın yetersizliğine işaret ederek, “Türkçülüğün” gerekliliğinden söz ediyordu. Sonra Ziya Gökalp ve diğer Türkçü- Turancı çağdaşları tarafından bu fikir desteklenerek geliştirildi ve bir Turan ülküsüne dönüştürüldü. Bu yaklaşımın özü şuydu: Madem Osmanlılık ve İslamcılık işe yarıyıp imparatorluğu kurtarmamıştı, o halde dünya Türklerini birleştirme hayaline dayanan Turancılıkla son bir hamle yapılarak devletin uçmakta olan çatısı kurtarılabilir, üstelik daha önce Osmanlılık ve İslamcılığın uygulandığı dönemlerde kaybedilen topraklar bu ülkü hayata geçirilmek ve başta Kafkaslar olmak üzere dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan Türkler dahil edilmek suretiyle ikame edilebilirdi. İşte İttihat Terakki (İTC) iktidarının Ermeni Tehciri, Kafkaslar çıkarması, Birinci Dünya Savaşı macerası, Sarıkamış Faciası ve benzeri atraksiyonların altında

yatan fikriyat bu yayılcı ülkeyi idi. Ancak bu fikriyat, İmparatorluğu kurtarmak bir yana, bir avuç yöneticinin akıllarını aşan hırsları ile imparatorluğun geri kalan kısmını da darmadağın etmiştir. Kurtuluş savaşına gelindiğinde Mustafa Kemal bu yaklaşımın içindeki Türkçülük ülkesini benimsemekle birlikte Turancılıktan vazgeçmiş, daha pragmatik bir yaklaşımla günün koşullarını da dikkate alarak, bu düşüncüyü Anadolu toprakları ile sınırlandırarak elde kalanı korumaya yönelik bir politika gütmüş ve öncüllerinin aksine bu politikasında da başarılı olmuştur.

Sonuçta Anadolu ve Trakya ile sınırlı kalan vatan toprakları kurtulmuş, ancak Akçura ve Gökaltın'ın Türkçülüğü bazı sorun ve pürüzlerle sürmüştür. Birinci sorun, Kurtuluş Savaşında birlikte omuz omuza savaşan Müslüman ama Türk olmayan Kürtlerin varlığıydı. Bu sorun Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kürtlerin de Türk olduğu, dolayısıyla varlığının ret ve inkârıyla aşmaya çalışıldı. Buna tepki olarak baş gösteren 1925–38 arası kimi Kürt İsyanları kanlı bir biçimde bastırıldı, böylece Kürt meselesinin üstü 1960'lı yıllara kadar "betonla" örtüldü. Bu süreçte vatandaşlık meselesinin özünü haklar ve sorumluluklardan ziyade (yukarıda belirtilmiş olan şekliyle) etnik bir kimlik olan Türklük oluşturdu.

Diğer önemli mesele olan Ermeni meselesi ise Birinci Dünya Savaşı koşulları içinde hal edilmişti zaten. Geriye küçük bir sorun olan ve Lozan'da azınlık statüsü verilen Rum ve Yahudiler kalmıştı. Büyük Mübadele ile (İstanbul Fener Rum Patrikhanesi çevresi hariç) Ege ve Trakya başta olmak üzere çok sayıda Rum Yunanistan'a gönderilirken, orada "Türk soyundan" olanlar Türkiye'ye getirilip yerleştirildi. 1922–1926 yılları arasında yaklaşık 1.200.000 Rum ve 400 bin Müslüman bu mübadele içinde yer değiştirdi. (Aktar, 2005:125) 1942 Varlık Vergisi Kanunu ile Yahudiler de dağılmaya zorlandı. Böylece bütün farklılıkları teke indirgemek ve tek tipten oluşan vatandaşların oluşturduğu homojen bir millet oluşturma ideali yolunda epey yol kat edilmiş oldu. İstanbul'daki bir kısım Rum başta olmak üzere az sayıdaki diğer azınlıklar da 5-6 Eylül (1955) olayları ile "hal" edilince geriye vatandaşlık bağlamında çözülecek başka sorun kalmamıştı. Bu operasyonlarla bir yandan İttihat Terakki döneminden başlayarak gelen Milli İktisat politikası çerçevesinde yeni bir Türk ve Müslüman burjuva sınıfı oluşturulurken öte yandan monist bir devlet anlayışıyla vatandaşlık meselesi arızalarından arındırılarak tek tipleştirildi. Burada mantık, bütün farklılıkları teke indirgemek üzerine kurulmuştu.

Osmanlıda tebaa olan halkın cumhuriyet dönemi vatandaşlık serüveni ulusla terbiye edilirken, gelinen noktada özellikle Avrupa Birliği süreci ile bu kez tersine vatandaşlığın ulustan arındırılması serüveni başlayınca sorunlar su yüzüne çıkmaya başladı.

4. KÜRESELLEŞME- ULUS DEVLET ve VATANDAŞLIK

4.1. Milliyetçilik ve Vatandaşlık

Milliyetçilik duygusu olumlu ve olumsuz öğeler içerir. Olumlu öğe dil, din, soy, tarih, toprak, devlet vs. gibi kavramların ortak paylaşımıyla gelişen “biz” duygusudur. “Onlar” duygusu anlamına gelen olumsuz öğenin ise iki kanattan beslendiği söylenebilir: Birinci kanat, ülkedeki maddi olumsuzlukların üst üste binmesi sonucu meydana gelen tutunum bunalımıdır ve bu, devletin karşısındaki grupta bir “maddi mağduriyet duygusu” oluşmasına yol açar. İkinci kanat ise, ülkedeki egemen milliyetçilik uygulamasına duyulan tepkidir, bu da, “manevi mağduriyet duygusu”na yol açar. Olumlu öğe, ortak bir ekonomik pazarın gelişmediği yani, kapitalizmin zayıf olduğu ülkelerde zayıftır. Bu durumda olumsuz öğe onu ikame etmek için harekete geçer ve milliyetçiliğin esas motoru haline gelir. Cumhuriyetin kuruluşunda zayıf olan kapitalizm henüz güçlü bir pazar birliği oluşturamadığı gibi, kendi ayakları üzerinde duran bir milli burjuvaziye de sahip değildi. Hal böyle olunca yeni ulus inşa denemesinde mili burjuvazi devletin sera bahçesinde yetiştirilmeye çalışılmış, bu amaca ulaşmak için gerçekleştirilen uygulamalarda milliyetçilik için motor gücü olarak kullanılmıştır.

Türkiye’deki milliyetçilik 1919-1923 arası dinsel, 1924-1929 arası laik, 1929-1938 arası etno-kültürel temalardan beslenmiş ve birinden diğerine evrilmiş olduğundan (Kadıoğlu 2008 :174, Aktar 2000, Soyarak 2000 , Yıldız 2001) önce devletin çatısı kurulmuş, sonra buna uygun bir millet aranmıştır. 1932 CHP Kongresinde, devletin resmi ideolojisi haline gelmiş olan 6 okla (Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve İnkılapçılık) vatandaşlık kavramının sınırları çizilmiştir. 1932’de kurulan Halk Evleri vasıtasıyla bu ilkeler vatandaşa benimsetilmeye çalışılmış; 1931 de kurulan Türk Tarih Kurumu, 1932 de kurulan Türk Dil Kurumu ise bu nevi eğitimi benimsetmeyi pekiştirerek sürdürmüştür.

Devletin milliyetçi duygularla aşırı ve ideolojik baskı yapması onun için çekici bir duygu olan asimilasyon (karşıdakinin alt-kimliğini sıfırlamak) amacına dayanır. Yukarıda da

belirtildiği üzere Türkiye, günümüzde bile hala çeşitli biçimlerde uygulamaya çalıştığı doğal asimilasyon için artık geç kalmıştır. Çünkü, “Zorla asimilasyona gitmekte sakınca görmeyen uygulamalar ters tepmiş, bundan sonra yapacağı baskının yaratacağı sonuç, manevi mağduriyet duygusunun şiddetlenmesi olacaktır.” (Oran, 2006)

Dolayısıyla din, dil, ırk gibi başka kimlikleri dışlayarak kendi kimliğini güçlendirme eğilimi taşıyan öğeler, ulus devlet oluşumu içinde, öteki kimliklere karşı duyarsız, hoşgörüsüz, hatta düşmanca tutum ve davranışlar içinde olan militanlar elinde toplumsal etkileşimi engelleyici bir işleve doğru kayabilir. Tabii böyle bir oluşumun, o toplumun içindeki öteki din, dil, ırk ve benzeri ayrımlara göre filizlenen “kültürel kimlikleri” de aynı baskıcı ve şiddete dönük yola iteceğini görmek için kahin olmaya gerek yoktur. Çünkü milliyetçilikler karşılıklı olarak bir birini besler, üretir ve şiddetlendirirler.

4.2. Ulus Devlet ve Vatandaşlık

Modern vatandaşlık kavramı ulus devlete üyelik, bağlılık ve sadakat olarak algılanırken ulusal kimlik ve “milliyet” ifadeleriyle de eşanlamli kullanılmaktadır. Bu vatandaşlık temelinde ulus, toprak, bayrak, bağımsızlık, milliyet, biz duygusu gibi kavram ve değerlere kutsallık atfedilerek katı bir muhafazakârlıkla korunmuştur. Bu bağlamda ele alındığında Türk ulusu mantalitesi içinde Gayrimüslimler ve Kürtler vatandaşlık belgelerine sahip olsalar da gerçekte Türk olamazlar. Bununla birlikte “Türkün Türk ten başka dostu yoktur”, “Bir Türk dünyaya bedeldir”, “Türk, öğün, çalış, güven” bu dönemin sembol söylemleri olagelmıştır. Bu açıdan Türk ulus kimliğinin ötekileri gayrimüslimler, Müslüman olup da Türk olmayanlar ve nihayet Türk ulusal kimliğinin üçüncü ötekisi olarak kendi mazisi, kendi geçmiştir.¹⁹ Geçmişten gelen bir alışkanlıkla Türkiye’de vatandaşlığın millileşmesi, dinsel, etnik ve dilsel farklılıkların silinmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda çeşitli dışlayıcı ve homojenleştirici uygulama ve politikaların sonucu Türkiye Cumhuriyeti, Türklerin Cumhuriyeti olarak tanımlanmıştır.²⁰ Cumhuriyet diğer dinsel ve etnik grupların varlığını onları “unutma” noktasına varana kadar yok saymıştır. Türkiye’de farklı dinsel ve etnik kimliklerin tanınmasına yönelik

19 Alevi Kürtler, Alevi Araplar ve hatta Alevi Türkmenler de İslam’la Suni Müslümanlardan farklı bir ilişki kurduklarından Türk ulus kimliğinin ötekileri olarak görülmüştür.

20 Türkiye’nin en çok satan gazetesi olan Hürriyet gazetesinin başlığında hala “Türkiye Türklerindir” ibaresi bunu vurgulardı.

reformların bazıları AB’ye katılım çerçevesinde gündeme gelmiş, fakat yapılan onca değişikliğe rağmen 1982 Anayasasının bazı maddeleri (Ör. md3/1) değişmediği için bu değişikliklerin birçoğu havada kalmıştır.²¹ Bu da çok kültürlü demokratik bir toplumun oluşmasının önünde engel oluşturmaya ve demokratikleşmenin önünü tıkamaya devam etmektedir.²²

AB’ye tam üye olma sürecinde, bir yandan demokrasinin derinleşmesi ve vatandaşlığın geliştirilmesi yönünde reform, çalışma ve tartışmalar yapılırken öbür yandan AB’nin bazı yanlış tutumlarının da etkisiyle buna içerden ulusalcı ve milliyetçi tepkilerle mukabele edilerek direnç gösterilmesi ve buna dayalı tartışmalar önümüzdeki süreçte damgasını vuracak gibi gözükmektedir.

4.3. Küreselleşme ve Vatandaşlık

Dünya bir yandan küreselleşirken öte yandan ulus devletler varlıklarını korumaktadır. Ulus devletlerin varlığını koruması, tüm eleştirilere karşı temsili demokrasi işleyişinin sürdürülmesine neden olmaktadır.²³ Ancak günümüzde *ülkesini sevmenin anlamı değişiyor, yeni içerikler kazanıyor*. Günümüz Türkiye’si dönüşen bu dünyada gelişen yeni demokrasi anlayışlarına nasıl uyum yapmakta zorlanıyorsa, aynı şekilde küresel bir ortamda ulusçuluk anlayışının içeriğini yeni koşullara uydurmakta da zorlanıyor. Bazı kişilerin sandığı üzere küreselleşme ulus devletleri ortadan kaldırmıyor; ulus devletler dünyasının küreselleşmesi, ulus devletlerin kabulüyle gerçekleşiyor. Diğer bir deyişle, küreselleşme ulus devletlerinin varlığını koruyarak gerçekleşiyor. Küreselleşen dünyada ulus devletlerin varlığını koruması, onların eski ulus devletler olduğu anlamına da gelmiyor. Öte yandan ister küreselleşen dünyada olsun, ister AB’de olsun yürürlüğe giren birçok düzenleme ulus devletleri bağlıyor. Bunlar, böylece hâkimiyetlerinin bir bölümünü bir üst örgütlenmeye devretmeyi kendi uluslarının yararına görüyorlar.

21 Türkiye Aralık 1999 Helsinki Zirve’sinde aday ülke haline geldikten sonra 2001 ve 2004’te TBMM’de kabul edilen Anayasal düzenlemelerin yanı sıra, diğer yasalarla ilgili düzenlemeleri içeren çeşitli “reform paketleri” gündeme gelmiştir. Ancak AB ile geline nokta bu kazanımlardan kopma tehlikesi söz konusudur.

22 Maddedeki “..dili Türkçedir” ibaresi yerine “resmi dili Türkçedir” şeklinde değişmesi gerekir Böylece toplumsal hayata Türkçenin dışındaki dillere de yaşam hakkı tanınacaktır.

23 Temsili demokrasi varlığını korumasına rağmen eleştiri konusu olmaya devam ediyor. Bu eleştirinin önemli nedenlerinden biri, oy çokluğuna dayalı bir meşruiyet anlayışının *çoğunluk sultasına dönüşme eğilimini taşımasıdır*.

Bilindiği üzere ulusçuluk Türkiye'nin kendisinin geliştirdiği bir ideoloji değildir, (Avrupa'da gelişmiş bir ideolojidir) Türkiye'de de Avrupa'nın etkisi altında gelişmiştir. Bu ideolojiyi geliştirmiş olan Avrupa'daki ülkeler kendi ulusçuluk anlayışlarını yeni koşullara uydurmayı uluslarının yararına görürken, Türkiye'de bazı kesimlerin eski ulusçuluk anlayışlarında direnç göstermesi, ilginç ve üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Dünyanın yaşadığı dönüşümün neden ulusçuluk anlayışlarında değişikliklere yol açtığını gösterebilmek için, ulus devletler dünyasının geleneksel ulusçuluk anlayışının dayandığı varsayımlar üzerinde durmakta yarar vardır.

Bir kere böyle bir (zihni veya reel) dünyada her ülkenin uluslararası olarak tanınmış sınırlarla belirlenmiş bir toprağı vardır. Burada yaşayanların kaderi büyük ölçüde toprağının sınırlarıyla ve bu sınırlar içinde yaşayanların iç ilişkileriyle belirlenmektedir. Bu topraklar içinde yaşayanların tüm diğer kimliklere baskın olan bir ulusal kimliği vardır. Bir ülkenin homojen ve tekdüze yetiştirilmiş yurttaşlardan oluşması, ulusun bütünlüğünün tek garantisi olarak görülür. Bu ulus, kimliğini ve bütünlüğünü, kendisinin *"sui generis"* (kendine özgü) olmasında bulur ve içinde yaşadığı toplumu bu özellikleriyle algılar. Ayrıca dış dünyayla ilişkilerini sıfır toplamı olarak görür, yani kimliğini oluşturmasında başka ulusları ötekileştirmesi önemli bir rol oynar. Burada ulus devletlerin bağımsızlıkları en yüce değerdir. Bir ülkenin meşru olan iktidarının halkına istediğini yapabileceği, bu yaptıkları insan haklarına aykırı olsa bile o ülkeye dıştan karışılmasını bağımsızlığa bir müdahale olarak görür. (Tekeli, 2006: 12)

Günümüzde küreselleşen bir dünyada ise, bu tür kabullere sahip bir ulusçuluk anlayışıyla uluslararası camianın saygın bir üyesi olma olanağının kalmamıştır. Çünkü bugünün gerçekleri, kabulleri biraz daha farklı ön plana çıkarmaktadır: Bu konjonktürde ulusların topraklarını çevreleyen sınırların akımları denetleme gücü gün geçtikçe azalmakta, ülkeler dünyayla daha çok bütünleşmekte, kendi topraklarda yaşayanların kaderleri üzerinde o topraklar dışında yaşananların etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Böyle bir dünyada bireyler, aynı esnada birden fazla kimliği taşımaktadır. Bir toplumda çeşitliliğin bütünlüğün engeli olmadığı, tersine yaratıcılığın kaynağı olduğu, her geçen gün daha iyi kavranıyor. "Sui-generislerin" değil, ortak paydaların ön plana çıkarıldığı bir dünyada yaşanmaktadır. Aynı insani değerler bölüşülmekte, insan hakları tüm değerlerden önde gelmektedir. Ulusçuluğun dayanağını ötekiler yaratmakta değil, birbirini sevmekte, karşılıklı işbirliği yapabilmekte, başarıyı bölüşmekte bulmak esastır. (Tekeli, 2006: 12)

Böyle bir dünyada bağımsızlığın anlamı, sınırların içinde yalnız kalmak olmaktan çıkmış, projeleri olmak ve projelerini uygulayabilmek anlamını kazanmaya başlamıştır. Bir ülkenin dış dünyadaki saygınlığının, dış dünya ile çatışarak değil dünya düşüncesine, sanatına, bilimine katkıda bulunarak sağlanabileceği her geçen gün daha iyi anlaşılmaktadır. Küreselleşme öncesi bir dünyanın ulusçuluk anlayışıyla küreselleşmiş dünyada yaşayan uluslar, sıraladığımız bu nedenlerle, kendilerini dışlanmış buluyorlar. Böyle olunca da dış düşmanlar korkularıyla kendilerini kuşattıkları bir dünyada yaşıyorlar, (yoksa da yaratıyorlar.) Dolayısıyla günümüz dünyasının sunmuş olduğu fırsatları değerlendiremiyorlar, uluslarının olabilecek performanslarını gerçekleştiriyorlar, ulusu koruma güdüsüyle içine girilen yol, insanları arzuladıklarının tersine bir yere getirmiş oluyor.

Türkiye’de çağcıl bir ulusçuluk yönünde yol alınamaması, büyük ölçüde, geleneksel ulusçuluğun tabulaştırılarak, kutsallaştırılarak tartışma dışı bırakılması yüzündendir. Unutulmamalıdır ki, her kutsallaştırma ve tartışma dışı bırakılan konu demokrasi alanının daraltılması anlamına gelir. Oysa günümüzde küreselleşmenin de etkisiyle vatandaşlık artık giderek ulus devletten kopuyor. Ulus devlet bir zamanlar ulusların kendi kaderini tayin etmeye giden yoldaki önemli bir varlık iken bu gün gelinen noktada siyasal katılımı engelleyen bir unsura dönüşmüş durumda. Siyasal katılımı artırmak için vatandaşlığın ulustan arındırılması neredeyse bir gereklilik haline gelmiştir. Uri Davis(1997:27)’in belirttiği gibi “evrensel bir insan hakkı olarak vatandaşlık (ulusa) bir sadakat sertifikası değildir, olmamalıdır. Daha da ötesi vatandaşlığın ulusa bir bağlılık sertifikası olarak görüldüğü yerde, zorbalık yönetimi vardır.”

Bu nedenle çağdaş ulus devletler, artık tek bir ırkın ya da tek bir ulusun öteki kültürel kimlikleri bastırması üzerine kurulamazlar ve varlıklarını böyle bir baskı ile sürdüremezler. Tam tersine her ulus devlet, vatandaşlarını oluşturan farklı kültürel kimliklerin renkliliğini ve çeşitliliğini oluşturan toplumun gücü ve zenginliğini geliştirdiği oranda refahı ve kuvveti artar. (Kongar, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php)

4.4. Çok Kültürlü Üniter Devlet ve Vatandaşlık

Çağdaş anlamda devlet, belirli bir ülkede yaşayan insan topluluğunun egemenlik ve bağımsızlık temelinde oluşturduğu siyasal bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme, uluslaşma

düzeyine gelen toplumun kompozisyonuna, yaşam tarzına, kültürel ve tarihsel özellikleri ile sergilediği ulusal iradeye göre farklı biçimler gösterebilir. Bunların en yaygın olanı üniter devlet biçimidir. Demokrasiyle yönetilen üniter bir devlet, merkezîyetçi özelliği ağır basan, toplumun tümü tarafından kullanılan ortak bir resmi dili olmakla birlikte, başka dil ve kültürlerle de yaşam hakkı tanıyan ulus egemenliğine ve ülke bütünlüğüne dayalı, yaygın bir devlet türüdür. Gelişmiş Batı ülkelerinde, bunun en yaygın olanı, üniter devletin gelişmiş bir türü olan desantralize (yerinden yönetilen) devlet biçimidir. Giderek yaygınlaşan desantralize üniter devlet biçimi, toplumdaki çoğulcu, katılımcı ve çok kültürlü demokrasi düzeyiyle yakından ilgilidir.

Üniter bir devlet olan Türkiye’de çok kültürlü bir anlayışla çeşitli kültür ve kimliklere yaklaşması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve vatandaşlık mevzuatının yenilenmesi ülkenin üniter yapısının değişeceği endişesini doğurmaktadır. Oysa Batı’da, uzun süre üniter ulus-devlet yapısını korumaya çalışan pek çok ülke, demokratik gelişmeye paralel olarak bugün farklı kimliklerin, etnisitelerin ve azınlıkların haklarını en geniş biçimde tanıdıkları halde devletin üniter yapısında hiçbir değişiklik olmamıştır. Buna örnek olarak Almanya, Kanada, Fransa ve İngiltere gösterilebilir²⁴.

Fransa da, 1975’ten itibaren azınlıkların devlet okullarında, dil ve kültürlerinin öğretilmesini öngören yasaları uygulamaya koyarak azınlık haklarını tanıdığı halde üniter yapısına hiçbir hâl gelmemiştir. Keza, İngiltere’de de İskoçlarla Gallerin azınlık hakları en geniş anlamda tanındığı halde İngiltere’nin üniter yapısı değişmemiştir. Bu ülkelerde, azınlık haklarının tanınmasıyla, devleti biçimlendiren nesnel tarihsel ve sosyolojik koşullar değişmediği için devlet biçimi de değişmemiş ve üniter kalmıştır. Bu örnekler çoğaltılabilir. (Ekinci, 2001:80,81)

Bir toplumu oluşturan bireylerin ve grupların dil, din, ırk, tarih, coğrafya açısından farklı kökenlerden gelmesine dayanan çok kültürlülük, tek bir siyasal birim halinde ve ortak sınırlar içinde yaşayan toplumlarda söz konusudur. Bu noktada, “anayasal vatandaşlık” kavramı, “yumuşak” ve “birleştirici” bir “kültürel kimlik” olarak ortaya çıkabilir. Bölmek

24 Son zamanlarda bu konuda Katalonyada sorun yaşayan İspanya da buna dahil edilebilir. Franko döneminde, 30 yıl süre ile azınlıkların yok sayıldığı İspanya’da demokrasinin kurulmasıyla birlik-te, Katalan, Bask ve Galıçyalı azınlıkların kimlik, dil, kültür, anadilde eğitim hakları tanındığı ve yerel parlamentoları olduğu halde İspanya üniter bir devlet olarak kalmıştır.

değil aksine birleştirmek işlevine sahiptir. Türkiye’nin de bu temelde yasal adımlar atması ve yerel yönetimlere adem-i merkeziyetçi bir anlayışla yetki ile beraber kaynak aktırarak onları güçlendirmesi, sadece kentlerin beledi sorunlarını çözmekle kalmayacak üniter devlet yapısını bozmadan Kürt meselesinin çözümüne de büyük katkı sunmuş olacaktır.

5. SONUÇ

Vatandaşlık feodaliteden kapitalizme evrilme sürecinin itici gücü olmuş, şehirli yapıya sahip bir olgudur. Geleneksel olarak modern çağda ulusla bütünleşmiş (“evlendirilmiş”) olan vatandaşlık, küreselleşme sürecinde farklı boyutlara sahip olmuş bir paradoksal yapıyla karşı karşıyadır. Bir yandan küreselleşme ile iletişim engelleri ortadan kalkarken, öbür yandan mikro ve makro milliyetçiliklerle yeni iletişim engelleri meydana gelmiştir. Sözelimi Almanya’da yabancı düşmanlığı, Fransa’da göçmenlere uygulanan muamele son yıllarda giderek boyutlanmıştır. Dolayısıyla bir yandan mal, hizmet ve insanların açık kapı politikası ile dünyada serbest dolaşımı gelişirken öbür yandan Almanya’daki Fransa’daki gibi “ötekine” karşı dışlayıcı politikaların bir arada bulunduğu bir durum yaşanmaya başlanmıştır. Bu minval üzere modern vatandaşlık kavramı bir yandan insan haklarına doğru genişlerken öbür yandan kimlik siyasetine yapılan vurgu ile daralmaktadır.

Günümüz Türkiye’sinde ise vatandaşlık kavramı çeşitli bağlamlarda tartışılmaya başlanmış; tartışma Kürt, Müslüman ve kadın kimliklerinin kamusal alana çıkma istekleriyle daha da boyutlanmıştır. Böylece mutlak homojen ve kapsayıcı Türk vatandaşlığı kategorisi sorgulanmaya başlanmıştır. Günümüzde bu gelişmeler karşısında epey zorlanan Türkiye Cumhuriyetindeki vatandaşlığın gelişimini ve evrelerini üç ayrı boyutta incelemek mümkündür: Birinci boyut, Türk ulusal kimliğinin baskın olmasıdır. İkinci olarak, Türkiye, cumhuriyetinin ilanından sonra cumhuriyetçi vatandaşlık geleneğiyle devam edilmesidir. Üçüncü olarak özel alanı ihmal edilmiş bir vatandaşlıktan söz edilebilir²⁵. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’deki vatandaşlık yukarıdan verilen, bireyden ziyade kamuyu öne alan ve kamusal alanda evrilen, bireyin ve bireysel gelişmenin önünde engel teşkil eden edilgen vatandaşlık kategorisine girmektedir. Bu bağlam içinde, Türkiye’de vatandaşlar daha henüz bireyselliği içselleştirmeden kimi çalışma ve propagandalar

25 Brayn Turner (1992) ise vatandaşlığı kamusal alanda evrilen ve özel alanda evrilen etkin vatandaşlık; kamusal alanda evrilen ve özel alanda evrilen edilgen vatandaşlık olmak üzere dört çeşit olarak sayar. Buna göre Türkiye’deki vatandaşlık son kategoriye girmektedir.

sonucu kendilerini Kemalizm, Sosyalizm ve Siyasal İslam gibi büyük toplumsal projelerin savunusunu yaparken buldular. Bu projelerin misyonları içinde hapsedikleri için bunlardan biri olmadan önce birey olmanın önemini kavramayınca bu da toplam toplumsal dönüşüm için negatif bir rol oynadı.

Oysa Türkiye’de vatandaşlık bu biçimiyle yaşanırken dünyada vatandaşlığın yeni biçimleri tartışılmaktadır. Jürgen Habermas (1992) özellikle Almanya’daki soy ve kan bağını içeren ulusa bağlı vatandaşlık yerine anayasaya bağlı vatandaşlığı içeren “Anayasal Vatandaşlık” kavramını bir çıkış olarak önermektedir. Habermas bu öneriyle vatandaşlık ile milliyet arasındaki bağın (Almanya’da olduğu gibi) gereksizliğine işaret ederek “ulusal vatandaşlar” yerine “anayasal vatandaşlar” öneriyor ve ona göre anayasal vatandaşların aynı ulusun öğeleri olmaları da gerekmemektedir. Bu öneri son yıllarda kimi aydın ve siyaset adamları tarafından Türkiye’nin vatandaşlık konusunda yaşadığı sorunları aşmada bir çıkış noktası olarak önerilmektedir.

James Donalt (1996) ise, Habermas’ın bu yaklaşımını eleştirerek (kendisinin de Slowaj Zizek’ten (1991) etkilendiği izlenimini veren) anayasanın bir devletin anayasası olduğunu, ulus ile devletin iç içe geçtiği ortamlarda devletin ulus kimliğinin baskısı ve etkisi altında olacağını, dolayısıyla bu değişikliğin bir işe yaramayacağını ileri sürmüştür. Donalt, bunun yerine vatandaşlığı üyelik içermeyen bir öge olarak almayı önerir. Böylece vatandaşlığı ulusal ya da anayasal bir kulübe üyelik vizesi değil de bir haklar dizisi olarak ele almanın yolunu açar. Bu da vatandaşlık kavramından insan hakları kavramına geçişe işaret etmektedir. Yani insanların herhangi bir kulübün üyesi oldukları için değil insan oldukları için belli temel hakları olması gerekir

Türkiye’de ise, konumuna ve yapısına uygun düşen, “Çok Kültürlü Anayasal Vatandaşlık” bir çözüm yolu olarak değerlendirilebilir. Bu anlayış, a) farklılıklar arası bir arada ve beraber yaşamayı olanaklı kılan b) farklı kültürlerin kendi farklılıklarını ifade etmelerini ve korumalarını anayasal güvence altına alan c) böylece çoğulcu yapı içinde ortak ve beraber yaşama olasılığını arttıran bir yapıya işaret etmektedir.

Bu anlayış bir yandan kimlik ile ilgili taleplerin tanınmasının müzakere zeminini oluştururken öte yandan toplum ile birey ilişkilerini “haklar-özgürlükler-sorumluluklar” ekseninde demokratik bir temelde düzenleyebilecektir. (Keyman, 2008:219)

Artık her ne olursa olsun üyelikten haklara geçen bir vatandaşlık mantalitesinin yaşandığı bir döneme geçmiş bulunuyoruz. Ulus, milliyet ve aidiyetle bağlantılı olan modern vatandaşlık, günümüzde hem kendi içinde dönüşmekte hem de ulus ötesi/sonrası bir sürece geçmektedir. Türkiye’nin de vatandaşlığı ulustan (etni’den) arındırarak yukarıda belirtilen biçimde kendi içinde dönüştürmesi buna dayalı kimi sorunların aşılmasına katkı sunacağı gibi onu çağdaş dünyanın seçkin bir üyesi haline de getirecektir. Ancak bu konuda kimi çabalara rağmen, gerek ulusalcı ve milliyetçi yönelimler gerekse de tarihsel arka plan buna pek kolay geçilemeyeceğini göstermektedir.

Sonuç itibariyle vatandaşlığın ulustan arındırılması, Rum, Ermeni, Yahudi gibi gayrimüslimleri, Kürt, Arap, Çerkez, Laz gibi Müslüman ama Türk olmayan kimliklerin farklılıklarını yok etmeden, hayata geçirmek istedikleri siyasal, sosyal ve kültürel katılım taleplerini içermektedir. Bunun gerçekleştirilmesi, Türkiye’nin başta Kürt sorunu olmak üzere birçok sorunun aşılmasında fonksiyonel bir etki yapacaktır.

Kaynakça

AKTAR, A.(2000), Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul.

AKTAR, A.(2005), “Nüfusun Homojenleştirilmesi ve Ekonominin Türkleştirilmesi Sürecinde Bir Aşama: Türk –Yunan Nüfus Mübadelesi, 1923–1924”, Renee Hirschon (haz.), Ege’yi Geçerken: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

COŞKUN, Vahap. “Türklük Nedir?”, Taraf, İstanbul, 23.11.2008.

DAVİS, U. Citizenship and the State: A Comprehensive Study of Citizenship Legislation in Israel, Jordan, Palestine, Syria and Lebanon, Lübnan: Ithaca Press/Garnet Publishing Ltd.

DONALD, J. “The Citizen and The Man Abaot Town”, S. Hall ve P.Du Gay (Haz.) Questions of Cultural Identity, Londra: Sage Publications.

EKİNCİ T. Z.(2001), Avrupa Birliğinde Azınlıkların Korunması sorunu, Türkiye ve Kürtler, Sümer Yayıncılık, İstanbul.

- ELEKDAĞ, Ş. “Kapsayıcı anayasal vatandaşlık”, Milliyet Gazetesi, 10.07.2000.
- HABERMAS, J.(1992) “Yet Again: German Identity-A Unified Nation of Angry DM-Burghers?”, N German Critique,
- KADIOĞLU, A.(2008), Vatandaşlığın Dönüşümü, Üyelikten Haklara, Metis Yayınları, İstanbul.
- KARLUK, Rıdvan. “Siz Türkiyeli misiniz, Yoksa Türk mü?”, (Baskın Oran, Milliyet Gazetesi’nde Melih Aşık’ın köşesi, Açık Pencere) Radikal; 17.11.2005,
- JAMES, P.(2006), Globalism, Nationalism, Tribalism, Londra: Sage.
- KEYMAN, F. E.(2008), “Türkiye’de Çok kültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme”, A. Kadioğlu(Haz.), Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara, Metis Yayınları, s 218-244.
- KONGAR, Emre. “Küreselleşme, Mikro Milliyetçilik, Çok Kültürlülük, Anayasal Vatandaşlık”, Kongar Resmi sitesi, http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php, 02.02.2008.
- SOYARIK, N.(2000) The Citizen and The State and the State of the Citizen. An Analysis of the Citizenization Proses in Turkey, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Doktora Tezi.
- TEKELİ, İ.(2006), Katılımcı Demokrasi ve Sivil toplum Kuruluşları, Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları–1.
- TURNER, B.S. (1989), “Outline of a Theory of Citizenship” Sosyology 24, , s. 189-217; Yeniden Basımı. Chantal Mouff (haz.)(1992), Deminsions of Radical Democracy. Puluralism, Citizenship, Community, Londra, Londra, Newyork: Verso.
- ORAN, B.(2004) Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ORAN, B.(2006), “Bir İnsan Hakları ve Çok kültürcülük Belgesi Olarak 1923 Lausanne Barış Antlaşması”.

- ORAN, B. (2006) “Kürt milliyetçiliği nasıl güçlendirilir?”, <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/baskin/index151-200.html>,
- ULUSOY, Ayhan . “Kimlik, Vatandaşlık ve Anayasa”, Radikal eki, 8.2.2008,
- ÜSTEL, F.(2004), Makbul Vatandaşın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- YILDIZ, A.(2001), Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Milli Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZİZEK, S(2004), Yamuk Bakmak, Metis Yayınları, İstanbul.

12

VOTING BEHAVIOR: A LITERATURE REVIEW IN CONTEXT OF POLITICAL PROMISES AND IDEOLOGIES¹

Gökhan Arslantürk - Ali Dönmez

Abstract

Voting preferences are seen in many different areas such as general or local elections, NGO's, courtrooms, international organizations etc. In the political literature, the voting behavior, which means the preferences of individuals or communities, reflects the link between the large mass of citizens and government. Political candidates take advantage of different advertising strategies, diverse products of communication technologies, political communication principles and political promises in line with voters' expectation in campaigns organized during the election period. In this way, they aim to direct voters' preferences to them. The purpose of this review is to provide a perspective on voting behavior and related variables. For this purpose, basic theories used to explain voting behavior and examples from the literature on voting are presented. In addition, the relationships between voting behavior, political ideologies, political promises, and demographic variables were addressed. Also, the results of studies on the persistence of voting preferences were addressed. In addition to the studies carried out abroad in the related literature, the results of the study on voting preferences in Turkey were also included.

Key Words: *voting behavior, political promises, ideology*

Introduction

Voting behavior is a concept that expresses preferences of individuals or communities. Through these preferences, voters can choose candidates to represent themselves and participate in decision-making processes. In political literature, voting is an electoral behavior seen as an important element of democracy (McAllister, 2017).

---

¹ This study was derived from Master thesis which first author prepared under supervision of Prof. Ali Dönmez

Niemi and Weisberg (1993, pp. 8-9) underline the two main approaches that are often emphasized about voting behavior. The first of these is the social psychological approach that leads the literature on voting behavior with the book “The American Voter”. This approach, also known as the Michigan school, emphasizes attitudes primarily in explaining voting behavior. The other approach is the rational choice approach (Downs, 1957a, 1957b) which assumes that individuals make choices by considering the benefits they will have. There are some contradictions between the two approaches which have been the earliest approaches addressed voting behavior. However, up to now, the reasons for the political preferences of individuals have been researched in many studies following these approaches.

In this study, examples have been presented from studies that addressed other factors related to voting behavior as well as these two approaches. In addition, the relationships between ideology, political promises, and voting behavior have been briefly mentioned.

The Social Psychological Approach

This approach, also known as the Michigan School, was the result of interpretation of data obtained from interviews with voters during the 1948, 1952, and 1956 US presidential elections. According to the social psychological approach, the most important factors determining the voting behavior of the voters are political party affiliation, ideological commitment and political identity that is acquired by the influence of mother, father and environment during socialization. During this socialization period, the political attitudes and ideological positions of the individuals are formed. However, political attitudes are not unchanging. There may also be changes in party affiliation depending on the changes the social environment in which the individual is involved or in his/her experience. Voter's evaluation about the candidates and their perceptions are affected by the political attitudes (Campbell et al., 1976; Bafumi and Shapiro, 2009; Maisel and Brewer, 2012).

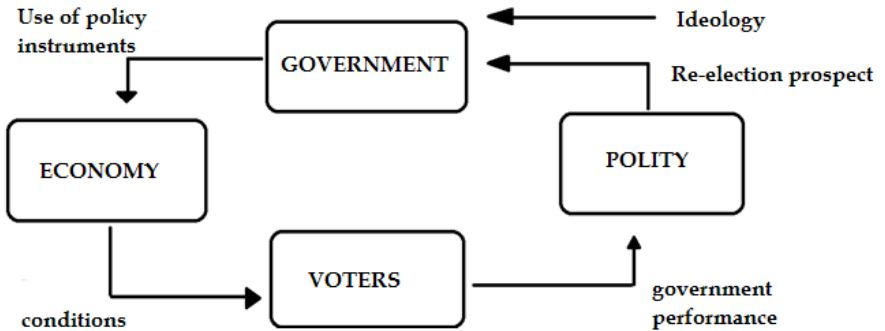
The Rational Choice Theory

According to the rational choice theory, voter participation and voting preference are influenced by voters' expectations and evaluations of the cost-benefit balance. In this context, there are socio-economic, demographic and societal variables that determine

voting and political participation such as age, ethnic background, family income etc. Rational choice approach uses predictive mathematical models of voting and political participation behavior through these variables (Downs, 1957a, 1957b; Durden and Gaynor, 1987; Niemi and Weisberg, 1993).

Economic conditions have a considerable effect on party preferences in terms of benefit maximization strategies of the voters. Many studies in the literature suggest that there is a high correlation between the economic conditions of the country and the voting rates of the ruling parties in particular. Accordingly, voting behavior and the economy are in a cyclical interaction (see Figure 1). Economic variables have an important effect on the popularity of governments, and there is a significant relationship between voters' evaluation of the government and economic conditions. Similar to macroeconomic conditions, there is also a significant relationship between individual economic level and voting behavior. However, the answer to the question of "which of social or economic level is more effective on voter behavior" may differ by country. In other words, the economic priorities of voters differ by cultures (Lewis-Beck, 1988; Schneider, 1985; Miller and Listhaug, 1985; Kinder and Kiewiet, 1979).

Fig.1 Politico-economic system with two actors: voters and government.

Reference: Schneider, F. (1985) Public Attitudes Toward Economic Conditions and Their Impact on Government Behavior. In Eulau, H. & Lewis-Beck, M. S. (ed.).

Economic Conditions and Electoral Outcomes: The United States and Western Europe (pp. 15-31) . New York: Agathon Press

Kaufmann and Petrocik (1999) reported that retrospective economic evaluations and social wealth preferences directly affect voting behavior. Similar results are seen in the election researches in Turkey. In a study investigated the effect of the economic conditions on the Turkish voters, results were consistent with the economic voting approach. Accordingly, changes in economic conditions affect Turkish voters' political preferences and evaluations about government popularity. However, the voter responds more quickly to negative changes in the economy than to positive changes (Sezgin, 2007).

The factors related to voting behavior

When the processes of political socialization are examined, the influence of the parents is seen as a significant predictor of party preferences of the individuals. However, there is a high degree of similarity between spouses in party preferences. In various studies, rates of agreement were obtained such as 72 or 77 percent (see Weiner, 1978). According to Duran (2005), party preferences of low-educated individuals are affected by factors such as the family, spouse and party leaders. As the level of education increases, the preferences are more affected by the party program. In other words, in the study, it is stated that individuals are making more conscious choices by increasing their education levels.

One of the factors affecting voting behavior is regional differences. Different political preferences, political participation patterns or different political outcomes can be seen in different regions of the countries. (Kubicek, 2000; Zenginkuzucu, 1998).

A study by Lanoue and Bowler (1998) found that voters' estimation about the winning possibility of a party is one of the most important effects on voting behavior. As a result of this estimation, the voter either votes strategically by voting for another party he/she supports, which is likely to win, or votes a party he/she does not support very much because it is likely to win and he/she follows to the majority.

In a study that examined the effects of economic conditions and presidential popularity on voting in midterm congressional elections in 1974, 1978, and 1982 was found that while it could change from time to time, presidential popularity had more effect on voting. Although the effect of individual or national economic conditions was not directly observed, indirect effects were mentioned. Presidential evaluation still had a significant effect on the vote even when the individual's ideological positioning, party identity or ideological orientations were controlled (Abramowitz, 1985).

The study by Schoen and Schumann (2007) reports that personality traits are related to party preferences of individuals. For example, it is seen that individuals who score higher on openness and agreeableness subscales of the five-factor personality inventory are more likely to support social democratic and environmentalist parties (e.g. the greens) or individuals who score higher on more likely to support conservative, right-wing parties. Similar results are seen in a study by Barbaranelli et al. (2007). While agreeableness and openness are related to support left candidates, energy, conscientiousness and low neuroticism seem to be related to support right candidates. However, according to the results, the personality traits predict to vote about 16%, while for age and gender it is only 3%.

Political preferences can be affected by the physical attraction or by the candidate familiarity. Whether a candidate looks physically good or is perceived as familiar by the voter provides a significant advantage in the election for the candidate (Cialdini, 2001). Moreover, the results obtained from a series of studies examining the effect of the candidate image on the voters 'preference revealed that non-verbal presentation of political candidates effected voters' preference. When the images were manipulated using the photographs of the candidates, the candidate perceptions of the voters were affected and it was reflected in the voting behavior (Rosenberg and McCafferty, 1987; Rosenberg et al., 1986).

The findings of the study on the voting behavior in U.S. House of Representatives revealed that religion and religious traditions had a significant effect on the voting behavior on specific issues such as abortion, and on general political issues. However, this effect has been changing over time. In addition, the religious groups in Congress differed from each other both within and between parties (Fastnow et al., 1999).

In addition to ideological factors, socialization, affiliations or particular interests are also surprisingly associated with political preferences. For example, having weapons can affect the voting behavior and politicization of individuals. There are differences in the voting behavior of gun owners and non-gun owners, and voting preferences can be affected by gun control policies of the parties. (Gimpel, 1998). Frisco et al. (2004) revealed that young people's membership to social organizations such as scouting, religious youth clubs, non-school sports clubs, and voluntary associations affected voting behaviors and political participation during young adulthood. According to the results of a study investigated the relationship between political orientation and music preferences, the political orientations of university students and the kind of music they prefer were related. Accordingly, liberal students were more interested in rock and popular music concerts, albums and tapes compared to conservative students. Also, liberal students preferred folk music, blues and protest music. Conservative students preferred light music and popular hit music and radio (Fox and Williams, 1974).

Variability of Voting Behavior

The results of a longitudinal study of whether the political preferences of supreme court justices change over time revealed that the changing process of political attitudes is complex (Epstein et al, 1998). Some justices' preferences has not changed over time, while others' preferences has changed over time with a linear or non-linear pattern. Then, what are the factors that affect stability or variability in people's preferences?

According to Cialdini (2001), people tend to be more consistent if they express their preferences in the face of a community. In other words, individuals who express their preferences in the face of a community are less likely to change their preferences. People often prefer to be consistent on a line. According to Saalfeld (2004), party identities make a significant contribution to the stable votes of the parties. Nevertheless, this situation has continued to weaken in the Western Germany and continued to be low in the east. The decline in traditional loyalty to political parties in Germany, which can be described as partisanship, has led to an increase in the number of voters who make their decision later in the election campaigns. The analyzes on the German Bundestag elections show that socio-economic factors such as religious groups and social class are important in explaining voting behavior.

Political Ideology and Voting Behavior

In both local and general elections, political ideologies have an important effect on voting behavior. In many countries governed by a two party or multi-party democratic system, there is a specific mass of voters that takes partisanship, ideological affiliation, or political party identification as a primary criterion for voting. The proportion of partisan voters in all voters varies from country to country. This rate tends to increase in the U.S. while in Germany, it is decreasing tendency. Undoubtedly, social changes and different social-psychological dynamics play an important role in the emergence of such differences (Bartels, 2000; Rivers, 1988; Saalfeld, 2004).

Even voting behavior in referendums is associated with partisan attitudes. Pierce et al. (1983) pointed out that partisanship had an important effect on voting behavior about referendum on the European Community in Norway and Britain.

Van Der Brug (2010) examined two types of voting as structural and ideological, in different generations in Western European countries. Accordingly, structural voting is described by the effect of religion and the social class on voting. Ideological voting is handled by right-left ideological difference. Based on the data obtained from “European Election Studies” between 1989 and 2004, Van Der Brug (2010) revealed that religion, social class, and left-right ideological distinction were influential as determinant of party preferences. Ideological factors (distance between right and left) were more influential on party preferences than social class and religion. Ideology was seen as a significant predictor of preferring ideology-oriented parties such as especially social democratic parties or conservative parties. On the other hand, this effect has been declined when it comes to Christian democrats and green parties (parties that support anti-war and environmental policies). Moreover, in the study, it is seen that in the generation born before 1950, structural voting is more prevalent, whereas in the generation born between 1950 and 1970, ideological voting is at forefront.

According to the results of a study conducted in İzmir in Turkey, most of the voters stated that they made political party preferences long before the elections. This finding suggests that many voters tend not to change party that they belong. In the study, it has pointed out that large part of the voters do not vote a party which they do not feel close to ideologically, just because of political marketing (Bayraktar, 2009).

Sitembölükbaşı (2004) examined the voting behavior in Isparta. According to the findings, the primary determinant of the political party preferences of the Turkish voters are ideological reasons. In more details, it is seen that ideology is a more important reason for voting than candidates, performance or leader factors. However, strength of the ideological decision-making varies depending on the socioeconomic factors. Young people, those with a high level of education, men, officers, students and retirees are more ideological in party preferences than other socio-demographic groups.

Political Promises and Voting Behavior

Voters can decide on their voting preferences in different ways. In addition to mass of voters who vote ideologically, there are voters who vote by taking into account the candidates' views on various topics. For example, a voter may vote based on candidates' opinions on individual armament or tax policies, and another one may vote the candidate who will contribute to provide development of education and employment (see Benoit, 2007).

In election campaigns, candidates engage in competition to win the election. This competition requires the use of some means to surpass the other candidates and to affect voter preferences in favour themselves. This means used in election campaigns in multi-party and multi-candidate democracies are political promises. Whether this promises given in electoral campaigns are kept will affect to the politician's reelection chance in next election. In this context, candidates who want to protect their credibility and to be re-elected must fulfill their promises. However, from time to time it appears that these pledges have not been fulfilled and that the promised policies have not been implemented (Aragones et. al, 2007; Barut and Alundağ, 2005; Ferguson, 2012; Toros, 2015)

The promises given to influence voters can sometimes go beyond the politicians' credibility efforts (Coram, 1991; Toros, 2015). Nevertheless, pledges are functional during electoral periods. Because, by means of electoral pledges, politicians can persuade voters and they accede. On the other hand, whether politicians keep their promises is an important criterion in evaluating their performance (Toros, 2015).

The fulfillment rate of given promises varies across countries. Toros (2015) refers to the rates of pledge fulfillment ranging from 57% to 89% in the studies in various countries. For example, in Italy, the pledges politicians made during the electoral campaigns were fulfilled by almost 60% (Moury, 2011). In Turkey, it was only 40% (Between 1983-2011). In more details, democracy (57.1 %) was the area where promises were not fulfilled the most in Turkey, but art and culture area (28.6 %) was the least one. While the coalitions did not fulfill their pledges by 62.66%, this was 32.66% in single-party governments (Toros, 2015).

Political promises, one of the most important elements of political campaigns, are influenced by the political climate and agenda of the countries. Barut and Altundağ (2005) analyzed the promises given before 2002 Turkish parliamentary election. In the study, promises given in election declarations of the Justice and Development Party and the Republican People's Party, which succeeded in entering the parliament were examined. Accordingly, promises were classified in five groups (economic, socio-political, political, foreign policy, security). The results revealed that the promises given by both parties were similar in terms of their order. The promises about economy were came to the forefront because Turkey was in an economic difficult period before the election.

Concluding Remarks

This article aimed to provide a brief overview of variables affecting voting behavior and voter preferences. To this end, some examples from researches and theories in related literature were given. Accordingly, it can be mentioned about complex nature of voting behavior. Different segments of the society have different motives in preferring a parties or candidates. Some voters tend towards more stable party preferences for ideological reasons, while others vote according to current circumstances or economic conditions.

It is very important for candidates and parties to know the motives that affect voters' preferences. Because election campaigns, communication strategies and political promises are shaped accordingly. Given the budgets transferred to the election campaigns, the value of any information that can affect the voters' preference is better understood.

In this context, the relevant literature shows that the studies that deal with different theoretical explanations together will make a significant contribution to the literature of political psychology. In other words, there is a need for comprehensive models address all variables that have effect on voting behavior and with their interactions.

References

- ABRAMOWITZ, A. I. (1985). "Economic conditions, presidential popularity and voting behavior in midterm congressional elections". *The Journal of Politics*. XLVII, 31-43.
- ARAGONES, E., PALFREY, T. AND POSTLEWAITE, A. (2007). "Political reputations and campaign promises." *Journal of the European Economic Association*. V-4, 846-884.
- BAFUMI, J. AND SHAPIRO, R. Y. (2009). "A New Partisan Voter", *The Journal of Politics*. LXXI-1, 1-24.
- BARBARANELLI, C., CAPRARA, G. T., VECCHIONE, M., AND FRALEY, C. L. (2007). "Voters' Personality Traits in Presidential Elections". *Personality and Individual Differences*. XLII-7, 1119-1208.
- BARTELS, L. M. (2000). "Partisanship and Voting Behavior, 1952-1996". *American Journal of Political Science*, XLIV-1, 35-50.
- BARUT, B. AND ALTUNDAĞ, C. S. (2005). "Globalleşen Dünyada Bir Siyasal İkna unsuru Olarak Vaatler (3 Kasım 2002 Türkiye Millîetvekili Genel Seçimleri ile 2 Kasım 2004 ABD Başkanlık Seçimleri Karşılaştırmalı Örneğiyle)". *Selçuk İletişim*, I-4, 80-90.
- BAYRAKTAR, S. (2009). "Siyasal Pazarlama Uygulamalarının Seçmen Tercihleri Üzerine Etkileri-Izmir İli Örneği". (Unpublished Master Thesis). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- BENOIT, W. L. (2007). "Communication in Political Campaigns". Peter Lang Publishing, NY.

- CAMPBELL, A., CONVERSE, P. E., MILLER, W. E., AND STOKES, D. E. (1976). "The American Voter" The University of Chicago Press, Chicago.
- CIALDINI, R. B. (2001). "İnsanları Etkileme Yolları". Ali Dönmez (Çev). İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- CORAM, B. T. (1991), "Why political parties should make unbelievable promises: A theoretical note." Public Choice, LXIX-1, 101-105.
- DOWNS, A. (1957a). "An Economic Theory of Democracy" Harper Collins Pub., New York.
- DOWNS, A. (1957b). "An Economic Theory of Political Action in a Democracy". The Journal of Political Economy, LXV-2, 135-150.
- DURAN, H. (2005). "Siyasal Katılmayı Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Tavşanlı-Kütahya Örneği." Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. XIII, 131-152.
- DURDEN, G. AND GAYNOR, P. (1987). "The Rational Behavior Theory of Voting Participation: Evidence For The 1970 and 1982 Elections", Public Choice, LIII, 231-242.
- EPSTEIN, L., HOEKSTRA, V., SEGAL, J. A., AND SPAETH, H. J. (1998). "Do Political Preferences Change? A Longitudinal Study of U.S. Supreme Court Justices". The Journal of Politics. LX-3, 801-818.
- FASTNOW, C., GRANT, J. T., AND RUDOLPH, T. J. (1999). "Holly Roll Calls: Religious Tradition and Voting Behavior in the U.S. House". Social Science Quarterly. LXXX-4, 687-701.
- FERGUSON, M. J. (2012). "Pledge fulfillment in Germany: An examination of the Schröder II and Merkel I governments (Unpublished Doctoral Thesis). The University of Alabama.

- FOX, W. S. AND WILLIAMS, J. D. (1974). "Political Orientation and Music Preferences among College Students". *Public Opinion Quarterly*. XXXVIII-3, 352-371.
- FRISCO, M. L., MULLER, C., AND DODSON, K. (2004). "Participation in Voluntary Youth-Serving Associations and Early Adult Voting Behavior". *Social Science Quarterly*. LXXXV-3, 661-676.
- GIMPEL, J. G. (1998). "Packing Heat at the Polls: Gun Ownership, Interest Group Endorsements and Voting Behaviour in Gubernatorial Elections". *Social Science Quarterly*. LXXIX-3, 634-648.
- KAUFMANN, K. M AND PETROCIK, J. R. (1999). "The Changing Politics of American Men: Understanding the Sources of the Gender Gap", *American Journal of Political Science*, XLIII-3, 864-887.
- KINDER, D. R. AND KIEWIET, D. R. (1979). "Economic Discontent And Political Behavior: The Role of Personal Grievances and Collective Economic Judgments in Congressional Voting", *American Journal of Political Science*. XXIII-3, 495-527.
- KUBICEK, P. (2000). "Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour". *Europa-Asia Studies*. LII-2, 273-294.
- LANOUE, D. J. AND BOWLER, S. (1998). "Picking The Winners: Perceptions Of Party Viability And Their Impact On Voting Behavior". *Social Science Quarterly*, LXXIX-2, 361-377.
- LEWIS-BECK, M. S. (1988). "Economics & Elections: The Major Western Democracies", University of Michigan Press, Ann Arbor.
- MAISEL, L. S. AND BREWER, M. D. (2012). "Parties and Elections in America: The Electoral Process" (6. Ed.), Rowman & Littlefield Publishers.
- MCALLISTER, I. (2017). "Democratic theory and electoral behavior," in *The Routledge Handbook of Elections, Voting Behavior and Public Opinion*,

Eds. J. Fisher, E. Fieldhouse, M. N. Franklin, R. Gibson, M. Cantijoch, and C. Wlezien, Routledge, New York, pp. 9-29.

MILLER, A. H. AND LISTHAUG, O. (1985). "Economic Effects on the Vote in Norway" in *Economic Conditions and Electoral Outcomes: The United States and Western Europe*, Eds. Eulau, H. and Lewis-Beck, M. S., Agathon Press, New York, pp. 125-143.

MOURY, C. (2011). "Italian coalitions and electoral promises: assessing the democratic performance of the Prodi I and Berlusconi II governments." *Modern Italy*, XVI-1, 35-50.

NIEMI, R. G. AND WEISBERG, H. F. (1993). "Controversies In Voting Behavior," (3th ed.) CQ Press, Washington, D. C.

PIERCE, R., VALEN, H., AND LISTHAUG, O. (1983). "Referendum Voting Behavior: The Norwegian and British Referenda on Membership in the European Community". *American Journal of Political Science*, XXVII -1, 43-63.

RIVERS, D. (1988). "Heterogeneity in Models of Electoral Choice". *American Journal of Political Science*, XII-3, 737-757

ROSENBERG, S.W., BOHAN, L., MCCAFFERTY, P., AND HARRIS, K. (1986). "The Image and the Vote: The Effect of Candidate Presentation on Voter Preferences". *American Journal of Political Science*, XXX-1 108-127.

ROSENBERG, S. W. AND MCCAFFERTY, P. (1987). "The Image and The Vote: Manipulating Voter's Preferences". *Public Opinion Quarterly*, LI, 31-47.

SAALFELD, T. (2004). "Party Identification and the Social Bases of Voting Behavior in the 2002 Bundestag Election". *German Politics*. XIII-2, 170-200

SCHNEIDER, F. (1985) "Public Attitudes toward Economic Conditions and Their Impact on Government Behavior", in *Economic Conditions and Electoral Outcomes: The United States and Western Europe*, Eds. Eulau, H. and Lewis-Beck, M. S., Agathon Press, New York, pp. 15-31.

- SCHOEN, H. AND SCHOMANN, S. (2007). “Personality Traits, Partisan Attitudes, and Voting Behavior. Evidence from Germany”. *Political Psychology*, XXVIII-4, 471-498.
- SEZGİN, Ş. (2007). “Ekonomik Oy Verme Teorisi: Türkiye Örneği (1998-2003)”. *Amme İdaresi Dergisi*. XL-2, 21-38.
- SITEMBÖLÜKBAŞI, Ş. (2004). “İsparta’da Seçmenlerin Parti Tercih Nedenleri Üzerine Bir Araştırma: 1995, 1999 ve 2002 Genel Seçimleri Karşılaştırması”. *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*. VIII, 156-176.
- TOROS, E. (2015). “Piecrust Promises: An Analysis of the Turkish Political Parties’ Electoral Pledges.” *Turkish Studies*, XVI-2, 240-252.
- VAN DER BRUG, W. (2010). “Structural and Ideological Voting in Age Cohorts”. *West European Politics*. XXXIII-3, 586–607
- WEINER, T. S. (1978). “Homogeneity of Political Party Preferences between Spouses”. *The Journal of Politics*, XL-1, 208-211
- ZENGINKUZUCU, D. M. (1998). “Patterns of Political Participation in Post-1980 Turkey”. (Unpublished Master Thesis). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

13

YENİDEN SOSYAL DEVLET VE SOSYAL YEREL YÖNETİMLERE DOĞRU

SOCIAL STATE ONCE AGAIN AND TOWARDS SOCIAL LOCAL GOVERNMENT

Ahmet Özer

Abstract

Turkey is rapidly urbanizing. It is clear that this kind of rapid urbanization can lead to potentials as well as serious risks and problems. First of all, we all know that not all migrants urbanize at the same level and speed. In this sense, a habitable city (urban area) with dynamic economy and with social structure that respect human rights is important. In addition, it should be tolerant; perceiving different identities living in the same city as a richness; instead of one culture, one identity, and one life style believing in multi-culture and multi-identity in the same city is a requirement. We can call this as social and cultural identity of a city. Unfortunately, when we look at the recent urbanization in Turkey we observe that (i) cities are not urbanized demographically but instead are inflated with population (ii) the lack of employment opportunities in cities and no policy on developing job opportunities in industry or technology for them, (iii) increased number of poor people and deprivation contrary to any reduction in these, (iv) and in the socio-cultural aspect the process leads to anomalous urbanization. These all facts have dramatic consequences. Therefore, new developments have brought about new problems. On the one hand, cities getting demographically larger, on the other hand urbanization problems have become larger, and in the last quarter of the century, it has become difficult to address these problems. It is necessary to have a fresh start to solve all these questions. However, we first need to correctly diagnose these problems, and then find appropriate solutions and apply them with contemporary and good governance capabilities. If diagnoses are not accurate and appropriate solutions are not produced, then this process will continue to grow. Therefore, appropriate measures should be taken today, tomorrow could be too late. In this respect, this proceeding first will address and diagnoses the problems, then will make some suggestions on how to get rid of this vicious circle.

Key Words: Urbanization, anomaly, alienation, social and fair city, new governance possibilities, and new models

1. Giriş

Kentleşme, kent yönetim modelleri ve kentleşme konusunda içinden geçtiğimiz süreçte çok hızlı gelişme ve değişimler yaşanıyor. Son zamanlarda günümüzdeki kentsel gelişmede yeni gelişmeleri ve vizyoner yaklaşımları ortaya koyan birçok çalışma yapılıyor. Bilgilerin, kavramların ve kuramların hızla yenilendiği başdöndürücü gelişmelerin yaşandığı bir çağda, yeni sandığımız unsurların da hızla eskidiği bir dönemden geçiyoruz. Kentsel gelişmeler de bundan azade değil hiç kuşkusuz. O nedenle kent, bu değişim ve dönüşümün hem yaşandığı hem de bu değişimi etkileyen en temel mekan olarak en büyük role sahiptir. Kent söz konusu olduğunda ele almamız gereken bu nevi gelişmelerin başında ise bir ikilem olarak yüzyıllardır yaşanagelen kır-kent ayırımı geliyor. Artık kır-kent ayırımının giderek azalması, ortadan kalkmaya başlaması ele alınması ve açıklığa kavuşturulması gereken konuların başında gelen temel hususlardandır. Biz de bu çalışmada bu temel konuyu ve buna bağlı olan diğer hususları ele alıp irdeleyecek, bu manada bazı sonuçlara ulaşmaya çalışacağız. İkinci ve buna bağlı olarak kentlerdeki yığılmaların getirmiş olduğu yeni kentsel sorunların yanısıra kendilerinin karşıkışıya olduğu sosyal sorunlardır. Son yıllarda devletin sosyal yapılardan el çekmesi ile kentlerde yoksunlukları ve yoksullukları ile başbaşa kalan kesimler hızla artmaktadır. Bu noktada temel soru şu: Yerel yönetimler kentsel ve sosyal alt yapı yatırımlarına daha fazla kaynak aktararak bu boşluğu doldurabilirler mi acaba?

Buradaki amaç, içinden geçtiğimiz süreci anlamaya çalışırken, gelecekte bizi nelerin beklediğini açıklığa kavuşturmak ve bu konuda alınması gereken önlemler için ufuk açıcı olmaktır. Öncelikle şunu ifade etmekte yarar var: Kent ve kentsel gelişme dediğimiz zaman sadece fiziki bir yapıdan ve yapılanmadan bahsetmiyoruz; yanısıra beşeri ne varsa ondan da söz ediyoruz. Üstelik de artık kırın giderek silikleştiği bir süreçte bu saptama daha da önem kazanmış oluyor. Bu manada konuyu işlerken sadece yazılı kaynaklara başvurmakla yetinmeyecek, özellikle son yıllarda bu konuda gerçekleştirilen bazı çalışmaları ve toplantıları da irdeleyerek analizler ve değerlendirmeler yapmaya çalışacağız.

Kimi uzmanlar artık kentleşme kavramının bile kullanılmasına ihtiyaç olmadığını ileri sürerek, kesin bir dille “kır-kent ayırımının ortadan kalktığını”, uzun yıllar önce bize öğretilen “kentte yaşayanlar anonim ilişkiler içinde rasyonel olarak davranırlar, kırdaki yaşayanlar ise daha çok geleneksel değerlere sahiptir anlayışının da günümüzde geçerli

olmadığını” belirterek kent ve kır karşıtlığının kalmadığını ve bu kavramları yeniden değerlendirmemiz gerektiğini ifade ediyorlar¹.

Kanaatimizce durum Tekeli’nin çizdiği keskinlikte olmasa bile yakın gelecekte bizi böyle bir olgunun beklediğini söylemek hiç de abartılı olmaz. Nitekim bugün artık kır-kent ayırımının eskisi gibi belirgin olarak realitede karşılığı yok. Toplumsal yapıdaki faaliyetler, davranışlar, örgütlemeler, üretim ve tüketim kalıpları sanayi toplumunkinden çok farklı artık.

Yaşadığımız gelişmiş dünyada kent(ler)in ne formu ne de sınırı belli. Günümüz kentlerinin kırsalında Organize Sanayi Bölgeleri var, kırsal alanlarda kent çevrelerinde görmeye alışık olduğumuz turizm bölgeleri kuruluyor; buna karşılık kent merkezlerinde toprakla uğraşmayı öngören hobi bahçelerinin ötesinde “kentsel tarım”dan bahsediliyor. Avrupada teras tarımı yapılıyor. Organik tarıma olan ilgi kenti de bu sürecin içine günbe gün hızla çekiyor. Kentler eskiden olduğu gibi harita üzerinde yağ lekesi şeklinde değil “saçaklanarak” büyüyorlar. Artık kentlerin sınırları bir nevi ortadan kalktı, birçok yerde bir kent nerde başlıyor nerde bitiyor bilinmiyor. Ve artık kentlerin bir merkezi de yok, çok merkez var kentlerin içinde, bu merkezler ulusal ve uluslararası ağlarla birbirine bağlı.. Ekonomik, kültürel, sosyal iletişimdeki networklar (ağlar) biçiminde bu durum bir devinim içinde işliyor.

Bu durum, yeni kent modellerini, planlamalarını beraberinde getirirken kentin içinde yaşayan insanların ve grupların o kentin yarattığı katma değerlerden ve kentsel rantlardan ne kadar adil yararlandığı sorusunu da gündeme taşıyor. Durum buysa, bu yeni durumun yeniden fotoğrafını çekmek, sosyolojisini tahlil etmek, yeni kavramsallaşmalar ve yeni analizlere gitmek gerekecektir.

2. Kısaca Türkiye’deki Kentleşme Süreci

Türkiye’de modern anlamda kentleşmeyi 150 yıl öncesine giderek başlatmak mümkündür. Ondan öncesi, modern öncesi “yayalar” dönemi kentidir. Cumhuriyet dönemi itibarıyla bir tasnif yapmak gerekirse bu dönemi üç bölüm altında ele almak

1 İlhan Tekeli, “Dünyada ve Türkiye’de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Bölgeyi Yeniden Düşünmek”, Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama ve Araştırma Merkezi (BİAMER) 13 Nisan 2016, Mersin.

mümkündür: 1)1923-1950 Ulus Devletin Kentleşmesi 2)1950-1980 Emek Gücünün Kentleşmesi 3)1980-sonrası, Sermayenin Kentleşmesi. Şimdi bu üç döneme kısaca göz atalım.

Birinci dönemdeki kentleşme deneyiminde devletçilik uygulamaları sonucunda gelişen kentleri tekstil ve makine-kimya ağırlıklı görüyorsunuz. (Nazilli, Kırıkkale, Ereğli gibi) bu dönemde planlı ve modern bir kent mekanı yaratmak hedefleniyor. Devlet kentleşme sürecine bizzat müdahil oluyor ve kendi meşrebine göre kentler oluşturuyor bu dönemde.

İkinci dönemde tarımda makinalaşmayla birlikte ortaya çıkan boş işgücü kentlere akarken, kentlerdeki sanayileşme de bir çekim alanı oluşturuyor ve kentlere göç başlıyor. Buna ek olarak II. Dünya Savaşı sonrası antibiyotik devreye girmesi ile çocuk ölümleri azalıyor ve nüfusun iç dinamikleri ile hızla artarak kentlerde bir nüfus birikimine yolaçıyor. Devlet tarafından alt yapısı olan arsa ve konut üretilemeyince yeni kentliler kendi konut sorunlarını kendi olanakları ile bildikleri yol ve yöntemlerle komşularının ve daha önce gelenlerin yardımları ile pratik yoldan çözmeye çalışıyor. Ortaya çıkan bu yeni tablo “gecekondu”, bu süreç de “gecekondulaşma” olarak adlandırıldı. Böylece yeni plancılarının yetişeceği yeni eğitim olanakları araştırılmaya başlandı; sözelimi ODTÜ’deki şehir ve bölge planlama bölümü ile, “öyle adamlar yetiştirelim bize gelişmeleri onlar görüp söylesin, biz de ona göre planlayalım”, amaçlandı².

Üçüncü dönem (1980-sonrası) kentler, merkezi yönetimin aktardığı kaynakların, belediyeler aracılığıyla yatırıma dönüştüğü odaklar haline getiriliyor. Büyük sermaye grupları da gözlerini kentlere çeviriyor. Büyük alışveriş merkezleri, 5 yıldızlı oteller, fiyakalı iş merkezleri inşa ediliyor. Kentlerde çok çokuluslu şirketler boy gösteriyor. Kent merkezleri çeşitlenip dağınıklaşarak büyürken, plazalar, iş ve alışveriş merkezleri kent merkezlerini tamamlayan en önemli öğeler haline geliyor, Migros, Carrefour gibi uluslararası nitelikte olanlar da dahil, büyük kent merkezlerinde ve çevresinde hipermarket adaları ortaya çıkmaya başlıyor. Artık asıl mesle, üretimden tüketime kayıyor.

2 Kısaca söylersek, bu dönemde İkinci Dünya Savaşı’nın etkileri, sanayileşme çabaları, kırdan kente göçler ve tarım sektöründe modernleşme söz konusu. Bu dönemde, kentin yeni yoksulları, konut ve iş sorununa gecekondu ve enformel sektör ile yanıt veriyor; kentler yağ lekesi şeklinde büyüyor; ilk gecekondulaşma bu dönemde başlıyor.

Bu dönemin en önemli belirleyici iki faktörü; 1) Daha önce tek tek binaların eklenmesiyle büyüyen kent yeni dönemde toplu konutların eklenmesiyle büyüyor, böylece yeni bir planlama anlayışına geçiliyor. Toplu konut, sağlık kentleri, üniversite kampüsleri, kooperatif birlikleri ile kent geometrik bir biçimde büyük alanlara ve kentin hinterlandına yapılarak büyüyor. Büyük metropoller oluşuyor ve yeni büyükşehir belediyeleri kuruluyor. 2) İkinci olarak bakış açısı değişiyor. Dışardan verilen (merkezi bir) planlamadan daha katılımcı bir planlamaya geçiliyor. Çünkü bu durum “temsili demokrasinin” eksiklerinin tartışıldığı bu eksikliklerin “katılımcı demokrasi” ve sivil toplum örgütleri ve girişimciliği ile kapatılması gerektiğinin tartışıldığı bir dönemdir. 1980 sonrası diğer bir etkisi de bu neoliberal politikalarla birlikte, küreselleşmeye eklenme ve AB atılımının bu süreci daha da hızlandırmış olmasıdır. Ayrıca 1980 sonrası devletin küçülmesi söylemiyle, refah devletine özgü uygulamalar da sona eriyor. Bu durum, sınıfsal dengeleri de değiştiriyor. Daha önce görülmemiş boyutta bir gelir kutuplaşması görülüyor. Kent yoksulları büyüyor. Bu dönem, kentsel süreçler açısından, kentleşme süreçlerine damgasını vuran, farklılaşma ya da çeşitlenme dinamikleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan ayrışma eğilimleri dönemidir.

1990’lı yıllar kentlerin dışında oluşan korunaklı zengin konut sitelerinin oluşumuna şahit olurken, bu gelişmeye paralel iki başka gelişme de kent merkezlerinin içinin boşaltılması olmuştur. Biri, bu dönem Türkiye ekonomisinin dışa açıldığı ve küreselleşme dinamiklerinden derin bir biçimde etkilenmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde hem kentler dönüşüyor, hem de kentli toplumsal grupların kente yönelik stratejileri ve konumları değişiyor. Sermaye kentleşirken, sınıfsal kutuplaşmalar artıyor, her sınıfsal katman heterojenleşiyor. Bir diğer gelişmede artık 2000’li yılların büyük mega kentleri hem yerel hem küresel ağların kurum, kuruluş ve işleyişlerin bulunduğu mekanlar haline gelmiş oluyorlar. Bunlara ek olark Güneydoğuda yaşanan olaylar nedeniyle doğudan batıya bir “göç-kaç” hareketi ile kentlerin nüfusları kısa sürelerde ikiye katlanıyor. Bu hercümerc sadece fiziki ve demografik sorunları değil aynı zaman da sosyo ekonomik sorunları da katlayarak beraberinde getiriyor. Kırdan iken devletin sorumluluğunda olan insanlar bir gecede yer değiştirip kente geldiklerinde sanki devletin sorunu ve sorumluluğu(nda) olmaktan çıkıp yerel yönetimlerin sorunu haline geliyor. Yerel yönetimler ise göçle gelen bu insanları bir “nimet” gibi görüp bir dinamik olarak kente entegre etmeleri gerekirken onları bir “kölfe” gibi görüp mesafeli yaklaşınca sorun çözülüyor, aksine daha da büyüyor.

Sonuç olarak, günümüz kentleşme dinamiği içinde modernizmin eleştirisi üzerine kurulu post-modernist ve küresel kentleşme anlayışının benimsendiği belirtilebilir. Bu bağlamda post-modernizm açısından kentler, çoğulculuğun, farklılığın ve çeşitliliğin egemen olduğu bir mekandır. Küreselleşme açısından, kentler, yerel ve küresel ilişki ağlarının kesişme noktası olarak tanımlanmaktadır. Ama gelişmeler o kadar çok hızlı oluyor ki artık tanımlamalar yetersiz kavramsallaştırmalar eksik kalıyor. O halde sorun sadece günümüzü tespit etmek değil içinden geçtiğimiz süreci ve gittiğimiz yeri de anlamak sorunudur. Bu durumda yeni analizlere, modellere ve kavramlara ihtiyaç duyulduğu açık bir gerçek olarak ortaya çıkıyor.

3.Yeni Kavramsallaştırma Nasıl Olmalı?

Peki o halde, köy ve kentin eskiden kullanılan kavramları, o arada analizleri ve kavramsallığı artık işlevsizse bunun yerine hangi kavramları kullanacağız? Diyelim ki kent kavramı yerine ne kullanacağız, örneğin sadece “yerleşme” kavramı kullanılabilir mi? Olabilir, ama yeterli değil, çünkü olan biteni tam olarak açıklamıyor. İkinci bir öneri şöyle yapılıyor; acaba artık bütün heryeri “kent” kavramıyla tarif etmek bir çözüm olabilir mi? O zaman da eski kavramın tek yanına dayanmış oluruz, diğer yanı eksik kalır. Daha yeni daha bütüncül bir kavrama ihtiyaç var bu durumda. İç içe geçmiş alanları tariflemek için “birleşik bölgesel kent” kavramı kullanılabilir, fakat bu takdirde bu alanın dışında kalana bir gönderme söz konusu olduğundan durumu topyekün açıklamada eksik kalabilir bu kavram da. Çünkü içinde kent geçen bir kavram eski alışkanlığımızı devreye sokarak karşıtı olarak kırım varlığını hatırlatır bize.

Yığılma kavramı

Bir başka kavram olarak “yerel yaşam bölgesi”, veya Tekeli’nin önerdiği “yığılma” kavramı ile açıklayabiliriz belki son gelişmeleri. Birbiriyle ilişkili ve sistemli bir yığılma. Fakat yığılma hem kulağa hoş gelmiyor hem de ruhsuz, şekilsiz ve düzensizliği çağrıştırması nedeniyle kentsel düzeni vermiyor bize.. Belki karşı itiraz da olabilir, kulağa pek hoş gelmese de üstünde durulmaya değer, diye. O taktirde biraz üstünde çalışması lazım. Örneğin, “bütünleşik sistemli yığılma” bir sinerji yaratıyor, bir yığılma ekonomisi oluşturuluyor, yaratıcılığı içinde barındırıyor, denerek ileri sürülebilir bu itiraz. Tabi bu yığılma üstüste yığılan bir kum yığılması gibi değil, yan yana birikme yoğunlaşma, hem kendi içinde hem öbür yığılma odaklarıyla sürekli ve sistemli ilişki içinde bir

yığılmadır. Yani bir yerleşik sistemi var, ancak kent için ne kadar geçerli bir kullanıma sahip, yukarıdaki argümanlara rağmen, tartışılabilir. Ayrıca yığılma insan vurgusunu zayıflatıyor, insan vurgusu zayıflayınca toplum vurgusu da zayıflar. Nitekim Freud'den bu yana “en tartışmalı psikanalist” olarak anılan Fransız psikanalist ve psikiyatr Lacan “insan ancak bir topluluk içinde var olabilir ve topluluk içinde anlam üretebilir” diyor. Yani kenti anlarken insanı da aslında anlamaya çalışıyoruz, insanı anlamadan kenti, kenti anlamadan insanı çözümllemek o yüzden biraz zor. Bu, diğer bir deyişle, “söyle bana kentini söyleyeyim sana kim olduğunu” metaforunu çağrıştırıyor aynı zamanda..

Göçler ve yeni durum

Son yıllarda kentlerimize baktığımızda demografik olarak büyüdüklerini, ancak bu büyümeye koşut bir kentleşmenin yaşanmadığını, bu çerçevede bir demografik şişmenin meydana geldiğini görüyoruz. Aynı şekilde ekonomik olarak kentlerin çoğu bırakın çağın getirdiği teknolojik olanakları bir kent için gerekli olan nüfus emme kapasitelerine de sahip olmadığından ekonomik bir kimliğe sahip olarak parlamıyor. Hal böyle olunca kente yeni akın edenler geldikleri yerin eski formundan çıkıyor ama yeni forma da adapte olamıyor. Diğer bir deyişle kırdan kente gelenler köylü olmaktan çıkarken, bildiğimiz anlamda kentli de olamıyor, arada kalıyorlar. Günümüz kentlerinin en temel trajedilerinden biri olan bu arda kalma işi bundan çeyrek yüzyıl önce gecekondulaşma ile açıklanırken bugün artık bu kavram kullanılmıyor kır kent ayrımının ortadan kalkmasıyla yeni kent gerçeğinin böyle bir şey olduğu varsayılarak.

Kent(ler) yığılmalı bir biçimde saçaklanarak büyüyor. Dolayısıyla yeni formuyla ortaya çıkan kentler eskiden ısrarla tarifini yaptığımız kentlere benzemiyorlar. Bu durumda ya ortaya çıkan yeni duruma kent(leşme) demeyeceğiz ya da kentin tanımını ve tarifini gözden geçireceğiz. Çünkü kentlere o kadar çok büyük akın ve göç dalgaları oldu ki eski kent dinamikleri (sermaye, beyin, kentli nüfus) bunları dönüştürmek yerine (ki bu dinamikler de bu gelişmeden ürekerek kentleri terkedince) gelenler kentleri kendine benzetti veya en azından bu hercümerç içinde yaşanan geçiş süreci her kentte nerdeyse birden fazla kent formunun bir arda yaşandığı durumlar ortaya çıkardı. Bir, bildiğimiz modern kent alanları; iki, etrafında büyük yığılmalarla büyüyen varoşlar; üç, ortada emekli ve dar gelirliilerin yer aldığı alanların oluşturduğu bir alanlar.. Bu manzaraya Türkiye'nin nerdeyse bütün büyük kentlerinde rastlamak mümkün.

Eskiden kırsal alanın itkisi, kentin cazibesinin yarattığı çekicilik ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle meydana gelen göçler şimdilerde siyasi nedenler, doğal afetlerle katlanarak büyüdü kentlerin nüfusları son yirmi-otuz yılda nerdeyse ikiye kimi yerde üçe katlandı. Bu dramatik nüfus hareketliliği ve toplumsal sorunların ve doğal afetlerin yarattığı dramatik göç dalgaları hem kentlerin formlarını değiştirdi, hem yönetilmesini güçleştirdi hem de barındırdığı sınıfsal ve kriminal gerilimlerle üstünde düşünmemiz ve çözmemiz gereken yeni sorunlar ortaya çıkardı³.

4. İşin Sosyal Boyutu

Yığılma kavramı demografik ve fiziki yapılanmayı açıklasa bile işin sosyal boyutunu açıklamıyor. Burada henüz kullandığımız kent kavramının yanında başka takviye kavramlar kullanarak sorunu anlamaya, açıklamaya çalışabiliriz belki.. Örneğin biz kentleri küresel, tarihsel, geleneksel, finansal, sosyal yönleriyle ele alabilir ve böyle tanımlayabiliriz. Sanayi kenti, turizm kenti, liman kenti, ticaret kenti, teknoloji kenti, maden kenti, erkek kent, dişi kent vs. gibi.. Ya da bunların bir kısmının senkronize geliştiği ve bir arada yürüdüğü çok kimlikli kentler de olabilir. İşlevleri dolayısı ile dünya bağları nedeniyle küresel, bütün ülkeye hitabı nedeniyle ulusal, kendi değerlerini üretmesi ve koruması nedeniyle yerel olabilir.. Yani yerelden küresele, küreselden yerele açılan büyük kapılar gibidir günümüz kentleri. Yenilikleri red etmeyen ama kendi değerlerini de koruyan.. Örneğin, İstanbul biraz böyle.. Mersin de böyle olabilir, İzmir, Adana, Antalya'da, Diyarbakır da... Bütün bunlar güzel de bu ve benzeri üst gelişmelerden kentin tamamı, yani kentte yaşayan herkes yararlanabiliyor mu? Biz yeni gelişme ve oluşumları sadece varsıllar için planlar ve açıklarken ötekiler ne olacak? Böyle bir durum ne kadar sürdürülebilir ya da daha da açıkçası sürdürülebilir mi? İşte sorun bu noktada ortaya çıkıyor..

Türkiye'nin esas sorularının çözümünde kent yatar, demiştik. İster demokratikleşme diyelim, ister birlikte yaşama arzusu diyelim, ister güvenlik diyelim bunların hepsi bir yerde, bir kente başlayan ve kentte çözülmesi gereken sorunlardır. O yüzden makrodan

3 Peki bu yığılma sisetemi nasıl bir sistem? Önerilen mi yani tasarlanan ve dışardan şekillendirilen bir sistem mi, yoksa kendi kendini organize eden selforganization bir sistem mi? Bu aslında iradi olarak şekillendirilmeyen, yığılmayla oluşmuş bir sistem. Giderek büyüyecek ve kır denilen olguyu yuttacak, yok edecek; böylece bu ayırım yeni yığılmalarla ortadan kalkacak. Yığılmanın bize önerdiği bu. Bunu bir kenara not edip devam edelim.

gelmek yerine mikrodan giderek sorunları tespit etmek ve çözmek daha pratik ve daha sonuç alıcı olabilir. Bu yöntemle tespitlere, önerilere ve çözümlere (çoğu yerde kırı da içine alan) bugün hala adına kent dediğimiz yerlerden başlarsak, sonra bunu ülke genelini kapsayacak biçimde yayayabilir ve kapsayıcı bir çerçeve çizebiliriz.

Üstelik en son çıkarılan büyükşehir yasası yaptığı yeni tarifle kentsel alanların sınırlarını iyice genişletmiş oldu. Halihazırda bu perspektifle bakıldığında Türkiye'nin %80'i aşan bir kentli yapıya doğru gittiğini gözlemliyoruz. Büyükşehir alanları (ki bunlar ülkenin yarısından çok daha fazla bir nüfusu barındırıyorlar) tamamıyla kentsel tarife tabi tutuluyor, artık köyler mahalle, kırsal alan ise kentsel alanın içinde yer alıyor. Bir bölü yüzbinlikler, bir bölü elli binlik çevre nazım planları kimi yerde birden fazla kenti bir arada ele almakta, planlamakta veya dizayn etmeye çalışmaktadır.

Bu denli yüksek (hızda) bir kentleşmenin belli potansiyelleri olduğu gibi çok ciddi riskleri, çok ciddi soruları da gündeme getirmesi muhakkak. Herşeyden önce kırdan kente gelen nüfusun aynı oranda ve hızda “kentlileşme”diğini biliyoruz. Kentin barındırdığı ekstra riskler varlığı yanında; ayrıca kenti yönetmek kırı yönetmekten çok daha zor, çok daha karmaşıktır.

İki Katmanlı Kent yönetimi

Bu anlamda kent yönetimini iki katmanda düşünebiliriz. Bu katmanlardan birisi üç boyutlu bir yönetim anlayışıdır. Yani kentin yaşanabilir olması, dinamik bir ekonomiye sahip olması ve insan haklarına saygılı bir sosyal yapısının olmasıdır. İkincisi kentin yönetim dinamiklerinin nasıl olamsı gerektiğini tarifler ve ifade eder. Şimdi bunlara sırasıyla kısaca bakalım.

Yaşanabilir kent ya da yaşanabilirlik dendiği zaman sokaklarından sağlık merkezlerine, hastanelerinden üniversitelere kadar o kentin fiziki altyapısının yaşanabilir olması, standartların yüksek olması demektir. Kentin ekonomik anlamda dinamik olması; herşeyden önce ekonomik bir canlılığın olması; orada yaşayan insanların kendilerini sadece bir tüketim nesnesi olarak değil üretici olarak hissetmeleri; katılımcılık temelinde kentte bir şekilde birlikte olmaları, birlikte olurken geleceği düşünmeleri, geçmişten ders alarak kenti hep geleceğe doğru yeniden yapılandırmaları akla gelir⁴. Son olarak aynı

4 Fuat Keyman, “Batı İstanbul Yaklaşımı ve Kentlilik Bilinci”, Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Model Arayışı, Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan, Beylikdüzü İst; ss. 20-23.

zamanda hoşgörölü de olmalı kent, sadece göçle gelenler için değil, farklı kimliklerin o kentte yaşamalarını bir zenginlik olarak bilmeleri ve benimsemeleri gerekir. Sadece tek bir kimliğe, tek bir yaşam tarzına, tek bir kültüre yer ve değer veren değil; aksine çok kültürün bir arada etkileştiği, çok kimliğin bir arada eşit temelde barış içinde yaşadığı ve farklılıkların kendi özlcrini kaybetmeden kendi farklılıklarını koruyarak bir arada olması demek. Bunların o kent için bir sorun alanı gibi değil o kentin zenginliği olduğunu düşünmek gerekir. Bu duruma kentin “kültürel kimliği” diyebiliriz. Kentin kültürel kimliğine insani açıdan yaklaşılmalı ve saygılı olunmalıdır.

Yaşanabilirlik, ekonomik dinamizm ve hoşgörü yahut da insan haklarına entegre anlamda hepsini bir arada götüren bir kent modelini başarmak, kentleşme sürecinde yeni bir model oluştururken, temel amaç insan olmalıdır. Bu üç sacayağı birlikte varolmalı, çünkü birlikte olmazsa model ayakta duramaz, tökezler. Örneğin, Anadolu’da çok önemli kentler vardır, Kayseri gibi, Gaziantep gibi, Konya gibi, Denizli gibi. Bu kentlerde belli alanlarda çok ciddi gelişmeler vardır, markalaşma vardır. Sözelgimi ekonomik dinamizm çok gelişmiştir fakat birlikte yaşama kültürü ya yok ya çok zayıf olabiliyor, farklılıklara olan hoş görü azdır vs. O zaman bu işin bir yanı eksik olmaktadır. Oysa modelin tam olması için, o kentin yaşanabilir olması; ekonomik anlamda girişimcilik anlamında, vizyon temelinde yaratıcı olması; ve aynı zamanda farklılıkları bir zenginlik olarak görmesi, farklılıklardan bir değer yaratması gerekiyor.

Birlikte Yönetme

Yönetimin ikinci katmanı ise, kentlerin artık sadece belediyeler tarafından yönetilen alanlar olmadığına görülmesi ve anlaşılmasıdır. BM evsahipliğinde gerçekleşen Habitat I Toplantısı 1976 yılında Kanada’nın Venkover kentinde devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla gerçekleşmiş, bu zirvede dünyadaki kentlerde yaşayan insanların sorunlarının çözümünde ana aktör ve sorumlu devletler ve hükümetler olduğu vurgulanmıştı. Aradan geçen 20 yılda bu tezin yanlış olduğu tespiti, benim de delege olarak katıldığım, 1996 yılında İstanbul’da yapılan Habitat II toplantısında tescillendi. Sadece hükümetlerin sorumluluğunun yetersiz ve eksik olduğu bunun yanı sıra iki aktörün daha en az hükümetler kadar yetkili ve sorumlu olduğu, bunların da “yerel yönetimler” ve “sivil toplum” olduğu dile getirildi ve karar altına alındı. Bu toplantıda ayrıca yaşanabilirlik kavramının yanı sıra “sürdürülebilirlik” ve “hakçalık” kavramları da ortaya atıldı. Sürdürülebilirlik en temel de ağızlılüğün bırakılmasını öneriyor, böyle

gidirse geminin batacağını belirtiyor. Bu anlamda hiç olmazsa toprak ve suyun gelecek kuşakları da düşünerek kullanılmasını öngörüyor. Hakçalık ise bugün kentlerin en temel sorunu. Daha sonra üzerinde duracağımız bu kavram yaratılan katma değer tabana yayılmasını öngörüyor ama bunun olmaması durumunda hiç bir yaptırım getirmiyor.. Bu da Habitat Toplantılarını, birçok iş, işleyiş ve toplantıda olduğu gibi sözde hakka hukuka vurgu yapmasına rağmen paratikte işleyen bencil, haris, kendine yontan açgözlülüğe karşı, sadece insanı değil doğayı da tüketen gidişata seyirci kalma eleştirileri ile karşı karşıya bırakıyor.

Tabi hükümetler makro düzeyde bütün ülkeden sorumlu, ancak her sorun bir yerde yaşanıyor ve Gündem 21’de alınan karar gereğince sorunlar yaşandığı yerde yaşananlarca çözüme kavuşturulur ilkesi giderek önem kazanıyor. Bu açıdan yerel yönetimler kapsamında yer alan köy ve özel idarelerinin dışında en önemli aktörün belediyeler olduğu biliniyor. Bir kere neoliberal politikalar sonucu devletlerin ekonomiden el çekmesiyle adaletsizliklerin daha da boyutlandığını biliyoruz. Ancak belediyeler kentsel ve sosyal altyapı yatırımlarını yapma olanağına sahip kuruluşlardır. İsterlerse devletin sosyal olarak bıraktığı bu boşluğu doldurabilirler. Fakat belediyeler dışında o kentlerde olan kesimler var, sivil toplum ve sivil toplum örgütleri var; örneğin; sanayiciler-sanayi odaları var, ticaret odaları var, yerel medya var, gençler var, kadın girişimciler var, çevre ve kentsel yaşam örgütleri, kent konseyleri vb var.

Kent yönetiminin bu aktörleri de katması için müzakereye ve katılıma açık olması gerekiyor. ODTÜ’den Şehir ve Bölge Plancısı Prof. Ayda Eraydın “kentnin gelişme koalisyonu” diyor buna. Belediyelerde belediye başkanının kentnin bu gelişme koalisyonu ile irtibat kurması, onlarla görüş alışverişinde bulunarak, danışma mekanizması içinde kenti yönetmesi çok önemlidir. Tek başına yönetmek değil, ufak bir grupla yönetmek değil, kentnin farklı katmanları ve grupları ile bir arada onları katarak onlarla müzakere yaparak yönetmesi önemli.. Günümüzde giderek yıldızı parlayan katılımcı demokrasinin esbabı mücibesi budur. O yüzden hem vizyon temelinde yaşanılabilirlik, ekonomik dinamizm, birlikte yaşama, hem de yönetim temelinde farklı katmanlarla birlikte yönetmek çok önemlidir, işin temeli ve iyi bir yönetimin başlangıç diyebiliriz bunun için.

Yaratıcı ve akıllı kent kavramları

Bununla birlikte sadece Türkiye'yi değil, bölgesel ölçeği de, yerel ölçeği de, küresel ölçeği de eş zamanlı düşünmek zorundayız. Bir kere çoğu kentimiz inanç ve dinsel anlamda kozmopolit kentlerdir. Tüketim mekanizmalarıyla, kültürel yaşamları ile, barlılarıyla, sinemalarıyla, festivalleri ile post modernlerdir. Aynı zamanda görünüşleriyle tarihsel ve geleneği yaşatma bakımından gelenekseldirler. Diğer bir deyişle kent ileriye giderken aynı anda geride kalanları da unutmuyor, onları da içinde bir biçimde yaşıyor (Keyman, 2016: 21) Dolayısıyla bir çok büyük kent bugün (biri baskın olsa bile) gittikçe daha çok kimliği bir arada yaşıyor. Hem küresel, hem post modern, hem tarihsel, hem geleneksel olarak. Yani küresel ile modern, postmodern, tarihsel geleneği birleştiren bir kent sözkonusu bu geçiş sürecinde. Bu işin yönetirken dikkat etmemiz gereken bir yanı.

Öbür yanı da en az bunun kadar önemli. Bunlar son yıllarda giderek daha çok kullanılan yaratıcı kent ve akıllı kent kavramlarıdır; Valencia gibi kentlerde, Dublin gibi kentlerde görülen yaratıcı kent, akıllı kent kavramlarıdır bunlar. Yani, bu kentlerde yaşayanların teknolojiyi kullanarak ondan istifade etmesi söz konusu. Kadınların, gençlerin, farklı kimliklerin yeteneklerini kullanarak kentleri yaratıcı hale getirmesi söz konusu.. Aynı şekilde teknolojinin kolaylaştırıcı olanaklarını kullanma ve oradan hoşgörüyü yaratmak.. Örneğin, kent bilgisi öne çıkararak orijinal yaratımlarla daha müreffeh olurken, evlerin, sitelerin, sokakların, mahallelerin teknoloji vasıtasıyla kontrol edilmesi ve kullanılması ve daha da önemlisi kültürel arenada, çevre ile ilişkilerde, inanç ve etnik ilişkilerde hoşgörülü davranışlar yaratılıp geliştirilebilir. “Akıllılık ve yaratıcılık” yeni bir enerjiyi ortaya çıkarabilir; bu enerji toplu taşımacılıkta, ekonomik girişimcilikte kullanılabilir.

Önemli kavramlardan bir tanesi de kentlerin “3 T” formülüne sahip olmasıdır: Teknolojiyi (Technology), Yeteneği (Talent) ve Hoşgörüyü (Tolerance) birlikte kullanmalarıdır. Tabi bunu yaparken de insana odaklı olmalarıdır. Teknolojiyi, yeteneği ve toleransı bir araya getirenlerin muhakkak kenti insanlara her yönü ile açması gerekiyor. İnsanları ile birlikte sivil toplumları ile birlikte bu interaktif iletişim ve etkileşimi gerçekleştirmesi gerekiyor. Burada bütün bunlar olup biterken bir nokta eksik kalabilir. O da “kapsayıcılık” meselesidir, yaratılan kent rantlarının, üretilen katma değerlerin tabana yayılması/yaydırılması meselesidir. Bunlar ister istemez insani gelişmeyi gündeme getirir.

5.İnsani Gelişme (Endeksi) ve Kapsayıcı Kent

Şimdi diyelim kenlterimiz küresel, bölgesel, ulusal ve yerel özellikleri taşıyor; kendisini akıllı ve yaratıcı kent olarak da donatmış, Avrupa Birliği sürecine odaklanmış, oradaki belediyelerle iş birliği içine girmiş ve yeni küresel sürece entegre olmaya çalışıyor. Bütün bunlar olsa da, yaratıcı kent kavramı hayata geçse de, bir önemli eksik var bu noktada ve bu nokta genellikle es geçiliyor. Her ne kadar düşündüğümüzde kulağımıza hoş geliyor olsa da burada şöyle bir aldatmaca var. Çevre ile ilişkili alanlara yatırım yapmak; teknolojiye yatırım yapmak yahut da kültüre, müzelere, sanat galerilerine yatırım yapmak biraz orta sınıf ya da orta sınıf üstü kesimlere hitap ediyor. Yoksulları, dışlanmışları, ihtiyacı olanları, yaşlıları çok fazla bu anlamda düşünen bir şey değil akıllı ya da yaratıcı kent konsepti. Çünkü bu kesimlerin akıllı ya da yaratıcı kent olanaklarını kullanacak ne sermayeleri ne de donanımları var. Hal böyle olunca da yaratıcı ve akıllı kent kavramının yoksulları, kentin ötekilerini, dışlanmış kesimlerini, yaşlıları göz ardı etme gibi bir sorunu var (Keyman, 2016: 20-23). O yüzden de bence akıllı kent ve yaratıcı kent kavramı çok doğru olabilir, meğer ki bahse konu eksiklik giderilirse. O eksiklik de kentin ötekilerini de hesaba katmaktır.

Yaşanabilirlik, ekonomik dinamizm, teknoloji, yetenek, hoşgörü, akıllı ve yaratıcı kenti tasarlarlarken, bunlar üzerine bir yönetim yaparken muhakkak sosyal adaletçi olmak durumundayız, muhakkak insani gelişmeye sahip bir kapsayıcılığa sahip olmak durumundadır kent. Yani kentin hem sosyal olması hem kapsayıcı olması, içerseyci olması, hem de adaletli olması gerekiyor. Eşitlikle vicdani ve adaletli birleşmesi lazım. Bu da “erdemli kent” kavramına götürür bizi (Keyman, 2016: 23). Erdemli kent yaratıcı bir kenttir. Erdemli kent aynı zamanda akıllı bir kenttir fakat erdemli kent aynı zamanda adil ve adaletli de bir kenttir, vicdanlı bir kenttir. Sadece varlıklı olanları, sadece dijital dünyayı kullanabilecekleri, sadece o aletlerle ilgili veri tabanı olanları değil, olmayanları da düşünür. Çünkü bazen akıllı kentler neo liberal kentler de olabilir, öyle bir riski var. Peki insani gelişmeye sahip kapsayıcı olması ne demek bir kentin, bir de ona bakalım.

Kapsayıcı insani gelişme

Bir ülkenin ya da bir kentin sadece büyümesi tek başına önemli değil. Önemli olan bunun ne kadar insani bir gelişme ve ne kadar kapsayıcı olduğudur. Düşünelim bir kez; dünya üzerindeki 85 zenginlik tek başına dünya nüfusunun yarısının gelirinden daha

çok bir gelire sahip. Eşitsizliğin böyle diz boyu olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Diğer bir deyişle 85 kişinin gelirine karşılık 3.5 milyar insanın geliri söz konusu.. Üstelik dünya nüfusunun yoksul yarısı günde sadece iki (2) dolar gelire sahip. Bu insanlar günde sadece iki dolarla yaşamaya mecbur. Böyle bir dünyada gelişme ve büyüme ne kadar insanı ve ne kadar kapsayıcı olabilir? Bu durumda söz konusu sorular önem kazanıyor (Harari, 2015: 178, 302).

Tabi dünya böyle de Türkiye farklı mı? Maalesef aynı durum Türkiye için de geçerli. Dolayısıyla yeni kavramları sadece kavram olarak kullanmaktan öteye götürmek, onları uygulamaya geçirmektir esas önemli olan. Bu bağlamda bakıldığında insani gelişme önem kazanıyor. İnsani gelişme endeksine konu olan faktörler ise şunlardır;

Ortalama ömür (bu ömrün ne kadar sağlıklı ve kaliteli olduğu da önemli)

Eğitim (ki bütün faktörleri etkileyen bir faktördür bu)

Kişi başına düşen gelir (gelir dağılımındaki bozukluk derecesi ile birlikte ele alınmalı)

Cinsiyet eşitsizliği (kadın erkek eşit(siz)liği)

İş gücüne katılım (kadınların, engellilerin, kırsal alanların vb. işgücüne katılımı ne kadardır?)

Yoksulluk (bütün toplumların en temel sorunu)

Bu verileri tespit etmek yetmez, objektif bir biçimde ölçmek de gerekir. O yüzden bunları, araştırması, incelemesi, ortaya koyması için bir merkezin olması iyi olur. (Örneğin, İnsani Gelişmişlik Merkezi gibi) Bir belediye başkanının başarısı bu kriter katılarak ölçülmeli, merkezi hükümet yatırımlarının ya da mülki amirin başarısı da? Ne kadar insani bir gelişme sağlanmış ve ne kadar kapsayıcı hizmet vermiş? Bunlara bakılarak belediye başkanının, yatırımcı kuruluşun başarılı olup olmadığı ölçülmeli.

Çünkü kent bir bütündür ve bu bütün adeta canlı bir organizma, hatta bir insan gibidir. Nasıl bir insanın aklı varsa bir kentin de aklı vardır. Kentin aklı onun idari yapısıdır, bu yapının da beyni belediye başkanı ve yönetimidir. Bir kentin bedeni ise o kentin fiziki alt ve üst yapılarıdır. Yolları, caddeleri, binaları, parkları, vs. dir. Nasıl ki bedeni akıl yönetiyorsa kentin fiziki yapısını ve yapılanmasını da kentin belediye başkanı, meclisi, sivil toplum örgütleri yönetir. Tabi insanın bir de ruhsal yapısı vardır, kentin de. Kentin

ruhunu ise o kente yaşayan insanlar, insan grupları, (bunların etnik inançsal ya da sınıfsal) farklılıklarıyla birlikte bir arada kurdukları ahenkli ilişki oluşturur. Farklılıkları yitirmeden bir arada olmak, üstelik belli bir düzen ve ahenk içinde.. Ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler kurmak, geliştirmek...

Bu nedenle kentleşme, demografik, ekonomik ve sosyo kültürel değişme ve unsurlarının (ki bu yanlarıyla daha çok sosyologlar ele alıyor kenti) yanısıra, idari ve yönetsel işleyiş bakımından (ki bu yanıyla da daha çok kamu yöneticileri ilgilenir) ve nihayet fiziki yapı ve değişmeden (ki bu yanını da daha ziyade şehir plancıları ele alır) oluşur. Ama bütün bu unsurların en sonunda insan için olduğu unutulmamalıdır. Eğer bu düstür unutulursa o zaman müteahhitlerin fiziki yapıya yanlış yaklaşımı çarpık kentleşme; idarecilerin ve siyaset kurumunun yanlışları siyasi kirlenme, koropsi ve kayırmacılık; yaratılan kentsel katma değerlerin ve kentsel rantların tabana yayılmaması ve adil dağılmaması ise gelir dağılımında bozukluk olarak hayata yansır. Böyle bir işleyiş bir kentte birkaç farklı kentin ortaya çıkmasını sağlarken sosyal ve kültürel yapılarıdaki eşitsiz gelişme de çarpık kentleşmeyi beraberinde getirecektir. İşte bütün bunların ahenk içinde olup olmadığını da insani gelişme endekslerine bakarak anlayabiliriz.

Bu endeks için de önemli unsurlar var. Örneğin; o bölgedeki gelir ve satın alma gücünde bir gelişme var mı? Güvenlikte, güvenliğin, huzurun sağlanmasında kent hangi noktada? Sağlıkta ve sağlığa erişimde durum nedir? Emlak fiyatlarının orada yaşayan insanların gelirlerine oranı nasıldır? Trafikte geçen zaman insanların aktif zamanının ne kadarını kapsıyor, yani trafiğin durumu başka bir faktördür. Hava kirliliği çevre ilişkisi nedir? Sosyal yaşama katılım hangi oranlarda gerçekleşiyor? Sivil katılım, diğer bir deyişle kentsaşlar kent yönetimine ve denetimine katılıyorlar mı, katılıyorlarsa ne oranda katılıyorlar?⁵

Bütün bunlar ölçülüyor. Bunlarda olumlu yönde, pozitif yönde bir gelişme varsa insani gelişimi endeksi yukarı çıkar ve o beldedeki yerel yönetici (bunlarda doğrudan sorumlu olduğu için) başarılı sayılır. Bunlarda bir pozitif gelişme yoksa gerileme varsa o belediye başkanı, vali, başbakan, bakan (her kim sorumluyorsa) başarısızdır/daha doğrusu başarısız addedilir. Çünkü yukarıdaki ölçümler ülke için de, bir bakanlık kapsamındaki işler için de ya da belirli bir belediyenin iş alanı için de yapılabilir. Bu insani gelişmişlik yönü. Gelelim kapsayıcılığa.

5 Vural Çakır, “Sosyal ve Temel Göstergelerle Batı İstanbul”, Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Model Arayışı, Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan, Beylikdüzü İst; ss. 24-26.

Kapsayıcılık

Diyeelim yukarıdaki unsurları yerine getirdiniz ama bunları zengin semtler için yaptınız, bu gelişme ötekileri, yoksulları kapsamadı, o zaman başarı ve kapsayıcılıktan bahsedilebilir mi? Hayır edilemez.. Yıllardır söylediğimiz bu. Örneğin Mersin sadece Adnan Menderes Bulvarından ibaret değil. Onun birkaç katı çeperde, çevrede yer alıyor. Eğer yaptığınız hizmetler buraları kapsamıyorsa, gelişmemiş bölgelere sirayet etmiyorsa o zaman kapsayıcı, sosyal bir kalkınmadan bahsedemezsiniz. Bu takdirde insani gelişmeniz de sakatlanmış demektir.

Kapsayıcı (sosyal yerel) gelişmenin faktörlerine bakalım:

- 1) Kapsayıcı iş gücüne katılma: (Kadınları, gençleri, göç edenleri vb. hasılı hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak adil bir iş ortamının yaratılması.)
- 2) Kapsayıcı konut ve kentsel çevre: Toplumun her kesimi için ödenebilir, alınabilir fiyatlarla kaliteli, güvenli, sağlıklı konutlar yapabilme ve yerleşim yerleri inşa etme..
- 3) Kapsayıcı alt yapı ve kamu hizmetleri: İnternete bedava erişimden tutun, hizmetlere, tüketim yerlerine, eğlence mekanlarına, restoranlara ve sanat merkezlerine kolay erişimin ve ulaşımın sağlanması. Yani bütün bunları herkes için mümkün kılan kapsayıcı bir alt yapı ve kamu hizmeti.

Büyümeden bahsettiğimizde artık salt kendi başına büyümeden bahsetmiyoruz. Kapsayıcı büyümeden bahsediyoruz. Dezavantajlı grupları, alt gelir gruplarını, göç edenleri, göçmenleri, mültecileri, kadınları, yaşlıları kapsayan bir büyümeden bahsediyoruz demektir. Dolayısıyla insani gelişme, kapsayıcı büyüme ile el ele gidiyorsa sonunda kent yaşamında ve giderek ülkede bu şekliyle ele alınıyorsa o zaman gerçek çağdaş bir büyümeden bahsedilebilir.

Sonuç: Yeni Kent Tanımlaması

Şimdi tekrar baştaki soruya dönecek olursak, yani yeni kentleri hangi kavramlarla açıklayacağız, nasıl yönetip yönlendireceğiz? Bir kere günümüzde kalkınma serüveni yaşayan iller ve bölgeler için (Örneğin Mersin için) Tarım, Ticaret ve Turizm gibi senaryolar ortaya konuyordu. Şimdi bu “3T” yerine başka bir “3T” öneriliyor; İngilizce

başharfleri ile “Teknoloji (Technology), Yetenek (Talent) ve Höşgörü (Tolerance) kavramlarıdır bunlar. Bunlar olmazsa olmaz ama yeterli değil. Bunlara yaratıcı, akıllı ve sürdürülebilirlik ekleniyor. Yaratıcı kent, Akıllı Kent ve Sürdürülebilir kent. Bu unsurların daha çok orta ve orta üstü gelir düzeyine hitap ettiğini bu nedenle eksik kaldığını ileri sürmüştük. Böyle bir dizayn ve işleyişte yoksulların, alt tabakaların, dışlanmış grupların hali nice olacak? Asıl soru buydu bizim bu çalışmamız için.

Varsıllar karşısında yoksulları da korumalıyız

Çünkü bir tarafta büyük bir varsıllık, öte yandan bunun dizi dibinde açlıktan ölmek üzere yoksulluk. Bu sadece siyasi ve ekonomik açıdan değil aynı zamanda insani ve vicdani açıdan da sürdürülebilir değil. Peki o zaman ne yapacağız?

İşte burada işin sosyal yanını da kapsayacak “erdemli kent” kavramını ortaya atılıyor. Doğrusu bu ultra kapitalizm çağında bunu yakalamak zor olsa da bir ütopya olarak önümüzde durmalı. İnsani Gelişme Vakfı Başkanı Vural Çakır, buna “insani gelişmeye sahip” olmayı da eklemeyi öneriyor. Ben bunlar olduğunda hakça paylaşım olmazsa eksik kalır diyorum. Hatta bütün bunlar olsa bile özgürlük olmazsa yani tam bir demokrasinin olmadığı ortamda katılımı nasıl sağlarız?

Sürdürülebilirlik, yaşanabilirlik, hakçalık

Yani toprağı ve suyu gelecek kuşaklara yetecek biçimde kullanmalıyız meselesi vardı; çünkü “bu dünya babalarımızdan miras aldığımız bir dünya değil çocuklarımızdan emanet aldığımız bir dünya.” Öyle işler yapalım ki torunlarımız gelecekte bize teşekkür etsin. Yaşanabilirlik de önemli; sadece güvenlik açısından değil çevre açısından da önemli. Hem bir risk toplumunda yaşıyoruz hem de çevreye açgözlü biçimde saldırıyoruz. Tahribatın boyutları çok büyük, böyle giderse insanoğlu gelecekte suni plastik yiyeceklere muhtaç kalacak. Kızılderili Şef ne demişti: “Son ağaç kesildiğinde, son ırmak kurduğunda ve son balık tutulduğunda beyaz adam paranın yenmeyecek bir şey olduğunu anlayacak ama o zaman iş işten geçmiş olacak.” Beyaz adamın açgözlülüğü ile ilkel gördüğü Kızılderili o günden bugünü görmüş, modern adamın bu gidişle kendini mahkum ettiğini dile getirmiştir. Hakçılığa gelince bu da aç gözlülüğü işaret ediyor. Biri “hep bana rab bana” diyor. Oysa hepsini kendine aldığında kendi bindiği dalı kesmiş oluyor. Çünkü, “aç insan kızgın insandır.” Bu kızgın aç insanlar birgün

tokların kapılarını kapını çalabilir, hem de kızgınca..!? O zaman sadece endişeden dolayı değil, insani açıdan da yaratılan değerleri bölüşme konusunda duyarlılık gerekiyor.

Sonuç olarak; burada kapsayıcılık devreye giriyor. O halde şöyle förmüle edebiliriz: Günümüzün ideal kenti İnsani Gelimeye Sahip, Erdemli, Kapsayıcı ve Daha Özgür olmalı kent. Tabi kapasayıcılık önemli. Kapsayıcı eğitim, kapsayıcı işgücü, kapsayıcı çevre, kapsayıcı altyapı, kapsayıcı kamu hizmetleri, kapsayıcı konut ve barınma, kapsayıcı beslenme.. Yani kentte üretilen rantı, katma değeri tabana yayan bu vesile ile herkesi kapsayan bir anlayış.. İşte bizim ihtiyacımız olan kent ve işte bizim ihtiyacımız olan gelecek...

Kaynaklar

- ÇAKIR, V. “Sosyal ve Temel Göstergelerle Batı İstanbul”, Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Model Arayışı, Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan 2016, Beylikdüzü İst; ss. 24-26.
- HARARİ, N. Y. (2015), Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir tarihi, Kollektif Yayınları, İstanbul.
- KAHTRAMAN, T. (2016), “Batı İstanbul Kentleşme Sorunları” Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan, ss. 51-59.
- KEYMAN, F. (2016), “Batı İstanbul Yaklaşımı ve Kentlilik Bilinci”, Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Model Arayışı, Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan, Beylikdüzü İst; ss. 20-23.
- TEKELİ, İ. (2016), “Dünyada ve Türkiye’de Kent ve Kırsal Karşıtlığı Yok Olurken Bölgeyi Yeniden Düşünmek”, Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama ve Araştırma Merkezi (BİAMER), Mersin.
- ÖZER, A. (2016), “Yerel Yönetimler ve Kentleşme süreci: yeni Bir Model Önerisi”, Yerel Yönetimlerde Yeni Bir Model Arayışı, Batı İstanbul Çalıştayı, 15-16 Nisan, İst; ss. 14-20.
- ÖZER, A. (2000), Kentleşme ve yerel Yönetimler, Ürün Yayınları, Ankara.

Abstract

The word ‘scandal’ was used in two types in the early period. One of them was religious context to refer to Ia) the conduct of religious person disgraced religion; Ib) to something that hindered religious belief or faith. The second type was more secular and pointed out to IIa) actions and events that were offensive and discreditable and IIb) conduct which offended moral sentiments or sense of decency (Thomson 2000). The subject matter of the study is to introduce the usage and definition of the word, scandal, within the perspective of sociology and political science through internet search in news headings in Turkey. Today the common use of the word exceeds the narrow religious context and involves all types of moral transgression which are not necessarily linked to religious codes. According to Thomson (2000: 13-14) in modern sense scandal is used to describe actions or events that involve certain types of transgression in terms of values, norms and moral codes which become known to others. Furthermore, taking serious public response or disapproval is integral part of the word’s definition. Although there are various transgressions, three types of norms and moral codes are emphasized as scandal-prone. These are; norms and moral codes governing sexual relations, financial transactions and the exercise of political power. Later, “talk scandals” was added to this classification by Ekström and Johansson (2008: 62). In this study these four kinds of scandal has been used in classification. Main aim of the study is to find out that what types of events, actions and conducts are described as scandal, how and why they are classified in the categories above, and finally what are the norms and values attached to certain types of transgression. Besides in the overlapping cases, the dominant scandal type and the reasons behind has been set forth. As a data collection, content analysis has been used. For this purpose, the Word “scandal” was searched in Google search engine and news headings appeared between 1st October – 12th November have been analyzed in content, categorized in terms of kinds of transgression, subjects, creators and victims of the scandal and reactions. Then data has been interpreted.

Key words: *Scandal, types of scandal, content analysis*

Giriş

Yunanca kökeni Skandalon olan skandal kavramında tuzak ya da engel fikri yer almaktadır. Scandalon sözcüğü Hristiyan- Musevi düşüncesinde de bulunmaktadır (Scandalum). Bir davranışın skandal olarak nitelenmesi için “kötülük” ile ilişkilmesi gereklidir. Hristiyan teolojisinde insanların yollarını kaybetmeleri, günaha girmeleri iç zayıflıklarından kaynaklı olarak değerlendirilir ve bireysel suç ya da kusur olarak görülür (individual cupability). Yunanca Skandalon kelimesi Latinceye (Scandalum) oradan Fransızcaya (Scandale) ve nihayet 16. Yüzyılda “scandal” şeklinde İngilizce’ye aktarılmıştır. Kavramın Romen dillerine yayılması ile dini çağrışımları azalmıştır. İlk kullanımları iki türdür. Birincisi a) dini bağlama referans verir ve dini küçük düşüren dindar insanın durumuna işaret eder; b) Dini inancı ve kaderi aksatan şey manasına gelir. İkinci kullanımı sekülerdir ve yüz kızartıcı, küçük düşürücü, haysiyetsiz eylem, olay ve koşullara işaret etmektedir (Thomson, 2000).

Modern İngilizce anlamı Oxford elektronik sözlükte isim olarak kullanıldığında a) kişi ya da kurumun itibarının zarar görmesine neden olan olay ya da eylem; b) ahlaki, hukuki olarak yanlış ve kamusal rezalete yol açan olay ya da eylem c) dini kötüleyen, saygınlığına zarar veren eylem ya da davranış d) iftira, lekeleyici konuşma, dedikodu anlamına gelmektedir. Bu yönüyle de dini nitelikte olmak zorunda olmayan ihlalleri içermektedir. Thomson’a göre (2000: 13-14) modern anlamda skandal şu niteliklere sahiptir;

Açığa çıkışı, varlığı belli değerler, normlar, moral kodların ihlalden kaynaklanır

Varlığı, açığa çıkışı giz-sır unsurunu içerir. Ancak üçüncü kişilerce varlığı bilinir ve ihlalin bir sır olarak kalmaması belirleyicidir. Sır olarak kalması durumunda skandal oluşmamaktadır.

Olayın dışındakiler, ihlallerce incitici hale getirilen eylemleri ve olayları onaylamazlar ve bunu kamuya açık dile getirirler (Bu yönüyle görünür şekilde kamunun onaylamaması ve bunun dile getirilmesi gerekir)

Skandal karşısında kamusal bir tepki olmalıdır. Kamusal tepki yoksa skandal da yoktur.

Bu kınama bundan sorumlu bireylere zarar verir (zorunlu olmayan bir koşuldur)

Suçla birlikte anılmaz (Soykırım skandalı demediğimiz gibi trafik cezası da olmayacak; ilkinde skandal sözü oldukça küçük, ikincisinde ise büyük kalacaktır). Bu yönüyle skandal orta büyüklükte eylem ve olayları kapsar.

Sosyo-kültürel bağlama; dönemin genel ahlaki ve kültürel iklimine göre çeşitlilik gösterir (Thomson, 2000:116).

Adut (2004: 533) ise skandalı “ihlalin yıkıcı aleniyeti” (disruptive publicity of transgression) olarak tanımlamaktadır. Bu yönüyle de skandalın üç bileşeni olduğuna dikkat çekmektedir. Bunlar; gerçek ya da sözde ihlal, ihlali görünür kılan/aleniştiren; ve kamu- ihlale tepki gösteren. Bu çerçevede aleniyet olmadan bir skandaldan bahsetmek olanaklı olmayıp, aleniyet kolektif ve odaklanmış bir dikkati gerektirmektedir. Adut (2005: 218) Durkheim’ın “kolektif vicdan” kavramıyla uyumlu şekilde farklı normlar ve farklı norm izleyicilerinin bir arada yaşadığına işaret eden “norm izleyicisi” kavramını kullanarak ihlalin “norm izleyicisi” skandallaştırılmadan skandala evrilemeyeceğini belirtmektedir.

Literatürde her ihlalin skandala dönüşmediği konusunda mutabakat vardır. Ağırlıklı olarak (bknz. Thomson, 2000;) Adut, 2004) en belirleyici faktörün suçlananın statüsü olduğu ifade edilmektedir. Yüksek statülü kurum ya da kişilerin içinde yer aldığı ihlallerin alenileşmesi skandala dönüşürken, düşük statülerin ihlallerinin kamusallaşması sınırlı bir kamu tarafından izlenir. Adut (2008) ihlalin reelliği, aleniştirenlerin etkisini artırma istek ve yeteneği ile ilgili tarafların provokasyon algısı gibi değişkenlerin de bu sonuçta etkili olduğu değerlendirmesindedir.

Skandal Türleri

İngiliz Sosyolog John B. Thomson (2000: 120-123) skandalların üç egemen türünden bahsetmekte olup, bunlar cinsel, finansal ve güç skandalları şeklinde tasniflenmektedir. Ekström ve Johansson (2008: 62) yeni bir skandal tipolojisi olarak “skandal konuşma” (talk scandal) kategorisini Thomson’ın tasnifine ilave olarak önermektedir. Allern ve arkadaşları (2012: 36) ise ihlal edilen normun tipine göre ekonomik ilişkilerde suçlanma, gücün kötüye kullanımı, kabul edilemez konuşma, kabul edilemez davranış olmak üzere dört tür skandal tipolojisi geliştirmektedir.

Adut (2005) iletişim davranışına göre iki tür skandal ayırtmaktadır; birincisinde ihlali suçlu olan norm izleyicisinin gündemine taşıyarak iletişimini kurar ki bu provokatif bir skandaldır. İkincisinde ise kabahatli/suçlu olanın dışındaki birilerinin norm izleyicisine meseleyi alenileştirip iletişimini kurması sözkonusudur ki bu türden skandalları küçük düşürücü (denunciatory) skandal olarak adlandırmaktadır (Adut, 2004: 533). Küçük düşürücü skandallar cari normların uygulanmasını zorlarken, provokatif skandallar mevcut normlara meydan okumakta veya yeni normların geliştirilmesini talep etmektedir.

Skandalı Nasıl Yorumlamalı: Farklı Yaklaşımlar

Skandalı yorumlamanın farklı yolları vardır. Jacobsson ve Löfmarck (2008) iki temel sosyolojik analiz yapıldığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımlar arasındaki temel fark; skandalın gerçekte yapılan bir yanlışın görünen yüzü hakkındaki ipucu olduğu (nesnel) ile skandalın toplumların normlarını ileri sürdükleri üretilmiş ritüeller olduğu (inşacılar) değerlendirmeleri arasındadır. Birinci yaklaşımı benimseyenler skandalı *ahlaki düzenin çözülüşü* olarak değerlendirmekte ve kolektif vicdanın varlığını göstermesi ve ihya edilmesine olanak tanınması bakımından skandalları olumlu görmektedirler. Bilindiği gibi ahlaki düzen dünyayı toplumsal olarak kabul edilebilir ve kabul edilmez/ yasaklanan ve izin verilen kategorilerine ayırtmaktadır. Durkheim ahlakın sorumluluk unsuru ve idealler unsuru olmak üzere iki yönüne işaret etmekte olup, ahlakilik bireye hem içsel hem dışsaldır; bir yandan ideallerin benimsenmesi ile içselleştirilir diğer yandan sosyal baskılarla dayatılır. İnsan üstü niteliği ile ahlaki düzende bazı idealler ve değerler kolektif olarak diğerlerinden daha üstündür. Tepkinin kolektif olması ihlal sonucunda gücendirilenin kolektifin kendisi olmasından kaynaklanır ki Durkheim buna kolektif vicdan adını vermektedir. Vurgu kolektif teriminedir ve bu bireye dışsal olan ve onun üzerinde baskı yaratan bağlayıcı bir buyruk olma yönüne işaret etmektedir. Bu dışsallığın gösterdiği şey "sosyal gerçeklik"tir. Bireylerin içselleştirip içselleştirmemesinden bağımsız olarak normların dışsallığı ve nesnelliği önemlidir. Toplumsal norm uyumluluğunu korumak suretiyle idealleri korumak amacıyla dışsal mekanizmaları -yaptırımları-varıdır. Bu Durkheimci çizgide skandal yorumları sıklıkla sosyal ve moral çeşitliliğin oynadığı rolün hakkını vermemektedir. Oysa bazı normlar "sosyal gerçeklik" olarak adlandırılan genelleştirilebilir nitelik taşımamakla birlikte, daha yerel düzeyde işlemekte ve farklı norm izleyicilerinin varlığında korunmaktadır. İkinci

yaklaşımı benimseyen Turner (2000), Alexander (1988), Jacobsson ve Löfmarck (2008) gibi kimi yazarlara göre medyaya konu olmuş skandallar kısmen normların yönettiği sosyal ilişkilerdeki krizleri ortaya çıkaran *ritüeller ve sosyal dramalar* olarak görülebilir¹. Ritüelden kasıt sembolik ve dokunaklı boyutu ile standart ve tahmin edilebilir bir davranış örüntüsüdür. Ritüeller sosyal ilişkiler ya da ahlaki düzene dair kriz duygusuna bir cevaptır ve ritüel olarak skandal sosyal gruplara kabul edilebilir ve kabul edilemez arasındaki sınırları sarıhleştirip, bunların altını çizen kolektif değerler ve ilkeler ile sosyal ilişkilerin hatırlatılması işlevi görmektedir. Durkheim'ı izlersek skandal ritüel olarak ihlallerle karşı karşıya gelmek ve ihlalleri yaptırıma uğratmak olarak görülebilir ki Durkheim kolektif vicdan üzerine bir saldırı olarak değerlendirdiği skandalda kamuoyu sosyal bir yaptırım olarak tanımlamaktadır. Diğer yandan bazıları da kamunun norm ihlallerine farklı tepkiler verebileceğine çünkü ritüelin bazen kolektif arasında uzlaşma yerine çelişkiyi uyandırabileceğine işaret etmektedirler (Bkz. Jacobsson ve Löfmarc, 2008: 203). Baumann (1993) gibi bazı sosyologlar modern toplumun oldukça çoğulcu ve bireyselleşmiş olduğu ve kolektif bir ahlakın var olmadığı değerlendirmesindedir. Jacobsson ve Löfmarc (2008) skandalda ahlaki bir uzlaşma değil de farklı düzeylerde uzlaşma ve çelişkinin birlikte var olduğu varsayımında bulunmakta ve norm sistemlerinin hem yerel hem de genelleştirilebilir normları içerdiğini belirtmektedirler. Onlara göre çoğulcu bir toplumda ritüelin aynı değerleri dramatize ettiğini, herkese aynı mesajı iletildiğini söylemenin zordur ve değerleri onaylamak yerine ritüel olarak skandal değerlerin tartışılmasına yol açabilir, ahlaki bir konumlanmaya ve bir taraf tutmaya zorlayabilir. Ritüel olarak skandal kolektif vicdanı ya da ortak değerleri hatırlatıp ihya ettiği için değil de ahlaki bir pozisyonlanmayı provoke etmesi sebebiyle ahlaki düzenin sürdürülmesi için önemli görülmektedir. Skandal norm sistemlerinin karşılaşmasını gerektiriyorsa nispeten sert kutuplaşmaların olduğu zamanlarda ya da entegrasyon sorunları olduğu zamanlarda skandalların oluşabileceği ifade edilebilecektir. Örneğin Watergate skandalında skandalın tümüyle ortaya çıkıp yayılmasının zaman almasında Jeffrey Alexander (1988) Amerikan toplumunda Cumhuriyetçilik ve Muhafazakarlık arasındaki sıkı kutuplaşmaya işaret etmiştir.

1 Bu dramalar genellikle dört aşamalıdır: a) düzenli, norm yönelimli sosyal ilişkiye uyulmaması b) kriz – ihlalin yaygınlaşması- c) tazminat/telefi eyleminin oluşması d) rahatsız olan sosyal grubun yeniden entegre edilmesi ve tamir edilemez bir bölünmenin fark edilmesi. Sosyal drama olarak skandal, skandal karşısında inatçılık yerine acizlik; savunma ve açıklama yerine özür dilemek gibi skandal yönetiminde doğru senaryo ve duruş gerektirir (Jacobsson ve Löfmarc, 2008)

Siebert (Akt. Baugart 2017) ise iki ayrı teorik yaklaşımdan söz etmektedir. Bunlardan birincisi skandal kavramını sosyal norm ve düzenlemelerin açıkça ihlali olarak değerlendirmekte ve skandalın gerçekleşmesi halinde suçlu cezalandırılırken, norm yeniden ihya edilmiş olmaktadır. Bu yaklaşımda skandal toplumun iyiliğine hizmet etmektedir. İkinci yaklaşım skandalı yaratan aktöre odaklanmakta ve aktörün, cari durumu skandal olarak tanımlama yetenek ve gücüne işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle ikinci yaklaşımda skandal birinin kendi çıkarını ve gücünü artırmak ve rakibininkini azaltmanın bir enstrümanı olarak işlev görmektedir.

Baugut (2017: 3-7) skandal konusunda yapılan araştırmaları tasnif etmekte ve başlıca dört yaklaşım olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki *sosyal ahlakçılar* olarak adlandırılmakta olup, burada skandal sadece ahlaki normların ihlali olarak görülmele kalmaz aynı zamanda bu normların güçlü tarafından ihlal edilmesi öne çıkarılmaktadır. Skandalın ölçeğinde ise hangi normun ihlal edildiği ile farklı sosyal sistem değerleri ve çıkar grupları arasındaki temel çelişkinin iki belirleyici gösterge olduğu ifade edilmektedir. Sosyal ahlakçılar skandalı istenmeyen gelişmeleri düzeltme olanağı verdiği ya da elitlerin denetimini sağladığı için olumlu karşılamaktadırlar. Skandalların artması değerler üzerindeki çelişkilerin artması ve güç sahipleri arasındaki kutuplaşmanın artması ile ilişkilendirilmektedir. İkincisi *medya kökenli inşacılar* olup, bu yaklaşımı benimseyenlere göre skandalın nedeni bir normun ihlali olmayıp, aktüel duruma başarılı bir şekilde skandal etiketinin iştirilmiş olmasıdır. Bu kapsamda örneğin Burkhardt (2006) medyanın amaçlı olarak skandal ürettiği iddiasıyla “medya skandalı” kavramını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda skandalın ölçeği medyanın gücüne bağlı olarak şekillenmektedir. Tıpkı sosyal ahlakçılar gibi medya inşacıları da skandalı yüksek statülü, itibarlı ve ünlü kesimlerle ilişkilendirmektedir. Skandal esnasında sembolik ve sosyal sermaye güncellenmekte ve müzakere edilmektedir. Medya inşacılarına göre skandalların artışı ticarileşme ve farklılaşma, araştırmacı gazeteciliğin profesyonelleşmesi, yeni enformasyon teknolojileri, medyanın gittikçe tabloidleşmesi, internet haberleri hizmetleri, sosyal medyanın yükselişi ve elbette medya rekabeti gibi medya sistemindeki değişimlerle ilişkilidir. Üçüncüsü *stratejik inşacılık* olup, skandal stratejik bir olgu olarak görülmekte ve aynı alandaki aktörlerin tepkileri ve stratejik güç ilişkileri kavramın odağında yer almaktadır. Skandalın ölçeği skandalın gerçekleştiği alandaki elitlerin yorumlarına göre şekillenecek ve karşıtlık/muhaleflik skandal sürecinde rol oynarken skandalın temel işlevi güç ve nüfuz rekabetini sağlamak olacaktır. Dördüncüsü ise

internet yönelimli görececilik olup, bu yaklaşımın en temel özelliği diğer üçünden farklı olarak internet çağında ünlü ya da sıradan tüm insanların skandalın hem yaratıcısı hem de mağduru olabilmesidir. Diğer bir ifadeyle artık kapıbekçisi kalmamıştır (Baugart, 2017: 1-7).

Tüm yaklaşımların ortak iki unsuru olduğu görülmektedir. Birincisi skandalın farklı aktörler için işlevsel olmasıdır. Sosyal ahlakçılara göre toplumun normatif mutabakatının yeniden ihyasını sağlamakla toplum için işlevsel olabileceği gibi medya yahut nüfuzunu-gücünü artırmak isteyen kişi ya da kurumlar da olabilir. Bütün yaklaşımların ikinci ortak özelliği kamunun skandalın kurucu yapıtaşı olarak ele alınmasıdır. Kamunun hoşnutsuzluğu olmaksızın medya sözkonusu durumu skandal olarak etiketlese yahut nesnel olarak norm ihlali olsa dahi bir skandal cari değildir. Yani bir skandalın gelişmesi için kamusallaşması gerekir. Normların ihlali özel alanda, fark edilmeden de yaşanabilir. Bir ihlal ancak norm izleyicisi ile (kamusallaştıkça) yani izleyici karşısında, küçük düşme duygusu yaşanmasıyla ihlal halini alır. Norm izleyicisi bütünlük bir kamudur ve bunlar aynı normlar üzerinden kendilerini tanımlarlar ve kamusallaşan ihlale negatif tepki gösterirler (Adut, 2005: 218). Norm izleyicisi kavramı kolektif vicdanla uyumlu olsa da farklı normların olabileceğini ve bir toplumda farklı norm izleyicilerinin birlikte yaşadıklarına dair uyarır. Normlar sistemi kamusal alanda neyin kabul edilebilir olduğunu tayin eder. Bazı normlar genelleştirilebilir sosyal gerçeklerdir ve tüm norm sistemlerinde vardır çünkü bireysel kurumsal ve örgütsel deneyimleriyle bu normları içselleştirirler mesela kamu görevlilerin dürüst olması böyle bir normdur. Dürüstlük normu skandaldan çıkış stratejisini de ortaya koyar. Bazı siyasetçiler örneğin dürüst davranıp ihlali kabul ederek ve özür dileyerek makamlarını koruyabilmektedir. Bazı normlar ise yereldir ve yerel norm ile genel sosyal gerçekliğin nerede karşılaşacağı yani bireysel bir ihlalin birlikte yaşamın nasıl örgütleneceği sorularına kaymasıdır. Yine dikkat çekilmesi gereken bir konu medya olmadan modern toplumda büyük skandalların olmayacağı ve skandalın medya kapsamının norm izleyicisine cazip olarak sunulması gerektiğidir.

Adut (2005) skandal mantığının iki temel niteliğinin onu yasanın mantığından ayırttığını ve stratejik kullanımını getirdiğini belirtmektedir. Birincisi, skandallarda, suçlayanların kamunun önünde olması ve yasal (ahlak dışı) yahut yasa dışı (kanıtlaması güç) suç/kabahatlerin “popüler adalet” vasıtasıyla yaptırıma uğramasıdır. Buna göre yasal suçlamaların (yolsuzluk gibi) etkin bir skandal haline gelebilmesi mahkemede

gerekenden daha az delil gerektirir ve kamunun gösterilen delile inanması halinde hukuki cezalandırmadan daha etkili yaptırımlar elde edilir. İkincisi kanunların şahsiliği prensibinin aksine skandalın mantığının kolektivist olmasıdır. Parti başkanının skandalı tüm partiyi hatta politik eliti etkilemektedir. O nedenledir ki yüksek statülü kimselerin/kurumların dahil olduğu skandallar gücün kullanımına ya da paylaşımına dair değişiklikler getirebilecektir.

Bir skandalın ahlaki düzen üzerindeki etkisini ölçmek zordur. Bir görüşe göre skandalların ayrıca politik tutumlar ve politikalar üzerinde sınırlı etkisi olabilir. Amprik araştırmalar iki ayrı sonuç koymaktadır: bir grup politik skandalların genel olarak demokrasinin işleyişine dair değerlendirmeleri de erozyona uğrattığı tespitinde iken, bazı araştırmalar ise aksine skandalların sadece dahil olunan kişi ve siyasi parti ile ilgili olumsuz etkide bulunduğu, bunun demokrasinin işleyişi ya da demokratik ilkelerin desteklenmesi üzerinde bir etkiye sahip olmadığını tespit etmektedir. Bir görüşe göre skandallar çözümlenmeleri sonrasında unutulabilir. Elbette bu kısmen doğrudur çünkü kolektif vicdan sızlamışsa durum farklı olacaktır. Skandallar normatif bir katılma ve dönüşümde meydana getirebilirler (Adut, 2005: 213, Jacobsson ve Löfmark, 2008: 211).

ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Çalışmasının konusu, Türkiye’de skandalın nasıl tanımlandığının siyaset bilimi ve sosyoloji perspektifinden ve internette yer alan başlıklardan hareketle ortaya konulmasıdır.

Literatürde konu ile ilgili farklı kategorileştirilmeler olmakla birlikte, bu çalışma kapsamında skandalın aşağıda yer alan dört türüne vurgu yapan ayırım dikkate alınmıştır. Bunlardan ilk üç tanesi Thomson (2000) tarafından yapılan tasnif olup, sonuncusu Ekström ve Johansson (2008) tarafından geliştirilmiştir:

Gücün kullanımı ile ilgili olanlar (Politik-İdari: Politik gücün kötüye kullanımı-idari karar vb.)

Ekonomik-Finansal işlemler (Para)

Cinsel (norm, değer ve moral kodların aşılması/toplumsal cinsiyet algısı vb.).

Konuşma ve hitaplar

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda, şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

Türkiye’de hangi olaylar skandal olarak adlandırılmaktadır?

Skandal olarak tanımlanan olaylar, gücün kullanımı (politik-idari), finansal (para), cinsel, konuşma- kategorilerden hangisine dahil edilmektedir?

Yaygın olan ya da ön plana çıkarılan skandal türü hangisidir?

Skandal türleri birbiriyle nasıl ilişkilendirilmektedir?

Skandal haberleri hangi kavramlarla ilişkilendirilerek takdim edilmektedir?

Skandalın öznesi/konusu ve yaratıcısı kimdir?

Çalışmanın kapsamını, 1 Ekim-12 Kasım 2017 tarihleri arasında internette yer alan skandal haberleri oluşturmaktadır. Çalışmada, nitel veri toplama tekniklerinden içerik çözümlemesi tekniği kullanılmıştır. İçerik çözümlemesi şu aşamalar dikkate alınarak yapılmıştır: Öncelikle çalışmanın amacı doğrultusunda “skandal” kelimesi Google arama motoruna yazılarak 1 Ekim-12 Kasım 2017 tarihleri arasında çıkan 194 haber başlığı içerik olarak taranmıştır. Taramaya başlanılmadan önce ise, İçerik Çözümleme Soru Formu hazırlanarak her bir haber metni için bu sorular sorulmuş ve soru formuna teker teker işlenmiştir. Daha sonra da elde edilen veriler SPSS Nicel Veri Analiz Programı ile bilgisayar ortamına aktarılarak analiz edilmiştir. Böylelikle de nitel veriler nicel verilere dönüştürülmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte, “haber başlıkları ya da açıklamalar” gibi veriler, nicel veriye dönüştürülmemiş ancak, çözümleme sürecine yorumlama aşamasında dahil edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu başlık altında öncelikle tanıtıcı (haber tarihi, haberin çıktığı gazete ya da web sitesi vb.) verilere yer verilecektir.

Tablo 1: Haberin Tarihi Göre Dağılımı

<i>Tarih</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
04.10.2017	2	1,0
05.10.2017	1	,5
08.10.2017	1	,5

İNTERNETTE “SKANDAL”/ SCANDAL ON THE INTERNET

Betül Duman - Zuhâl Güler

<i>Tarih</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
09.10.2017	1	,5
10.10.2017	2	1,0
11.10.2017	3	1,5
12.10.2017	1	,5
13.10.2017	1	,5
14.10.2017	1	,5
15.10.2017	1	,5
17.10.2017	2	1,0
18.10.2017	2	1,0
19.10.2017	4	2,1
20.10.2017	4	2,1
21.10.2017	6	3,1
22.10.2017	3	1,5
23.10.2017	4	2,1
24.10.2017	13	6,7
25.10.2017	7	3,6
26.10.2017	9	4,6
27.10.2017	4	2,1
28.10.2017	6	3,1
29.10.2017	5	2,6
30.10.2017	8	4,1
31.10.2017	7	3,6
01.11.2017	11	5,7
02.11.2017	6	3,1
03.11.2017	12	6,2
04.11.2017	5	2,6
05.11.2017	4	2,1

<i>Tarih</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
06.11.2017	5	2,6
07.11.2017	9	4,6
07.11.2017	1	,5
08.11.2017	10	5,2
09.11.2017	9	4,6
10.11.2017	12	6,2
11.11.2017	8	4,1
12.11.2017	2	1,0
TOPLAM	194	100

Skandal haberlerinin en fazla internette yer aldığı tarih “24 Ekim 2017”dir. Genel olarak ve aylar dikkate alınarak ifade edilecek olunursa skandal haberlerinin neredeyse yarısının bir aylık tarama yapılan Ekim ayında, %50,2’sinin ise Kasım ayında yayımlandığı söylenebilir (Tablo 1). Kasım ayında oniki günlük taramaya rağmen daha fazla olmasında, söz konusu ayda 10 Kasım’a ilişkin haberlerin fazla olmasının etkisi olduğu söylenebilecektir.

Tablo 2: Haberin Yer Aldığı Gazete/Web Sitesi

<i>Gazete/Haber Siteleri</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Yerel Medya</i>	9	4,6
<i>Ulusal Medya</i>	121	62,4
<i>İnternet Haber Sitesi</i>	64	33,0
TOPLAM	194	100,0

Skandal haberleri internette en yüksek oranda (%62,4) ulusal medyada, en düşük oranda (%4,6) ise yerel medyada yer almaktadır. Bunların dışında, %33 ile azımsanmayacak bir oranda internet haber sitelerinde skandal haberlerine yer verilmektedir (Tablo 2).

Tablo 3: Haberin Yer Aldığı Gazetelerin Siyasi Görüşe göre Dağılımı

<i>Siyasi Görüş</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Sağ İslamcı Muhafazakâr</i>	13	6,7
<i>Sağ Milliyetçi</i>	15	7,7
<i>Sol</i>	24	12,4
<i>Merkez</i>	65	33,5
<i>İnternet Haber Sitesi</i>	65	33,5
<i>Diğer</i>	12	6,2
<i>TOPLAM</i>	194	100,0

Skandal haberlerinin en yüksek oranda Merkez olarak kategorileştirilen (Milliyet, Hürriyet, Sabah, Vatan, Habertürk, Posta, Dünya, Karar, A Haber, Güneş, CNNTürk) basılı ve görsel medya mecralarında yer almaktadır. En düşük oranı (%6,2) ise diğer seçeneği kapsamında yer alan yerel (Yeni Asır, Beyaz Gazete, Trabzon Haber, Ege Haber, Kocaeli Barış, Çağdaş Ses) gazeteler oluşturmaktadır (Tablo 3).

Tablo 4: Haberlerde Skandal Alanı

<i>Skandal Alanı</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Eğitim</i>	29	14,9
<i>Sağlık</i>	7	3,6
<i>Dış politika</i>	36	18,6
<i>Güvenlik</i>	3	1,5
<i>Ekonomi</i>	5	2,6
<i>Medya</i>	21	10,8
<i>Yargı</i>	11	5,7
<i>Spor</i>	18	9,3
<i>Yaşam</i>	17	8,8
<i>Siyaset</i>	25	12,9
<i>Din</i>	4	2,1
<i>Belediye/Belediye hizmeti</i>	5	2,6

<i>STK</i>	<i>1</i>	<i>,5</i>
<i>Askeri</i>	<i>2</i>	<i>1,0</i>
<i>Magazin</i>	<i>6</i>	<i>3,1</i>
<i>Kültür/Sanat</i>	<i>3</i>	<i>1,5</i>
<i>Çevre</i>	<i>1</i>	<i>,5</i>
<i>TOPLAM</i>	<i>194</i>	<i>100,0</i>

Skandal haberleri arasında en yüksek oranı %18,6 ile “dış politika” alanı oluşturmaktadır (%18,6). Bunun önemli bir bulgu olduğu değerlendirilmekte olup, içinde bulunulan konjonktür ve ülkenin milliyetçi bir siyasal iklim içerisinde olması ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bu bulgu aynı zamanda skandal adlandırmasının ulusal aktörlerden daha çok uluslararası aktörlerin söylem ve eylemlerine atfedildiğini ifade etmektedir. Bunu daha sonra “eğitim” (%14,9) ve “siyaset” (%12,9) alanı izlemektedir. Medya skandalları da azımsanmayacak oradadır. Buna karşılık çevre, kültür-sanat-sivil toplum ve askeri alana ilişkin skandal haberleri oldukça sınırlıdır (Tablo 4).

Tablo 5: Skandalın Kiminle/Neyle İlgili Olduğu?

<i>Skandala Konu Olan</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Kişi</i>	<i>106</i>	<i>54,6</i>
<i>Kamu kurumu</i>	<i>58</i>	<i>29,9</i>
<i>Özel şirket</i>	<i>19</i>	<i>9,8</i>
<i>Sivil kurum ve kuruluş</i>	<i>11</i>	<i>5,7</i>
<i>TOPLAM</i>	<i>194</i>	<i>100,0</i>

Taranan haberlerde, skandala doğrudan konu olanların yarısından fazlası kişidir (%54,6). %29,9’u kamu kurumu, %9,8’i ise Özel şirkettir. En düşük oranı ise %5,7 ile sivil kurum ve kuruluş oluşturmaktadır (Tablo 5).

Skandala konu olan kişilerin cinsiyet ve yaş dağılımı ise, verilerden hareketle, şu şekilde belirtilebilir: Cinsiyet açısından geniş segmenti erkekler (%67,9) oluşturmaktadır. Dörtte biri kadın, çok sınırlı bölümü ise kadın-erkek çifttir (%1,9). Cinsiyeti

belirtilmeyenlerin oranı ise %4,9’dur. Yaş dağılımı açısından en geniş kesim orta yaş grubundakiler olup, %14, 2 ile genç yaş grubu, %5,7 ile yaşlı grubunda olanlar skandala konu olmaktadır. Yaşı belirtilmeyenlerin oranı ise %16’dır. Bununla birlikte cinsiyet açısından farklılık genç yaş grubunda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, skandal habere konu olan genç kadınların oranı (%29,6), genç erkeklerin oranından (%9,7) daha yüksektir. Bu sonuçta, özellikle sanat dünyasında, genç sanatçı kadınlara, magazin haberlerinde daha fazla yer verilmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Cinsiyete göre meslek dağılımına bakıldığında, skandal habere konu olan kadınlardan %25,9’unun “sanatçı/şarkıcı/ünlü” kategorisinde yer alması, erkeklerde söz konusu oranın düşüklüğü (%4,2), yapılan bu yorumu destekler niteliktedir.

Tablo 6: Skandala Konu Olan Kişinin Mesleği

<i>Meslek</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Sanatçı/Şarkıcı/Ünlü</i>	11	10,4
<i>Yargı mensubu</i>	5	4,7
<i>Şoför</i>	5	4,7
<i>Din görevlisi</i>	3	2,8
<i>Seçilmişler (Millet Vekili/Hükümet Üyesi ve Belediye Başkanı)</i>	30	28,3
<i>Atanmışlar (Bürokratlar)</i>	7	6,6
<i>Medya Mensubu</i>	7	6,6
<i>STK Temsilcisi</i>	3	2,8
<i>Eğitimci (Öğretmen ve Akademisyen)</i>	7	6,6
<i>Spor İnsanı (Sporcu, Hakem, Hakem Kurulu Başkanı)</i>	11	10,4
<i>Belirtilmiyor</i>	12	11,3
<i>Diğer Kamu Görevlisi (Asker, Hizmetli, Doktor, Avukat)</i>	5	4,7
TOPLAM	106	100,0

Meslek dağılımında en yüksek oranı (%28,3) “seçilmişler (Millet Vekili/Hükümet Üyesi ve Belediye Başkanı)” olarak tanımlanabilecek meslek grubu oluşturmaktadır. Bu beklenen bir durumdur; literatürde de ifade edildiği gibi yüksek statülü ve nüfuz sahibi kişiler alandaki rekabet ve yaşamlarının daha görünür olması gibi sebeplerle

skandala daha açtıkları. Bunu daha sonra %10,4 ile eşit oranlarda olmak üzere “sanatçı/şarkıcı” ve “spor insanı” (Sporcu, Hakem, Hakem Kurulu Başkanı” meslek grupları izlemektedir. “STK temsilcileri” çok sınırlı şekilde skandallaştırılmaktadır. %5 oranında şoförlere ve özellikle de servis şoförlerine yönelik skandal haberler yer almaktadır (Tablo 6). Bu bulguda, yapılan taramanın okulların açılmasından kısa bir zaman sonra yapılmış olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Burada altının çizilmesi gereken bir husus skandal haberlerinin ünlü, yüksek statülü ve nüfuz sahibi kimselere ait olduğu kadar sıradan insanların norm ihlali yapan söz ve davranışlarını da içermesidir.

Tablo 7: Skandalın Gerçekleştiği Ülke

<i>Ülke</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Türkiye</i>	<i>119</i>	<i>61,3</i>
<i>Yurt dışı</i>	<i>75</i>	<i>38,7</i>
<i>TOPLAM</i>	<i>194</i>	<i>100,0</i>

Taranan haberlerde skandal olarak ifade edilen olayların %61,3’ü Türkiye’de, kalan kısmı ise yurt dışı kaynaklıdır (Tablo 7). Yurt dışı skandal haberlerin %42,9’u Avrupa, %23,4’ü ABD, %15, 4’ü Asya ülkeleri kaynaklıdır (Tablo 8). Burada dikkat çekici olan nokta yurt dışı kaynaklı olan skandal haberlerin ağırlıklı olarak Türkiye ile ilgili olmasıdır. Başka bir ifadeyle söz konusu bu oranlar, yurt dışı kaynaklı Türkiye’deki skandal haberleri şeklinde de okunabilecektir.

Tablo 8: Yurt Dışı Skandal Haberlerin Coğrafyaya Göre Dağılımı

<i>Ülke</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>ABD</i>	<i>18</i>	<i>23,4</i>
<i>Avrupa</i>	<i>33</i>	<i>42,9</i>
<i>Ortadoğu</i>	<i>12</i>	<i>15,6</i>
<i>Asya</i>	<i>7</i>	<i>9,1</i>
<i>Belirtilmiyor</i>	<i>7</i>	<i>9,1</i>
<i>TOPLAM</i>	<i>77</i>	<i>100,0</i>

Türkiye’de ise skandal haberleri en yüksek oranda (%22,9), atanmışların ve seçilmişlerin bulunduğu, Ankara kaynaklıdır. Bunu daha sonra İstanbul (%19,5), İzmir (%5,9), Diyarbakır (%4,2), Antalya (%3,4) ve (%2,5) Tekirdağ izlemektedir. Diğer iller (%20 ,3) kapsamında ise Samsun, Denizli, Batman, Bursa, Manisa, Edirne, Kocaeli, Muğla, Bodrum, Van, Kahramanmaraş, Çanakkale, Rize, Konya, Isparta, Bolu, Malatya, Mersin ve Bilecik illeri yer almaktadır. İl belirtilmeyen skandal haberinin oranı ise %19,5’tir (Tablo 9).

Tablo 9: Skandal Türleri

Skandal Türü	Sayı	%
<i>Politik ve idari (Gücün kötüye kullanımı, idari karar, politika)</i>	76	39,2
<i>Finansal işlemler (Para)</i>	4	2,1
<i>Cinsel (norm, değer ve moral kodların aşılması/toplumsal cinsiyet algısı vb.)</i>	17	8,8
<i>Söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı</i>	32	16,5
<i>Spor</i>	5	2,6
<i>Yaşam</i>	9	4,6
<i>Yargı</i>	6	3,1
<i>Din</i>	1	,5
<i>Güvenlik</i>	1	,5
<i>Kültür/Sanat</i>	1	,5
<i>Birkaç alanı birden ilgilendiren skandallar</i>		
<i>Politik- idari ve finansal işlemler</i>	7	3,6
<i>Politik- idari ve söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı</i>	19	9,8
<i>Cinsel ve Yargı</i>	2	1,0
<i>Politik- idari ve Cinsel</i>	4	2,1
<i>Cinsel ve Söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı</i>	1	,5
<i>Politik- idari ve Diğer</i>	1	,5
<i>Söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı ve yaşam</i>	2	1,0
<i>Politik- idari ve Yargı</i>	2	1,0
<i>Politik-idari ve iş dünyası</i>	1	,5
<i>Diğer</i>	3	1,5
TOPLAM	194	100,0

Skandal türlerinde ilk sırada Politik ve idari (Gücün kötüye kullanımı, idari karar, politika) skandallar bulunmaktadır (%39,2). Politik ve idari skandal türünden sonra en yüksek oranları sırası ile %16,5 ile Söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı, %9,8 ile siyasilerin gerek konuşmaları gerekse sosyal medya paylaşımları nedeniyle oluşan skandal haberleri takip etmektedir. Cinsel skandallar (%8,8) ve finansal skandallar (%2,1) düşük oranda kalmaktadır.

Gazete türlerine göre ise Politik skandal haberleri en yüksek oranda (%36,8) internet haber sitelerinde yer almaktadır. Merkez medya (%32,9) politik haberlere en geniş yer ayıran ikinci mecraı oluşturmaktadır. Bunu Sol gazeteler (%11,8), Sağ Milliyetçi gazeteler (%10,5) ve eşit oranda (%3,9) olmak üzere Sağ İslamcı Muhafazakâr gazeteler ile Yerel basın izlemektedir.

Finansal işlemlere (Para) ilişkin skandal haberlerinin yarısı internet haber sitelerinde görülmektedir. Merkez medya ve Yerel basın da bu türden haberlerin geri kalan yarısına eşit oranlarda yer vermektedir. Taranan Sağ İslamcı Muhafazakâr, Sağ Milliyetçi ve Sol gazetelerde finansal işlemlere ilişkin skandal haberlerine rastlanılmamaktadır.

Cinsel skandal haberlerine ise en fazla sayıda yer veren merkez medyadır (%35,3). Bunu daha sonra internet haber siteleri (%29,4), eşit oranlarda (%17,6) olmak üzere Sol gazeteler ve Yerel basın izlemektedir. Sağ İslamcı Muhafazakâr ve Sağ Milliyetçi medyada cinsel skandal haberi bulunmamaktadır.

Söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımına ilişkin skandal haberleri, en yüksek oranda (%34,4) Merkez medyada yer almakta, internet haber siteleri ikinci sırada önemli mecra olmaktadır (%31,3). Bunu daha Sağ İslamcı Muhafazakâr gazeteler (%12,5), Sol gazeteler (%9,4) ve eşit oranlarda (%6,3) Sağ Milliyetçi gazeteler ile Yerel basın izlemektedir. Siyasetçilerin yahut bürokratların söz/ifade/konuşma/sosyal medya paylaşımı kapsamındaki skandallar yerel basında yer almamak dışında yukarıdakine benzer bir eğilim göstermekte ve Sağ Muhafazakâr -İslamcı medya ve merkez medya bu türden haberlerde ön plana çıkmaktadır. Bunların büyük oranda ana muhalefet partisi temsilcileri hakkındaki haberler olduğu görülmektedir.

Yargı skandal haberleri, eşit oranlarda (%33,3) olmak üzere en yüksek oranda Merkez medya ve internet haber sitelerinde yer almaktadır. Bunu takip eden mecralar, Sol

gazeteler (%16,7) ve Sağ Milliyetçi gazetelerdir (%16,7). Sağ İslamcı Muhafazakâr gazetelerde ise yargı haberleri hiç yer almamaktadır.

Dini Skandallar sadece Sağ İslamcı Muhafazakâr gazetelerde (%100), Güvenliğe ilişkin skandallar sadece internet haber sitelerinde (%100), Kültür/Sanat’a ilişkin skandallar ise sadece Sol gazetelerde (%100) görülmektedir.

Skandal haberin gerçekleştiği ülkeye göre ise Türkiye’de (%35,3) ve Yurt dışında (45,3) en yüksek oranı Politik- İdari skandal türü oluşturmaktadır.

Haber içeriklerinde yer alan skandal türleri %21 oranında birbiri ile ilişkilendirilmektedir. İlişkilendirilen skandal türlerinden ise en yüksek oranda (%71,8) Politik ve idari (Gücün kötüye kullanımı, idari karar) skandal türü ön planda tutulmaktadır. Özellikle politik-idari elitlerin konuşma ve sosyal medya paylaşımları birbiriyle ilişkilendirilen skandal türleri arasında ilk sırada yer almaktadır.

Skandal olarak nitelenen olaya karşı çıkanların ya da tepki gösterenlerin oranı %55,2’dir. Tepki gösterenler arasında en geniş kesim Mağdur/Vatandaş/Mağdur Yakını ve Mağdurun Avukatı olmaktadır (%20,6). Bunu ulusal medya (%14), uluslararası medya (%9,3) ve STK temsilcileri (%9,3) ve %8,4 ile hükümet (Bakanlar) ve sosyal medya takip etmektedir. Meselenin skandallaştırılmasında %6,5 ile uluslararası kuruluşlar, %7,5 ile konuyla doğrudan ilgili kamu kurum ve kuruluşları, %5,6 Spor Dünyası, %2,8 AK Parti yer almaktadır.

Tablo 10: Skandala Konu Olan Kişinin/Kurumun ve Kuruluşun Tavrı

Tavır	Sayı	%
Herhangi bir tavır yok	141	72,7
Evet, İnkâr/Red	14	7,2
Evet, Kabul/Özür	23	11,9
Sessiz kalmak	4	2,1
Evet, Silme/Kaldırma	4	2,1
Evet, haklıydım	8	4,1
TOPLAM	194	100,0

Skandala haberlerinde skandala konu kişi/kurum ve kuruluşun tavrı yüksek oranda (%72,7) yer almamaktadır. Bunun dışında haberlerde skandala konu kişi ve kurumların skandalı kabul edip özür dilediği haber oranı %11,9'da kalmaktadır. Skandala konu eylemi-sözü-durumu inkar/reddedenler (%7,1) yanısıra haklı olduğunda ısrar edenler (%4,1) ve sessiz kalanlar (%2,1) olduğu görülmektedir. Skandallaştırmanın gerçek bir sonuç doğurduğu durumlara da rastlanılmakta olup (%2,1), yapılan uygulamayı geri alan/videoyu silen/haberi kaldıran tavırlar da görülebilmektedir (Tablo 10).

Skandalların gerçekleştiği ülke bazında bakıldığında hem Türkiye'de (%69,7) hem de yurt dışında (%77,3) skandal haberlerinde skandala konu kişi ya da kurumun konuya ilişkin tavrının büyük oranda alınmadığı görülmektedir. Türkiye'de yapılan haberlerde skandala konu kişi ya da kurumun skandalı kabul etmesi ve özür dilemesi (%11,8), ile skandalı inkâr ve reddetmesi (%10,1) en sık görülen davranışlardır. %3,4 ise skandal hakkında sessiz kalmayı yeğlemektedir. En düşük oranı ise %2,5 ile eşit oranda olmak üzere silenler/kaldıranlar ve haklı olduğunu belirtenler oluşturmaktadır.

Tablo 11: Skandalın İçeriği ile İlişkilendirilen Kavramlar

<i>İlişkilendirilen Kavramlar</i>	<i>Evet</i>		<i>Hayır</i>	
	<i>Sayı</i>	<i>%</i>	<i>Sayı</i>	<i>%</i>
<i>Günah/Haram/Dine Zarar Vermek</i>	17	8,8	177	91,2
<i>Menfaat Temini/Haksız Kazanç/Yolsuzluk/Kayıt dışılık/Kara para</i>	11	5,7	183	94,3
<i>Cinsellik/Taciz/Aldatma/İffet/Namus/Aile Değeri</i>	35	18,0	159	82,0
<i>Suç-Ceza</i>	38	19,6	156	80,4
<i>Utanc Duymak/Kınama</i>	38	19,6	156	80,4
<i>İtibar/Güven</i>	89	45,9	105	54,1
<i>Ulusal Güvenlik/Ajanlık</i>	32	16,5	162	83,5
<i>Terör-Şiddet</i>	28	14,4	166	85,6
<i>Tehdit-Yaptırım-Provokasyon-Ambargo</i>	3	1,5	191	98,5
<i>Aşağılama/İftira/Hakaret/Tabkir</i>	27	13,9	167	86,1
<i>İki Yüzlülük/Takiyye/Yalan</i>	27	13,9	167	86,1
<i>Sahtekarlık/Sahtecilik/Gerçeğe Aykırılık</i>	15	7,7	179	92,3

<i>İhmal/Hata/Yanlış Uygulama/Vizyonsuzluk</i>	42	21,6	152	78,4
<i>Usulsüzlük/Hukuka Aykırılık</i>	29	14,9	165	85,1
<i>Adalet-Hakkaniyet-Meşruiyet</i>	17	8,8	177	91,2
<i>Gizliliğin İhlali-Etik Dışı Davranış</i>	3	1,5	191	98,5
<i>Demokratik ve Eşitlikçi Toplum Değerleri</i>	4	2,1	190	97,9

Skandalla en fazla ilişkilendirilen kavramlar sırasıyla, %45,9 ile itibar/güven, %21,6 ile ihmal/hata/yanlış uygulama/vizyonsuzluktur. Skandal haberlerinin önemli kısmının kişisel ya da kurumsal itibar ve güveni hedeflediği ifade edilebilecektir. Bunlar dışında öne çıkan kavramlar suç ve ceza ile utanç duyma/kınamadır (%19,6 ile suç-ceza ve utanç duyma/kınama). Skandal haberleri büyük oranda yaptırıma dair değerlendirmeleri de içermekte olup, bu kapsamda sosyal bir yaptırım olarak utandırmak ve hukuki bir yaptırım olarak cezalandırmak eşit oranlarda öne çıkmaktadır. Bunu %18 ile cinsellik/taciz/aldatma/iffet/namus/aile değeri kavramları ile skandalın nitelenmesi takip etmektedir. Skandal haberlerinin %16,5’inde ulusal güvenlik/ajanlık, %14,4’ünde terör-şiddet kavramları öne çıkmaktadır. Ayrıca yaptırım-provokasyon-ambargo ve tahkir kavramları ile ilişkilendirilmiş olmakla skandal haberlerinin ağırlıklı bir kısmının milliyetçi değerlerle rabıtalandırıldığı ifade edilebilecektir. Skandal haberlerinin %14,9’u usulsüzlük/hukuka aykırılık ile ilişkilendirilmiş durumdadır. Bunları %13,9 ile eşit oranlarda olmak üzere aşağılama/iftira/tahkir ve iki yüzlülük/takiyye/yalan, %7,7 ile sahtekarlık/sahtecilik/gerçeğe aykırılık, yine %8,8 ile eşit oranlarda olmak üzere, günah/haram/dine zarar vermek ve adalet-hakkaniyet-meşruiyet, %5,7 ile menfaat temini/haksız kazanç/yolsuzluk/kayıt dışılık/kara para kavramları izlemektedir. Skandal ile en az illiyet kurulan kavramlar ise demokratik ve eşitlikçi toplum değerleri (%2,1), gizliliğin ihlali-etik dışı davranış (%1,5) ve tehdit-yaptırım-provokasyon-ambargodur (%1,5).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu araştırmaya norm ve prosedürleri aşan fazlaca gelişme olmasına rağmen bunların skandallaştırılmadığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın bulguları bu gözlemi doğrulamakla birlikte skandal adlandırmasının oldukça stratejik bir kullanımı olduğunu göstermektedir. Bu stratejik kullanımda iki ana eksene dikkat çekmek gerekmektedir: Birincisi genel olarak sağ ve merkez medyanın yurtdışı kaynaklı veya dış

politika konularında yoğun bir şekilde skandal adlandırması yaptığıdır ki büyük oranda uluslararası kurum ve aktörlerin özellikle ulusal güvenlik/terör/tahkir kavramlarıyla ilişkilendirilmiş şekilde söylem-politika ve uygulamaları skandallaştırılmaktadır. İkinci eksen ise sol medya bakımından da skandal adlandırmasının hükümetin eylemlerine karşıtlık içinde ve muhalefet etmenin bir aracı olarak kullanılmasıdır.

Bu çerçevede skandal adlandırması yapılan haberler ve içeriklerine bakıldığında Durkheim'ın "kolektif vicdan" olarak tanımladığı, genelleştirilebilir sosyal gerçeklere işaret eden nitelermelerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bilindiği gibi Durkheim'ın da içinde yer aldığı sosyal ahlakçılara göre skandal adlandırması kolektif bir vicdanın varlığını gösterir, ortak norm ve değerleri hatırlatır, ihlaline tepki gösterilir ve skandallar ortak norm ve değerlerin ihyasına vesile olur. Yapılan araştırma bu bağlamda skandal adlandırmasının "kolektif vicdan" boyutunu ortaya çıkarmak yerine, değerlerin tartışmalı hale geldiğine ve rakip değerler karşılaşmasına işaret etmektedir. Bu sonuçta etkili olan önemli bir faktörün politik kutuplaşmanın aşırılığı olduğu düşünülmektedir. Kutuplaşma "norm izleyicilerini" ahlaki bir pozisyon almaya ve taraf tutmaya zorlamaktadır.

Literatür analizinde belirtildiği gibi gücün kullanımı (politik-idari skandal) skandala en yakın alanı oluşturmakta ve taranan skandal haberleri içerisinde ilk sırada yer almaktadır. Kolektif ahlaki kodun sorgulanması için politik kültürün düşünce ve ifade hürriyeti, açık ve eleştirel medya yapılanması, güçlü politik rekabet üzerinde şekillenmesi gereklidir. Bu durumda "sapkın davranış"/ihlal gösteren politik-yönetici elitlerin cezalandırılması için kamuoyunun kullanılması politik skandal olarak adlandırılabilir. Her ne kadar seçilmişler skandal haberlerinde ilk sırada yer alsa da, özellikle iktidar partisi- hükümet üyeleri ile ilişkili skandal haberlerinin azlığı dikkate alındığında ülkenin içinden geçtiği "olağanüstü" şartların da skandal adlandırmasını etkilediği değerlendirilebilecektir.

Önemli bir bulgu medyada skandal adlandırılması yapılan olgular için hangi normları ve değerleri ihlal ettiği konusunda açık bir anlatımın bulunmamasıdır. En ağırlıklı olanı kişi ve kurumların itibarı ve güvenini hedeflemesidir. Skandala konu söylem, eylem veya durum büyük oranda kanıtları sunulmadan, ya da nesnel gerçeklerle zayıf şekilde ilişkilendirilerek ve skandalın öznelinin görüş ve değerlendirmelerine yer verilmeden haberleştirilmektedir. Bu durum skandal adlandırmasının stratejik kullanıldığı tespiti güçlendirmektedir.

Skandal adlandırmaları bize göstermektedir ki, her ne kadar ünlüler ve yüksek statü ve nüfuz sahibi kişiler ve kurumlar skandalın büyük oranda öznesi olmakla birlikte sıradan insanlar ve gündelik yaşamlar da skandallaştırılmaktadır. Bu kapsamda da sosyal medyanın önemli bir mecra haline geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim haberler analiz edilirken konuşma-ifade-hitap türüne sosyal medya paylaşımı eklenmek durumunda kalınmış ve yine skandalların yaratıcısı olarak sosyal medya kullanıcıları bir kategori olarak belirmiştir.

Belirtilmesi gereken son bir nokta ise dış politikada- milliyetçi değerlerle ilişkilendirilenler dışında, genel olarak skandal haberlerinin önemli bölümünün tekrarlayan haberlerden oluşmaması, daha çok günlük olarak tüketilmesidir. Bu durumun kamunun yeterince skandallaştırılmamasıyla ilgisi olabileceği gibi, skandalın stratejik kullanımı, nesnel gerçeklere yeterince dayanmaması, skandalların kanıksanması ve normalleştirilmesi gibi başkaca sebepleri de olabilecektir. Bu durumun nedenlerini anlamaya dönük daha ileri araştırmalara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- ADUT, A. (2004). Scandal as Norm Entrepreneurship strategy: Corruption and the French Investigating magistrates. *Theory and Society* 33: 529-578.
- ADUT, A. (2005). A Theory of Scandal: Victorians, Homosexuality, and the Fall of Oscar Wilde. *American Journal of Sociology* 111, 213-248.
- ADUT, A. (2008). *On Scandal: Moral Disturbances in Society, Politics and Art*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ALLEN, S. and Ester Pollack (eds.). 2012. Scandalous! The mediated Construction of Political Scandals in Four Nordic Countries. Göteborg: Nordicom. S: 9-28 *Mediated Scandals*. https://www.researchgate.net/publication/259570292_Mediated_Scandals [erişim Ekim 24 2017].
- BAUGUT, P. (2017). Moralism, Constructivism, Relativism: Identifying and Describing the Approaches of Research on Scandal. *Journal of Mass Communication & Journalism* 7: 336. doi: 10.4172/2165-7912.1000336

- BAUMANN, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- ALEXANDER, J. (1988). Culture and Political Crisis: Watergate and Durkheimian Sociology. J. Alexander (ed.). *Durkheimian Sociology. Cultural Studies*. Cambridge: Cambridge University Press. 187-224
- EKSTRÖM, M. and Johansson, B. (2008). Talk Scandals. *Media Culture and Society* 30(1): 61-79.
- JACOBSSON, K. and Löfmarck, E. (2008). Sociology of Scandal and Moral Transgression: Swedish Nannygate Scandal. *Acta Sociologica* 51(3): 203-216.
- THOMSON, J. B. (2000). *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge: Polity
- WUTHNOW, R. (1987). *Meaning and Moral Explorations in Cultural Analysis*. Berkeley: University of California Press.

15

ESKİ AĞ TÜRKLERİNİN ANADOLU'DAKİ İZLERİ KURGANLAR

THE KURGANS AS THE TRACES OF THE ANCIENT TURKS IN ANATOLIA

Hacı OBAN

Abstract

The insufficiency of the documents about the history of the ancient Turks has impelled the researchers to archeological documents. The most important data of archeological evidence are unveiled in the graves. The graves carry characteristics of religious, cultural and historical features of nations. The Turks have always dignified the graves of their ancestors in every historical period. Before the Turks settlement, during their tribal life, the basic factor that resulted in their connection to the land was the graves they had constructed for their ancestors. They had built kurgan graves for their ancestors in the places which they had accepted as holy ones. They had given great importance to their ancestors' graves. To make clear the places of those who had died, they had built hillocks like pyramids on grave rooms by stacking stones and soil widely in circle form. The hillock could be high or low according to the significance of the one who had died. The hillock built on the grave was named as kurgan. Despite the fact that various views are stated for the meaning of kurgan word, in our opinion this word must have been used in the meaning of protection of the grave. To prevent the soil stacked on the grave from running off, its circumference had been circled with stones called krepis. The kurgans could have been built in circle or square forms with one entrance and exit. In some kurgans built on graves, large and small stones had been stacked instead of soil. The origin of these kurgans goes back to the Kimmers and the Scythians. The entity of such kurgans in Anatolia is accepted as the traces of the ancient Turks in Anatolia.

Key Words: The Turks, Anatolia, Ancient Time, The Burial, Grave.

Giriş

Anadolu'da Türklerin varlığı ile ilgili son dönem verilerine göre tunç çağlarına kadar inen belgelere rastlanmıştır. Anadolu'da Türklerin varlığı ile ilgili ilk bilgiler M.Ö. III bin yıllarına kadar inmektedir. Hattuşaş'ta bulunan M.Ö. 2200'lere ait bir belgede Anadolu'da Türklerin bulunduğu, Türkî Kralı İlşu Nail'in Anadolu'ya sefer yapan Akkadlarla savaştığı, M.Ö. 2200'lerde Akkad İmparatoru Naram-Sin'e ait, Şartamhari Metinleri adıyla bilinen yazılı raporda anlatılmaktadır. Metinde Akkad İmparatoru'nun Anadolu'daki Hatti Kralı Pampa'nın önderliğindeki 17 şehir devletinin oluşturduğu birliğe karşı savaşması anlatılmaktadır. Metnin 15. satırında Türki kralı İlşu Nail'in adı geçmektedir (Memiş 2009: 22-23, Memiş 1988: 35-40).

Anadolu'da M.Ö.3000'lerden itibaren Türklerle bağlantılı olan kavimlerden birisi de Gutiler (Gutlar) olarak görülmektedirler (Çeçen, 2008: 104). Hakkâri'de "Hakkâri Taşları" adıyla 13 adet (dikilitaş) stel bulunmuştur. M.Ö. XV.yüzyılın ortalarından başlayarak birkaç yüzyıl boyunca dikilmiş oldukları kabul edilen taşların yakınında M.Ö. II.binin ilk çeyreği-Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağına tarihlenen iki oda mezarda tespit edilmiştir. Hakkâri stellerin de Güney Rusya ve Ukrayna'daki İskit yontu-menhirleri ile Orta Asya taşlarının vazgeçilmez özelliklerine rastlanmıştır. Hakkâri taşları, Anadolu'da Türklerin varlığını erken dönemlere götüren aynı zamanda da Orta Asya ile Güney Rusya, Hakkâri- Azerbaycan yöreleri arasında çok eski bir ilişkinin de olduğunu göstermektedir (Ceylan, 2006: 5).

Proto Türklerin bir parçası olan Kimmerler (Tarhan, 1979: 357) M.Ö.II.bin yıl ortalarından sonra göçlerle güney Rusya bozkırlarından ve Kuban bölgesinden gelerek Kafkaslar ve Karadeniz'in kuzeyinde yerleştikten bir süre sonra (Gnş bilgi için bknz, Tarhan, 1972; Çoban, 2013: 33) M.Ö. I. binyılda Kimmerler'in bir bölümü İskitler'in baskıları sonucunda Kafkas geçitlerini aşıp Urartu toprakları ve Anadolu'ya girmişlerdir (Tarhan, 1984: 110). Kimmerleri takip eden İskitler de belirtilen tarihlerde Anadolu'ya girmişlerdir (Çoban, 2013: 33-34).

Karadeniz'in kuzeyinde, Kuzey Kafkasya'nın batı yakalarında yaşayan Kimmerler M.Ö.VIII.yüzyılın sonunda Asya'dan Karadeniz'in kuzeyine kadar gelen İskitler tarafından sıkıştırılarak bir kısmı Karadeniz'in doğusundan Meot - Kolkis yolunu takiben Anadolu'ya, bir kısmı da Deryal geçidinden Transkafkasya ve Ön Asya'ya yayılmışlardır

(Eliyarlı, 1996: 43). Arkeolojik verilerin ilk Türk kavimlerinin biri olduğunu ortaya koyduğu Kimmerler, Eski Çağ'daki Türk Kültür Tarihi'nin ilk temsilcilerinden biri olarak Batı, Orta Anadolu ve Karadeniz bölgelerine kadar etki ve izler bırakmışlardır (Demir, 2009: 9).

Oğuz /Türkmen kolunun ataları olan Sakaların (İskit) baskısıyla Kafkaslar'daki Derbent/ Demirkapı ve Daryal geçitlerinden geçerek önce Kür ve Aras Irmakları boylarına göç eden Kimmerler, daha sonra yeniden hareketle çoğu Orta Anadolu'ya göç ederek buradaki Frig devletini yıkarak Sakarya boylarına kadar olan bölgeye yerleşmişlerdir (Kırzioğlu, 1998: 308-309). İskitlerin sıkıştırması ile bugünkü Gürcistan'dan Doğu Anadolu'ya, oradan da İç Anadolu'ya gelen Kimmerler, M.Ö. 695 civarında Frig devletini yıkarak bölgede bozkır-göçebe geleneklerini devam ettiren bir devlet kurmuşlardır. Bu sırada bir kısım Kimmer boyları da kuzeye çıkarak Karadeniz bölgesine yayılmaya başlamış, Karadeniz Ereğli'sinden Trabzon'a kadar olan sahayı yaklaşık bir asır boyunca hâkimiyeti altında bulundurmıştır.

Kimmerleri takiben Anadolu'ya giren İskitler, M.Ö. 665'ten itibaren Kür nehrinin sağ yakasına yerleşmeye başlamışlardır. M.Ö. 401 civarında bölgedeki İskit hâkimiyet sahası Çoruh boylarına ulaşmıştı. Sinop'tan Trabzon'a kadar olan sahil şeridi de bazı İskit boylarının eline geçmiştir. İskitlerden sonra Doğu Karadeniz bölgesini yurt tuttuğu bilinen üçüncü Türk unsur, Kıpçaklardır (Telliöğlu, 2007: 655).

Bu bahsi geçen kavimlerin bu bölgedeki uzun dönem hâkimiyetinin en önemli Arkeolojik bulguları mezar anıtları olsa gerektir. Çünkü Türkler atalarının mezarlarına çok önem verirlerdi. Türkler ölenin yeri belli olsun diye mezar odası üzerine geniş bir daire biçiminde toprak veya taş yığarak, piramit biçiminde tümsek yapmaktaydılar. Bu tümsek ölenin önemine göre çok yüksek veya alçak olabiliyordu. Mezar üzerine yapılan bu tür tümsek, kurgan olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar kurgan sözcüğünün anlamı için çok farklı görüşler öne sürülmüşse de,' kanımızca bu sözcük mezarı koruyan anlamında kullanılmaktaydı. Kurgan üzerine yığılan toprağın akıp gitmesini önlemek amacıyla çevresi daire biçiminde taşlarla (krepis) çevrelenmektedir. Kurganlar daire biçiminde yapıldığı gibi, kare biçiminde olan ve bir giriş çıkış yolu olanları da bulunmaktadır. Bazı kurganlar ise, mezar odası üzerine toprak yerine, irili ufaklı taşların yığılmasıyla oluşmaktadır. Bozkır kültüründe bu tür kurganların kökeni, Kimmer ve İskitlere kadar uzanmaktadır. Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan

yerlere yapılıyordu; bu tür yerler dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarı olabilmektedir. Sözünu ettiğimiz bu alanlar, yerleşim bölgelerine uzak ve oldukça zor ulaşılabilen yerlerde bulunmaktaydı. Bu yüzden ceset gömülmek üzere gerektiğinde çok uzaklara taşınabilmekteydi.

Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara, Türk toplulukları tarafından sonsuz bir saygı duyulmaktaydı. Ataların mezarına sürekli olarak duyulan bu saygının kökeni, yazılı belgelerin vermiş olduğu bilgilere göre İskitler ve Kimmerlere kadar uzandığı sanılmaktadır (Belli, 2002: 927).

Antik çağ yazarlarından Herodotos İskitlerin ata mezarlarına duyduğu kutsal saygıyı şu şekilde anlatmaktadır; Darius'un İskit seferinde İskitlerin savunma amaçlı çekilişleri sonucunda neden geri çekildiğini sorması ve savaşa zorlamak için haber göndermesi karşılığında. "İskitler kendileriyle savaşmak isteyen İranlılara sonunda şu haberi gönderiyorlar: siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız bizim atalarımızın mezarları var: onları bulun ve onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz mezarlarımız için dövüşüyormuyuz dövüşmüyormuyuz....". (Ökmen, 1983: 237), verilen ifadelerden de anlaşılacağı gibi eski çağlardan itibaren Türkler toprağın vatan kabul edilip savunulması için onda değer verdikleri ata mezarlarının bulunmasını en temel veri kabul etmektedirler.

Kurgan Mezar

Kurgan Kültürünün M.Ö. Eneolitik olarak bilinen Geç Neolitik dönem kültürü olan Samarra (M.Ö. 5500-4800) kültürü ile ortaya çıkmış, daha sonra batıda Ukrayna'daki Sredni Stog (M.Ö.3500-3300) kültürü ve onun güneyi ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında Pit Grave (Çukur Mezar) kültürü de denilen Yamna Kültürünü (M.Ö. 2700-2500) etkisi altına alarak varlığını devam ettirmiştir (Bahar, 2013: 270-271). Bir mezar odasının üstüne taş veya toprak yığılarak yapılan yapay tepciklere kurgan-tümülüs adı verilirdi. Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi'nde kurgan olarak adlandırılan bu yığma toprak veya taş tepeler, M.Ö. IX. yüzyıldan itibaren Ön Asya ve Anadolu coğrafyasında da yaygın olarak kullanıla gelmiş ve daha ziyade tümülüs şeklinde adlandırılmıştır. Doğu Türkçesinde "kale" anlamına gelen kurgan sözcüğü bugünkü Türkçede de Urallardan Kafkaslara dek uzanan bölgedeki yığma mezar tepelerini tanımlamak için kullanılır (Tok, 2001: 92).

Her ne kadar kurgan sözcüğünün anlamı için çok farklı görüşler öne sürülmüşse de, bu sözcük öz Türkçedeki “korugan” fiilinden gelip, ölüleri koruyan manasında kullanılmış olmalıdır (Belli, 2002: 927). Kurganlarda bütün değerli eşyalarla beraber gömülmüş ölünün korunması ve ona ait mezarın, mezar soyguncularından korunması esastır (Durmuş, 2004: 21-29). Mezar odası üzerine yığma toprak veya taştan yapılan defin geleneğinin ortaya çıktığı coğrafya Orta Asya bozkırları olmuştur (Diyarbakirli, 2002: 887-888). Bozkır kavimlerine has bir yapı birimi olan Kurgan kültürü, onların ölümden sonraki hayatın var olduğuna dair inançları sonuncunda ortaya çıkmıştır. Bozkır kavimlerinin ilk temsilcileri arasında yer alan İskitler, Hunlarda da görülen bozkır kurgan geleneğini Kuzey Kafkasya ve Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlar başta olmak üzere diğer bölgelere taşımışlardır (Koçak, 2015: 3). Kura-Aras kültürünün benzerleri bugünkü Ermenistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya’da bulunmakla beraber Transkafkasya ve Anadolu, özellikle doğu Anadolu ilişkilerinin M.Ö. III. ve IV. bin yıla kadar dayandığı arkeolojik bulgular neticesinde bilinmektedir (Ünal, 2012: 12).

Kurgan kültürünün ilk temsilcileri arasında Türk boyları en ön sıralarda gelir. En eski Türk yurdu olan Volga ve Ural nehirleri arasında M.Ö IV. ve III. binlerde “kurgan” ve “yam” kültürünün doğduğu görülür. Kurgan kültürünün taşıyıcıları Kazakistan, Altay Dağları ve Türkmenistan’ın güneyinde de görülmektedir. Asırlar sonra Asya ortalarındaki kurgancılar Aral Bozkırlarının ve Güney Türkmenistan’ın üzerinden geçerek İran, Türkiye ve Afganistan’a dek nüfuz etmişlerdir. Kuzey Kafkasya’daki Nalçık Mezarlığındaki 35 ten fazla kurgan Türklerin M.Ö IV. bin sonlarından itibaren bu bölgede yaşadıklarının arkeolojik kanıtıdır (Mızıulu, 1994: 20). Kendine özgü etno-kültür özellikleri olan kurgan kültürü M.Ö. IV. bin sonlarında Anadolu’ya da nüfuz etmeye başlamıştır. Daha önce bilinmeyen ve yeni oluşan bu kültüre ait eserler Suriye’nin kuzeybatısında yer alan Amun ırmağı vadilerinde, Hatay şehrinde ve Amanos dağı eteklerinde, Türkiye ve Suriye’de bulunan Norsun ve Koruk tepelerinde ve diğer bölgelerde de bulunmuştur (Miziyeve, 1994: 23-24).

Kimmerler ve İskitler, kökenleri M.Ö. III. bin yılları aşan Kurgan kültürlerinin M.Ö. II. ve I. bin yıllardaki temsilcileridir. Kurganlar, bozkırlardaki göçebe hayat tarzında, belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişilerin mezarlarıdır, bozkır kültürlerinin ayrılmaz parçası olan çadırlarının, ölümler için hazırlanmış benzerleridir. Bu yığma mezar tepeleri, antik batı kaynaklarında tümülüs olarak adlandırılmaktadır.

Bu mezarlık alanları atlı göçebelerin en kutsal alanlarıdır. Tuna Havzası ve Balkanlar üzerinden Trakya'ya ve Anadolu'ya göç eden ve bu topraklarda yerleşen göçebe kökenli toplumlarda özellikle toprağa bağlanıp, devlet kurabilme aşamasına geldiklerinde eski geleneklerine bağlı kalarak; ulularını, krallarını, kraliçelerini, soylularını kurgan-tümülüs adıyla anılan mezarlara gömmüşlerdir. Tıpkı Anadolu Demir Çağları'ndaki Frig, Lidya ve Trak tümülüslerinin tipik örneklerinde olduğu gibi, Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra da kurgan geleneklerini devam ettirmişlerdir. Orta Asya'da, özellikle de Anadolu'daki Osmanlı öncesi Türk sanatının en zarif mezar anıtları olan Kümbetler, bütünüyle geleneksel çadır mimarlığının -sırlı tuğla ya da taşla- inşa edilmiş eşsiz örnekleridir (Tarhan, 2002: 598).

Orta Asya'dan göç eden Türkler en başta Müslümanlık olmak üzere Musevilik, Hristiyanlık gibi başka dinleri benimsemiş olsalar da çok uzun süre atlı kültür ve at gömme geleneğini yaşatmışlardır. Selçuklular ve Osmanlılar zamanlarında bile, at Türk medeniyetindeki müstesna yerini korumuş, atların sahipleriyle gömülmesi geleneği de tamamen terk edilmemiştir (Keskinkılıç, 2014: 4). Ölülerin vücutlarının eşyalarıyla birlikte muhafaza edildiği, kül kaplarının konulduğu, genelde toprağa kazılmış, büyük kutsal depolar, mezarlar olarak bilinen kurganlar-tümülüsler ön-Türk uygarlığının yayıldığı yerleri ortaya çıkaran belge ve bulgulardır (Tarcan, 2003: 158).

Anadolu'da Kurgan Mezarlar

Anadolu'da çoğu yüzey araştırmaları az bir kısmı da arkeolojik kazılar sonucunda olmak üzere 1000'den fazla Kurgan-tümülüs tespit edilmiştir. Yeni araştırmalarla bunların sayının artabileceği de göz önüne alınmalıdır. Kazı yapılarak detaylı bilgiye sahip olduğumuz tümülüs sayısı çok az olmakla birlikte tespiti yapılanların tümülüslerin coğrafi ve topoğrafik konumları, son korunma durumları, varsa yüzeyde gözlemlenen buluntular ve dönemi hakkında bilgiler edinilebilmektedir. Çalışmalar sonucunda tümülüs yoğunluğu bakımından İç Anadolu Bölgesi, Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi şekline sıralanan Türkiye'deki yedi coğrafi bölgenin tamamında tümülüslerin var olduğu anlaşılmıştır (Uğur, 2012: 38).

Kurgan kültürünün Anadolu'yla ilk tanışmasının İskit ve Kimmer göçlerinin öncesine kadar gittiği anlaşılmaktadır. Kurgan defin geleneğinin yaygınlaşması ise göçebe

bozkır kavimlerin Anadolu'nun yerleşik halklarıyla olan sıcak temasları neticesinde olmuştur. İskit kurganları genellikle toplum tarafından kutsal sayılan dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarlarında yapılmaktaydı. Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara sonsuz bir saygı gösterilirdi (İlgün,2008:).Kafkasya'ya yerleşen İskitler ve diğer göçebe birlikler Kafkasya'nın kuzeyindeki ovaları güneye doğru hareketleri için bir üs olarak kullanarak buradan Ön Asya'ya akınlar ve göçler yapmışlardır. Avrasya konargöçer geleneği olan atlı gömü geleneği ve ölüleri için kurgan mezar yapma geleneklerini de göç ettikleri bölgelere taşımışlardır (Koçak, 2015: 8).

Altay bölgesindeki kurganlar ile Ankara sınırları (Polatlı) içerisindeki Gordion'daki tümülüsler arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. 1950 ile 1969 yılları arasında Gordion'da boyutları, yapılış tarzı ve ölü gömme adetleri farklı 21 tümülüste kazı yapılmış, NN, KY, B ve Z tümülüsleriyle Altay bölgesindeki Bashadar-2 ve Tuekta-1 tümülüsleri arasında çok büyük benzerlikler olduğu anlaşılmıştır (Çoban, 2013: 188).

Orta Asya'da ortaya çıkıp Tuna Nehri'nden Çin Seddi'ne kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan kurgan mezarların Anadolu'daki benzerlerine batılı tarihçiler ve arkeologlar tümülüs adını vermişler ve Anadolu tümülüs kültürünün en önemli kullanıcılarının da Frigler ve Lidyalılar olduğunu belirtmişlerdir. Orta Anadolu'da da, Demir Çağı'ndan Helenistik ve Roma dönemlerine kadar tarihleri uzanan, çok sayıda ve farklı biçimlerde mezar tümülüsleri bulunmaktadır. Demir Çağı Frigyası'nın Gordion Ankara bölgesine özgü bir nitelikte olan tümülüslerin benzerlerinin yoğunlaştığı bir alana Yozgat sınırlarındaki Kerkenes antik kentinde de rastlanmıştır (Summers, 2003: 15).

Kurgan türü mezarların en erken temsilcilerinin M.Ö.V.binyıldan beri Orta Asya'da görüldüğü, yine M.Ö.III.binyıldan beri de Transkafkasya'da var olduğu bilinmektedir. Bu gelenek giderek Transkafkasya, İran Azerbaycanı ve Doğu Anadolu'ya da yayılmış ve adı geçen bölgeler arasında ortak bir kültür paylaşımıştır. Kurgan kültürlerini Doğu Anadolu'da yayılımı Erzurum-Kars yaylalarından Azerbaycan'a kadar uzanan sahada Ağrı-Iğdır bölgesinde sıklıkla görülmektedir. Kurgan türü mezarların ve bunlarla ilgili yerleşimlerin en önemlileri Ağrı Dağı eteklerinde görülmektedir (Özfirat, 2010: 50-51).

Kafkasya'da ve özellikle Güney Gürcistan'da M.Ö. III. bin yılın ikinci yarısından itibaren Kura-Aras Kültürünün de sonunu hazırlayan tüm Transkafkasya ve Kuzeybatı

İran'ı da içine alan M.Ö.II.bin yılda Kuzeydoğu Anadolu bölgesine de yayılmış ve daha çok kurganların varlığı ile izlenen bir kültürün varlığı arkeolojik araştırmalardan tespit edilmiştir. Van ve Erzurum çevresindeki kurgan mezarların bu kültürün işareti olarak görüldüğü kabul edilebilir (Köroğlu, 2002: 2).

Anadolu'da kurgan kültürünün ilk izlerinin en değerli bilgilerini Kars ili Arpaçay ilçesine bağlı Küçük Çatma köyünde kurganlardan meydana gelen bir nekropol (mezarlık) alanında bulunan kurganlarla, Ağrı il merkezinin 16km kadar doğusundaki Suluçem kurganları vermektedir. Küçük Çatma'daki kurganlardan üçünü 1900 yılında E. Resler açmıştır. Bu kurganları bazı araştırmacılar M.Ö. XVI. - XV. yüzyıllara yerleştirirken bazıları da M.Ö. XX. yüzyıl başlarına tarihlendirilmektedir (Özfirat, 2001: 109, 68,72).

M.Ö. I.bin yılda Doğu Anadolu'da Urartu mezar mimarisinde dikkati çeken gelişmeler olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen göç yollarının girişinde olması Orta Asya etkilerinin Doğu Anadolu'da daha çok yansımaya sebep olmuştur. Bu yüzden de Kars ve Erzurum çevresinde Orta Asya'dan taşınan balbal kültürünü yansıtan mezar taşlarının varlığı ve kurgan türü mezarlıklara rastlanması Orta Asya ile Anadolu arasındaki kültürel benzerliklerin Orta Çağlara kadar varlıklarını devam ettirdiğini göstermesi bakımından dikkate alınmalıdır (Bahar, 2013: 288-289).

Doğu Anadolu'nun özellikle kuzeydoğu kesimindeki kurgan türü yığma taş tepeli mezar anıtlarının varlığı, yıllardan beri bilinse de 1995'den itibaren Muş, Bitlis, Van, Ağrı ve Iğdır illerinde yüzey araştırmaları başlatılarak, irili ufaklı çok sayıda kurganın varlığı ortaya konmuştur. 2007 yılında Ağrı İli, Doğubayazıt İlçesi'nin 16km kuzeyindeki Bozkurt köyü kurgan mezarlığında ilk kazılara başlanmıştır. Çoğunlukla kurgan türü mezarlıkta Orta Tunç/Son Tunç ve Erken Demir Çağları'na ait yüzeyden elde edilen çanak çömleklerle rastlanmıştır. Kurganların ortak özellikleri şöyledir: İşlenmemiş küçük taşlarla yapılmış yığma tepeler 0.60 ile 1.50m arasında değişen yükseklikte ve 8 ile 12m kadar çapındadır. Yığma tepenin altındaki mezarlar taş örgü veya taş sandıktır. Üzerleri yassı ve iri taşlarla kapatılmış dikdörtgen yapılıdır. Biri doğu-batı diğeri kuzey doğu-Güney batı doğrultuludur. İnsan iskeletine ait kemiklerin yanında küçükbaş hayvan kemiklerine ve çanak-çömleklerle rastlanmıştır. Çanak çömlekler ve mezarlar, yapısal özellikleri bakımından, Transkafkasya ve İran Azerbaycanı merkezleriyle benzer, ortak özellikler göstermektedir (Özfirat, 2008: 14-15).

Doğu Anadolu'da, Çıldır Gölü'nün güneyindeki Küçük Çatma (Küçük Pergit) köyünde ve Erzurum'un güneydoğusundaki Pulur höyük'te saptanan mezar buluntuları, Van Gölü'nün kuzeyinde Ahlat ilçesi yakınındaki Sütey yaylasında, Malazgirt'e bağlı Nurettin köyünde ve Doğubeyazıt'ın kuzeybatısındaki Suluçem'de, Kura Nehri'nin kaynak bölgesinde bulunan Ardahan iline bağlı Çıldır ilçesinin Kurtkale ve Akçakale adlı köylerinde kurganların varlığı belirlenmiştir. Her iki kurgan da doğu-batı yönlü ve dikdörtgen planlıdır. Kurtkale ve Akçakale taş kurganları, Orta Tunç Çağı'nda Kuzeydoğu Anadolu'nun, hayvancılıkla geçinen ve yerleşmedikleri için de höyüklerdeki arkeolojik kazılarda izleri bulunamayan, ancak mezarları aracılığıyla izlenebilen kuzey etkili yaşam biçimine sahip toplumlarca yurt edinildiğini göstermektedir (Köroğlu, 2000: 2vdd).

Ardahan Bölgesinde çok sayıda at, koyun ve koç şekilli mezar taşları tespit edilirken Cinnik Nekropolü olarak bilinen kurganlar da insan, at ve köpeğin aynı mezarda gömülü olarak ortaya çıkarılması, Orta Asya Afanesyevo kültürü ile aynı mezar geleneğini yansıtmaktadır. Bu buluntular, iki bölge arasındaki var olan tarihi ve arkeolojik bağları daha da kuvvetlendirmekte ve bu kültürel benzerlik Anadolu'daki Türk izlerini daha eski tarihlere kadar götürebilmektedir. Orta Asya'daki Afanesyevo ve Andronovo kültüründen itibaren Karasuk-Taştık ve Tagar kültüründe görülen bozkır kurgan geleneğinin devamı olan ve erken dönem Türk Kültürünün maddi kalıntılarını ortaya koyan Cinnik nekropolündeki kurgan mezarlar, Kimmer ve İskitlerin göçleri neticesinde Anadolu'ya taşınmıştır (Ceylan, 2015: 24,47).

Doğu Anadolu bölgesinde biraz daha iç kesimlerinde yer alan Elazığ Altınova'daki Norşuntepe'de Kimmer-İskit tesiri gösteren kurgan mezar geleneğinin önemli örneklerinden birisi kazılarla ortaya çıkarılmıştır (Sevin, 2011: 456). Atıyla gömülmüş atlı bozkır savaşçı mezarında yapılan kazılarda, üç at gömüsü, üzengi tipi at gemi ve grifon başı biçimin kayış bağlantı parçasından oluşan at donanım takımı parçalarından oluşan bulgular çıkarılmıştır (Yıldırım, 1987: 463).

Kurgan mezar geleneğinin iç bölgelerimize doğru etkisini devam ettirdiği Tokat-Maşat höyük ve çevresinde 1945 yılında yapılan kazılarda at gömüsü ve İskit tipi silah örneklerine rastlanmıştır (Özgüç, 1978: 1,17). Maşat höyük'teki at gömülü mezarlardan birinin etrafının taşlarla örtülmüş ve içine düzenli bir şekilde at gömüsünün yerleştirilmiş

olduğu ve mezarın Maşat höyüğün son kültür katmanına ait olduğu anlaşılmaktadır (Belleten, 1946: 221).

Amasya Gümüşhacıköy ilçesi İmirler köyünde tesadüfen de olsa ortaya çıkarılan önemli kurganda Kimmerlere ait mezar buluntuları ele geçirilmiştir (Doğanbaş, 2007: 152). Eski çağ Türklerine ait önemli izlerden biri olduğu anlaşılan kurgan mezar içerisinden uzun demirden bir kılıç, bronzdan yapılmış at gemi, yedi tane kovanlı ok ucu ile demir namlulu bronz kovan saplı savaş kazması ve buna ait tunçtan kabza örneklerinden oluşan ve atlı göçebe bozkır kavimlerinin özelliklerini yansıtan eserler elde edilmiştir (Müller-Karpe, 1995: 233). Amasya'da İskitler'e (Avrasyalı atlı göçebelere) ait bulguların Gümüşhacıköy ilçesi İmirler köyünde atıyla gömülmüş bir savaşçıya ait kurgan mezarda ele geçirilen buluntulara ilaveten Amasya- Taşova ilçesi Destek beldesinde de bulunan bir başka kurgan mezardan 250 adet İskit tipi ok ucunun bulunduğu anlaşılmıştır (Çoban, 2013: 150).

Sivas'ta 1994 yılı yüzey araştırmalarında birçok tümülüs tespit edilmiştir. Bu tümülüslerden; Gemerek'te 8, Yıldızeli'nde 5, Merkez ilçe ve Altınyayla'da ikişer ve Şarkışla'da bir tanesi yüzey araştırmalarıyla incelenmiştir (Ökse, 1996: 210-212). Burada rastlanan tümülüslerde ayrıca tümülüs kazısı diyebileceğimiz sistemli kazılarla inceleme yapılmadığı için içinden çıkan malzemelere göre değerlendirme yapmak mümkün olmamaktadır, Ancak atlı göçebe kavimler için karakteristik özelliklerden olan tümülüs mezar geleneğinin bu bölgelerde de devam ettiğini göstermesi bakımından dikkate alınmalıdır. Hangi döneme ait oldukları belirtilmemiş olmakla birlikte kurgan-tümülüs geleneğinin varlığının Sivas ve çevresinde de devam ettiği 1999 yılında yapılan yüzey araştırmalarında, tahrip edilmiş ve soyulmuş oldukları vurgulanmakla birlikte çok sayıda tümülüs mezar varlığının tespit edilmiş olmasından anlaşılmaktadır (Ökse, 2000: 89vdd). Sivas ili, Kızılırmak Vadisi ve çevresinde yapılan yüzey araştırmalarıyla belirlenen ve Demir çağına tarihlenen, Divriği ilçesinin 40 km. kadar kuzeybatısındaki Gözcik köyünde yaklaşık 60m.çapında ve 12m.yüksekliğinde yığma toprak ve taşlarla oluşturulmuş çok büyük bir tümülüs yer almaktadır. Ancak define arayıcılarının kaçak kazılarla soyması neticesinde herhangi bir buluntu elde edilememiştir (Engin, 2010: 61). Sivas Yıldızeli Ağıllar köyü yanında yer alan Frig yerleşimlerinde rastlanan tümülüs ve benzeri yapı özellikler gösteren Argas höyük yerleşmesi, Maşat höyük gibi Kimmer-İskit özellikleri yansıtan dönemin önemli yerleşim alanları ile komşu olması, Tokat'ın

Artova ilçesinden başlayan geniş düzlüğün devamında yer alması, bölgenin M.Ö.VII. yüzyıllarda akınlarla bu bölgelere kadar gelen ve bir dönem buralara yerleştikleri kabul edilen Kimmer-İskit gruplarının kurgan geleneğinin varlığının göstergesi kabul edilmelidir (Çoban, 2013: 139).

Orta Anadolu'da, tarihleri Demir Çağı'ndan Helenistik ve Roma dönemlerine uzanan, çok sayıda ve farklı biçimlerde mezar tümülüsleri bulunmaktadır. Yozgat ili ve ilçelerinde 2017 yılına kadar yapılan araştırmalar sonucunda 313 adet arkeolojik kültür varlığı tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Bunlardan 99 tanesini tümülüsler oluşturmaktadır (Yılmaz, 2017: 2). Yozgat'ın Sorgun ilçesi sınırları içinde yer alan Kerkenes dağda 1993 yılında yapılan çalışmalar sırasında dağın en yüksek noktasında bulunan Gözbaba denilen yerde tarihlendirilememiş bir tümülüs tespit edilmiştir. Bunun üzerine alanda yapılan incelemeler sonucu karışık bir şekilde tarihleri, yapı tekniği ve yeri birbirinden farklı çoğu yağmalanmış özellikle Kerkenes'in batı sırtlarında çok sayıda tümülüs tespit edilmiştir Kerkenes dağ yerleşimlerindeki tümülüslerin tamamı değilse de çoğunun şehirle ilişkili olduğu rahatlıkla düşünülebilirse de bu durum şehrin tüm sakinlerinin bu biçimde gömüldüğü anlamına gelmez. Bilindiği gibi, tümülüsler Demir Çağı Frigyası'nın Gordion Ankara bölgesine özgü bir niteliktir (Summers, 2003: 15). Bu alanın tamamında karışık bir şekilde tarihleri, yapı tekniği ve yeri birbirinden farklı çoğu yağmalanmış birçok tümülüs tespit edilmiştir. Bunun dışında daha yüksek kesimlerde mevsimlik kamplar kurulduğuna dair yaygın izler vardır (Summers, 1995: 570-571). Mevsimlik kampların göçebe yaşam süren atlı kavimlerin yerleştiği yerler olma ihtimali göz önüne alınırsa ve tümülüs mezarların yanında bölgede tespit edilen İskit tipi ok uçları vb. malzemelerle de desteklenen bilgilerden Kimmer-İskitler'in bölgede varlığına hükmetmek mümkün olmaktadır (Çoban, 2017: 8-9).

Kayseri ve çevresinde genellikle Geç Hellenistik ve Roma dönemine tarihlenen tümülüs mezarlar görmek mümkündür. Merkezde iki, Beştepeler'deki iki tümülüs ile Garipler tümülüsleri müze kurtarma kazılarıyla açılmış ve M.Ö. I. yüzyıla ait eserlere rastlanmış olmakla birlikte, birçoğu hala araştırılmamıştır (Yeğen, 1993: 32). M.Ö. I.yüzyıla ait olduğu anlaşılan Beştepeler ve Garipler tümülüsü örneklerinden anlaşıldığı üzere tümülüs mezar geleneği Kapadokya bölgesinde yaygınlaşmış ve daha sonra Roma döneminde de bu gelenek devam ettirilmiştir (Eskioğlu, 1989: 204). Kayseri'nin ilçelerinden Yahyalı'da yapılan yüzey araştırmalarında, Ağcaşar Köyü-Alatepeler tümülüsleri,

Taşhan Köyü Kayaaltı Mevkii tümülüsü, Köyönü Tepesi Kaya altı Mevki-Danaözü ve Çingenözü Mevki; Göynük-Özbek Mevki Özbek Nekropolü ile Küçükoğlakçı Yaylası ve Oğlakçı Mevki, Bingüştepe dikdörtgen kesitli ve yuvarlak tonoz örtülü tümülüsleri, Yedikenar Mevkii'ndeki büyük Nekropolisler, Kayseri merkezdeki Garipler tümülüsü ve Mazaka'daki Beştepeler I tümülüslerine benzeyen tümülüsler tespit edilmiştir (Girginer, Özdemir, Erhan, 2007: 28-29).

Ankara'da kurgan-tümülüs diye bilinen ve birçoğunun içinden atlı kavimlere ait eşyalar ve at iskeleti çıkan çok sayıda mezar yer almaktadır. Bunlardan 100 tanesi Gordion'da 20 tanesi de Ankara'da diğer bölgelerde ortaya çıkarılmıştır. Gordion'daki kazılarında elde edilen bilgiler, yangın izlerinin Kimmer saldırılarıyla aynı döneme denk gelmesi ve tümülüs mezarlardan çıkarılan malzemeler Ankara'nın M.Ö. 700 yıllarında Kimmerler'in saldırılarına uğramış olduğunu göstermenin yanında, Atatürk Orman Fidanlığı'ndaki tümülüs başta olmak üzere bu tümülüslerin Kimmerler'e ait olabileceğinin ileri sürülmesine sebep olmuştur (Aydın vd., 2005: 55, 59). Gordion'da yapılan tümülüs kazılarında Gordion şehrinin Kimmerler tarafından yakılıp yıkılmasından sonraya tarihlendirilen tümülüslerden J tümülüsünde ele geçirilen 6 adet İskit tipi ok uçları ve P tümülüsünden çıkarılan plakalar üzerinde Hayvan Üslubu özellikleri gösteren hayvan betimlemelerinde bölgede etkileri kabul edilen Kimmerlerin varlığı veya bu eserleri etkilediği kabul edilebilir (Kohler, 1964: 58vd). Günümüzde Ankara kalesi ve Ulus'un merkezinin güneybatısında, Atatürk Orman Çiftliği-Anıttepe-Bahçelievler arasında kalan bölgede M.Ö. VIII. yüzyıl ile M.Ö. VI. yüzyıllara tarihlenen nekropol denecek 20 adet tümülüsün yerinin belirlendiği tümülüslerle kaplı bir alan tespit edilmiştir (Tuna, 2007: 100). Ankara'da ilk tümülüs kazıları 1910 yılında 16 tane yığma mezardan oluşan nekropol alanda üç tümülüste yapılmıştır. Tümülüslerden birinde bir at başlığı ve at gemine ait olduğu düşünülen tunç levha parçaları ile kalkan ya da elbiseyi süsleyen levhalar bulunmuştur ki bu malzemeler adı geçen tümülüs mezarı Ankara'daki Frig mezarlarından, özellikle Gordion'un eski tümülüsleriyle Anıtkabir ve Fidanlık'taki yığma mezarlardan ayırmaktadır. İkinci tümülüste yanmış bir insan cesedi ve at iskeletine rastlanmıştır. M.Ö. VI.yüzyılın başlangıcına Friglerin Lidya hâkimiyetine girdiği tarihten sonraya geç Frig Çağı'na ait olan bu tümülüs mezarların Kimmerlerle ilgili olduğu kabul edilmiştir (Özgüç, 1946: 584, 588-589). Ankara tren istasyonu arkasında tespit edilen tümülüslerde 3.8.1925 tarihinde yapılmaya başlanan kazılarda savaşı ve ona ait at iskeletine rastlanmıştır. İskeletlerin biraz ilerisinde savaştının elbisesine ve

silahlarına ait küçük madeni eşyalara da rastlanmıştır (Gülekli, 1948: 87). Ankara Gazi Çiftliği'nde bize atlı göçebe Türk kavimlerinin izlerini hatırlatan, keramik parçaları, kabzası delik iki adet ok ucu, ortasında delikli demirleri olan Bronzdan yapılmış üç halkalı birbirine aynen benzeyen muhtemelen koşum takımı parçası olan iki adet eşya, kemer tokasına benzeyen ancak kemere göre daha enli, olan at donanımı takımı veya at arabasına ait bir parça olması ihtimal dâhilinde görülen eserler ortaya çıkarıldığı kurgan-tümülüs mezar kalıntıları kazılarla ortaya çıkarılmıştır (Fıratlı, 1995: 203-204).

Ankara Beştepeler tümülüslerinde yapılan kazılarda da Toprak kaplar ve üçayak (tripode), tunçtan yapılmış kemer tokası, tunç kap kacak parçaları, yedi adet dilimli tunç mızrak ucu, tunçtan imal edilmiş düğme ve yine tunçtan ok ucu ve kumaş parçalarından oluşan, Atlı göçebe kültürüne ait savaşçı buluntuları ortaya çıkarılmıştır. Buluntulardan anlaşılacağı üzere bu mezarın bir savaşçıya ait olduğu anlaşılmaktadır (Gülekli, 1948: 85). Ankara'ya 60 km. uzaklıkta ve kuzeybatısında merkez ilçeye bağlı Bitik nahiyesine bağlı Karalar köyünde 1933 yılında yapılan tümülüs kazılarında birden çok tümülüs ortaya çıkarılmıştır. Tümülüslerde at iskeletleri ve savaş malzemelerine rastlanmıştır. At iskeletlerine ait kalıntılar, demir bıçak veya hançer parçaları, giyim ve silah takımı parçaları Gazi Fidanlığı'ndaki Frig ve Kimmer buluntuları veren kurganı hatırlatmaktadır. Bu da mezardaki savaşçının aslının şarkın steplerinde aranması gerektiğini göstermektedir. Mezarların yapısının çamur sıva ile sıvanması kerpiç, taş tabakalar ve taşların karışık iriliği gibi Orta Asya kurganlarında da görülen benzerlikler bu kurgan-tümülüsün atlı göçebe Türk- Kimmerlere ait olduğunu göstermektedir (Arık, 1934: 103,123,129,163).

Gordionda 1955 yılı kazılarında sahibinin erkek olduğu anlaşılan küçük bir tümülüs kazılmış iki at iskeletine rastlanmıştır. İskeletlerin dışında koşum takımı parçaları olabilecek atlara ait gem parçaları, atların kafataslarında bronzdan plakalar bulunmuştur. Bu at iskeletleri İskitler'in ölü gömme adetlerini hatırlatmaktadır. Bu at gömü âdeti Anadolu'ya muhtemelen Kimmerler tarafından getirilmiştir (Young, 1956: 266). Friglerin başkenti Gordion ve çevresinde yaklaşık 150 tümülüs tepesi tespit edilmiştir. Tümülüslerden 35 kadarında kazı yapılmış ve bu tümülüsler M.Ö. IX. yüzyıldan Hellenistik döneme tarihlenmiş olmakla birlikte çoğunluğu M.Ö. VI. yüzyıl ve öncesine tarihlenmektedir. Ankara ve çevresinde yaklaşık 20 tümülüsün varlığı bilinmektedir. Kazılanlar M.Ö. erken VIII. - VI. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Tümülüslerde süs

eşyaları, aletler ve giysiler vb. kişisel eşyalar, silahlar, mızrak, mızrak ucu, ok ucu, kılıç, hançer, düğme ve at koşum takımları gibi eşyalar bulunmuştur. Anadolu tümülüslerinde ilk at gömüsüne, M.Ö. VII. yüzyıl sonu, M.Ö. VI. yüzyıl başında rastlanılmıştır. Kurganlarda at gömüsü ölen bireyin atıyla gömülmesi geleneğinin devamı niteliğindedir (Avşar, 2016: 29). Bu tür ölü gömme geleneği eski çağlarda Türkler arasında yaygın olarak kullanılmıştır.

Gordion ve çevresindeki tümülüslerde hiç silaha rastlanmamıştır ancak Ankara çevresindeki mezarlarda rastlanmıştır. Anıtkabir alanında, Fidanlıkta ve Karaoğlan Höyüğü'nde sivri uçlu mızrak uçları bulunmuştur. Gordion'da kazılan ky (küçük Yassıhöyük) olarak isimlendirilen tümülüste ve Makridi Bey tarafından kazılan tümülüslerde bronzdan at gemi ve at donanım takımlarına ait parçalar ve ayrıca Gordion akropolünde küçük bronz hayvan heykelcikleri bulunmuştur (Young, 1962: Levha 48/21).

Bütün bu veriler Atlı Göçebe Türk toplulukları Kimmer-İskit özellikleri göstermektedir ki bu durum Eski Çağ Türklerinin izleri olması bakımından kurganların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara bakılırsa Ankara ve çevresinde atlı göçebe kavimlerin varlığına, kurgan-tümülüs verileri iyi birer örnek teşkil etmektedirler.

Gordion (Yassıhöyük) kazılarında Kimmerlerin Gordion'a yerleştiklerine ait bir ize rastlanmamıştır. Ancak Gordion'da bulunan Kimmerlerle ilgili çeşitli küçük buluntular içinde İskit tipi ok uçları ile ortaya çıkarılan iki at gömüsü atlı göçebe Türklerin izleri olarak dikkati çekmektedir.

Gordion (Yassıhöyük)'la aynı bölgede, Eskişehir ili sınırları içinde Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya geçiş bölgesinde yer alan Demircihöyük-Sarıket Mezarlığı'nda ortaya çıkarılmış olan bir tümülüsteki at gömüsü ile İskit tipi bir ok ucu buralarda Kimmerlerin varlığına ait önemli arkeolojik delil olarak kabul edilmelidir (Dönmez, <https://www.tarihtarih.com>. 2017).

Eskişehir-İstanbul-Bursa karayolu üzerinde bulunan Demirci Höyüğü'nün batısında bulunan Demirci höyük Sarıket nekropolü Eskişehir'in 25 km batısında bulunmaktadır. Sarıket'de 1990 ve 1991 yıllarındaki kazı çalışmaları sonucunda M.Ö. VII- IV. yüzyıllar arasında buluntu veren büyük bir nekropol ortaya çıkartılmıştır. Nekropolde yer alan

bir kurgan içinde soluna doğru yatırılmış, başı batıya dönük olan yaklaşık 200x120cm boyutlarında bir at iskeleti ve yakınlarında da biri bükülmüş halde, biride kırılmış halde iki adet demirden yapılmış at donanımına ait yanaklık parçası bulunmuştur. At gömütünün yaklaşık 8 metre kuzeybatısında İskit tipi bir ok ucu bulunmuştur. Biraz uzağında ise M.Ö. VIII. yüzyıldan M.Ö. IV. yüzyıla kadar kullanılan basit tipte bir Frig krateri bulunmuştur (Demir, 2008: 62).

Eskişehir ili Demircihöyük yerleşmesindeki Sarıket Mezarlığı İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Hellenistik Dönem de dâhil olmak üzere birbirini takip eden süreçte burada oturanlar tarafından nekropol alanı olarak kullanılmıştır (Tayproject.org, 2017).

Yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen veriler Orta Anadolu'da Kimmerler ve İskitlerin varlığını gösterecek deliller olarak kabul edilmenin yanında tümülüs tipi mezarlara ölü gömme geleneği Orta ve Geç Demir Çağı'nda adeta Orta Anadolu için karakteristik gömü özelliği olarak düşünülecek kadar çok tespit edilmiştir. Bu durum Kimmer-İskit etkinliğinden kaynaklanmaktadır (Çoban, 2015: 128).

Kastamonu ili ağıl ilçesine bağlı Selmanlı mahallesinin 1km. güneybatısında bir Tümülüs mezar ortaya çıkarılmıştır. Yüksek bir tepe üzerinde bulunan ve uzunca bir süre tarla olarak da kullanılan alandaki Tümülüs kaçak kazılarla soyulmuş olmasına rağmen 2012 yılında yapılan kazılarda mezar odasının duvarlarında kabartma resimler, çeşitli küçük objeler, tunçtan mahmuz takımları, kılıç benzeri silahlar ve at koşum takımları gibi atlı savaşçıya ait malzemeler bulunmuştur. Kazı ekibi tarafından buluntulardan hareketle M.Ö. I. yüzyıla tarihlendirilen bu Tümülüs (Kurgan) (Bal, 2013: 337) mezar geleneği Atlı göçebe Türkleri hatırlatması, onlardan olmasa bile M.Ö. I. binde Anadolu'da yaygınlaşmaya başlayan Kurgan Mezarlara silahlarıyla birlikte ölü gömme geleneğinin bu tarihlerin sonuna kadar devam ettiğini gösteren önemli bir örneği teşkil etmektedir.

Kökenleri M.Ö. III. bin yılları aşan Kurgan kültürlerinin M.Ö. II. ve M.Ö. I. bin yıllardaki temsilcileri oldukları da anlaşılan Kimmerler ve İskitler gibi (Tarhan, 2002: 597-598) atlı göçebe Türk kavimlerinin göçlerindeki asıl etken askeri amaçlarla başka topraklar fethederek imparatorluklar kurmaktır (Zekiye, 2007: 38 vd). Eski çağdan itibaren yapılan Türk kavimlerinin göçleri hem batıdan boğazlar üzerinden, hem de doğudan Anadolu'ya kadar etkisini devam ettirmiştir (Çoban, 2013: 32).

Trakya'da İskitler, Yunanlılarla kıyaslandığında daha önem arz eden etki bırakmışlardır. İskitler Trakya'da kültürel etki bırakmanın yanında Traklar ile ırk olarak kaynaşma özelliği de gösterebilmişlerdir. Güneye inerek Trakya'ya birçok defa gelen İskitler kültürel özelliklerinden olan ölüleri kırmızıya boyamak, erkeğin yanına atını da gömmek gibi İskitlere has bir takım geleneklerin Trakya bölgesinde oluşmasına vesile olmuşlardır. Bu geleneklerin Trakya'daki M.Ö. VI. ve V. yüzyıllara tarihlenen mezarlarda yapılan kazılarla varlığı anlaşılmıştır (Yıldırım, 2008: 15).

Türkiye'nin batısında yapılan arkeolojik kazı sonuçlarına göre Trakya bölgemizde de kurgan ve tümülüs diye adlandırdığımız mezar yapılarına rastlanmıştır. Bu kurgan-tümülüs mezarların bizim konumuzu ilgilendiren özelliği atlı göçebe Türk kavimlerinde yaygın uygulama olan mezarlara atlarında gömülmesi geleneğinin devamı olarak at gömülerine rastlanmasıdır. Bu durum Trakyalı savaşçılarında atlı kavimler zümresinden Kimmer ve İskitler gibi atlarına çok önem verdiklerinin veya bu mezarların Kimmer-İskit kavimlerine ait olabileceğini düşündürmektedir. Trakya'da ölen savaşçıların atlarıyla gömüldüğü birçok tümülüs örneğinin en önemlilerinden biri Kırklareli- Vize ilçesinde bulunmuştur. Kazılan tümülüsün birisi 50m çapında 2.5m yüksekliğindedir ve Vize C tümülüsü adı ile kayıtlanmıştır. Tümülüste yapılan kazılarda kül tabakası içinde at iskeletine ait kemikler ve deri parçaları bulunmuştur. İkinci tümülüs ise 40 metre çapı olan ve 3 metre de yüksekliğe sahip Vize F tümülüsü adıyla kayıtlanmış olup içerisinde at iskeletine rastlanmıştır (Onurkan, 1988: 10- Mansel, 1940: 110).

Doğu Trakya da özellikle Vize Bölgesinde içinde at iskeleti bulunan, sadece atların gömülü olduğu tümülüsler ortaya çıkartılmıştır. Sadece atların gömülü olduğu tümülüslere Kırklareli- Vize ilçesinde-Vize C ve Vize F- tümülüslerinde rastlanılmamıştır. Bu da Trakyalı savaşçıların tıpkı İskitler gibi atlarına çok önem verdiklerinin göstergesidir. Bundan başka Trakya da ölen savaşçıların atlarıyla gömüldüğü birçok tümülüs bulunmaktadır (Avşar, 2016: 19).

Trakya bölgesinde bölgeye göç ile gelen Son Tunç Çağı-Erken Demir Çağı topluluklarını simgeleyen mezar anıtlarından biride Kırklareli'nin 5km kadar güneyindeki Taşlıcabayır kurgan mezarıdır. 1982 yılında kazılmış ve ülkemizde ilk kez görülen Kuzey Karadeniz step kültürlerine ait kurgan türü bir mezar olduğu anlaşılmış ve 52 adet kap bulunmuştur (Ceylan vd., Tayproject.org, 2017:4).

Kırklareli Asilbeyli köyünde Taşlıcabayır Tümülüs mezar tepesi bir tarla düzeltme sırasında 1982 yılında bulunmuştur. Yapılan kurtarma kazısında içerisinde çıkan buluntulardan hareketle M.Ö. XII. yüzyıla tarihlenen ve Karadeniz'in kuzeyinde bilinen Bozkır kültürüne ait Kurgan mezar olduğu tespit edilmiştir (Özdoğan-Parzinger, 1995: 45).

Doğu Trakya'da tümülüs tipi mezar kullanımının yaygınlaşması M.Ö. V. yüzyıla birlikte başlamaktadır. Doğu Trakya tümülüslerinde oldukça sık görülen bir ritüel olan at kurbanının M.Ö. IV. yüzyıldan başlayıp M.S. II. yüzyıla kadar devam ettiği, cenaze törenlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Sadece Trakya'da görülen bir olgu da olmayan At kurbanı meselesi Klasik Çağlar'a tarihlendirilen Kırım'daki İskit tümülüslerinde ve Kıbrıs'ta Salamis Nekropolü'nde bulunan tümülüslerde de görülmektedir. Tekirdağ-Şarköy ilçesi-Beyoğlu köyünde bulunan Askertepe tümülüsünde, 2007 yılında kurtarma kazısı yapılmış ve Helenistik Döneme tarihlendirilen bir mezar da yanmış at iskeletlerinin bulunduğu dromoslu bir mezar yapısı ortaya çıkarılmıştır. Trak kavimlerine ait olduğu kabul edilen mezar da Kırım'daki İskit mezarlarında da rastlanan kline bölümü de yer aldığı anlaşılmıştır (Yıldırım, 2010: 149 vdd.).

Tekirdağ-Hayrabolu-Hacılı köyünde İçerisinde yanmış ölü ve yanına konulan araç gereçler olarak çift kulplu bronz tava, yonca ağızlı testi, pişmiş toprak testi vb kap kacaklar, gümüş kaplama tıp aletleri ve demir mızrak ucu ve kılıçtan ibaret savaş gereçleri çıkarılan Traklı bir savaşçıya ait tümülüs mezar bulunmuştur. M.S. I. yüzyıla tarihlenen mezardan bu tip tümülüslere savaş aletleriyle birlikte diğer eşyalarında konularak yapılan gömü geleneğinin devam ettiğini göstermesi bakımından dikkate almak gerekmektedir (Öztürk, 1998: 381-383).

İstanbul Arkeoloji Müzesinin Silivri'de kazılarla ortaya çıkardığı kurgan ve Beşiktaş'ta metro kazıları sırasında ortaya çıkarılan yaklaşık M.Ö.3. 500 yıllık eski mezarlığın Türk ve Altay kültürü olan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkır kültürüne ait olduğu anlaşılmıştır. Yapılan çalışmalar daha devam ediyor olmakla birlikte Arkeoloji Müzesi Müdürü Zeynep Kızıltan burasının Eski Türk ve Altay kültürüne ait kurgan tipi ölü gömme geleneğine ait Kurgan Mezarlar olduğunu belirtmiştir. Kurgan tipi gömünün özellikle Orta Asya bozkır kültüründen Karadeniz'in kuzeyinden Trakya bölgesine geldiği Erken Demir Çağı'na yaklaşık M.Ö. 1200-1100'lere tarihlenmesinin düşünüldüğü ve kesin sonucun Karbon 14 analizleri ve de DNA testleriyle kesinleşeceği vurgulanmıştır. Mehmet

Özdoğan sonucun bilim dünyası açısından heyecan verici olduğunu ve Beşiktaş'taki mezarların kurgan tipi mezar olduğunu tarihlemenin de doğru görüldüğünü belirtirken kuzey step kültürü, Altay kültürü, göçebe toplulukların izleri olduğunu bundan önce özellikle Balkanlarda bu kültürün izlerinin bulunduğunu ancak bu kadar organize ve net bir mezarlık topluluğunun karşımıza ilk defa çıktığını belirtmiştir (Erbil, 2017).

Sonuç

Eskiçağlardan itibaren insanoğlu ölülerini ortada bırakmayarak genellikle de toprağa gömmüşlerdir. Gömü şekilleri ve yeri, toplumların inanç ve kültürel değerlerine göre şekillenmiştir. Türk milletinin ortak dini ve kültürel değerlerinden birinin de ölülerine olan saygıları olduğu, onlar için yapılan korugan-kurgan mezarlar yapmış olmalarından anlaşılmaktadır. İlk defa İskit-Kimmerler tarafından yapıldığı ve daha sonraki dönemlerde gelen Türk kavimlerinin de kurgan geleneğini devam ettirdiği görülmüştür.

Mezar yapıları olan kurganların üzerlerine taş ve toprak yığılarak örtüler yükseltilir. Yükseklikleri 1 metreden başlayarak 70 metreye kadar çıkabilmektedir. İçlerinde çeşitli ölü hediyeleri bulunan bu yapılar; Orta Asya'dan başlayarak Karadeniz'in kuzeyi, Balkanlar ve Anadolu'da yaygın olarak bulunmuşlardır. Batıda bulunanlarına tümülüs adı verilmiştir. Türklerin kurganlarının Anadolu ve Balkanlar başta olmak üzere kurgan geleneğini devam ettiren diğer kavimlerin kurganlarından ayrılan en önemli özelliği ölü hediyesi olarak bırakılan silahlar ve atı ile birlikte gömme geleneğidir. Hatta bazı kurganlarda at arabası ve at koşum takımları da beraber gömülmüştür. Bu tür Türk kurganlarına Karadeniz'in kuzey bölgeleri başta olmak üzere Orta Asya, Kafkaslar, Anadolu ve Balkanlar'da sıkça rastlanmıştır.

Az sayıda yapılan kazılarla tespit edilen kurgan mezarların Anadolu'daki varlığı doğudan başlamak üzere batıya doğru örneklerle sıralanmıştır. Ve bu kurganların varlığı Türk kavimlerinin de varlığına delil kabul edilmelidir. Türklerde Kurgan geleneğinin M.Ö. IV. binlere kadar gitmesine rağmen Anadolu'da yoğunlaşması özellikle Kimmer ve takiben İskitlerin Anadolu'ya hem batıdan boğazlar üzerinden hem de doğudan Kafkaslar üzerinden göçlerle geldiği kabul edilen M.Ö.I. bin yıldan itibaren anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- ARIK, R.O. (1934), “Karalar Hafriyatı”,Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi,S:2,Devlet Matbası, İstanbul, ss.102-166.
- AVŞAR, G. (2016), Anadolu Tümülüslerinin Tipolojik Açıdan İncelenmesi, Hitit Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Tez Danışmanı Prof.Dr.Ahmet Ünal,2016 Çorum.
- BAHAR, H. (2013), “Avrasya’da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü”, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür prof.dr. Nejat Göyünç’e Armağan, Editörler: Hasan Bahar, Mustafa Toker vd. Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, ss.267-304.
- BAL, N.(2013), “Selmanlı Tümülüsü Kurtarma Kazısı”, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 22.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, 14-17 kasım 2013 Adana. İ.Agül Ofset Mat. Ltd.Şti. Ankara, ss 337-348.
- BELLİ, O. (2002),“Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türklerde Kurgan Yapma Geleneği”,Türkler,C:III, Ankara, ss.927-931.
- BELLELEN, Haberler, (1946),Cilt: X,Sayı:37,Ocak 1946,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÇEÇEN, S. (2008), “Eski Çağda Türkler”, Eski Önyasya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu’da Türk Varlığı, Editör, Zekeriya Türkmen, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basımevi, Ankara,ss.101-109.
- CEYLAN, A. (2010),“Doğu Anadolu’da ilk Türk İzleri”, XV.Türk Tarih.Kurumu11-15 Eylül 2006 Ankara, ss. 215-232, https://www.academia.edu/8134422/Doğu_Anadoluda_İlk_Türk_İzleri (Erişim Tarihi 20.11.2017)ss.1-15.
- CEYLAN, A. (2015), Taştaki Türkleri Okumak”, Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Editör; Kamil Aydın Yıl: 6 / Sayı: 34 / Temmuz – Ağustos 2015, Ankara,ss.9-52.

- CEYLAN, A -Gülriş K.-Yasemin P.-Taciser S.-Hakan S.-Işık Ş.-Yasin T. (2017) “Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler”, Işık Şahin, “Trakya ve Doğu Marmara” s.4. <http://tayproject.Org/bas.html>. (Erişim Tarihi,27.11.2017).
- ÇOBAN, H. (2013), Anadolu’da Kimmer-İskitler ve Orta Anadolu’daki İzleri, yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr.İlhami Durmuş,Afyon Kocatepe üni. Sos. Bil. Ens. Eylül 2013, Afyonkarahisar,
- ÇOBAN, H. (2015), “Kapadokya’da Kimmerler”, Capadocia Jurnal Of History and Social Sciences Dergisi Nisan 2015, Ahlen-Germany.ss.121-131.
- ÇOBAN, H. (2017), “Eski Çağda Yozgat’ın Tarihi Coğrafyası” II. Uluslararası Bozok Sempozyumu bildirileri, 04-06 Mayıs 2017 Yozgat, ss.60-74.
- DEMİR, T. (2008), Anadolu’da Kimmer-İskit iz ve etkileri, Danışman: Prof. Dr. İlhami Durmuş, Gazi Üni.Sos.Bil.Enst. Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DEMİR , N. (2009), “Türk Tarihinin Ve Kültürünün Kaynağı Olarak Kaya Üzeri Resimler (Petroglifler) Ve Yazılar, Rock Petroglyphs and Scripts As Source of Turkic History and Culture”, ZfWT Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks, Vol. 1, No. 1 2009, ss.5-19.
- DİYARBEKİRLİ, N.(2002), “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, Türkler, c.III, Ankara, ss.827-894.
- DOĞANBAŞ, M. (2007), “İlk Dönemlerden Türk Fethine Kadar Amasya”, Amasya İl Yıllığı 2007, Editör: Yavuz Bayram, Amasya Valiliği Yayınları, Uyum Ajans, 2007 Ekim, Ankara, ss.149-156.
- DÖNMEZ, Ş. (2017),Önasya’da İskitler, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=365829> (Erişim Tarihi 14.11.2017).
- DURMUŞ, İ. (2004), “İskitler’de Ölü Gömme Geleneği”, Milli Folklor 61, 2004, Ankara, ss.21-29.

- ELİYARLI, S. (Redaktor)(1996), *Azerbaycan Tarihi Uzak Geçmişten 1870.yıllara Kadar*, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.
- ENGİN, A. (2010), “Gözecik: Sivas’da Yeni Bir Geç Hitit Merkezi ve Kapı Aslanı”, *C.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:34, Sayı:2, Aralık, Sivas, ss. 60-68.
- ERBİL, Ö. *Hürriyet Gazetesi* 26.10.2017)www.hurriyet.com.tr/istanbulda-turklerin-ilk-izleri-40622781.
- ESKİOĞLU, M.(1989) “Garipler Tümülüsü ve Kayseri’deki Tümülüs Tipi Mezarlar”,*Türk Arkeoloji Dergisi*, Sayı: XXVIII, yıl.1989, Kültür Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı Yayını, Başbakanlık Basımevi, Ankara, ss.189-224.
- GİRGİNER, S. (2007), Hakkı Fahri Özdemir, Fatih Erhan, “Kappadokia ve Antik Çukurova Yüzey Araştırmaları -2006”, *Türk Eski Çağ Bilimleri Haberler*, Sayı:23, Ocak 2007,İstanbul.
- GÜLEKLI, N.C. (1948), *Ankara Tarih-Arkeoloji*, Doğu Matbaası, Ankara.
- FIRATLI, N. (1995) “Ankara Frig Nekropolüne Ait Bir Buluntu”, *Belleten*, Cilt:23, Sayı:90, Nisan 1959,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.203-211.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, IV, 127,Çev: Müntekim Ökmen,(1983).Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HTTP://WWW.TAYPROJECT.ORG(2017), Sarıket Mezarlığı.(Erişim Tarihi 13.11.2017).
- İLGİN, N. (2008), “Kurgan ve Tümülüs Kültürlerinin Ortaya Çıkışı ve Anadolu’da Gelişim Süreci” *Anadoluda’ki Erken Dönem Türk İzleri-1*,Gönderen: Baybars üzerinde 11Şubat, 2008, 00:27:10 ÖÖ. <http://www.turkcesi.net/forum/index.php?action=printpage;topic=554.0>.
- KESKİNKILIÇ, E.(2014), *Ata Ağıt-Elegy for a Horse*, ACTA TURCICA, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi Online Thematic Journal of Turkic Studies Yıl VI,

Sayı 1-2, Ocak 2014, ss.1-14 “Kültürümüzde Hayvanlara Ağıt”, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, www.actaturcica.com.

KIRZIOĞLU,F.(1998),“Gomer/Kimmerler'den Beri(M.Ö.680)Kayseri ve Çevresinde, Oğuz/Türkmen Kolundan Olmayan: Kıpçak, Bulgar, Khazar, Kamak, Kuman, Saper/Suvar Türklerinden Kalma Coğrafya Adları”, II.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998), Erciyes Üniversitesi, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri, ss.307-315.

KOÇAK, K.(2015), “Kuzey Kafkasya ve Kuzey Karadeniz'deki İskit Kurganlarının Ortaya Çıkışı”, Dergi Karadeniz dergisi, Sayı:25, Yıl:6, sonbahar 2015 Ardahan, ss.1-13.

KOHLER,E.L, (1964),“Phrygian animal style and Nomadic Art”, Dark Ages And Nomads c.1000 B.C.Studies İn Iranian And Anatolian Archaeology, Editör: Machteld J.Mellink ve diğerleri, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, İstanbul, ss.58-62.

KÖROĞLU, K. (2000), “Çıldır Kurganları, Arkeoloji Sanat Dergisi- Sayı: 96, İstanbul, ss.2-8,

MANSEL, A. M. (1940),“Trakya Hafriyatı”,Belleten, C: 4, Sa:13, Türk Tarih Kurumu, Ankara, ss.89-114 MEMİŞ, E. (2009), Eskiçağ Türkiye tarihi,8.baskı, çizgi kitabevi Konya.

MEMİŞ, E. (1988),“M.Ö. 3. Bin Yılında Anadolu'da Türkler”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 53, Nisan 1988, ss. 35-40.

MİZİYEV, İ.M. (1994),Çev:Aliy Şidakulu,EskiDönemlerden Rusya'ya Bağlanıncaya Kadar Karaçay Malkar HalkınınTarihi,I.Bölüm,İsmail Mızıulu İstoriya Karaçaevo Balkarskogo Narodas Drevneyşih VremenDoPrisoedineniyakRossi,Nalçik.<http://turan-devleti.tr.gg/KaracayTurkleri.htm>,(ErişimTar.12.10. 2017).

MÜLLER-K.,V. (1995)”Atlı Göçebelerden Kalma Anadolu'daki Kovanlı Savaş Kazmaları”, Eski Yakındoğu Kùltürleri üzerine incelemeler, İnmemorium

İ.Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı kitabı, yayınlayan: Nezih Başgelen, Editör: Armağan Erkanal, Hayat Erkanal-Halime Hüryılmaz... vd. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Kanaat Matbası, İstanbul, ss233-238.

ONURKAN, S. (1988) Doğu Trakya Tümölüsleri Maden Eserleri, İstanbul Arkeoloji Müzesindeki Trakya Toplu Buluntuları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖKSE,A.T. (1996), “Sivas İli 1994 Yüzey Araştırması”, 13.Araştırma Sonuçları Toplantısı, C:1, 29 Mayıs–2 Haziran 1995Ankara.Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss.205-228.

ÖKSE, A.T. (2001),“Sivas ili 1999 yılı yüzey Araştırması”, 18.Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2.Cilt, 22-26 Mayıs 2000 İzmir. Kültür Bakanlığı,Milli Kütüphane Basımevi 2001 Ankara, ss.89- 100.

ÖZDOĞAN M.- PARZİNGER H. (1995), Kırklareli Höyüğü 1993 yılı kazısı, XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı I.Cilt, 30 Mayıs-3 haziran 1994 Ankara, Milli Kütüphane Basım evi Ankara, ss.43-67.

ÖZFIRAT, A. (2001), Doğu Anadolu Yayla Kültürleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ÖZFIRAT, A. (2008,) “Bozkurt Kurganlarında Kazı Çalışmaları 2007”,Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, Haberler, Mayıs 2008, Sayı: 26.

ÖZFIRAT, A. (2010), “Ağrı Dağı Kurganları”, XV.Türk Tarih Kongresi, 11-15 Eylül 2006 Ankara,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.51-64.

ÖZGÜÇ T. (1946), “Anadolu’da Arkeoloji Araştırmaları” , Belleten, Cilt:X,Sayı:40,Ekim1946,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.557-598.

ÖZGÜÇ, T. (1978), Maşat Höyük Kazıları ve Çevresindeki Araştırmalar, T.T.K. Basımevi, Ankara

- ÖZTÜRK, N.Ö.(1998), Hayrabolu Hacılı Köyü Tek Höyük Tümülüsü Kurtarma Kazısı, 22.Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, VIII.Müze Kurtarma Kazıları Semineri,7-9Nisan 1997, Kuşadası, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss.381-391.
- SEVIN,V. (2011) “Kralların Coğrafyası, Demir Çağı, Urartu Devleti”, Arkeo Atlas Dergisi, 2011/1, Editör; Necmi Karul, Doğan Burda Dergi Yayıncılık ve Pazarlama A.Ş.İstanbul, ss.422-479.
- SUAVI, A. EMİROĞLU, K.,TÜRKOĞLU, Ö.,ÖZSOY,E.D.(2005), Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara, Dost Kitabevi, Ankara.
- SUMMERS, G., SUMMERS F. (2003) “Kerkenes Projesi 2003 yılı Araştırma Sezonu Ön Raporu- Şehrin Kuruluş Tarihi ile İlgili Kanıtlar”,http://www.kerkenes.metu.edu.tr/kerk_2/17_downlds/report_Pdf/03_reptrdjet.pdf. ss.10-15.
- SUMMERS, G. D. (1995), “Kerkenes Dağ 1993”, XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 30 Mayıs 3Haziran 1994, Ankara, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, ss.567-582.
- TARCAN, H. (2003), Tarihin başladığı Ön-Türk Uygarlığı Resmi Tarihin Çöküşü, Ön-Türk Uygarlığı Araştırmaları Merkezi, Töre Yayın Grubu, İstanbul.
- TARHAN M.T. (1979), “ Eski Çağda Kimmerler Problemi”, VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 ekim 1976 Ank),Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss.355-369.
- TARHAN M.T. (1972)Eski çağ'da Kimmerler Problemi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eski Çağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul.
- TARHAN, M.T. (1984)“Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, I.Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, İstanbul 23-24 mayıs1983, Eski Eserler ve Müzeler Genel müdürlüğü, Ankara, ss.109-120.
- TARHAN, M.T. (2002), “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, Türkler, Cilt:1 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss.597-610.

- TELLİOĞLU, İ. (2007), “Doğu karadenizin Türk yurdu haline gelmesi hakkında bir değerlendirme”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları dergisi*, cilt-I-sayı.4. Nisan 2007, ss. 654-664.
- TOK, G. (2001), “Ölülerin Anlattığı Tarih”, *BilimveTeknikAralık2001*, Sa:409, TübitakYayAnkara, ss.92-95.
- TUNA, N. (2007), “ODTÜ Müzesi’nin Ankara Frig Nekropolü’nde Araştırma ve Kurtarma Kazıları”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı, Yapı Kredi Yayınları*, I.baskı, İstanbul.
- UĞUR, H. (2012) *Garipler Tümülsü Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD,Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış, Yüksek Lisans Tezi, Danışman; Kamil Levent Zoroğlu, Konya.*
- ÜNAL, A. (2002), “Eskiçağda Kafkasya ve Anadolu; Neolitik Çağdan Geç Tunç Çağı’nın sonuna kadar (M.Ö 5500-1150) Anadolu Kafkasya İlişkileri, Kuban Maykop Kùltürleri ile Eski Anadolu Kùltürlerinin İlişkileri,” *Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, ss.1-33.*
- YEĞEN,A. (1993), *Kayseri’de Tarihi Eserler, İl Kùltür Müdürlüğü Yayınları, Kayseri.*
- YILDIRIM R. (1987), “Urartu At Gemleri”, *Belleten, Cilt: LI, Sa:200,T.T.K.Basımevi, Ankara.*
- YILDIRIM, Ş. (2008), *Doğu Trakya’da Mezar Tepelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi, Ankara Üni.Sos.Bil. Enstitüsü, Arkeoloji (klasik) Anabilim Dalı Doktora Tezi, Tez Danışmanı. Coşkun Özgünel, Ankara.*
- YILDIRIM, Ş. (2010), “Askertepe Tümülsü”, *Anadolu /Anatolia Dergisi, Sayı: 36, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakùltesi Yayını Ankara, ss.149-178.*
- YILMAZ, Ö. (2017), “Yozgat’ın arkeolojik zenginlikleri”, *Bozok Üniversitesi 3.Yozgat Potansiyelleri Paneli “Arkeolojik Zenginliklerimiz” (16 Şubat 2017) Yozgat.*

- YOUNG, R.S. (1956), “The Campaigne of 1955at Gordion”, American Journal of Archaeology 60, pp249-266
- YOUNG, R.S. (1962) , “The 1961 Campaigne at Gordion”, American Journal of Archaeology 66, 1962, levha 48/21., Pp.153-168.
- ZEKİYEV, M. (2007), Türklerin ve Tatarların Kökeni, Çev. D. Ahsen Batur, 2.Baskı, Selenge Yayınları, İstanbul.

16

URINATION AND DOMINATION: TRACING A ROYAL DREAM FROM THE MEDIEVAL MUSLIM DYNASTIES TO GREEKS AND ASSYRIANS

İslam Kavas

Abstract

Dreams are a subject of history writing and chronicles from ancient times. These dreams have different patterns and subjects but they are within a tradition. In this tradition, there are royal dreams which have similar patterns as well, and in these dreams, there are similar or almost the same symbols. Urination is also a common symbol within these dreams. As the founding myth, the chronicles of Muslim dynasties use these dreams frequently. I will argue in this paper that urination is a common royal/funding dream among Muslim dynasties although urination is considered as a dirty and negative thing in the Muslim tradition and it comes, as a symbol, from ancient civilizations. Ultimately, I will show you that dreams of urination is nearly a common expression among Mediterranean civilizations since the Assyrians.

Urination and Domination: Tracing a Royal Dream from the Medieval Muslim Dynasties to Greeks and Assyrians

First of all, one should know that these dream narrations, as a framework and legitimation, are not exclusive to following dynasties and kingdoms so that it completely fits the ancient dream frame classified as ‘allegorical’ by Artemidorus (2nd Century CE) (Artemidorus, 1975: 186) and ‘symbolic’ by A. Leo Oppenheim (1904-1974). Such dreams represent a dream world full of strange things and events to a dreamer. These dreams never reflect psychological state of the dreamer and all the strange things and events are symbols after all. Furthermore, these dreams of symbols are enigmas and they need interpreters to be solved. Because of this ‘a dream without interpretation’ is like ‘an

unopened letter' according to ancient beliefs expressions mentioned above, ending with the interpretation of the dream (Oppenheim, 1956: 206; Miller, 1994: 206).

In the most ancient civilizations, there are dreams with clearly understandable messages; however, symbolic dreams desperately need an interpretation from someone other than the dreamer. In most cases, the interpreter would be an extraordinary man (Hughes, 2000: 7). Almost in all cases, the dream is always about domination; the dreamer is a king or someone who will be a king in the future or someone very closely related to a king. Thus, these dreams are all political, cyclical, traditional elements and urination is one of the common symbols in them.

An early thirteenth century chronicle Akhbâr al-Dawla al-Saljûqiyya attributed to Husaynî is the only source that cites the dream of Seljuk. It says:

‘و عاش الأمير سلجوق مائة سنة. و رأى في منامه ذات ليلة يبول نارا يتلظى شرارها في مشارق الأرض و مغاربها، فسأل المعبر فقال: سيولد من نسلك ملوك يملكون أقاصي الأرض (Husaynî, 1985, s. 25).

And Emir Seljuk lived a hundred years. He, one night, dreamed that he urinates a fire and it sparkles through east of the earth and west. Then he goes to an interpreter saying that “Kings to dominate farthermost lands of the earth will come from your spring.

Unequivocally, dreams are preview of the future of this world and the afterlife for most Muslims, especially in the Middle Ages (Knysh, 2012: 2). The curiosity in this study is on and what it aims to trace regarding dreams is the symbol of urination. This is because urination and urine do not have constructive associations in the authentic Islamic culture. Based on the sayings attributed to the prophet Muhammad, urine is dirty; furthermore, urine is spiritually dirty as it makes you suffer greatly. Annemarie Schimmel emphasizes this point as well. Even though urinating against a sacred place is a big crime for Muslims,¹ it is astonishingly widespread in Islamic historical writing (Schimmel, 1999: 101). Thus, urination as a symbol of domination must have come from some other culture or civilization.

1 This great crime and sin reflects even on Muslims' proverbs. Turks say 'Eceli gelen köpek cami duvarına işer' which means 'The dog which is soon to die pees on the wall of a mosque.' See: Feridun Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1963), 143.

In the first place, in order to trace this symbol of urination, we should look through medieval Islamic historical writings and dream interpretations if there is any other example of it. Then, the writings of other civilizations should be the subject. When we begin with Islamic royal dreams, indeed, Seljuk's dream is not one of a kind.

After a century of Husaynî's Akhbâr al-Dawla another Muslim scholar Abû Bakr ibn 'Abd Allâh Ibn al-Dawâdârî tells a story of how the Ayyubid dynasty is founded in his work *Kanz al-Durâr wa-Jâmi' al-Gurâr*. At the center of the story there is a dream of Saladin and at the center of the dream there is urination.

‘و ذلك انه رائئ كانه مقعد للقبول، فعادت اراقته تطلع من احليله كالفؤارة، الي ان تعلقت بأصحاب، ثم انعقدت سحابة و كأنها علي بيت المقدس، ثم مرت تلك السحابة مطران عاما حتي غسل القدس. ثم ظهر في تلك السحابة قمر مع نجوم كثيرة، حتي اضاءت الأرض كلها من نوره...و كان بتكرير في ذلك الوقت انسان يعرف بابن المرزبان يعبر الرؤيا، موصوف بحذاقته،فقص عليه أيوب تلك الرؤيا، فتعجب لذلك، وقال: ما يجب ان تكون هذه الرؤيا الا الملك، ولكن الله يعطي ملكه من يشاء. ثم قال: سيكون من نسلك أيها الرجل ملوك بعدد... (al-Dawâdârî, ١٩٧٢: ٩-١٠).

And so, he saw that he sits for urination. His urination turned into a fountain through his urethra until holding on to a cloud. Then it became a nimbus appearing to be on the Al-Aqsa Mosque. The nimbus poured down so Jerusalem got washed. Later, a moon with many stars came out of the nimbus so that their lights enlightened all of the earth... At that time in Tikrit there was a man known as Ibn Marzobân who interprets dreams, titled as old hand. And Ayyub told him about the dream. The man, surprised by it, said: “What this dream requires is nothing but dominance; however, Allah grants his dominance whoever he wants it for.” Then, he said: “From your descendants, oh man, rulers shall come as many as the stars...

The earliest biography book in Islamic history, from the ninth century, *Kitâb al-Tabâqât al-Kabir* written by Ibn Sa'd has a similar record:

‘قال رجل رأيت كان عبد الملك بن مروان يول في قلبة مسجد النبي اربع مرارا، فذكرت ذلك لسعيد بن السيب (Sa'd, ١٩٦٨: ١٢٣). ان صدقت رؤيك قام فيه من صلبه أربعة خلفاء

A man said “I saw, in fact, Abd al-Malik b. Marwân urinating against the prophet's mosque four times. Then I told Sa'id b. Musayyab so. Then he said if you told your dream truly four caliphs of his line coming after him will stand in that (mosque).

There is a similar but detailed story attributed to the Caliph Mâmûn, in a Byzantine dream book *Oneirocriticon* of Achmet. It also indicates to the sin of urination on a sacred place:

*‘The Caliph Mâmûn had the following dream. He found himself in the most holy shrine in Mecca, that is, the Ka’bah; he went into the south part where the Black Stone (thronos) stands and urinated in the two corners; then he went out of the shrine and urinated in the northeast and northwest corners. The Caliph was troubled over this very great sin and sent a person to the dream-interpreter Sereim to find out secretly the dream’s meaning (by pretending that he, not the Caliph, had this dream). But the dream-interpreter refuted him, saying: “You did not dream this, for you are not a blood relative of the Caliph. Therefore, I will not interpret the dream.” The Caliph then summoned Sereim into his presence and, having confessed, made Sereim swear not to conceal the interpretation of the dream. Sereim replied: “The four corners of the Ka’bah in which you urinated signify four children. The south corners where the Black Stone (thronos) is located represent two successors to your throne (thronos) and empire; the north corners signify two other children, but they will not get possession of your throne and kingdom (Oberhelman, 1991: 103).”*²

As it is also understood from the examples above, urination in a dream indicates having sons who will be sovereigns. Clearly, the sons would dominate on where the ancestor urinates. The interpreters always interpret the dream as a domination on what is urinated east and west like in Seljuk, Al-Aqsa Mosque like in Ayyub which indicates to Saladin’s conquest of Jerusalem, the Ka’bah like in the case of Caliph Mâmûn which means being the caliph. Other than these dreams, contemporary dream interpretation manuals may help us understand the allegory among urination, sons, and domination.

Between the ninth and the fourteenth century when these dreams are recorded, there are two common dream manuals that are Ibn Sereen (eight century) and al-Dinavarî (eleventh century) in the Islamic World. The manual and reports which are attributed to Ibn Sereen are seemingly occurred in the course of time and from the stories highly in circulation since early Muslim society. According to Ibn Sereen manual, basically

2 Sereim must be Ibn Sereen. Also, this dream is both anachronistic and historically wrong. Ibn Sereen lives almost a hundred years earlier than the Caliph Mâmûn (r. 813-833) and his sons are not to be caliphs. But still this dream is a nice part of dream interpretation tradition.

urination in dreams symbolizes two things property and descendants. Here is prominent writing of Ibn Sreen on urination as a symbol of descendant:

فان بال في محراب، فانه يولد له ولد عالم...و من رائئ كانه بال علي المصحف، ولد له ولد يحفظ القرآن...و رائئ اردشير بن ساسان-و كان راعي الغنم- كانه بال و علا من بول بخارعم السماء كلها، فسأل بابك المعبر، فقال: لا اعتبرها لك حتي تنسب الي ولدا يولد لك، فوعده بذلك، فقال: يولد لك غلام، يملك الآفاق، فكان كذلك، فلما ولد اردشير نسبه الي بابك المعبر وفاء له بوعده، فلذلك يقال اردشير بن بابك، و انما كان ابوه ساسان (Sreen & al-Nabluṣī, ٢٠٠٨: ١٦٤-١٦٥).

If someone (dreams) he urinates into shrine, he will have a scholar son. He who dreams that he urinates on the book, he will have a son hafiz of Koran.

And Ardashir, the son of Sasan –he was a shepherd- dreams that he urinates until it becomes a puddle. Then the puddle evaporates and spreads into the sky. Later, he asks Babek the interpreter and he (Babek) says: I do not interpret this dream unless you dedicate a son that you have to me. He (Ardashir) pledged so. Then he said: you will have a son who will dominate the heavens. It happens as he puts it. Once a son is born to Ardashir, he devotes him to Babek the interpreter, so he keeps his word. That's why he is known as Ardashir son of Babek. Indeed, his father is Sasan.

As it is seen in the account attributed to Ibn Sreen, urine is child and urination symbolizes domination. Moreover, it is not only domination on people but also domination on knowledge when it is used with different symbols such as the book and mihrab. Al-Dinavarī repeats almost the same meanings as Ibn Sreen does but he does not report any story about urination in dreams. Moreover, he adds this interpretation as well: Who dreams that people have a bath with his urine it means he will have a son who will be a counsellor for people (al-Dinawari, 2000: 281).

Other than some royal dreams and interpretations of urination, it seems the dreams in which urination is related to domination on knowledge are recorded as well in Islamic world. As an example of this situation, Kitab Tabakat Ulama Ifriqiya by Abu'l Arab Muhammad b. Ahmad Tamim has a narrative saying:

“The pious Rushaid, of ‘Slav’ origin, dreamed that he had urinated in the mihrab of a mosque. The famous Buhlul b. Rashid of Qairawan (d. 799) explained his vision as presaging that a

son would be born to him, who would become an outstanding religious scholar, it is hardly necessary to add, that came true (Grunebaum, 1966: 13)."

As things stand, the dream narratives are compatible to the dream interpretations. Rather than some other positive associations in different cultures (Pelling, 1996: 70), urine clearly symbolizes a child because it comes through the penis like sperm. Urination on something indicates domination of the child on that thing. When this thing is a place such as a land or a symbolic structure such as the Al-Aqsa Mosque or the Ka'aba, it means rulership, but when the thing is the book or a mihrab which is the place of Imam to lead the prayer in a mosque, it is scholarship, which means domination on knowledge. So, urination dreams have been used frequently to legitimize a ruler and sometimes a scholar.

If a symbol like urination influenced Islamic historical writing and understanding of justification this much, in spite of the fact that it is defined by the prophet himself as dirty and a reason for torment of soul (Bukhari, Vol. I, Book IV, Number 217 and several others), it has to have deep roots in Near Eastern civilizations beyond Islamic culture. We can verify this idea by viewing Greek history writing and Assyrian dream interpretation.

Writing in the fifth century BC, Herodotus tells us a story of two dreams that are seen by the Median King Astyages and the Messenger of a new dynasty on all around Asia. Interpreted by a magus these dreams alarm Astyages for taking some actions. The first dream is within this study's field of interest:

*"Astyages, son of Cyaxares, now inherited the throne. A daughter was born to him, whom he called Mandane; and Astyages dreamed that she urinated so much that the urine filled his city, then went on to flood all of Asia. He consulted the dream-experts among the magi, and was alarmed by the details which he heard from them. Later, when this Mandane was already old enough for marriage, he did not give her as wife to any of the Medes who were worthy of him, because he was fearful of the dream; instead he gave her to a Persian named Cambyses, who, he discovered, belonged to a good house and was mild in nature, but was still-he thought-far inferior to a Mede of even middling status (Pelling, 1996: 68)."*³

3 I will take the translation of the dream from the article by Christopher Pelling because he writes the article and translates the text especially to explain these dreams.

This story is told by Herodotus to explain the foundation of the Achemenid dynasty, like another Persian dynasty, the Sasanids. As the reader of the study at hand may remember, in the dream interpretations attributed to Ibn Sereen, there is a story including a dream to explain the foundation of the Sasanids. Under these circumstances, two ancient dynasties of Persia are legitimized and narrated with dreams of urination.

Like in Islam, according to Christophe Pelling, ancient Persian culture does not have a positive view on urination. That's why Pelling asks the same question as well, what is the source of urination assimilation? He evaluates various associations of ideas and tries to look through comparative aspects in addition to the possibility of Assyrian origins because urination/genital assimilation has negative reflections in the Greek culture too (Pelling, 1996: 70-71). To be sure, if he sees the story in Ibn Sereen, he would emphasize other possibilities less than Assyrian dream interpretation. Certainly, two urination dreams for two consecutive dynasties of the same geography and people must deliberately come from a certain source and tradition. This source is supposed to be the Assyrian dream interpretation tradition.

According to the Assyrian dream interpretation book:

"If his urine [expands(?)] in front of (his) penis and [ ] the wall: [he will not have] sons.

If his urine ex[pands] in front of (his) penis and [ ] the wall, the street: he will h[ave] sons.

If his urine expands in front of his penis and f[ills(?) all] the streets: his property will be robb[ed] and given to the city [ ].

If his urine expands in front of (his) penis [and] he does obeisance in front of his urine: he will beget a son and he (i.e. the son) will be king...

If he sprinkles (himself) with his urine: his (sheep)-fold will expand.

If he sprinkles (himself) with his urine and wipes himself (clean): (the disease called) 'Hand of Ishtar'.

If he directs urine towards the sky, the son of this man whom he will (thereafter) beget will become important, (but) his (own) days will be short.

If he pours his (urine) into a river: his harvest will be bountiful. If he pours his urine into a well: he will lose his property.

If he pours his urine into a well: he will lose his property.

If he pours his urine into an irrigation-canal: Adad will flood his harvest.

If he pou[rs] his urine to his (personal) god [or to] his (personal) goddess: he will [find(?)] his lost property (Oppenheim, 1956: 265)."

Translated by Oppenheim, this book is coming from the second millennium BC and it has the same meaning as Ibn Sereen and Dinawari for urination, which is property and son. Moreover, there are almost the same expressions as well. Interestingly, the Assyrian dream book claims "if his urine expands in front of (his) penis [and] he does obeisance in front of his urine: he will beget a son and he (i.e. the son) will be king..." However, founding dreams' pattern is about urinating on geography or a symbolic structure.⁴ It seems there is a little bit of change in the dream scenario with time. Furthermore, the interpretation on "urinating towards the sky" makes one remember the dream of Ayyub. After all, there is a dream interpretation tradition which survives thousands of years.

Consequently, founding dreams of dynasties in the middle ages are world-wide and so are the symbols they have. These symbols have a deep impact on societies as much as they are used even though they are completely against these societies' beliefs or ideologies. Urination, as a dream symbol, is one of these. This symbol is used by the aforementioned Muslim dynasties. However, urination does not have a positive image in the Islamic belief. On the other hand, the impact of the ancient civilizations beyond some believes and urination as a symbol comes from the Assyrians. So, one way or another, urination, as a dream symbol, is an evidence of the continuation of the cultures within other and forthcoming cultures.

References

AL-BUKHARÎ, I. (tarih yok), *Al-Jaami' Al-Saheeh* (Cilt 4).

AL-DAWÂDARÎ, A. B. (1972), *Kanz al-Durâr wa-Jâmi' al-Gurâr* (Cilt VII), Eds. F. 'Aşûr, Kahire.

4 This sounds like lions which urinate to specify the areas of dominancy. In addition, lion is a prominent power symbol for the Assyrians.

- AL-DÎNAWARÎ, A. S. (2000), *Kitab al-tabir fi al-ruya aw al-Qadiri fi al-tabir*, Alam al-Kitab, Beirut.
- ARTEMÍDORUS. (1975), *The Interpretation of Dreams: Oneirocritica*, Trans. R. J. White, Noyes Press, New Jersey.
- GRUNEBBAUM, G. E. (1966), "The Cultural function of the Dream as Illustrated by Classical Islam," in *The Dream and Human Societies*, Eds. G. E. Grunebaum, & R. Caillois, Cambridge University Press, London, pp. 3-22.
- HUGHES, J. D. (2000), "Dream Interpretation in Ancient Civilizations," *Dreaming*, 10-1, 7-18.
- HUSAYNÎ, S. a.-D. (1985), *Akhbâr al-Dawla al-Saljûqiyya*, Dar Aqra, Beirut.
- KNYSH, A. D. (2012), "Introduction," in *Dreams and Visions in Islamic Societies*, Eds. Ö. Felek, A. D. Knysh, SUNY Press, Albany.
- MILLER, P. C. (1994), *Dreams in Late Antiquity*, Princeton University Press, Princeton.
- OBERHELMAN, S. M. (1991), *The Oneirocriticon of Achmet : A Medieval Greek and Arabic Treatise on the Interpretation of Dreams*, Texas Tech University Press, Lubbock, TX.
- OPPENHEÏM, A. L. (1956), "The Interpretation of Dreams In The Ancient Near East," *American Philosophical Society*, 46-3, 179-373.
- PELLÎNG, C. (1996), "The Urine and the Vine: Astyages' Dreams at Herodotus," *The Classical Quarterly*, 46-1, 68-77.
- SA'D, I. (1968), *Kitab al-Tabâqât al-Kabir (Cilt V)*, Dâr Sâdir, Beirut.
- SCHIMMEL, A. (1999), *Halifenin Rüyalari: İslam'da Rüya ve Rüya Tabirleri*, Trans. T. Erkmen, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SEREEN, M. b., & AL-NABLUSÎ, A. (2008), *Mu'cem Tefsîr al-Ahlâm*, Al-Yamama, Beirut.
- TÜLBENTÇİ, F. F. (1963), *Türk Atasözler, İnkılap ve Aka Kitapevler*, İstanbul.

URINATION AND DOMINATION: TRACING A ROYAL DREAM FROM THE MEDIEVAL MUSLIM
DYNASTIES TO GREEKS AND ASSYRIANS

İslam Kavas

OKSİDENTALİZM BAĞLAMINDA BABUR RESİM SANATI: KİTABHÂNE'DEKİ AVRUPA ETKİSİ VE RESİMLİ ELYAZMALARINDAKİ İZLERİ

MUGHAL PAINTING IN TERMS OF OCCIDENTALISM: EUROPEAN INFLUENCE ON THE COURT ATELIER AND ITS REFLECTIONS ON THE ILLUSTRATED MANUSCRIPTS

Gölsen TEZCAN KAYA

Abstract

The unceasing rivalry and cultural-artistic interaction between the East and the West is existent throughout the history. While the researchers have focussed for years on the subjects studying the East with a Western point of view, studies analysing the West from the Eastern perspective are recently on the rise. Mughal Shahs, who ruled between 1526 and 1858 as descendants of Timur, had illustrated manuscripts produced under their patronage which illustrates their interaction with the Europeans. The influence of European art became evident for the first time during the third Mughal ruler, Akbar Shah's (1556-1605) reign. After the Portuguese claimed Goa, they captured Gujarat and Akbar Shah employed an ambassador there. On his return (1578), he took the artefacts which the Europeans brought together back to the court thereby accelerating the interaction. Various resources also mention some craftsmen who were sent to Gujarat in order to learn about the European techniques and styles. Following this, Akbar Shah invited three Jesuits from Goa to Fatehpur Sikri to join his religious discussions. Thus, he regarded Christians and Christianity as an inspirational source for his eclectic thought. It was the Bible that the Jesuits brought along, Christian paintings, and the paintings of the Virgin and Child some of which were copied from the Early Roman icons by Manuel Godinho,

Portuguese Jesuit painter. The third Jesuit mission who stayed in Mughal court between 1595 and 1615 would be of primary influence on both the illustrated manuscripts and the style of their painters. The painters that worked in the court atelier during Akbar Shah and Jahangir Shah period interpreted these European subjects, figures, clothes, furniture and motives with an Occidentalist approach by integrating their existent traditions with the European techniques. Therefore, they could produce entirely original works of art.

Key words: Mughal painting, Occidentalism, Akbar Shah, Manuscripts, Mughal Court atelier

Giriş

Son yıllarda Oksidentalizm ile ilgili birçok araştırma yapılmış ve kelimenin kökeni, konusu, yöntemi, amacı, tarihi, çeşitleri ve hakkındaki eleştiriler üzerine görüşler bildirilerek, sosyal bilimlerde hangi alanları kapsadığı ile ilgili yayınlar yapılmıştır¹. Bu araştırmaların çoğunda Oksidentalizm terimi Oryantalizmle karşıt anlamalı olarak kullanılmış ve Oksidentalizmin kökeninin Oryantalizmin kökeni kadar eskiye dayanmadığı vurgulanmıştır. Oksidentalizm, Latince “iniş, güneşin batışı” anlamına gelen *Occido* kelimesinden türemiş ve daha sonra batı anlamına gelen Fransızca bir kelimeymiş gibi türemiştir (Çaycı, 2015: 87). Kavram olarak Batı üzerine düşünme, Batı imgelemine sahip olma, Batı üzerine eser verme ya da çalışma yapmayı kapsamaktadır. Yapılan çalışmalarda, Doğu’nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı’yı incelemesi ve bir müdafaa yöntemi olarak ele alması, Batı düşmanlığı ve nasıl daha iyi Batılı olunur sorusunun cevabının aranması konuları üzerine yoğunlaşmıştır (Metin, 2013: 65-67). Oksidentalizm’in bir disiplin olarak ele alınması ise Hasan Hanefi’nin yazmış olduğu *Mukaddime fi İlmi’l-İstiğrâb* adlı eserle gerçekleşmiştir. Hanefi burada doğunun batı karşısında ezilmemesi gerektiğini, aksine bir akademisyen gözüyle inceleyerek analiz etmesi gerektiğini belirtir (Karakaş, 2015: 171-72). Ian Bruma (2004) ise, Oksidentalizmi, Batı saldırılarına karşı koyuş ve aşılanma içgüdüsünün direnişi olarak

1 Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Carrier, J. G., (1992, May), Occidentalism: The World turned upside-down, *American Ethnologist*, 19, No.2, s. 195-212; Bruma, İan (2004), Oksidentalizmin kökenleri, *Cogito*, 40, Çev. A. Kaftan, s. 278-285; Öztürk, Mustafa, (2006), Oksidentalizm bağlamında Afgâni-Abduh ekolü, *Marife*, 6, Sayı 3, s. 43-70; Aydın, Mehmet, (2006, Kış), Doğu-Batı rekabeti ve Oksidentalizmin yükselişi, *Marife*, 6, sayı 3, s. 367-372; Bruma, I.-A. Margalit (2007), Batıya karşı savaş, *Marife*, 3, (Çev. A. Çaycı), s. 313-319; Arlı, Alim, (2009), *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul; Çaycı, Ahmet, (2015), *Oryantalizm, Oksidentalizm ve Sanat*, İnsan Yayınları, İstanbul.

ifade eder. Bu araştırma kapsamında Oksidentalizm kavramı daha çok, sanatla ilişkisi açısından irdelenecektir. İslam dünyasında Batılı din ve üslup eksenli bir takım öğelerin Doğulu öğelere sızışı ve neticesinde nasıl içselleştirilerek yeni ve özgün bir alana yol açtığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İslam dünyasında resimli el yazma üretimi, özellikle hükümdarın himayesinde ve saray kitabhânesinde gerçekleşmiş olup, kolektif bir üretim olarak göze çarpar. Eserin yazımından ya da kopyalanmak üzere seçilişinden, hangi hikayelerin resimlendirileceğine, hangi sayfalarda hangi nakkaşların çalışacağına varıncaya dek titiz bir çalışma gerektiren zahmetli bir iş olarak karşımıza çıkar. Bu üretimden sorumlu olan kişi ve sanatçılarla ilgili bilgilere de farklı yüzyıl ve coğrafyalarda, dönemin çağdaş yazarlarının anlattıklarından yola çıkarak fikir sahibi olabiliyoruz².

Babur ve Humayun Dönemi Resim Sanatı

Baburlular döneminde İslam dünyasındaki resimli el yazması üretimini, çeşitlilik ve kültürel-sanatsal etkileşim açısından en zengin kılan coğrafyalardan biri de Hindistan'dır. 1526-1858 tarihleri arasında hüküm süren bu Türk devletinin kurucusu Çağatay Türklerinden Babur'dur (Konukçu, 1991: 400). Kabil ve Semerkand'ı yönetirken Hindistan'ı fethetmiş, ancak 1526-30 yılları arasında kısa bir süre tahtta kaldığından onun döneminden kalma birkaç mimari kalıntı haricinde sanat eseri kalmamıştır (Blair Bloom, 1995: 267). Tarihe eşsiz bir hükümdar, kahraman bir komutan, av ve eğlence meclislerinin zevkini yaşamasını bilen bir tabiat aşığı, araştırmacı ve gözlemci bir botanist, bir seyyah, sporcu, hattat, musikişinas, kitapsever, şair olarak geçmesinin yanı sıra aynı zamanda güçlü bir yazardır. Onun en büyük eseri şüphesiz on iki yaşında Fergana tahtına çıkışından sonra 1529'a kadarki olayları kaleme aldığı *Baburnâme* adındaki hatıratıdır³ (Akün, 1991: 397, 404). İran kültür ve sanatını Hindistan'a

2 Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Âli, Gelibolulu Mustafa (1926), *Menakıb-ı Hünerveran*, (İbnülemin), İstanbul; Kadı Ahmed (1959), *Calligraphers and Painters. A Treatise By Qadî Ahmad, son of Mir-Munshi*, (circa AH 1015/AD 1606) (Farsçadan İng. Çev. V. Minorsky), Washington DC; Özergin, M. K., (1976), Temürlü sanatına ait eski bir belge: Tebrizli Cafer'in bir arzı, *Sanat Tarihi Yıllığı*, VI, s. 471-518; Abu l-Fazl 'Allami (1977), Thackston, W.M., (1989), *A Century of Princes. Sources on Timurid History and Art*, Cambridge, Mass; *The A'in-i Akbari*, (İng. Çev. H. Blochmann), 3. Baskı, Yeni Delhi; Thackston W. M., (2000), *Album Prefaces and Other Documents on the History of Calligraphers and Painters*, Leiden.

3 Baburnâme bir otobiyografi olmakla birlikte günün gününe anlatılan ülkeler arası yolculuklar büyük bir titizlikle anlatıldığı için bir seyahatname, coğrafya, etnografya, botanik, zooloji ansiklopedisi

getirmiş, ataları Timur mirzaları gibi resim sanatına büyük ilgi göstermiştir. Kaynaklarda Herat okulunda aralarında Behzat ve öğrencilerinin de olduğu ünlü nakkaşlar tarafından resmedilen elyazmaları koleksiyonuna sahip olduğu geçmektedir (Dimand, 1953: 46). Babür, 1527'de Delhi Kalesi'ni aldığı Gazi Han'ın buradaki kütüphanesinden bazı kitapları seçip oğulları Hümayun ve Kamran Mirza'ya gönderdiği, *Tüzük-i Babürî*'de bu kitapların çoğunun dini eserler olduğu ve içlerinde fazla önemli sayılabilecek eser bulunmadığı zikredilir. Babür döneminde kurulan medreselerin çoğunda da birer kütüphane vardır (Erünsal 2003: 21). Ancak resimli el yazması üretimi açısından bakıldığında, günümüze gelen bir örnek bulunmamaktadır.

Babur'dan sonra oğlu Hümayun Şah (1530-1556) Agra'da tahta çıkmıştır. Döneminde Gucerat'ı topraklarına kattıktan sonra iç karışıklıklar ve kardeşlerinin tahtta hak iddia etmesi nedeniyle mağlup oldu (Konukçu, 1991: 401). Bir Afgan isyanı sonucunda önce Sind'e ve sonra da İran'a sığındı. 1540'da Tebriz'de Şah Tahmasp'ın misafiri oldu ve yine orada 16. Yüzyıl İran nakkaşlarının hazırlamış olduğu en iyi eserlerden bazılarını gördü. Hümayun, Şah Tahmasp'ın sarayında Tebrizli Mir Seyyid Ali ve Şirazlı Abdüssamed adlı iki genç nakkaşla tanıştı. Kitaplara düşkünlüğü ile bilinen Hümayun⁴ onları Kâbul'deki sarayına davet etti. Bu iki nakkaş, Babur resim okulunun gerçek kurucuları olarak kabul edilebilir. Nakkaşlardan Mir Seyyid Ali, İran destanı olan Hz. Muhammed'in amcası, kahraman Hamza'nın maceralarının anlatıldığı *Hamzanâme*'yi resmetmeye başladı. Bu elyazması Hümayun döneminde resmedilmeye başlanmasına rağmen aslında ardından gelen halefi Ekber Şah Dönemi'nde (1556-1605) tamamlanmıştır (Dimand, 1953: 46).

Ekber Şah Dönemi ve Avrupa ile İlk Temas

Hindistan'da resim sanatı açısından önemli sonuçlar doğuracak olan Avrupa ile ilk temas, Ekber Şah (1556-1605) döneminde gerçekleşmiştir. Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılmacı bir siyaset izleyen Şah, ülke topraklarını doğu ve güneydoğu istikametinde geliştirerek, Gucerat, Keşmir, Bihar, Bengal, Sind, Mekran ve Kandehar'ın aralarında olduğu bazı bölgeleri hakimiyeti altına aldı. İzlediği başarılı

---

görünümünde bilgilere sahiptir. Şair, sanatçı ve dönemin önemli kişilerinin anlatıldığı sayfalar, şairler tezkeresini anımsatır.

4 Babür'ün oğlu Hümayun savaş meydanlarına bile bir miktar kitap götürecektir kadar kitaba düşkündü. Boş zamanlarını kütüphane haline getirdiği Delhi'deki Şir Şah'ın sarayında geçirirdi, ölümü de bu kütüphanenin merdivenlerinden düşmesiyle olmuştur (Erünsal 2003: 21).

politika ile Hindistan'ı tek bir merkezi idarede toplamayı başaran ilk hükümdar oldu (Konukçu, 1991: 542).

Ekber Şah yalnızca imparatorluğunun politik gücünü pekiştiren bir lider değildi, aynı zamanda Hindistan'ın sanatsal ve kültürel yaşamını da derinden etkilemiştir. Diğer dinlere ve ırklara karşı hoşgörülüydü. Hindu dinine inananlara eziyet edilmesini yasakladı ve Müslüman olmayanların üzerindeki vergiyi kaldırdı. Yerel Rajputlar Şah Ekber tarafından yönetim ve orduda görevlendirildi, Baburlular ile Hintli kadınlar arasındaki evliliği onayladı, hatta eşlerinden iki tanesini Rajput prensesleri arasından seçti. Ekber insan zihninin dışavurumuyla çok ilgiliydi. Özellikle de Hinduların, Parsilerin ve Hristiyanların dinleriyle, “gerçek doğruyu bulma” umuduyla ilgiliydi. İbadethâne adı verilen özel bir binada din ve felsefe üzerine tartışmalar düzenlerdi. 1582’de yeni bir dini sistem olan Din-i İlahi’yi ilan etti. Bu eklektik kültün ritüelleri büyük ölçüde Parsilerin Zerdüşt inancına dayanmaktaydı. Fakat Ekber Şah’ın bu yeni din anlayışı, hiçbir zaman Babur Sarayı’nın sınırlarını aşmadı. (Dimand, 1953: 46).

Ekber Şah her daldaki alimleri himaye etmiş ve başta Fethullah eş-Şirazi olmak üzere Hakim Ali Geylani, Molla Ahmed, Hacı Nizameddin, Şeyh Feyzi, Abdürrahim ve Ebü'l- Fazl el-Allami gibi dönemin önemli kişilerini sarayına alarak tarih, edebiyat ve diğer alanlarda büyük eserler vermelerine imkan hazırlamıştır. Bu dönemde saray kitabhanesinde⁵ *Hamzanâme*, *Ekbernâme*, *Âyin-i Ekberî*, *Bâburnâme*, *Rezmânâme*, *Mahabharata*, *Ramayana*, *Timurnâme*, *İyâr-i Daniş*, *Envâr-i Süheylî*, *Dîvân-ı Hâfız*, *Baharistan*, *Tûtinâme* gibi çok sayıda eser hazırlanmıştır. Mimari ve güzel sanatlar da Ekber Şah’ın himayesinde altın çağını yaşamış, Agra, Allahabad, Ecmir, Lahor, Delhi ve özellikle kendisi tarafından kurulup on iki yıl süreyle baş şehir olarak kullanılan Fetihpur Sikri gibi şehirler çok güzel eserlerle süslenmiştir (Konukçu, 1991: 542-543). Ekber Şah, Hristiyanlığa büyük ilgi göstermesine ve hatta Cizvitlilerin ilahi hizmetlerine

5 Ebü'l-Fazl'ın *Âyin-i Ekberî*'de naklettiğine göre, Ekber Şah'ın kütüphanesi geniş bir alana yayılmış ve kitaplar değerlerine göre sınıflandırılmıştır. Özel olarak görevlendirilen kişiler her gün saraya gelip kitaplardan birkaçını alır ve Ekber'in huzurunda okurmu. Ebü'l-Fazl, Ekber'in huzurunda bu şekilde okunan birçok kitabın ismini vermektedir. Saraydaki kütüphanede mevcut koleksiyon çeşitli kütüphanelerden gelen kitaplarla zenginleşmiştir. Ekber Şah 1572'de Gucerat'ı aldığı anda, Gucerat Sultanı Ahmed'in ve oğlu Muhammed Şah'ın burada kurdukları kütüphaneleri dağıtmış ve mevcut kitaplardan önemli bir bölümünü saraydaki kütüphanesine taşımış, bir kısmını da hediye etmiştir (Erünsal, 2003 : 21).

katılmasına rağmen bir Hıristiyan'a dönüşmemiş, ancak saraylarını şatafatlı bir şekilde duvar resimleriyle bezetmekten de geri kalmamıştır (Bailey, 1998: 24-29).

Baburlu Dönemi resimli elyazmaları açısından bakıldığında, bu eserlerin üretiminde nasıl bir yol izlendiği ve kimlerin bu işten sorumlu olduğu ile ilgili bilgilere ise, Ekber Şah Döneminde Şahın arkadaşı ve Veziri Ebu Fazl'ın kaleme aldığı *Âyîn-i Ekberî*'de⁶ anlatılan bilgilerden ulaşılabilir. Ekber Şah, Fetihpur Sikri'deki sarayının içinde resim sanatı, altın işçiliği, dokuma ve silah üretimi için çalışma odaları içeren bir atölye kurar. Bir mahalle görünümünde olan bu yerde, hattat, mücellit, müzehhip, nakkaş ve kitap satıcılarının bu üretime hizmet ettiklerini öğrenmekteyiz. Esere göre, hükümdarın sipariş ettiği eserler, kitabdâr tarafından zanaatkâr ve sanatçılara dağıtılıp, üretimin gerçekleşmesi sağlanırdı. Ekber Şah ve Cihangir Dönemlerinde birçok resimli elyazması üretimi olmuş ve bu üretim minyatürlü yapıtlarda da gösterilmiştir⁷.

Ekber'in resim sanatına olan muazzam ilgisini uzun uzun anlatır. Ekber genç bir adamken Şirinkalem lakaplı nakkaş Abdüssamed'den resim dersleri almıştır.

“İmparator gençliğinin erken dönemlerinden beri tasvir sanatına çok büyük ilgi ve alaka göstermiştir. Bu sanata hem bir çalışma hem de eğlence gözü ile baktığından her türlü desteği vermiştir. Bu sebepten ötürü tasvir sanatı gelişmektedir ve çoğu nakkaş şöhet kazanmıştır. Bütün nakkaşların eserleri, haftalık olarak imparatorun huzuruna Darogha (askeri amir) ve memurlar tarafından sunulur. Sonrasında Şah işçiliğin kalitesine göre ödülleri ya da aylık maaşı dağıtırdı. Artık, Behzad'ınkilerle eşdeğer kalitede eserler üreten

6 Ebül-Fazl el Allâmî tarafından 1590 yılında yazmaya başlanan eser, yazarın ölümünden sonra da sürdürülmüştür. Üç kitap olarak hazırlanan eserin birincisinde Ekber Şah'ın kehanetleri ve Hint Grek astrolojik teorileri, Hz. Adem'den Ekber Şah'a kadar olan önemli kişiler ve Şah'ın babası Hümayûn hakkında bilgiler ve 1556-1572 yılları arasındaki olaylar kronolojik sıra ile yer alır. İkinci kitapta 1572-1602 yılları arasındaki olaylar, başlıbaşına bir eser olarak değerlendirilen son kitap olan *Âyîn-i Ekberî*'de ise Ekber Şah dönemindeki Hindistan kıtasının ayrıntılı tasviri bulunur. Kendi içinde beş bölüme ayrılan bu kitabın birinci bölümünde hükümdarın kudretinin ilâhî kaynağı, saray ve hazine ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde askeri sistem, üçüncü bölümde sivil idare, mahallî ve merkezi vergi sistemi, dördüncü bölümde Hindistan'ın coğrafi ve etnografik yapısı, Hint felsefesi, son bölümde ise dönemin bazı önemli kişileri ve Ekber Şah'ın söz ve öğretileri anlatılır (Konukçu, 1991: 313-314).

7 1595 yılında Lahor'da hazırlanan Nasreddin Tusi'nin *Ahlak-ı Nasırî* adlı eserindeki bir resimde hattatların, kağıt imal edenlerin, nakkaşların ve zanaatkarların birlikte çalıştıkları saray atölyesinin tasviri görülür (Ayrıntılı bilgi ve resim için Francis Richard, (2010) . Kitabhane: Kitabın ve kültürün hizmetinde bir kurum”, *Ağa Han Müzesi Hazineleeri. Kitap Sanatı ve Hat*, Ed. Margaret S. Graves, Benoit Junod, , 104-112, İstanbul: Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları: s.104-112; Kat no. 65: 144-145).

muhteşem nakkaşlar vardır ve onların eserleri dünya çapında ün kazanmış Avrupalı ressamların resimleri yanında sergilenebilir. Resimlerde gözlenen detayların inceliği, mükemmellik ve cesur yorumlama tarzı, kıyaslanamaz hale gelmiştir. Hatta canlı olmayan nesnelerin bile hayat kazandığı söylenebilir.”

Ekber Şah’ın resim konusundaki fikri, tutucu Müslümanlarınkinin aksineydi.

“Şeriatın bağnaz takipçileri resim sanatına düşmandır. Ama şimdi onların gözleri doğruyu görmektedir. Ekber’in yanında resim yapma şerefine erişen dostlarıyla yapmış olduğu özel bir toplantıda, Şah şunları söylemiştir. “Resimden nefret eden bir sürü insan var fakat ben bu insanları sevmiyorum. Bence ressamların farklı bir algılama biçimleri var. Çünkü bir ressam canlı olan bir şeyi resmederken ve onun uzuvlarını birbiri ardına eklerken kendi eserine bireysellik bahşedemeyeceği hissini duyarak ve böylece Yaradıcı yani Tanrı’yı düşünür olacaktır. Böylece bilgisi de artacaktır.” (Dimand, 1953: 48).

Mir Seyyid Ali ve Abdüssamed, Ekber’in kitabhânesindeki baş nakkaşlar olmaya devam ettiler. Bu kitabhânede çeşitli uluslardan 100’ün üzerinde nakkaş, İran elyazmalarını resimlendirmek üzere görevlendirildiler. Bu nakkaşların çoğu Kaşmir’den, Gucerat’tan ve Pencap’tan gelen Hindulardı ve kendi okullarında öğrendikleri geleneklerini de beraberlerinde getirmişlerdi. Başlangıçta Hint ve İran öğeleri yan yana olduğundan *Hamzaname* gibi en erken hazırlanan eserlerde, Hint etkisi ağır basarken sonrasında Avrupa etkisi ağır basmaya başlamıştır Ekber Şah İran klasiklerine ek olarak aynı zamanda Moğol, Timur ve Babur tarihiyle ilgili eserlere de ilgi duymuştur. (Dimand 1953:48, 51).

Ekber Şah döneminde, bölgedeki diğer sultanlıklara bakıldığında Gucerat, Avrupa ile temas açısından önemli bir coğrafya olarak karşımıza çıkar. Portekizliler 1510’da Bijapur Sultanı’ndan aldıkları Goa Bölgesi’ne yerleşerek Gucarat sahilindeki Diu ve Daman’daki yerleşim yerlerine sahip oldular. 1572’de Gucerat alındığında burada zaten Avrupa sanat eserleri bulunmaktaydı. Fakat Avrupalıların uzun süreli etkisi, Ekber’in 1575’de Goa’ya gönderdiği elçilik sayesinde olmuştur. 1578’de geri dönen bu elçinin amacı, Avrupa sanat eserlerini toplamak ve getirmektir. Bu dönemde Baburlu zanaatkarlar, Avrupalıların becerilerini edinmek üzere gönderildiler (Losty ve Roy, 2012: 78). 1578’de Ekber, Goa’daki Portekizli yetkililerden kendisine, kutsal kitaplarıyla birlikte, Hristiyan misyonerler gönderilmesini talep etti. Böylece onları anlamayı ve huzur bulmayı umud

ediyordu. Rudolf Aquaviva ve Peder Antonio Monserrate'nin aralarında bulunduğu bir Cizvit grubu, Mart 1580'de Fetihpur Sikri'ye ulaştı ve Ekber Şah'a Goa'da Portekizli Cizvit ressam Manuel Godinho tarafından yapılmış erken Roma ikonalarından kopya edilen Bakire ve çocuk İsa resimlerini, Antwerp Okulu'ndan Flemenk ressamlar tarafından yapılmış gravürler ve 1569-1573 yılları arasında basılmış Plantin'in İncili'nin kopyasını sundular (R.1) (Dimand, 1953: 46). Bu üç Cizvitli, özellikle Ekber'in haftalık dini sohbetlerine katılmaları ve ibadethane'de Hristiyanlık hakkında konuşmaları için Goa'dan çağrıldılar. Ekber Hristiyanları ve Hristiyanlığı kendi eklektik düşüncesi için yeni bir ilham kaynağı olarak kabul ediyordu. Bu durum onu diğer dinlerdeki insanlarla diyaloga iterek, kendi dini ve felsefi sistemini oluşturmaya sağladı (Losty ve Roy, 2012: 78). Ekber Şah'ın isteği üzerine biri 1590, diğeri 1595'de iki Cizvit misyonerler heyeti daha saraya geldi. Bu heyetler, çoğu Antwerp okulundan Flemenk sanatçılar tarafından hazırlanmış, ilave Hristiyan kitapları ve gravürler getirdiler. Bunların bazıları Alman ressam Dürer ve diğeri tarafından yapılmış kopyalardı. Ekber de bunlardan birkaçını kendi nakkaşlarına kopyalatmıştır (Dimand 1953: 48).

1595'te gönderilen ve Jerome Xavier tarafından başı çekilen bu üçüncü misyoner heyeti, Cihangir'in hükümdarlığı boyunca da sarayda kaldı. Bu dönemde hem Şah'a ve onun sarayına sunmak, hem de Hristiyan kiliseleri süslemek amacıyla resimler getirilmeye devam etti. Bunların yarattığı coşku sadece saray ile sınırlı değildi. O dönemde yaşamış bir tarihçi, 1602'de Agra'da sergilenen Roma'daki Sta. Maria del Popolo'da bulunan ve anlatılana göre St Luke tarafından yapılmış olan *Madonna* resminin bir kopyası olduğu düşünülen bir resim için şunları söylemektedir; “İlk birkaç gün (kiliseye) gelenler alt sınıfa aitti, fakat üçüncü günden itibaren ve dördüncü gün, daha önce kiliseye gitmenin rezil bir durum olduğunu düşünen yazarlar, soylular ve yöneticiler de gelmeye başladı. Onların örneği, şehir insanları arasında heyecan uyandırdı ve kilise küçük olmasına rağmen girip çıkanların sayısı günde 10 bini buluyordu. Ziyaretçiler yalnızca şehirden değil, ‘kutsal resmin’ ününün ulaştığı uzaklardan da geliyordu.” (Beach, 1965: 66).

Avrupa Sanatının Saray Kitabhânesine Etkileri

Ekber Şah döneminde Avrupa ile yaşanan bu gelişmeler sonunda, Babur saray kitabhânesindeki üretimin de değiştiği gözlemlenir. Saraya giren bu resimler ve gravürler sayesinde, kitabhâne'de çalışan İran ve Hintli nakkaşlar, konuyla ilgisi olmasa

bile, hazırladıkları eserlerin resim programına Avrupalı öğeleri sokmaya başlarlar. Örneğin, 1593-95 yılları arasına tarihlendirilen bir *Nizami Hamses*'indeki Heft Peyker mesnevisinde bulunan, nakkaş Dharm Das'a atfedilen resimde ise, pençesinde insan olan büyük bir kuş ve onları izleyen şaşkın Avrupalı figürler görülür (Rogers, 2006: 50) (R. 2). 1597-98 tarihlerinde Lahor'da hazırlanan bir *Dehlevi Hamses*'inde, *Matla'u'l-envâr* mesnevisinde yer alan, Şah'ın maiyeti tarafından öldürülen bir dul kadının oğluna adalet sağlaması ile ilgili sahnede, ağacın altındaki figürler Avrupa sanatından alınmıştır. Ayrıca yerde yatan dul kadının oğlu ise bir Hristiyan azizi gibi tasvir edilmiştir (R. 3). Yine aynı eserden *Ayine-i İskenderî* mesnevisinde, İskender'in cam bir fanus içinde denizaltını keşfi ile ilgili sahnede nakkaş, hikâyede olmamasına rağmen, resmin sol üst kısmına kayık içinde oturan ve bir kısmı ellerinde İncil tutan Cizvit misyonerlerini eklemiştir (Dimand, 1953: 49-50) (R. 4). Bu dönemde resimlendirilmiş birçok eserin kopyasında, Avrupa etkisinin izleri görülür⁸.

Ekber Şah, Hristiyanlık üzerine duyduğu ilgi ve hoşgörü neticesinde, yeni konular ve eserler kitabhânenin resim programına alınmıştır. Sarayı'nda Cizvitli Rahip Jerome Havier'in 1582'de yazıp kendisine sunduğu *Destân-ı Mesih* adlı eserin resimli kopyasını hazırlaması ilk adım olarak görülür. Resimleri 1602 yılına tarihlendirilen bu kopyada Hz. İsa'nın yaşamı ve mucizeleri anlatılmaktadır (Rogers, 2006: 49). (R. 5) Babur resim üslubunun oluşumunda, Ekber'in Avrupa sanatına karşı olan bu ilgisi büyük önem taşır. Hindu nakkaşları, Avrupa resimlerinden perspektif ve modelleme hakkında çok şey öğrenmiştir. Figür ve manzaraların çiziminde üçüncü boyutu resim geleneğine katmışlar, bazı minyatürlerindeki manzara tasvirleri Flemenk ressamların resimlerini hatırlatır düzeye gelmiştir (Dimand 1953: 51).

Ekber Şah döneminde bu etkinin görüldüğü diğer bir alan ise albüm resimleridir. İsa'nın Çarmıha gerilişini gösteren ve muhtemelen dönemin ünlü nakkaşlarından Kesu Das tarafından yapılan resimde (R. 6), birçok Avrupalı gravürde görülen kompozisyon tekrarlanmıştır (Rogers , 2006: 68) Özellikle Albüm resimlerinde sıkça görülen bu gravürden kopyalama tekniği, kitabhânedeki nakkaşlar tarafından birçok örnekte uygulanmıştır. Örneğin yine çarmıhta İsa'nın gösterildiği 1511'de Dürer tarafından yapılmış bir gravürde (R. 7) görülen St. John figürünün kopyası, nakkaş Ebul-Hasan'ın yaptığı albüm yapıtaşı da görülür (R. 8). Diğer bir örnek ise, Saray albümünde yer

8 Konu ile ilgili resimler için Bkz. Rogers 2006; Blair ve Bloom 1995; Losty ve Roy 2012.

alan, dönemin ünlü nakkaşlarından Ferruh Bey'in yaptığı, yazıhanesinde uyuklayan yaşlı adam tasvirinde (R. 9) karşımıza çıkar (Rogers 2006: 69). Bu resmin kopyalandığı gravür ise Antwerp okulundan Hollandalı Raphael Sadeler'in elinden çıkmadır (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/395354>) (R. 10)

Cihangir Şah (1605-1627) da tıpkı babası gibi bir kitapseverdi. Döneminde *Enver-i Süheylî*, *Hamse-i Nevât*, *Sadî'nin Bostan*'ı gibi önemli eserlerin resimli kopyaları ve albümler hazırlandı. Kitabhânedeki çalışan Aka Rıza'nın oğlu Eb'ul Hasan'ın, aralarında Dürer'in gravürlerinin de bulunduğu bir takım resimleri kopya ederek çalıştığı ve dönemin en ünlü portre sanatçılarından biri olduğu görülür. Bu dönemde Avrupa gravürleri yeniden yorumlanarak çizildiği ve çiçek ile hayvan resimleri üzerine Mansur gibi nakkaşların uzmanlaştığı bilinir. Ekber döneminin ünlü nakkaşı Basavan'ın oğlu Manohar ise, insan figürlerindeki ifadeyi en iyi verenlerden biri olmuş, albümler giderek yaygınlaşmıştır. Çoğunlukla çağdaş İngiliz resimlerinden esinlenerek yapılan alegorik portreler (R. 11) de bu albümlerde yer alır (Beach, 1993: 81, 104-105; Rogers, 2006: 105; Blair ve Bloom, 1995: 295) .

Cihangir Şah döneminde Avrupa ile etkileşimin artarak devam ettiğine tanık oluruz. Avrupa ile etkileşimi en güzel açıklayan eserlerden biri olan Tahran Gülistan Müzesi'nde bulunan *Murakka-i Gülşen*'dir⁹. 15-17 yüzyıllar arasında Baburlu Hanedanlığı'nın seçkin nakkaşlarının estetik zevklerini gösteren hat, şiir, tasvir ve tezhiplerini içeren bir eser olarak bilinir. Şah Cihangir'in görevlendirmesi üzerine içerisinde Behzad, Abdüssamed Şirazî, Nanha, Ferruh Bey, Rıza-i Abbâsî gibi birçok ünlü nakkaşın resminin de bulunduğu bu albüm, Babur resim sanatında 15-17. Yüzyıl arası zevk ve beğenileri yansıması açısından da önemlidir (Rad , 2011:31-32, 421). Hem albüm yapraklarında hem de yaprakların kenarlarında Akbar, Cihangir, Cami gibi önemli kişilerin portreleri yanı sıra, Avrupa üslubu ile yapılmış resimler görülür. Burada hem Babur hem İran resimleri ve çizimleri, Avrupa gravürleri ile ustalıkla kaynaştırılmıştır. Avrupa kaynaklı resimlerin albüm içerisine dahil edilmesi iki şekilde yapılmıştır. Birincisi elyazmasına yapıştırma yoluyla doğrudan eklenen ve bordürde yer alan gerçek Avrupalı gravürler,

9 1950'de Cihangir'in Albümü Tahran'daki Gülşen Kütüphanesi tarafından Boston Güzel Sanatlar Müzesi'ne ödünç verildi ve 1950 Şubat-Mart ayındaki İran Sanatı Sergisinde görüldü. Bu sırada albümün sayfaları Nancy Graves Cabot tarafından detaylı bir şekilde incelendi ve Avrupa etkisini yansıtır görünen sayfaların fotoğrafları alındı. Cabot bu albümdeki Avrupa gravürlerinin kaynaklarını tespit ederek bilim dünyasına sunar (Beach 1965: 67)

(R. 12), ikincisi ise yaprağın ortasında yer alan, Avrupalı gravürlerin Baburlu kopyaları ve uyarlamalarıdır (R. 13-16) (Beach 1965: 63-90). Kimi zaman da İran üslubuyla yapılmış olan bir resme, Avrupa botanik kitaplarından alınmış izlenimini veren bitki tasvirleri yerleştirilmiştir (R. 17) (Rad, 2011: 514).

1610'lu yıllara gelindiğinde, Cizvit rahibiyle Meryem ve çocuk İsa'nın tasvir edildiği örnekte görüldüğü gibi, Avrupa-Hint ve İran resminin öğelerinin birlikte eridiği çalışmalar görülür (R. 18) 1615'de I. James'in elçisi, Sir Thomas Roe'nun mektuplarından Cihangir'in sarayında Avrupa dini resimleri bulunduğunu ve bunların konularının gizemli ve sembolik anlatıma sahip olduğunu öğrenmekteyiz (Rogers, 2006: 15, 82). Bu örneklerin tamamı bize Ekber Şah ve Cihangir döneminde kitabhânedede hazırlanan resimli el yazmalarında, hem konu açısından hem de Avrupalı öğelere yer verilerek, perspektif, ışık gölge, figürlerde ifade gibi Avrupa resminin temel özelliklerinin uygulandığını gösterir.

Sonuç

İslam Kitap sanatları açısından bakıldığında, Avrupa etkisi ilk Baburlu resminde etkili olmamıştır. Bundan bir yüzyıl önce Fatih Sultan Mehmed (1444-1445, 1451-1481) döneminde, İstanbul nakkaşhanesinde de görülmüştür. Sultanın Avrupa kaynaklı gravürlere, portreli madalyonlara olan ilgisi sarayına İtalyan Gentile Bellini, Constanza De Ferrara gibi sanatçıları davet etmesiyle sonuçlanır. Floransa'dan heykeltıraş, mobilyacı ve ahşap ustası, hatta örgü sanatçısı istediği söylenir. Sarayında 18 ay kalan Bellini'nin sultana portreli madalyon, Meryem ve İsa tablosu yaptığı kaynaklarda geçmektedir. 1480 tarihli Londra National Gallery'deki yağlıboya Fatih Sultan Mehmed tablosu ise sultanın imgesinin Batılı rakiplerine görsel olarak aktarıldığı önemli bir eserdir. Ayrıca sarayının duvarlarını da resimlerle bezettiği aktarılır. Saraydaki bu yenilik ve değişim elbetteki nakkaşhanede çalışan nakkaşları da etkilemiştir. Şiblizade Ahmed ve Sinan Bey'in Sultanın portrelerini yaptığı ve özellikle Sinan Bey'e atfedilen portrede Constanza de Ferrara'nın madalyonundan esinlenerek ve Avrupa resim geleneğine daha yakın bir anlatımla betimlediği görülür (Bağcı, Çağman, Renda, Tanındı, 2006: 34-37). Osmanlı Saray nakkaşhânesindeki bu değişim, bir süre sonra kesintiye uğrayacak ve ileriki yüzyıllarda Osmanlı resmindeki Avrupa etkisi dini açıdan değil sadece üslup ve teknik açıdan resim programını etkileyecektir.

Oysa Babur resim sanatına bakıldığında, 1570'lerden sonra hissedilmeye başlanan Avrupa etkisi, hem dini hem de teknik ve üslup açısından eş zamanlı olarak görülmüştür. Özellikle Ekber Şah döneminde başlayan ve sonra Cihangir Şah ile devam eden dönemde, Hristiyanlığın Hindistan topraklarına girmesine izin verilmesi, Şahların kiliselerin yapımına, resimlendirilmesine olanak sağlaması, Cizvitli misyonerlerin Saraya davet edilerek beraberlerinde getirdikleri kitap, gravür ve resimlerin kabul görmesi, İsa'nın hayatının anlatıldığı kitapların Saray Kitabhânesinde resimletilmesi, tek sayfa albüm resimlerinde Avrupalı resimlerin ve onların Baburlu kopyalarının sıklıkla hazırlanması, İslam kitap resimlemeciliği açısından son derece önemli gelişmelerdir. Hazırlanan resimli elyazmalarında önce İslam toplumlarının alışık olduğu *Dehlevî Hamsesi*, *Hamzanâme*, *Ekbarnâme*, *Nizami Hamsesi*, *Enver-i Süheylî*, *Sadi Bostanı* ve *Nevâî Hamsesi* gibi eserlerin içerisine, nakkaş tarafından bazen konuyla alakalı olmayan Avrupalı figürlerin, bazen de manzara ve mimari öğelerin çiziminde perspektifin dahil edildiğini görürüz. Kitabhâne'de kolektif olarak çalışan, aralarında Mir Seyyid Ali, Abdüssamed Şirazi, Basavan, Manuher, Aka Rıza, Ebu'l Hasan, Kesu Das, Miskin, Mansur gibi ünlü Baburlu nakkaşlar, Avrupa etkisini resimlerinde yansıtmışlardır. Bunu yaparken Batı hayranlığına varacak düzeyde sadece taklit yoluna gitmemişler, Avrupalı konuları, manzaraları, figürleri, mobilyaları, motifleri, kıyafetleri, eşyaları kullanarak Oksidental bir yaklaşımla yorumlayarak tamamen orijinal sanat eserleri ortaya koymuşlardır. Resimde tek tek parçalara bakıldığında yamalı gibi görünen izlenimden uzaklaşarak, bir bütünlük içerisinde Hint, İran ve Avrupa resminin öğelerini aynı eser üzerinde estetik bir biçimde titizlikle birleştirmişlerdir.

Kaynakça

- AKÜN, Ö.F., (1991). Bâbü (Sanatkâr ve Fikir adamı yönü), *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, s. 396-400.
- AYDIN, M., (2006). “Doğu-Batı Rekabeti ve Oksidentalizmin Yükselişi”, *Marife*, Yıl 6, sayı 3, Kış, , s. 367-372.
- BAĞCI, S., ÇAĞMAN, F., RENDA, G., TANINDI, Z., (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*, İstanbul.
- BAILEY, G. A. (1998), *The Indian Conquest of Catholic Art: The Mughals, the Jesuits and Mural Painting*, *Art Journal*, 57, No.1. *The Reception of Christian Devotional Art* (Spring), s. 24-30.

- BEACH, M. C. (1965). The Gulshan Album and Its European Sources, *Bulletin of the Museum of Fine Arts*, Vol. 63, No. 332, s. 63-91, Boston.
- BEACH, M. C. (1993). Mughal and Rajput Painting, *The New Cambridge History of India*, I, 3.
- BLAIR, S., ve Bloom, J.M. (1995). *The Art And Architecture of Islam 1250-1800*, Singapore.
- BRUMA, I., (2004). Oksidentalizm'in kökenleri, *Cogito*, 40, (Çev. A. Kaftan), s. 278-285.
- ÇAYCI, A., (2015). *Oryantalizm Oksidentalizm ve Sanat*, Ed. Erhan Güngör, İnsan Yayınları, İstanbul.
- DIMAND, M.,S., (1953). Mughal Painting under Akbar the Great, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin New Series*, Vol.12, No 2, Oct, s. 46-51. DOI: 10.2307/3257529
- ERÜNSAL, E., (2003). Kütüphane, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul, s.11-32.
- KARAKAŞ, A., (2005). Bir Kavram Olarak Oksidentalizm, *SBARD*, 25, yıl 13,, s. 165-184.
- KONUĞU, E., (1991). Babürlüler, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, s. 313-314.
- KONUĞU, E., (1994). Ebü'l-Fazl el-Allâmi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, s. 400-404.
- LOSTY, J. P. ve ROY, M., (2012). *Mughal India. Art, Culture and Empire. Manuscript and Paintings in the British Library*, London.
- METIN, A., (2013). *Oksidentalizm. İki Doğu İki Batı*, Açılım Kitap, İstanbul.
- RAD, A. M. H., (2011), *Iranian Masterpieces of Persian Painting*, Tahran, ISBN: 978-600-91382-2-7
- RICHARD, F. (2010). Kitabhane: Kitabın ve kültürün hizmetinde bir kurum, *Ağa Han Müzesi Hazineleri. Kitap Sanatı ve Hat*, Ed. Margaret S. Graves, Benoit Junod, Sakıp Sabancı Müzesi, s. 104-112, İstanbul.
- ROGERS, J. M., (1993). *Mughal Miniatures*, The British Museum Press, London.

OKSİDENTALİZM BAĞLAMINDA BABUR RESİM SANATI:
KİTABHÂNE'DEKİ AVRUPA ETKİSİ VE RESİMLİ ELYAZMALARINDAKİ İZLERİ

Gülşen TEZCAN KAYA

Resimler

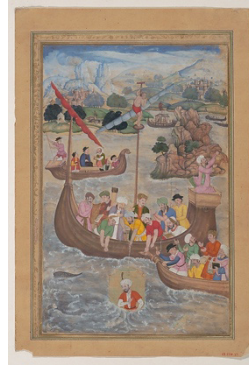
Resim 1. Plantin'in Polyglot İncili, Tam sayfa gravür, George Peabody Library, No: 220.5 B582M (<https://www.flickr.com/photos/hopkinsarchives/5568923294>)

Resim 2. Bahram Gur'un ilk diyarda dinlediği hikaye, Nizami Hamse, Heft Peyker, 1593-95, BL Or. 12208, y. 195a (Lostly ve Roy 2012: 30)

Resim 3. Dehlevi Hamsesi, Labor, 1597-98, New York, Metropolitan Museum of Art (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446560>)

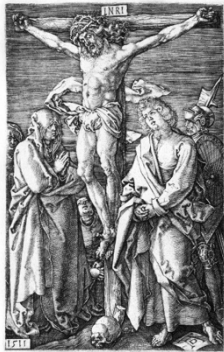
Resim 4. Dehlevi Hâmse, Ayine-i İskenderi, İskender'in denizaltını keşfi, Labor, 1597-98, New York, Metropolitan Museum of Art (<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/446561>)

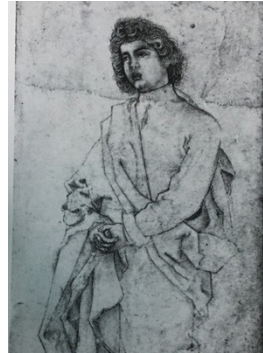
Resim 5. İsa'nın Kudüs'e Girişi, Jerome Havier, Destân-ı Mesih, 1602, BM 1965.7-24.05 (Rogers, 2006: 49)

Resim 6. İsa'nın Çarmıha Gerilişi, Albüm yaprağı, 16.yy, Kesu Da'sa atfedilir, BM 1983. 1015.1 (Rogers, 2006: 68)

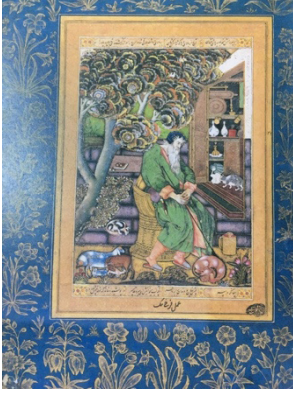
Resim 7.İsa'nın Çarmıha Gerilişi, Dürer, 1511, Gravür, New York, Metropolitan Museum of Art (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e9/D%C3%BCr%C3%A9r%2C_Kupferstichpassion_11%2C_Kreuzigung.jpg)

Resim 8. Dürer'in "Çarmıhta İsa" gravüründeki St. John yorumu, nakkaş Ebul-Hasan'ın çizimi, Allahabad?, 1600-1 (Rogers, 2006: 79).

OKSİDENTALİZM BAĞLAMINDA BABUR RESİM SANATI:
KİTAPHÂNE'DEKİ AVRUPA ETKİSİ VE RESİMLİ ELYAZMALARINDAKİ İZLERİ

Gülen TEZCAN KAYA

Resim 9. Uyuklayan yaşlı adam, Saray Albümü, Özel Koleksiyon, Ferruh Bey, 1614 (Rogers 2006: 69)

Resim 10. Raphael Sadeler'in gravürü, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/395354>

Resim 11. Cihangir Şah'ın Sufi'yi Krallara Tercih Etmesi, Cihangir Albümü, 1615-20, Freer Gallery of Art, Washington D. C. (Blair ve Bloom 1995: 295).

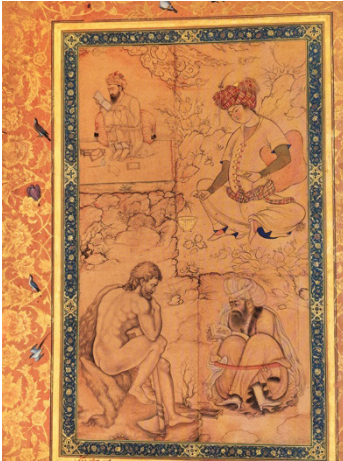
Resim 12. Murakka-i Gülşen, 17.yy, Tahran Gülistan Saray Kütüphanesi, No. 1663 (Beach, 1965: 64).

Resim 13. Murakka-i Gülşen, Tahran Gülistan Sarayı Kütüphanesi, No. 1663 (Beach, 1965: 82).

Resim 14. Yaşlı bir Adamın genç kadına para teklif etmesi, Hendrik Goltzius'tan sonra Jacob Goltzius'un gravürü, Metropolitan Museum (Beach 1965: 83).

Resim 15. Murakka-i Gülşen, Tahran Gülistan Sarayı, No. 1663, 17. yy, Nakkaş Banu ve Ahmed, N. 143 (Rad, 2011: 477)

Resim 16. Cennetten Kovulduktan sonra Adem ile Havva, Broeck'den sonra Jan Sadeler'in gravürü, the Thesaurus Sacrarum Historiarum Veteris Testatnenti, Antwerp, I 585. Courtesy of the New York Public Library, Spencer Collection (Beach, 1965: 88)

OKSİDENTALİZM BAĞLAMINDA BABUR RESİM SANATI:
KİTABHÂNE'DEKİ AVRUPA ETKİSİ VE RESİMLİ ELYAZMALARINDAKİ İZLERİ

Resim 17. Avcı ve Oyun, Murakka, Gülistan Sarayı, No. 1623 (Rad, 2011: 514).

Resim 18. Cizvitli Rahip ile Meryem ve Çocuk İsa, Tek yaprak, 1610, BM 1961, 12-15.OI (Rogers, 2006: 15)

NIK SAR'DAKİ TAŞ KÖPRÜLER STONE BRIDGES IN NIK SAR

Erkan ATA K

Abstract

Niksar is located 54 km north east of Tokat Province and is one of the settlements established on Kelkit Valley in the internal part of the Central Black Sea. Niksar, which has always been an important center since prehistoric ages, joined the Turkish territories immediately after the 1071 Malazgirt victory. Niksar, which was the center of the beylik during the reign of the Danismends, was governed by Turkish states and beyliks in later periods. Niksar, established on the fertile lands of the Kelkit River, is an important gateway point in the Seljukian road network. Many different types of buildings that were built before and after Turkish periods in and around Niksar have reached the present day. The buildings that were built by Anatolian Seljuks, Ottomans and various Turkish beyliks starting from Danismends are especially noteworthy. Bridges have an important place among these buildings. The historical stone bridges in and around Niksar district center are discussed in the study. On the way to Niksar-Erbaa, the Talazan Bridge over the Kelkit River is one of the bridges that were built during the Seljukian period. In Niksar district center, there are single arched bridges connecting two sides on Çanakçı Stream. In addition, on the way to Tokat-Niksar, only abutment remains of Hamidiye Bridge on Yeşilırmak have reached the present day.

Giriş

Niksar, Kuzey Anadolu'da Kelkit Vadisi'nin verimli toprakları üzerine kurulmuş önemli merkezlerden birisidir. Tokat İli'nin 54 kilometre kuzeydoğusundaki Niksar, Karedeniz bölgesini Anadolu'nun iç kısımlarına bağlayan yol güzergâhında yer almaktadır. Niksar önemli yol güzergâhları içerisinde yer alması ve tahkime elverişli coğrafi konumu itibarıyla Türk devri yerleşiminden önce de önemli merkezlerden birisi olmuştur. Niksar'ın isminin halk arasında "Nik-Hisar" (İyi-Hisar)'dan geldiği söylenir . Bununla beraber Plinius, Niksar isminin "Neocaesarea" (Yeni-Kayseriye)'dan geldiğini ve şehrin

Tiberius (M.S. 14-37) tarafından kurulduğunu ifade etmektedir (Darkot, 1964: 273). Niksar, Pontus Krallığı zamanında Mithridates'in baş şehirlerinden biri olan Cabira olarak anılmaktadır. Cabira tahrip edildikten sonra Romalılar zamanında Pompeius tarafından Diospolis adıyla yeniden kurulmuştur (Darkot, 1964: 273). Niksar, Bizanslılar devrinde, İran ile savaşlar sırasında, Doğu Anadolu'ya giden yol güzergâhında bulunmasıyla önemini artırmıştır (Baykara, 1983: 190).

Niksar, 1071 Malazgirt zaferinden bir süre sonra Türk hâkimiyetine girmiştir. Şehrin Melikşah'ın kumandanlarından Artuk Bey tarafından fethedildiği ifade edilmektedir (Yınanç, 1976: 479; Darkot, 1964: 273). Bununla beraber Emir Danişmend'in şehrin fethinde büyük katkılarının bulunduğu bu suretle kendisine Kayseri, Sivas ve Amasya ile birlikte Niksar bölgesinin de verildiği rivayet edilmektedir (Turan, 2014: 141). Danişmendîler'in hüküm süreleri boyunca bu beyliğe tabi olan Niksar, Kılıçarslan tarafından 1175 yılında Selçuklu topraklarına dahil edilmiştir (Baykara, 1983: 190). Kılıçarslan'ın ülkeyi oğulları arasında bölüştürmesiyle Niksar ve çevresi Koyulhisar'la beraber Nâşir al-Din Barkyaruk'un hissesine düşmüştür. Ancak kısa bir süre sonra Tokar'a yerleşmiş olan Rükneddin Süleyman Şah Niksar'ı ele geçirmiştir. XIV. yüzyılda Selçuklu hükümdarlarının mücadeleleri sırasında muhtelif emirler tarafından yönetilen Niksar H.800/M.1398 senesinden önce Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir (Darkot, 1964: 273-274). Osmanlı döneminde önemini koruyan Niksar XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sivas vilayetinin bağlı kazalardan biri olmuştur.

Niksar ve çevresinde Türk dönemi öncesinde ve sonrasında inşa edilmiş farklı türden birçok yapı bulunmaktadır. Özellikle Danişmendîler'den başlayarak Anadolu Selçuklular, Osmanlılar ve çeşitli Türk beylikleri tarafından inşa edilen yapı sayısı fazladır. Köprüler bu yapılar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Niksar'ın eski devirlerden bu yana önemli yol güzergâhları üzerinde yer alması, merkezinde ve çevresinde ırmak ve dereler bulunması köprü yapımının bu bölgede yoğunlaşmasına vesile olmuştur. Halkın, orduların ve kervanların ihtiyaçları göz önüne alınarak inşa edilen bu köprülerden Niksar-Erbaa yolunda, Kelkit Irmağı üzerindeki Talazan Köprüsü Selçuklu döneminde inşa edilmiş önemli köprüler arasındadır. Tokat-Niksar yolunda, Yeşilırmak üzerindeki Hamidiye Köprüsü'nün sadece ayak kalıntıları mevcuttur. Niksar ilçe merkezinde Çanakçı Deresi üzerinde ise iki yakayı birbirine bağlayan tek kemer gözlü köprüler yer almaktadır.

1. Niksar'daki Taş Köprüler

1.1. Talazan Köprüsü

Niksar ilçe merkezine 15 km. mesafede, Niksar-Erbaa yolunda, Kelkit Irmağı üzerinde yer almaktadır. Köprü'nün inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak mimari özelliklerinden ve çevredeki benzer örneklerden hareketle 1200-1220 yılları arasına tarihlendirilen (İlter,1978:141) köprü 1390 yılında Palazan adıyla bilinmektedir (Baykara, 1986: 77).

Talazan Köprüsü, sekiz sivri kemerli açıklığa sahiptir (Fotoğraf 1-3, Çizim 1). Köprü'nün toplam uzunluğu 134 metre ölçülerindedir (İlter, 1978: 141). Kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu köprü'nün en yüksek ve geniş açıklığı altıncı kemer gözüdür. Köprü'nün başlangıcından en yüksek kemerine hafif bir eğimle çıkılmaktadır. Bu kısımdan itibaren hemen hemen aynı açıyla köprü'nün bitişine kadar seviye düşürülerek başlangıçtaki seviyeye yakın bir yüksekliğe ulaşılmıştır. Köprü'nün memba tarafında ayakların önünde üçgen selyaranlar; mansap tarafında yuvarlak topuklar yer almaktadır. Üstlerinde konik külahlar bulunan selyaranların seviyesi özellikle köprü kenarlarına yakın konumlarda döşeme seviyesine kadar yükseltilmiştir. Köprü'nün beşinci ile altıncı gözlerinin arasına sivri kemerli bir boşaltma gözü yerleştirilmiştir. Köprü'nün tabliye kısmı iki yanda 1 metre yüksekliğinde korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Köprü'nün güneydoğu ucuna, mansap tarafına bir çörten yerleştirilmiştir. Her iki uçta sel sularına karşı set duvarları bulunmaktadır.

Köprü'nün inşasında büyük oranda kesme taş malzeme kullanılmıştır. Buna karşın ayaklarda, selyaranlarda ve topuklarla yer yer moloz taş malzemeye de yer verildiği görülmektedir. Ayrıca köprü'nün belirli dönemlerde onarımlar geçirdiği cephelerdeki malzeme farklılığından anlaşılmaktadır. Köprü'nün eski fotoğraflarında büyük gözünün yıkık olduğu ve bu boşluğun düz bir demir köprüyle birleştirildiği görülmektedir. Karayolları tarafından yapılan onarımda bu boşluk iki kemer gözüyle kapatılarak köprü asli haline kavuşturulmuştur. Günümüzde sağlam durumda olan köprü araç ve yaya geçişine açık durumdadır. Köprü üzerinde herhangi bir süs unsuruna yer verilmemiştir.

1.2. Hamidiye Köprüsü

Niksar'ın girişinde, Tokat-Niksar yolunda, Yeşilırmak üzerinde yer almaktadır. Köprü Sivas Valisi Halil Hamid Paşa tarafından 1882-1885 yıllarında yaptırılmıştır (Çal, 1989: 83). Köprü'nün sadece ayak kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir (Fotoğraf 4). Mevcut kalıntılar Hamidiye Köprüsü'nün muhtemelen altı kemer gözlü bir köprü olduğunu göstermektedir. Ayak kalıntılarının moloz taş malzemeye inşa edildiği ve kesme taşlarla kaplandığı görülmektedir. Günümüzde köprü kalıntılarının yanına, Yeşilırmak üzerine betonarme bir köprü yapılmıştır.

1.3. Leylekli Köprü

Niksar ilçe merkezinde, Çanakçı Deresi üzerinde yer almaktadır. Köprü'nün inşa kitabesi mevcut olmadığı için kesin inşa tarihi belli değildir. Köprü'nün Roma döneminde yapıldığı ve Türk döneminde onarım geçirdiği (Gündoğdu vd. 2006: 458) veya Türk döneminde inşa edilmiş olabileceğine dair görüşler mevcuttur (Seçkin, 1997: 47-48). Danışmendlilerin Niksar'ı ele geçirdiği dönemde yerleşimin kale ile Çanakçı Deresi arasındaki kısımda olması muhtemeldir. Çünkü Niksar coğrafi yapı itibarıyla savunma amaçlı kurulmuş bir yerleşim yeridir. Yerleşiminin de bu doğrultuda kale ile Çanakçı Deresi arasında gerçekleştirilmiş olması gerekir (Seçkin, 1997: 48). Niksar'da XII. yüzyılda Hristiyan mahallelerinin kale ve etrafında bulunduğu, Türklerin sur dışındaki alanlarla yerleştikleri görülmektedir (Baykara, 1983: 193). Niksar Geç Bizans devrinde varlığı koruyan şehirlerden birisi olmakla beraber Türklerin eline geçmesiyle büyümüş ve sur dışında imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Günümüzde Niksar'ın yapısına baktığımızda yukarıdaki bilgilerle örtüşen bir yerleşim karşımıza çıkmaktadır. Niksar'ı ikiye bölen Çanakçı deresinin kale tarafında ve diğer yakasında Selçuklu döneminden kalma yapılar yer almaktadır. Bu durumda Çanakçı Deresi üzerindeki tek kemer gözlü köprülerin Türklerin Niksar'ı ele geçirmelerinden sonra inşa edilmiş olmaları akla yatkın gözükmemektedir. XII. yüzyılda gelişip büyüyen ve sur dışında imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Niksar'da iki yakayı birbirine bağlayan kalıcı kâğır köprüleri ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Yine de eldeki verilerle kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir.

Leylekli Köprüsü sivri kemerli, tek kemer gözlüdür. Köprü en yüksek noktadan iki yana doğru eğimli bir yapıda inşa edilmiştir (Fotoğraf 5-8, Çizim 2). Köprüde kemer

kesme taş malzemeyle inşa edilirken diğer kısımlarla moloz taş ve yer yer kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. Köprünün altından geçen Çanakçı Deresi günümüzde belirli ölçüde daraltılmış bu nedenle köprünün yarıya yakın bölümü yol üzerinde kalmıştır. Köprünün cephelerindeki malzeme farklılıkları belirli dönemlerde onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Köprü tabliyesi iki yandan korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Tabliyenin zemini taş döşelidir.

Köprünün mansap tarafında kilit taşının hemen üzerinde kare formlu taşa ağzında yılan tutan bir leylek figürü işlenmiştir. Köprü ismini bu tasvirden almıştır. Taşın üst bölümü kısmen tahrip olmuştur. Dört taraftan profillerle çevrelenen taşın yüzeyindeki leylek figürü profilden verilmiştir.

Leylekli Köprü Çanakçı Deresi üzerindeki tek kemer gözlü köprülerin en büyüğüdür. Günümüzde sağlam vaziyetteki köprü yaya geçişine açıktır.

1.4. Seymenli Köprüsü

Niksar ilçe merkezinde, Çanakçı Deresi üzerinde yer almaktadır. Köprünün inşa kitabesi mevcut değildir. Kesin bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Niksar'da nüfusun artıp sur dışında imar faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla beraber ihtiyacı karşılamak üzeri Leylekli Köprüsü'nden daha geç bir dönemde inşa edilmiş olmalıdır.

Seymenli Köprüsü basık sivri kemerli tek gözlüdür (Fotoğraf 9-10, Çizim 3). Köprü seviyesi güneyden kuzeye doğru yükselmektedir. Köprünün kemerinde kesme taş, diğer bölümlerinde moloz taş malzeme kullanılmıştır. Köprünün tabliye kısmı ortadan iki yöne doğru hafif meyillidir. Tabliye iki yanda moloz taş malzemeli korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Tabliye korkulukları ve zemini kısmen tahrip olan köprüde koruma önlemleri alındığı görülmektedir.

1.5. Çilhane Köprüsü

Niksar İlçe merkezinde, Çanakçı Deresi üzerinde yer almaktadır. Köprü ismini hemen yanında bulunan Çilhane Camii'nden almıştır (Gündoğdu vd. 2006: 461). İnşa kitabesi mevcut değildir. Kesin bir tarihlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir. Ancak hemen yanında XIX. yüzyıla tarihlendirilen camiyle benzer tarihlerde yapılmış olabilir.

Çilhan Köprüsü yuvarlak kemerli, tek gözlüdür (Fotoğraf 11, Çizim 4). Köprü Seymenli Köprüsü'nde olduğu gibi güneyden kuzeye doğru yükselen eğimli bir yapıya sahiptir. Köprüde kemer kesme taş malzemeye inşa edilirken diğer kısımlarla moloz taş ve yer yer kesme taşın kullanıldığı görülmektedir. Köprü cephelerinde yer yer onarıma işaret eden malzeme farklılığı göze çarpar. Tabliye kısmı iki yanda moloz taş malzemeli korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Köprüde herhangi bir süs unsuru bulunmamaktadır. Köprü günümüzde yaya ve araç geçişine açıktır.

1.6. Kayapaşa Mahallesi Köprüsü

Niksar İlçe merkezinde, Kayapaşa mahallesinde yer almaktadır. Köprü'nün inşa kitabesi mevcut değildir. İnşa malzemesi ve tekniği geç dönem özellikleri göstermektedir. Köprü XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabilir.

Kayapaşa Mahallesi Köprüsü yuvarlak kemerli, tek gözlüdür (Fotoğraf 12, Çizim 5). Doğu-batı doğrultulu köprü'nün kemer açıklığı 2 metre, yüksekliği 1.40 metre ölçülerindedir. Köprü tabliyesi 11.50 metre uzunluğunda, 7.40 metre genişliğindedir. Zemini taş döşeli tabliye iki yandan 40 cm. yüksekliğinde korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Köprü bütünüyle kesme taş malzemeye inşa edilmiştir. Cepheler üst kısımda kemer üzerinde hafif çıkıntı yapan kesme taş dizisiyle sınırlandırılmıştır. Köprü'nün her iki ucunda sel sularına karşı set duvarları bulunmaktadır. Köprü üzerinde süs unsuru bulunmamaktadır. Günümüzde köprü altından geçen dere kurumıştır. Köprü günümüzde ana yolun kenarında kalmıştır. Araç geçişine kapalı, yaya geçişine açık vaziyettedir.

1.7. Gaziahmet Mahallesi Taş Köprü

Niksar ilçe merkezinde, Gaziahmet Mahallesi, Ünye Caddesi üzerinde yer almaktadır. İnşa kitabesi mevcut olmayan köprü inşa malzemesi ve yapım tekniği bakımından Kayapaşa Mahallesi Köprüsü'yle benzer özellikler göstermektedir. Bu suretle köprü XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olabilir.

Taş Köprü yuvarlak kemerli, tek gözlüdür (Fotoğraf 13, Çizim 6). Doğu-batı doğrultulu köprü'nün kemer açıklığı 5.00 metre, yüksekliği 2.30 metredir. Tabliye kısmının boyu 6.00 metre, eni 7.00 metre ölçülerindedir. Köprü'nün doğu ve batı uçlarında diyagonal

şekilde açılan set duvarları bulunmaktadır. Set duvarlarının her biri yaklaşık 5.00 metre ölçülerindedir. Tabliye iki yandan 40 cm. yüksekliğinde korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Cephelerin üst kısmında kemer üzerinde hafif çıkıntı yapan kesme taş dizileri bulunmaktadır. Köprü'nün altından geçen dere kurumuştur. Taş köprü bütünüyle kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Köprü üzerinde süs unsuru bulunmamaktadır. Günümüzde koruma önlemlerinin alındığı görülen köprü araç ve yaya geçişine açık vaziyettir.

1.8. Horoz Deresi Köprüsü

Niksar İlçe merkezinde, Kaya Paşa Mahallesi'nde, şehir içi dolmuşları ana durağı yanında bulunmaktadır. Köprü'nün inşa kitabesi mevcut değildir. İnşa malzemesi, kemer formu ve yapım tekniği açısından ilçedeki diğer geç dönem köprüleriyle benzer özellikler göstermektedir. XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabilir.

Horoz Deresi Köprüsü yuvarlak kemerli, tek gözlüdür (Fotoğraf 14, Çizim 7). Doğu-batı doğrultulu köprü'nün kemer açıklığı 4.00 metre, yüksekliği 2.10 metredir. Tabliye kısmının boyu 5.50 metre, eni 7.10 metre ölçülerindedir. Köprü'nün her iki ucuna set duvarları yerleştirilmiştir. Tabliye kısmı iki yandan 55 cm. yüksekliğinde korkuluklarla sınırlandırılmıştır. Köprü'nün inşa malzemesi kesme taştır. Köprü üzerinde süs unsuru bulunmamaktadır. Köprü altından geçen Horoz Deresi günümüzde kurumuştur. Köprüde ilçedeki diğer köprülerde olduğu gibi koruma ve sağlamlaştırma önlemlerinin alındığı görülmektedir. Köprü günümüzde araç ve yaya geçişine açık vaziyettir.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Kelkit Vadisi'nin bereketli toprakları üzerine kurulan Niksar coğrafi konumu itibariyle her dönem önemini korumuş merkezlerden birisidir. Niksar sınırları içerisinde geçen Kelkit Çayı ve Yeşilirmak üzerinde çok gözlü, kâgir köprüler inşa edilmiştir. Niksar ilçe merkezini ikiye bölen Çanakçı Deresi üzerinde ise iki yakayı birbirine bağlayan tek kemer köprü taş köprüler bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklular döneminde Kelkit Vadisi boyunca batıya giden yol ağında, Niksar-Amasya kesiminde önemli bir geçit noktası olan kısımda (İlter, 1978: 141) inşa edilen Talazan Köprüsü günümüze orijinal şeklini ve malzemesini kısmen koruyarak

gelebilmıştır. Talazan Köprüsü çok gözlü, üstü düz köprüler grubuna girmektedir. Selçuklu dönemi köprülerinden Kırşehir Kesik Köprü (1248), Erzurum Çobandede Köprüsü (XIII. yy.) ve Malatya Kırkgöz Köprüsü (XIII. yy.) Talazan Köprüsü'yle benzer özellikler gösteren çok gözlü, üstü düz köprülerdendir. Talazan Köprüsü'yle yakın coğrafyada bulunan Tokat Hıdırlık (Yeşilırmak) Köprüsü ise inşasında kullanılan malzeme ve yapım tekniğindeki özenli işçilik bakımından daha gelişmiş bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (İlter, 1978: 141). Talazan Köprüsü M.1250 tarihli Hıdırlık Köprüsü'nden daha önceleri XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır.

Niksar ilçe girişinde, Yeşilırmak üzerinde bulunan Hamidiye Köprüsü'nün sadece ayak kalıntıları günümüze gelebilmiştir. Köprü'nün Hamidiye ismini Abdülhamid zamanında yapıldığı için aldığı ifade edilmektedir (Gündoğdu vd. 2006: 462).

Niksar ilçe merkezinde Çanakçı deresi üzerinde bulunan tek kemer gözlü köprüler ilçenin yerleşim düzeni içerisinde önemli yere sahiptir. Niksar'ın coğrafi yapısı bu şekilde tek kemer gözlü köprülerin inşasını zorunlu kılmıştır. Niksar'ı doğu-batı doğrultuda ikiye bölen Çanakçı Deresi'nin kale tarafı erken dönem yerleşimin olduğu bölümdür. Türklerin Niksar'ı ele geçirmesinden sonra Çanakçı Deresi'nin güney kanadında imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve nüfusun artmasıyla yeni mahallelerin kurulduğu söylenebilir. Bu durumda derenin aşılması için kâğır kalıcı köprülerinin yapımına ihtiyaç duyulmuş olmalıdır. Anadolu'da Niksar'daki gibi yerleşim yerleri içerisinde mahalleleri veya semtleri birbirine bağlayan köprü örnekleri mevcuttur. Bursa'da Yıldırım ve Yeşil semtlerinin arasından geçen Gökdere üzerinde tek kemer gözlü köprüler bulunmaktadır. Bunlar arasında Irgandı Köprüsü (1442) (Önge, 1992: 425-447), Set Başı Köprüsü (XV. yy.) (Tunç, 1978: 165) ve Boyacıkuşluğu Köprüsü (XV. yy.) (Baykal, 1950: 122) Niksar'daki örneklerle benzer özellikler gösterirler. Anadolu dışında Bosna-Hersek'te yer alan Neretva Nehri üzerinde inşa edilen Mostar Köprüsü (XVI. yy.) (Çulpan, 2002: 158-163) tek kemer gözlü şehir içi köprülerinin en abidevi örneğidir. Edirne'de Tunca Nehri üzerinde yer alan Şihabeddin Paşa (Saraçhane) Köprüsü (1452) (Tosyavîzade, 1928: 1646-1648), Fatih Sultan Mehmed Köprüsü (1452) (Tosyavîzade, 1927: 1562-1564), Bulgaristan'ın Filibe şehri içerisinde geçen Meriç Nehri üzerindeki Lala Şahin Paşa Köprüsü (XIV. yy.) (Ayverdi, 2000: 31-32) ve Üsküp Şehri ortasından geçen Varna Nehri üzerindeki Fatih Sultan Mehmet Köprüsü (XV. yy.) (Ayverdi, 1956: 161) bir şehir

içerisinden geçen köprüler arasında yer almalarının yanı sıra çok gözlü yapılarıyla Niksar örneklerinden ayrılırlar.

Niksar ilçe merkezindeki köprülerden Leylekli Köprü, tek kemer gözlü köprülerin en erken örneğidir. Köprü ismini, mansap tarafında kilit taşının hemen üzerinde yer alan ağzında yılan tutan leylek figüründen almıştır. Söz konusu tasvir Türk sanatındaki hayvan sembolizmi içerisinde sembolik bir anlam taşımaktadır. Yılanın eskiden beri şifa amacıyla darüşşifa yapılarında tasvir edildiği görülmektedir. Çankırı Darüşşifası'nda birbirine sarılı iki yılan figürü Selçuklu darüşşifalarında yılan figürünün tasvir edildiğini göstermektedir (Önge, 1962: 252). Yılan figürü şifa anlamının yanı sıra bekçi, koruyucu (Gündoğdu, 1979: 443; Esin, 1970: 163-182) ve zafer manalarında da sembolleştirilmiştir (Öney, 1969: 193-216; Gündoğdu, 1979: 135). Leylekli Köprüsü'ndeki bu tasvirin bir zafer sembolizmi içerdiği ifade edilmektedir (Gündoğdu, 2004: 70-71).

Leylekli Köprü haricindeki diğer tek kemer gözlü köprüler Osmanlı dönemi eklemeleridir. Seymenli Köprüsü ve Çilhane Köprüsü yapım tekniği ve inşaa malzemesi bakımından benzer özellikler göstermektedir. Kayapaşa Mahallesi Köprüsü, Gaziahmet Mahallesi Taş Köprü ve Horoz Deresi Köprüsü muntazam kesme taş malzemeli, yuvarlak kemerli yapılarıyla geç dönem özellikleri gösterirler.

Niksar köprülerini iki grupta değerlendirebiliriz. Birinci grupta yer alan Talazan ve Hamidiye köprüleri yol güzergâhları üzerinde bulunurlar. Her iki köprü de arazinin elverişli olduğu bölgelerde, nehirlerin dar kısımları dikkate alınarak kayalık kısımlarda inşa edilmiştir. İkinci grupta bulunan şehir içi köprüleri ise Niksar'ın yerleşim şeması belirleyen önemli unsurlar arasındadır.

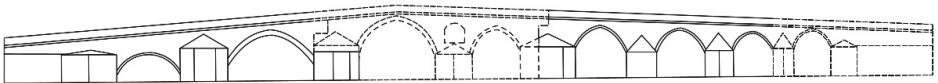
Niksar köprüleri genel itibariyle sade yapılardır. Leylekli Köprü'deki taş levha haricinde başka süs unsuru barındıran köprü bulunmamaktadır. Köprülerin nispeten sağlam vaziyette günümüze geldikleri görülmektedir. Talazan Köprüsü'nün en geniş ve yüksek kemeri yıkılmış son dönemlerde onarılmıştır. Niksar şehir içi köprülerinde sağlamlaştırma ve onarım çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Hamidiye Köprüsü'nün ise ne yazık ki sadece ayak kalıntıları günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca köprülerin cephelerinde görülen malzeme farklılıkları zaman içerisinde yer yer onarım geçirdiklerini göstermektedir.

Niksar stratejik konumu ve önemli yol güzergâhları üzerinde bulunması itibarıyla eski devirlerden bu yana önemini korumuş merkezlerden birisidir. Türklerin eline geçmesiyle büyüyen Niksar, tarihi dokusunun büyük bölümünü günümüze taşıyabilmiş ender yerleşim yerlerindendir. Özellikle Niksar'ın merkezinde yapılacak gözlemlerde şehrin kuruluşu ve gelişim aşamaları hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Şehir içerisinde bulunan köprüler bu konuda bize yardımcı olmaktadır. Söz konusu köprüler Niksar'ın tarihi silüeti içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Kaynaklar

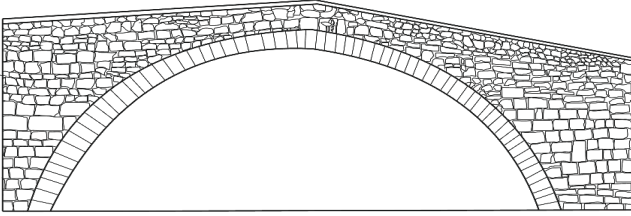
- AYVERDİ, E.H. (1956). Yugoslavya'da Türk Âbideleri ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi*, 3, 121-224.
- AYVERDİ, E.H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri (Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk)* : Cilt 4 (2. Baskı). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- BAYKAL, K. (1950). *Bursa ve Anıtları*. Bursa: Bursa Aysan Basımevi.
- BAYKARA, T. (1983). Türkiye Selçuklular Devrinde Niksar. *I. Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-26 Mayıs 1983*, Ankara, 189-194.
- BAYKARA, T. (1986). Niksar Kalesi ve Tarihi. *Türk Kültürü Araştırmaları (Phil. Dr. Hamit Zübeyr Koşay Hatırasına Armağan)*, 24/2, 77-95.
- ÇAL, H. (1989). *Niksar'da Türk Eserleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÇULPAN, C. (2002). *Türk Taş Köprüleri –Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar-*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DARKOT, B. (1964). “Niksar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 273-275.
- ESİN, E. (1969). Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisindeki Menşeleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 163-182.
- Gündoğdu, H. (1979). *Türk Mimarisinde Figürlü Taş Plastik*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

- GÜNDOĞDU, H. (2004). Tokat'ta Birkaç Figürlü Kabartma Hakkında. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 13, 65-93.
- GÜNDOĞDU, H., BAYHAN, A., AKTEMUR, M., KUKARACI, U., ÇELİK, A., & GÜNEŞ, B. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.
- İLTER, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- ÖNEY, G. (1969). Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art, *Belleten*, Cilt 33, 130, 193-216.
- ÖNGE, Y. (1962). Çankırı Darüşşifası, *Vakıflar Dergisi*, 5, 251-256.
- ÖNGE, Y. (1992). Bursa'da Irgandı Köprüsü'nün Orijinal Mimarisi. *Vakıflar Dergisi*, 13, 425-447.
- SEÇKİN, N. (1997). *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- TOSYAVÎZADE, R.O. (1927). Edirne: Sarayıcı Köprüleri. *Milli Mecmua*, 97, 1562-1564.
- TOSYAVÎZADE, R.O. (1928). Edirne Köprüleri-Saraçhane Köprüsü. *Milli Mecmua*, 102, 1646-1648.
- TUNÇ, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- TURAN, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- YINANÇ, M.H. (1976). "Danişmendiler", *MEB İslam Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 468-479.

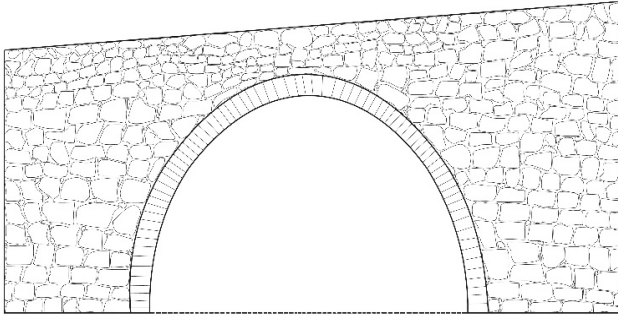

Çizim 1: Talazan Köprüsü Mimba Görünüşü

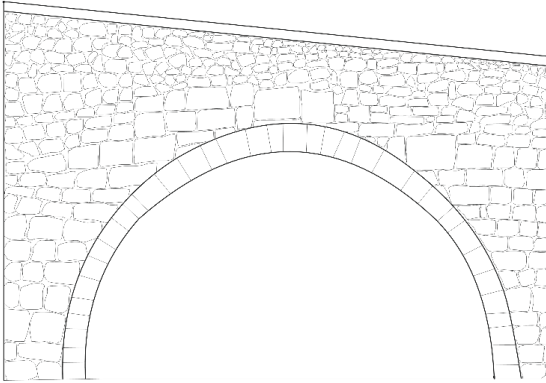

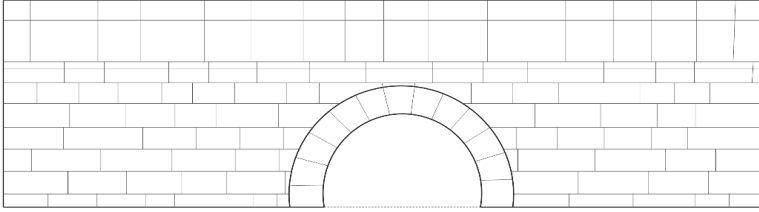
Çizim 2: Leylekli Köprü Mansap Görünüşü

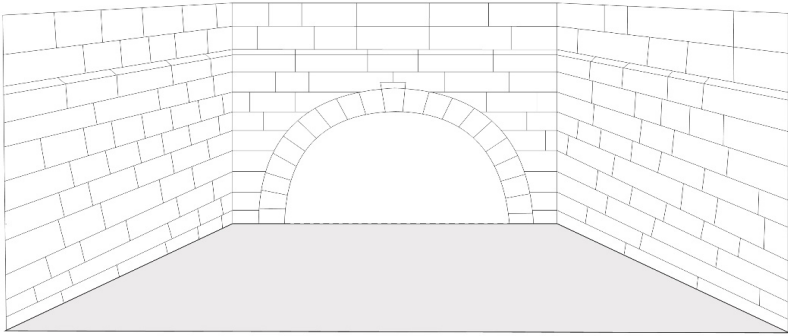
Çizim 3: Seymenli Köprüsü Mamba Görünüşü

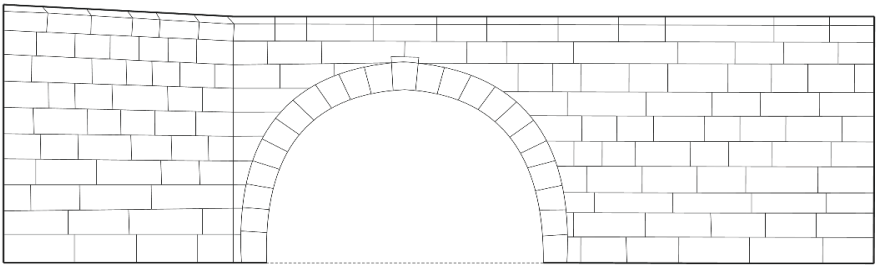
Çizim 4: Çilhane Köprüsü Mansap Görünüşü

Çizim 5: Kayapaşa Mahallesi Köprüsü Mansap Görünüşü

Çizim 6: Gaziahmet Mahallesi Taş Köprü Memba Görünüşü

Çizim 7: Horoz Deresi Köprüsü Mansap Görünüşü

NIKSAR'DAKİ TAŞ KÖPRÜLER

Erkan ATAĞ

Fotoğraf 1: Talazan Köprüsü Mansap Tarafı

Fotoğraf 2: Talazan Köprüsü Memba Tarafı

Fotoğraf 3: Talazan Köprüsü Tabliye Kısım

Fotoğraf 4: Hamideye Köprüsü Ayak Kalıntıları

NIKSAR'DAKİ TAŞ KÖPRÜLER

Erkan ATAĞ

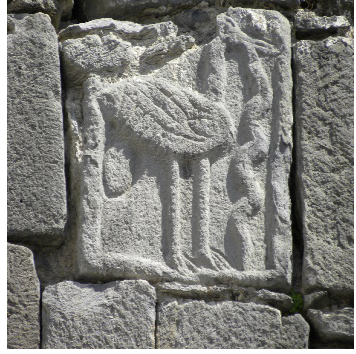
Fotoğraf 5: Leylekli Köprü Mansap Görünüşü

Fotoğraf 6: Leylekli Köprü Memba Görünüşü

Fotoğraf 7: Leylekli Köprü Tabliye

Fotoğraf 8: Leylekli Köprü Süsleme Detayı

Fotoğraf 9: Seymenli Köprü Mema Görünüşü

Fotoğraf 10: Seymenli Köprüsü Mansap Görünüşü

Fotoğraf 11: Çilhane Köprüsü

Fotoğraf 12: Kayapaşa Mahallesi Köprüsü

Fotoğraf 13: Gaziahmet Mahallesi Taş Köprü

Fotoğraf 14: Horoz Deresi Köprüsü

19

THE SOCIETY FOR THE ENCOURAGEMENT OF ARTISTS AND THE CREATION OF A PUBLIC SPHERE FOR VISUAL ARTS IN TSARIST RUSSIA

Marat Ismagilov

Abstract

The paper looks at the foundation of the first non-governmental organisation in charge of promoting visual arts in tsarist Russia. It explores the ideology behind the decision to create the Society for the Encouragement of Artists, as well as the political grounds for the project and the Society's administrative framework. It also draws a connection between the foundation of the Society and the emerging public sphere of art lovers. Well-heeled art lovers were the main figures in this public space. They were both artists and the audience of art; they developed a market for visual arts and challenged the traditional artistic competencies of aesthetic judgments.

Introduction: From the Point of View of the Public Sphere

The Society for the Encouragement of Artists was founded in St. Petersburg in 1820 and existed until the late 1920s. This society, the first non-governmental organisation to take charge of promoting visual arts in tsarist Russia, provided financial support to Russian artists, promoted knowledge about art and opened the first commercial exhibition (in St. Petersburg in 1826). In 1890, the organisation celebrated its seventieth anniversary. The celebration coincided with the opening of the first exhibition hall in Russia to have artificial lighting both from the ceiling and from the sides of the room, located in the Society's building on Bolshaya Morskaya Street in St. Petersburg. Nikolay Sobko, secretary of the organisation and a historian of Russian art, noted that the exhibition space was designed in the style of foreign art galleries. The Society for the

THE SOCIETY FOR THE ENCOURAGEMENT OF ARTISTS AND THE CREATION OF A PUBLIC SPHERE FOR VISUAL ARTS IN TSARIST RUSSIA

Marat Ismagilov

Encouragement of Artists was certainly guided by the European manner of exhibiting works of art and used it to acquaint the general public with modern Russian artists.

According to Sobko, the organisation directed its activities toward the “masses of the public”. The focus on education justified the activities of an aristocratic organisation during the Soviet era. In both tsarist and Soviet Russia, enlightenment was inextricably linked to the creation of a public space in which the viewer could meet with art. This space appeared in Russia in the 19th century thanks to the work of the Society for the Encouragement of Artists. This society consisted of wealthy art lovers from the aristocracy, patrons of a new kind who considered it their patriotic duty to develop national culture and financially encourage artists on a non-profit, charitable basis. The aim of this article is to show that the Society for the Encouragement of Artists institutionalised the realm of art lovers. Voluntary Organisations of Tsarist Russia

In tsarist Russia, voluntary organisations were part of the monarchy’s Enlightenment activities; they also constituted part of the public sphere controlled by the authorities. The authorities approved the policy of voluntary organisations and allowed them to conduct public activities. Members of such organisations were given the opportunity to independently shape the country’s cultural, scientific, charitable and economic agenda. The official document regulating the activities of non-governmental societies was the “Charter of Deanery” of 1782, approved under Catherine the Great. The document forbade the creation of voluntary unions without notifying the government and the police. After the reforms of the 1860s, the process for establishing a voluntary organisation came under the control of line ministries. Nevertheless, they continued to be created by the so-called concession order—that is, with the permission of the administrative authorities—until as late as 1904 (Stepanskyi, 1978: 74).

The creation of voluntary organisations and societies was based on the Enlightenment concept of the “common good,” which implied that non-governmental organisations were created with the participation of the monarch for the benefit of the subjects. Enlightenment thinkers portrayed the monarch as a “civilising” force who brought progress to broad swathes of society. Voluntary organisations helped the monarch in his mission and disseminated useful knowledge in specific areas of public life. The author of the “Course of Civil Law,” would later designate the activities of these organisations to the sphere of public law (Pobedonostsev, 1896: 533). The active program of transformation concerned

not only agriculture, philanthropy, and science, but also fine arts. The program of support of Russian artists became particularly relevant after the victory over Napoleonic France. The emergence of an organisation supporting the arts was preceded the trauma of the war, which made many aristocrats look differently at Russian culture and their role in it. With patriotic spirit on the rise, war veterans—the founders of the Society for the Encouragement of Artists—wanted to make Russian art distinctive. To that end, they systematically developed art and invested money in it.

The participation of the enlightened elite in various voluntary organisations and unions honed that elite's self-management skills. The founders of the Society for the Encouragement of Artists participated in many voluntary associations. For example, Senator Ivan Gagarin and Colonel Alexander Dmitriev-Mamonov were prominent masons from the capital city. Piotr Kikin not only held the prominent position of Secretary of State under Alexander I, but was also a member of several literary and charitable organisations in St. Petersburg and Moscow.

It should be noted that the founders of voluntary societies were in a difficult position. On the one hand, the creation of charitable and scientific organisations, which promoted the growth of national welfare and education, was encouraged by the authorities. Such organisations received approval at the highest levels and were often funded by the tsar himself. On the other hand, the space for participation in public life was restricted to specific areas of activity. On the whole, however, this interplay between the authorities and voluntary societies was productive: it gave voluntary organisations access to the public sphere and a number of rights that guaranteed them a certain freedom of action and self-management, while the substantial funds the societies gave to the authorities allowed for the resolution of certain issues important to the state.

The charter of the Society for the Encouragement of Artists

The Society independently adopted its charter in 1823; the authorities officially approved the revised and amended document in 1833. The main legal document of the Society, it defined the organisation's activities, goals and management. According to the 1823 charter, the organisation's goals were: "1. To, by all possible means, help artists who demonstrate talent and contribute to the dissemination of all fine art. 2. To try to please the public by means of various useful and pleasant publications." (Charter of the

THE SOCIETY FOR THE ENCOURAGEMENT OF ARTISTS AND THE CREATION OF A PUBLIC SPHERE FOR VISUAL ARTS IN TSARIST RUSSIA

Marat Ismagilov

Society for the Encouragement of Artists, 1823. Kochubei's family fond. Fond 971. Box 1. Folder 171. Russian state historical archive, St. Petersburg, Russia). According to Chapter IV of the officially approved charter of 1833, "On the Rights of the Society," the organisation could take various steps to achieve these goals. Among these were the right to trade works of art duty-free (paragraph 26) and reward artists who were not part of the Imperial Academy of Arts with gold and silver medals at academic exhibitions (paragraph 19). The Society also enjoyed certain privileges conferred by the state, including the ability to import various works of art from abroad duty-free (paragraph 18) and create branches in any part of the empire (paragraph 22).

In addition to consolidating the main goals and means of achieving them, the Charter created a self-managed space within the organisation. It was based on the principles of election and turnover of offices. First of all, the organisation's Committee—its main body, which was in charge of the Society's finances, conducted all economic affairs, and reported to the rest of the members—was elected from among the body of active members (those who passed the membership ballot of the SEA and paid contributions) at the Society's general meeting. On top of this, elections to the Committee were staggered, with three offices up for election each year. (There were nine in total, including the treasurer and the secretary, who were elected by the Committee.) The committee reported to all members of the organisation at the annual general meeting. The report was presented publicly and was an important tool that allowed participants to monitor the expenditure of funds and exercise oversight of the governing body. To become a member of the Society for the Encouragement of Artists, a prospective member had to be voted in; the successful candidate was then required to pay a one-off contribution of 2,000 silver rubles or an annual contribution of 200 rubles. (For comparison, according to the Academic Statute of 1830, the annual salary of a professor of the first degree of portrait and historical painting at the Imperial Academy of Arts was 3000 rubles (Kondakov, 1914: 180). The expense of joining was due to the fact that membership fees provided the majority of the funds that sustained the organisation.)

The organisation, in line with its Enlightenment mission of disseminating art across society, developed the art market. This process had another facet. In particular, the Society contributed to creating the conditions which would allow art to escape the direct control of state institutions, represented by the Academy of Arts and the imperial

family. As noted above, the charter allowed the organisation to trade art works, organise exhibitions, and create additional tools for the encouragement of artists. Obviously, this required a lot of financial resources. The openness of the Society made it possible to involve a wide range of wealthy people in its affairs, which in turn increased the funds available to the Society. At various times, the Society included between 50 and 100 members. Among them were such prominent officials and military officers as Viktor Kochubey, Minister of Internal Affairs under Alexander I; Minister of Public Education Sergey Uvarov; Dmitry Bludov, Minister of Internal Affairs under Nicholas I; admiral and economist Nicholas Mordvinov; Senator and member of the State Council Nicholas Chelishchev; and many others.

To See and Judge: The Society for the Encouragement of Artists as a Public Arbiter

Thanks to its legal status, the Society began to occupy an important position in the artistic life of the capital. In addition to its mediator function, outlined in the charter, the organisation claimed to have “an understanding of artists and their works.” This became possible because the organisation was mainly composed of artists and musicians from the aristocracy, for whom art was not a profession or a source of income. Nevertheless, thanks to their excellent education and familiarity with European art (acquired through trips abroad, among other things), these art lovers claimed to be experts in the artistic environment. The Society’s claims to this role were reinforced by the high social status of most members and the high-level support provided to the organisation by the monarch. Charlotte Guichard, a scholar of 18th-century French artistic life, accurately described the social status of an amateur artist: “The amateur was a special mediator figure that was between the patron typical of the court society of the early modern era and the collector who appeared with the development of the art market.” (Guichard, 2012: 521). In tsarist Russia in the first third of the 19th century, the establishment of the Society for the Encouragement of Artists institutionalised the amateur fine artist.

The formation of a voluntary organisation as an expert on public art is intertwined with the work of Vasiliy Grigorovich, a historian of Russian art and prominent metropolitan intellectual who served as secretary of the Society for the Encouragement of Artists in the 1820s. In 1823, the Society for the Encouragement of Artists—through its Journal of

Fine Arts, whose permanent editor was Grigorovich—began actively defending its right to give artistic examinations, as evidenced by the polemics that appeared on the pages of the magazine. In a discussion between the editor and a professional artist affiliated with the Academy of Arts, Grigorovich defended the right of the non-professional public to be the chief art arbiter. In particular, he claimed: “I’m not an artist. Ah! That’s exactly the truth! But is it necessary to be an artist to judge the works of art correctly? Is there no other means to acquire the information you need?” (Grigorovich, 1823: 342). Further, speaking specifically about the Academy of Arts, Grigorovich continued: “Are the secrets of the arts contained in a single institution, which is devoted to the formation of artists? The public will decide whether I am doing the right thing or not.” (Grigorovich, 1823: 342).

The journalistic polemics of the mid-1820s show that wealthy aristocrats had far-reaching ambitions. They not only claimed the role of the main experts, but also defended their right to have a more comprehensive idea of the contemporary art process in St. Petersburg. It was Grigorovich who expressed publicly that the exhibitions in the Imperial Academy of Arts did not satisfy the capital’s art lovers, since they were opened very rarely—once every three years for a period of just two weeks. More frequent exhibitions, he claimed, would multiply the number of art lovers in the capital and revive the art market. Thus, in a review of the exhibition at the Academy in 1824, Grigorovich wrote, “The Academy has its own rules—it opens for the public at a certain time. (In France, there are exhibitions every third year.) There are many artists and art lovers there, whereas here there are few of either.” (Grigorovich, 1825: 77). “Frequent exhibitions,” concludes the critic, “would seem to multiply the number of the latter, because the public would have the fairest notion of artists and their works” (Grigorovich, 1825: 77).

The same issue had been discussed at the meetings of the Society earlier the same year. Though academic exhibitions were not explicitly mentioned, virtually the same words were written in the internal protocol of the meeting of the Society: “The public knows prominent artists who have gained fame by their works, but cannot always know about their new works. Therefore, they often stay in the workshops for a long time, and the artist does not receive the proper payment for his labour.” (Minutes of the committee of the Society for the encouragement of artists, 1825. Archive of the Society for the encouragement of artists. Fond 448. Box 1. Folder 41. Central state historical archive,

St. Petersburg, Russia). These reasons for the need for a permanent exhibition organised by the Society were also declared in the press. In early 1826, on the front page of the metropolitan newspaper St. Petersburg Vedomosti appeared an announcement about a new exhibition company of the Society for the Encouragement of Artists. It was meant to

“give the Artists the opportunity at any time through an exhibition of their works to acquaint the public with them, and to make the audience enjoy them and facilitate the convenience to see and acquire good artistic things. To the creation of this useful institution, the Society was encouraged by mutual complaints of art lovers and Artists: the former regarding the lack of information about the activities and works of the Artists, and the latter regarding little attention given to them and the lack of approval from art lovers.” (1826: 155).

In the literature on the history of Russian art, these subjects have not been considered so far. However, in 1823 and 1825, important events occurred. The voluntary organisation for the first time openly declared the rights of the art audience. Its conflict with professional artists, members of the Academy of Arts, occurred largely due to social circumstances. Enlightened intellectuals from the aristocracy struggled to find a common language with artists due to significant class differences. A well-known scandal involving a member of the Society and the artist-medallist Fiodr Tolstoy only confirms this. As is known, Tolstoy left his career as a naval officer and devoted himself entirely to painting, not only sparking disapproval among the people of his social circle, but also perplexing academic artists, who treated noblemen with suspicion and even hostility. In turn, Grigorovich, whose career as an art critic and art historian began in the Society, was never entirely accepted by the professors of the Academy of Arts, despite taking the role of conference secretary (an important administrative position) at the Academy from 1828.

The appearance of the Society for the Encouragement of Artists was associated with certain ideological scenarios, as well as with the social and administrative conditions of tsarist Russia at the end of the reign of Alexander I. It should be emphasised that its mediating function was formed through official legal and administrative channels. At the same time, the press played an important role in its development, and its role grew among amateur artists. The example of the Society for the Encouragement of Artists and the Journal of Fine Arts shows how the press was used to express public opinion, as well as illuminating the development of art criticism and the art market. There is

no doubt that it directly influenced the visual arts. Since the appearance of the Society for the Encouragement of Artists, fine art has increasingly been perceived not only as an object of contemplation and refined pleasure, but also as an subject of broad public debate, as well as purchase and sale.

References

ANONYMOUS. (1826), *Sankt-Peterburgskie Vedomosti*, 14, 155.

Charter of the Society for the Encouragement of Artists. Kochubei's family fond. (Fond 971. Box 1. Folder 171). Russian state historical archive, St. Petersburg, Russia.

Minutes of the Committee of the Society for the Encouragement of Artists. Archive of the Society for the encouragement of artists. (Fond 448. Box. 1. Folder 41). The Central State Historical Archive, St. Petersburg, Russia.

GRIGOROVICH, V. (1823), "Neizvstnyi Khudojnik, Pis'mo k Izdatelu", *Jurnal Izyashnyh Iskusstv*, 4, 340-348.

GRIGOROVICH, V. (1825), "O Vystavke Proizvedenii V Imperatorskoi Akademii Khudojstv", *Jurnal Izyashnyh Iskusstv*, 1, 40-77.

GUISHARD, C. (2012), Taste Communities: The Rise of the Amateur in Eighteenth-Century Paris. *Eighteenth-Century Studies*, 45(4), 519-547.

KONDAKOV, S. (1914), "Ubileinyi Spravochnik Imperatorskoi Akademii Khudojstv, 1764-1914". St. Petersburg, 353 p.

POBEDONOSCEV, K. (1896), "Kurs Grajdanskogo Prava, Chast' 3, Dogovory I Obyazatel'stva", St. Petersburg, 640 p.

SOBKO, N. (1890), "Kratkii Ocherk Imperatorskogo Obshestva Pooshreniya Khudojstv". St. Petersburg, 14 p.

STEPANSKY, A. (1979), "Materialy Legalnyh Obshchestvennyh Organizatsii Tsarskoi Rossii (seredina 18 veka – fevral' 1917)", *Arkheologicheskii Ejegodnik za 1978 god*, 69-80.

A DEMOGRAPHIC STUDY ON THE MUSLIM POPULATION IN THE SEASIDE VILLAGES OF ANTALYA, A TOWN OF THE TEKE SANJAK, ACCORDING TO THE CENSUS BOOK DATED 1841

1841 TARİHLİ NÜFUS DEFTERİ'NE
GÖRE, TEKE SANCAĞI ANTALYA
KAZASI'NIN SAHİL KISMI
KÖYLERİNDEKİ MÜSLÜMAN NÜFUS
ÜZERİNE DEMOGRAFİK BİR İNCELEME

Aylin DOĞAN

Abstract

In terms of evaluations on the socio-economic and socio-cultural life of the Ottoman period, researches on the population and censuses during the Ottoman period are important. The first general modern sense census was initiated by Mahmut II's initiative in the Ottoman Empire before the announcement of Tanzimat Edict and these censuses continued after the announcement of the Tanzimat Edict. The aim of this study is to benefit from demographic evaluations from the data provided by the census books submitted for reviews in the Prime Ministry Ottoman Archives. The main source of this work is also a census book from the Prime Ministry Ottoman Archives -(BOA, N.D., 3208) dated 1841 and numbered 3208- which records the results of the census of the Muslim population in the seaside villages of Antalya, the town of Teke Sanjak. The data was studied in terms of demographic elements and the evaluations related to socio-economic and socio-cultural life were carried out on the basis of Antalya Town.

Key words: Ottoman Empire, 19th Century, Antalya, Census, Demographic Structure.

1. Giriş

Osmanlı dönemi taşrasındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayata dair değerlendirmeler açısından Osmanlı Devleti'nde farklı dönemlerde farklı şekillerde uygulanmış olan sayımlar önemlidir. Devleti bu sayımlara öncelikle askeri ve mali amaçlar yöneltmiş olup, yapılan bu sayımların kaydedildiği defterler, Osmanlı dönemi iktisat tarihi çalışmaları açısından zengin veriler sunan kaynaklar niteliğindedir. Sultan II. Mahmut döneminde, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce başlayan ve sonrasında da devam eden, Osmanlı Devleti'nin modern anlamda yapılan ilk genel nüfus sayımı kayıtları da sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan önemli veriler içermektedir. Böylelikle, 19. yüzyıl Osmanlı taşrasına yönelik değerlendirmeler yapılabilmesi mümkün olmaktadır.

Bu çalışmada da, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde bulunan, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, Teke Sancağı Antalya Kazası'nın sahil köylerindeki müslüman nüfusun sayım sonuçlarının kaydedildiği 1841 tarihli ve 3208 numaralı nüfus defteri (BOA.,NFS.d. 3208), demografik unsurlar açısından ele alınarak, döneme dair veriler değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın temel kaynağı niteliğindeki 1840 tarihli ve 3208 numaralı nüfus defterinde yer alan, Antalya kazası sahil kısmındaki 33 müslüman köyün sayım sonuçları demografik açıdan tasnif edilerek, sosyo-ekonomik yapıya yönelik tespitlerde bulunulmuştur. Çalışmanın başlangıcında, genel olarak Osmanlı'da nüfus sayımları ve Antalya nüfus sayım defterlerinden bahsedilmiş ve sonrasında, 1841 tarihli ve 3208 numaralı nüfus defteri verilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

2. Osmanlı'da Nüfus Sayımları

Osmanlı sayım geleneğinde, “nüfus, arazi ve mal” sayımlarının yapılmasındaki esas amacı, askeri ve mali öncelikler oluşturmıştır. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nde farklı dönemlerde, farklı sayımlar yapılmıştır. Bu sayımlardan tapu sayımları 15. ve 16. yüzyıllara ait, avarız sayımları daha çok 17. yüzyıla ait ve temettuat sayımları ise 19. yüzyılın ilk yarısına ait bilgiler içermektedir. (Tabakoğlu, 2003: 138). Sultan II. Mahmut'un girişimiyle, Tanzimat Fermanı'nın ilanından önce başlayan ve sonrasında da devam eden, Osmanlı Devleti'nin modern anlamda yapılan ilk genel nüfus sayımları da, temettuat sayımları gibi 19. yüzyılın ilk yarısına ait veriler sunan sayımlardan biridir.

Esas gayesi, asker ve vergi toplamaya dayanan nüfus sayımlarının ilk başlangıcı, 16. yüzyılın ikinci yarısına, III. Murat devrine (1566-1574) kadar götürülebilir. Sonradan, 17. yüzyıl başlarında bir nüfus sayımı söz konusu olurken, 18. yüzyılda herhangi bir nüfus sayımına rastlanmamaktadır. (Kartal, 1943: 7) Bu durumun, 17. yüzyıl itibariyle devlet teşkilatında başlayan bozulmanın, sayımların başarıyla yerine getirilmesini engellemesinden kaynaklandığı söylenebilir. (Barkan, 2000: 179).

19. yüzyıl, iç ve dış faktörlerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin dönüşüm sürecine girdiği bir yüzyıl olup, bu yüzyılda, birçok defa nüfus sayımı girişiminde bulunulmuştur. Doğrudan nüfusun sayıldığı ilk nüfus sayımı girişimi II. Mahmut döneminde, esasen 1829'da başlamış olup, Osmanlı-Rus harbi dolayısıyla sonuçlandırılmamıştır. 1829 nüfus sayımı girişimi, genel bir nüfus sayımı için bir nevi tecrübe niteliğinde görülebilir. (Bingöl, 2004: 43-60). Sonradan, 1831'de, 1844'te ve 19. yüzyılın sonlarına doğru küçük veya büyük, farklı sayımlar yapılmıştır (Kartal, 1943: 7-10). 1831 ve 1844 genel nüfus sayımları, yalnızca müslüman erkek nüfusun sayıldığı ve devlet sınırları içindeki her yeri kapsamayan sayımlardır. Demografik açıdan en ayrıntılı ve en önemli nüfus sayımları, 19. yüzyıl sonları (1885) ve 20. yüzyıl başlarında (1907) gerçekleştirilen sayımlardır. Bu sayımlar, yaş, cinsiyet, medeni durum, etnik ve dinsel durum, meslek, doğum yeri ve diğer özellikler de gözetilerek yapılmıştır (Elibol, 2007: 153-154).

1830 tarihinde başlayan nüfus sayımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun modern anlamda yapılan ilk genel nüfus sayımı olarak bilinmektedir. II. Mahmut dönemindeki yenileşme hareketleri doğrultusunda başlatılan bu sayım için hazırlıklara, 1830 Haziran ayı itibariyle başlanmıştır. Mısır ve Arabistan'ın hariç tutulup, Anadolu ve Rumeli'nin esas alındığı bu sayımlar, 1830 senesinin ikinci 6 ayı ve 1831 senesinin ilk 6 ayı içinde yapılmıştır. (Bingöl, 2004: 44). 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmasının ardından, Asakir-i Mansure-i Mahmudiye ismiyle yeni bir askeri birliğin oluşturulması girişiminin, Yunan isyanları neticesinde başlayan Osmanlı-Rus harbi (1828-1829) dolayısıyla kesintiye uğraması durumu devleti, Anadolu ve Rumeli'den elde edebileceği askeri varlığı tespit edebilmek amacıyla nüfus sayımı yapmaya yöneltmiştir. Halkın askere alınmaktan ürkmemesi için ise sayımlarda, "matluba aliye muvafık" (istenilene uygun) veya "mim işareti vaz olunan" (mim işareti konulan) şeklindeki kayıtlarla, askerliğe uygun kişiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Sayımlarda müslüman nüfus, "matluba muvafık" (istenilene uygun) ve "matluba gayri muvafık" (istenilene uygun olmayan) olarak kaydedilmiş ve "matluba

gayri muvafık” kısım içinde bazen ihtiyar, sabi, saka, amelmande diye, ikinci derecede ayrımlara da yer verilmiştir (Karat, 1943: 18-19).

3. 1841 Tarihli 3208 Numaralı Nüfus Defteri’ne Göre, Teke Sancağı Antalya Kazası’nın Sahil Kısmı Köylerinde Demografik Yapı

3.1. Genel Nüfus Toplamı

Antalya’ya ait ilk genel nüfus sayım defteri, 1830 tarihli ve 3190 numaralı nüfus defteri (BOA.,NFS.d. 3190) olup sayım, Antalya merkez kazasına bağlı 26 köy ve 34 mahallede yapılmıştır. Bu sayımda, kişiler, babalarının isimleri de dikkate alınarak kaydedilmişlerdir. (Mustafa ibni Seyyid Mehmed/ Seyyid Mehmed’in oğlu Mustafa gibi...). Sayımlarda ayrıca kişilerin fiziksel özelliklerine, lakaplarına, yaş ve mesleki bilgilerine de yer verilmiştir. Kişiler kayıtlarda, kır sakallı, kara bıyıklı, ter bıyıklı, kumral bıyıklı, sarı bıyıklı, müzellef sakallı (tüyleri yeni çıkan), ak sakallı, köse sakallı, uzun boylu, orta boylu, kısa boylu, yekçeşm (tek gözü olmayan), âmâ (kör), çolak (eli veya kolu sakat), bizban (dilsiz), sağır vb. fiziksel özellikleri belirtilerek tasvir edilmişlerdir. Bazı kayıtlarda, kişilerin mesleki bilgilerine yer verilirken, bazı kayıtlarda bu bilgiye yer verilmediği görülmekte olup, bu durumun nüfus sayımının esasen askeri amaçla yapılmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Mevcut kayıtlardan ayrıca, bir ailedeki mevcut erkek çocuk sayısı, herhangi bir fiziksel engeli sahip olanlar (yekçeşm, âmâ, çolak, bizban, sağır gibi), dışarıdan gelenlerin nereden geldikleri, kullanılan isimler ve soya, memlekete, mesleğe, fiziksel bir engel veya benzeri özelliklere dayanan çeşitli lakaplar hakkında bilgiler de edinilebilmektedir. (Doğan, 2014a: 75-76).

Çalışma konumuzu oluşturan defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) katalogunda, 3208 numara ile yer alan ve katalogda, “*Hicri-29-12-1256, Konya eyaleti, Teke sancağı, Antalya (Sahil kısmı) kazası, Müslim defteri*” şeklinde kaydedilmiş olan nüfus defteri olup, miladi takvime göre, 22-02-1841 tarihlidir. 21x55 cm. ebadındaki defter, “*Derun-ı defterde muharrer kurrahanın fihristidir ber vech-i ati zikr ve beyan olunur.*” ifadesiyle başlamakta olup, defterde, 33 köyün müslüman erkek nüfus kaydı bulunmaktadır. Defterin başlangıcında bu 33 köyün isimleri verildikten sonra, sırasıyla, köylerin sayımlarından elde edilen sonuçlara yer verilmiştir. Her bir köyün sayım sonucu ardından ise “*Yekün Nüfus Der Kurâhâ-i Mezbur*” ifadesi kullanılarak, adı geçen köylerdeki toplam nüfus sonucuna yer verilmiştir. Bu defterde de kişilerin kayıtları yine

babalarının isimleri de verilerek, yaşları ve fiziksel özellikleri (bıyık, sakal, boy, fiziksel engeller gibi özellikleri) belirtilerek tutulmuştur. (Orta boylu kır sakallı Topal oğlu Mehmed veledi Ömer sin 70/ Orta boylu kır sakallı Topal oğlu Mehmed'in oğlu Ömer Yaş 70 gibi...).(BOA.,NFS.d. 3208). 1830 tarihli ve 3190 numaralı Antalya'ya ait ilk genel nüfus sayım defter kayıtları (BOA.,NFS.d. 3190), meslekler, lakaplar, fiziksel özellikler gibi yukarıda bahsettiğimiz bilgileri de içerecek şekilde tutulmuşken, çalışma konumuzu oluşturan 1841 tarihli 3208 numaralı Antalya'nın sahil köylerine ait bu nüfus sayım defteri kayıtlarında özellikle mesleki bilgilere bazı kayıtlarda rastlanırken, çoğunluğunda rastlanmamaktadır. Aşağıdaki tabloda, defterde yer alan bu 33 köyün ismi ve bu köylerde tespit edilen genel nüfus toplamaları yer almaktadır.

Tablo 1: 1841 Tarihli 3208 Numaralı Nüfus Defteri'ne Göre, Teke Sancağı Antalya Kazası'nın Sahil Kısmı Köyleri ve Bu Köylerdeki Erkek Nüfus Miktarı

Köy İsimleri		Erkek Nüfus Miktarı Toplam
1	Karye-i Öncelü	74
2	Karye-i Hurma tabi-i Antalya	135
3	Karye-i Çakırlar tabi-i Antalya	212
4	Karye-i Bahıtlı tabi-i Antalya	115
5	Karye-i Sekici tabi-i Antalya	40
6	Karye-i Kıkıbayırı tabi-i Antalya	64
7	Karye-i Şerefüddin bayırı tabi-i Antalya	44
8	Karye-i Avcıbayırı tabi-i Antalya	143
9	Karye-i Karamanlu tabi-i Antalya	171
10	Karye-i Alaplı tabi-i Antalya	28
11	Karye-i Asıkaraman tabi-i Antalya	81
12	Karye-i Zeytun tabi-i Antalya	28
13	Karye-i Varsak tabi-i Antalya	144
14	Karye-i Duacı tabi-i Antalya	16
15	Karye-i Duraliler tabi-i Antalya	50
16	Karye-i Çağlık tabi-i Antalya	125
17	Karye-i Bağçe tabi-i Antalya	33

A DEMOGRAPHIC STUDY ON THE MUSLIM POPULATION IN THE SEASIDE VILLAGES OF ANTALYA, A TOWN OF THE TEKE SANJAK, ACCORDING TO THE CENSUS BOOK DATED 1841

Aylin DOĞAN

18	<i>Karye-i Bıyıklı tabi-i Antalya</i>	67
19	<i>Karye-i Ekşili tabi-i Antalya</i>	131
20	<i>Karye-i Kızıllı tabi-i Antalya</i>	150
21	<i>Karye-i Manderile tabi-i Antalya</i>	78
22	<i>Karye-i Dumanlar tabi-i Antalya</i>	23
23	<i>Karye-i Solak tabi-i Antalya</i>	76
24	<i>Karye-i Çam tabi-i Antalya</i>	15
25	<i>Karye-i Keşerli tabi-i Antalya</i>	35
26	<i>Karye-i Çirkinoba tabi-i Antalya</i>	128
27	<i>Karye-i Kandıra tabi-i Antalya</i>	39
28	<i>Karye-i Karaveliler tabi-i Antalya</i>	114
29	<i>Karye-i Karaçalı tabi-i Antalya</i>	75
30	<i>Karye-i Kondu tabi-i Antalya</i>	115
31	<i>Karye-i Hisarcandırı tabi-i Antalya</i>	140
32	<i>Karye-i Yarbaşı Çandırı tabi-i Antalya</i>	88
33	<i>Karye-i Çitdibi tabi-i Antalya</i>	13
<i>Genel Toplam:</i>		2.790

Kaynak: BOA., NFS..d.3208.

Yukarıdaki tabloda yer alan 1841 tarihli sayım sonuçlarına göre, Antalya kazası sahil köyleri olarak 33 köy içinde en fazla erkek nüfus toplamı 212 toplamla Karye-i Çakırlar'dadır. İkinci sırada 171 toplamla Karye-i Karamanlu gelirken, üçüncü sırada ise, 150 toplamla Karye-i Kızıllı gelmektedir. Nüfusun en az olduğu yerler ise 13 toplamla Karye-i Çitdibi ve 15 toplamla Karye-i Çam'dır. 33 köydeki mevcut müslüman erkek nüfus toplamı ise 2.790 kişidir. Bir bu kadar da kadın nüfus varlığı olduğu düşünülürse, 33 köyde toplam nüfusun 5.580 kişi olduğu söylenebilir.

Köylerdeki erkek nüfus sayısı açısından; Öncelü (74), Hurma (135), Çakırlar (212), Bahtlı (115), Kikbayırı (64), Avcıbayırı (143), Karamanlu (171), Asikaraman (81), Varsak (144), Duraliler (50), Çağlık (125), Bıyıklı (67), Ekşili (131), Kızıllı (150), Manderile (78), Solak (76), Çirkinoba (128), Karaveliler (114), Karaçalı (75), Kondu (115), Hisarcandırı (140), Yarbaşı Çandırı (88) olmak üzere, 22 köydeki erkek nüfus miktarının 50 ve 50 kişinin üzerinde olduğu; Sekici (40), Şerefüddin bayırı (44), Alaplu

(28), Zeytun (28), Duacı (16), Bağçe (33) , Dumanlar (23), Çam (15), Keşerli (35), Kandıra (39), Çitdibi (13) köyleri olmak üzere 11 köydeki erkek nüfusun ise 50 kişinin altında olduğu görülmektedir.

Aşağıda yer verilen Tablo 2’de, 1830 tarihli ilk genel nüfus sayım defterinde kayıtları tutulmuş 26 köyün sayım sonucuna yer verilmiştir. 1830 ve 1841 tarihli bu sayım sonuçlarına bakıldığında, sayıma tabi tutulan köy sayısında ve nüfus toplamlarında farklılıklar görülmektedir. Örneğin; genel toplamı 1.963’ü bulan 1830 sayımında, nüfusu 149 kişi olan Karye-i Kızıllı nüfusunda, 1841’de pek bir değişme olmadığı ve 1830’da nüfusu 141 kişi olan Karye-i Güzelim Karamanlu’da ise nüfusun 1840’ta, 171 kişiye yükseldiği görülmektedir. Tablo verilerine göre, nüfusun en az olduğu köy ise 9 toplamla Karye-i Kandıra olup, 1841 sayımında bu köyün nüfus toplamının 39’a yükseldiği görülmektedir. Ayrıca, her iki sayımda yer alan köy isimlerinde de küçük de olsa farklılıklara rastlanmaktadır.

Tablo 2: 1830 Tarihli Nüfus Defterine Göre Antalya Kazası Köylerinde Erkek Nüfus Miktarı

Köy İsimleri		Erkek Nüfus Miktarı	Köy İsimleri		Erkek Nüfus Miktarı
1	Karye-i Sekici ve Bahtlı ve Çakırlar	242	14	Karye-i Bıyıklı	80
2	Karye-i Avcıbayırı maa Doyuran	114	15	Karye-i Ekşili	112
3	Karye-i Kıkıbayırı	49	16	Karye-i Bağçe	56
4	Karye-i Duacı	28	17	Karye-i Çıgılık	105
5	Karye-i Hurma	39	18	Karye-i Şehr-i Karakoyunlusu	34
6	Karye-i Şerefeddin	30	19	Karye-i Solaklar	62
7	Karye-i Duraliler	49	20	Karye-i Zeytun	21
8	Karye-i Çam	15	21	Karye-i Önceli	51
9	Karye-i Dumanlar	25	22	Karye-i Varsak	140
10	Karye-i Karaçalı	93	23	Karye-i Mandirle	87
11	Karye-i Çirkinoba	66	24	Karye-i Kandıra	9
12	Karye-i Kundu	62	25	Karye-i Kızıllı	149
13	Karye-i Asikaraman	104	26	Karye-i Güzelim Karamanlu	141
Genel Toplam					1.963

Kaynak: BOA., NFS..d.3190; (Doğan, 2012b: 231).

3.2. Mevcut Nüfusun Özellikleri

3.2.1. Nüfusun Yetişkin ve Genç Erkek Olarak Dağılımı

1841 tarihli Antalya kazası sahil köylerine ait nüfus sayım defteri verilerinde, sayımı yapılan erkek nüfusun yaş bilgilerine de yer verilmiştir. 33 köyün nüfus kayıtlarından sağlanan yaş verileri yetişkin ve genç erkek nüfus olarak tasnif edilmiş olup bu tasnifte, “15 yaş üzerinde olanlar” yetişkin, “0-15 yaş arasında olanlar” ise genç erkek nüfus olarak değerlendirilmiştir. Yapılan tasnife göre oluşturulan tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3. 1841 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Antalya Kazası Sahil Köylerinde Nüfusun Yetişkin ve Genç Erkek Olarak Dağılımı

Köy İsimleri	Yetişkin Nüfus (15 yaş üzeri)	Yüzde (%)	Genç Nüfus (0-15 yaş arası)	Yüzde (%)	Toplam
Karye-i Öncelü	44	59	30 14	41	74
Karye-i Hurma	69	51	66 3	49	135
Karye-i Çakırlar	128	60	84 44	40	212
Karye-i Bahıtlı	63	55	52 11	45	115
Karye-i Sekici	17	42.5	23 6	57.5	40
Karye-i Kıkbayırı	33	52	31 2	48	64
Karye-i Şerefüddin bayırı	20	45	24 4	55	44
Karye-i Avcıbayırı	69	48	74 5	52	143
Karye-i Karamanlu	85	50	86 1	50	171
Karye-i Alaplı	10	36	18 8	64	28
Karye-i Asikaraman	39	48	42 3	52	81
Karye-i Zeytun	13	46	15 2	54	28
Karye-i Varsak	83	58	61 22	42	144
Karye-i Duacı	9	56	7 2	44	16
Karye-i Duraliler	32	64	18 14	36	50
Karye-i Çağlık	64	51	61 3	49	125
Karye-i Bağçe	20	61	13 7	39	33
Karye-i Bıyıklı	39	58	28 11	42	67
Karye-i Ekşili	73	56	58 15	44	131
Karye-i Kızıllı	76	51	74 2	49	150
Karye-i Manderile	46	59	32 14	41	78
Karye-i Dumanlar	12	52	11 1	48	23

<i>Karye-i Solak</i>	33	43	43 10	57	76
<i>Karye-i Çam</i>	9	60	6 3	40	15
<i>Karye-i Keşerli</i>	16	46	19 3	54	35
<i>Karye-i Çirkinoba</i>	64	50	64 0	50	128
<i>Karye-i Kandıra</i>	21	54	18 3	46	39
<i>Karye-i Karaveliler</i>	56	49	58 2	51	114
<i>Karye-i Karaçalı</i>	35	47	40 5	53	75
<i>Karye-i Kondu</i>	69	60	46 23	40	115
<i>Karye-i Hisarcandırı</i>	72	51	68 4	49	140
<i>Karye-i Yarbaşı Çandırı</i>	43	49	45 2	51	88
<i>Karye-i Çitdibi</i>	8	62	5 3	38	13
<i>Toplam:</i>	1.470	53	1.320	47	2.790

Kaynak: BOA.,NFS.d. 3208

Tablo 3 verilerine göre; “15 yaş üzerinde olanlar” tasnifi içinde yer alan yetişkin erkek nüfusun mevcut köylerdeki toplamı 1.470; “0-15 yaş arasında olanlar” tasnifi içinde yer alan genç erkek nüfusun tüm köylerdeki toplamı 1.320 olup toplamda 2.790’ı bulmaktadır. Yüzde olarak ise, toplam erkek nüfusun % 53’nü yetişkin erkek nüfus, % 47’sini genç erkek nüfus oluşturmaktadır.

Mevcut veriler köyler itibariyle değerlendirilirse; yetişkin erkek nüfusun en fazla olduğu yer; 128 kişi ile Karye-i Çakırlar’dır. Ardından ise, 85 kişi ile Karye-i Karamanlu ve 83 kişi ile Karye-i Varsak gelmektedir. Yetişkin erkek nüfusun en az olduğu yer ise; 8 kişi ile Karye-i Çitdibi olup ardından, 9 kişi ile Karye-i Duacı ve Karye-i Çam gelmektedir. Yüzde dağılım olarak ise, % 64’lük bir payla Karye-i Duraliler en yüksek orana sahipken, % 36’lık payla Karye-i Alaplı’nun en düşük orana sahip olduğu görülmektedir. Genç erkek nüfusun en fazla olduğu yer ise, 86 kişi ile Karye-i Karamanlu olup ardından ise, 84 kişi ile Karye-i Çakırlar gelmektedir. Genç erkek nüfusun en az olduğu yerler ise; 5 kişi ile Karye-i Çitdibi, 6 kişi ile Karye-i Çam ve 7 kişi ile Karye-i Duacı’dır. Genç erkek nüfusun yüzde olarak dağılımında ise, % 64’lük bir payla Karye-i Alaplı en yüksek orana sahipken, % 34’lük bir payla Karye-i Çitdibi en düşük orana sahiptir. Tablo verilerine göre; yetişkin ve genç erkek nüfus sayısı arasındaki fark 150’dir. Bu farkın en fazla olduğu yerler; 44 kişi ile Karye-i Çakırlar ve 23 kişi ile Karye-i Kondu’dur. Yetişkin ve genç erkek nüfus sayısı arasındaki farkın en az olduğu yerler ise; 1 kişi ile Karye-i

Dumanlar ve Karye-i Karamanlu'dur. Karye-i Çirkinoba'da ise, 64 kişi ile yetişkin ve genç erkek nüfus sayısının eşit olduğu görülmektedir.

Kayıtlarda, 60 yaş ve 60 yaş üstünde olan kişilere de rastlanmıştır. Yetişkin erkek nüfus içinde değerlendirdiğimiz bu yaşlı nüfusun köyler itibarıyla dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. 1841 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Antalya Kazası Sabil Köylerinde Mevcut Erkek Nüfus İçindeki 60 Yaş ve Üzerinde Olan Kişilerin Dağılımı

Köy İsimleri	60 Yaşve Üzerinde Olan Kişi Sayısı	Toplam (Kişi)
Karye-i Önceli	80 yaşında 1 kişi	1
Karye-i Hurma	80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 3 kişi	4
Karye-i Çakırlar	80 yaşında 1 kişi, 65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 5 kişi	7
Karye-i Bahıtlı	70 yaşında 1 kişi, 65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 1 kişi	3
Karye-i Sekici	70 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 1 kişi	3
Karye-i Kikbayırı	70 yaşında 2 kişi, 65 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 1 kişi	5
Karye-i Avcıbayırı	80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 4 kişi,	5
Karye-i Karamanlu	80 yaşında 1 kişi, 70 yaşında 4 kişi, 60 yaşında 6 kişi	11
Karye-i Asikaraman	70 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 2 kişi,	3
Karye-i Zeytun	80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 2 kişi	3
Karye-i Varsak	90 yaşında 2 kişi, 80 yaşında 2 kişi, 70 yaşında 3 kişi, 60 yaşında 7 kişi	14
Karye-i Dunaliler	65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 1 kişi	2
Karye-i Çağlık	90 yaşında 1 kişi, 85 yaşında 1 kişi, 80 yaşında 1 kişi, 65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 1 kişi	5
Karye-i Bağce	80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 1 kişi	2
Karye-i Bıyıklı	80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 1 kişi	2
Karye-i Ekişili	75 yaşında 2 kişi, 65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 7 kişi,	10
Karye-i Kızıllı	80 yaşında 1 kişi, 70 yaşında 3 kişi, 62 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 2 kişi	7
Karye-i Manderile	80 yaşında 1 kişi, 70 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 5 kişi,	8
Karye-i Dumanlar	80 yaşında 1 kişi	1
Karye-i Solak	80 yaşında 1 kişi, 70 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 2 kişi,	5

<i>Karye-i Keşerli</i>	<i>70 yaşında 1 kişi,</i>	<i>1</i>
<i>Karye-i Çirkinoba</i>	<i>80 yaşında 3 kişi, 70 yaşında 1 kişi, 63 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 1 kişi,</i>	<i>7</i>
<i>Karye-i Karaveliler</i>	<i>89 yaşında 1 kişi, 80 yaşında 3 kişi, 65 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 3 kişi,</i>	<i>9</i>
<i>Karye-i Karaçalı</i>	<i>70 yaşında 1 kişi, 65 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 4 kişi,</i>	<i>6</i>
<i>Karye-i Kondu</i>	<i>90 yaşında 1 kişi, 70 yaşında 3 kişi, 60 yaşında 6 kişi,</i>	<i>10</i>
<i>Karye-i Hisarcandır</i>	<i>75 yaşında 1 kişi, 65 yaşında 2 kişi, 60 yaşında 5 kişi,</i>	<i>8</i>
<i>Karye-i Yarbaşı Çandır</i>	<i>80 yaşında 1 kişi, 60 yaşında 2 kişi,</i>	<i>3</i>
<i>Karye-i Çitdibi</i>	<i>60 yaşında 1 kişi</i>	<i>1</i>
<i>Toplam:</i>		<i>146</i>

Kaynak: BOA.,NFS.d. 3208

Tablo verilerine göre; 60 yaş ve üstü kişilerin toplamı 146 olup, tüm erkek nüfus toplamının % 5'ini oluşturmaktadır. 60 yaş ve üzerindeki kişi sayısının en fazla olduğu yer 14 kişi ile Karye-i Varsak; en az olduğu yerler ise 1'er kişinin bulunduğu Karye-i Öncelü, Karye-i Dumanlar, Karye-i Keşerli, Karye-i Çitdibi'dir. Karye-i Şerefüddin bayırı, Karye-i Alaplu, Karye-i Duacı, Karye-i Çam, Karye-i Kandıra'da ise, 60 yaş ve üstü kişi kaydına rastlanmamıştır. Yaş itibarıyla ise tüm köyler toplamında sırasıyla; 60 yaşında 74 kişi, 62 yaşında 1 kişi, 63 yaşında 2 kişi, 65 yaşında 12 kişi, 70 yaşında 25 kişi, 75 yaşında 3 kişi, 80 yaşında 20 kişi, 85 ve 89 yaşlarında 1'er kişi, nüfusun en yaşlısı olarak, 90 yaşında 4 kişi tespit edilmiştir. 60 yaş ve üzerindeki yaş dilimlerinde bulunanların varlığı, yaşam süresinin uzunluğu hakkında da bir fikir edinmemizi sağlamaktadır.

3.2.2. Nüfusun Boy Olarak Dağılımı

1841 tarihli sayım sonuçlarının yer aldığı defter kayıtları doğrultusunda, kaydedilen müslüman erkek nüfusun sahip olduğu fiziksel özellikler ile ilgili bilgiler edinebilmek mümkündür. Boy dağılımı açısından bakıldığında, sayımlarda kişilerin kısa boylu, orta boylu ve uzun boylu oluşlarına göre kaydedildikleri görülmektedir. Ancak kayıtlarda, bu boy ayrımının neye göre yapıldığı konusunda bir bilgi mevcut değildir. Sayımlarda boy özelliklerine de yer verilmesi, yine asker toplama amacıyla ilişkilendirilebilir (Doğan, 2014a: 78). Boy dağılımı ile ilgili olarak oluşturulan tabloya aşağıda yer verilmiştir.

A DEMOGRAPHIC STUDY ON THE MUSLIM POPULATION IN THE SEASIDE VILLAGES OF ANTALYA, A TOWN OF THE TEKE SANJAK, ACCORDING TO THE CENSUS BOOK DATED 1841

Aylin DOĞAN

Tablo 5: 1841 Tarihli 3208 Numaralı Nüfus Defteri'ne Göre, Teke Sancağı Antalya Kazası'nın Sahil Kısmı Köylerindeki Erkek Nüfusun Boy Dağılımı

Köy İsimleri	Kısa Boylu (Kişi)	Yüzde (%)	Orta Boylu (Kişi)	Yüzde (%)	Uzun Boylu (Kişi)	Yüzde (%)	Toplam (Kişi)
Karye-i Öncelü	1	2	39	83	7	15	47
Karye-i Hurma	-	-	58	88	8	12	66
Karye-i Çakırlar	-	-	110	91	11	9	121
Karye-i Bahıtlı	1	2	48	87	6	11	55
Karye-i Sekici	-	-	15	94	1	6	16
Karye-i Kikkıyırı	2	8	23	92	-	-	25
Karye-i Şerefüddin bayırı	3	16	10	53	6	31	19
Karye-i Avcıbayırı	1	2	50	78	13	20	64
Karye-i Karamanlu	-	-	67	84	13	16	80
Karye-i Alaplu	-	-	7	78	2	22	9
Karye-i Asıkaraman	-	-	26	76	8	24	34
Karye-i Zeytin	-	-	12	92	1	8	13
Karye-i Varsak	1	1	59	86	9	13	69
Karye-i Duacı	-	-	7	78	2	22	9
Karye-i Duruliler	-	-	24	80	6	20	30
Karye-i Çağlık	1	2	46	73	16	25	63
Karye-i Bağçe	2	11	12	67	4	22	18
Karye-i Bıyıklı	2	6	25	71	8	23	35
Karye-i Ekişili	1	2	39	62	23	36	63
Karye-i Kızallı	-	-	54	73	20	27	74
Karye-i Manderile	-	-	31	84	6	16	37
Karye-i Dumanlar	-	-	8	80	2	20	10
Karye-i Solak	-	-	19	61	12	39	31
Karye-i Çam	-	-	5	56	4	44	9
Karye-i Keşerli	-	-	6	38	10	62	16
Karye-i Çirkinoba	-	-	39	70	17	30	56
Karye-i Kandıra	-	-	15	88	2	12	17
Karye-i Karaveliler	-	-	39	78	11	22	50
Karye-i Karaçalı	-	-	22	65	12	35	34
Karye-i Kondu	-	-	41	68	19	32	60
Karye-i Hisarcandırı	16	29	28	50	12	21	56
Karye-i Yarbaşı Çandırı	8	22	23	62	6	16	37
Karye-i Çitdibi	1	14	3	43	3	43	7
Toplam:	40	3	1.010	76	280	21	1.330

Tablo 5'te yer alan rakamlara göre; 2.790 kişinin kayıtlı olduğu defter verilerinde, boy özellikleri kayıtlı toplam kişi sayısı 1.330'dur. Bu toplam içinde sırasıyla; orta boylu kişi sayısı 1.010, uzun boylu kişi sayısı 280 ve kısa boylu kişi sayısı 40 kişi olarak tespit edilmiştir. Genel toplam içinde, orta boylu kişiler % 76, uzun boylu kişiler % 21 ve kısa boylu kişiler %3'lük bir paya sahiptir. Görüldüğü üzere nüfus boy dağılımı olarak orta boylu olma özelliği taşımaktadır. Tablo verilerine köyler açısından bakıldığında ise köylerdeki boy dağılımında orta boylu kişiler yüzdesinin en yüksek olduğu yer % 94'lük bir oranla Karye-i Sekici, uzun boylu kişiler yüzdesinin en yüksek olduğu yer % 62'lik bir oranla Karye-i Keşerli ve kısa boylu kişiler yüzdesinin en yüksek olduğu yer % 29'luk bir oranla Karye-i Hisarcandır. Orta boylu kişiler yüzdesinin en düşük olduğu yer ise % 38'lik bir oranla Karye-i Keşerli, uzun boylu kişiler yüzdesinin en düşük olduğu yer % 6'lık bir oranla Karye-i Sekici ve kısa boylu kişiler yüzdesinin en düşük olduğu yerler ise % 1'erlik bir oranla Karye-i Öncelü, Karye-i Bahtlı, Karye-i Avcıbayırı, Karye-i Varsak, Karye-i Çağlık, Karye-i Ekşili, Karye-i Çitdibi'dir.

3.2.3. Mevcut Nüfusa Dair Diğer Tespitler

1841 tarihli nüfus defteri verilerinden, isimler, meslekler, fiziksel özellikler (bıyık, sakal, fiziksel engel gibi..), akrabalık ilişkileri, lakaplar ile ilgili bilgiler de elde edebilmek mümkündür. Ancak, 1841 tarihli bu nüfus sayım defterinde, 1830 tarihli ilk genel nüfus sayım defterinde olduğu gibi her kayıta özellikle mesleki bilgilere düzenli bir şekilde yer verilmediği görülmektedir. Bu nedenle de, rakamsal olarak bir değerlendirme yapabilme olanağı olmamıştır.

Meslekler açısından bakıldığında; kayıtları tutulan kişilerin her birinin mesleğine yer verilmemekle birlikte, bazı kişilerin kayıtlarında, lakapları veya meslekleri olarak kaydedilen meslek türleri içinde: Muhtar-ı evvel, muhtar-ı sani, imam, hatib, hacc (hoca), hafız, molla (monla), şeyh, el-hacc (hacı), topacı neferi, topacı onbaşı, topacı yüzbaşı, redif, rediften muhrec (rediften çıkarılmış), sipahi, sancakdar, kethüda / çiftlik kethüdası, hizmetci / çiftlik hizmetkari, çoban / koyun çobanı, deveci, danacı, sığır iç ağası, duhancı, timurcu, kazancı, değirmancı, çukadar, debbağcı, kassab, dolabacı, taşçı, avcı, manav, ayan, talebe, gulam / zenci gulamı şeklindeki kayıtlara yer verilmiştir.

Kayıtlar tutuluş şekli itibarıyla, akrabalık ilişkilerini de gösterir nitelikte olup, akrabalık ilişkilerine yönelik kayıtlar içinde: Babası, oğlu, veled-i manevisi, karındaşı, üveği

babası, üveği karındaşı, üveği oğlu, üveği oğlunun oğlu, üveği oğulları, biraderzadesi, birader-i manevisi, torunu, torunları, damadı, kayınpederi, güveğisi, kayını, eniştesi, yeğeni, ammisı, ammizadesi, ammisiyoğlu olarak tutulmuş kayıtlar bulunmaktadır. Mevcut kayıtlardan, üveylik ilişkisinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Fiziksel özellikler açısından bakıldığında kayıtlarda bıyık ve sakal türlerinin: Sarı sakallı /sarıca, sarı bıyıklı, ince sarı bıyıklı, az sarı bıyıklı, kumral bıyıklı, kumral sakallı, köse kumral sakallı, kara sakallı, köse kara sakallı, kır sakallı, az kır sakallı, ak sakallı, ter bıyıklı, tüysüz / tüğsüzce, taze sakallı, müzellef sakallı (tüyleri yeni çıkan), şabb-ı emred (henüz sakalı bıyığı çıkmamış olan genç), az bıyıklı şeklinde olduğu görülmektedir.

Kayıtlarda aynı zamanda lakap olarak da kullanıldığı görülen fiziksel engeller olarak: Sağır, kör, âmâ (kör), yekçeşm (tek gözü olmayan), bir gözü özürlü, âmâ gözleri, alil (kör), çolak (eli veya kolu sakat), çalık (felçli), topal, bizban (dilsiz), gibi engeller kaydedilmiştir. Lakapların, fiziksel engeller dışında, kökenden kaynaklı olduğu da görülmekte olup, kayıtları tutulan kişilerin kökenleri hakkında bilgi edinilebilmek de mümkündür. Buna göre kayıtlarda: Dalamanlı, Kaşlı, Antalyalı, Kozcalı, Tunuslu, Mısırlı, Çandırılı, Kömbeli, Kıbrıslı, Samandırılı, Eğdirli, Serikli, Boziyyeli, Tekeli, Söğüdlü, Sarısulu, Eşenli, Boşnak kişilerin kayıtlarının bulunduğu görülmektedir. Kayıtlardaki diğer lakaplar içinde ise: Köse, yörük, kel, deli, at, meczub, tüysüz kel, kaz, solak, mecnun, çakal, kavlak, böcek, çil, hayta, kocabıyık, cin, elagöz, bacaksız, sarı, Macar, çatal, ikizler, geyikli, baharatlı, yaylalı, boz, çorman, kop, çakırlı, öksüz, karadani, damlamaz, koca, cebeci, kölemen, seyid, kara, parmaksız, kelce, alil, arık, zeybek, pehlivan, kör, köle, çömce, cemen (çardak), tavi (uzun) gibi lakaplar yer almaktadır.

Kayıtlara isimler açısından bakıldığında ise, kullanımı en yaygın olan isimler içinde: Ali, Mehmed, Ahmed, Hasan, Hüseyin, Mustafa, Süleyman, Osman, İbrahim, Halil, Yusuf gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir. Kullanım yaygınlığı açısından ikinci derece yer alan isimler içinde ise: Mehmed Ali, Duralı, Durmuş Ali, Abdulcelil, Abdullah, İsmail, Ömer, Salih, Veli, Mahmud gibi isimler yer almaktadır. Yaygınlık açısından kullanımı en seyrek olan isimler içinde ise: Yakub, Memiş, Hamza, Abdülcebel, Abdülkerim, Ebubekir, Bekir, Durmuş, İdrisi, İsa, Himmet, Eyyub, Cafer, Resul, Abdülmümin, Abdülkadir, Emir, Velüyüddin gibi isimlerin yer aldığı görülmektedir. Görüldüğü üzere, özellikle de kullanımı en yaygın olan isimler, günümüzde de sıklıkla kullanılan, geleneksel Türk-İslam unsurlarını yansıtan isimlerdir.

4. Sonuç

Osmanlı dönemi taşrasının sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatına dair değerlendirmeler açısından nüfus sayımları önemli kaynaklar niteliğindedir. Devletin bu sayımlardaki esas gayesini, önceki sayımlarda olduğu gibi, askeri ve mali öncelikler oluşturmuştur. Çalışma konumuzu oluşturan 1841 tarihli Teke Sancağı Antalya kazasının 33 sahil köyüne ait nüfus sayım defteri, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 3208 numara ile yer almakta olup, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kayıtlardan oluşmaktadır. Bu kayıtlar, nüfus miktarı dışında nüfusla ilgili farklı bilgiler de içermektedir.

Teke Sancağı Antalya Kazası'nın sahil köylerindeki müslüman nüfusun sayım sonuçlarının kaydedildiği 1841 tarihli ve 3208 numaralı bu defterde kayıtlar tutulurken her köye ait toplam sayım sonucu, o köyün sayım kaydı sonunda verilmiştir. Defterin en sonunda ise tüm köylerdeki genel nüfus toplamına yer verilmiştir. Buna göre; 33 köyde toplam müslüman erkek nüfus sayısı 2.790 kişi olarak tespit edilmiştir. Bir bu kadar da kadın nüfus varlığı olduğu düşünülürse, 33 köyde toplam nüfusun 5.580 kişi olduğu söylenebilir. 33 köy içinde en fazla erkek nüfus toplamı 212 toplamla Karye-i Çakırlar'dadır. İkinci sırada 171 toplamla Karye-i Karamanlu gelirken, üçüncü sırada ise, 150 toplamla Karye-i Kızıllı gelmektedir. Nüfusun en az olduğu yerler ise 13 toplamla Karye-i Çitdibi ve 15 toplamla Karye-i Çam'dır.

Osmanlı Devleti'nin modern anlamda yapılan ilk genel nüfus sayımı defterinde olduğu gibi bu defterde de kişilerin kayıtları yine babalarının isimleri, yaşları ve bıyık, sakal, boy gibi fiziksel özellikleri (Orta boylu kıvr sakallı Topal oğlu Mehmed veledi Ömer sin 70/ Orta boylu kıvr sakallı Topal oğlu Mehmed'in oğlu Ömer Yaş 70 gibi), fiziksel engelleri (sağır, kör, topal, bizban, çolak gibi), akrabalık ilişkileri (babası oğlu, torunu, eniştesi, yeğeni, kayını, üveği oğlu, üveği karındaşı gibi), lakapları (köse, kel, çakal, hayta, kökenden kaynaklı olarak Kıbrıslı gibi) belirtilerek tutulmuştur. Ancak bu sayımdaki kayıtlarda, ilk genel nüfus sayım kayıtlarında olduğu gibi her kişinin mesleki bilgilerine yer verilmemiştir. Bu nedenle, rakamsal olarak bir değerlendirme yapabilme olanağı olmamışsa da, bazı kişilerin kayıtlarında, lakapları veya meslekleri olarak belirtilen kayıtlardan meslek türlerini görmek mümkün olmuştur. Kullanılan isimlerde ise kullanımı en yaygın olan isimlerin, günümüzde de sıklıkla kullanılan, geleneksel Türk-İslam unsurlarını yansıtan isimler olduğu görülmektedir.

Rakamsal tespitler açısından bakıldığında; genel toplam içinde, orta boylu kişiler % 76, uzun boylu kişiler % 21 ve kısa boylu kişiler %3'lük bir paya sahip olup, 33 köydeki nüfusun boy dağılımı olarak orta boylu olma özelliği taşıdığı söylenebilir. Ancak kayıtlarda, bu boy ayrımının neye göre yapıldığı konusunda bir bilgi mevcut değildir. Sayımlarda boy özelliklerine de yer verilmesi, yine asker toplama amacıyla ilişkilendirilebilir Yaş dağılımı itibarıyla ise; “15 yaş üzerinde olanlar” tasnifi içinde yer alan yetişkin erkek nüfusun mevcut köylerdeki toplamı 1.470; “0-15 yaş arasında olanlar” tasnifi içinde yer alan genç erkek nüfusun tüm köylerdeki toplamı 1.320 olup toplamda 2.790'ı bulmaktadır. Yüzde dağılım olarak, toplam erkek nüfusun % 53'nü yetişkin, % 47'sini genç erkek nüfus oluşturmaktadır. 60 yaş ve üstü kişilerin toplamı 146 olup, tüm erkek nüfus toplamının % 5'ini oluşturmaktadır. En yüksek yaşa sahip olarak ise 90 yaşında 4 kişi tespit edilmiş olup, 60 yaş ve üzerindeki yaş dilimlerinde bulunanların varlığı, yaşam süresinin uzunluğu hakkında da bir fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Nüfus Defteri : BOA., NFS. d. 3208

Nüfus Defteri: BOA., NFS. D. 3190

Telif Eserler

BARKAN, Ö. L. (2000), “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (I)”, Haz. Hüseyin Özdeğer, Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi/Tetkikler-Makaleler I, İstanbul: İ.Ü.İ.F. Dilek Ofset-Matbaacılık, 175-214.

BİNGÖL, S. (2004), “İstanbul’da 1829 Nüfus Sayımı ve Bazı Mahallelerin Müslüman Nüfusu Üzerine Bir İnceleme”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 23 Sayı: 36, 43-60.

DOĞAN, A. (2014a), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik

Bir İnceleme”, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi / Mediterranean Journal of Humanities / Cilt: IV / Sayı: 2, 71-88.

DOĞAN, A. (2012b), “19. Yüzyılda Teke Sancağı Antalya Merkez Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.

ELİBOL, N. (2007), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İ.İ.B.F., 12/2, 135-160.

KARAL, E. Z. (1943), “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831”, Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını.

TABAKOĞLU, A. (2003), “Türk İktisat Tarihi,” 6. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları.

A DEMOGRAPHIC STUDY ON THE MUSLIM POPULATION IN THE SEASIDE VILLAGES OF
ANTALYA, A TOWN OF THE TEKE SANJAK, ACCORDING TO THE CENSUS BOOK DATED 1841

Aylin DOĞAN

21

HOZAT'TA OSMANLI SANCAĞI: GÜVENLİK KENTİNDE MEKÂN ÜRETİM DENEYİMLERİ

HOZAT AS AN OTTOMAN SANJAK: THE EXPERIENCE OF SPATIAL PRODUCTION IN A SECURITY TOWN

M. Ali Sağlam

Abstract

If a starting point can be identified for the Late Ottoman State's intervention to space with the conceptions of modernity, III. Selim's "sensitiveness" towards France's spatial production in accordance with her new practices of domination in mingling relation with the experiences of breaking with the tradition can be identified as such a period (Zürcher, : 13-21). In this context, recentralization practices beginning with III. Selim which comprises sub-periods of Tanzimat, Constitutional Period and Republican period can be understood ultimately as a comprehensive transformation involving practices of Turkish modernity's spatial production in accordance with the capitalist relations of production. It is beyond doubt that these comprehensive experience can be interpreted in different forms. In this study, the intervention of center to periphery is not seen as a one-way imposed relation rather the center-periphery relation is taken as a product of a social, political and economic multi-factor relations taking place between local and center. In that regard, given the problematization of certain fields of interventions by the central authorities, "how does in a local context of Hozat these problematic fields of intervention change" forms the main axis of this study. As a result of the consensus and tensions produced by the relations between center and periphery the unequal and discriminatory aspects of the distribution of property based on ethno-cultural premises during the spatial production process took a permanent character. In this context, the statistical structuring of and classificatory approaches to the production of space with the discriminatory aspects of public policies which altogether constitutes the security politics empowered and sustained a militarily oriented spatial politics.

The security-centered interventions towards space, while the scale, and intensity of the symbols of the state bureaucracy formed around the military post change, became a dominant actor in the production process of the city space in almost all sub-periods. With this property, the transformation process produces a discriminatory practices which was not limited with the constraints defined above. This political transformation coinciding with the different phases of the capital accumulation process opened a space for a primitive accumulation especially in the periphery. In that regard, the moments of the influence of trade capital on the production of space starting from the bazaar (the place comprising the first trade-related issues of Hozat) and expanding through all the town-center; became both a consumption space for military-bureaucratic elites and a market for different business branches and a permanent intervention space for reshaping the spatial redistribution of demographic dynamics. Finally, the data source of this study are reports on space, second-hand sources and deep-interviews with the inhabitants of the town.

Key Concepts: the production of space, center-periphery, Dersim, Hozat.

Giriş

Mekân üzerinde siyasal egemenliğin inşasının kapitalizme özgün üretiminin ilk örneği Fransız burjuvazisinin iktidara gelişidir. Burjuva sınıfının mekâna dair tasavvurunu kendi sınıfının ihtiyaçlarını merkeze alan bir çerçevede şekillendirmesi kaçınılmazdır. Egemen sınıfın bu tasavvuru kuşkusuz diğer toplumsal kesimlerle kurmuş olduğu çok yönlü ilişkilerden bağımsız değildir. Dolayısıyla egemen özne burjuva sınıfı olsa dahi mekân üretimi çok yönlü ilişkilenenin ürünüdür. Bu bağlamda bir örneklem olarak Fransız burjuvazisinin mekâna dair tasarrufları hem mekanın nasıl üretileceğine dair bir prototip üretirken hem de diğer mekanlarla kurulacak her türden ilişkiden bir dışsal faktör görevi görmesine olanak sağlamıştır. Dolayısıyla modern döneme içkin mekâna dair her türden müdahale kendi özgünlüğünün yanı sıra ortaya çıkan bu ilk paradigmadan da önemli oranda etkilenmiştir. Bu bağlamda mekân üretiminin gelişimi kademeli olarak Batı Avrupa'dan başlayarak diğer mekânlara yansımıştır. Yani, Fransa'dan başlayan bu yeni egemenlik pratiği, kademeli olarak önce Avrupa'nın başka mekânlarına, nihayetinde ise merkezden Periferiye doğru adım adım gelişmiştir.

Yukarıdaki ön kabulden hareketle Türkiye modernleşmesinin başlangıç noktası olan III. Selim dönemini Osmanlısının klasik döneminden kopuşunda en kritik aşamalarından biri olarak kabul edilmiştir (Zürcher, 2014:13-21). Esas olarak devletin dönüşümünde çevresindeki dünyadan (merkezi kapitalist ülkeler) hareketle organize edecek olan bu yeni

evre kuşkusuz ki bir anda ortaya çıkmamıştır. Fakat bir başlangıcın hem niyeti hem de devletin bu anlamda mobilize edilmesinin ilk izleri bu dönemde kendini hissettirir. Bu yeni hattın ikinci evresi ise II. Mahmut ile birlikte daha belirgin olarak kurumsal düzeyde yaşanan değişiklikler olarak görülmelidir. II. Mahmut döneminden sonra Tanzimat, Islahat, Meşrutiyet ve oradan da Cumhuriyet dönemine uzanan değişim esas olarak merkezin dönüşümü ve bu dönüşümün çevreye de yansımaları şeklindedir. Bu dönüşüm her ne kadar Şerif Mardin tarafından kitabın tarihsel sınırlılıkları içinde 19 yy için söylenmiş olsa da önermeleri Cumhuriyet dönemini de önemli oranda içine almaktadır. Bu bağlamda Mardin, Türkiye modernleşmesinin üç temel sorun alanı üzerinden şekillendiğinden bahseder. Mardin sorun alanlarını merkez çevre sorunsalı bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Bu sorun alanlarının ilki gayrimüslimlerin ulus-devlet içinde bütünleştirilmesi ikincisi çevrenin Müslüman öğelerinden meydana gelen mozaikine müdahale etmek ve sonuncusu ise *“ulusal topraklardaki ‘birbirinden ayrı’ öğelerin “siyasal sisteme anlamlı bir katılımı”(Mardin, 2015: 49)* sağlamaktır. Sorun alanı olarak tariflenen müdahale alanlarının nasıl bir dönüşüm/ değişime konu olacağı ve bu bağlamda dönüşümün başat aktörünün kim/kimler olacağına dair sorunun cevabı ise Mardin göre bürokrasi sınıfıdır. Bu bağlamda bürokrasi sınıfının öncülüğündeki değişim, bir taraftan Avrupa’daki değişime devleti ve toplumu adapte etme sancılarında süreklilikleri/kopuşlarını, diğer taraftan ise Avrupa’nın müdahale kapasitesine karşılık sürekli olarak tepki geliştirmeye çalışan bir sürecin adıdır (Ahmad, 2014:25-124). Merkezinde bürokrasi sınıfının yer aldığı sınıf bileşenleri anlamındaki değişim ve yeniden örgütlenmenin güvenlik politikası da paradigmaya uygun bir şekilde yapılandırılmıştır. Bu bağlamda güvenlik politikasının merkezden daha baskın bir şekilde yönetileceği bu evrede yapısal hukuksal temellerle sınırlı olmayan pratikleri de içermiştir. Dolayısıyla evre aynı zamanda merkezin yereli yeniden nasıl tahkim edeceği, buna karşın yerelin nasıl bir direnç/ stratejiler bütünü içinde merkezle ilişkileneceğinin de adıdır. Merkez-çevre geriliminin etkisiyle çevrenin kendi içinde oluşturduğu merkez çevre hattı ise çevrede olup bitenin merkezin askeri sınıf/bürokrasisinin tek yönlü müdahalesinden uzak bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir: *“Osmanlı merkez-çevre ilişkileri içinde, emperyal denetim ve yerel öz temsil, bir yanda Foucault’nun modern yönetim sanatı ve epistemolojik güç teknolojileri ile öte yanda bu emperyal uygulamalara maruz kalan insanların uyum, pazarlık, deney ve red süreçlerini kaynaştırmaktadır”(Hanssen, 2002: 57-58, aktaran: Çelik, 2012:9)”. Bu bağlamda özellikle Osmanlı merkezinin dışında kalan mekânlarda yaşanan ilişkilene biçimleri, çevrenin merkezini üretme konusunda daha da belirgin bir örneklem oluşturmıştır. Dersim’in*

Osmanlı modernleşmesi içindeki yerini merkez-çevre, çevrenin merkezi bağlamlarında bütünleşen/farklılaşan deneyimleri bu durumun en karakteristik örneğidir.

Bu çalışmanın kendine rehber edindiği bu kavramsal çerçeve Dersim'in Osmanlı ile başlayan ve cumhuriyete yansıyan gerilimli ilişkilerinde, çevrede oluşan dönüşümüne projeksiyon tutmaya çalışmıştır. Dolayısıyla bu dönüşümlerin Dersim'e yansması bir taraftan merkezileşmenin yerel üzerindeki artan etkisi olurken diğer taraftan merkezin yeniden inşaya başlayacağı kimlik tanımının dışında kalacak olan Dersim'in etno-kültürel farklılıklarının daha da derinden sorgulanır hale geldiği bir aşamadır. Etno-dinsel farklılaşma bir taraftan Kızıbaş Kürt(Kurmanç/Kırmanc) nüfusunu diğer taraftan Ermenileri hedef alan siyasal-iktisadi ve sosyal dayatılarını içermiştir. Erken dönemde özellikle gayri Müslim topluluklar içinde demografik yoğunluğa sahip olan Ermenilerin hedef alınmasıyla ardı arkası kesilmeyen çok yönlü bir mekân müdahalesi gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Ermenilerin arazi ve özel mülkiyet anlamındaki 'kazanımları' hem dönemin düşüncüsü, hem de yerel iktidar unsurlarını motive eden merkezi örgütlenmenin motivasyon için kullanacağı bir iktisadi aracı olmuştur.¹ Bu haliyle oluşan bu gerilim hattı Hozat mekânında geç dönem Osmanlısından cumhuriyete uzanan dönüşümün güvenlik bağlamındaki önemli uğraklarına kaynaklık etmiştir. Fakat bu gerilim ve mülkiyetin yeniden mekân bağlamında eşitsiz ve baskı yoluyla dağılımı Ermenilerle sınırlı kalmamış, Kızıbaş(Rae Haq)/Kürt(Kurmanç/Kırmanc) topluluklarını da içine alan her türden müdahaleyle sürekleştirilmiştir.

Hozat Neden Seçildi?

Geç Osmanlıdan başlayıp Cumhuriyet'in bütün alt evrelerini de içine alacak şekilde oluşan mekân üzerindeki gerilim, bir sarkaç gibi "asi olmayan" bölgeler ile "asi olan" bölgeler²

- 1 Özellikle Hamidiye alaylarının örgütlenmesinde oldukça etkili olan bu yöntem zaman içinde sıradan halkın katılımını da içeren bir motivasyona dönüşmüştür. Bakınız: Janet Klein, Hamidiye Alayları İmparatorluğunun Sınır Boyları ve Hamidiye Alayları, Çev: Renan Akman, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014. Ayrıca; Karadeniz'de Topal Osman öncülüğünde örgütlenen yerel unsurların Ermenilere dönük müdahalelerinde yine aynı yöntemle sivil halkı örgütlemesi motivasyonun sürekliliğin bir başka evresi olarak görülmektedir. Hatta bu bölgeden Dersim terteleşi esnasında görevli olanların anlatılarındaki yağma, tecavüz gibi suçlar askeri motive etmenin bir son olmayan deneyimlerindendir (Erhan, 2015:114, 69-71).
- 2 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e evirilen düşünsel sürekliliğin bir parçası olarak dersim mekânının haritalandırması esas olarak güvenlik merkezli bakışın dışı vurumdur. Bu bağlamda kenti asi, asi olmayan ve yarı asi bölgeler olarak haritalandırması en sık kullanılan tariflerdendir(Çalışlar, 2010: 99-101).

arasında bir hat kurmaya çalışan merkezi devletin ilk mekân üretim “üssü” olarak Hozat’ı belirlemesine neden olmuşa benziyor. Dersim’in idari taksimatında Hozat kazasının Osmanlı ve dolayısıyla merkezi iktidar tarafından neden seçildiğine dair şu tespitler ilgi çekicidir:

“muhakkak olan bir şey varsa, Dersim’de ilk idare teşkilatı sıralarında hükümet reisleri bu mintıkayı Osmanlılığa mal etmeğe çalışmışlardır. Fakat bu çalışmalar hiçbir zaman kanunları hâkim kılmak vaziyette olmamıştır. O zamanın idare icabatı olarak idari maslahat politikası ilk Dersim idarecilerinin aşiretlerle temaslarını temin etmiştir. İdareyi maslahatçı olanlar, hedaya ve behaya politikası ile devlet için zararlı olacak bir vaziyete sokmamaya çalışmışlardır. Bununla beraber, bütün bu mesai Dersimlileri deden babadan gelip duran soygunculuk, çapulculuk itiyatlarından vazgeçirmemiştir. Bu müşkül manzaraya nazaran, Hozat ilk defa idare merkezi olunca bu merkezin bir Türk kültür merkezi olmasına dikkat sarf olunduğu ve bilhassa Türk dili ile dillenen aynı soydan insanların bu merkezde çoğalmasına çalışıldığı anlaşılmaktadır(Çalışlar, 2010: 77)”.

Merkezi iktidarın her seferinde yeniden üretilen kimlik edinimlerini içine alan Sünnilik ve Türklük eksenini etrafındaki düşünüşünün erken evresini tanımlayan Sünnilik merkezli politik dönüşümün Hozat’a göz kırpan yapısı ilk defa 1840’lı yılların son evresinde belirginleşmiştir. Bu bağlamda 1848 tarihi öncesinde küçük bir Kürt köyü³ olarak tarifini bulan bu mekân üzerinde, modern dönem Osmanlısının ilk izleri aynı yıl alınan Dersim sancağı kararı ile idari mekân üretimi şeklinde karşılık bulmaya başlamıştır. Bu tarihsel-mekânsal dönüşüme başlamadan önce sorulması gereken temel soru, neden Hozat köyü/karyesi idari/askeri örgütlenme için seçilmiştir? Bu nedenleri güvenle ilintilendirecek şekilde; jeomorfolojik yapı, iklim, demografik yapı, meta zincirinin güvenliği ve asi olmayan (çevrenin merkezi) bölgelere yakınlık olarak sayabiliriz.

Klasik dönem Osmanlısından başlayarak askeri sınıf bileşenlerinin konumlandığı asi olmayan bölgeler güney-doğu eksenindeki dış Dersim’in doğu batı hattı boyunca kavisler çizerek akan Fırat nehri etrafındaki kazaları olan Çemişgezek, Pertek ve Peri’dir. Bu mekânlarda

3 Klasik dönem Osmanlı tahrir defterlerinde gayri Müslim köy olarak kaydedilen köyün yapılan dört tahrir sayımında da bu niteliği değişmemiştir (Ünal, 1999:197). Bir Ermeni köyünün geç dönem Osmanlı evresinde tamamen Kürt köyü olarak kayıtlara geçmiş olması yani yaklaşık 300 yıla denk gelen bu demografik dönüşümün nasıl yaşandığı bu çalışmanın sınırlarını aşan bir muhtevaya sahiptir. Fakat iki dönem arasındaki demografik farklılık merkez-yerel gerilim/uzlaşımın ekseninde aşiretlerin mekânsal gelişimini özellikle bu dönemde arttırmasının hafife alınamaz bir yansıması olarak görülmektedir.

varlık alanı bulunan merkezi iktidar temsilcilerinin, kentin diğer alanlarına yayılan bir eksenle politika üretme isteği geç dönem Osmanlısında daha da belirgin ve süreklilik içeren bir eksenle gelişmiştir. Bu durum mekân kontrolünü bir adım daha genişletmeyi içerir. Bu bağlamda Hozat jeomorfolojisinin hem askeri hem de ulaşım olanakları(Yılmaçelik, 2011:192-193) için yarı asi bölgede yer alan kazalara göre daha avantajlı olması Hozat'ın öncelenmesinde etkili olmuşa benziyor. Yani daha açık bir ifade ile devlet Dersim'deki mekânsal kontrolünü bir adım daha genişletmek ve iç Dersim ile dış Dersim arasındaki hâkimiyet farklılaşmasını ortadan kaldırmak için Hozat'ı mekân üretim merkezi seçmiştir. Jeomorfolojisinin değişen karakteri, yani iç kesimlerdeki dağlık ve derin vadilere göre daha uygun bir plato üzerinde uzanmış olması süreç üzerinde etkili olan doğal faktörlerin başında gelir. Kazanın özellikle merkezi mekânı bu niteliğin en fazla gözlemlendiği alandır. Bir dağ yamacının aşağı kısmında oluşmuş olan yelpaze ve onun devamı olan ve akarsuca yarılmaya başlayan plato/düzlük alan mekânın jeomorfolojik görünümleridir. Bu jeomorfolojik yapı hem ulaşımı kolaylaştırmaktadır hem de mekân üzerindeki yerleşmeye olanak sağlamaktadır. Alanı genişleterek ifade edecek olur isek; Hozat, jeomorfolojik yapısı ve konumu itibarıyla İç Dersim(Kutuderesi ve Dujik dağı bölgeleri(Çalışlar, 2010: 99-101) olarak bilinen bölge ile Ali Boğazı olarak bilinen bölgenin yüksek dağ ve vadilerden oluşan çetin yapısının yerini daha düz bir bırakan bir mekândır. Bu haline, merkezi devletin temsil mekânlarına olan yakınlığından bakıldığında ise bir tarafının Pertek'e oradan ise Elazığ'a kadar uzanan, diğer tarafının ise Kemaliye üzerinden Erzincan'a kadar ulaşan ulaşım ağlarının uzantısı için oldukça önemli bir konumdadır. Konumu askeri lojistik başta olmak üzere ticari faaliyetlere konu olan her türden meta ürünlerinin tedarik basamaklarının ilk merkezlerine kolay ulaşılır bir konumda olması da etkili olan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır(Yarman, C1, 2010:155-157). Ticari faaliyetlere konu olan ürünlerin aktarımına engel teşkil eden ve İç Dersim aşiretleri tarafından yapılan "kole/talanın" engellemesi devletin mekânsal ölçeğini yarı tabi bölgenin bu alanına aktarmasına sebep bir başka faktördür. Böylece İç Dersim'den talan şeklinde ekonomik müdahalelerin önüne geçilecek, İç Dersim aşiretlerinin bu türden hareketlerinin öncelikli olarak çeperin sahasında önü kesilmiş olunacaktır(Deniz, 2013:71-111).

Jeomorfolojik yapı, merkezi temsil alanlarına yakınlık, İç Dersim'den gelecek her türden müdahalelere daha içeri bir noktadan müdahale etmek gibi parametrelere iklim ve demografik niteliklerin eklenmesi belki de mekân tercihinin netleşmesinde dilmaçlık yapacaktır. İç Dersim ile karşılaştırıldığında ilkim koşullarının da Hozat'ın merkez seçilmesinde etkili

olduğunu söylemek yerinde olur. Zira İç Dersim bölgesinin dağlık olmasının yanısıra kış mevsiminin daha uzun ve sert geçmesi çığ gibi doğal afetlere daha yatkınlığı ve dolayısıyla ulaşımı engelleme potansiyeli de bu kararın verilmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan demografik yapının mekân üzerindeki dağılımı merkezi devletin düşüncesinin sosyal mekân üretimi üzerindeki izlerine vurgu yapar. O halde; “Hozat’ın demografik yapısının İç Dersim ile benzeşen/farklılaşan yönleri nelerdi?” sorusunun cevabını irdelemek merkezi iktidarın tercihini açığa çıkarmak açısından önem arz eder.

Demografik olarak Dış Dersim mekânları merkezi örgütlenmeye daha yakın toplumsal kesimlerden meydana gelmektedir. Mazgirt, Pertek ve Çemişgezek kazalarının özellikle merkezi yerleşimleri merkezi devletin etno-dinsel ayrıştırıcılığına daha yakın olmaları güvenliğin insan kaynağı bağlamındaki ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça önemli mekânlar olmuşlardır. Bugün bile önemli oranda bu niteliklerini koruyan bu mekânlara Hozat’ın da bazı köyleri eklenebilir (Gültekin, 2007:121-131). Fakat Hozat merkezi (yani karyesi) bu nitelikten oldukça uzaktı. Fakat bu mekânı besleyecek yakın çevredeki kazalar sadece iktisadi ve güvenlik lojistiği olmayacaklar, aynı zamanda bu yeni mekânın demografik besleyicileri de olacak köy ve kazalardı. Bu haliyle merkezi yönetimin güvenlik mekânı olarak üretecek bu mekânın, jeomorfolojik yapısının avantajlarına demografik müdahalelerle yeni bir sosyal mekân üretimi yapabileceğini hesaplamışa benziyor. Çünkü bütün bu müdahaleler ancak ‘sağlıklı’ bir nüfus kompozisyonu ile sağlanabilir. Ünal’ın dipnotunda görüldüğü üzere köy klasik dönem Osmanlısında Gayri Müslim köy olarak sınıflandırılmıştır. Fakat modern dönemde yapılmış kayıtlarda köye dair ilk demografik veriler köyün 20-30 haneli bir Kürt köyü olduğunu vurgulamaktadır (Yapıcı, 2013:53). Bunun yanı sıra Ermeni kaynakları ise birkaç Ermeni ailesinin köyde yaşadığının altını çizmektedir (Antranik, 2012:110-111). Köy nüfusu yaklaşık olarak 5 (Koç, 2013:185) ile çarpıldığında 100 ile 150 arasında bir insanın yaşadığını söylemek güç olmasa gerekir. Dolayısıyla kompozisyonun bu haline müdahaleyle başlayacak olan süreç, bir taraftan mekânı dönüştürürken diğer taraftan mekân üzerindeki her türden sosyal mekân üretimlerinin de dert edinilmesini zorunlu kılmaktadır. Kısacası hem Dersim’den kaynaklanan hem de özelinde Hozat ait özgünlükler üst üste oturunca İç Dersim’in çeper bölgesinde bulunan Hozat’ın sancak/kaza merkezi seçilişinin nedenleri ortaya çıkmış oluyor.

Güvenlik merkezli bir mekân üretiminin hedeflenmesinin bir yansıması olarak merkezi devletin ideolojik aygıtlarıyla bu politika desteklenmiştir. Bu durumun sonucu olarak şunu

sorabiliriz: Acaba Hozat temsili üzerinden nasıl bir Dersim sancağı tahayyül edilmiştir? Bu bağlamda mekânsal temsil alanı olarak inşa edilen kışla ile birlikte sadece kentin askeri güvenlik bölgesi olarak kalmayacağı malumdur. Hatta ötesinde iktisadi, siyasi ve demografik değişim ve müdahalelerin gölgesinde şekillenen Hozat'ın Dersim'in nasıl ilk laboratuvarı olduğu sorusu önem kazanmaktadır.

Merkezin Yerele Egemenlik Dayatısı: Hozat Karyesinin Kazaya Dönüşümü

Sancak merkezinin Hozat seçilmesinde etkili olan yukarıdaki faktörler ve nüfusun yapısına dönük kısa nattan sonra, mekânsal üretimin nasıl şekillendiğine bakmak ve böylece yukarıdaki sorunun cevabı üzerinden Hozat'ın nasıl bir değişim ve dönüşüme uğradığını gözlemlemek bundan sonraki asli hedeftir. Bu bağlamda çalışmanın mekânı olan Hozat'ın sancak merkezi ilan edilmeden önce 20-30 haneden oluşan köy vurgusu sancak merkezinin nasıl bir mekân dağılımına sahip olduğu sorusunu irdelemeyi zorunlu kılar. Sancak merkezinin ilk mekânsal üretim merkezleri klasik dönem izlerinden hareketle söylenecek olursa gözeler çevresindeki küçük bir köydü. Eski köy merkezi -bugün ilçenin yukarısında kalan- gözeler ve gözelerden kaynağını alan bir derenin iki yakasında kurulmuştur. Buna karşılık modern mekân üretiminin ilk örneği olan askeri kışlanın tercih alanı bu mekândan hayli uzakta Harput yolu olarak bilinen derenin aşağı kısmında âdete köyü karşısına alan bir mevkiye kurulmuştur (Gül, 2015:118-119). Erken dönem metinleri; 1847/48 yıllarında bir sancak merkezi örgütlenmesi için seçilen köyün idari örgütlenmesini ilk denemede çok kısa sürdüğünü göstermekle birlikte bu ilk teşebbüs daha sonraki dönemlerde mekânsal örgütlenme unsurlarıyla kademeli olarak genişlediğinin altını çizer (Yapıcı, 2013: 52). İdari örgütlenmenin bu ilk evresiyle birlikte kazadaki ticari yaşamın canlandığı sıkça atıf yapılan bir başka özelliğidir. Bu vurgunun maalesef niceliksel bir karşılığı bulunmamaktadır. Bunun yerine kazanın sancak merkezi hüviyetini kısa süre sonra kaybetmesi ve tekrardan kazanmasını fakat bir başka bağlamda idari merkez olmasının ara evresi not edilmiştir. Nitekim Yapıcı bu gelişmenin kısa sürdüğünü vurguladıktan sonra “1280(1863/64) tarihine kadar bir hayli ev ve dükkân (Yapıcı, 2013: 35)” yapıldığının altını çizer. Sonrasında ise “Dersim vilayetine lağvedilmesiyle mutasarrıflıktan çıkarılıp kaza haline getirilerek Erzincan'a bağlanmasının (Yapıcı, 2013: 35)” mekânın sönümlemesinin önemli bir basamağı olduğunu vurgular. Dolayısıyla inşa edilmiş olan “ev ve dükkânlar zaman içinde yıkılarak harap olmuş ve yine 20-30 haneli bir köye dönüşmüştür (Yapıcı, 2013: 35)”. Salnamelerde karşılık bulan bu genel tanımlamalar Yolga tarafından ise şu cümlelerle özetlenmektedir:

“Sonra kaza olarak 1860 tarihinde Erzincan sancağına rabt edilmiş. 1880 tarihinde vilayet olmuş, o teşkilat da Mazgird sancak, Nazımiye paş Çarşancak Çemişgezek, ovacık kaza imiş. 1888 tarihinde mutasarrıflık olmuş ve Mamuratul aziz’e bağlanmış. Yine yukarıdaki kazalar Hozat’ın mülhakatından imiş (Yolga:1994: 91)”.

Bu genel resmin çerçevesine dair anlatıların bir başka örneği ise yine salnamelerden hareketle Yapıcı tarafından idari ve mekânsal üretimini içine alan değişim ise şöyle tariflenmiştir. *“(1879-1880) tarihinde vilayet olmasından sonra memurların teşvik ve gayretleriyle o zamandan bu zamana kadar yeni tarz üzerine ev ve dükkânlar, 2 hamam, 4-5 kahvehane yapılarak bir kasaba haline getirilmiştir* (Yapıcı, 2013: 52)”. Yaklaşık otuz yıl süren bu inişli çıkışlı hal 1880’li yıllarla birlikte yerini merkezi örgütlenmenin sadece askeri birimlerle sınırlı kalmayacağı ama onunda geliştiği yeni döneme terk etmiştir. Bu bağlamda vilayet merkezinin Hozat’a taşınmış olması son otuz yılın oluşturduğu küçük kaza merkezinin sönmölenmeye başlayan yapısının yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla idari dönüşüm merkezli mekân üretimi mahalle örgütlenmesinden, yapıların türüne kadar kendini hissettir bir niteliğe sahiptir. Kaza, mekân üretiminin bu hızlı evresinde mahalle örgütlenmesinin yeniden etno-kültürel olarak örgütlenmesinden Çarşı yapımına oradan ise kurumsal örgütlenmelere ait ilk birimlerin de içinde yer alacağı bir binaya kadar pek çok yeni mekân üretim pratiği gerçekleşmiştir. Bu bağlamda gelişmenin tepe noktalarından biri olan 1890’lı yılların ilk yarısında Hozat köy hüviyetini tamamen yitirmenin yanı sıra demografik olarak ta artık küçük bir Kürt köyü niteliği iyice silikleşmiş, heterojen bir sancak merkezi/kazaya evrilmiştir. Bu durumu biraz niceliksel olarak ifade edecek olur isek 1840’lı yıllardaki istatistikler yerini 1892/93’te 1100 civarında bir nüfusu bırakmıştır. Bu rakamların detayında ise 360 Türk Sünni, 350 Ermeni ve 250 kızılbaş(Ré Haq)/Kürt’ün(Kurmanc/Kırmanc) yaşadığı görölmektedir(Kevorkian ve Paboudjian, 2012:386). Bu rakamların gösterdiği ilk önemli şey dışarıdan Sünni Türk ve Ermeni nüfusun yoğun olarak kaza merkezine göç ettiğidir. Yukarıdaki tahmini verilerden hareketle Kürtler 50 yıllık sürede en iyi ihtimal ile %150 artarken, “hiç olmayan”⁴ diğer toplulukların kaza merkezinde ilk iki sırayı alan topluluklar olması kentin cazibesinin altındaki dinamiklerin neler olduğu sorusunu irdelemek zorunluluğunu doğurmaktadır.

4 Ermenilerin varlığına dair Antranik vurgusu pas geçmeden (Antranik, 2012:110-111).

Mekân Üretiminde Askeri İdari Kent Olarak Hozat Kazası

Weber'in kent sınıflandırmasında yer alan türleri içinde garnizon ve idari kentler sadece askeri ve idari özellikleriyle öne çıkmazlar aynı zamanda tüketimin yaygınlığından ötürü iktisadi karakteri olan kentlerdir. Buna göre garnizon kentleriyle iktisadi yaşam arasındaki ilişki bir taraftan güvenli pazar merkezlerinin üretimini diğer taraftan ise askeri ihtiyaçların oluşturduğu tüccar çekimidir (Weber, 2. C, 2010:589). Bu tasnifin Hozat ile olan benzerliği ise tüketimin yoğun olduğu askeri-idari kent türlerinden olmasıdır. Tamda bu neden, yeni iş alanları, yeni ticaret mekânları ve göçün yaşandığı yeni cazibe merkezinin Hozat olmasını açığa çıkarır. Hozat'taki nüfusun, sadece yerli nüfusun artışıyla açıklanamadığı, bunun yerine bir idari askeri merkez olarak Hozat'ın dışarıdan gelen göçler ile büyüdüğü görülmektedir. Peki, bu göç nereden gerçekleşti? Yapılan görüşmelerde hafızada kalanların başında özellikle Türk Sünni nüfusun yakın Türk köylerinden gelmiş olduğu ve bu konuda devletin teşvik edici yöntemlerinin belirleyici olduğu söyleminin hala dile getirildiği görülmektedir (Konak, Güzel vd. 14/06/2017 tarihli görüşmeler). Bu bağlamda yakın köyler içinde incişa/altınçevre⁵ köyü özellikle öne çıkmaktadır.

Türk Sünni nüfusun kazayı tercih etmesi merkezi iktidarın yerel idari görevlileri bu kesimden gelenlere öncelikli davranması etkili olmuş ilk faktör olarak görülmektedir.⁶ Kuskusuz ki bu tek başına yeterli değildir. Kahraman'ında belirttiği üzere büyük dedesinin Elazığlı olması, bunun yanı sıra babasının askeriyenin hafriyat işlerini yapmış olması, (Bilgin Kahraman, "Hozat bir aile idi" Şükrü Aslan ile yapılan Görüşme notları) kente nüfusun çekildiği

5 Erken dönem Osmanlı kaynaklarından incişa adına sahip olan köy gayri Müslim bir köydür (Ünal,1999: 198). Geç dönem ermeni kayıtlarına göre ise 240 Ermeniler 200 Sünni ve 26 kızılbaş'tan(Ré Haq) oluşan heterojen bir köydür (Kevorkian ve Paboudjan, 2012:386).

6 Nitekim salnamelerde Dersim'li olup ilmiye ve mülkiye sınıflarında görevli olan kişilerin Dersim'in hangi kazasından olduklarına baktığımızda anlatıcıların hafızasını destekler bir Çemişgezek'li baskınlığı ile karşılaşırız. Bu bağlamda Osmanlı bürokrasisi içinde toplam 22 Dersim'linin görev aldığı görülmektedir. Bu kişileri kazalarına baktığımızda ise 18 tanesinin Çemişgezek'li olduğu görülmektedir. Buna karşılık Hozatlı iki kişi görülmekte olup bunlardan biri 1907-1908 salnamesinde Hozat'ın belediye başkanı da olacak olan hazar ağadır. Ağa bu dönemde mahkemede kapıcıbaşılık görevini yerine getirmektedir (Yapıcı, 2013: 234). Yapıcı'nın salnamelerden hareketle ortaya çıkardığı bu verilere karşın aşağıda da belirtildiği üzere Gül'ün kamudaki toplam Dersim'li sayısının 32 olması ve bunlar içinde çemişgezek'li sayısının 10 olarak ifade etmiş olması(Gül, 2015:177) sayılar farklı olsa bile Çemişgezek kökenli kamu görevlilerinin fazla olmasında etno-dinsel parametrelerin etkili olduğu ihtimalini ortaya koymaktadır. Sayının ilçeler dağılımı ile kentin hafızasında yer alan Çemişgezek'li köylerden gelen Türk Sünniler ile kamu bürokrasisinde yer alanların Sünnilerden tercih ediliyor olması kazadaki Türk Sünnilerin geliş nedeninin ilk etapta kamu bürokrasisinde yer almalarıdır şeklinde değerlendirilebilir.

merkezlerin kentin iktisadi alanı ile birlikte genişlediğini göstermektedir. Diğer taraftan Erzincan ve Malatya'nın ilçelerinden gelen Ermeni tüccarların(Kevorkian ve Paboudjan, 2012: 378-383) varlığı kazaya yaşanan göçlerin sadece Dersim'in diğer kazalarından kaynaklanmadığı, Elâzığ ve Malatya illerinin yakın ilçeleri başta olmak üzere çeşitli yerlerden göç yaşandığını göstermektedir (Antranik, 2012:110-111). Peki, bu ilk yerleşim yerlerinin kaza içindeki lokasyonu nasıl bir seyir izlemiştir?

Görüşmelerde ilk kurulan mahallenin Hamidiye Mahallesi olduğuna yoğun vurgu yapılmasına rağmen, yerleşimin erken izlerinin bugünkü ilçenin kuzey doğusunda yer alan ve kentin su kaynak merkezi de olan alanların Hozat karyesinin ilk yerleşim merkezi olduğu söylenebilir(Yapıcı, 2013:70). Bugün bir kısmı Fikri Paşa Mahallesi ile birleşmiş olan kazanın bu bölgesinin, geleneksel olarak Kürtlerin oturduğu mahalle olması ve 1915 Ermeni olayları esnasında Vahank'ın anlatılarından Köprübaşı mahallesi olarak bilinen bölge ile çarşı arasındaki alanda yoğun olarak Ermenilerin oturduğu görülmektedir. Yine Vahank kışladan kaçtıktan sonra Türk mahallesindeki bir Türk'ün evine sığınmış olması ve askeri-idari elitlerin Hamidiye mahallesinde oturuyor olması ise kazanın bu bölgesinin yoğun olarak Sünni Türkler tarafından tercih edildiğini göstermektedir. Kent merkezinin demografik mekânsal dağılımının merkezi iktidarın kente yüklemiş olduğu anlamla bütünleşen bu örüntüsünün kazanın diğer mekânlarının şekillenişinde de kendini hissettirmektedir. Örneğin ilk caminin-yapılışında imam ve idari görevliler katkıda bulunmuştur(Yapıcı, 2013:85).- Hamidiye mahallesinde olması, Vahank'ın mahallerinin çıkışında kilisenin varlığından⁷ bahsetmiş olması, kazadaki dinsel mekân üretiminin de demografik dağılıma paralel bir seyir içinde olduğunu göstermektedir(Hayrani, 2015:251-253).

Mekânın demografik dağılımında ve sayısında etkili olan idari-garnizon kent parametresi nihayetinde bir tüketim merkezi olması nedeniyle mekânın iktisadi mekân üretimine de önemli oranda yön vermiştir. Nitekim kazanın iktisadi hayatının merkezinde yer alan Çarşı bu dönemde yapılmış olup, 65 dükkândan meydana gelmiş bir mekândır. Bu son rakamlardan ilk verilere dönecek olursak; ilk örgütlenmenin olduğu 1840'lı yılların sonlarından 1860'lı yıllara kadar olan süreçte tespit edildiği üzere 2 hamam, 6 kahvehane şeklinde notlar salnamelerde yer almaktadır (Yapıcı, 2013: 52). Çarşıya ait bu ilk veriler çarşının nasıl bir gelişme seyri izlediği ve ilk mekânların neresi olduğu sorusunun cevabı önem kazanmaktadır. Nitekim yapılan görüşmelerde çarşının ilk kuruluş yerinin neresi

7 Söz konusu kilise 1874-75 tarihinde yapılmıştır (Yapıcı, 2013: 86).

olduğuna dair sorulara verilen cevap, köprübaşı mahallesine doğru olan çarşı tarafının ilk çarşı merkezi nüveleri olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.(Güzel, Konak, v.d ile yapılan 13.06.2017 tarihli görüşmeler).

Bugün ticari faaliyetler için kullanılmayan bu ilk doku alanlarının yapısına bakıldığında daha çok bir kulübeyi andıran bu yapılarda ağaç ürünlerinin yoğun olarak kullanılmış olması ve hemen yakınındaki ve bugün ayakta kalmış olan evlerin cumbalı olmuş olması, kaza yerlilerinden çok buraya göç etmiş olan Ermeni ve Sünni Türkler tarafından bu mekânların yapılmış olabileceği akla gelmektedir. Hatta kazanın demografik dağılımını göz önüne aldığımız da bu mekânların Ermeni yerleşim merkezlerine yakın olması nedeniyle Ermeni zanaatkârlara kentin eşrafı tarafından yapılma ihtimalinin hayli yüksek olduğunu göstermektedir. İki dönem ilçede belediye başkanlığı yapan Konak, Aram Tigra'nın eşinin bir Hozat ziyareti esnasında kentte ilk defa gelmesine rağmen babasının anlattıklarından ailesinin evini bulması anlatırken ermeni evlerinin yapısına dair hafızasının çok net olduğunu vurguluyor. Tigra'nın eşinin evin geniş balkonlu ve cumbalı halinden bahsederken ev ile karşılaşmış olması hafıza aktarımının önemli bir örneği olmanın yanı sıra mekânlar arasındaki farklılığın etno-dinsel bir nitelik gösterdiğinin ilginç bir örneğidir. Hatta konak bu aktarımın kentte hala diri olduğunun da altını çizerek (Konak, 14. 06. 2017 tarihli görüşme). Kazanın etnik ve mekânsal dağılımındaki bu genel resimden sonra Weber'in sınıflandırmasından hareketle kentin idari ve askeri/garnizon kenti olarak tariflenmiş olmasına dair insan kaynağının mekânsal üretimine değinmek uygun görünmektedir.

Osmanlının modern döneme içkin mekân üretiminin temel mantığı kiralamadan aşamalı olarak mekân üretmeye evrilmiştir(Gül, 2015:116). İdari yönetsel mekânlar, çoğunlukla merkezi temsili görünür kılmak amacıyla bir ya da birkaç binanın birleşiminden meydana getirilmişlerdir. Tanzimat dönemi ile birlikte ortaya çıkan kamu binalarının imarı ya da kiralınması esas olarak merkezden yerele doğru kademe kademe genişlemiştir (Gül, 2015:115). Etno-dinsel olarak merkezi iktidarın politik hattının dışında kalan Dersim'indeki merkezi devlet temsilinin ilk mekânının kışla olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Osmanlı'da merkezin yerelde yeniden örgütlenmesinin bir yansıması olarak vücut bulması 1880'li yıllar öncesine kadar kiralık bir mekân üzerinde gerçekleşiyordu. Yerelde kamu görevlilerinin kendilerine ait ya da kentin uygun bina/konaklarından birini kiralarak kamu hizmetlerini/ yönetim pratiklerini yerine getirilmesi Hozat'ta kiralanacak uygun mesken bulunamadığı için gerçekleşmemiştir. Söz konusu tarihten sonra belediye bütçesinden de yararlanılarak

bir hükümet konağı yapılmıştır(Gül, 2015: 117). Üretilen bu mekânın kendi içindeki kompleksi, merkezin yereldeki yekvücutluğunu andırırcasına bir tek bina ve eklemelerinden meydana gelmiş olup, bu bina 1892 yılına kadar kullanılmıştır. Merkezi hükümetin tariflediği Dersim'e içkin güvenlik tehdidinin kamusal mekânların inşa edilmesinde de etkili olmuştur. Nitekim zaptiye, polis, adliye, Nafia müdürlüğü, müftü, ticaret müdürlüğü, ziraat müdürlüğü ve defterdarlık bürolarının içine alan bir mekân tesis edilmiştir (Gül, 2015: 116). Konak ve çevresinde daha sonra eklenen kışla, yatakhane gibi birimlerin birbirine yakınlıklarının ötesinde kent merkezi ile kurmuş oldukları mekânsal ilişki, kent ile merkezi yönetim arasındaki düşünsel farkın adeta bir tür tezahürüdür. Kentle mekânsal olarak mesafe içeren bu mekân üretim pratiği bir taraftan onu dönüştürmeyi çabalarken, diğer taraftan ise ona karşı korunmayı içeren bir yapıya sahiptir.

II. Abdülhamid'in son yıllarına ait salname kayıtlarında kısmi değişikliklerle birlikte kazanın idari ve iktisadi yapısının ilk merkezlerinin belirgin bir şekilde oluştuğu görülmektedir. Bu temsil mekânlarının oluşumuyla birlikte burada çalışanların sayısı da hem idari/askeri kent, hem de tüketim ilişkileri ve dolayısıyla kent mekân üretiminin başat merkezi olan Çarşıdaki işkollarının çeşitliliğine yön vermiştir. O zaman, öncelikli olarak bu tüketimin olası potansiyeli nasıl bir mülki askeri kaynağa sahiptir? sorusunun cevabını irdelemek yerinde olacaktır. Bu bağlamda dönemin ilk verilerinin kaydedildiği 1889/90 yılına ait salnamede 48 kamu görevlisinin çalıştığı kaydedilmiştir (Yapıcı, 2013:222-224). İki yıl sonrasına ait salnamede ise kamu görevlilerinin sayısı 4 artarak 52 kişiye çıkmıştır (Yapıcı, 2013: 225-227). Daha sonraki salname 1894/95'e ait olup burada ise kamu çalışanı sayısı 58 olarak kayıt edilmiştir (Yapıcı, 2013:228-230). Kazanın, Osmanlı dönemine ait son salnamesi olan 1907-1908 yılına ait salnamede ise 87 kamu görevlisi çalışmakta olup; ilk defa polis dairesi kayda geçmiştir. 1 komiser ve 5 polis memuru yer almıştır. Bunun yanı sıra telgrafhane personeli ilk defa kayıta yer alır. Bura da toplam beş personel çalışmaktadır (Yapıcı, 2013:233). Kazanın idari ayağını oluşturan bu genel verilerin kamu personel politikalarında tercihler/tasarrufların yeri ile Dersim'lilerin tercih edilmesi/edilmemesinde etkili olan içerleme/dışlama stratejilerine geçmeden esas olarak tüketimin diğer önemli unsuru olan askeri sınıf bileşenlerine değinmek yerinden olur. Kuşkusuz ki kamudaki sivil görevliler ve aileleri tek başlarına tüketimin özneleri değildir. Aksine güvenlik merkezli kurulmasından ötürü, tüketimin esas özneleri kentin askeri sınıf bileşenleridir. Nitekim döneme ait salnamelerde askeri sınıf bileşenleri dördüncü Orduyu hümayuna mensup beşinci alay ikinci taburu ve rediften oluşmakta olup bu unsurlar 1870-71 salnamesinde

32, 1872-73 salnamesinde 36 ve takip eden iki yıla ait salnamelerde de bu rakam 36 olarak kaydedilmiştir. 93 harbi olarak bilinen Osmanlı Rus savaşındaki askeri yöneticilerin sayısında önemli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda 1887-88 yılına ait salnamede askeri yönetici ve teknik elemanların toplam sayısı 21 olur iken aynı zamanda tabura bağlı Pülümür kazasındaki askeri güç sayısı ise 19 kişiden meydana gelmiştir (Yapıcı, 312-336). Rakamlar askeri sınıfın yönetici unsurları ile teknik elemanlarından meydana gelmektedir. Tabur ve redifleri birlikte düşündüğümüzde ise sayının hayli yükseleceği görülmektedir. Nitekim Osmanlı askeri örgütlenmesi içinde bölük ile alay arasında yer alan tabur, binbaşı tarafından yönetilen ve 1400 kişiden meydana gelen askeri birimdir (Tunalı, 2003: XVIII-XIX).

Bir anda sayının 1400 olarak kabul edildiğin de, o dönem kazası için oldukça önemli bir nüfustur. Daha da önemlisi bu sayının askeri sınıf bileşenlerinden olmasından ötürü tüketici olmaları kazanın iktisadi yaşamında etkili olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak çarşı içi dükkân sayısı ve çeşitliliği artmış ve Dersim'in en önemli ticari mekânlarından biri olmuştur. Esas olarak tüketimi merkeze alan bu mekânların tüketici kitlesinden hareketle tariflediğimizde, küçük işletmeleri içine alan mekân üretiminin idari askeri kentteki niteliği dönemsel farklılıklara bağlı olarak ürün türü ve çeşitlerinin değişimi/sanayileşmedeki teknolojik değişime bağlı olarak farklılaşsa bile kaza merkezinin tüketim kültürü sürekliliğini korumuştur. Bu dönemde kazada yer alan ticari işletmelerin ne türden sektörel kollara ait olduğuna dair elimizde veri olmamakla birlikte, o günün Osmanlısının tüketim alışkanlıklarından hareketle hazır giyim için gerekli olan top kumaş başta olmak üzere, bazı temel gıda ürünlerinin yanı sıra kentte küçük ölçekli zanaat faaliyetlerinin (kalaycılık, bakırcılık) hayat bulduğunu tahmin etmek zor olmasa gerekir. Bunun yanı sıra tütün gibi keyif veren ürünlerin hem yereldeki üretim kapasitesi hem de uzak diyarlardan gelen çeşitleri de kentteki bir başka tüketim alışkanlığının öncüleri olarak kabul görmelidir. Belki de hepsinden daha önemlisi fırın ve lokanta gibi günlük tüketime dair üretim mekânlarının varlığı süreklilik göstermektedir(Terzi/x kişisi, 14/06/2017 tarihli görüşme).

Peki, bu denli çok dükkânın yer aldığı bu mekânın tedarik zinciri nasıl bir seyriz izlemektedir? Çarşıda yer alan 65 dükkânda satılan ürünlerin önemli bir kısmının kademeli olarak Elazığ, Gaziantep ve Mersin'e kadar uzanan tedarik merkezi ağlarının eklenmesi olarak görülmektedir. Bu ağın oluşmasında Pertek'e uzanan yol ile oradan Fırat nehri üzerinden yapılan aktarım sonrasında, Xarpet (Elazığ) merkezinden tedarik edilen daha küçük ve az

maliyetli ürünlere yoğunlaşılrken, görece daha az bulunan ürünler ise Akdeniz üzerinden dünyaya açılan kapılardan biri olan Mersin limanından tedarik edilmiştir. Mersin ile olan ilişkisinin bu sürekliliği sadece ürün tedariki ile sınırlı olmamıştır. Özellikle yenedünyaya açılan bu Liman'ın kentin dünyaya olan bağlantısında önemli bir işlev görüldüğü gözden kaçmamaktadır (X kişi, 14/06/2017 günlü görüşme).

Kamu İstihdam Politikalarının Dışlayıcılığı ve Bu Politikanın Mekân Üretiminde Yeri

Yukarıda kamu görevlilerine dair nicel verileri detaylandırmak bir taraftan tüketimin asli sınıfını, diğer taraftan ise kenttin demografik değişimi ve bu değişimde merkezi hükümetin tasarruflarının ne türden sonuçlar doğurduğunun yorumlanmasına kapı aralar. Kentin en büyük mülki idari temsilci olan valinin kentin sekiz yıl ile sınırlı olan Osmanlı dönemi vilayet süresinden dolayı iki kişi görev yapmıştır. Bunlardan ilki kentteki Fikri Paşa mahallesine de ismini veren Fikri Paşa olup, 17 Şubat 1883 tarihli kararname ve 15000 kuruş maaşla atanmıştır. Fikri Paşa'nın kurucu valiliği sadece bir yıl sürmüştür. Bir yıl sonra ise Osman Paşa getirilmiştir(Gül 2015:140). Vilayet örgütlenmesinin öncesi ve sonrasında sancak idari birimi olarak tercih edilen Hozat'ın bu dönemdeki en üst düzey görevlisi mutasarrıftı. Dersim'in sancak olduğu evrelerde ise pek çok mutasarrıf görevlendirilmiştir. Bunlar içinde kaydı bugüne kadar ulaşan kimi mutasarrıflar ise şunlardır. 19 Temmuz 1903 tarihli atamayla gelen ve aynı zamanda Çerkez hanedanının oğlu olan Ahmet Hamdi Efendi kayıtlardaki ilk mutasarrıftır(Gül, 2015:143). Kayıtlardan adına rastlanılan bir diğer mutasarrıf ise Mehmet Arif Paşadır. Cebel-i bereket ahalisinden Karabeyzade Halil beyin oğlu olup 7 Ocak 1904 tarihinde Dersim mutasarrıflığına atanmıştır. Bu kamu görevlileri hakkında Gül'ün yorumu aktörlerden öteye devlet politikasının belirleyiciliğine vurgudur. Nitekim Gül'e göre, devlet, Dersim'in özgünlüğünden dolayı atanan kamu görevlileri konusunda oldukça hassas davranmıştır. Bu konuda "halkla daha sağlıklı ilişkiler kurabilmek adına kentin kültürünü bilen görevlilerin gönderilmesi konusunda hayli itinalı davranmıştır" diyerekten bu iddiasına görevlilerin geldiği yakın bölgeler (Kemah, Arapkir, Malatya ve Elazığ') olduğunu vurgulayarak dikkat çeker. Buna karşın daha uzak bölgelerden gelenlerin daha çok aşiret kültüründen olmasına dikkat edilirdi. Özellikle mutasarrıflar tercih edilir iken Dersim kökenli birine rastlanmaması, devletin hassasiyetinin dışı vurumu olarak okunabileceği gibi(Gül, 2015: 173-176), Dersim'deki lisenin olmamış olması da etkili olduğunu hesaba katmayı gerekli kılar. Buna karşılık alt kademedeki memurlar içinde Dersim'lilerin olmuş

olması bu politikanın belirli kısıtları olduğunu göstermektedir(Gül, 2015: 140-172). Bu kısıt/dışlama stratejisi sadece kamu görevlilerine dönük baskı politikalarıyla açıklanamayacak kadar sürekli ve çok yönlüdür. Devlet'in yereldeki bürokrasinin üst temsilcilerini merkezi devletin politik öngörüsüne olan uyumuna karşılık alt kademelerdeki görevlileri yöreden seçmiş olmasında dil faktörünün de belirleyici faktörlerden biri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla merkezi politikanın uygulayıcıları olan yerel temsilciler ile halk arasındaki ilişkiyi sağlayacak personelin gerekliliğinin yerlilerin seçilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Zira Dersim'de yaşayan toplulukların geçişlerin olduğu bölgelerde iki dile(Ermenice/Türkçe, Kürtçe/Türkçe v.s) vakıf olması kısıtları hafifletici bir alan açmakla birlikte, kendi içinde çeşitlenen bir politikanın da sürdürülmesine neden olmuştur. O nedenle kamu görevinde bulunan Dersimlilerin esas olarak Dersim'in hangi bölgelerinden geldiği sorusu bu kısıt kendi içinde derinleşen merkezin mikro iktidar stratejilerine alan açar.

Dersimlilerin merkezi iktidar politikalarının bir sonucu olarak hem kendi içinde etno-kültürel dışlanma stratejilerine maruz kalmaları hem de bir bütün olarak Dersimlilerin kamu görevlerinde dışlanması/az bulunması Gül tarafından ortaya çıkarılan verilerle birlikte düşünüldüğünde yukarıdaki önerme daha da anlamlı hale gelmektedir. Nitekim Gül çalışmasında kamuda çalışan Dersimlilerle ilgili istatistiklerden bahsederken 32 kamu görevlisinin Dersim doğumlu olduğunu vurgular. Buna karşılık yakın çevresindeki alanlardan yani Harput, Kemah, Eğin, Arapkir, Erzincan ve Divriği gibi mekânlar ile karşılaştırıldığında söz konusu kent doğumlu kamu görevlilerin sayısının her birinde en az 100 kişi olduğunu vurgular. Hatta bazılarının 300'e kadar ulaştığının altını çizdikten sonra, Dersim'in bir sancak olmasına rağmen sayısının bu denli düşük olmasının dikkate değer olduğunu altını çizer(Gül, 2015:177). Gül'ün dikkate değer bulduğu bu noktanın biraz daha yorumlanması belki Dersimli ile devletin, kamu personel politikaları konusundaki sonu gelmez dışlanma ilişkisine ışık tutar. Nitekim Gül söz konusu bu 32 kişinin doğum yerlerine bakıldığında 6 memurun Dersim doğumlu olarak kaydedildiğini diğer taraftan Hozat doğumluların sayısının da yine benzer olduğunu vurgular.⁸ Bu iki yerleşimin de Hozat ilçesi olduğunu varsayarsak Hozat doğumluların sayısının 12 olduğu görülmektedir. 12 kişinin kimler olduğu tespit edilmesi bir taraftan sancağın demografik dönüşümünde etkili olan idari kent örgütlenmesinin etkisini diğer taraftan ise kamuya alınan personel konusunda ne türden tercihlerin Dersimliler için öncelendiğine dair ilk emareleri yakalarız.

8 Geri kalanların doğum yerleri üzerinden bakıldığında ise 10 tanesinin Çarsancak, 3 tanesinin Çemişgezek ve 2 memurun da Mazgirtli olduğuna dikkat çekmektedir (Gül, 2015:177).

Bu bağlamda 1890 ile 1907/08 yılları arasında kamuda görev yapmış olan söz konusu 12 kişiden sekiz tanesinin memur çocuğu, 2 tanesinin tüccar (Tüccarzade ve Dalcızade), 2 tanesinin ise babalarının meslek ve toplumsal konumları hakkında bir bilgi yoktur. Diğer taraftan kazada çalışmış olan 16 kişiden 9 tanesi memur çocuğu olup, 5 tanesi ise ağa çocuğu olarak kaydedilmiştir. Geri kalan 2 kişi ise tüccar ailesinden gelmektedir. Bütün bu verilerin ışığında şu söylenebilir. Merkezi iktidar Dersim'in bu ilk laboratuvarında yerel ittifaklar geliştirirken güvenlik politikalarında kendisine yardımcı olacak yerel iktidar ağları içinde etno-kültürel farklılaşmaları dikkate alan bir örgütlenme modeli öncelemiştir. Böylece yerelde kendisiyle uyum içinde çalışacak bir çevre merkezi oluşturmaya çalışmıştır. Bu politikanın nasıl hayat bulduğunu açığa çıkarmak bu noktada önem arz eder.

Modern dönem Osmanlısıyla sınırlı olmayan kamu personel politikasının insan kaynağının genel mantığı; yerelden yararlanmak üstüne inşa edilmiştir. Dolayısıyla Dersimlilerin bu anlamda eşit haklara sahip olup olmadığı sorgulanmaya değerdir. Nitekim söz konusu evrede çalışan kamu görevlilerinin doğum yerlerinden hareketle Dersimli/Hozatlı olup olmadığı önem arz eder. Kaydedilen kamu görevlilerin eğitimini Hozat'ta almış olmaları ve babalarının ise daha önceden bir eğitim almış olma ihtimali ve Hozat'taki eğitim kurumlarının kuruluş tarihi arasındaki bir ilişki kurulduğunda kamu görevlilerinin yerli olmama ihtimalinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı kamu personel politikasındaki mekansal yakınlık kriteri Hozat'ta görevlendirilenlerin ya Dersim'in Çarşancak, Pertek ve Çemişgezek kazalarından ya da yakın çevredeki (Elazığ, Arapkir, Kemah gibi) merkezlerden görevlendirilme ihtimalinin hayli yüksek olduğunu göstermektedir. Bu savı destekleyen diğer önemli bir parametre ise geç dönem Osmanlısında Hozat'ta görev yapan Dersimlilere ait ailevi ve doğum yeri bilgileridir. Söz konusu evrede yapılan kayıtlar içinde en yüksek personel sayısına 1892 salnamesinde rastlanmakta olup bu salmameye göre Hozat'taki toplam kamu görevlisi sayısı 78'dir. Yukarıdaki diğer dönemlere ait kamu personel sayısını da bir anda birleştirip bir ortalama yakaladığımızda bu sayının yaklaşık 50 kişi olduğunu varsayabiliriz. Söz konusu bu memurlar içinde 16 tanesi bir şekilde Hozat kazasında görev almış Dersim kökenli kamu görevliler olup, en iyi ihtimal ile hepsinin aynı dönemde çalıştığı varsayılsa bile oran %30'da kalmaktadır. Bu durum Dersimlilerin kamu görevlisi olarak işe alınmalarının daha az olduğunu göstermektedir. Fakat belki de daha önemlisi Dersimliler içinde hangi seçilme parametrelerinin uygulandığıdır. Nitekim bu 16 kişi içinde 9 tanesi kamu görevlisi bir aileden gelmektedir. Geriye kalanlar içinde 6 tanesinin ağa çocuğu olduğu ve bu ağaların 5 tanesinin Çarşancak ağalarının çocuğu

olduğu hesaba katıldığında, ilk etapta merkezi iktidarın klasik dönemden modern döneme kadar yönetirken yerel ağalar/çocukları içinde de bilinçli bir tercihe gittiğini göstermektedir. Buna göre Çarşancak ağaları (Yarman, C2, 2010: 110 ve 470-485) olarak bilinen Türk ve Sünni ailelerin tercih edilmiş olması ihtimali nüfusun mekânsal dağılımı ile birlikte düşünüldüğünde devletin Dersim toplumuna bakışının standart olmadığını aksine mikro iktidar pratiklerini de barındıran çok yönlü politikalar ürettiğini gösterir. Çarşancak'tan bahsederken buradaki ağaların yaklaşık yirmi tane olduğunu ve bunların Türk beyleri olduğunun altını çizmesi (Yarman, C. 2: 2010: 200) ve bugün adı Akpazar/Peri nahiyesi olarak değişen Çarşancak merkezinin bu niteliğini koruyor olması aslında kamu personel politikasında Dersimlilerin nasıl kendi içinde de tercih basamaklandırılmalarına maruz bırakıldığının açık bir dışa vurumdur. Kamu personel politikasıyla sınırlı olmayan bu dışlama bir taraftan sınıfa içkin kültürel baskılamanın yansıması olur iken diğer taraftan iktisadi sınıf ayracına da alan açmıştır.

Son olarak bu dışlayıcılığı destekleyen bir veri olarak kazadaki okullardaki öğrenci sayılarının değişse bile azımsanamayacak varlığı yetkin personel adayının olmaması mazeretini de ötelere niteliktedir. Dersim'de görevlendirilmiş kamu görevlileri içinde yer alan Dersimlilerin sayısının az olmasının ötesinde kent seçkinlerinin bu alanları doldurmuş olması esas olarak merkez yerel ittifakının nasıl tezahür ettiğinin önemli bir dışavurumdur. Nitekim 5 ağa oğlunun bir tanesi hariç diğerlerinin Çarşancaklı oluşu da aslında yereldeki Kürt ağa çocuklarının da kamuda bu dönemde görev alamadıklarını göstermektedir. Kaza merkezi oluşurken, memur sınıfının bu karakteri demografik değişime dair önemli ipucu vermektedir. O halde kaza merkezindeki demografik değişimin Sünni Türkler lehine değişen yapısı Osmanlı'nın bölgede Sünni yurttaşları kamu politikasında öncelenmesiyle yakından ilgilidir. Kamu personel politikaları ile süreklileştirilen mekânın demografik olarak üretilmesi, yukarıda belirtildiği üzere kaza mahallelerinin bu dönemde üçe ayrıldığını gösterir. Bu mahallelerin etnik-dinsel olarak farklılaşması kente dair kısıtların bir başka sonucu olduğunu göstermektedir. Kışlaya yakın mekânların merkezi iktidarın düşün alanına yakın toplumsal kesimler tarafından seçilmiş olması, bu ilişkilimenin mekân üzerindeki tezahürüdür. Merkezi iktidarın bu stratejisi, kırsaldaki nüfus öğeleri tarafından da algılanmış ve ayrıcalıklı kılınan kesimlerin kaza merkezine daha hızla yönelmesine neden olmuştur. Bu durum kentteki Türk Sünni kesimlerin nicel olarak artışıyla önemli bir kaldıraç görevi görmüştür.

Sonuç

Dersim; etno-kültürel farklılığından ötürü klasik dönem Osmanlısından modern dönem Osmanlısına kadar sürekli bir şekilde merkezi iktidarın düşünüş alanının dışında kalmış bir coğrafyanın adıdır. Bu durumun bir yansıması olarak kent, merkezi iktidarın düşünüş setlerinde sürekli şekilde “sorunlu” olarak ele alınmıştır. Bu “sorunlu” hali dönüştürmek arzusunda olan Osmanlı devleti mekânsal müdahalesinin ilk laboratuvarı olarak Hozat’ı tercih etmiştir. Bu bağlamda bir dışsal faktör olarak devlet, mekân üretiminin önemli bir örneğini süreklileştirmeye çalışırken çok yönlü stratejiler üretmiştir. Merkezi yapıya ait ilk binanın yapından başlamak üzere her seferinde Kaza’nın mevcut formuna müdahale eden bu bakış açısı; demografyasından, kaynak dağılımına oradan kamu istihdam politikalarına kadar uzanan pek çok uygulamasında güvenlik politikasını önclemiştir.

Hozat’taki mekân üretimine sürekli şekilde yön veren güvenlikçi politikalar kentin ticari mekân üretiminde de rol oynamıştır. Bu bağlamda kentin kapitalist ekonomiye eklemlenmesinde önemli bir işleve sahip olan Çarşısı güvenlikçi politikaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kentteki en büyük tüketici kesimini oluşturacak olan güvenlik kurumunun temsilcileri kentteki iş kollarının terzi, fırın, berber gibi hizmet alanları başta olmak emek gücünün yoğun olarak kullanıldığı mekânların oluşmasına neden olmuştur. Büyük sermayeye ihtiyaç duymayan bu iş kollarının ötesinde ise kentin çevreden göç alması sonucunu doğran bir cazibe merkezi olmasına da olanak sağlamıştır. Güvenlikçi politikaların üretmiş olduğu demografik dönüşüme birde ticaret ağlarının sarmaladığı mekânsal doku eklemlenmiştir. Bu bağlamda kaza başta Ermeniler olmak üzere yakın yerlerdeki ticari aktörlerle sınırlı olmayacak aktör akımına uğramıştır. Hem aktörel çeşitlilik hem de değişen ölçeklerdeki eklemlenme askeri-idari kentin uzantısı olarak ticaret kenti olmasına da kapı aralamıştır. Kazanın Elâzığ Erzincan gibi bölgesel ölçekten küresel ölçeğin ulusal düzeydeki eklentileri olan limanları da(Mersin gibi) içine alacak şekilde bir ticaret ağının parçası haline getirmiş olması devletin sonu gelmeyen güvenlikçi politikalarının bir uzantısı olarak görmek yerinde olur.

Kaynakça:

- AHMAD Feroz, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Çev: Yavuz Alogan, 12. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- ANTRANİK, Dersim Seyahatname, Morgosyan Ardaşes (Yayına Hazırlayan), Çev: Payline Tomasyan, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2012.
- ÇALIŞLAR İzzeddin (Yayına Hazırlayan), Dersim Raporu, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- ÇELİK Zeynep, İmparatorluk, Mimari ve Kent, Osmanlı-Fransız Karşılaştırmaları (1830-1914), Çev: Zulal Kılıç, İstanbul, Salt/Garanti A.Ş. 2012).
- DENİZ, Dilşa “Dersim'in Ekonomi Politikliği İçinde Talanın Yeri Antropolojik Bir Yaklaşım”, Dört Dağa Sığmayan Kent- Dersim Üzerine Ekonomi-Politik Yazılar, Editörler; Ş. Gürçağ Tuna-Gözde Orhan, 71-111, İstanbul, Patika, 2013.
- DENİZ, Dilşa, Yol/Ré: Dersim İnanç Sembolizmi Antropolojik Bir Yaklaşım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- ERHAN Halil, 1915'ten 1980'e Karadeniz Ermeniler, Eşkiyalar, İnsanlar, Yaşamlar, İstanbul, iletişim yayınları, 2015.
- GEZİK Erdal, Özcan Mesut (Hazırlayanlar), Alevi ocakları ve örgütlenmeleri, Ankara, Kalan Yayınları, 2013.
- GÖRÜŞMECİLER: Bilgin Kahraman, “Hozat bir aile idi” Şükrü Aslan ile yapılan görüşme notları, Cevdet Konak, Güzel Doğan, Terzi (X kişisi)
- GÜL Abdulkadir, Dersim'deki Osmanlı Modernleşme Dönemi, İstanbul, İdil Yayınları, 2015.
- GÜLTEKİN Ahmet Kerim, Tunceli'de Sünni Olmak: Ulusal ve Yerel Kimlik Öğelerinin Tunceli - Pertek'te Etnolojik Tetkiki, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Halk Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

HAYRENİ Hovsep, Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim, İstanbul, Belge Yayınları, 2015.

KEVORKIAN Raymond H., Paul B. Paboudjian, 1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermenileri, Çev: Mayda Saris, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2012.

KLEIN Janet, Hamidiye Alayları İmparatorluğunun Sınır Boyları ve Hamidiye Alayları, Çev: Renan Akman, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.

KOÇ Yunus, “Ömer Lütfi Barkan’ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı Ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tarihinin Sorunları(177-202)”, Bilig, Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2013/65 [Http://Bilig.Yesevi.Edu.Tr/Yonetim/İcerik/Makaleler/1206-Published.Pdf](http://Bilig.Yesevi.Edu.Tr/Yonetim/İcerik/Makaleler/1206-Published.Pdf).

TÜRKÖNE Mümtaz’er, Önder Tuncay (Derleyenler), Şerif Mardin, Türkiye’de Toplum ve Siyaset Bütün Eserleri Makaleler 121. Baskı, İstanbul İletişim Yayınları 2015.

ÜNAL, Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

WALLERSTEIN Immanuel, Sosyal Bilimleri Düşünmemek 19. Yüzyıl Paradigmalarının Sınırları, Çev: Taylan Doğan, 2. Basım, İstanbul, BGST Yayınları, 2013.

WEBER, Max, Ekonomi ve Toplum, C.2, Çev: Latif Boyacı, Yarın, İstanbul:2012.

YAPICI Süleyman, Osmanlı vilayet salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908), Tunceli, Tunceli Üniversitesi, 2013.

YARMAN Arsen, Palu-Harput 1878 Çarsancak, Çemişgezek, Çapakçur, Erzincan, Hizan ve Civar Bölgeler: Adalet Arayışı, 1. C., İstanbul, Derlem Yayınları, 2010.

YILMAZÇELİK İbrahim, Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat, 2. Baskı, Ankara, Kripto, 2011.

YOLGA Mehmet Zülfü, Dersim (Tunceli) Tarihi, Yayına Hazırlayanlar: İbrahim Yılmazçelik, Ahmet Halaçoğlu, Ankara, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, 1994.

ZÜRCHER Erik Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev: Yasemin Saner, 29. Basım, İstanbul, İletişim yayınları, 2014.

CURRENT DEBATES IN HISTORY & POLITICS

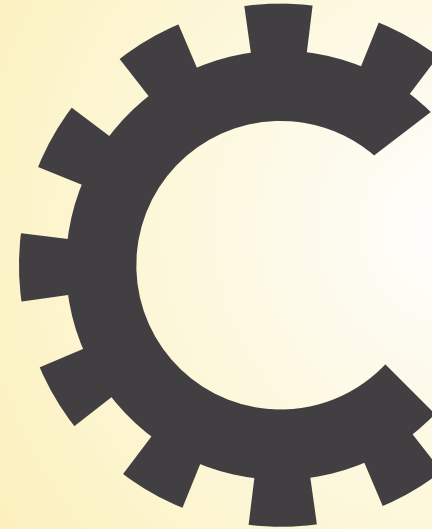
As the outcome of the sixth international congress, the papers in this volume cover a wide range of topics related to the main theme of the conference, titled “Current Debates in Social Sciences”, and basically focus on politics and history. In this context, the articles in the book draw attention to the different aspects of history and politics such as the transition period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, theoretical discussions in politics, history and arts, and the issues regarding neo-liberalism, migration, citizenship and communication. Even though most of the papers deal with the issues regarding Turkey, there are also studies on ancient Anatolia, the Medieval Muslim Dynasties, the Mughal period, the Ottomans and Tsarist Russia. We believe that these studies would contribute to the development of debates in social sciences and encourage interdisciplinary approaches.

CURRENT DEBATES IN HISTORY & POLITICS

As the outcome of the sixth international congress, the papers in this volume cover a wide range of topics related to the main theme of the conference, titled “Current Debates in Social Sciences”, and basically focus on politics and history. In this context, the articles in the book draw attention to the different aspects of history and politics such as the transition period from the Ottoman Empire to the Turkish Republic, theoretical discussions in politics, history and arts, and the issues regarding neo-liberalism, migration, citizenship and communication. Even though most of the papers deal with the issues regarding Turkey, there are also studies on ancient Anatolia, the Medieval Muslim Dynasties, the Mughal period, the Ottomans and Tsarist Russia. We believe that these studies would contribute to the development of debates in social sciences and encourage interdisciplinary approaches.

CURRENT DEBATES IN HISTORY & POLITICS

VOLUME 6

Oya Gözel Durmaz
Abidin Çevik
Günay Gönüllü